

ARHIVĂ
STATUL
1964

Vojta

7

LIBRARI
1964

ANALELE ȘTIINȚIFICE

ALE

UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

SECȚIUNEA III

(Științe Sociale)

VOLUME II, ANUL 1966

FASC. 1 — 2

Pi 697

ANALELE ȘTIINȚIFICE

ALE

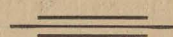
UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

SECȚIUNEA III

(Științe Sociale)

TOMUL II, ANUL 1956

FASC. 1 — 2

P49261/1975

COMITETUL DE REDACȚIE

**Prof. L. BARTFELD, Conf. D. BERLESCU, Prof. I. DAVIDSOHN,
Conf. G. ISTRATE, Prof. P. JITARIU, Prof. E. PAPAFIL, Prof. N.I. POPA,
Prof. M. SAVUL, Conf. I. SANDRU, Prof. T. VESCAN**

Acad. Prof. O. MAYER *Redactor responsabil*
T. GALAN *Secretar de redacție*
C. NAGIȚ *Tehnoredactor*

S U M A R

	Pag.
M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA — Contribuții arheologice la problema începuturilor feudalismului în Moldova	1-17
V. NEAMȚU — Răscoala din Moldova din primăvara anului 1633	19-34
D. GAFIȚANU — Concepția lingvistică a lui Al. Lambrior	35-51
A. ZACORDONEȚ — Confruntarea procedurilor gramaticale ale limbilor rusă și română	53-66
TH. SIMENSCHY — Antologia sanscrită a lui Coșbuc	67-140
AL. DIMA — Preocupările lui Al. Russo cu privire la problemele limbii literare	141-160
M. PLATON — G. Ibrăileanu despre clasicii literaturii ruse	161-177
DAN HĂULICĂ — Lupta lui Ibrăileanu împotriva decadentismului	179-189
CONST. CIOPRAGA — Calistrat Hogaș — între clasicism și parodia lui.	191-211
V. STOLERIU — Obiectivele satirei în <i>Gargantua et Pantagruel</i>	213-230
H. PERETZ — Lupta între progres și reacțiune în romanul lui Thomas Mann <i>Zauberberg</i>	231-244
V. PAVELCU — Echilibrarea neuropsihică în procesul instructiv-educativ.	245-290
S. GĂINA — Psihologia copilului în lumina materialismului dialectic	291-297
A. COSMOVICI și C. DIMITRIU — Rolul controlului în formarea unui stil de muncă independentă	299-315
I. VÎNTU — Rolul instanțelor judecătorești în asigurarea legalității populare în administrația de stat a R. P. R.	317-340
M. JACOTĂ — Sistemul de rezolvare a conflictelor de legi în materie contractuală în dreptul internațional privat român	341-360
I. IAVORSCHI — Unele probleme privind desfacerea contractului de muncă.	361-378
PAUL I. DEMETRESCU — Dreptul de autor	379-394

N O T E

G. ISTRATE — Construcții pronominale pleonastice.	395-398
AL. ANDRIESCU și C. MACAREVICI — Prima versiune românească din <i>Poezie și adevăr</i>	399-405

4m 679/1978

	Pag.
I. D. LĂUDAT — Teodor T. Burada — etnograf și folclorist	407-413
I. ANTOHI și AL. ANDRONIC — Contribuție la istoricul școlilor ținutale.	415-420
E. STERE — Contribuții la problema seminarului	421-426
M. AVADANEI — Din trecutul învățămîntului juridic în Moldova (cu prilejul împlinirii a o sută de ani de la înființarea Facultății de științe juridice din Iași)	427-431

R E C E N Z I I

Acad. IORGU IORDAN — <i>Nume de locuri românești în Republica Populară Română</i> , vol. I, Ed. Acad. R.P.R., 1952 (304 p.) (V. Arvinte)	433-442
M. V. SERGHIEVSKI — <i>Introducere în lingvistica romanică</i> , ed. II (Editura literaturii în limbi străine) Moscova, 1954 (Șt. Cuciureanu și Arton Vraciu).	443-445
GRIGORE URECHE — <i>Letopisețul Țării Moldovei</i> , Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, E. S. P. L. A. București, 1955 (242 p.) (G. Istrate)	446-451
PISANI VITTORE — <i>Storia delle letterature antiche dell' India</i> , 283 p. 8°, L. 2,300. Nouva Accademia editrice, 1954 (Th. Simenschy)	452-453
NOTE PE MARGINEA ULTIMEI EDIȚII A CRONICII LUI GRIGORE URECHE (I. D. Lăudat)	454-461
STUDII DE GRAMATICĂ — vol. I, 1956, 215 p. Editura Acad. R. P. R. (Șt. Giosu)	462-467
ION MARIN SADOVEANU — <i>Sfîrșit de veac în București</i> (I. Sirbu)	468-471
DIN ISTORIA RELAȚIILOR LITERARE ROMÎNO-UCRAINESE — (E. Levițchi)	472
COLECȚIA „MICA BIBLIOTECĂ CRITICĂ” — (E. S. P. L. A.) (Viorica Florea)	473-476

C O M E M O R Ă R I

MIGUEL DE CERVANTES Y SAAVEDRA (Șt. Cuciureanu)	477-488
---	---------

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ ЯССКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ „АЛ. И. КУЗЫ“

Том II, отд. III, вып. 1—2

1956 г.

СОДЕРЖАНИЕ

	Стр.
М. ПЕТРЕСКУ-ДЫМБОВИЦА — Новые археологические данные к вопросу возникновения феодализма в Молдавии	1-17
В. НЯМЦУ — Крестьянское восстание в Молдавии весной 1633 г.	19-34
Д. ГАФИЦАНУ — Концепция о языке Ал. Ламбриора	35-51
А. ЗАКОРДОНЕЦ — Сопоставление грамматических приёмов русского языка с грамматическими приёмами румынского языка	53-66
Т. СИМЕНСКИЙ — Антология санскритской поэзии, составленная Г. Кошбуком	67-140
АЛ. ДИМА — Вопросы литературного языка в трудах Ал. Руссо	141-160
М. ПЛАТОН — Г. Ибрагилу о классиках русской литературы	161-177
ДАН ХЭУЛИКЭ — Борьба Ибрагилу с декадентизмом	179-189
КОНСТ. ЧОПРАГА — Калистрат Хогаш между классицизмом и его пародией	191-211
В. СТОЛЕРЮ — Объективы сатиры в романе Рабле „Гаргантюа и Пантагрюэль“	213-230
Х. ПЕРЕЦ — Борьба прогресса с реакцией в романе <i>Zauberberg</i> Томаса Манна	231-244
В. ПАВЕЛКУ — Нейро-психическое уравнивание в учебно-воспитательном процессе	245-290
С. ГЭЙНА — Психология ребёнка в свете диалектического материализма	291-297
А. КОСМОВИЧ и К. ДИМИТРИУ — Роль контроля в формировании стиля самостоятельной работы	299-316
И. ВИНТУ — Роль суда в обеспечении народной законности в государственном управлении РНР	317-340
М. ЖАКОТЭ — Система разрешения коллизии законов в области договоров в частном международном румынском праве	341-360
И. ЯВОРСКИЙ — Некоторые вопросы, касающиеся расторжения рабочего контакта	361-378
ПАУЛ И. ДЕМЕТРЕСКУ — Авторское право	379-394

З А М Е Т К И

Г. ИСТРАТЕ — Местоимённые плеонастические конструкции	395-398
АЛ. АНДРИЕСКУ и К. МАКАРЕВИЧ — Первый румынский перевод „Поэзии и правды“	399-406

И. Д. ЛЭУДАТ — Теодор Т. Бурата — Этнограф и фольклорист . . .	407-413
И. АНТОХИ и АЛ. АНДРОНИК — К вопросу об истории областных школ . . .	415-420
Э. СТЕРЕ — К вопросу о семинарских занятиях . . .	421-426
М. АВАДАНЕЙ — Из прошлого юридического образования в Молдове (в связи с исполнением 100 лет со дня основания Ясского факультета юридических наук) . . .	427-431

РЕЦЕНЗИИ

Акад. ИОРГУ ИОРДАН — <i>Nume de locuri românești în Republica Populară Română</i> (Названия румынских местностей в Румынской Народной Республике), том I, Изд. Акад. РНР, 1952 г. (304 стр.) (В. Арвинте) . . .	433-442
М. В. СЕРГИЕВСКИЙ — Введение в романское языковедение, II-е изд. Издательство литературы на иностранных языках, Москва 1954 (Шт. Кучуряну и Аритон Врачу) . . .	443-445
ГРИГОРЕ УРЕКЕ — <i>Letopisețul Țării Moldovei</i> (Летопись страны Молдавии) Издание выполненное П. П. Панаитеску, со вступительной статьей, указатель и словарь, Государственное издательство художественной литературы, Бузарест 1955 (242 стр.) (Г. Истрате) . . .	446-451
PISANI VITTORE: <i>Storia delle letterature antiche dell'India</i> , 283 p. 8°, L 2, 300. Nuova Accademia editrice, 1954 (Т. Сименский) . . .	452-453
ЗАМЕТКИ ПО ПОВОДУ ПОСЛЕДНЕГО ИЗДАНИЯ ХРОНИКИ ГРИГОРИЯ УРЕКЕ (И. Д. Лэудат) . . .	454-461
STUDII DE GRAMATICA (ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ГРАММАТИКЕ) том I, 1956, 215 стр. Издательство Акад. РНР (Шт. Джосу) . . .	462-467
ИОН МАРИН САДОВЯНУ — <i>Sfârșit de veac în București</i> (Конец века в Бухаресте) (И. Сырбу) . . .	468-471
ИЗ ИСТОРИИ РУМЫНСКО-УКРАИНСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ (Э. Левицки) . . .	472
СЕРИЯ „МАЛАЯ КРИТИЧЕСКАЯ БИБЛИОТЕКА“ (Государственное издательство художественной литературы) (Викторика Флора) . . .	473-476

ПАМЯТНЫЕ ДАТЫ

MIGUEL DE CERVANTES Y SAAVEDRA (Шт. Кучуряну) . . .	477-488
---	---------

SOMMAIRE

	Page
M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA — Contributions archéologiques concernant le début de la féodalité en Moldavie	1-17
V. NEAMȚU — La révolte de Moldavie du printemps de l'année 1633	19-34
D. GAFIȚANU — La conception linguistique d'Alexandre Lambrior	35-51
A. ZACORDONEȚ — La confrontation des procédés grammaticaux des langues russe et roumaine	53-66
TH. SIMENSCHY — L'anthologie sanscrite de Coșbuc	67-140
AL. DIMA — Les préoccupations d'Al. Russo, relatives aux problèmes de la langue littéraire	141-160
M. PLATON — G. Ibrăileanu sur les classiques de la littérature russe	161-177
DAN HĂULICĂ — La lutte de Ibrăileanu contre le décadentisme	179-189
CONST. CIOPRAGA — Calistrat Hogaș — entre le classicisme et la parodie du classicisme	191-211
V. STOLERIU — Les objectifs de la satire dans <i>Gargantua et Pantagruel</i>	213-230
H. PERETZ — La lutte entre le progrès et la réaction dans le roman <i>Zauberberg</i> de Thomas Mann	231-244
V. PAVELCU — L'équilibre neuropsychique et la tâche scolaire	245-290
S. GĂINA — Psychologie de l'enfant et matérialisme dialectique	291-297
A. COSMOVICI et C. DIMITRIU — La rôle du contrôle dans la formation d'un style de travail indépendant	299-315
I. VÎNTU — Le contrôle juridictionnel de la légalité des actes administratifs	317-340
M. JACOTĂ — Le conflit de lois en matière de contrats en droit international privé roumain	341-360
I. IAVORSCHI — Quelques problèmes concernant la résiliation du contrat de travail	361-378
PAUL I. DEMETRESCU — Le droit d'auteur	379-394

NOTES

G. ISTRATE — Constructions pronominales pléonastiques	395-398
AL. ANDRIESCU et C. MACAREVICI — La première version roumaine de „Dichtung und Wahrheit“	399-405
I. D. LAUDAT — Teodor T. Burada—ethnologue et folkloriste	407-413

	<u>Page</u>
I. ANTOHI et AL. ANDRONIC — Contribution à l'étude historique des écoles départementales	415-420
E. STERE — Contributions au problème du séminaire universitaire	421-426
M. AVADANEI — Sur l'ancien enseignement juridique en Moldavie (à l'occasion du centenaire de la Faculté des sciences juridiques de Iași)	427-431

COMPTES-RENDUS

Acad. IORGU IORDAN — <i>Nume de locuri românești în Republica Populară Română (Toponymes roumains dans la République Populaire Roumaine)</i> , vol. I, Ed. Acad. R.P.R., 1952 (304 p.) (V. Arvinte)	433-442
M. V. SERGHIEVSKI — <i>Introduction à la linguistique romane</i> (Édition pour les langues étrangères), Moscou 1954 (Șt. Cuciureanu et Arton Vraciu)	443-445
GRIGORE URECHE — <i>Letopiseșul Țării Moldovei</i> (Chronique du pays moldave). Édition soignée, étude introductive, index et glossaire par P. P. Panaitescu, E. S. P. L. A., Bucarest, 1955 (242 p.) (G. Istrate)	446-451
PISANI VITTORE — <i>Storia delle letterature antiche dell'India</i> , 283 p. 8°, L. 2,300. Nuova Accademia editrice, 1954 (Th. Simenschy)	452-453
NOTES MARGINALES SUR LA DERNIÈRE ÉDITION DE LA CHRONIQUE DE GRIGORE URECHE (I. D. Lăudat)	454-461
STUDII DE GRAMATICĂ (ÉTUDES DE GRAMMAIRE), vol. I, 1956, 215 p., Ed. Acad. R. P. R. (Șt. Giosu)	462-467
ION MARIN SADOVEANU — <i>Știrșit de veac în București</i> , (Fin de siècle à Bucarest) (I. Sirbu)	468-471
A PROPOS DE L'HISTOIRE DES RELATIONS LITTÉRAIRES ROUMAINES-UKRAÏNIENNES (E. Levițchi)	472
COLLECTION „PETITE BIBLIOTHÈQUE CRITIQUE“ (E.S.P.L.A.) (Viorica Florea)	473-476

COMMÉMORATIONS

MIGUEL DE CERVANTES Y SAAVEDRA (Șt. Cuciureanu)	477-488
---	---------

CONTRIBUȚII ARHEOLOGICE LA PROBLEMA ÎNCEPUTURILOR FEUDALISMULUI ÎN MOLDOVA

DE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA

În urma cercetărilor arheologice din țara noastră în ultimii ani, de sub conducerea Academiei R. P. R., începe să se cunoască din ce în ce mai mult perioada de trecere spre feudalism din vremea migrațiilor popoarelor pînă la cristalizarea primelor state feudale, cunoscută îndeobște sub denumirea de începuturile feudalismului.

În general, cercetările științifice din R. P. R. cu privire la această perioadă fiind încă la început, în documentarea noastră sînt numeroase lacune relative la etapele de dezvoltare a societății locale în secolele III-X. Tot pentru acest motiv nu s-a adîncit încă problema apariției și dezvoltării începuturilor feudalismului la noi, în funcție de condițiile istorice specifice în care s-au dezvoltat populațiile locale din diferitele teritorii ale țării noastre.

Îndeosebi, prin săpăturile arheologice efectuate în anii de democrație populară, s-a reușit să se cunoască ceva mai bine dezvoltarea societății omenești de la noi din secolele III-VI, cînd a avut loc primul val de migrațiuni, precum și din secolele X-XII, cînd s-a cristalizat organizația feudală pe teritoriul țării noastre. În schimb, prin aceste cercetări, s-au obținut mult mai puține date pentru cunoașterea dezvoltării societății omenești de pe teritoriul țării noastre în secolele VI-X, cînd s-au instalat aici slavii, care, după cum se știe, au exercitat o puternică influență în toate ramurile vieții societății locale.

Avîndu-se în vedere stadiul incipient al cercetărilor arheologice din țara noastră cu privire la cunoașterea societății omenești de pe teritoriul țării noastre din secolele VI-X, se înțelege că orice descoperire din acest interval de timp trebuie valorificată. Pentru aceasta ea va trebui să fie interpretată just, pe baza celor deja cunoscute de la noi sau cu ajutorul descoperirilor similare din țările vecine, în special din U.R.S.S., unde s-a ajuns la o cunoaștere mai amănunțită a dezvoltării societății omenești din acest interval de timp.

În legătură cu aceasta, cu alt prilej, am arătat care sînt ultimele rezultate ale cercetărilor sovietici cu privire la așezările de tip Romen-Borșevo și importanța lor pentru arheologia R.P.R.¹⁾. În articolul de față, bazîndu-ne și pe rezultatele săpăturilor arheologice din 1954, am încer-

1. Cf. SCIV, V, 1954, 3—4, p. 569 și urm.

cat o încadrare mai precisă și o interpretare mai amănunțită a descoperirilor arheologice din Moldova, în special de la Hlincea-Iași. Aceste descoperiri prezintă o deosebită importanță, întrucât prin ele se aduce o contribuție la chestiunea perioadei în care a avut loc procesul de formare a feudalismului în Moldova. În afară de aceasta, prin aceste descoperiri se capătă puncte de sprijin pentru încadrarea culturală și cronologică a resturilor de cultură materială înrudite din restul țării, care, în general, din cauza aspectului lor arhaic, nu puteau fi încadrate și datate just. Pe de altă parte, pornindu-se de la asemenea identificări, în viitor se vor putea trage și concluzii istorice mai ample cu privire la dezvoltarea societății locale din regiunile în care s-au descoperit aceste resturi.

Până în prezent cele mai multe și mai caracteristice resturi de locuire din perioada menționată provin din așezarea de la Hlincea-Iași.

Astfel, cu prilejul săpăturilor efectuate acolo din 1952 până în 1954 inclusiv de către Academia R. P. R., s-au descoperit cinci locuințe de tipul semibordeielor, două cuptoare în aer liber în preajma bordeielor, folosite ca bucătării de vară, o construcție de suprafață de întrebuințare neprecizată și mai multe gropi cu resturi menajere²⁾.

Toate aceste resturi de locuire s-au găsit în diferite sectoare ale unei așezări deschise, care se întinde pe o lungime de aproape 1,5 km.

Din cercetările făcute până în prezent, rezultă că în cuprinsul acestei întinse așezări au existat mai multe grupe de câteva locuințe cu orientare variată, instalate pe monticuli izolați, înșirați pe panta lină dinspre vest a dealului Cetățuia, de-a lungul cursului de apă al pârâului Nicolina.

Condițiile avantajoase de trai din acest loc, în primul rînd apa și terenurile întinse din față, precum și pădurea din spate, au contribuit ca locuirea de aici să fi continuat în secolele XI-XII și apoi în secolele XIII-XIV, XV și XVII, după cum ne-o dovedesc resturile de locuire din această vreme, suprapuse în parte peste acelea mai vechi.

În perioada mai veche, anterioară secolului XI, oamenii și-au construit aici semibordeie de formă rectangulară, mai mult sau mai puțin regulată, cu fundul adîncit pînă la 0,55 m față de suprafața actuală a solului, cu pereții probabil puțin ridicați deasupra pămîntului și cu intrarea săpată în ușoară pantă sau eventual cu trepte. Aceste locuințe sînt mici, dimensiunile lor variînd între 3 m × 4 m și 3,80 m × 4,80 m.

Interiorul lor, cu podeaua nefășuită și cu unul sau două cuptoare, o laviță și uneori o groapă pentru resturile menajere, ne dovedește traiul simplu al celor care au locuit acolo.

Elementul cel mai important al acestor semibordeie era cuptorul cu vatră, care nu lipsea în nici unul din ele, fiind plasat întotdeauna într-un ungher al locuinței, direct pe podea sau pe o prispă puțin înaltă din interior. Din resturile păstrate ale acestor cuptoare s-au putut de-

2) Pînă în prezent s-a publicat numai o parte din aceste descoperiri în rapoartele preliminare ale săpăturilor de la Hlincea din 1952 și 1953 apărute în SCIV, IV, 1953, 1-2, p. 324 și urm., unde ceramica este atribuită greșit neoliticului, și în SCIV, V, 1954, 3-4, p. 235 și urm.,

duce, atît forma și dimensiunile, cît și construcția lor. Astfel, în ceea ce privește forma și dimensiunile s-a precizat că ele erau în formă de potcoavă și că lungimea lor maximă variază între 0,60 m și 1 m. De asemenea, relativ la construcția acestor cuptoare, s-a constatat că unele din ele au fost săpate într-un bloc cruțat cu prilejul excavării bordeiului, iar altele, cu vatra fățuită direct pe fundul locuinței sau pe o ușoară prispă din interiorul ei, au avut pereții construiți din pietre, ca și cuptoarele așezărilor din secolele XI-XII de la Dinogetia și Morești. Nu s-a păstrat nici o boltă de cuptor întreagă, întrucît cu vremea pietrele din construcție s-au prăbușit peste vatră și în jurul ei.

La fel cu cuptoarele au fost construite și așa-zisele bucătării de vară din preajna locuințelor.

Atît cuptoarele cît și bucătăriile de vară au servit la prepararea hranei, după cum ne-o dovedesc fragmentele de tipsii și de oale amestecate cu oase de animale, bucățelele de cărbuni și cenușa de pe vetrele lor. În afară de aceasta, desigur că vetrele cuptoarelor din interiorul semibordei au mai servit și la încălzitul locuinței. Mai mult încă, pentru menținerea căldurii din interiorul cuptorului, într-un caz s-a așezat la gura lui o piatră mare de rîșniță, care a fost găsită ruptă în bucăți și căzută cu fața în jos. Acest din urmă caz nu este izolat, întrucît și în așezarea din secolele XI-XII de la Dinogetia s-a descoperit recent un cuptor, la care s-a folosit de asemenea o piatră de rîșniță, de data aceasta nu la gură, ci pentru astupatul bolții, în vederea tot a menținerii căldurii în interior³⁾.

Resturile menajere, provenind din curățirea locuinței, erau depozitate în gropi de dimensiuni mici și mijlocii, săpate de obicei în afara locuințelor și într-un caz chiar în cuprinsul uneia din ele.

În ceea ce privește exteriorul acestor locuințe, nu este exclus ca oamenii să-l fi consolidat prin pietre așezate la baza pereților, de jur împrejurul locuinței, prin analogie cu reconstituirile recente ale locuințelor feudale timpurii de la Echimăuți (raionul Rezina) din R.S.S. Moldovenească⁴⁾. Apoi, după distrugerea locuinței, aceste pietre au căzut în interiorul ei, suprapunindu-se în parte peste pietrele din pereții cuptorului. Desigur că această presupunere, relativ la scopul la care au putut servi unele pietre din interiorul locuinței, va trebui verificată în viitor, prin observații mai concludente. De asemenea, tot cu acel prilej va trebui să se precizeze și forma acoperișului, despre care pînă în prezent nu avem nici un indiciu. Deocamdată, tot prin analogie cu reconstituirile de la Echimăuți, se poate presupune doar că acoperișul era în două ape⁵⁾.

În genere, resturile descoperite în cuprinsul acestor locuințe, ca și în afara lor, deși sînt încă puțin numeroase, ne ajută într-o măsură la cunoașterea activității economice a locuitorilor așezării. Astfel, rîșnița de piatră, descoperită la gura unui cuptor dintr-un semibord, constituie un indiciu că locuitorii de aci au practicat agricultura pe terenurile în-

3) Ibid., V. 1954, 1—2, p. 171.

4) G. B. Feodorov. *Gorodiste Echimăuți*, în *Kratkie Soobscenta*, vol. I, 1953, p. 116 și fig. 50 (reconstituire).

5) Ibidem, fig. 50 (reconstituire).

tinse din preajma așezării. La fel, oasele de vite domestice, de porc, cal și bou⁶⁾, ne dovedesc că alături de agricultură locuitorii s-au în-
deletnicit și cu creșterea vitelor pe islazurile din apropierea așezării. În
afară de aceasta, este sigur că oamenii de aici s-au mai ocupat și cu
vînatul în pădurile de pe dealurile din preajmă, după cum rezultă din
cîteva oase de cerbi și dintr-un corn de cerb retezat, pe care le-am
găsit cu prilejul săpăturilor.

În ceea ce privește meșteșugurile casnice, cele cîteva sule de os,
o gresie de piatră pentru ascuțit, precum și o jumătate dintr-un obiect
plat și rotund de lut ars, decorat cu adîncituri rotunde, ne dovedesc că
ei știau să prelucraze osul, piatra și lutul.

Relativ la metalurgia fierului nu avem pînă în prezent nici o do-
vadă în așezarea de la Hlincea. În legătură cu aceasta, singurul obiect
de metal descoperit pînă acum acolo, o cataramă de bronz de formă
rectangulară, cu acul de fier, reprezintă evident un produs străin im-
portat, a cărui origine urmează să se precizeze.

Pentru ceramica lucrată cu mina locuitorii se foloseau de o pastă
grosolană, poroasă, neomogenă și foarte sfărîmicioasă, de culoare nea-
gră în interior și deschisă pe fețele externe, conținînd de obicei pietricele,
nisip, cioburi pisate și cîteodată chiar scoici fărîmîțate și alte impurități.
Alteori ei își făceau aceste vase dintr-o pastă mai consistentă și ceva
mai omogenă, cu cioburi pisate și nisip și uneori cu foarte puține pie-
tricele în compoziția ei. În ambele cazuri vasele lucrate cu mina se ca-
racterizează prin forme neregulate cu pereții groși și printr-o bulbucare
a suprafeței pereților, provocată atît de impuritățile din pastă, cît și din
felul grosolan în care era fasonat vasul. Pînă în prezent nu ni s-a păstrat
nici un vas întreg lucrat cu mina. Din fragmentele ceramice des-
coperite rezultă că se foloseau cu predilecție formele de oale (fig. 1, 3)
și de tipsii (fig. 1, 5), caracterizate în special prin fundul lor îngroșat
(fig. 1, 6), și mai rar acelea de străchini și castroane (fig. 1, 4). Oalele
aveau fundul mult mai îngust decît gura și marginea dreaptă sau răs-
frîntă, nedecorată sau decorată pe buză cu alveole sau creștături oblice.
La fel și marginea scundă a tipsiilor a fost uneori decorată pe buză cu
alveole sau creștături oblice. În afară de aceasta, după fragmentele ce-
ramice păstrate rezultă că unele din vase au mai fost decroate pe umăr
și probabil și pe corp cu benzi de linii vălurite orizontale, (fig. 1, 1) iar
altele cu cercuri imprimate.

Pentru ceramica lucrată la roată înceată de asemenea s-a folosit o
pastă sfărîmicioasă, de culoare închisă în interior și deschisă pe fețele
exterioare, conținînd pietricele și nisip. Din această specie ceramică
ni s-au păstrat numai fragmente de vase cu marginea răsfrîntă și cu
gîtul întărit de jur împrejur printr-o creastă orizontală. Aceste vase,
spre deosebire de acelea lucrate cu mina, au forma regulată, iar pereții
lor sînt subțiri și fără neregularități în exterior. Ele sînt decorate în
mod obișnuit pe umăr și pe corp cu benzi vălurite, asociate cu altele
de linii orizontale, pe care le suprapun uneori parțial (fig. 1, 2).

6) Identificarea oaselor animalelor domestice și sălbatice din așezarea de la
Hlincea s-a făcut de către prof. N. Macarovici la laboratorul de Geologie și Palento-
logie al Facultății de Științe Naturale din Iași.

Deocamdată, ceramica lucrată la roată înceată a fost descoperită numai în semibordeiele cu cuptoarele cu pereți de piatră. Acolo ea este asociată cu o specie ceramică lucrată cu mina, asemănătoare cu aceea din semibordeiele cu cuptorul lucrat într-un bloc de pământ cruțat de la săpatul locuinței. Pornindu-se de la această din urmă constatare, s-ar

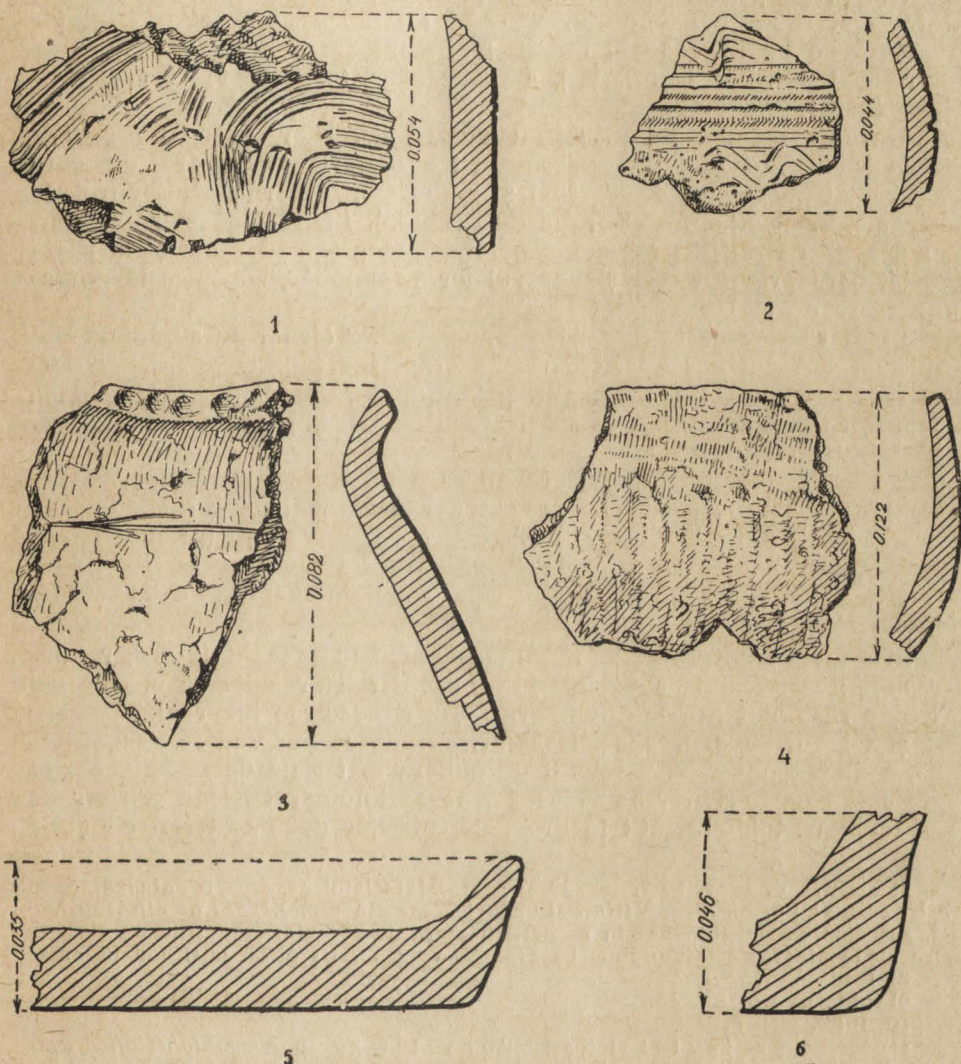

Fig. 1

Hlincea-Iași. Fragmente ceramice din vase lucrate cu mina (1,3—6) și la roata înceată (2) din sec. VIII—X.

putea presupune o contemporaneitate între semibordeiele cu cele două feluri de cuptoare.

Aspectul de cultură materială de la Hlincea, caracterizat în primul rând prin ceramica grosolană lucrată cu mina, a mai fost identificat în

1953 și în alte localități din Moldova, în urma cercetărilor efectuate de către colectivele șantierului Suceava și Muzeului de Antichități din Iași. Dintre localitățile cu asemenea resturi de cultură materială trebuie amintite în special Suceava (punctul „la Șipot”) și Spinoasa (raionul Tg. Frumos), unde s-au efectuat și săpături.

Astfel, cu prilejul lucrărilor de la Suceava, la punctul „La Șipote”, printre resturile unei locuințe, probabil tot un semibordei cu cuptor cu pereții de piatră, răscolit în cea mai mare parte de alte resturi de locuire mai noi, din sec. XIV⁷⁾, s-au descoperit fragmente de vase grosolane lucrate cu mîna.

De asemenea, la Spinoasa, cu ocazia lucrărilor de pe un șantier de construcție de acolo, s-a descoperit o importantă așezare din care s-a cercetat parțial un semibordei și s-au observat urmele altor trei semibordeie, probabil conte porane cu primul⁸⁾. În urma acestor cercetări s-au descoperit numai fragmente ceramice lucrate cu mîna și la roată înceată, care prin formele și decorul lor se aseamănă cu piesele corespunzătoare de la Hlincea⁹⁾.

În afară de aceste localități, în urma cercetărilor de suprafață din Moldova, s-a mai descoperit ceramica grosolană, lucrată cu mîna, la Iași în cartierul Ciurchi, la Miroslava și la Valea Lupului în raionul Iași, la Dănești în punctul „La Meri” (raionul Codăiești), probabil la Bîrlad, lângă podul Stroe Beloescu etc.¹⁰⁾.

De asemenea, tot în legătură cu aspectul acestor de cultură materială mai pot fi puse și unele descoperiri mai vechi de ceramică de la Fundul Herței (raionul Dorohoi)¹¹⁾ și de la Moldovenești (raionul Turda Transilvania)¹²⁾, precum și, eventual, câteva fragmente ceramice găsite recent la Morești¹³⁾ și unele din urnele de incineratie ce la Sărata Monteoru¹⁴⁾.

În general, din ceea ce se cunoaște pînă în prezent la noi, relativ la răspîndirea acestui aspect de cultură materială, rezultă că el este cel mai bine răspîndit în Moldova, prin așezări deschise în preajma pădurilor și a locurilor smircoase. Desigur, avîndu-se în vedere descoperirile de pînă acum ale aspectului de cultură materială de la Hlincea, se poate spera ca în viitor să crească și mai mult numărul descoperirilor de acest fel din Moldova, atît în urma cercetărilor de pe teren cît și a

7) SCIV, V, 1954, 1-2, p. 299 și urm. Materialul descoperit datează, după I. I. Leapușkin, din sec. VIII-X și uneori chiar din sec. XI, dar nu din sec. VI-VIII, așa cum se menționează în raport. În afară de aceasta, condițiile de descoperire ale locuinței de la punctul „La Șipot” nu au permis observații concludente.

8) Ibid., p. 315.

9) Ibid., p. 315, fig. 48.

10) Ibid., p. 238.

11) C. Ambrojevici și Radu Popovici *Zur vorgeschichtlichen und mittellalterlichen Vergangenheit des Bezirkes Dorohoi*, in *Dacia*, IX-X, 1941 — 1944, p. 120, fig. 4, 19.

12) Două fragmente de vase nepublicate, dintr-o tîpsie și dintr-o oală decorată cu creștături pe buză, sînt păstrate în colecțiile Muzeului de Arheologie din Cluj.

13) Cu prilejul săpăturilor din 1954 s-au descoperit câteva fragmente ceramice lucrate cu mîna din pastă grosolană, dintre care unele, prin tehnica pastei și formă, par să fie înrudite cu acelea de la Hlincea.

14) SCIV, IV, 1953, 1-2, p. 83 și urm.

reanalizării materialelor din muzee. Cu acest prilej se vor contura mai bine trăsăturile caracteristice ale acestui aspect de cultură materială. De asemenea, se va constata în ce măsură descoperirile de la Hlincea pot fi sau nu socotite reprezentative pentru acest aspect de cultură materială din Moldova, pentru a justifica chiar denumirea unei culturi de tip Hlincea.

În ceea ce privește încadrarea acestui aspect de cultură materială, cele mai apropiate analogii le oferă descoperirile din așezările vechi slave de pe teritoriul U.R.S.S., din regiunea dintre Nistru și Don. Astfel, o ceramică similară cu aceea de la Hlincea s-a descoperit pe teritoriul R.S.S. Moldovenești, în special la Lopatna, Sacarova și Pepeni¹⁶). Deocamdată, din lipsă de informații mai ample, nu știm dacă pot fi puse în legătură cu acest aspect de cultură materială și unele resturi de locuire din nivelul inferior din horodiștea de la Echimăuți (Raionul Rezina) de pe malul drept al Nistrului, precum și din așezările de la Cobusca Veche și Gîrbovo (tot din R.S.S. Moldovenească), unde s-a găsit o ceramică grosolană¹⁶).

Alte resturi de cultură materială înrudită cu acelea de la Hlincea s-au descoperit pe teritoriul R.S.S. Ucrainene. Dintre acestea cităm în primul rînd pe acelea din bazinul cursului superior al Nistrului, de lângă Bela, Blamutivka, Babin alte localități, cercetate recent de către colaboratorii Muzeului din Cernăuți¹⁷). Apoi trebuie amintite descoperirile de pe malul drept al Niprului, spre vest și sud-vest de această regiune, precum și acelea de pe malul stîng al Niprului pînă la Don, în urma cercetărilor efectuate de A. A. Spișin, P. P. Efimenko, B. A. Ribakov, P. N. Treteakov și I. I. Leapușkin, M. I. Braicevski și alții¹⁸). În regiunea de pe malul drept al Niprului s-au semnalat resturile unei culturi înrudite cu aceea de la Hlincea-Iași, în special pe dealul Kiselevka din Kiev, în împrejurimile satului Raiki (regiunea Jitomir, raionul Bardicevți), lângă satul Plisețkoe¹⁹). Dintre descoperirile din regiunea de pe malul drept al Niprului cele mai importante sînt acelea din Horodiștea de la Raiki, unde s-au găsit 23 complexe de locuințe și clădiri gospodărești, dispuse în cerc, care au aparținut probabil ostașilor drujnici²⁰). Descoperirile de pe malul stîng al Niprului aparțin culturii de tip Romen-Borșevo, denuimă astfel după două grupe de horodiști înrudite, dintre care acelea de tip Roman se află pe malul stîng al Niprului, iar aceea de la Borșevo lângă Voronej. În afară de acestea, unele din descoperirile din această

15) După informațiile procurate de M. Chișvaș, aspirantă în științele istorice, care a prezentat în 1954 specialiștilor în arheologie feudală de la Moscova câteva probe ceramice caracteristice de la Hlincea.

16) Vezi SCIV, V, 1954, ¹3—4.

17) I. I. Leapușkin, *Ranneslavianskie poseleniia Dneprobskogo lesostepnogo leoberejia*, în Sovetskaja Arheologija, XVI, 1952, p. 38, nota 3. Pentru informații mai ample vezi B. A. Timošuk, *Slavianskie poseleniia, IX-X-ov na teritorii Severnoi Bukovini*, în Kratkie Soobșcenija, 53/1954, p. 86 și urm.

18) Ibid., p. 8 și urm. pentru cea mai mare parte din aceste cercetări.

19) Ibid., p. 37.

20) V. I. Dovjenok, *Feodalni maetok v epohi Kievskoi Rusi v soitili arheologičeskih danih*, în Arheologija, VIII, 1953, p. 20.

regiune aparțin și unei faze mai timpurii a culturii de tip Romen de-numită Volințevo²¹⁾.

Pe lângă aceste descoperiri de pe teritoriul U.R.S.S., s-au mai semnalat unele urme ale culturii Romen-Borșevo și în regiunea Dunării de Jos, pe teritoriul R.P. Bulgaria, acolo unde Pseudo-Mauricius plasează pe anți și pe sclavini²²⁾.

Descoperirile grupului Romen-Borșevo și ale altor grupuri înrudite din sudul U.R.S.S. constau în așezări, morminte și tezaure.

Aici, deocamdată, pentru încadrarea descoperirilor corespunzătoare din Moldova ne interesează numai așezările.

Astfel, din punctul de vedere al aspectului lor exterior, s-au deosebit pe teritoriul U.R.S.S. două tipuri de așezări: horodiști (așezări înțărîte cu valuri și șanțuri) și siliști (așezări deschise mai mari și dependente de horodiști)²³⁾. Horodiștile predomină în regiunea de pe malul stîng al aceluiași fluviu²⁴⁾.

Așezarea de la Hlincea, ca și celelalte așezări corespunzătoare descoperite pînă în prezent în Moldova, face parte din categoria siliștilor. Horodiștile contemporane cu aceste așezări nu au fost încă descoperite în Moldova. Prezența lor aici poate fi totuși presupusă, avîndu-se în vedere descoperirile de horodiști de pe teritoriul R.S.S. Ucrainene.

Din punctul de vedere al duratei locuirii sînt unele apropiieri între așezarea de la Hlincea și acelea înrudite de pe teritoriul U.R.S.S. Astfel, la Hlincea, ca și în majoritatea așezărilor grupului Romen-Borșevo, locuirea a fost mai îndelungată, începînd uneori din vremea comunei primitive și continuîndu-se pînă în secolele X-XIII.

Apoi, în cuprinsul siliștilor din U.R.S.S. ca și la Hlincea, s-au descoperit locuințe în formă de semibordeie. Acolo însă, pe lângă grupele de locuințe izolate, s-au găsit și altele, unite între ele prin treceri, datorită legăturilor de rudenie ale locuitorilor²⁵⁾.

În general, resturile de locuire descoperite recent în Moldova, ca și acelea corespunzătoare lor de pe teritoriul U.R.S.S., se disting prin caracterul lor primitiv și arhaic²⁶⁾.

Prin trăsăturile sale generale, aspectul de cultură materială identificat recent în Moldova este înrudit cu acela din așezările culturii vechi slave din regiunea Niprului. Astfel, poziția așezărilor în locuri inaccesibile, precum și caracteristicile semibordeiilor noastre relativ la adîncime, formă, dimensiuni, cuptoare (săpate în pămînt sau cu pereții construiți din piatră), prispă și chiar groapă din interior, se regăsesc în așezările aparținînd acestei culturi. La fel și în ceea ce privește caracteristicile principale ale ceramicii lucrate cu mina și la roată, ca, de ex.,

21) M. I. Braicevski, *Ob „Antoh” Pseudomaprokia*, in *Sovetskaja Etnografija* 1953, nr. 2, p. 23. Vezi și D. T. Berezovet, *Do pitanja pro litopisnih Stoezan*, in *Arheologija*, VIII, 1953, p. 37, pentru caracteristicile monumentelor etapei Volințevo.

22) M. I. Braicevski, *op. cit.*, p. 27.

23) I. I. Leapușkin, *op. cit.*,¹⁷⁾ p. 13.

24) P. N. Treteakov, *Vostocnoslabeanskije plemena*, ed. a 2-a, 1953, p. 246.

25) M. I. Braicevski, *op. cit.*, p. 20.

26) Pentru caracterul arhaic al culturii Romen-Borșevo, vezi I. I. Leapușkin, *op. cit.*, p. 36 și urm., M. I. Braicevski, *op. cit.*, p. 21 și urm. În legătură cu aceasta, vezi și D. T. Berezovet, *op. cit.*, p. 31 și urm. care respinge ideea despre caracterul arhaic al culturii Romen.

tehnica pastei, formele de vase și decorul constituit din alveole și cresațuri pe buză sau din benzi de linii vălurite asociate cu altele de linii orizontale pe umărul și corpul vasului, se întâlnesc în cea mai mare parte și în ceramica acestor așezări.

Desigur pentru o încadrare justă a resturilor de cultură materială descoperite recent în Moldova, trebuie să se țină seama și de deosebirile stabilite de cercetătorii sovietici în cadrul vechii culturi slave răsăritene din regiunile de pe malul stîng și drept al Niprului.

În legătură cu aceasta, N.P. Treteakov a arătat de curînd cu privire la cultura triburilor de slavi răsăriteni de pe malul drept al Niprului, că ea se deosebește de aceea a triburilor de slavi răsăriteni de pe malul stîng al aceluiași fluviu, prin predominarea siliștilor, prin coexistența mormintelor de înhumatie și incineratie, prin ceramică, precum și din punct de vedere lingvistic, etnografic și antropologic ²⁷⁾.

De asemenea, P. N. Berezoveț, într-un studiu apărut recent, este de părere că, deși monumentele de tip Romen-Borșevo și Raiki sînt din aceeași perioadă, ele totuși nu sînt identice, reprezentînd resturile materiale ale unor triburi slave răsăritene diferite ²⁸⁾. Cu toate acestea, după autor, trăsăturile apropiate ale acestor monumente dovedesc un fel de viață apropiat și o cultură unitară, care poate fi denumită Romen-Borșevo, deși monumentele respective aparțin unor triburi deosebite ²⁹⁾.

Deci, în acest sens trebuie înțeleasă apropierea făcută deocamdată între aspectul de cultură materială identificat recent în Moldova și grupul Romen-Borșevo de pe teritoriul U. R. S. S. În viitor, prin cunoașterea amănunțită a descoperirilor corespunzătoare de pe teritoriul R. S. S. Moldovenești, precum și din regiunea de pe malul drept al Niprului, din R. S. S. Ucraineană, se vor putea stabili cu mai multă precizie cele mai apropiate analogii ale aspectului de cultură materială din Moldova.

Tot cu prilejul cercetărilor viitoare va trebui să se determine cu mai multă exactitate și cronologia acestui aspect din Moldova, care a fost datat deocamdată în secolele VIII-X, prin analogie cu cronologia grupului Romen-Borșevo, stabilită îndeosebi de către I. I. Leapușkin, pe baza ceramicii de tip Saltovo-Maiatș și a monedelor orientale și bizantine ³⁰⁾.

În legătură cu aceasta, în momentul de față nu se poate preciza dacă limita cronologică interloară a acestui aspect de cultură materială din Moldova poate fi coborîtă pînă în secolele VII-VIII, prin analogie cu unele descoperiri din regiunea Niprului, dintre care mai importantă este aceea de la Volînțevo ³¹⁾, sau chiar pînă în secolele VI-VII, așa cum presupune I. I. Leapușkin pentru descoperirile mai sus citate de pe Nistrul superior ³²⁾. Se constată numai că această coborîre a limitei crono-

27) P. N. Treteakov, *op. cit.*, ²⁴⁾ p. 246.

28) D. T. Berezoveț, *op. cit.*, ²¹⁾ p. 38.

29) Ibid.

30) Cf. I. I. Leapușkin, *O datirovke gorodist Romensko-Borșevskoi kulturi* în Sovetskaja Arheologhija, IX, 1947, p. 121 și urm. Autorul își menține datarea din 1947 și în studiul mai nou *Ranneslavjanske poselenia Dneproskogo le-sostepnogo Lebobereftia*, din Sovetskaja Arheologhija, XVI, 1952, p. 36.

31) M. I. Braicevski, *op. cit.* ²¹⁾ p. 23.

32) I. I. Leapușkin, *Ranneslavjanske poselenia*, ..., p. 38, nota 3.

logice inferioare a culturii vechi slave din regiunea Niprului coincide în parte și cu cronologia urnelor de incinerare de la Sărata Monteoru, care au fost datate în sec. VII, pe baza asocierii lor cu unele obiecte caracteristice de metal ³³).

În afară de aceasta, nu avem încă observații suficiente pentru do-
vada existenței mai multor faze de locuire din această vreme în Moldo-
va. Așa se explică de ce în momentul de față descoperirile respective
din Moldova sînt considerate oarecum în bloc, fiind tratate împreună,
atît în ceea ce privește particularitățile cit și cronologia lor.

Dacă așa stau lucrurile în ceea ce privește limita cronologică infe-
rioară și fazele de evoluție ale acestui aspect de cultură din Moldova,
în schimb, limita lui cronologică superioară se plasează în general în
sec. X, ca și pentru grupurile înrudite de pe teritoriul U. R. S. S. Deo-
camdată nu știm dacă, prin analogie cu cele constatate de I. I. Leapuș-
kin cu privire la horodiștea de tip Romen de la Monastirișce, această
limită cronologică superioară s-ar mai fi prelungit uneori și în sec. XI ³⁴).

Din punct de vedere etnic, astăzi nu mai este nici o îndoială asu-
pra faptului că purtătorii culturii Romen-Borșevo, ca și în genere a ce-
lorlalte culturi materiale înrudite, sînt diferitele triburi de slavi răsăriteni,
ale căror trăsături deosebite se datoresc condițiilor specifice în care s-au
dezvoltat. În schimb, problema localizării acestor triburi este mai grea,
mai ales pentru regiunea dintre Nistru și Nipru, unde au fost cercetate
mai puține materiale arheologice din secolele VIII-X ³⁵). Din acest motiv
nu se poate încă preciza cu care din aceste triburi de slavi răsăriteni
din sudul U. R. S. S. pot fi puse în legătură resturile de cultură materi-
ală descoperite recent în Moldova.

În orice caz, lăsînd la o parte această dificultate, care eventual ar
putea fi înlăturată prin cercetările viitoare, trebuie să recunoaștem că
resturile de cultură materială din secolele VIII-X și poate și mai devre-
me, descoperite recent în Moldova, au o deosebită importanță și semni-
ficație istorică, intrucît prin ele se confirmă din punct de vedere arhe-
ologic prezența în Moldova a triburilor de slavi răsăriteni din timpul
dezagregării comunității patriarhale.

Trăsăturile arheologice ale culturii recent descoperite din sec. VIII-
X și poate și mai devreme sînt deosebite de acelea ale culturii anteri-
oare din Moldova din sec. III-IV, atît în ceea ce privește poziția așeză-
rilor în regiunile de pădure și mlaștini, cit și mai ales prin caracterul
arhaic al resturilor de cultură materială din cuprinsul acestor așezări. În
legătură cu aceasta, este semnificativ că acum în Moldova, ca și în re-
giunea de pe malul drept al Niprului, în locul ceramicii de tehnică su-
perioară lucrată la roată s-a folosit ceramica de calitate inferioară, lu-
crată cu mina sau la roata înceată. Această ceramică a fost în uz pînă
la sfîrșitul sec. IX și începutul sec. X, cînd va lua din nou o mare dez-
voltare ceramica lucrată la roată. În ceea ce privește pe slavii răsăriteni,
această dezvoltare a tehnicii ceramicii s-a pus în legătură cu trecerea

33) Cf. SCIV, IV, 1953, 1-2, p. 85.

34) I. I. Leapușkin, *O datirovke gorodišt Romensko-Borșevskot kulturi*,
p. 122.

35) P. N. Treteakov, *op. cit.*, ²⁴) p. 246 și urm.

meșteșugului ceramicii de la femei la bărbați, aceștia lucrând exclusiv cu roata ca meșteșugari specializați ³⁶⁾).

În stadiul actual al cercetărilor de la noi, nu cunoaștem aspectul culturii materiale a populației autohtone din această vreme. De asemenea nu cunoaștem așezări din această vreme pe teritoriul țării noastre, care să poată fi atribuite numai slavilor sau numai autohtonilor.

Relativ la aceasta, avându-se în vedere caracterul migrației slavilor, credem că așa ceva nu este posibil, întrucât triburile locale au conviețuit cu cele slave în aceleași regiuni.

Deocamdată, în ceea ce privește triburile de slavi răsăriteni care au venit în Moldova în secolele VIII-X și poate și mai înainte, nu se poate face nici o precizare. La fel și pentru perioada următoare, din secolele X-XIII, corespunzătoare Rusiei kievene, nu știm dacă au fost sau nu legături și cu tiberții din apropiere, considerați de către arheologii sovietici ca principalii creatori ai culturii materiale de la Nistru în epoca marului principat ³⁷⁾.

În afară de aceasta, numeroasele elemente slave răsăritene din lexicul și toponomia Moldovei constituie o altă dovadă a prezenței în masă și de lungă durată a slavilor răsăriteni în Moldova. În legătură cu aceasta s-a constatat că numeroasele cuvinte relative la viața gospodărească a omului simplu din Moldova, precum și cele citeva sute de numiri de munți, ape, văi și dealuri din Moldova, sînt vechi, nereprezentînd împrumuturi recente ³⁸⁾. De asemenea, s-a observat că elementele slave răsăritene din toponimie și lexic abundă în nordul și centrul Moldovei, precum și în Bucovina, fiind mai rare în Muntenia și Transilvania unde predomină, în schimb, elementele slave meridionale ³⁹⁾.

În felul acesta, constatările arheologice relative la prezența slavilor răsăriteni în Moldova în secolele VIII-X și poate și mai devreme, sînt confirmate și pe cale filologică, printr-un mare număr de toponimice și cuvinte slave răsăritene din lexicul moldovenesc.

Din descoperirile arheologice de pînă acum din Moldova rezultă că în secolele VIII-X, și poate și mai devreme, de cînd sînt constatați aici în mod sigur slavii răsăriteni, au existat așezări deschise, protejate de obicei de pădurile din spate și de mlaștinile din față.

Poziția acestor așezări, în preajma terenurilor întinse de pe văile secundare ale apelor, era favorabilă pentru agricultura cu arat. Acest fel de agricultură, prin analogie cu cele constatate de cercetătorii sovietici la slavii răsăriteni, se poate admite că a fost practică de familia obișnuită (monogamă) și nu de colectivul de producție al familiei patriarhale, de care era legată agricultura prin săpare ⁴⁰⁾.

În afară de aceasta, din cele descoperite în așezarea de la Hlincea și în parte în aceea de la Spinoasa, se poate trage concluzia că familiile acestea aveau gospodării individuale, unelte și vite de muncă. De ase-

36) D. T. Berezoveț, *op. cit.*, ²¹⁾ p. 42.

37) G. B. Feodorov, *Tîberți*, în *Vestnic drevnei Istorii*, 2 (4 C) 1952, p. 252 și urm.

38) Margareta Ștefănescu, *Elementele rusești-rutene din limba românească și vechimea lor*, Iași, 1952, p. 100 și urm.

39) *ibid.*, p. 108 și urm.

40) D. T. Berezoveț, *op. cit.* ²¹⁾ p. 42.

menea mai rezultă că nici una din meserii nu s-a diferențiat de agricultură, care trebuie să fi fost ocupația economică principală.

În genere, locuințele din cuprinsul așezării sînt distanțate, aparținînd probabil unor familii neînrudite între ele sau făcînd parte din rude mai îndepărtate. Pînă în prezent numai într-un singur caz, la Hlincea, s-au găsit două locuințe foarte apropiate, care aparțin mai mult ca sigur unor familii strîns înrudite.

Deci, avîndu-se în vedere aceste constatări, se poate presupune că familiile respective reprezentau unități economice, reunite nu atît prin legături de rudenie ca în obștea gentilică, ci mai ales prin interese comune, economice și de apărare, ca în obștea teritorială sau satească ⁴¹⁾.

Desigur că, pornindu-se de la constatările de pînă acum, nu este ușor ca să se lămurească problema caracterului obștii din Moldova în secolele VIII-X și poate și ceva mai înainte, de cînd datează aspectul de cultură materială de la Hlincea și din celelalte așezări contemporane din Moldova.

De altfel și în U. R. S. S. au fost discuții cu privire la caracterul obștii din timpul Pravilei ruse (Russkaia Pravda), învingînd în cele din urmă punctul de vedere al acad. B. D. Grecov, după care obștea din aceste vremi este teritorială și nu familiară ⁴²⁾.

În general însă, după cum s-a arătat recent, problema dezvoltării obștii slave înainte de formarea statului rus nu este suficient lămurită, ea fiind examinată fără să se țină seama întotdeauna de dezvoltarea forțelor de producție corespunzătoare ale societății slavilor răsăriteni ⁴³⁾. Din cercetările făcute rezultă că la triburile sudice ale slavilor răsăriteni obștea teritorială a apărut mai curînd, în sec. VI e. n., iar la acele nordice mai tîrziu, cam prin sec. VIII e. n., în vremea cînd triburile din sud au depășit stadiul de distribuire periodică a pămîntului ⁴⁴⁾.

În ceea ce ne privește, problema care se pune este aceea dacă în secolele VIII-X în Moldova se menține obștea gentilică sau s-a trecut la obștea teritorială. În legătură cu aceasta, din capul locului trebuie să arătăm că în stadiul actual al cercetărilor de la noi nu poate fi vorba de o rezolvare completă a problemei, ci numai de emiterea unor ipoteze, care urmează să fie verificate cu prilejul studiilor viitoare.

Astfel, avîndu-se în vedere particularitățile descoperirilor recente din Moldova și mai ales cele constatate de cercetătorii sovietici cu privire la obștea teritorială a slavilor răsăriteni, credem că se poate presupune că în Moldova în secolele VIII-X s-a depășit stadiul obștii gentilice, caracterizată prin raporturile de rudenie și proprietatea obștească. Acum, probabil că din sinul societății gentilice s-a desprins obștea satească, care păstrează multă vreme rămășițele relațiilor gentilice, îndeosebi sub forma proprietății obștești asupra pămîntului arabil, pădurilor, izlazurilor și apelor.

41) Pentru aceste trăsături caracteristice ale obștii teritoriale vezi V. Costăchel, *Despre problema obștiilor agrare în Țara Romînescă și Moldova în secolele XIV-XV*, în *Studii și cercetări de istorie medie*, II, 1951, I, p. 92.

42) K. N. Tarnovskii, *Predposilki pozni knoenia feodalizma u vostocih slavean*, în *Voprosi Istorii*, 1954, 4, p. 86.

43) Ibid.

44) Ibid. p. 89.

Forma obștii din Moldova din această vreme corespunde probabil fazei de început a obștii sătęști. După cum se știe în această fază familiile dețineau în proprietate privată casa și curtea, uneltele de producție și vitele, iar pămîntul arabil, ca și pădurile, islazurile și apele erau încă în proprietatea colectivă, pămîntul fiind dat numai în folosință membrilor comunității, prin reunirea și reimpărțirea lui periodică ⁴⁵⁾.

Deci nu poate fi vorba acum cu adevărat de o proprietate privată a familiei asupra lotului de pămînt arabil, ci numai de o folosință temporară a lui și de însușirea individuală a recoltei.

Cu toate acestea, spre deosebire de obștea gentilică, obștea sătęască, chiar din această fază de început, se caracterizează prin dualismul ei, prin coexistența proprietății private asupra gospodăriei și a celei colective, atît asupra pămîntului arabil, neimpărțit încă, cît și asupra pădurilor, islazurilor și apelor ⁴⁶⁾. Ori, după cum s-a arătat de către K. Marx, tocmai această trăsătură caracteristică a obștii sătęști, dualismul, constituie izvorul, de o mare forță vitală, al dezvoltării ei ⁴⁷⁾.

Apoi, din faza următoare, probabil din sec. X înainte, o dată cu încetarea împărțirii periodice a pămîntului arabil, loturile trecînd în proprietatea privată a țăranilor, au rămas în proprietate colectivă numai pădurile, islazurile și apele. Din acest moment, proprietatea funciară putîndu-se instrăina în mod liber, s-au ivit diferențierile sociale între membrii liberi ai gînteii, soldîndu-se cu apariția claselor ⁴⁸⁾.

Această ipoteză, după care recentele descoperiri arheologice din Moldova din secolele VIII-X se situează într-o etapă de formare a feudalismului, nu este contrazisă de caracterul arhaic al culturii materiale din această vreme. Acest arhaism corespunde tocmai caracterului relațiilor social economice ale orînduirii tribale în descompunere dintr-o fază de tranziție, cînd obștea teritorială înlocuiește obștea gentilică. Din acest punct de vedere, după cum s-a arătat de către Fr. Engels, care s-a ocupat în mod special de obștea sătęască la vechii germani, această formă a obștii fiind ultima fază a societății gentilice reprezintă în același timp și o fază de trecere spre o a doua formație, adică de la societatea bazată pe proprietate colectivă la societatea bazată pe proprietatea privată ⁴⁹⁾.

Obștea sătęască liberă aparține perioadei care a precedat începutul feudalismului, denumită în mod vag „prefeudală” sau de către acad. B. D. Grekov „semipatriarhală-semifeudală” ⁵⁰⁾.

Această perioadă, după cum s-a arătat, începe la slavii răsăriteni o dată cu apariția obștii teritoriale libere și se încheie cu formarea statului feudal, eliminîndu-se astfel din sfera noțiunii de „prefeudal” etapa mai veche a descompunerii orînduirii comunei primitive ⁵¹⁾.

În vremea care ne interesează, din secolele VIII-X, baza producției

45) Cf. V. Costăchel, *op. cit.*, ⁴¹⁾ p. 93.

46) Ibid.

47) K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, ed. rusă, vol. XXVII, p. 694.

48) K. N. Tarnovski, *op. cit.*, ⁴²⁾ p. 91.

49) K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, ed. rusă, vol. XXVI, p. 680.

50) B. D. Grekov, *Periodizarea istoriei U.R.S.S. în lumina învățăturilor. Stalin* (conferință ținută în aula Facultății juridice din București în ziua de 17 octombrie 1952), București, 1952, p. 23.

51) K. N. Tarnovski, *op. cit.*, p. 91.

o constituia munca țăranilor liberi din obștea sătească, care vor fi treptat șerbiți de către proprietarii funciari bogați. Existența acestora din urmă în Moldova este deocamdată numai presupusă, întrucît nu avem pînă în prezent nici un fel de dovadă arheologică, ca, de ex., așezări întărite (horodiști), morminte cu inventar bogat sau tezaure cu obiecte pe preț, așa cum se cunosc pentru unele triburi de slavi răsăriteni din sudul U. R. S. S.

În această perioadă de geneză a feudalismului din Moldova au avut un rol important și triburile de slavirăsăriteni, care, în urma dezvoltării forțelor de producție, în special în agricultură și în meșteșugul fierului, au trecut încă din sec. VIII-IX la modul de producție feudal. Astfel legăturile populației locale cu triburile de slavi răsăriteni instalate în această vreme în Moldova au contribuit la grăbirea procesului de feudalizare, prin dezvoltarea agriculturii, determinată de dezvoltarea forțelor de producție, prin impunerea crescîndă cu caracter feudal (dijma) și prin accentuarea diferențierilor sociale dintre șefii locali și masa țăranimii⁵²). Procesul de feudalizare se va dezvolta apoi în sec. XI-XII, atît în urma sporirii inegalității funciare, cit și în urma relațiilor cu statul din Kiev și cnezatul din Halici și se va maturiza apoi în sec. XIV, o dată cu formarea statului de sine stătător al Moldovei.

În lumina acestor considerații istorice, recente descoperiri arheologice din Moldova prezintă o deosebită importanță, întrucît prin ele se aduce o contribuție cu privire la perioada în care a avut loc procesul de formare a poporului român și a limbii romine, precum și a feudalismului din Moldova.

НОВЫЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ К ВОПРОСУ ВОЗНИКОВЕНИЯ ФЕОДАЛИЗМА В МОЛДАВИИ

Краткое содержание

В других наших работах мы ссылались на последние результаты советских исследований, касающихся поселений типа Ромен-Боршево и на их значение для археологии Р. И. Р. (SCIV, VI (1954) 3—4, стр. 569 и след¹).

В настоящей работе, основываясь и на результатах археологических раскопок 1954 года, мы пытаемся дать более точное определение и более точную интерпретацию археологических открытий Молдавии VI—X вв., уделяя особое внимание открытиям в Глинче яесской области.

Раскопками, проведенными Румынской Академией Наук в большом открытом поселении Глинча-Яессы с 1952 по 1954 год, было открыто 5 жилищ типа полуземлянок, 2 печи вблизи жилищ, которые служили летними кухнями, строение на поверхности земли, назначение которого еще не уточнено, а также несколько ям с хозяйственными отбросами.

Самым значительным элементом полуземлянок была печь в форме подковы, построенная на участке, оконяном в глыбе, оставленном после копояния жилища, или построенная из камня, подобно печам поселений XI—XII вв. Динодженции и Морешть.

52) Cf. *Istoria R.P.R.* (manual publicat sub redacția acad. M. Roller, București, 1952, p. 55.

На основании немногочисленных остатков, найденных в этих жилищах, можно сделать вывод, что люди в то время занимались земледелием, скотоводством, охотой и ремеслами, выделявая различные предметы из кости, камня и глины. Что касается керамики, то они пользовались главным образом грубой посудой ручной работы, обычно в форме мисок и горшков. Кроме того, им была знакома, хоть и в меньшей мере, керамика, обработанная на гончарном кругу.

Тип материальной культуры Глинча-Яссы был недавно идентифицирован и в других местностях Молдавии, в частности в Сучаве и Спиноасе (района Тыргу Фрумос).

Для определения этого вида материальной культуры самыми аналогичными являются открытия в поселениях восточно-славянских племен на территории Молдавской ССР и Украинской ССР, преимущественно в бассейне верхнего течения Днестра и правобережья Днестра.

Материальная культура Глинча-Яссы и других местностей Молдавии некоторыми своими характерными чертами является родственной с культурой восточно-славянских поселений типа Ромен-Боршево VIII—X вв, распространённой в особенности между Днестром Доном.

Остатки материальной культуры, открытые недавно в Молдавии, имеют большое историческое значение, т. к. они археологически подтверждают присутствие в Молдавии восточнославянских племен со времени разложения патриархальной общины. В свою очередь, археологическое установление присутствия восточных славян в Молдавии VIII—X, вв быть может и ещё раньше, подтверждается и филологией, а именно: обилием топонимических терминов и восточно-славянских слов в Молдавской лексике.

Имея ввиду с одной стороны открытое расположение молдавских поселений этого времени, способствовавшее пахотному земледелию обычной семьи единоличника, располагавшей своим скотом и орудиями труда, с другой стороны тот факт, что жилища в Глинча-Яссы находились на довольно большом расстоянии друг от друга и, вероятно, не принадлежали родственным семьям, можно предполагать, что эти семьи представляли собой экономические единицы, связанные не родством, как в родовой общине, а связанные, главным образом, общими интересами хозяйства и защиты, как во временной или сельской общине.

Форма молдавской общины VIII—X вв повидимому, соответствует начальной стадии сельской общины, когда, как мы знаем, частной собственностью семьи являлись дом, двор, орудия труда и скот, а пахотная земля, леса, реки и пастбища принадлежали ещё обществу и давались на временное использование членам общины, потом периодически вновь объединялись и делились.

Основой производства в это время был труд свободных крестьян сельской общины, которые постепенно будут закрепощены богатыми землевладельцами, существование которых в Молдавии VIII—X вв только предполагается, т. к. до настоящего времени археологически это не доказано.

В этот период возникновения феодализма в Молдавии важную роль сыграли восточно-славянские племена, которые, соприкасаясь с местным населением, способствовали ускорению феодализации, благодаря развитию земледелия, усилению феодальной зависимости (оброк) и социальной дифференциации между местными руководителями и крестьянской массой.

CONTRIBUTIONS ARCHÉOLOGIQUES CONCERNANT LE DÉBUT
DE LA FÉODALITÉ EN MOLOAVIE

Résumé

Dans une étude précédente, nous avons indiqué les résultats des travaux récents publiés par les savants d'U.R.S.S. concernant le groupement Romen-Borchévo et son importance pour l'archéologie de la République Populaire Roumaine (S.C.I.V., VI (1954), 3—4, p 569 et suivantes). Dans la présente étude, nous nous proposons d'exposer avec plus de précision et d'interpréter d'une manière plus approfondie les découvertes archéologiques relatives à la Moldavie du VIIIe au Xe siècle, en tenant compte aussi du résultat des fouilles effectuées en 1954, surtout à Hlincea, près de Iassy.

Les fouilles faites par l'Académie de la République Populaire Roumaine sur le chantier de Hlincea de 1952 à 1954 ont mis à jour cinq habitations du type des huttes à demi enfouies en terre, ainsi que deux fours installés en plein air près des habitations et qui ont servi de cuisine pendant l'été, les ruines d'une construction érigée à la surface et ayant eu une destination qu'on n'a pas pu préciser, et plusieurs fosses à provisions ou à ordures. L'élément le plus important des huttes est le four en forme de fer à cheval, creusé dans un bloc de terre épargné à l'occasion de la construction de l'habitation et dont les parois sont en pierre, de même que les fours datant des XIe et XIIe siècles de Dinogetia et Moresti.

Tenant compte des objets peu nombreux découverts dans ces habitations, on peut déduire que les habitants, à cette époque lointaine, s'occupaient d'agriculture, d'élevage, de chasse et pratiquaient certains métiers domestiques, en utilisant la pierre, les os et la terre glaise. En ce qui concernera la céramique, ils utilisaient surtout des vases grossiers en forme d'écuelle et de cuvette. Ils ont connu aussi, mais dans une moindre mesure, la céramique travaillée à tour rentée.

La culture matérielle constatée à Hlincea-Iassy se retrouve aussi dans d'autres localités de Moldavie, surtout à Suceava et Spinoasa (rayon de Tirgu-Frumos),

Les plus proches analogies pour l'étude de cette civilisation nous sont fournies par les découvertes faites dans les régions que les tribus slaves de l'Est ont habitées sur le territoire de la R. S. S. Moldave et de la R. S. S. Ukrainienne, particulièrement dans le bassin du cours supérieur du Dniéster et sur la rive droite du Dniéper.

Par quelques uns de ses traits caractéristiques, la culture identifiée récemment à Hlincea-Iassy et dans d'autres localités de Moldavie est apparentée à la civilisation des régions habitées par les Slaves de l'Est du groupe Romen-Borchévo, qui date du VIIIe au Xe siècle et qui a été surtout répandue entre le Dniéper et le Don.

Les débris de la culture matérielle, découverts récemment en Moldavie, ont une grande importance et une signification historique spéciale, car ils confirment, au point de vue archéologique, la présence en Moldavie de tribus slaves de l'Est à l'époque où les communautés patriarcales se sont désagrégées.

D'ailleurs, les constatations archéologiques relatives à la présence des Slaves d'Est en Moldavie du VIIIe au Xe siècle, et peut-être même à une époque plus reculée, sont confirmées par la philologie, car dans la toponymie, ainsi que dans le parler moldave on trouve de nombreuses traces de l'influence exercée par les Slaves de l'Est.

Considérant, d'une part, la position des villages ouverts situés en Moldavie dans cette période et qui était favorable à l'agriculture, et notamment aux labours auxquels s'adonnaient ordinairement les familles disposant d'une propriété individuelle, d'instruments de travail et de bétail, et, d'autre part, considérant que les habitations découvertes à Hlincea-Iassy sont installées à une certaine distance les unes des autres et que probablement elles ont appartenu à des familles qui n'étaient pas apparentées, on peut conclure que ces familles constituaient une unité économique, créée non par les liens de parenté, comme ce fut le cas de la communauté gentilice, mais surtout par des intérêts communs économiques ou ayant pour but la défense commune, comme ce fut le cas des communautés territoriales ou paysannes.

La forme de la communauté moldave du VIIIe au Xe siècle correspond probablement à la phase du début de la communauté paysanne, lorsque la famille possédait, comme propriété privée, la maison, la cour, les instruments de travail et le bétail, tandis que la terre labourable, les forêts, les paturages, ainsi que les eaux étaient restés en propriété collective et étaient répartis aux membres de la communauté pour un usage temporaire, par des distributions périodiques.

Dans cette période de l'histoire, la production a été basée sur le travail des paysans libres, qui faisaient partie de la communauté paysanne. Ils seront petit à petit asservis par les riches propriétaires fonciers, dont l'existence en Moldavie du VIIIe au Xe siècle fait seulement l'objet de conjectures, car, jusqu'à présent, les preuves archéologiques manquent totalement.

À cette époque de la naissance de la féodalité en Moldavie, les tribus slaves de l'Est ont eu un rôle important. Leurs relations avec la population autochtone ont contribué à hâter l'avènement du régime féodal, par la transformation de l'agriculture, soumise de plus en plus aux redevances féodales (dîmes) et en accentuant la différenciation sociale entre les chefs locaux et la masse des paysans.

RĂSCOALA DIN MOLDOVA DIN PRIMĂVARA ANULUI 1633

DE

V. NEAMȚU

Problema răscoalelor din Moldova n-a preocupat decît rareori pe istoricii burghezi. Importante manifestări ale luptei de clasă, în decursul secolelor, au rămas astfel complet neglijate.

Dar chiar atunci cînd au fost atinse asemenea probleme ele nu au primit o rezolvare justă. Acesta este și cazul răscoalei din primăvara anului 1633.

Lăsînd la o parte unele confuzii mărunte ¹⁾, trebuie să se observe că însuși termenul sub care sînt înglobate frămîntările și luptele din primăvara anului 1633 nu este identic. Se folosesc pentru aceleași evenimente, termenii „răscoală“, „revoluție“ ²⁾ „revoltă“ ³⁾ și în unele lucrări, alături de aceștia și cel de „rebeliune“ ⁴⁾. De aici rezultă că nici măcar conținutul noțiunilor folosite nu a putut fi bine precizat.

În aceeași ordine de idei trebuie plasată folosirea noțiunii de „adunare națională“ ⁵⁾ de către Neculai Iorga, pentru concentrarea țărînimii la Iași, cu ocazia izbucnirii răscoalei mai sus pomenite. Aici avem de-a face cu o tendință vădită de a moderniza istoria.

Dar obiecțiile ce trebuie făcute, în urma studierii lucrărilor care ating problema răscoalei din primăvara anului 1633, nu se pot rezuma numai la folosirea necorespunzătoare a unor termeni. Aceste lucrări dau o interpretare falsă evenimentelor.

A. H. Golimaș, într-o lucrare monografică apărută în 1943, pune în centrul preocupărilor sale persoana lui Constantin Batiște Vevelli, răscoalei dîndu-i-se un caracter accesoriu (*op. cit.*).

Conflictului dintre boierimea greacă și cea „de țară“, autorul îi găsește explicația în gelozia acesteia din urmă (*op. cit.*, p. 415). Răs-

1) Alexandru Iliăș este confundat cu Alexandru Coconul, apare Batiște Vevelli și Vecelli, cînd în fond este vorba de una și aceeași persoană. cf. A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor în Dacia Tratată*, ediția a III-a, p. 84. Aceste greșeli nu mai apar la N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. VI, Bucurest 1938, p. 48 și nici la A. H. Golimaș, *Diplomatul Constantin Batiște Vevelli Rettimiotul și revoluția Moldovei din primăvara anului 1633*, în *Studii și Cercetări istorice*, vol. XVIII (1943).

2) A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 84.

3) N. Iorga, *Socotelele Brașovului*, București 1899, p. 73-74.

4) A. H. Golimaș, *op. cit.*, p. 415.

5) N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. VI, Bucurest 1938, p. 48.

coalei i se atribuie un caracter național (*ibid.*), iar izbucnirea ei ar fi fost determinată, în parte, de unele mașinațiuni ale lui Miron Movilă Barnowski (*ibid.* p. 419) și de lupta dintre catolicism și ortodoxism (*ibid.* p. 418).

Lăsând la o parte faptul că unele din aceste idei de bază ale lucrării sînt greu de susținut, trebuie să remarcăm că autorul nu face o analiză clară a situației economice și sociale a Moldovei. Nicăieri nu se arată că răscoala a fost precedată de puternice frământări în cursul cărora diferite categorii sociale își fixează pozițiile. Între boierimea „de țară” și țărăimea exploatată – după autor – domnește idila. Or, pornind de la această idee s-a ajuns de fiecare dată la o prezentare falsă a evenimentelor.

Cei ce s-au ocupat cu studierea răscoalei din primăvara anului 1633, n-au căutat să găsească o explicație unor acțiuni boierești, ca de pildă încercării lor de a arunca sarcina impozitelor și pe spatele unor sate mănăstirești. Asemenea poziții adoptate de boierimea „de țară” rămîn de neexplicat dacă le desprindem de luptele sociale anterioare răscoalei, pe care clasa dominantă căuta să o evite cu orice preț. Urmărind acest țel, boierimea și domnul recurg adeseori la acte de diversiune.

Poziția diferitelor categorii sociale în timpul luptelor din perioada 1631-1633 nu este bine analizată, e prezentată în mod static și fals.

În situația aceasta, reluarea în discuție a frământărilor sociale care au precedat răscoala din 1633 și a acesteia însăși este necesară.

Poporul nostru are o bogată tradiție revoluționară. Răscoala din primăvara anului 1633 nu constituie un eveniment izolat în istoria Moldovei. Ea a fost precedată de o serie de lupte dîrze duse împotriva exploatatorilor.

Unele dintre acestea, ca de pildă răscoalele din anii 1563-1564 ⁶⁾, acelea din vremea lui Miron Movilă Barnowski, ⁷⁾, au fost cercetate de pe poziții științifice de către istoricii noștri.

În stadiul actual al cercetărilor, sîntem încă departe de a avea un tablou complet al răscoalelor care au avut loc la noi în decursul întregului ev mediu. Principala cauză a acestor lupte o formează crunta exploatare la care erau supuși țărani.

Un rol important în intensificarea exploatării țăranilor de la noi îl avea jugul otoman. Turcii „acaparau principalele resurse ale țării printr-un regim de comerț înrobitor cu prețurile stabilite la Poartă ce sărăcea pe producători” ⁸⁾.

În afară de aceasta, Poarta impunea țărilor romîne grele obligații, bănești care striveau pe țărani (*ibid.* p. 13).

Obligațiile Moldovei față de turci au mers pe o linie continuu ascendentă începînd cu a doua jumătate a secolului al XV-lea. Dacă la

6) A. C. Grecu, *Răscoala țăranilor din Moldova în anii 1563-1564*, în Studii, II, an 6, aprilie-Iunie 1953, pp. 201 și urm.

7) N. Grigoraș, *Starea vecinilor din Moldova între anii 1626-1630 și răscoala lor*, în Studii și Cercetări științifice, Seria III (Științe sociale), 3-4 an V, (1954) pp. 419 și urm.

8) Gr. Urech, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, *Introducere*, p. 5.

1456 Moldova era silită să plătească turcilor 2000 de galbeni anual ⁹⁾, la sfârșitul secolului al XVII-lea, pentru ocuparea tronului, era necesară uriașă sumă de 300.000 de galbeni, pe care - după relatarea lui Dimitri Cantemir - „n-o plătește domnul din banii săi, ci țara” ¹⁰⁾.

Această continuă urcare a dărilor față de turci se explică în mare măsură și prin sistemul acordării domniilor în țările noastre. Domnii nu mai ocupă tronul în virtutea unui drept de succesiune, ci îl cumpără cu bani. Puțini sînt pretendenții care pot să probeze originea lor domnească.

La 16 octombrie 1632, un bun cunoscător al situației de la noi scria că „cei ce se dau aici (la Constantinopole - V. N.) de coboritori ai voievozilor drepti de odinioară sînt, îndeobște, în afară de puțini, vagabonzi și muți dintre ei n-au un ban” ¹¹⁾.

În situația aceasta, pretendenții împrumutau sume mari de bani de la diferiți creditorii constantinopolitani, care, de îndată ce acel pe care-l sprijiniseră reușea să ocupe tronul, veneau în țările noastre unde obțineau importante slujbe.

În divanul domnesc numele cu rezonanță grecească se înmulțesc în această epocă. Astfel între boierii de care se slujește Alexandru Iliș, în 1632, găsim pe Perachi paharnicul, Diamandi postelnicul, Dumitrachi vistiernicul ¹²⁾. Boieri ca Apostol Catargi mare cîșnic, Iordachi fost vistier ¹³⁾, Constantin Celebi Arseni, Costantin Batiște Vevelli ¹⁴⁾ și alții ocupă locuri deosebit de importante în societatea feudală moldovenească.

Țelul acestor noi veniți era îmbogățirea cît mai grabnică. Ei închiariau de la domn perceperea dărilor față de stat, de unde realizau venituri, cu ajutorul cărora puteau să-și cumpere întinse moșii ¹⁵⁾. În calitate de dregători, ei intrau în contact direct cu țăranii de la care încasau dările. Contactul pe acest teren duce la crearea unei dușmănii din ce în ce mai crîncene între țăranul exploatat și agentul statului care-l exploatează și care de regulă recurge la abuzuri.

În graba lor de a se îmbogăți nu rareori noii veniți smulg „cu sila” ocinele țăranilor ¹⁶⁾.

Grecii pun mîna pe multe mănăstiri din țară și ajung în conflict cu călugării moldoveni. E cazul mănăstirii lui Aron Vodă, de unde călugării moldoveni fiind scoși, se plîng „craului Țării Ungurești” că noii veniți - călugării greci - „au pustiit-o cu totul” ¹⁷⁾.

Unii dintre noii veniți se înrudesesc cu boierii băștinași intrînd în rîndul acestora. Astfel, Vasile Lupu vornicul, luînd în căsătorie pe fiica

9) A. C. G., *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui 1456)*, în *Studii*, anul 5, nr. III, iulie-septembrie 1952, pp. 194-195.

10) *Descrierea Moldovei*, (ed. Gh. Adamescu), p. 112.

11) N. Iorga, *Studii și documente*, vol. IV, p. 196 (XLIV).

12) Ac. R. P. R., XXV/90.

13) Arh. St. Buc., *Marea Bisericiani*, XII/32.

14) Ac. R. P. R., XXXVII/183; Arh. St. Buc., *Marea Neamț*, CIII/12.

15) Gr. Ureche, *op. cit. Introducerea*, p. 5-6.

16) Arh. St. Iași, *condica K*, nr. 373, p. 181-182. Cazul lui Chiriță postelnicul care ia „cu silă” o parte din ocina fiilor lui Caraghioz.

17) N. Iorga, *Hurmuzaki - Documente*, vol. XIV-1, p. 120-121 (CCXXII) și p. 126-127 (CCXXVI).

boierului moldovean Bucioc¹⁸), ajunge să fie mai apoi considerat șeful boierimii „de țară” care lupta împotriva creșterii influenței boierimii levantine.

Constatarea aceasta este valabilă și pentru Țara Românească, unde Cantacuzinii ajung în a doua jumătate a secolului al XVII-lea reprezentanții boierimii „de țară”.

Între boierimea „de țară” și noii veniți se dă o luptă surdă pentru puterea economică și politică¹⁹). Lupta aceasta va căpăta o deosebită intensitate în Țara Românească sub Leon Vodă, iar în Moldova sub Alexandru Iliaș.

Alexandru Iliaș, care obține tronul Moldovei la sfârșitul anului 1631, a procedat întocmai ca înaintașii săi: a cumpărat cu bani pe cei mai influenți dregători ai Porții²⁰).

Instalarea noului domn s-a făcut însă cu dificultăți neprevăzute. Boieri „de țară”, în frunte cu Vasile Lupu Vornicul, Savin Hatmanul, Costin postelnicul, Ureche spătarul, Buhuș vistiernicul, Furtună comisul, Bașotă logofătul, la care se adăugau „și alte capete de țară” merg „cu jaloabă la împărăție” ca să determine pe sultan să anuleze numirea²¹).

Trebuie să remarcăm faptul că delegația cuprindea în afară de boieri, și alte elemente sociale mai greu de precizat, dar în orice caz dintr-o categorie inferioară²²).

Delegații n-au putut să împiedice numirea lui Alexandru Iliaș. Acesta cu concursul lui Batiște Vevelli, a unor ceauși și probabil a chihaiiei vizirului, reușește prin șantaj și violențe să-i determine pe boieri să-l primească domn²³).

18) M. Costin, *Letopisetul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace* (ed. critică P. P. Panaitescu) p. 108.

19) I. Minea, *Letopisetele moldovenești scrise slavonește*, în *Cercetări istorice*, an I, nr. 1, p. 195 arată că societatea moldovenească (se are în vedere boierimea) „*na murmura... numai cînd intruști penți cu anturajul constantinopolitan al pretendentilor norocoși la domnie primejdutesc situația socială a boierimii de țară*”.

20) E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, p. 193 (XLIII) Giovanni Capello, în raportul său către doge (la 24 noiembrie 1631), vorbește despre însemnatele sume de bani cheltuite cu această ocazie, care vor apăsa greu asupra „mizerabililor” provinciei.

21) M. Costin, *op. cit.* p. 78.

22) Nu este exclus ca din delegație să fi făcut parte și anumite elemente din rîndul țărănimii. Miron Costin acordă acestuia un loc foarte restrîns în cronica sa. În 1633, potrivit tradiției populare consemnată de Neculce în „*O seamă de cuointe*” (cf. M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisetele Moldovei și Valahiei*, a doua edițiune, Tom II, București 1872 p. 184). Barnowski a plecat la Constantinople „cu mulți boieri, și mazili, și curteni și cu de ceilalți mai proști, și preoți și călugări. Componenta delegației din 1633 dată de Miron Costin este foarte apropiată de aceea dată de tradiție. Ea e compusă din „mulțime de boieri și fruntea curții, preoți și călugări”. cf. M. Costin, *op. cit.* p. 84. Din relatarea lui Miron Costin lipsesc mazilii și ceilalți mai proști, în rest asemănarea este destul de izbutoare (pînă și în succesiunea termenilor) pentru a se putea susține ipoteza folosirii tradiției de către cronicar. Dacă admitem această ipoteză, trebuie să observăm că Miron Costin „innobilează” această delegație eliminînd din ea pe „ceilalți mai proști” și pe mazili și arătînd că ea cuprindea nu simplu curtea, ci fruntea curții. Delegația din 1631 urmărea să creeze impresia că toată țara se opunea numirii lui Alexandru Iliaș și de aceea prezența unor capi ai categoriilor sociale inferioare boierilor, în ea, este pe deplin explicabilă. Delegația din 1631, probabil că se aseamăna cu cea din 1633.

23) M. Costin, *op. cit.*, p. 79.

O dată cu noul domn au venit în țară diferiți „oameni noi” dornici de a se îmbogăți cit mai curînd. Printre aceștia se numărau Constantin Arseni și Constantin Batiște Vevelli. Acesta din urmă era chiar înrudit cu domnul ²⁴⁾ și datorită acestui fapt reușește să joace un rol foarte important la curte.

Situația aceasta nu putea să convină boierimii „de țară”. Dușmănia acesteia împotriva „grecilor”, care se manifestase atît de vădit la Constantinopole ²⁵⁾, ia amploare pe măsură ce ultimii capătă o poziție dominantă la curte.

Situația țărănimii ajunsese foarte grea în cursul anului 1632. Trebuie să se observe că documentele ne dau o imagine destul de vagă asupra obligațiilor țăranilor în această epocă. În afară de cele îndeobște cunoscute ²⁶⁾, țăranii aveau și alte sarcini neclar specificate. Așa, apare adesea formula: „numai să plătească ei dăbilele cite va fi scris la visteria domniei mele” ²⁷⁾, sau și mai vag se spunea că asupra unor sate, în afară de dările obișnuite, cad „și alte (dări - V.N.) mai mărunte” ²⁸⁾.

Lipsa unei specificări precise a obligațiilor țăranilor putea da loc la abuzuri din partea dregătorilor.

E drept că uneori domnul, la cererea unor mănăstiri, a încercat să reprime samavolniciile slujbașilor săi ²⁹⁾. Nu aceeași grijă se manifestă însă pentru satele care și mai păstrează libertatea. Asupra acestora se concentră în mod special poftetele hrăpărețe ale tuturor categoriilor de boieri și slujbași domnești.

Se cunosc cazuri cînd boierii iau pămîntul țăranilor făcîndu-le „mare asuprire”. Așa au crescut de pildă proprietățile lui Gheuca mare medelnicer ³⁰⁾. Aceeași cale se pare că a urmat-o și Gheanghea mare logofăt, de vreme ce este calificat într-un document drept „stricătorul sărăcimii” ³¹⁾.

Diferiți dregători domnești pun mîna pe ocinile țăranilor care nu și mai pot plăti dările. Astfel, Cristea, Cristea, fiul lui Vartic, dă partea sa din satul Pincești lui Alexa visternicel „pentru că l-a plătit pentru darea țărănească și a dat pentru cîsla lui patruzeci și doi de zloți bătuți” ³²⁾.

24) A. H. Golimaș, *op. cit.*, p. 406-407.

25) M. Costin, *op. cit.* p. 79, „și încă pe Batiștea l-au suduit foarte tare mai ales Cehan vornicul”.

26) N. Grigoraș, *op. cit.* p. 423. Se mai pot adăuga: deseatina din vază, din sîmîntă de cinepă, din mazăre. Ac. R.P.R., LXXVII/53; Iold și vil domnește (lucru). Arh. St. Buc., Ms. nr. 543/23; zloți și taleri, Arh. St. Iași, CCCXXXIII/38.

27) Arh. St. Buc., Ms. nr. 543/23.

28) Ac. R.P.R., LXXVII/53.

29) Arh. St. Buc. Marea Sf. Sava-Iași, XXXIV bis/ 13 privind abuzurile săvîrșite de slugile domnești din ținutul Neamț, asupra satelor Brasăuți și Văscăuți; *ibidem*, Marea Galata, II/9-pentru abuzurile săvîrșite de pîrcălabul de Roman și de șoltuzii și pîrgarii din Roman care „învăluiesc” și iau dobitoacele oamenilor din satul Tămășeni, proprietatea Galatei (document din 4 mai 1632); Ac. R.P.R., LXXVII/53 (din 19 aprilie 1632) - pentru satele Averești și Girovul din ținutul Neamț.

30) *ibidem*. CCVIII/86 a. b. (doc. din 4 aprilie 1632) Simlon Gheuca mare medelnicer „au făcut mare asuprire” și au luat „fără drept” de la Ursul, Ionașco și alt Ionașco cu frații lui o bucată de loc ce este în susul satului Rumăni.

31) A. Veress, *Documente privind istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, Buc. 1937, p. 336-337 (doc. 260); N. Iorga, *Hurmuzaki-Documente*, vol. XV-2, p. 1005 (MDCCCC).

32) Ac. R.P.R.; CIV/18 a. (doc. din 25 noiembrie 1632).

Pentru a plăti dările, țăranii liberi sînt forțați să împrumute bani în condiții grele de la cămătarii greci³²⁾ și turci³⁴⁾. Încă din timpul domniei lui Moise Movilă - ne spune Miron Costin - locuitorii Moldovei aveau „de datornicii turci mari strinsori și sile“ (*ibidem*). Afacerile cămătarilor turci capătă amploare în timpul domniei lui Alexandru Iliaș. Documentele menționează pe un oarecare Nicoară care ajunge să fie dator lui Gefer bașa Turcul cu „30 ughi bani buni și o iapă“³⁶⁾.

Pe acest teren se creează raporturi dintre cele mai „cordiale“ între cămătarii turci și unele mănăstiri moldovenești. Tipic pentru aceasta este cazul mănăstirii Sf. Sava din Iași care ia „de la turci cu dobîndă“ bani, pe care, la rîndul ei, îi împrumută unor oameni ce-și pun zalog pămînturile. Ei nu-și mai pot plăti datoriile și-și pierd astfel ocinele³⁶⁾.

Din cauza sărăciei mulți țăranii liberi cad în iobăgie³⁷⁾.

Situația țăranimii iobage era cit se poate de grea. Nemaiputîndu-și plăti dările, țăranii iobagi își părăsesc satele și fug. Așa se pustiesc acum satele Brașoși și Văscăuși din ținutul Neamț³⁸⁾.

Fuga țăranimii ia o astfel de amploare, încît însuși domnul trebuie să recunoască la 5 mai 1632 că „țara s-a pustit mai de tot“³⁹⁾. Aceste pustii au trebuit să producă o serioasă lipsă a brațelor de muncă de pe moșiile boierești și implicit o scădere a veniturilor proprietarilor lor. Achitarea obligațiilor față de Poartă devenea deosebit de grea.

Domnul se văzu silit să rupă sate din ocoalele tirgurilor și să le dea celor care îi procurau banii necesari haraciului. Așa, la 21 septembrie 1632, el dădea lui Scherlet de la Bujoreni și cumnatului său Tudorache o seliște pe apa Birladului, din ocolul tirgului, pentru că a primit de la aceștia 100 de ughi „avînd marea greutate de către Poarta cînstiului împărat și de către vizir și de către stăpînitorul han“⁴⁰⁾.

În asemenea grele condiții⁴¹⁾ Alexandru Iliaș socoti că e posibil să adune bani pentru a cumpăra tronul țării Romînești pentru fiul său Radu⁴²⁾.

33) A. D. Udaltova, *Istoria Moldaviei*, Tom. I, p. 204.

34) M. Costin, *op. cit.*, p. 77.

35) Ac. R.P.R., CDLI/5.

36) Arh. St. Iași CLXXIV/19.

37) Gr. Ureche, *op. cit.*, *Introducere*, p. 5; P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Romîne*, Buc. 1930, p. 23 - pentru cazul tipic al satului Rădăuți, unde „nu mai sînt călărași ci numai țăranii proști“ (solia lui G. Krasinski din 1636 descrisă de un anonim).

38) Arh. St. Buc. Marea Sf. Sava-Iași, XXXIV bis/13. Pustii sînt la această dată și satele Belcești, Plopi și Călugărenii din ținutul Hirlău, care aparțineau Mănăstirii Galata din Iași - Arh. St. Buc., Marea Galata, I/9.

39) Arh. St. Iași, CCCXXXIII/38. Sărăcia ajunse atît de desăvîrșită încît catolici din Moldova scriau Colegiului de Propaganda Fide, la 28 iulie 1631, că „din cauza mizeriei“ nu pot să aibă preoți nici măcar în unele centre ca Iași, Birlad, Roman, Bacău, Trotuș. („propter miseriam non possunt habere sacerdotes“). E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, p. 428 (DCXXI).

40) N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, partea a 2-a, p. 18-19. Se cunosc și alte cazuri. Astfel, cu 250 taleri de argint dați la visteria domnească „pentru treaba țării“, Cristea Chiose Brăileanu primește satul Rusii „ascultători de ocolul tirgului Botoșani“. Ac. R.P.R., LXVII/63.

41) Nu trebuie neglijat faptul că în octombrie 1630 în țară a bîntuit ciuma. N. Iorga, *Hurmuzaki-Documente*, vol. XV-2, p. 981 MDCCCLXIX) iar în 1631 o serioasă boală de vite. *Ibidem*, p. 932-3 MDCCCLXXII). Toate acestea au contribuit, în parte, la înrăutățirea situației în Moldova.

42) N. Iorga, *Studii și documente*, vol. IV, București 1902, p. 1907 (XLV); M. Costin, *op. cit.*, p. 79-80.

Răscoalele care au zguduit Moldova, în timpul lui Miron Movilă Barnowski, au cuprins mai ales nordul țării⁴³). Răscoalații n-au reușit și nici nu puteau să reușească, în împrejurările de atunci, să dărime puterea boierilor. Ei au dat totuși puternice lovituri regimului feudal⁴⁴).

Încă de la sfârșitul anului 1629, se putea observa o oarecare dezorientare în rândurile țărănimii. Polonezul Koreki socotea posibilă o canalizare a răscoalei împotriva lui Alexandru Mihnea, în vederea readucerii pe tron a lui Miron Movilă Barnowski⁴⁵). Cu alte cuvinte, chiar unii feudali străini își dădeau seama că *țăranii puteau să fie folosiți ca unelte în vederea atingerii unor scopuri străine lor*.

Țăranii nu aveau aliați care să-i conducă în luptă. Ei nu au putut găsi o cale sigură pe care să pășească cu fermitate în vederea îndepărtării exploatării feudale. De confuzia lor ideologică au căutat să profite, atunci când au avut nevoie, marii feudali.

Încă în 1631 boierii „de țară“, pentru a împiedica numirea lui Alexandru Iliaș, s-au slujit de anumite categorii sociale, despre care ar fi greu să se afirme că își apărau propriile lor interese la Constantinople.

Boierimea „de țară“, începînd lupta împotriva celor ce tindeau să le răpească „monopolul“ exploatării țărănimii, nu putea să neglijeze nemulțumirile tot mai puternice ale acesteia. Trebuia cu orice preț îndepărtat pericolul unei răscoale care ar fi putut amenința dominația de clasă a marii boierimii.

La 5 mai 1632 Mănăstirea Sf. Sava din Iași, ale cărei afaceri cămărtărești erau bine cunoscute, solicită întărirea privilegiilor de imunitate fiscală pentru satul Stroești din ținutul Hirău.

Domnul se găsi însă în imposibilitate de a satisface această cerere. Boierii „de țară“, curtenii și toată țara se opuseră energic înolrii privilegiilor mănăstirii: „*au poftit cu toții ca să dea și satele mănăstirilor ajutoriu cu țara*“⁴⁶).

Observăm că opoziția are un caracter laic și că ea cuprinde elemente sociale destul de eterogene, aflate de regulă în rele raporturi.

Boierii „de țară“, care au fost în tot timpul în cele mai bune raporturi cu biserica se află de această dată în fruntea unei „coalitii“ care o ataca, într-o vreme cînd nemulțumirile maselor exploatare ajunseră foarte acute. (*ibidem*). Această poziție a boierimii nu poate fi întimplătoare. Îndreptînd nemulțumirile mulțimii în direcția limitării privilegiilor de imunitate ale mănăstirii Sf. Sava, se realiza în fond o mișcare de diversiune, care avea ca scop să micșoreze debitul de ură acumulat. Clasa dominantă era conștientă că pericolul unei răscoale era foarte real și că pe această cale el putea fi înlăturat.

43) N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 430-433. Pe baza materialului folosit de autor e greu să se dovedească întinderea răscoalelor în toată țara; ele au avut loc mai ales în nordul Moldovei. Lipsa informațiilor și nesiguranța drumurilor care se adevăresc la 9 august 1628, nu sînt argumente *hotărîtoare* pentru susținerea unei generalizări a răscoalei (p. 431). Engels a arătat că din cauza apăsării inegale a deprinderii cu supunerea, a stării de fărîmîtare, în evul mediu se ajunge mai ales la „o sumedenie de răscoale țărănești locale“. cf. *Războiul țărănesc german*, ed. a II-a, 1950, p. 40.

44) N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 430-433.

45) *Ibidem*, p. 424 (la 28 decembrie).

46) Arh. St. Iași, CCCXXXIII/38.

Prin trecerea greutăților fiscale și pe umerii satelor mănăstirești, se lăsa să se întrevadă vaga posibilitate a ușurării sarcinilor fiscale ce striveau pe țărani.

De fapt trebuie să se observe că între conținutul revendicărilor și rezultatele obținute există o mare discordanță. Cererile delegației nu se opresc numai la satul mănăstiresc Stroești, ci privesc toate mănăstirile („să dea și satele *mănăstirilor*” — pluralul!).

E puțin probabil că asemenea formulări îndrăznețe să fi fost făcute de boieri fără o presiune reală din partea celorlalte elemente sociale din cadrul delegației.

Se ajunge la un compromis „*n-am vrut să frîngem voia țării nici să stricăm de tot darea și miluirea celor domni bătrîni*” (*ibidem*). Satul Stroești urmează să dea ajutor cu țara numai goștina de oi și de mascuri, deseata din stupi, zloți și taleri (în două rate), de restul obligațiilor țăranilor urmînd să se folosească numai mănăstirea (*ibidem*).

Dar documentul relevă și contradicțiile existente în sinul clasei dominante. Delegația cuprinde *numai* pe boierii „de țară” și acest fapt reflectă scindarea boierimii moldovenești în tabere dușmane cu mult înainte de izbucnirea răscoalei din primăvara anului 1633. Această scindare reiese și din relatările lui Miron Costin (*op. cit.*, p. 79).

Din documentul din 5 mai 1632 ies la iveală nemulțumirile provocate de instabilitatea domniei „pentru schimbarea domnilor ce se schimbă așa des, țara a sărăcit și s-au pustit mai de tot cît n-au putere să plătească haraciul împărăției” ⁴⁷⁾.

Fiind cunoscut rolul jucat în crearea instabilității domniei de pretendenții la tron și de cămătarii constantinopolitani care îi finanțau, e lesne de presupus că avem de-a face cu o atitudine ostilă lor a boierimii „de țară”, a curtenilor și țăranilor.

Faptul că boierii „de țară” au susținut în fața domniei unele probleme legate de îmbunătățirea situației contribuabililor, putea să ducă la crearea unei atitudini relativ favorabile a unei părți a țărănimii față de ea.

Dar compromisul realizat la 5 mai 1632 nu era de natură să îmbunătățească cu nimic soarta țărănimii.

La 3 iulie 1632, Ștefan Szekeres, judele Rodnei putea să scrie că în Moldova „*se tulbură săracii*” pentru că dregătorii „*ieau mare dare de la sărăcime*” ⁴⁸⁾.

Prin urmare, pericolul unei răscoale continua să fie tot atât de amenințător ca și înainte de 5 mai 1632.

Domnul își dădu seama că prin atitudinea lor demagogică boierii încercaseră să-și creeze o atmosferă oarecum favorabilă și că rămînea ca, în eventualitatea izbucnirii unei noi răscoale, valul de ură al mulțimii să se reverse mai ales asupra sa și a dregătorilor greci.

De aceea, sub presiunea tulburărilor săracilor, el luă inițiativa de a recurge la aceeași metodă pe care o folosiseră boierii cu mai puțin de două luni în urmă.

Domnul încearcă să atragă de partea sa clerul inferior.

47) Arh. St. Iași, CCCXXXIII/38.

48) N. Iorga, *Hurmuzaki-Documente*, XV-2, p. 989 (MDCCCLXXX).

Engels a arătat cu o deosebită claritate că „fracțiunea plebeiană a clerului... duce o viață destul de asemănătoare cu traiul maset” că „membrii clerului de jos luau în mod obișnuit parte la mișcările epocii”⁴⁹).

Aceste teze ale lui Engels își găsesc o strălucită confirmare în realitățile istorice de la noi.

La 8 iulie 1632, Alexandru Iliș recunoștea că preoții moldoveni sînt supuși la toate dările grele și aspre și preoți fiind dau birui mirean și pentru a fi în pace, nu le este de ajuns să-și plătească ei capul ci și pentru alți mireni li se jefuiește averea lor”⁵⁰).

E limpede că fracțiunea plebeiană a clerului (cu excepția celei de la bisericile domnești din Iași) (*ibidem*) era exploatată tot atît de crîncen ca și țărănimia. Soarta ei era legată de a țărănimii și de aceea ei aveau aceiași dușmani și luptau cu aceleași mijloace împotriva exploataților.

În perioada premergătoare răscoalei din primăvara anului 1633, clerul inferior face cauză comună cu țărănimia și adoptă aceeași formă de luptă: fuga.

Documentul din 8 iulie 1632 arată clar că „unii își leapădă preoția ș fug în țări străine, ca făcători de rele” (*ibidem*).

Domnul hotărâște să scutească pe preoții de jos de toate dările cu excepția birului sceptrului și a unei dări de doi ughi cînd va veni întii domnul de la Poartă (*ibidem*).

Domnul urmărea fărîmîțarea forței exploataților și prin aceasta îndepărtează pericolul răscoalei.

În același timp el putea astfel să contrabalanseze într-o oarecare măsură, influența pe care începuse să o exercite boierii „de țară” asupra unor curteni și țărani.

În toamna anului 1632 asistăm la o înrăutățire, pe o linie mereu ascendentă, a situației țărănimii. La 30 august, în scrisoarea trimisă lui Mihail Ianko de Maxa, însuși domnul recunoaște că „starea țării noastre a ajuns foarte rea și în sărăcie nu ca în vremea altor voievozi și sînt multe greutăți în țara noastră”⁵¹).

În octombrie se știa la Constantinopol că bieții locuitori ai Moldovei sînt tratați „într-un chip barbar” și „că fug în masă”⁵²).

Cu un excepțional spirit de observație, același informator constantinopolitan remarcă: „și la curte unde lăcomia a luat locul de frunte, nu e îndreptare de așteptat” (*ibidem*).

Țărănimia n-a reușit să se ridice, în vara și toamna anului 1632, pînă la o răscoală.

Tabăra exploataților era în această vreme descompusă, incapabilă de a se ridica măcar pînă la nivelul luptelor din timpul lui Miron Movilă Barnowski. Tactica boierilor și domnului, de a fărîmîța pe exploatați, de a-i abate din drumul drept de luptă împotriva tuturor exploataților, se dovedi foarte eficace.

49) Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, ed. a II-a, ed. P.M.R., 1950, p. 33. Engels a arătat că în apusul Europei „din rîndurile sale (ale clerului-V. N.) se recrutau teoreticienii și ideologii mișcării”.

50) Ac. R.P.R. CCXXXVII/2.

51) A. Veress, *op. cit.*, p. 319 (doc. 252).

52) N. Iorga, *op. cit.*, p. 196 (XLIV). Satele au ajuns „să fie ruinate și golite de locuitori”.

În timpul acesta plin de frământări interne, ajunse în Moldova Hussein agă, care avea însărcinarea să-i recheme la Constantinopol pe Constantin Batiște Vevelli și pe Constantin Arseni, cei mai apropiați colaboratori ai lui Alexandru Iliș⁵³⁾.

Nu se poate preciza cu distulă siguranță dacă această „rechemare” s-a făcut din inițiativa turcească⁵⁴⁾. Ea a putut să fi fost provocată chiar de boierii „de țară”, care aveau tot interesul să-l vadă izolat pe domnul pe care nu l-au voit în 1631.

Faptul că Batiște Vevelli sfătuiește pe domn să-i ucidă pe o serie de boieri⁵⁵⁾, poate fi considerat drept un argument în sprijinul ideii că aceștia au partea lor de contribuție la „rechemarea” grecilor.

Alexandru Iliș opuse un refuz categoric la această cerere a turcilor⁵⁶⁾. Oricum, hotărîrea domnului de a-i uide în ziua de paști pe Vasile Lupu vornicul, Cehan vornicul, Savin hatmanul, Buhuș vistiernicul și Ureche spătarul⁵⁷⁾, nu poate fi atribuită numai dorinței de răzbunare a lui Alexandru Iliș, pentru faptul că nu fusese acceptat ca domn în 1631.

Astfel, chiar Miron Costin arată că „boierilor lucrurile lui Alexandru Vodă . . . nu le plăcea”. El vorbește despre „necredința și prepusul” ce se adăugau „den zi în zi” (*ibid.*).

Aceste afirmații care sînt mărturii incontestabile ale unei înrăutățiri treptate a raporturilor dintre domn și boierii „de țară”, preced hotărîrea domnului de a-i uide pe foștii membri ai delegației din 1631 (*ibid.*) și evident o determină într-o oarecare măsură.

Boierimea se împărțise încă cu mult înainte în tabere adverse și aceea a boierilor „de țară” era îndreptată împotriva grecilor și a domnului. Alexandru Iliș știa acest lucru și el rezultă și din relatarea lui Miron Costin care spune că domnul voia „să-l tragă de partea sa” pe Costin postelnicul (*ibid.*).

Faptul că Costin postelnicul refuză și pleacă la țară, arată că victoria domnului și a partizanilor săi era foarte îndoielnică. Această slăbiciune a taberii grecilor rezultă și din trădarea planurilor domnului de către Constantin Arseni (*ibid.*), care, pe această cale, voia să-și cîștige simpatia celor mai puternici.

Urmind pilda celor din Țara Românească⁵⁸⁾, boierii moldoveni hotărîsc să se răscoale. Se dădu știrii țării, care, „hierbîndu în greutăți și în netocmele”, se ridică în grabă. Cronicarul arată că „s-au pornit . . . nu numai curtea, ce și țărănimea”⁵⁹⁾.

Boierii „de țară”, curtea și țărănimea mai apăruseră în aceeași tabără și la 5 mai 1632, cînd, în scopul de a îndepărta pe țărani de pe drumul unei răscoale se ajunse să se limiteze privilegiile fiscale ale mă-

53) E. Hurmuzaki-Documente, IV-2, p. 466 (DXXX).

54) Istoricii au acceptat pînă acum ideea unei rechemări din inițiativă turcească. cf. N. Iorga, *Socotelele Brașovului*, Buc. 1899, p. 73-74, idem, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. VI, p. 48, A. H. Golimaș, *op. cit.* p. 414.

55) M. Costin, *op. cit.* p. 80.

56) E. Hurmuzaki-Documente, IV-2, p. 466 (DXXX).

57) M. Costin *op. cit.* p. 80.

58) N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV, p. 201-202.

59) M. Costin, *op. cit.*, p. 80.

năstirii Sf. Sava din Iași. Prin urmare boierii continuau să exercite o oarecare influență asupra curții și țărănimii.

Răscoala este inițiată de boieri și urmărește atingerea unor scopuri ale acestora. Boierii nu puteau să meargă prea departe pe drumul răscoalei, iar țăranilor și curtenilor nu puteau să le acorde decât un rol de unelte.

Mai mult decât îndemnul boierilor, i-au minat spre Iași, pe țărani și curteni „greutățile și netocme'ele” care îi striveau. Tocmai acest fapt explică concentrarea atât de mare a nemulțumirilor încât „nu încăpea în tirgu, ce umplușă locul pe suptu Miroslava pretutinderea” (*ibid.*).

Toată vina situației grele a țărănimii fu aruncată pe seama grecilor. Țăranii continuau să se orienteze tot așa de greșit ca și în mai 1632, când credeau că ușurarea poverii fiscale se putea realiza prin impunerea satelor mănăstirești la dări.

Domnul se identifică atât de complet cu grecii încât considera ridicarea împotriva acestora drept o răscoală împotriva sa (*ibid.* p. 80-81).

Nedispunind de forțe suficiente pentru a se opune mulțimii infuriate, el se decise să părăsească domnia.

Numai pînă aici putea merge boierimea pe drumul răscoalei. Ea își vedea atinse scopurile și orice pas făcut în plus, pe acest drum, putea să-i fie fatal.

Boierii „de țară” își iau sarcina de a-i salva pe foștii lor adversari și devin prin aceasta o forță opusă răsculaților.

Din acest moment avem de-a face cu o răscoală a țăranilor îndreptată împotriva tuturor exploataților feudali.

Atitudinea lui Miron Costin - el însuși un mare boier - față de răsculați diferă de la o etapă la cealaltă. Cronicarul nu este de acord cu folosirea țărănimii în luptele din sinul boierimii ⁶⁰.

Atita vreme cît țăranii rămîn mîsa de manevră a boierilor „de țară” stilul cronicarului rămîne calm. Țăranii apar în cuprinsul noțiunilor de „țară”, „țărănime” și „globe” (*ibid.* p. 80-81).

Din clipa în care răscoala capătă un caracter antifeudal, de sub pana lui Miron Costin izvorăște ura clocotitoare pe care o nutrește față de cei ce amenințau dominația clasei sale. Țăranii sînt acum cuprinși în noțiunile „desfrînată prostimea”, „grosimea” (*ibid.* p. 81).

Această ridicare a celor „mai mici” împotriva celor „mai mari” nu-l lasă rece pe cronicar. Ea îi dă prilej de reflexii pline de scepticism (*ibid.*).

Principalele episoade ale răscoalei se desfășoară în Iași. La ieșirea din palatul domnesc presiunea mulțimii a fost atât de puternică, încît „să nu s'î hie pus cu toții să oprească desfrînată prostimea, pozna mare și de abia prilejită în vreo țară s-ar hi timplată” (*ibid.* p. 81).

Însuși Vasile Lupu - șeful boierimii „de țară” - fu rănit cu această ocazie (*ibid.*).

Rănirea lui Vasile Lupu nu-și poate găsi o explicație valabilă în originea lui „greacă”, ci în comportarea sa față de țăranii pe care îi înșelase în mod nerușinat. Vasile Lupu se căsătorise cu fiica lui Bucioc vornicul și era considerat un boier „de țară” ⁶¹).

60) Ibidem, p. 80 „...cela ce se iniacă, se apucă cu mina de sabie goală”

61) Vezi mai sus p. 5.

În fața mănăstirii Balica, atunci cînd „nu se vedea șesul deșertu nicăieri” fură sacrificați Constantin Batiște Vevelli ⁽⁶²⁾, Alexandru Mămugna și Ierōnim Hores ⁽⁶³⁾. Pe Constantin Batiște Vevelli - povestește Miron Costin - „fără nici o milă, de viu, cu topoară l-au făcut fărime” ⁽⁶⁴⁾. Bosie Lăpușneanu cea mai proeminentă figură din rîndurile răsculaților, a jucat un rol foarte important în acest episod. După treizeci și cinci de ani de la răscoală el a fost arestat de fiul lui Batiște Vevelli pentru că „au ucis pe tat'său” ⁽⁶⁵⁾.

Carele domniei, pline cu averi adunate din sudoarea țărănimii, fură jefuite (*ibid.*, p. 81). Însuși Alexandru Iliaș fu atacat ⁽⁶⁶⁾.

Aici, pe șesul din fața mănăstirii Balica, a avut loc episodul cel mai important al răscoalei.

De la început trebuie să remarcăm că răscoala, în forma sa anti-feudală, nu a căpătat proporții, deși numărul răsculaților a fost mare.

În rîndurile acestora noi nu trebuie să-i vedem numai pe țărani. E greu de atribuit orașenilor o pasivitate atît de completă cum reiese din descrierea lui Miron Costin.

Orașenii reprezentau o forță militară importantă pentru vremea aceea și participau intens la luptele sociale.

Sub Ștefan Tomșa ei apar ca aliați ai acestuia în lupta împotriva marilor boieri, care se răsculaseră în 1615. Cu această ocazie, domnul cheamă în leafă „den tirgoveți și den slugile neguțitorilor și oameni nemernici” ⁽⁶⁷⁾.

Regimul feudal constituia o piedică în calea dezvoltării orașelor și orice lovitură dată lui putea fi privită favorabil de către locuitorii lor.

Răscoala se transformă în luptă împotriva tuturor boierilor în Iași și tot aici se ating cele mai înalte culmi (la ieșirea din palatul domnesc și în fața bisericii Balica).

Se știe că raporturile dintre orașeni și șeful boierimiei „de țară” - ajuns apoi domn - nu au fost dintre cele mai bune. În 1653, tirgoveții din Hotin au atacat pe Vasile Lupu și i-au prădat carele (*ibid.*, p. 141, 145, 146). Domnul nu se bucura deci de simpatia orașenilor și aceste raporturi rele pot fi cu mult mai vechi.

Toate aceste fapte ar putea constitui indici în sensul unei participări a orașenilor la răscoală din primăvara anului 1633.

În stadiul actual al cercetărilor se poate accepta o colaborare a orașenilor cu țărani, dar celor dinții nu li se poate atribui un rol conducător ⁽⁶⁸⁾.

Țărănimia era „luptătorul principal și cel mai hotărît împotriva orînduirii feudale” ⁽⁶⁹⁾.

62) M. Costin *op. cit.*, p. 81-82.

63) E. Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, p. 466 (DXXX).

64) M. Costin, *op. cit.*, p. 81-82.

65) I. Neculce, *Letopisețul țării Moldovei*, (ed. Iorgu Iordan) p. 129-130. Sub presiunea maselor Iliaș Alexandru fu silit să-l elibereze.

66) *Ibidem*, Și aici Bosie, joacă un rol principal. El „smulse ermucul din spinarea domnului”.

67) *Ibidem*, p. 32 și p. 124- pentru rolul militar al orașenilor.

68) A. D. Udalțova, *op. cit.*, p. 204 atribuie greșit un rol conducător orașenilor în această răscoală.

69) V. Biriucovici, *Despre cîteva probleme ale dezvoltării societății feudale*, în *Analele Romino-Sovietice*. seria istorie, (an VI. nr. I. Seria III, 1953), p. 70

Chiar faptul că Miron Costin nu se oprește de loc asupra orășenilor probează că, în raport cu aportul țărănimii, rolul orășenilor a fost mai puțin important.

În prima etapă a răscoalei, curtenii formează aceeași tabără cu țărarii. După ce răscoala capătă un caracter antifeudal, curtenii dispar din descrierea cronicarului ⁷⁰). Această dispariție poate fi pusă în legătură cu o slabă manifestare a lor în cursul răscoalei.

Scena luptelor sociale, pe care ne-o înfățișează Miron Costin, este aproape în întregime ocupată de boieri și țărani.

Boierimea formează de data aceasta un tot omogen. Nu tot aceasta este și situația țărănimii.

Anumite elemente țărănești încep să se orienteze destul de just când văd în toți boierii pe dușmanii lor. Dintre aceștia erau cei care l-au atacat pe Vasile Lupu – șeful boierimii „de țară”. Acești țărani au continuat lupta lor și după înăbușirea răscoalei din 1633.

Din păcate nu toți țărarii vedeau lucrurile la fel de clar. Mulți continuau să creadă că grecii sînt cei vinovați de nenorocirile lor. Lozinca acestora „dă-ne, doamne, pre greci” arată limpede că asupra lor continua să stăruie influența nefastă a boierimii „de țară”, care, în scopuri diversioniste, mina pe țărani pe drumuri greșite.

Lipsa de îndrăzneală a acestor elemente țărănești reiese și din faptul că ei cer de la domn pe boierii greci (*ibid.*).

Boierii trebuiau să păstreze o oarecare influență asupra acestei părți a țărănimii pentru a evita dezastrul. Acest țel reiese și din tactica adoptată de ei.

Boierii se abțin de la orice acte de violență. Ei nu reacționează nici cînd Vasile Lupu este rănit, nici cînd carele domniei sînt „jecuite”. Boierii încearcă să o scoată la capăt „oprindu și domolindu țărănimea”.

Atitudinea lor prudentă nu poate fi explicată numai printr-o disproporție de forță. Aceasta a existat, dar ea putea fi, în parte, atenuată prin inegalitatea armamentului. Boierii dispuneau de un armament superior al vînd de partea lor „săimenii cu sănețile gata” și copiii de casă (*ibid.*). p. 82). Țărarii se slujeau de topoare, coase, etc. (*ibid.*).

Boierii trebuiau să neutralizeze pe țărarii care rămaseră credincioși ideii că grecii sînt vinovați de toate relele. De aceea în momentul cel mai critic au fost sacrificați unii dintre însoțitorii greci ai lui Alexandru Iliș.

După acest episod, răscoala intră în declin. Tot pentru a evita o ciocnire violentă în condiții favorabile țărănimii, se evită drumul care trecea prin Scînteia ⁷¹).

Din cauza numeroșilor fugari adăpostiți prin păduri acest drum era socotit primejdios. Încă din 1622, Samuel Twardovski scria că Scînteia este „depozit al tîlhăriilor din acele locuri” ⁷²).

Fu luat drumul braniștei care trecea prin locuri mai deschise fără de pădure, unde probabilitatea unui atac era mai mică. De teamă să

70) M. Costin, *op. cit.*, p. 81-82.

71) Se ia drumul care trecea prin braniștea domnească de la Bohotin.

72) P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 18.

nu se ducă la tătari după ajutor, boierii l-au obligat pe Alexandru Iliș să revină, prin Huși, la drumul care trecea din Iași, prin Scînteia, Huși, Birlad și Galați.

Însoțit de unii boieri, de sîmeni și copiii de casă, domnul, după ce refuză să reia tronul cu sprijinul lui Costin postelnicul, trecu Dunărea fără avere ⁷³⁾.

Prin plecarea domnului și a demnitarilor care scăpaseră de moarte fură dezarmați acei dintre răsculați care vedeau în greci pe principalii vinovați de situația nenorocită a țării.

Mulți țărani puteau de acum să se amăgească cu ideea că un domn bun și statornic le va îmbunătăți situația ⁷⁴⁾.

Această orientare greșită a țărănimii a ușurat întărirea dominației boierimii „de țară”. Momentele cele mai grele pentru aceasta trecuseră. Pozițiile ei rămîneau intacte și aceasta datorită politicii de diversiune care fărîmîșase țărănimea și o împiedicase să acționeze unitar.

Deși răscoala a avut un oarecare răsunset peste hotare ⁷⁵⁾, trebuie totuși să se observe că ea nu s-a ridicat nici măcar pînă la nivelul luptelor din vremea lui Miron Movilă Barnowski.

Boierimea fusese martora unor manifestări care nu puteau să-i aducă liniștea, cu atît mai mult cu cît cele mai îndrăznețe elemente din rîndul răsculaților continuau lupta.

La 9 mai 1634 se știa că Vasile Lupu pedepsea „cu strășnicie pe lotri” ⁷⁶⁾.

Totuși țărănimea singură, înapoiată și fărîmîțată, nu putea să sfărîme jugul feudal. Rolul de a coagula aceste forțe și de a le duce la victorie revenea altei clase mai înaintate.

КРЕСТЬЯНСКОЕ ВОСТАНИЕ В МОЛДАВИИ ВЕСНОЙ 1633 г.

Краткое содержание

В первой трети XVII в. положение молдавских крестьян значительно ухудшается вследствие усиления феодальной эксплуатации.

В течение 1632 г. социальные конфликты обостряются.

Местные бояре и князь в своем стремлении предотвратить вспышку крестьянских восстаний, применяют политику диверсий. Они пытаются объяснить беужественное состояние страны существованием привилегий для некоторых монастырей, неустойчивостью княжений, необходимостью платить непосильную дань туркам.

Таким образом крестьяне были сбиты с толку в своей борьбе против угнетателей.

Более того, местные бояре начинают оказывать влияние на определенные слои крестьянства.

73) M. Costin, *op. cit.*, p. 82.

74) A. Veress, *op. cit.*, vol. IX, p. 336-337 (doc. 260).

75) E. Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, p. 466 (DXXX) N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 76 și vol. IV, p. 201-202, Hurmuzaki, *Documente*, vol. I, supl. I, p. 234 (CCXL)

76) A. Veress, *loc. cit.*

В то время как недовольство продолжает расти среди той части населения, которая несла всю тяжесть непрестанно увеличивавшихся налогов, внутри господствующего класса ведется скрытая борьба за власть.

В этой борьбе между местными боярами и греками за экономическую и политическую власть, местное боярство видело в крестьянах орудие осуществления своих планов.

Так, весной 1633 г. крестьянские массы заставили князя и бояр „греков“ покинуть страну. Местные бояре победили.

Вскоре однако победители, добившись осуществления своих планов, становятся противниками мятежников и защищают своих недавних врагов.

С этого момента четко выявляются два лагеря: с одной стороны бояре, с другой — крестьяне.

Восставшие крестьяне не смогли свергнуть господствующий класс, во-первых из-за тактики бояр, во-вторых потому что сами они не добились единства действия, не имея вожда.

Несмотря на это, восстание является фактом большой значимости в борьбе народов против угнетателей.

LA RÉVOLTE EN MOLDAVIE DU PRINTEMPS DE L'ANNÉE 1633

Résumé

Au cours du premier tiers du XVII-ème siècle, l'état des paysans moldaves s'aggrave sensiblement par suite de l'exploitation féodale.

Les conflits sociaux s'acharnent durant l'année 1632.

Les boyards autochtones et le prince régnant cherchent à empêcher l'éclat d'une révolte paysanne en usant d'une politique de diversion. Ils tentent d'expliquer la situation désastreuse du pays par les privilèges de quelques monastères, par l'instabilité des règnes, par le fardeau du tribut ottoman, etc.

C'est ainsi que les paysans furent désorientés dans leur lutte contre les oppresseurs.

Les boyards autochtones commencent même à exercer une influence parmi certains des paysans.

Tandis que le mécontentement de ceux qui supportaient l'entier fardeau des impôts augmentait de plus en plus, une lutte sourde fut déclenchée — pour le pouvoir — au milieu de la classe dominante.

Dans cette lutte pour la domination économique et politique qui se livrait entre les boyards autochtones et les grecs, les premiers réservent aux paysans le rôle d'instruments.

Sous la pression de la foule, au printemps de l'année 1633, le prince régnant et les boyards grecs furent obligés de quitter le pays.

De cette manière, la victoire des boyards autochtones fut assurée.

Mais les vainqueurs, après avoir réalisé leur but, deviennent une force contraire aux révoltés.

Ils défendent leurs anciens rivaux.

À partir de ce moment on précise l'existence de deux groupements distincts : celui des boyards et celui des paysans.

Les révoltés ne réussirent pas à renverser le pouvoir de la classe dominante, grâce à la tactique des boyards et parce que les paysans étaient divisés et leur manquait un dirigeant.

La révolte reste, malgré cela, une importante manifestation de la lutte du peuple contre ses oppresseurs.

CONCEPȚIA LINGVISTICĂ A LUI AL. LAMBRIOR

DE

D. GAFIȚANU

Cit a fost student, Lambrior n-a urmat nici un curs de filologie romină sau de filologie romanică. Pe atunci, pentru asemenea discipline, nu existau catedre la Universitatea ieșeană.

Numit profesor în învățământul secundar a predat, în primii ani, istoria. La studiul limbii — dintru început, al unor probleme de limbă literară — a ajuns plecînd de la studiul istoriei, îndeosebi de la cel al cronicarilor.

În momentul cînd începe să manifeste interes pentru probleme de limbă, lucrările de specialitate, care să-i înlesnească inițierea în studiul științific al limbii romine, erau puține:

Timotei Cipariu publicase cîteva ¹⁾ — importante atît prin materialul de limbă pe care-l conțineau cît și prin multe dintre explicațiile pe care le dădea și concluziile la care ajungea învățatul latinist; Cihac publicase primul volum al Dicționarului etymologic ²⁾;

Hasdeu abia trecuse — și el — de la studiul istoriei la cel al filologiei.

Cu cîteva decenii mai înainte, însă, apăruseră Gramatica și Dicționarul lui Fr. Diez ³⁾, opere prin care se puneau bazele lingvisticii romănice. În aceste opere ale lui Diez, limba noastră, pentru prima dată, era prezentată științific în toate aspectele ei: fonetic, morfologic, sintactic și lexical.

Apăruseră apoi cele două articole privitoare la limba romină ale lui A. Mussafia ⁴⁾.

Lambrior cunoaște lucrările lui Cipariu, folosește bogatul material de limbă adunat de acest lingvist, îi apreciază erudiția, dar nu totdeauna îi acceptă teoriile;

cunoaște Gramatica lui Diez și o consideră indispensabilă pentru cine studiază limba romină ⁵⁾;

1) T. C i p a r i u , *Elemente de limba romină de pe dialecte și monumente vechi*, 1854
Principia de limbă și scriptură, 1866.

Gramatica limbii romine, partea I. Analitica, 1869.

2) A. d e C i h a c , *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, 1. 1870.

3) Fr. D i e z , *Grammatik der romanischen Sprachen*, 1836 — 1843.

Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen, 1853.

4) A. M u s s a f i a , *Zur rumänischen Vocalisation*, 1868.

Zur rumänischen Formenlehre, 1869.

5) Revista pentru istorie, arheologie și filologie, 1883, p. 194.

cunoaște de asemenea, studiile lui Mussafia, pe ale căror rezultate le reia în cercetare pentru a le duce mai departe, a le corecta și a le completa;

cunoaște Dicționarul lui Cihac și îl folosește — nu acceptă însă toate etimologiile pe care acesta le propune și nici unele aprecieri din prefață ⁶⁾.

Nu se limitează, însă, la însușirea de cunoștințe, ci caută să deprindă și o metodă științifică de cercetare.

În acest scop — de a-și însuși „nu numai o sumă de cunoștințe, dar mai ales metoda sinceră pentru căutarea adevărului” ⁷⁾ — pleacă la Paris.

Epoca studiilor sale la Paris, coincide cu epoca când în lingvistică se produceau primele manifestări ale neogramaticilor.

Direcția aceasta nouă avea, în Franța, un reprezentant de frunte — pe Gaston Paris, care, prin activitatea sa de lingvist, a contribuit în mare măsură la creșterea prestigiului școlii neogramaticilor.

Lui Gaston Paris i se alăturase Arsène Darmsteter, fost elev al neogramaticilor germani.

Ambii țineau conferințe la „L'école pratique des Hautes Études”. Tocmai spre acea instituție, atras de spiritul nou introdus de cei doi învățați, s-a îndreptat și Lambrior. Acolo, ca elev al lui Gaston Paris și al lui Arsène Darmsteter, își va forma el — în sensul ideilor neogramaticilor — concepția despre limbă, și tot acolo își va însuși metoda de cercetare științifică.

Astfel, va deveni reprezentant — primul, în ordine cronologică, dintre români — al școlii neogramaticilor și totodată va fi și primul dintre români, care va studia limba noastră potrivit cu cerințele stricte ale științei.

În 1877, își începe colaborarea la revista *Romania* — cu articolul despre palatalizarea labialelor ⁸⁾.

Cu acest articol, care impresionează prin documentare, prin metodă de cercetare și prin concluzii juste, începe cea de-a doua — și totodată — și ultima fază din activitatea de așa scurtă durată a acestui învățat.

Lambrior vedea în lingvistică o disciplină științifică pe deplin constituită și o asimila științelor naturii.

Deși nu-i expusă sistematic în cadrul unei singure lucrări — elementele ei fiind răspândite în mai multe dintre articolele ce ne-au rămas de la dînsul — totuși concepția lui lingvistică apare unitară și bine încheagată.

În lumina acestei concepții privește el activitatea lingvistică de la noi, din al optulea deceniu al secolului trecut:

observă că ceea ce, mai ales, se realiza în acest domeniu, era adunarea materialului — operație pe a cărei importanță n-o neagă, dar semnalează lipsa preocupării științifice de a extinde și a adînci cercetarea acestui material în vederea aflării legilor după care se dezvoltă limba.

„Una-l o adunătură de material și altceva este științificarea acestui material, adică găsirea legilor științifice la care este supus materialul. La noi se confundă cunoștința cu știința” ⁹⁾.

6) De pildă, părerea că limba română n-ar fi făcut nici cea mai mică efortare ca să-și asimileze elementele străine la fondul latin Cf. *Romania*, 1881, p. 364.

7) Scrisoare către T. Maiorescu, publicată în *Convorbiri literare*, 1919, p. 138 apud I. Ștădăle, *Anuarul Liceului Național din Iași*, 1930-1931, p. 139.

8) *Du traitement des labiales p, b, f, v, dans le roumain populaire*, *Romania* VI (1877), p. 443-447.

9) *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 1883, p. 197.

Ceea ce nu-și propuseseră alții, își propune el: descoperirea unora dintre legile de dezvoltare ale limbii romine.

În stadiul în care se găseau atunci cercetările asupra limbii romine, realizarea unui asemenea gând întimpina mari greutăți; avea, însă, rolul de a deschide, cum spune Gaston Paris, „o eră nouă în istoria filologiei romine“.

Desigur, Lambrior își dădea seama, de la început, de complexitatea fenomenului pe ale cărui legi își pusese în gând să le afle, precum și de întinderea domeniului pe care urma să-l cerceteze. După câțiva ani de cercetări în direcția aceasta, putea să-și aprecieze rezultatele în modul următor:

„Se înțelege că nu avem pretenția de a fi constatat toate legile vocalismului și ale consonantismului rominesc...“

Cît pentru constatarea tuturor legilor ce urmează vocalismul românesc de-abia vor ajunge citeva generații de lucrători harnici“¹⁰).

După cum reiese și din citatul de mai sus, legile pe care le va descoperi Lambrior, vor aparține aproape toate numai foneticii. Faptul acesta nu-i de mirare și nu caracterizează numai activitatea lingvistului nostru, ci este o notă comună întregii școli a neogramaticilor și s-ar explica — în parte cel puțin — și prin aceea că domeniul în care legile de dezvoltare pot fi mai lesne observate, e tocmai cel al foneticii.

Lambrior însuși afirmă că „legile după care se modifică înțelesul cuvintelor au să fie mai greu de aflat decît legile modificării materiale (= fonetice)“¹¹).

Transformările fonetice sînt considerate de acest învățat ca fiind de aceeași natură cu cele din lumea fizică: „Materialul fonetic este supus unor legi fatale“¹²), iar pentru multe dintre ele — spune Lambrior în altă parte — „s-au aflat legi tot așa de neștrămutate ca și legile naturii“¹³).

Încrederea lui în legile fonetice și entuziasmul provocat de descoperirea lor, îl duc la formulări categorice:

„Cu ajutorul legii II > u se explică fenomene gramaticale considerate înainte ca enigme“¹⁴) sau

„Dacă se ține seamă de legile fonetice ale limbii romine, trebuie să se admită“...¹⁵)

Una din legile citate de Lambrior privește felul cum sunetele cuvintelor împrumutate din alte limbi, se adaptează sistemului fonetic al limbii împrumutătoare.

„Orice popor, cînd împrumută cuvinte, ce conțin sunete care nu se află în alfabetul său, apropie acele sunete de sunetul său cel mai asemănat“¹⁶)

și ca o concluzie: „Sunetele nu se împrumută“¹⁸), „ă, î sînt produse proprii limbii noastre“¹⁹). Sau altă lege:

10) *Carte de citire*, 1882, Introducere, L.

11) *Revista pentru istorie*, 1882, p. 38. (Aflarea legilor semantice o vede ca „o sarcină a viitorului“).

12) *Indreptariu*. Convorbiri literare, 1881, p. 140.

13) *Revista pentru istorie*, 1882, p. 38.

14) *Romania*, 1880, p. 371 (nota).

15) *Romania*, 1880, p. 367.

16) *adică sistemul fonetic*.

17) *Carte de citire*, 1832, Introducere, p. LXIV.

18) *Carte de citire*, 1882, Introducere, p. XLI și *Indreptariu*, Convorbiri literare, 1881, p. 131.

19) *Romania*, 1881, p. 347.

„...Orice cuvînt străin, ce intră într-o limbă, se supune numai la acele modifi-
cări, care sînt active în momentul intrării sale, nu însă și la acele care și-au făcut deja
evoluția lor“²⁰⁾.

Legile din domeniul morfologiei și al sintaxei pot fi și ele descoperite, dar mai greu. Lambrior a descoperit una dintre acestea, care arată și raporturile de interdependență între cele două laturi ale fenomenului: morfologia și sintaxa.

Este vorba de următoarea lege — care îi și poartă numele în literatură de specialitate:

„Cînd din una și aceeași formă se nasc două categorii gramaticale deosebite, atunci forma însăși se diferențiază în două“²¹⁾.

Prin această lege este explicată pierderea silabei *-re* de la infinitivul verbelor, pierdere care nu este un fapt fonetic, căci dacă ar fi așa — argumentează Lambrior — „s-ar naște întrebarea, pentru ce *-re* din *simțire* a căzut la infinitiv, pe cînd *-re* din *subțire*, n-a căzut“²²⁾.

Potrivit acestei legi, forma veche a infinitivului a rămas ca substantiv (*cîntare*), iar pentru îndeplinirea mai departe a funcției de infinitiv s-a recurs la forma — rezultată prin diferențiere, căsă silaba *-re* (*cînta*).

Prin aceeași lege se explică și diferențierea, cîsă produs în cuprinsul formelor — care în vechea romină erau aceleași, ale perfectului conjunctiv activ și ale prezentului conjunctiv pasiv²³⁾.

Considerînd că fenomenele lingvistice sînt de aceeași categorie cu fenomenele din natură, Lambrior — neogramatic consecvent — nu admite excepții de la legile lingvistice.

„...vorba excepției cu înțeles de *capriciu neregulat*²⁴⁾ — spune el — trebuie alungată și din gramatică, cum se alungă din studiul științific al limbilor, și după cum este de mult alungată din studiul fenomenelor naturii. Un fenomen are loc în niște condiții anumite și dacă una din acele condiții lipsește, nu vom mai avea acel fenomen“²⁵⁾,

sau în altă parte:

„...dar cu aceasta dăm o idee falsă despre materialul fonetic al limbii, căci lăsăm să răsară ideea că ar fi supus unor capricii și nu unor legi fatale“²⁶⁾.

În „Introducerea“ Cărții de citire, Lambrior se ocupă de un număr de cuvinte care s-ar părea că fac excepție de la legea diftongării lui *e* în *ea* și a lui *o* în *oa*, și arată că unele dintre ele, împrumuturi de dată recentă (copertă, problemă, dilemă, modă, metodă), „nu se aflau în limbă pe vremea cînd avea loc fenomenul... diftongării acestor vocale“²⁷⁾, iar altele (soră < sor < soror, noră < nor < noror), „deși se aflau în limbă pe vremea evoluției acestui fenomen, nu erau în condiții de a deschide și diftonga vocalele lor intonate...“²⁸⁾.

20) *Indreptariu*, Conv. lit., 1881, p. 132.

21) *Carte de citire*, Introdúcere, p. XXXVI, *Indreptariu*, Conv. lit. XV, 1881, p. 128 !

22) *Romania*, 1881, p. 347.

23) Ceva despre conjunctivul românesc, *Revista pentru istorie*, 1883, p. 37—44.

24) Sublinierea aparține lui Lambrior.

25) *Carte de citire*, Introdúcere, L.

26) *Indreptariu*, Conv. lit., 1881, p. 190.

27) *Carte de citire*, Introdúcere, p. XLIX.

28) *Carte de citire*, Introdúcere, p. XLIX.

Alte „abateri“ sau „excepții“ de la legile fonetice, sînt efectul analogiei. Recunoscută încă de Bopp, pentru rolul ce-l are în schimbările din limbă, analogia este invocată adesea de neogramatici în explicarea formelor care nu se datoresc evoluției fonetice. Lambrior afirmă că „Limba de astăzi este încărcată cu forme produse prin analogie“²⁹⁾ și dă exemple ca următorul:

„...limba a socotit că cele două forme, care la declinarea I sînt un fapt fonetic, ar fi o particularitate a genului feminin, și de aceea a întins-o și asupra substantivelor feminine de la declinarea a III-a“³⁰⁾.

Preocupările neogramaticilor erau îndreptate nu numai spre aflarea legilor după care se produc schimbările în limbă ci și spre aflarea cauzelor acestor schimbări.

În aceeași direcție mergeau și preocupările lingvistului nostru. Cunosbind că transformările fonetice se datoresc unei cauze fiziologice — „deplasării simțului muscular“ (H. Paul)³¹⁾ — el caută să se inițieze în disciplina care are ca obiect de studiu felul cum se produc sunetele vorbirii.

Însușindu-și elementele pe care le putea oferi „fiziologia sunetelor“ în prima fază a dezvoltării ei, Lambrior le-a prezentat teoretic într-un capitol din Gramatica sa, rămasă netipărită și le-a aplicat în studiile asupra istoriei unora dintre sunetele limbii noastre.

Alte cauze cărora Lambrior — ca și neogramaticii — le acorda importanță, sînt analogia și diferențierea. Despre prima afirmă că înseamnă intervenția elementului intelectual în schimbările ce se produc în limbă³²⁾ și dă ca exemple forme analogice din flexiunea verbală și nominală (*sînt* (pers. I sg.), *sîntem*, *sînteți* — după *sînt* (pers. III pl.)³³⁾ *mele*, *grele* -*mea*, *grea*, după *stele*-*stea*³⁴⁾, *lui*, *ei*, în loc de *său*, *sa*, prin analogie cu pluralul *lor* în loc de *său*, *sa*³⁵⁾).

Diferențierea — opusă oarecum analogiei — este și ea efectul intervenției elementului intelectual în schimbările limbii: reprezintă tendința vorbitorului de a evita confuziile la care ar da loc formele gramaticale identice.

În explicarea unora dintre formele gramaticale ale limbii noastre, Lambrior recurge și la „principiul“³⁶⁾ diferențierii. Astfel explică el, de pildă, faptul că formele perfectului conjunctiv activ — care, altădată erau variabile și identice cu ale prezentului conjunctiv pasiv, au devenit astăzi invariabile și deosebite de acestea din urmă³⁷⁾. Și tot astfel, deosebirea dintre formele auxiliare și neauxiliare ale verbului *a avea*³⁸⁾.

Pe Lambrior nu l-au interesat numai legile și cauzele fenomenelor lingvistice, ci și cronologizarea lor.

29) *Carte de citire*, Introducere, p. XIX.

30) *Carte de citire*, Introducere, p. XXVIII.

31) H. Paul, apud A. Dauzat, *La philosophie du langage*, p. 163.

32) *Carte de citire*, Introducere, p. XXIII.

33) *Revista pentru istorie*, . . . , 181, p. 42.

34) *Romania*, 1880, p. 37.

35) *Carte de citire*, Introducere, p. VII.

36) Întrebăm cuvîntul „principiu“ în accepțiunea obișnuită neogramaticilor.

37) *Revista pentru istorie*, 1882, p. 44.

38) *Romania*, 1880, p. 372.

Cronologizarea în domeniul lingvistic este, în general, o operație anevoioasă. Și mai anevoioasă devine când e vorba de istoria limbii române. Este știut că primele probe scrise de limba română datează abia din sec. al XVI-lea iar cele câteva cuvinte și construcții românești strecurate în documentele slave scrise la noi mai înainte, nu pot da nici pe departe o imagine a aspectelor pe care le va fi avut limba noastră în epoca de la faza latină până în sec. al XVI-lea. Uneori e mai lesne de stabilit legea și cauza unei transformări fonetice decît de delimitat epoca în care s-a petrecut acea transformare. E tocmai cazul cu legile fonetice de care se ocupă Mussafia³⁹⁾, pe a căror cronologizare o încearcă Lambrior în studiul — rămas neterminat — *Essai de phonétique roumaine. Voyelles toniques*⁴⁰⁾.

În constatarea că „orice element străin a suferit aceeași modificare pe care o suferea elementul latin în momentul cînd cuvîntul străin intra în limbă”⁴¹⁾, găsește un criteriu pentru cronologizarea fenomenelor din epoca anterioară celei a limbii scrise.

Urmînd calea aceasta și discutînd transformarea t, d, s în ț, z, ș, ajunge — pe baza faptului că niciun cuvînt slavon nu participă la această transformare — la concluzia că acesta-i cel mai vechi fenomen din limba romînă.

Și tot astfel, din constatarea că la transformarea a + n > i + n — participă doar cîteva cuvinte de origine slavă (stînă, smîntînă, jupîn) trage concluzia că aceasta este una dintre cele mai vechi trăsături ale limbii romîne.

Cînd elementele pe care să se poată baza lipsesc sau sînt insuficiente, Lambrior nu caută să tragă concluzii cu orice preț. În acest caz, el nu se pronunță asupra epocii în care a avut loc fenomenul, ci numai asupra faptului dacă fenomenul este anterior, simultan sau posterior față de alte fenomene din aceeași categorie. Astfel transformarea a + m > ă + m⁴²⁾ este considerată ca fiind anterioară dispariției diftongului uă, dispariție ce a avut loc înainte de epoca primelor monumente de limbă scrisă⁴³⁾. Tot astfel, în alt loc, arată că, în timp ce diftongarea lui e în ea, în poziția ă — era încă vie, transformările en > in și en > in se încheiaseră⁴⁴⁾.

Privind limba romînă în dezvoltarea ei istorică și în elementele ei constitutive, Lambrior ajunge la cîteva concluzii a căror valoare științifică nu poate fi contestată.

Astfel, părerea lui despre originea și dezvoltarea limbii romîne din cea latină, este intru totul în spiritul materialismului dialectic. Într-un curs ținut la Universitatea din Iași, în 1881, afirmă:

„Limba romînă și cele romanice trebuie considerate nu ca ieșite dintr-un cataclism — năvălirea barbarilor — ci ca o continuare neîntrepută”⁴⁵⁾,

39) *Zur rumänischen Vocalisation*

40) Romania, 1880, p. 99 sqq, 1881, p. 366 sqq.

41) Romania, 1881, p. 364.

42) Philippide va arăta că această lege fonetică este incomplet formulată. *Principii de istoria limbii*, p. 20. *Originea romînilor*, II, p. 17.

43) Romania, 1880, p. 376.

44) *Carte de citire*, p. LII.

45) *Contemporanul*, VI, p. 171. Două lecțiuni ținute la Universitatea de Iași, de A. Lambrior. Note scoase de Eduard Gruber).

Prin urmare, susține el, nu poate fi vorba de o trecere bruscă de la limba latină la limba romină, cum ar fi putut susține cei stăpîniți de concepția „limbă-mamă — limbi-fiice”, ci de o trecere de la o calitate — limba latină, la altă calitate — limba romină prin acumulare treptată de elemente noi și prin pierdere treptată de elemente vechi.

Tot atît de întemeiate îi sînt și părerile despre importanța structurii gramaticale în viața limbii.

Studiul istoric al limbii romine îl duce la constatarea că structura gramaticală prezintă mai multă stabilitate decît celelalte elemente ale limbii. Referindu-se la limba secolului al XVI-lea, Lambrior afirmă: „Formele gramaticale rămîn pînă astăzi aproape aceleași”⁴⁶⁾. Ritmul mai lent în care evoluează structura gramaticală, n-o împiedică, totuși, să realizeze în sistemul ei perfecționări, pe care lingvistul nostru le observă și le semnalează. Astfel, studiind limba cronicarilor, ajunge la concluzia că se poate observa „o schimbare de propășire a acelorași forme cu cît înaintăm cu timpul”, „propășire” pe care o consideră „firească”⁴⁷⁾.

Și tot studiul istoric îl duce la concluzia că structura gramaticală este elementul care determină caracterul limbii.

„Construcția” limbii „se poate privi ca chiagul ce hotărăște caracterul ei”⁴⁸⁾.

Just vede el și problema raportului dintre elementele latine și cele nelatine din limba noastră :

„Elementul latin este trunchiul, elementele străine vin și se tot anină de acest trunchi, acomodîndu-se cu locul și timpul cînd au venit”⁴⁹⁾.

Ca urmare, susține necesitatea studierii, în primul loc, a elementului latin — „mai întîi trebuie descurcată științific poziția elementului latin în limba noastră (*ibidem*) — și întreprinde el însuși acest lucru.

Lambrior studiase lingvistica romanică și își dădea seama cît de necesară este cunoașterea ei pentru cine face cercetări asupra limbii romine⁵⁰⁾. El însuși — ca să explice unele transformări fonetice, unele forme de declinare și de conjugare, sau ca să stabilească etimologia unor cuvinte, recurge adesea la datele ce le poate oferi această disciplină.

Cunoașterea lingvisticii romanice îi dă posibilitatea să observe trăsăturile care deosebesc limba romină de celelalte limbi înrudite, și, totodată, să afirme că aceste trăsături nu se datoresc contactului cu limba veche slavă, ci sînt rezultatul evoluției firești a limbii latine în condițiile specifice care au determinat formarea unei limbi de tip romano-balcanic.

După Lambrior, cea mai veche trăsătură specifică limbii romine între celelalte limbi romanice, ar fi prefacerea dentalelor t,d,s + i sau ie (provenit din e) în ț,z,s⁵¹⁾,

46) *Carte de citire* I, I.

47) *Convorbiri literare*, 1874, p. 130.

48) *Literatură populară*. *Convorbiri literare*, 1874, p. 80.

49) *Revista pentru istorie*, 1883, p. 198.

50) Cunoașterea lui Dez o consideră indispensabilă. (*Revista pentru istorie*..., 1883, p. 194).

51) *Carte de citire*, p. XXXVIII-XXXIX. Fenomenul e latin popular. Cf. Philologie, *Originea romînilor*, II, 148, 156, 213.

În susținerea acestei păreri, el se întemeiază pe faptul că nici un cuvânt de origine slavă nu participă la această transformare fonetică.

Dintre celelalte trăsături scoase în evidență de lingvistul nostru ca fiind de asemenea specifice limbii române, mai cităm următoarele:

Netransformarea consoanelor surde p, f, t, c, în sonore b, v, d, g;

Apariția sunetelor întunecate ă, î, sunete care — nu numai că deosebesc limba noastră de celelalte limbi romanice, dar și fixează marginea între limba romană (ieșită direct din latina populară) și între limba română⁵²).

Ajutorul lingvisticii romanice este invocat de Lambrior și în altă direcție.

Se manifesta pe atunci, la unii lingviști, tendința de a atribui „latinei populare” cuvinte și forme gramaticale care niciodată nu-i aparținuseră. Lambrior ia atitudine împotriva acestei tendințe dăunătoare științei, și stabilește principiul că un fenomen numai atunci poate fi considerat latin popular, când se întâlnește — cel puțin — în două limbi romanice care nu s-au influențat una pe alta⁵³).

Necunoașterea lingvisticii romanice înlesnea strecurarea unor greșeli în studiile ce se făceau asupra limbii române.

Lambrior sesizează acest fapt și referindu-se la greșeli de felul acesta din lucrările unora dintre contemporani, spune următoarele:

„Toate aceste comedii⁵⁴) se reazămă pe: neștiința completă a filologiei romanice. Filologii noștri știu lingvistică generală, clasică, latină, albaneză — ba chiar grădesc albanește mai bine decît mine românește, numai filologia romanică nu o cunosc⁵⁵)”.

Metoda de cercetare științifică preconizată și practică de Lambrior e cea istoric-comparativă.

Fenomenul lingvistic este cercetat atît în dezvoltarea lui istorică cit și în răspîndirea geografică: faza actuală e raportată la fazele anterioare, iar forma sub care se prezintă într-un dialect e comparată cu forma sub care se prezintă în alte dialecte ale aceleiași limbi sau chiar în alte limbi din aceeași familie.

Indicată de însăși natura fenomenului de studiat, această metodă este singura ce duce spre atingerea scopului ultim pe care trebuie să-l urmărească lingvistul: aflarea legilor „de dezvoltare a limbii”.

În opoziție cu aceasta, stă metoda „metafizică”, pe care Lambrior o privește cu ironie și o respinge. Astfel, vorbind, într-un loc, despre imposibilitatea trecerii directe și imediate de la articularea unei guturale la articularea unei labiale, și subliniind că această imposibilitate este o realitate, pe care numai metoda „metafizică” ar putea s-o nesocotească, scrie:

„Trebuie să admitem — în cazul cînd o asemenea trecere s-ar fi produs — sau omî-nune, sau ceea ce-l mai tot una, să urmărim metoda metafizică, după care toate consoanele se pot schimba unele în altele, fără a mai căuta la deosebirile lor firești, la timpul în care s-au făcut schimbările și la natura limbii, pentru care se pretinde cutare sau cutare schimbare.

52). *Carte de citire*, p. XXXIX.

53) *Revista pentru istorie*, 1883, p. 196.

54) = greșeli.

55) *Revista pentru istorie*, 1883, p. 200 (Observația pleacă de la unele greșeli ale lui Gaster din *Strațificarea elementului latin* dar vizează nu numai pe Gaster ci și pe latiniști și pe Hasdeu).

... Metafizicul, în loc să se scoboare la fenomene, să le compare etc., are în mintea sa o idee, pe care o numește înaltă, și pe care vrea s-o izbească în ochii realității cu voia sau fără voia ei⁵⁶⁾.

Linia de conduită a lui Lambrior, în toată activitatea sa științifică, a fost probitatea, iar principiul călăuzitor—descoperirea adevărului.

El dezaproba deopotrivă atât pe cei care, în loc să plece de la fapte pentru a ajunge la teorie, formulau întâi teoria și, apoi, căutau să forțeze realitatea pentru a o introduce în cadrul teoriei cit și pe cei care erau de părere că nu trebuie date la lumină adevărurile ce le-ar contraria unele prejudecăți—(Este vorba de latinisti care erau de părere că nu „trebuie relevat acele fenomene de limbă ce au ca efect modificarea fizionomiei latine a limbii naționale“⁵⁷⁾).

Lucrările lui Lambrior nu sînt nici voluminoase și nici numeroase. Moartea prea timpurie a autorului le-a întrerupt pe unele care erau în curs de redactare, și a împiedicat începerea altora care erau proiectate. Totuși, din ce a rămas de la dînsul, ne putem da seama de obiectul preocupărilor lui științifice; istorie a limbii omine, fonetică, morfologie, sintaxă, lexic, dialectologie, limbă literară, ortografie, și totodată putem aprecia documentarea, metoda de cercetare, puterea de pătrundere a problemelor și valoarea multora dintre concluziile la care a ajuns.

Articolul *Du traitement des labiales p, b, v, f dans le roumain populaire*, cu care își începe Lambrior colaborarea la „Romania“, are toate calitățile unui studiu științific.

Autorul arată că fenomenul nu era lămurit pe deplin nici în ce privește răspîndirea geografică, nici în ce privește vechimea și nici în ce privește condițiile în care s-a produs;

îi stabilește răspîndirea geografică: în Moldova, Bucovina—dezvoltat normal, în Valachia și Transilvania—sporadic, în macedo-romin-constant;

îl explică ca un rezultat nu al transformării labialei în palatală, ci al dezvoltării unui yod (provenit din i sau ie), transformat, apoi, în consoană palatală care a dus la înlăturarea labialei precedente;

în fine, îl determină epoca apariției precum și ordinea cronologică a alterării fiecăreia dintre labialele seriei (sec. XVII-XVIII; mai întîi f—și după aceea, celelalte).

La elaborarea acestui studiu, Lambrior n-a avut la dispoziție nici atlase lingvistice, nici laborator de fonetică experimentală, nici prea mult material documentar.

Atlasele lingvistice⁵⁸⁾ vor apărea mai tirziu și vor veni să-i confirme constatările și concluziile; sprijinirea explicației fenomenului cu date de

56) *Carte de citire*, LIV-LV.

57) *Romania*, 1877, p. 444.

58) Gustav Weigand, *Linguistischer Atlas des dakorumänischen Sprachgebietes*, 1909.

Atlasul lingvistic român, partea I, 1940, 1942.

fonetică experimentală o va face Al. Rosetti⁵⁹⁾; mai mult material documentar vor aduce W. Meyer-Lübke⁶⁰⁾, Al. Rosetti⁶¹⁾, D. Macrea⁶²⁾. Ceea ce este, însă, esențial în păreri exprimate de Lambrior în acest studiu, își păstrează întreaga valabilitate și astăzi, după aproape 80 de ani de cercetări în domeniul foneticii românești.

Al doilea articol — *L'e bref latin en roumain*⁶³⁾ — se distinge prin aceeași justă interpretare a faptelor de limbă și strînsă argumentare.

Plecînd de la părerea lui Gaston Paris că diftongarea lui *e* latin scurt accentuat ar fi trebuit să aibă loc în toate limbile romanice, Lambrior își propune să confirme cu fapte din istoria limbii romine părerea lui Gaston Paris că diftongarea lui *e* latin scurt accentuat ar fi trebuit să aibă loc în toate limbile romanice.

În acest scop, stabilește mai întîi deosebirea dintre *e* scurt (devenit în latina tîrzie *e* deschis) deoparte, și *e* lung și *i* scurt (deveniți în latina tîrzie *e* închis) de altă parte, și subliniază că, în cercetarea problemei pe care o urmărește, trebuie să se țină seama de cantitatea vocalelor, căci soarta pe care a avut-o *e* lung este alta decît cea pe care a avut-o *e* scurt.

Acesta din urmă diftongîndu-se în *ie*, a produs alterarea consoanelor precedente *m*, *d*, *t*, *s*, care au rămas intacte înainte de *e* lung.

Observînd transformările suferite pe terenul limbii romine de diftongul *ie*, ajunge la concluzia întru totul întemeiată — că diftongarea lui *e* deschis este anterioară diftongării lui *e* închis în *ea*. Despre prima afirmă că-i general romanică, iar despre a doua că-i numai românească. Studiînd problema aceasta, Lambrior are și ocazia să constate o lipsă în formularea pe care Mussafia a dat-o unei legi fonetice :

„Legea lui Mussafia, după care consoanele *p*, *m*, *b*, *v*, *f*, *r*, *s*, *t* au proprietatea de a reduce diftongarea *ea* sau *ia* la *a*, ori de cîte ori preced, trebuie modificată în felul următor: *b*, *m*, *p*, *v*, *f*, *r*, *s*, *t*, precedînd diftongul *ea* provenit din *e* lung sau *i* scurt latini accentuați, reduc acest diftong la *a*: *mensa* > *measa* > *masă*“⁶⁴⁾.

Cu aceleași calități de studiu științific se prezintă și articolul *Ceva despre conjunctivul romînesc*⁶⁵⁾. Autorul cercetează condițiile trecerii lui *să* (< lat *si*) de la funcția de conjuncție pe care o avea în latină și pe care, în unele cazuri, o păstrează încă în romînă, — la aceea de simplu morfem al modului conjunctiv; arată că numai formele de pers. a III-a sg. și pl. de la prezentul conjunctivului sînt moștenite din latină, și că toate celelalte s-au produs pe terenul limbii romine, fie prin împrumuturi de la indicativ pers. I și a II-a sg. și pl.) — cărora li s-a antepus *să* ca semn distinctiv (al conjunctivului — fie prin compunere cu auxiliarul *a fi* (perfect și mai mult ca perfect);

se ocupă apoi de formele pe care indicativul le datorește conjunctivului: ale mai mult ca perfectului de la toate verbele și ale prezentului

59) Al. Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle*, 1926, p. 879. *Istoria limbii romîne*, VI, 1946, p. 145-149. Apud D. Macrea, *Probleme de fonetică*, 1953, p. 51.

60) Dacoromania, vol. II, p.

61) Al. Rosetti, *op. cit.*, ibidem.

62) D. Macrea, *Probleme de fonetică*, 1953.

63) Romania 1877, p. 443-447.

64) Romania, 1877, p. 89.

65) Revista pentru istorie I, 1883, p. 37-44.

— pers. a III-a pl. de la verbul *a fi* (sint < sint), pers. a III-a sg. de la verbul *a avea* (haberet > are);

subliniază întrebuintarea verbului *a fi* ca auxiliar al unor forme active de la verbele tranzitive și explică forma de participiu *fost*.

Cercetările ce s-au făcut ulterior asupra morfologiei verbului, nu înfirmă ceea ce a spus Lambrior⁶⁶).

În 1882, Lambrior publică, în scopuri didactice, o *Carte de citire*, în a cărei „Introducere” expune o parte din rezultatele cercetărilor sale asupra foneticii istorice — îndeosebi asupra sunetelor *ă, î* (cap. III) și asupra morfologiei — îndeosebi asupra declinării și a unora din formele conjugării (cap. II). Această „Introducere” poate fi considerată ca o schiță de gramatică istorică concepută în spirit științific.

Cu acest studiu, se poate spune că se face și la noi, în domeniul cercetărilor gramaticale, trecerea — ca să întrebuintăm expresia lui L. Șăineanu — de la „empirismul trecutului la metoda severă”⁶⁷) științifică, înăgurată cu vreo cîteva decenii mai înainte în lingvistica europeană.

Lambrior a dat multe explicații juste fenomenelor de care s-a ocupat și a formulat multe concluzii valabile, aducînd o contribuție însemnată la studiul limbii romîne.

A exprimat și unele păreri care nu sînt intru totul convingătoare. (Observăm, totuși, că alte păreri mai convingătoare, în aceleași probleme, nu s-au dat după aceea).

A propus, însă, și cîteva explicații care, astăzi, nu se mai pot susține:

a exagerat aplicînd în explicarea formelor declinării rominești, teoria lui Gaston Paris despre cazul subiect și cazul regim al limbii vechi franceze;

a făcut prea adesea apel la reconstituirea formelor intermediare între două forme atestate ale aceluiasi cuvînt;

n-a văzut în toată importanța lui, elementul slav pătruns în lexicul limbii romîne de pe urma încrucișării cu limba slavă;

n-a delimitat cu precizie sfera unor legi fonetice ale limbii romîne.

În epoca în care Lambrior își începe activitatea științifică, problema limbii noastre literare constituia pentru mulți dintre oamenii de cultură o serioasă preocupare și provoca dezbateri la care participau cu interes și chiar cu pasiune, de o parte, filologi — latinisti, de alta, scriitori — dintre cei mai de seamă ai vremii, precum și unii filologi nelatinisti.

Lambrior se va alătura grupului celui de-al doilea, în sprijinul părerilor căruia, — pe lîngă argumente de natura celor folosite cu două decenii mai înainte de A. Russo — va aduce altele de strictă specialitate din domeniul lingvisticii.

66) Este de mirare că N. I. Barbu, în studiul „*ă*”, *semn distinctiv al subjonctivului în limba romînă*, (Buletinul științific al Academiei R.P.R. Secțiunea de știința limbii, literaturii și artei, Tomul I, nr. 1-3, 1951) nu menționează pe Lambrior, care, înainte de Meyer-Lübke — pe a cărui părere Barbu o redă — spusese despre „*ă*” aceleași lucruri ca și Meyer-Lübke.

67) Lazăr Șăineanu, *Istoria filologiei romîne* ed. II, p. 236.

Părerile lui despre limba literară sînt cuprinse în articolele și studiile următoare: Limba veche și nouă. Tălmăcirea romînească a scrierilor lui Oxenstiern ⁽⁶⁸⁾, Literatura poporană. Pilde, povățuiri și cuvinte adevărate adunate de Iordache Golescu ⁽⁶⁹⁾, Chestiunea ortografică ⁽⁷⁰⁾, îndreptar ⁽⁷¹⁾, Limba cronicarilor și limba de astăzi la romîni ⁽⁷²⁾, Introducere la Cartea de citire ⁽⁷³⁾.

De la început trebuie să observăm că în aceste studii, nu vom găsi numai analize de fapte și teoretizări pe baza acestor analize, ci vom găsi afirmată o atitudine și formulate unele recomandări.

Vom mai găsi, apoi, o serie de constatări și concluzii care depășesc sfera problemelor ce formau obiectul dezbaterilor de care pomeneam mai sus.

Totodată, vom observa că dacă unele păreri ale lui Lambrior sînt susținute de o amplă documentare, altele, însă, lasă impresia a ceva abia întrevăzut și, în treacăt exprimat.

Curiozitatea, întru totul legitimă, a multora dintre noi, astăzi cînd limba literară formează obiectul unor noi discuții, ne impune întrebarea: Ce înțelegea Lambrior prin limbă literară? — întrebare la care nu putem răspunde altfel decît că de conținutul conceptului „limbă literară”, lingvistul nostru nu s-a ocupat în mod special.

Dacă, de pildă, dintr-un loc, unde sînt puse față în față „limba poporului” și „limba scrisă”, se poate lesne deduce că una este limba vorbită, iar cealaltă — limba literară, din alt loc, însă, unde se spune că „limba literară este scrierea care o copiază” ⁽⁷⁴⁾, ar rezulta că autorul consideră limba literară ca existînd, în mod independent de scriere — care, doar, ar copia-o.

Cum se vede, conceptul „limbă literară”, nu era pe deplin lămurit, ca să i se poată da o definiție satisfăcătoare.

Potrivit cu concepția științifică căreia îi aparținea, Lambrior privește atît dezvoltarea fenomenului în timp, cît și laturile componente ale fenomenului dintr-un moment dat.

Astfel, începuturile limbii noastre literare le vede în cărțile lui Coresi, despre care spune următoarele:

„Limba textelor de la Brașov, avînd rol de limbă literară, a menținut unitatea romînei” ⁽⁷⁵⁾ iar „diferitele graiuri populare aproape s-au stins în fața limbii acestor texte” (*ibidem*).

Aici, poate că Lambrior exagerează, dar ceea ce este întru totul just în afirmațiile sale, este recunoașterea influenței pe care limba literară a avut-o la formarea limbii comune romînești.

Dar Lambrior nu privește numai trecutul limbii literare.

68) Convorbiri literare, 1873, p. 325-334.

69) „ ” 1874, p. 66-83.

70) „ ” 1880, p. 74-78.

71) „ ” 1881, p. 125-140.

72) „ ” 1874, p. 129-130.

73) *Carte de citire*, Iași, 1882.

74) *Chestiunea ortografică*, Convorbiri literare, 1880, p. 75.

75) *Romanla*, 1881, p. 361.

În alt loc, el se referă la dezvoltarea pe care limba literară o va lua în viitor. Își dă seama de importanța ce va avea în dezvoltarea limbii literare „vorbirea muntenească”, care, evoluind mai încet, are de multe ori pronunțarea întocmai sau foarte apropiată de tradiția literară, și se bucură că vorbirea din regiunea în care se află capitala țării are calitatea de a fi mai apropiată — în ce privește pronunțarea — de tradiția literară ⁷⁶⁾.

„Cînd ne gîndim la rolul ce a avut, în Franța, dialectul vorbit la Paris și în Ile de France nu putem decît să ne bucurăm că vorbirea muntenească, bucureșteană, are calități din punctul nostru de vedere” ⁷⁷⁾.

În ce privește problema neologismelor punctul lui de vedere era următorul:

Își dădea seama de faza în care se afla cultura romînească și recunoștea că îmbogățirea vocabularului limbii literare era o necesitate;

dar, spre deosebire de cei care ofereau dicționarele latinești și franțuzești ca izvoare de îmbogățire, recomanda — întocmai cum recomandase mai înainte A. Russo — să se culeagă „elementele poporane ale limbii” ⁷⁸⁾ din toate părțile de la poporul de jos „și să se întrebuințeze tot acest material obștesc pentru alcătuirea limbii culte” ⁷⁹⁾.

Valul de neologisme, care pe toate căile culturale, se abătea pe vremea aceea asupra limbii romîne, putea să aibă ca urmare crearea unei „prăpastii” între limba literară și limba vorbită de popor, ceea ce ar fi constituit un grav pericol pentru unitatea culturii romînești.

S-ar fi putut ajunge „la ruperea legăturii cu poporul de jos” ⁸⁰⁾. Cu o astfel de limbă scrisă, spune el în alt loc, „cultura noastră, oricît de mare am avea-o, ar rămîne fără îniriire asupra maselor” ⁸¹⁾.

Vorbînd despre faptul că unii poeți întrebuințau neologisme ca să exprime idei pentru care nu lipseau cuvintele neaoșe romînești — „vorbele istorice” — cum le numește el — și referindu-se la deosebirea dintre conținutul celor dintîi și conținutul celor de-al doilea, la caracterul „mai abstract pentru mintea romînului al neologismelor”, la lipsa lor de conținut afectiv și la îndepărtarea vorbelor istorice pentru a face loc acestora, conchide că rezultatul ar fi „o sărăcie simțită a limbii poetice” și că „vorbele nouă sărăcesc limba de o mulțime de expresii vechi, prin care romînul e deprins a-și vădi gîndirile” ⁸²⁾.

Limba unor asemenea poeți — spune el în alt loc — este o limbă „fără istorie... fără poezie, o limbă uscată” în contrast cu „limba vie a poporului romînesc” ⁸³⁾. Pe acești poeți îi consideră „cosmopoliti”, căci nu au legătură cu nici un popor” ⁸⁴⁾.

Față cu tendința latinistă de înlocuire a cuvintelor de origine slavă și, în general, nelatină, cu cuvinte latinești sau romanice, Lambrior ia atitudine, argumentînd că înlocuirea unor asemenea cuvinte „de orice

76) *Chestiunea ortografică*, Convorbiri literare, 1880, p. 75.

77) *Chestiunea ortografică*, Conv. Lit., 1880, p. 75.

78) *Literatura poporana*, Conv. Lit., 1874, p. 82.

79) „ „ „ „ 1874, p. 83.

80) „ „ „ „ 1874, p. 81.

81) „ „ „ „ 1874, p. 81.

82) „ „ „ „ 1874, p. 77.

83) „ „ „ „ 1874, p. 81-82.

84) „ „ „ „ 1874, p. 82.

obirșie (ar fi), pe care le întrebuițează poporul, (cuvinte) care s-au prefăcut în ființa limbii⁸⁵⁾ ar însemna sărăcirea limbii noastre nu numai de un număr de cuvinte „istorice” ci și de un mare număr de expresii. „Cu vorba nouă — observă Lambrior — nu putem face aceleași întrebări cum am face cu una veche⁸⁶⁾, iar despre încercarea neologistilor de a introduce un cuvânt cu întrebuirile lui din limba de origine, spune că, dacă ar izbuti, ar avea ca urmare „sfărîmarea construcției românești și sărăcia limbii de o sumă de expresii vechi⁸⁷⁾.”

Subliniem, însă, că atitudinea lui Lambrior față de neologisme nu este radicală, căci vorbind despre neologismele „încetățenite” în limbă, afirmă următoarele:

„Pentru că avem cuvinte vechi în locul neologismelor, socot că nu trebuie să predicăm stîrpirea acestora din urmă. Ceea ce trebuie să susținem este întrebuirile vorbelor populare și vechi în limba literară, alături cu neologismele împămîntenite⁸⁸⁾.”

Întru totul întemeiată părerea lui că neologismele — acele „împămîntenite” nu trebuie alungate, căci, întrebuițate alături de cuvintele vechi „servesc la varierea stilului și la un fel de ritm al prozei”. Se știe, de pildă, cu ce succes a utilizat Eminescu sinonimia rezultată din introducerea în limba noastră a unor termeni noi, pe lângă alții existenți în limbă.

Pe cînd cei care — pînă la Lambrior — se ocupaseră de problemele limbii literare, o priviseră sub aspectul lexical și fonetic, el o privește și sub aspectul morfologic. Observînd restrîngerea ariei preteritului (=perfectului simplu) din limba vorbită, spune că pierderea acestei forme

„ar fi de mare pagubă pentru elementele estetice ale frazeologiei, căci... chiar dacă am admite că preteritul are același sens ca perfectul compus, încă tot ar servi pentru a varia stilul⁸⁹⁾.”

Și mai departe:

„Teoria că-l destul un cuvînt pentru o noțiune și-i destul o formă gramaticală pentru un raport... niciodată nu se va împăca cu nevoile limbii literare⁹⁰⁾.”

Iată, pentru prima dată, formulată la noi, în modul acesta, teoria valorii stilistice a sinonimiei gramaticale.

Justețea observației lui Lambrior își găsește confirmare în faptul că forma perfectului simplu, dispărută astăzi din vorbire în cea mai mare parte a teritoriului daco-romîn, continuă a fi întrebuițată cu deosebit efect artistic în stilul narativ al scriitorilor moldoveni de la Creangă la Sadoveanu — al scriitorilor, deci, din provincia de unde această formă a dispărut mai întîi.

Un alt fapt. Este vorba anume de formele imperfectului, persoana a III-a sg. și pl., identice altădată și diferențiate astăzi. Diferențierea

85) *Literatura poporană*, Conv. lit., 1874, p. 82.

86) „ ” ” ” 1874, p. 78.

87) „ ” ” ” 1874, p. 78.

88) *Carte de citire*, p. LI.

89) *Carte de citire*, p. XXIX.

90) *Carte de citire*, p. XXX.

între aceste forme a început în sec. al XVIII-lea și s-a definitivat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Lambrior observă fenomenul (ce se petrecea oarecum sub ochii săi) și face remarcă: „...un bun simț de estetică a limbii”⁹¹) duce la diferențierea formelor gramaticale după funcțiile ce le îndeplinesc.

Dacă admite două sau mai multe cuvinte pentru aceeași noțiune, dacă admite două forme gramaticale pentru aceeași valoare semantică, nu admite, însă, pronunțarea în mai multe feluri a aceluiași cuvânt în cadrul limbii literare. De aceea, recomandă moldovenilor „să renunțe la un particularism al lor fonetic spre a intra în regula generală a declinației românești”⁹²), iar, în altă parte, vorbind despre limba literaturii populare ca izvor de îmbogățire pentru cea literară, insistă asupra necesității „de a curăți de provincialisme materialul cules”⁹³). Rezolvarea problemei limbii literare, o propune în felul următor :

Dacă dorim să restatornicim vechea legătură între limba vorbită a poporului și între limba scrisă literară și științifică... trebuie să întrebuițăm în limba cultă toate elementele poporane, fără deosebire de obirșia lor. Nu e vorba aici de a ne întoarce la limba cronicarilor, limbă de la care cea poporană a făcut cițiva pași înainte, ci de a păstra ca și dinșii unitatea de limbă ca legătură între deosebitele clase ale poporului”⁹⁴).

Multe dintre aceste idei ale lui Lambrior par astăzi prea cunoscute. Sint considerate adevăruri comune. Desigur că nu tot așa stăteau lucrurile cu 80 de ani în urmă, cînd le exprima Lambrior.

Pe de altă parte, este adevărat că unele dintre ele fuseseră exprimate — cu amplă argumentare — de A. Russo și de alții.

Scopul nostru, însă, nu a fost să arătăm peste tot dacă Lambrior sau altcineva înaintea lui, a exprimat cel dintîi o idee sau alta. Scopul nostru a fost să determinăm poziția întemeietorului studiului științific al limbii romîne față de problemele limbii literare ale epocii sale.

O altă problemă strîns legată de cea a limbii literare și tot așa de mult dezbătută, era cea a ortografiei.

Societatea Academică Romînă — nu cu mult mai înainte înființată — ar fi fost, în primul loc, indicată, să înlătore dezorientarea ce exista cu privire la această problemă. Dar tocmai ea, prin hotărîrea din 1869 de a adopta, pentru publicațiile sale „un mod de scriere” bazat pe principiul etimologismului, contribuisese la menținerea, dacă nu chiar la accentuarea acestei dezorientări.

„Regulile ortografice” ale Societății Academice nu se putuseră impune și în afara pereților ei. Ba chiar membrii ei — în majoritatea lor — urmau alte norme decît cele ale Societății. Nici un ziar și nici o revistă apărute în vechiul regat, între 1869 — 1880, nu-și însușiseră aceste reguli ortografice.

În această situație, Academia însăși găsește, în 1879, că trebuie să-și revizuiască regulile ortografice și încearcă să se orienteze spre

91) *Chestiunea ortografică* Conv. lit., 1880, p. 75.

92) *Îndreptariu*, Conv. lit., 1881, p. 338.

93) *Literatura poporană*, Conv. lit., 1874, p. 83.

94) *Limba cronicarilor*, Conv. lit., 1874, p. 130.

fonetism — spre „un fonetism — după expresia lui Tiktin — temperat de necesități etimologice“.

Această revizuire a ortografiei îi dă prilej lui Lambricr să intervină, mai întâi cu articolul *Chestiunea ortografică* în care privește problema mai mult principal, și, apoi, cu studiul așa de documentat, dar, din nefericire, rămas neterminat *Îndreptar*, și să susțină „un fonetism netulburat de considerații etimologice“.

În sprijinul aplicării sistemului fonetic, Lambricr invocă „știința și utilitatea“⁹⁵). Legat de popor pe a cărui instruire o vedea ca o frumoasă posibilitate de viitor, el argumentează că pentru această instruire este „nevoie de o ortografie simplă și aceasta — adaugă el — nu poate fi decît cea fonetică“⁹⁶).

Deși susținător al fonetismului, Lambricr nu ezită să recunoască și neajunsurile acestui sistem și propune temperarea fonetismului și înălăturarea din limba literară a deosebitelor rostiri personale și locale⁹⁷).

De aceea, recomandă ca atunci cînd se fixează noi norme ortografice, să se țină seama și de tradiția literară⁹⁸), iar „Îndreptarul“ și-l alcătuiește pe baza principiului fonetic, ținînd, însă, seamă și de tradiția literară.

КОНЦЕПЦИЯ ОБ ЯЗЫКЕ, АЛ. ЛАМБРИОРА

Краткое содержание

Ламбриор — представитель школы младограмматиков. Как и младограмматики, он считал, что лингвистическими явлениями управляют постоянные законы, не допускающие исключений.

Конечная цель исследований по языкознанию — это раскрытие этих законов, причём эта цель может быть достигнута посредством сравнительно — исторического метода.

Область явлений, которую больше всего осветил Ламбриор, не только для познания законов, по которым происходят изменения в языке, но и для установления причин этих изменений и для определения эпохи, в которую они произошли, — это фонетика.

Наряду с вопросами общего языкознания и исторической грамматики, Ламбриор интересовался также вопросами литературного языка, главным образом словарного состава языка. Обогащение словарного состава за счёт устной разговорной речи ему представлялось абсолютно необходимым.

Ему не были чужды и вопросы орфографии, для установления которой он рекомендовал применять фонетический принцип, учитывая при этом литературную традицию.

95) *Îndreptariu*, Conv. lit., 1881, p. 125.

96) *Îndreptariu*, Conv. lit., 1881, p. 139.

97) *Chestiunea ortografică*, Conv. lit., 1880, p. 75.

98) *Chestiunea ortografică*, Conv. lit., 1880, p. 75.

LA CONCEPTION LINGUISTIQUE D'ALEXANDRE LAMBRIOR

R é s u m é

Lambrior est un représentant de l'école des néogrammairiens. En suivant leur exemple, il considère les phénomènes linguistiques comme régis par des lois constants, qui ne connaissent pas d'exceptions.

Il faut donc que les recherches linguistiques aboutissent à la découverte de ces lois. On peut y parvenir grâce à la méthode historico-comparative.

C'est principalement le domaine de la phonétique historique que Lambrior a exploré non seulement dans le but de trouver les lois selon lesquelles se produisent les changements dans la langue, mais aussi afin de déterminer les causes de ces changements et d'établir l'époque où ils ont eu lieu.

Outre les problèmes de linguistique générale et de grammaire historique, Lambrior a pris intérêt aussi aux problèmes concernant la langue littéraire, notamment le vocabulaire.

Il croit qu'il est absolument nécessaire que le vocabulaire s'enrichisse de toutes les ressources de la langue parlée par le peuple.

Il n'est pas resté indifférent non plus au problème de l'orthographe dont il veut fixer les règles à l'aide du principe phonétique, tout en tenant compte aussi de la tradition littéraire.

CONFRUNTAREA PROCEDEELOR GRAMATICALE ALE LIMBILOR RUSĂ ȘI ROMÂNĂ

DE

A. ZACORDONEȚ

Pentru studiul limbii ruse în școlile românești este utilă și necesară aplicarea largă a metodei comparative. Confruntând structura gramaticală a limbii ruse cu structura gramaticală a limbii române, profesorul îi ajută pe elevi să înțeleagă mai bine particularitățile limbii ruse și să adâncească în același timp cunoașterea limbii materne.

Dar această confruntare nu se va limita numai la fenomenele specifice limbii ruse și necunoscute în limba română, ci va scoate în evidență și numeroasele analogii și asemănări existente între aceste două limbi în diverse domenii (în fonetică, în morfologie, în vocabular etc.). De exemplu, pentru a explica niște verbe incoative rusești ca *забѣрать*, *заплакать*, *запеть*, *загорѣться* etc., profesorul nu se va mulțumi să explice elevilor că aceste verbe perfective arată momentul inițial al unei acțiuni și că se traduc în românește perifrastic, de obicei cu verbele „a începe”, „a izbucni”, „a lua” succedate de verbul românesc respectiv (*a izbucni în plîns*, *a lua foc*), ci va recurge la un verb românesc similar (tot incoativ), de exemplu, „a intona”, care îl redă perfect pe rusecul *запѣвать* ceea ce le va permite elevilor să-și facă o idee mai clară despre fenomenul în discuție.

De asemeni, pentru a-i face pe elevi să-și însușească mai ușor preteritul rusesc, care nu variază după persoană ca în limba română și în alte limbi, ci după gen și după număr, ceea ce la prima impresie pare neobișnuit din punct de vedere românesc de exemplu: *я сказал*, *я сказала* (și eventual, în personificări, *я сказало*), *ты сказал*, *ты сказала* (eventual *ты сказало*), *он сказал*, *она сказала*, *оно сказало*; *мы*, *вы*, *они* *сказали*, profesorul, după ce le va fi explicat originea acestor forme verbale provenite din niște vechi participii, care și-au pierdut verbul auxiliar, se va referi la un procedeu gramatical întrucîtva asemănător din limba română, anume la conjugarea pasivă (de exemplu, *eu sînt invitat*, *eu sînt invitată*; *tu ești invitat*, *tu ești invitată*; *noi sîntem invitați*, *noi sîntem invitate*; *eu am fost trezit*, *eu am fost trezită*; *tu ai fost trezit*, *tu ai fost trezită* etc.) și va sublinia că ceea ce în limba rusă este posibil și obligatoriu (adică acordul în gen) în ordinea activă, în limba noastră este posibil în ordinea pasivă.

Procedeele gramaticale ale limbii ruse, indiferent dacă au sau nu analogii în limba română, vor fi explicate deci cu ajutorul elementelor gramaticale românești corespunzătoare.

Procedeele gramaticale sînt de două feluri: sintetice și analitice. În limbile sintetice funcția morfologică a cuvîntului este exprimată prin modificările care au loc în corpul cuvîntului (sufixe, flexiunea internă, alternanțe consonantice). În limbile de tip analitic cuvîntul — substantivul, adjectivul, verbul — este eliberat oarecum de funcția gramaticală, păstrîndu-și numai sensul material al termenului respectiv, iar funcțiile gramaticale sînt marcate cu ajutorul unor cuvînte formale (o prepoziție, un adverb, un verb auxiliar, o particulă) mai mult sau mai puțin independente. Ambele tipuri coexistă, într-o proporție care variază de la o limbă la alta, în una și aceeași limbă. În unele limbi predomină elementele sintetice (așa este cazul limbilor clasice), în altele (cum este cazul celor mai multe limbi europene) sînt mai frecvente elementele analitice. Nu există limbi numai sintetice, după cum nu există nici limbi pur analitice. Chiar într-o limbă analitică prin excelență ca limba engleză, elementele sintetice n-au dispărut complet, conservîndu-se pînă astăzi, fie sub formă de locuțiuni împietrite, fie ca elemente vii, adică simțite ca atare și în conștiința lingvistică actuală a vorbitorilor.

Cum se prezintă sub acest raport limba rusă și limba română?

În timp ce în limba rusă predomină elementele sintetice, care sînt foarte productive și astăzi și se pare că nu manifestă nici o tendință de a ceda locul procedeele analitice, în limba română, dimpotrivă, este mai frecvent tipul analitic, deși alături de el persistă și cel sintetic atît în flexiunea nominală cit și în flexiunea verbală.

Elementele gramaticale ale flexiunii nominale sînt cazurile. Despre cazuri în sensul strict al cuvîntului se poate vorbi numai atunci cînd diversele raporturi gramaticale sînt exprimate prin terminații speciale care se adaugă la tema substantivului (adjectivului sau pronumelui). Ca terminații sînt considerate și așa-zisele „desinențe zero”, adică absența însăși a oricărei terminații este sesizată în conștiința vorbitorilor ca o terminație specială pe fondul flexiunii nominale (în l. rusă desinența zero este caracteristică pentru cazul genitiv plural al unui mare număr de substantive feminine și neutre: în sintagma *много книг*, forma *книг*, lipsită de terminație, are aceeași funcție ca și forma *заводов* (cu desinența *-ов* din sintagma *много заводов*).

Dacă prin termenul „caz” înțelegem însuși raportul, indiferent de expresia lingvistică (terminație, prepoziție, ordinea cuvintelor), atunci se poate vorbi de cazuri sintetice și de cazuri analitice. În realitate însă numai primele alcătuiesc adevăratul sistem al declinării, căci nu putem numi declinare totalitatea unor locuțiuni prepoziționale de tipul: *cu carte, pe carte în carte* etc. sau *of the pen, to the pen, with the pen* etc.

Limba rusă nu cunoaște decît un singur caz analitic, locativul, care, deși are o terminație specială (*-е* sau *-и*), apare totdeauna precedat de o prepoziție (fapt pentru care el se mai numește și „prepozițional”). Celelalte cazuri (nominativul, genitivul, dativul, acuzativul, instrumentul) sînt sintetice.

Limba română cunoaște declinarea cu două cazuri sau mai exact

cu două forme (una pentru nominativ=acuzativ, a doua pentru genitiv=dativ), ocupînd oarecum un loc aparte în comparație cu celelalte limbi neolatine, care n-au păstrat nici unul din cazurile așa-zise sintetice din latinește. Limba noastră mai posedă și o formă specială pentru vocativ, pe care limba rusă nu-l cunoaște decît sub formă de vestigii lexicale.

Deși este în posesia unei forme sintetice pentru cazurile genitiv și dativ, limba romînă nu valorifică aceste cazuri pe aceeași scară ca și limba rusă. În limba romînă cazurile genitiv și dativ sintetice au o circulație mult mai restrînsă decît cazurile respective ale limbii ruse. Fără să mai vorbim de specii de genitiv prea caracteristice limbii ruse ca genitivul numeral (три окна) sau genitivul negativ (не получил письма), o serie întreagă de funcții sintactice exprimate în limba rusă prin acest caz (genitivul partitiv: дайте воды; genitivul postverbal: она лишилась матери; genitivul comparativ: он старше брата), în limba romînă sînt exprimate prin alte cazuri sau prin procedee analitice. Chiar un raport așa de specific cazului genitiv ca cel de posesie sau de apartenență este exprimat curent în limba romînă printr-o construcție prepozițională (cf. любовь матери = dragoste de mamă; чувство страха = sentiment de frică; запах лица = miros de tei).

Această constatare este valabilă și pentru cazul dativ, care este înlocuit în limba romînă în mod frecvent, mai ales în limba vorbită, printr-un caz prepozițional (dau fructe la copii).

Cît privește celelalte cazuri (cazul instrumental și cazul locativ), limba romînă (alături de care trebuie puse și celelalte limbi romanice) nu posedă pentru ele o expresie gramaticală proprie, apelînd, atunci cînd este vorba de asemenea raporturi, la diverse prepoziții (de, în, din, cu, prin, pe, despre, la) și eventual la unele elemente lexicale.

Procedeele cel mai frecvent cu care este ilustrat în limba romînă cazul instrumental tipic (care marchează unealta acțiunii), este cazul acuzativ (sau mai exact o formă omonimă cu cazul acuzativ) însoțit de prepoziția „cu”: — Зачем вы повязаны платком? — спросил я его, — Зубы болят? — De ce v-ați legat cu batista? I-am întrebât eu; vă dor măselele? (Тургенев. Записки охотника).

Reflexele romînești ale cazului instrumental sînt foarte numeroase. Notez cîteva din ele: 1. Construcție prepozițională: ...И он махнул кнутом. Лошади тронулись = Pocni din bici. Caii porniră (Тургенев. Записки охотника). 2. Procedeu lexical: Дождь сыпал густой дробью по остаткам железа = Picăturile de ploaie loveau ca niște alicie pe resturile de tablă ale acoperișului (И. Островский. Как закалялась сталь). 3. Uneori cazul instrumental rusesc este exprimat în limba romînă prin cazul acuzativ neînsoțit de nici o prepoziție: моя добрая рысистая кобыла бодро бежала по пыльной дороге, изредка похрапывая и шевеля ушами = Iara mea cea bună de trap umbla avîntat pe drumul prăfuit, sforăia din cînd în cînd mișcîndu-și urechile (Тургенев. Зап. охотника).

Dintre toate echivalentele posibile ale cazului instrumental pe plan romînesc, cele mai multe nu sînt decît niște construcții prepoziționale sau locuțiuni nominale, dacă le putem numi astfel, care notează cu mijloace analitice nuanța respectivă de instrumental. Este în

teresan totuși că unele din aceste echivalente, care exprimă un raport sau altul al cazului instrumental rusec, seamănă întrucâtva cu ceea ce numim noi formă sintetică. Ne referim în special la expresii ca „veneau grămadă“, „veneau buluc“, „i s-a făcut părul măciucă“, „miroase a igrasie“ etc. al căror echivalent rusec este cazul instrumental. Dăm câteva exemple în acest sens.

Дождь полил ручьями = Ploaia curgea puhoi (Тургенев. Зап. охот.); О, я знаю вас: вы если начнёте говорить о сотворении мира, просто волосы дыбом поднимаются = A, dar te cunosc eu: cînd începi să vorbești despre facerea lumii, pur și simplu i se ridică omului părul măciucă (Тургенев. Степной король Лир; cf. în l. rom.: *nimic din ce poate să-ți faci părul măciucă nu mi s-a întîmplat* (A.I. Vlașuța. *O viață*); ...и на жёлтом крыльце сильно пахло краской = Peronul zugrăvit în galben mirosea tare a vopsea (Чехов).

Alte expresii românești cu aparență de instrumental sintetic sînt formele articulate ale substantivelor care desemnează anotimpurile sau momentele zilei: *ziua, seara, noaptea, dimineața, vara, iarna, toamna* etc. Toate aceste expresii sînt sinonime gramaticale românești ale instrumentalelor adverbiale rusești de tipul утром, вечером, днём, ночью, летом, зимой, осенью etc.

De exemplu Днём солнце палило, как на юге = Ziua, soarele ardea ca în sud (В. Панова. Спутники).

În sfîrșit, merită a fi pomenite expresiile românești de tipul „de dușcă“ (de ex. Дăл де дуșcă, iute cît îi fierbinte (Vlașuța. *De la țară*), care ne lasă de asemeni o vagă impresie de instrumental de o anumită nuanță.

Prin urmare, dacă nu considerăm cazul ca o categorie pur morfologică, putem afirma că flexiunea nominală românească ne oferă un tip mixt, adică și sintetic și analitic. Forma cazuală sintetică în sensul strict al cuvîntului apare la cazurile genitiv-dativ, nominativ-acuzativ și vocativ. Celelalte cazuri (instrumental și locativ) sînt ilustrate prin mijloace analitice (prepoziționale sau lexicale) și în mod sporadic prin niște forme evasisintetice (cf. forme ca „buluc“, „măciucă“, „baltă“, „grămadă“, „glonț“ etc., care exprimă printr-un singur cuvînt, omonim cu cazul nominativ, instrumentalul așa-zis comparativ).

Cazul locativ nu-și află în limba română nici măcar o expresie semimorfologică sporadică, pe care am găsit-o pentru cazul instrumental. Totuși, el este exprimat în limba noastră prin cazul dativ (cf. construcții românești ca „a rămas locului“, „stete locului“, „lîpît pămîntului“ etc.).

În schimb, limba română cunoaște o formă specială pentru vocativ, care în limba rusă este omonim cu nominativul:

— Пойдем, сын, вот только перекусим чего-нибудь сейчас же пойдём = Da, băiatule, plecăm. Să mîncăm ceva și plecăm îndată (В. Панова. Спутники).

În condițiile limbii romine cazurile trebuie privite deci în strînsă legătură cu construcțiile prepoziționale, deoarece aceste locuțiuni sînt de multe ori echivalente ireproșabile ale formelor cazuale sintetice. Privite

din acest punct de vedere, prepozițiile se împart în două categorii: prepoziții gramaticalizate (care au funcții pur morfologice) și prepoziții negramaticalizate (care-și păstrează valoarea lor semantică).

În limba română prepozițiile pot avea ambele aceste valori și gramaticală și semantică, de exemplu prepoziția „la” ca element morfologic al cazului dativ (cf. dați piine la copii) și „la” cu sensul de „către”, „spre” (= rus. „к” sau cu fr. „chez”): „eu plec la mare”. Singura prepoziție românească gramaticalizată complet pare a fi prepoziția „a”, care nu marchează nici un raport spațial și care a devenit o unealtă gramaticală pură servind pentru exprimarea unei nuanțe speciale a cazului instrumental ce apare de obicei după verbul „a mirosi”:

В сухом и чистом воздухе пахнет полынью, жготой, рожью, гречихой = Aerul uscat și curat miroase a pelin, a secară secerată și a hrișcă (Тургенев. Зап. охот.) (cf. în l. rom.: *De la ușă îmi miroșise a azimă caldă* (Vlahuță. *De la țară*).

Cele spuse mai sus despre declinarea substantivelor sînt valabile și pentru declinarea adjectivelor cu deosebirea că declinarea adjectivului rusesc nu ține de tipul nominal ci de tipul pronominal, urmînd aceeași paradigmă ca și pronumele personal de pers. a 3-a (он, оно, она, они; cf. он - его - ему; синий - синего - синему etc.). În epocile mai vechi adjectivul rusesc a cunoscut și el declinarea de tip nominal ale cărei resturi sînt conservate astăzi în diverse expresii petrificate ale limbii ruse actuale (de ex. по белу свету în loc de по белому свету; справа, слева etc.).

Prin conținutul său lexical adjectivul este apt de a avea gradele de comparație, adică o variație particulară a valorii sintactice pe care n-o cunoaște substantivul.

În limba rusă gradele de comparație se formează prin procedee morfologice și sintactice:

светлее sau более светлый = mai luminos

самый светлый sau светлейший = cel mai luminos.

Comparativul sintetic este mai uzitat decît cel analitic, care apare de obicei atunci cînd comparativul sintetic este imposibil pentru motive fonetice sau sintactice. La gradul superlativ, dimpotrivă, forma obișnuită este cea analitică (de tipul самый + gradul pozitiv), pe cînd tipul sintetic (cu sufixul -ейший, -айший) apare rar în limba vorbită și are un pronunțat caracter livresc.

Sistemul de comparație rusesc prezintă multă asemănare cu cel latin, în care de asemeni erau posibile ambele procedee (cf. *pax melior bello* = мир лучшей войны sau *pax est melior quam bellum* = мир лучше чем война).

În limba română (ca și în celelalte idiome romanice) comparativul și superlativul sintetice (în -ior, -ius, -issimus și -erimus) ale latinei scrise au fost înlocuite, încă din epoca latinei populare, prin forme analitice (mai înalt, cel mai înalt).

În ceea ce privește superlativul absolut, afară de elementul consacrat „очень” respectiv „foarte”, participă în ambele limbi la formarea lui diverse alte adverbe ca „весьма” (foarte), „необыкновенно” (neobișnuit de...), „презвычайно” (extraordinar de...), „несказанно” (nespus de...)

„пересчур“ (peste măsură de..., extrem de...) etc., urmate de gradul pozitiv.

Ca și limba latină, cu care are multe afinități de ordin gramatical, limba rusă nu posedă articol, adică un element special care să aibă valoarea articolului din limbile romanice sau din limbile germanice. Aceeași formă a unui substantiv rusesc poate avea, după împrejurări, cînd valoarea sintactică a unui substantiv articulat, cînd pe aceea a unui substantiv nearticulat. Sensul de substantiv articulat sau acela de substantiv nearticulat rezultă din context, adică din legătura cu alte cuvinte (он ученик = el este elev; ученик читает = elevul citește; по дороге шёл ученик = pe drum mergea un elev; я получил письмо = am primit o scrisoare; письмо на столе = scrisoarea este pe masă).

Lipsa articolului în limba latină a fost explicată, între altele, și prin caracterul sintetic al acestei limbi. Aceeași explicație se poate da și pentru limba rusă, căci apariția articolului presupune procedee gramaticale analitice, care în limba rusă ocupă un loc modest față de cele sintetice.

În limba română, dimpotrivă, această categorie gramaticală este reprezentată larg prin cele patru feluri de articol: definit (-l, -a, -le), nedefinit (un, o, niște), adjectival (cel, cea, cei, cele) și posesiv (al, a ai, ale).

Deși în cazul limbii ruse nu se poate vorbi de articol în sensul pe care-l dăm acestui termen atunci cînd ne referim la limbile romanice sau la cele germanice, totuși, dacă urmărim cu atenție toate posibilitățile morfologice ale limbii ruse, întîlnim sporadic unele elemente formale, e drept, foarte rudimentare încă, care par a avea funcția unui adevărat articol. Iată cîteva exemple; не продал корову - то = tu n-ai vîndut vaca (Толстой. Власть тьмы); Чиновник - то, о котором изволили получить нотацию, ревизор = Funcționarul de care ați binevoit să fiți încunoștințat. Ревизор (Гоголь. Ревизор); Старый - то барин у нас был престрогий = Boierul cel bătrîn era răutăre (Тургенев. Зап. охот); - Вот он... наш - то. Друг мой, Коля... Переменился = Ia te uită cum s-a schimbat Colea al nostru (Толстой. Война и мир).

Din exemplele de mai sus rezultă că în limba rusă categoria gramaticală în discuție nu este numai în funcție de context, ci începe să capete și o expresie morfologică mai mult sau mai puțin adecvată. Această expresie este particula demonstrativă „то“, care fiind atașată la sfîrșitul cuvîntului, scoate în relief cuvîntul respectiv și apare oarecum în rolul unui articol veritabil, fie definit (чиновник - то „funcționarul“), fie adjectival (старый - то „cel bătrîn“), fie posesiv (наш - то „al nostru“), cumînd astfel mai multe nuanțe în cadrul acestui raport gramatical.

Nuanța de articol nedefinit este notată în mod curent cu ajutorul pronumelui nehotărit („какой - то“, „какая - то“, „какое - то“, „какие - то“): Мне попалась какая - то неторная заросшая дорожка = Am dat peste o potecă părăsită, năpădită de ierburi (Тургенев. Зап. охот.).

Particula demonstrativă „то“ cu funcția de articol apare frecvent în vorbirea populară, care în toate limbile este mai accesibilă pentru inovații de tot felul.

În domeniul pronumelui, afară de categoriile pronominale princ-

pale existente în ambele limbi (și în principiu în orice limbă), în limba rusă există unele specii cu care nu ne întâlnim în limba noastră (și nici în alte limbi). Este vorba în primul rând de pronumele interogativ-posesiv *чей, чья, чьё, чьи*, care nu are un corespondent adecvat în limba română. Noi îl traducem prin cazul genitiv al pronumelui interogativ-relativ „cine“ (= rus. *кто*) precedat de articolul posesiv de rigoare (*al cui, a cui* etc.). Pronumele „*чей*“ are însă o paradigmă completă ca orice alt pronume rusesc (*чей, чьего, чьему* etc.), ceea ce din punct de vedere al limbii noastre pare ca ceva neobișnuit, pentru că elementul interogativ care se referă la posesorul unui obiect, exprimă, prin însuși conținutul său lexical, un raport de genitiv. De aceea, când trebuie să traducem cazurile oblice ale acestui pronume, în limba română sau în vreo altă limbă, întâmpinăm unele greutăți și pentru a ieși din impas, recurgem la perifraze.

Un aspect particular ni-l oferă pronumele „*себя*“, pentru care vom căuta în zădar corespondente valabile în alte limbi. Pronumele românești *se, își, și- (-și), sieși, (pe) sine* nu acoperă nici măcar parțial toată bogăția de forme și funcții sintactice ale pronumelui reflexiv rusesc.

Dar originalitatea acestui pronume, care posedă, cu excepția cazului nominativ, toate formele cazuale, nu constă în aspectul lui morfolologic, ci în caracterul lui sintactic, mai exact în suplețea lui sintactică. Pe cînd în limba română (și în alte limbi) pronumele reflexiv este valabil numai pentru persoana a III-a, în limba rusă pronumele „*себя*“ este valabil pentru orice persoană la ambele numere *я купил себе словарь* = eu mi-am cumpărat un dicționar; *ты купил себе словарь* = tu ți-ai cumpărat un dicționar; *мы купили себе книги* = noi ne-am cumpărat cărți). Utilizarea lui este posibilă însă numai atunci (și aici rezidă greutatea principală pentru străini) cînd subiectul și complementul indirect al propoziției sint una și aceeași persoană. În caz contrar, în locul lui „*себя*“ apar formele cazuale respective ale pronumelui personal (cf. *сестра купила мне словарь* = sora mi-a cumpărat un dicționar; *он купил тебе словарь* = el ți-a cumpărat un dicționar; *они купили нам книги* = ei ne-au cumpărat cărți). În limba română, cu excepția persoanei a III-a, (cf. el și-a cumpărat o carte și noi i-am cumpărat o carte), se utilizează în ambele construcții sintactice aceleași forme (adică formele cazuale respective ale pronumelui personal). Sporadic întâlnim acest fenomen și în limba noastră (cf. expresii de tipul „în sinea mea“, „în sinea lui“ etc.).

Un aspect sintactic asemănător îl prezintă pronumele posesiv-reflexiv „*свой*“ care de asemenea nu are un corespondent perfect în limba noastră. Pronumele *său, sa, săi, sale* nu reflectă decît parțial profilul gramatical al pronumelui rusesc. Ca și „*себя*“, pronumele „*свой*“ este străin de conceptul persoană, fiind valabil pentru toate persoanele atît la singular cît și la plural, pe cînd în limba română pronumele *său, sa, săi, sale* (la fel și în limba franceză *son, sa ses*) sînt simțite ca pronume de persoană a III-a.

Pronumele posesiv-reflexiv se utilizează numai atunci cînd subiectul se identifice cu posesorul (de ex. *я работаю в своей комнате* = eu lucrez în camera mea; *ты работаешь в своей комнате* = tu lucrezi în camera ta; *он работает в своей комнате* = el lucrează în camera sa; *мы живём в своём доме* = noi locuim în casa

noastră). În alte condiții sintactice apar cazurile respective ale pronumelui posesiv obișnuit (cf. он работает в моей комнате = el lucrează în camera mea; я работаю в твоей комнате = eu lucrez în camera ta; они живут в нашем доме = ei locuiesc în casa noastră).

Și aici, ca și în celelalte compartimente ale morfologiei, limba rusă e mai bogată decât limba română atât în ce privește numărul speciilor, cât și în privința numărului formelor cazuale. Excepție face pronumele personal românesc, care are forme mai multe decât cel rusesc prin faptul că limba noastră posedă pentru fiecare caz oblic o formă accentuată (*mie, ție, lui*) și una sau două neaccentuate (*îmi, mi; îți, ți; îi, i*). De remarcat însă că formele corespunzătoare rusești unice reflectă, în majoritatea cazurilor, pronumele românești scurte (cf. el mi-a scris o scrisoare = он написал мне письмо; el ne-a întâlnit pe stradă = он встретил нас на улице).

Diferențele cele mai profunde între limba română și limba rusă apar în domeniul verbului. Acest contrast izvorăște din faptul că limba rusă nu are, sub raportul formal, decât trei timpuri (prezent, trecut și viitor). Cu toată această puținătate aparentă de timpuri, verbul rusesc este capabil să exprime toate timpurile (și chiar cele mai fine nuanțe de timp) posibile în limbile romanice. Ceva mai mult. Verbul rusesc este apt să redea acțiunile și stările în desfășurarea, în succesiunea și în curgerea lor cu atita precizie și într-un mod atât de plastic încât pentru a exprima toate aceste momente în limbile străine nu sînt suficiente timpurile de care dispun ele și adeseori trebuie să recurgem la perifraze.

Cum este posibil (se întreabă uimiți străinii) ca verbul rusesc, cu mijloace așa de limitate, să exprime nuanțe atât de multe?

Această originalitate a verbului rusesc rezidă în faptul că în limba rusă există ceea ce se numește aspect verbal, un fenomen necunoscut (cel puțin în aparență) în celelalte limbi. Dar ce este aspectul verbal? Este greu de dat o definiție clară și pe înțelesul tuturor a acestui subtil element morfologic (cu efecte atât de mari în sintaxa și mai ales în stilistica limbii ruse). În locul unei definiții rigide și insuficiente, vom încerca să descriem acest fenomen. Aspectul verbal este o atitudine specială a subiectului vorbitor față de acțiune. Este un mod particular de a observa și de a aprecia acțiunile verbale conștind în tendința individului vorbitor de a indica concomitent (adică în corpul aceleiași forme) atât timpul efectuării acțiunii, cât și imaginea ei. Cu alte cuvinte, în clipa în care vorbitorul indică printr-o formă oarecare momentul desfășurării acțiunii, peste această indicație abstractă se suprapune (și adesea o trece pe planul al doilea) precizarea concretă privitoare la caracterul acțiunii, adică la diversele aspecte posibile ale acțiunii verbale (durata, iușeala, instantaneitatea, frecvența, iterația, direcția, rezultatul etc.). De aici numele de aspect verbal.

Evident că toate aceste aspecte ale acțiunii sînt indicate și în limbile care nu au aspect verbal. Deosebirea (după noi esențială) constă în faptul că asemenea precizări nu coincid în celelalte limbi cu marcarea timpului, ci constituie în procesul gândirii (și implicit în cel al vorbirii) momente anterioare sau posterioare în raport cu ideea de timp. În limba

rusă însă constatăm ceea ce am putea numai sincronizarea ideii de timp și a ideii de adverb. Acest lucru are drept urmare faptul ca orice formă verbală rusească conține în corpul ei două elemente morfologice. Unul din ele (o terminație, un sufix) marchează timpul acțiunii, al doilea (un sufix sau un prefix) marchează caracterul (sau aspectul) acțiunii. În exemplul *он рассказывал*, sufixul *-л* indică timpul trecut, iar sufixul *-ыва-* marchează iterația sau, în sens larg, durata.

Un alt efect morfologic al aspectului verbal este scindarea infinitivului rusesc în două infinitive (imperfectiv și perfectiv). Fiecărui infinitiv din limba română îi corespund în limba rusă două infinitive (de ex. *a întâlni* = *встретить-встречать*). Ceea ce rezultă de aici este faptul că unul și același timp are o valoare sau alta după cum este derivat de la un infinitiv sau de la celălalt. În chipul acesta sărăcia aparentă a timpurilor rusești este compensată cu ajutorul aspectului verbal.

Dar limba rusă își compensează unele lipsuri în morfologia verbului (adică unele nuanțe speciale de timp sau de mod) nu numai cu ajutorul aspectului verbal ci și cu mijloace pur lexicale sau de altă natură (de altfel, aspectul verbal el însuși este, într-un anumit sens, o categorie hibridă, semilexicală și semigramaticală).

Cu excepția timpului prezent-viitor, singurul timp rusesc care are desinențe personale, toate celelalte timpuri se formează prin procedee analitice (viitorul perifrastic, modul condițional, modul conjunctiv) sau lexicale (de exemplu *mai-mult-ca-perfectul*, care de multe ori se formează din preteritul în *-л* și diverse alte cuvinte ca „*еще*“, „*уже*“ etc.). Uneori sistemul flexionar este imbinat în limba rusă cu cel aglutinant (cf. *одеваюсь, одеваешься, одевается* etc.).

Aspectul verbal ne oferă aceeași diversitate de procedee gramaticale: sintetice (cu ajutorul sufixelor și a prefixelor) (de ex. *победить-побеждать*; *просить-попросить*; *кусать-укусить*), lexicale (*говорить-сказать*; *брать-взять*), analitice (*Бывало, сидит за рояль, возмёт два-три аккорда и зацоет тихо...* = Citeodată se așeza pe scaunăș, lua câteva acorduri și cânta încetișor) (Тургенев, Зап. охот.).

În ultimul exemplu, o nuanță particulară de aspect (iterația) este exprimată cu viitorul simplu precedat de trecutul verbului „*бывать*“ (*бывало*).

Unele categorii verbale (ca modul conjunctiv, modul condițional, modul imperativ, modul așa-zis prezumtiv etc.) sînt ilustrate în limba rusă prin alte forme ale verbului.

Astfel infinitivul rusesc, spre deosebire de infinitivul românesc, care are o circulație limitată, este o formă foarte suplă, putînd avea valori multiple: valoare de conjunctiv: *~ Как тебе сказать, отвечала Наташа...* = Cum să-ți spun, răspuse Natașa (Л. Толстой, *Война и мир*); valoare de supin: *~ Кланяйтесь и благодарите, ~ сказала она, кончив читать* = Spuneși căși mulțumesc! spuse ea sfîrșind de citit (Толстой, *Война и мир*); valoare de imperativ (*В строю не разговаривать! ~ Стоять смирно!* = Nu vorbiți în front! Stați drept!).

Modul condițional poate fi sugerat printr-o formă unipersonală: *~ Мне хочется знать, какие вы мужчины* = Aș vrea să știu cum sînteți voi bărbații (Толстой, *Война и мир*).

Evident că asemenea nuanțe modale pot fi sesizate mai ușor de pe pozițiile unei alte limbi (în cazul nostru de pe poziția limbii romine).

În ceea ce privește aspectul verbal, prezența lui în limba romină este în general contestată de lingviștii care s-au ocupat de limba noastră. În orice caz sînt puțini aceia care admit existența aspectului verbal în limba romină, iar gramaticile românești (cu excepția gramaticii lui Philippide) apărute pînă acum nu vorbesc nicăieri despre acest fenomen gramatical. Această situație se datorește poate și faptului că toți cei care studiază limba noastră (fie romîni, fie străini) nu cunosc fenomenul în discuție decît în mod teoretic, adică nu au sentimentul aspectului verbal așa cum îl au acei care cunosc și practic limba rusă (eventual o altă limbă slavă), în care această categorie lingvistică este foarte vie și impregnantă adînc în conștiința vorbitorilor. Dacă însă cercetăm verbul românesc de pe pozițiile limbii ruse, constatăm că realitatea limbii noastre oferă o serie de elemente, care, fie prin caracterul lor fonetic, fie prin conținutul lexical, trebuie raportate la categoria aspectului verbal.

Astfel în limba romină perfectul simplu, în anumite împrejurări, poate sugera acea nuanță particulară de aspect numită aspectul momentan: *Ion tresări, scoase un gemăt adînc, ca și cum s-ar fi opintit să ridice o greutate mare, se ntinse și-și zgîrci degetele de la mîini* (Vlahuță. *De la țară*).

Altă dată, prin însăși rezonanța lui fonetică, un verb românesc poate indica o acțiune momentană (adică redusă la limitele unei clipe): *...o pisică slabă mi-a țîșnit pe dinainte sticlîndu-și în umbră ochii verzi* = *...худая кошка шмыгнула мимо меня, сверкнув во тьме зелеными глазами* (Тургенев. *Зал. охот.*).

Aceeași nuanță de aspect poate fi marcată în limba noastră și prin procedee perifrastice: *Flăcării ceilalți pe dată s-au făcut nevăzuți, iar noi copiii ne-am întors plîngînd pe la casele noastre* (Creangă, *Amintiri*).

În limba romină nu este ignorat nici procedeul sintetic pentru diferențierea aspectelor: *a se așeza a șede; a pica a picura* (cf. în l. rus. *сестъ — сидеть; капнуть — капать*).

Prezența aspectului verbal în limba romină, sub o formă sau alta, deși este evidentă și poate fi verificată de oricine, rămîne totuși o problemă deschisă (și nu numai pentru motive de ordin principial, dar și pentru considerente de ordin material: lipsa totală a unor cercetări serioase în această direcție).

În principiu, aspectul verbal nu este un concept lingvistic specific numai unor anumite limbi, ci există, sub diferite forme și în doze variate, în orice limbă. Deja numai faptul că în limba noastră pot fi exprimate cele mai subtile nuanțe de aspect ale limbii ruse — indiferent de mijloacele lingvistice la care apelează limba romină — este o dovadă elocventă în acest sens.

Ceea ce frapază mai puternic pe un cercetător, după o confruntare minuțioasă a limbii ruse cu limba romină, este caracterul sintetic sau mai exact caracterul pregnant al celei dintîi.

Limba rusă are preferință pentru procedee sintetice, pentru procedee morfologice, în timp ce limba română preferă procedee analitice, construcții prepoziționale. Adeseori unui singur cuvânt rusesc îi corespund două sau mai multe cuvinte românești (cf. захохотать = a izbucni în ris; всмотреться = a privi atent; выспаться = a fi dorinit destul; проспать = a se scula târziu). De multe ori unul singur cuvânt rusesc îi corespunde în limba română o propozițiune întreagă: Завернул в знакомый переулок = Coti pe o stradă pe care o cunoștea atât de bine (В. Панова, Спутники); ...перебрались... обычными при встрече фразами = Schimbară citeva fraze prea obișnuite cînd te întîlnești cu cineva (И. Островский. Как закалялась сталь). În ultimul exemplu un singur substantiv în cazul locativ este echivalat în limba română printr-o propozițiune întreagă.

Alte exemple.

Калитка закрипела, несколько щенков дружно залаяло = Portița scîrțîi, cîteva cățelandri porniră a hămăi într-un glas (Тургенев. Зап. охот.). Вот не было заботы, так подай! = Parcă n-aveam noi destule griji. Trebuia să ne mai cadă și asta pe cap (Гоголь, Ревизор). Аici, pentru sintagma „так подай“ versiunea românească a reclamat nouă cuvinte.

Pentru aceeași idee limba română utilizează de obicei mai multe cuvinte decît limba rusă. Nu este vorba numai de procedee analitice de ordin gramatical, ci în primul rînd de procedee pur lexicale. Limba română face uz de tot felul de ingrediente lexicale, care nu figurează formal în fraza respectivă rusă. Ritmul muzical sau mai precis simetria frazei românești reclamă (mai ales la sfîrșitul ei) unele cuvinte „suplimentare“, care nu există (și ar fi inutile) în textul rusesc (de ex. Надел гимнастёрку и аккуратно затянул скрипучий холодный ремень. И взял фуражку = Își îmbracă bluza, se încinse cu centuronul rece care scîrțîia, și-și luă șapca din cui (В. Панова. Спутники).

În final am putea spune că limba noastră are nevoie de o „ambianță lexicală“ mai bogată decît limba rusă pentru a-și releva diversele sale expresii și forme gramaticale. De aici tot felul de precizări care lipsesc sau sînt omise în limba rusă:

Солнце лежало на вымытом желтом полу = Pe podeaua galbenă proaspăt spălată se juca o pată de soare (В. Панова Спутники).

СОПОСТАВЛЕНИЕ ГРАММАТИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ РУССКОГО ЯЗЫКА С ГРАММАТИЧЕСКИМИ ПРИЕМАМИ РУМЫНСКОГО ЯЗЫКА

Краткое содержание

В данном докладе грамматические приёмы русского языка, безразлично имеют они или не имеют параллелей в румынском языке, определяются при помощи соответствующих румынских грамматических элементов.

Падежи. В русском языке занимают господствующее положение синтетические элементы; в румынском языке наоборот, преобладает аналитический тип. В русском языке есть только один аналитический падеж: предложный падеж. Все остальные падежи — синтетические. Сфера при-

менении румынских синтетических падежей (родительного и дательного) гораздо уже, чем сфера применения соответствующих русских падежей (ср. запах лины = *miros de lei*) Из всех возможных эквивалентов русского родительного падежа, встречаемых в румынском языке, некоторые из них похожи на синтетические формы (ср. Дождь полил ручьями = *ploua curgea ru hoii*).

Артикль. В русском языке значение имени существительного в отношении артикля вытекает из контекста (он ученик = *el este elev*; ученик читает = *elevul citeşte*). Изредка встречаются отдельные формальные элементы (например указательная частица — то: Льгов — то он купил = *Du nealui cumpărăse Lgovul*), которые как бы выполняют функцию настоящего артикля.

Местоимение. Особое внимание заслуживают русские местоимения „себя“ и „свой“ своими синтаксическими особенностями. Румынские местоимения *se, îşi, şi* (—*şi*), *sieşi, (pe) sine* resp. *său sa, săi, sale* отражают лишь частично грамматический профиль этих местоимений, которые употребляются во всех трёх лицах, в то время, как соответствующие румынские местоимения воспринимаются исключительно как местоимения 3-го лица.

Глагол. Имея с точки зрения грамматического оформления только три времени (настоящее, прошедшее и будущее), русский язык, несмотря на это способен выражать все времена, существующие в романских языках, компенсируя некоторые пробелы в морфологии глагола при помощи видов или других приёмов (лексических или синтетических). Так, например, русский инфинитив может иметь несколько различных значений (значение сослагательного наклонения, повелительного, супина и др.)

Одним из самых интересных элементов русского языка является бесспорно вид глагола, явление неизветное другим языкам (за исключением славянских языков), заключающееся в стремлении говорящего выразить в одно и то же время (т. е. в пределах одной формы) как время совершения действия, так и представление о нём (т. е. характер действия). Это такое свойство, которое можно было бы назвать синхронизацией идеи времени и идеи наречия (в широком смысле этого слова).

Наличие глагольного вида в румынском языке в качестве особого морфологического приёма вообще оспаривается лингвистами. Однако, если мы рассмотрим внимательно румынский глагол с позиций русского языка, то мы встретим в нём ряд фактов, которые можно отнести к категории вида.

Русский язык предпочитает синтетические (морфологические) приёмы; румынский же язык отдаёт предпочтение аналитическим приёмам, предложным сочетаниям. Очень часто одному русскому слову соответствуют два или несколько румынских слов (ср. захотеть = *a izbucni în ris*; проспать = *a fi dormit destul*; вмотреться = *a privi atent*). Для одной и той же идеи румынский язык использует обычно больше слов, чем русский язык. Музыкальный ритм, или иначе симметричность румынской фразы требует включения в неё „добавочных“ слов, которых нет (и которые оказались бы лишними) в русском тексте. Румынский язык прибегает чаще, чем русский к „лексическому окружению“ для того, чтобы выделить значения различных грамматических форм и оборотов. Так возникают разные уточнения, которых нет или которые опускаются в русском языке.

LA CONFRONTATION DES PROCÉDÉS GRAMMATICaux DES LANGUES RUSSE ET ROUMAINE

R é s u m é

Dans cette communication, les procédés grammaticaux du russe indifféremment s'ils ont ou non des analogies en roumain, sont définis à l'aide des éléments grammaticaux roumains correspondants.

Les cas. Ce sont les éléments synthétiques qui prédominent en russe. En roumain, au contraire, le type analytique est plus fréquent. Le russe ne connaît pas qu'un seul cas analytique : le locatif. Les autres cas sont synthétiques. En roumain, le cas génitif et datif synthétiques ont une circulation plus restreinte que les cas russes respectifs. (Cf. *запах лилы* = *parfum de tilleul*). Parmi les nombreux équivalents possibles du cas instrumental sur le roumain, certains ressemblent à ce qu'on appelle forme synthétique (*Дождь полил ручьями* = *il pleuvait à verse*).

L'article. En russe le sens de nom avec article ou celui de nom sans article résulte du contexte (*он ученик* = *il est élève*; *ученик читает* = *l'élève lit*). Sporadiquement, on rencontre certains éléments formels (par exemple, la particule démonstrative *-то*: *Льгов-то он купил* = *il avait acheté Lgow*), qui semble avoir la fonction d'un véritable article.

Le pronom. Les pronoms russes *себя* et *свой* nous offrent un aspect particulier par leur souplesse syntactique. Les pronoms roumains *se, își, și-* (*-și*), *sieși, (pe) sine* respectivement *său, sa, săi, sale* ne reflètent que partiellement le profil grammatical de ces pronoms, qui sont valables pour toutes les personnes, tandis que les pronoms respectifs roumains sont sentis exclusivement comme pronoms de 3ème personne.

Le verbe. Au point de vue formel, le russe n'a que trois temps *présent, passé et futur*; mais il est capable cependant d'exprimer tous les temps possibles des langues romanes, en compensant certaines lacunes dans la morphologie du verbe (certaines nuances spéciales de temps ou de mode) à l'aide de l'aspect verbal et éventuellement par d'autres procédés (lexicaux ou syntactiques). Par ex., l'infinitif russe peut avoir des valeurs multiples (valeur de subjonctif, d'impératif, de participe passé etc.). L'élément le plus délicat du russe est *l'aspect verbal*, phénomène inconnu dans les autres langues. Il consiste dans la tendance du sujet parlant d'indiquer en même temps (c'est-à-dire dans le corps de la même forme) aussi bien la durée exigée par l'action, que son image et son caractère. C'est ce qu'on pourrait appeler *la synchronisation de l'idée de temps et de l'idée d'adverbe*. La présence de l'aspect verbal en roumain comme procédé morphologique est contestée en général par les linguistes. Mais examiné sur les positions du russe, le verbe roumain nous offre certains faits qu'il faut rapporter à la catégorie de l'aspect verbal.

Le russe a une préférence pour les procédés synthétiques, pour les procédés morphologiques, tandis que le roumain préfère les procédés analytiques, constructions prépositionnelles. Souvent deux ou trois mots roumains correspondent à un seul mot russe (*захохотать* = *éclater de rire*; *проспать* = *avoir assez dormi*; *взмотреться* = *regarder attentivement*). Pour

la même idée, le lexique roumain emploie d'habitude plus de mots que le russe. Le rythme musical ou plus exactement la symétrie de la phrase roumaine réclame certains mots „supplémentaires", qui n'existent pas (et qui seraient inutiles) dans un texte russe. Le roumain a besoin d'une „ambiance lexicale" plus riche que le russe, pour mettre en valeur ses diverses formes et expressions grammaticales. De là, toute sorte de précisions qui sont absentes ou omises en russe.

ANTOLOGIA SANSKRITĂ A LUI COȘBUC

DE

TH. SIMENSCHY

*Comunicare prezentată în sesiunea științifică, a Universității „Al. I. Cuza”,
din 26-28 mai 1956*

Introducere

Coșbuc a publicat traduceri sale din literatura sanscrită în trei serii :

I. *Proverbi indice*, în rev. „Vatra”, anul 1894, p. 310-312 și 344-346.

II. *Hymnuri din Rig-Veda*, în rev. „Vatra”, anul 1894, p. 408 (v. p. 69).

III. a. *Din Mahabharata* :

1. Tilotama, în rev. „Convorbiri literare”, anul 1896, p. 1-4.

2. Bhima, *ibid.*, p. 18-21.

3. Dasaratas, *ibid.*, p. 111-116.

4. Moartea Panduizilor, *ibid.*, p. 336-338.

5. Urvasi, *ibid.*, p. 495-498.

III. b. *Din Ramajana* :

1. Rama, *ibid.*, p. 643-644.

2. Nala (Cintul IX), *ibid.*, p. 658-660.

În 1897 toate aceste traduceri apar reunite într-o broșură, sub titlul : „*Antologie sanscrită, Fragmente din Rig-Veda, Mahabharata, Ramajana, poezii lirice și proverbi*”.

Aici aceste traduceri sînt orînduite astfel :

I. *Hymnuri din Rig-Veda*.

1. Soarele.

2. Aurora.

3. Focul.

4. Puterea.

II. *Maxime și proverbi*.

III. *Pacrit*.

Potopul.

IV. *Din Mahabharata*.

1. Urvasi.

2. Tilotama.

3. Bhima.

4. Moartea Panduizilor.

V. *Din Ramajana*.

1. Rama.

2. Dasaratas.

3. Nala.

Aceste traduceri sînt precedate de o introducere și urmate, la sfîrșit, de note. Atît introducerea cit și notele au nevoie de o revizuire, căci conțin greșeli numeroase și grave, care de mult ar fi trebuit să fie înlăturate (v., de pildă, p. 136).

Dacă comparăm tabla de materii din broșură cu ordinea în care au fost publicate traducерile în revistele „Vatra” și „Convorbiri literare”, constatăm următoarele:

1. S-au modificat unele titluri, ca: „*Maxime și proverbi*”, în loc de: „*Proverbi indice*” (în rev. „Vatra”, l.c.).

2. A fost schimbată ordinea poeziilor traduse din Mahābhārata și din Rāmāyana.

În broșură traducерile din Mahābhārata se succedă astfel: Urvasi, Tilotama, Bhima și Moartea Panduizilor; pe cînd în „Convorbiri literare” ordinea lor este următoarea: Tilotama, Bhima, Dasaratas, Moartea Panduizilor și Urvasi.

Traducерile din Rāmāyana se succedă în broșură astfel: Rama, Dasaratas și Nala. În „Convorbiri literare” se află numai Rama și Nala.

3. Atît în revista „Convorbiri literare” cit și în broșură sînt date indicații greșite; în „Convorbiri literare” 1896, p. 111, Dasaratas e dat ca fragment din Mahābhārata, pe cînd în realitate episodul acesta face parte din Rāmāyana, cum se arată în broșură. În schimb episodul Nala e dat ca făcînd parte din Rāmāyana, atît în „Convorbiri literare” (1896, p. 658), cit și în broșură; în realitate Nala e un episod din Mahābhārata (v. p. 136).

4. În broșură apare și o traducere intitulată *Potopul*, din Pacrit¹⁾.

N-am putut stabili de unde s-a luat acest fragment; în orice caz „Pacrit” nu este o operă, după cum se vede din nota noastră în josul paginii.

N-am putut afla izvorul direct (foarte probabil german), după care a tradus Coșbuc imnurile din Rig-Veda și fragmentele din Mahābhārata și din Rāmāyana, afară de Nala (din Mahābhārata), pentru care poetul s-a folosit de traducerea lui Kellner (v. p. 107).

La „*Maxime și proverbi*” n-am putut afla originalul sanscrit pentru următoarele numere: 5, 7, 8, 19, 34, 35, 36, 38, 41, 45, 46, 49, 51, 55 și 58; aceasta din cauză că n-am avut la îndemînă ediția a II-a a operei lui Böthlingk: „*Indische Sprüche*”, de care s-a folosit Fritze (v. p. 79), ci prima ediție, în care lipsesc cugetările de mai sus.

Numerele 5, 19, 35 și 38 nu se găsesc nici la Fritze, la care lipsesc și numerele: 18, 53, 54 și 56, al căror original sanscrit l-am putut descoperi.

Aceasta ne arată că Coșbuc s-a folosit și de altă traducere pentru maximele sale.

Trebule notat însă că maximele 5 și 58 sînt simple variante, și

1) În loc de *pracrit*, care înseamnă: „limbă strîcată, vulgară”, spre deosebire de *sanskrit*, care înseamnă: „limbă aleasă, literară”.

anume: maxima 5 este o variantă a maximei 6, iar maxima 58 o variantă a maximei 22.

Coșbuc se depărtează adesea foarte mult de traducerea germană respectivă și, deci, încă și mai mult de originalul sanscrit, după cum se poate vedea ușor atât la *Nala*, cât mai ales la aproape toate cugertările din *Maxime și Proverbii*, unde am putut găsi izvorul german.

Multe schimbări la Coșbuc se datoresc în mod evident necesității ritmului; v. de ex. nota la maxima 13 și cea de la maxima 20. Ele au fost indicate prin litere italice.

Spre a se vedea și mai bine originalitatea lui Coșbuc ca traducător, pasajele și chiar unele cuvinte esențiale, care nu se găsesc în traducerea germană sau în textul sanscrit, au fost puse în paranteze. De asemenea au fost puse în paranteze acele părți din traducerea germană sau, în lipsa acesteia, din originalul sanscrit, care au fost omise de Coșbuc.

Numai la *Rama* și la *Dasaratas* (ambele din *Rāmāyana*) n-am dat indicațiile de mai sus, deoarece traducerea lui Coșbuc diferă mult de textul sanscrit, după cum se poate vedea și din traducerea pe care am dat-o noi¹⁾.

În studiul nostru ne vom ocupa de fiecare grupă de poezii din antologia lui Coșbuc, dând atât textul sanscrit cât și traducerea germană de care s-a folosit poetul.

Fiecare poezie este însoțită de un comentariu; iar la sfârșit am dat, în ordine alfabetică, scurte indicații privitoare la diferitele opere din literatura sanscrită care constituie izvorul primitiv și indirect al acestor poezii.

Textele sanscrite sînt însoțite de o traducere în proză, spre a se vedea cum le-a redat traducătorul german și mai ales cum le-a prelucrat Coșbuc. Aici va apărea marea originalitate a poetului român, pentru care traducerea germană nu-i adesea decît un simplu izvor de inspirație. Într-adevăr, traducerile lui Coșbuc, după cum am spus, sînt foarte libere și în bună parte „europenizate“, ba s-ar putea spune „românizate“. Nuanța exotică, indiană, dispăre adesea, pentru a face loc unor aspecte, idei și sentimente mai familiare pentru noi.

Ca traducător și ca poet, Coșbuc ocupă un loc de frunte în literatura noastră. Adesea textul sanscrit și traducerea germană sînt mai prejos de traducerea poetului român (v. mai ales traducerile din *Rig-Veda*). Aceasta ne arată o dată mai mult că și un traducător poate fi uneori un mare poet și să lase cu mult în urmă originalul.

HYMNURI DIN RIG-VEDA

Sub titlul de mai sus, Coșbuc a publicat în revista „*Vatra*“ din anul 1894, la p. 408, următoarele imnuri:

- I. Soarele.
- II. Aurora.
- III. Focul.

1) La *Rama* (p. 117 sqq.) am subliniat principalele idei comune din traducerea noastră și cea a lui Coșbuc.

IV. Puterea.

La sfârșit stă indicația: „Traduceri din literatura sanscrită“.

Traducerea este foarte liberă, încît cu multă greutate se poate identifica originalul sanscrit, mai ales la primul imn: *Soarele*. La aceasta se mai adaugă și faptul că Coșbuc a schimbat și titlul la trei din cele patru imnuri, și anume: *Soarele* (în loc de *Savitar*), *Focul* (în loc de *Varuna*) și *Puterea* (în loc de *Indra*).

În *Rig-Veda* le corespund următoarele imnuri:

<i>Coșbuc</i>	<i>Rig-Veda</i>
Soarele	Savitar, 10, 149
Aurora	Ușas, 1,92
Focul	Varuna, 5,85
Puterea	Indra, 2,12.

SAVITĀ

(*Rig-Veda* 10,149)

Savitā' yantrā'ih pr̥thivī'm aramnad askambhané šavitā' dyā'm
adrmhat / āc̥vam ivā'dhukṣad dhūnim antāriḁṣam atu'rte badhām
savitā' samudrām. (1).

Yātrā samudrāh skabhitó vy'aunad apā'm nāpāt savitā' tāsya
veda / āto bhu'r ātā a' útthitam rájo'to dyavapr̥thivī aprathetam. (2).

Paçcē'dam ānyad abhavad yājatram āmartyasya bhūvanasya bhūnā,
/suparnó āngā savitūr garūtman pu'rvo jāta'h sā' u asya' 'nu dhārma. (3).

Gava iva grā'mam yū'yudhir ivā' 'çvān vāçré'va vatsām sumānā
dūhānā / pātir iva jāyā'm abhī no ny'etu dhartā' divāh savitā' viç-
vāvārah. (4).

Hiranyastupah savitar yāthā tvā'm āngiraso juhve vājē asmin. /
eva tvā'rcann āvase vāndamanah sōmasye'va' 'ñçum prāti jagara'hām. (5).

SAVITAR

(Savitar¹ a înțepenit pămîntul cu legături, Savitar a fixat solid cerul în spațiu, Savitar a făcut să curgă oceanul, fixat în spațiul ne-străbătut, din văzduhul care vuia ca un cal). (1).

(Unde a izvorit oceanul fixat, asta o știe Savitar, fiul apelor. De acolo a ieșit lumea, de acolo văzduhul, de acolo s-au întins cerul și pămîntul). (2).

(Pe urmă s-a ivit lucrul acesta măreț al lumii divine: vulturul²) lui Savitar, care plutește sus, care s-a născut după orînduirea lui). (3).

(Savitar, care are toate bunurile, susținătorul cerului) să se îndrepte spre noi, (ca vacile spre sat, ca viteazul spre cai, ca vaca, binevoitoare și dătătoare de lapte, spre vițel), ca soțul spre soție (4).

1) *Savitar*: personificare a Soarelui.

2) *Vulturul*: Soarele.

O, Savitar, eu, Hiranyastupa¹⁾, te invoc la această jertfă, la fel ca Angiraşii²⁾; (aşa veghez lângă sucii Somei), cîntîndu-te şi slăvindu-te, (spre a ne da ajutor). (5).

I

SOARELE

1

(Acest cîntec nou şi plin
De mărire, ţie, soare,
Inimă luminătoare,
Umilit eu ţi-l închin).

2

(Tu-mi ascultă-ndurător
Rugămintea mea, şi) *cată*
Spre-a mea inimă-ntristată,
Cum spre o soţie *cată*
Soţul ei cel iubitor.

3

(Tu, ce toate le priveşti,
Tu ne fii stăpînul, soare —
Inimă luminătoare,
Cel mai mare zeu tu eşti).

4

(Eu mă voi gîndi mereu
La divina ta lumină,
Ca, pătruns de cea divină,
Pentru veci de-a ta lumină
Plin să fie gîndul meu).

5

(Că noi hrană căutăm ;

¹⁾ *Hiranyastupa* : numele unui preot. — ²⁾ *Angiraşii* : divinităţi intermediare între zei şi oameni, strămoşi ai acestora şi soli ai zeilor.

3, 1 : Tu ce toate le priveşti. Cf. R.V. 1,50,2 : apa... *nákṣatra yanty aktúbhih / su'raya viçvákṣase* : „Stelele dispar împreună cu întunericul dinaintea Soarelui care priveşte toate”, şi mai ales R.V. 7,63,1 : *úd v eti subhāgo viçvákṣaḥ sa'dharanah su'ryo manuṣānam* : „Răsare frumosul Soare, care priveşte toate, susţinătorul comun al oamenilor”.

3, 4 : „Cel mai mare zeu tu eşti”. Cf. R.V. 1,50,10 : *devām devatrā su'ryam āganma jyōtir uttamām* : „Noi invocăm pe zeul între zei, pe soare, lumina supremă”. Langlois (v. p. 137) traduce : „Nous nous présentons devant le Soleil, le plus grand des dieux, la plus belle des lumières célestes.”.

4, 2 : „Divina ta lumină” : Cf. R.V. 8,101,12 : *vibhū jyōtir ādābhyam* „lumina puternică, indestructibilă”.

Numai tu ne-o poți da, soare,
 Inimă luminătoare —
 Pentru asta te rugăm).

6

*Preoții bramani, în veac
 Înțelepți în gânduri sfinte,
 Ei adoră prin cuvinte
 Soarele, prin cînturi sfinte
 Și prin jertfele ce fac.*

UṢĀH

(Rīg-Veda 5,80)

Dyutādyamanam brhātī'm r̥tēna r̥tā'varīm aruṇāpsuṃ vibhātīm /
 devī'm uṣāsam svār āvāhantīm prāti vipraso matībhir jarante. (1).

Eṣa' jānam darçata' bodhāyanti suga'n pathāh kṛṇvati' yaty āgre /
 brhadrathā' brhātī' viçvaminvó'sa' jyótir yacchaty āgre ahnā'm. (2).

Eṣa' góbhīr aruṇēbhīr yujana' sredhanti rayīm āprayu cakre / pathó
 rādanti suvita'ya devī' puruṣtuta' viçvāvāra vi bhati. (3).

Eṣa' vy'eni bhavati dvibārha aṣīkṛṇvānā' tanvām purāstat / r̥tāsyā
 pāntham anvēti sādhu prajānati 'va ná dīço minati. (4).

Eṣa' çubhra' ná tanvó vidanó'rdhvē'va snātī' dr̥çāye no asthat / āpa
 dvēšo ba'dhamāna tāmānsy uṣā' divó duhita' jyótiṣa 'gat. (5).

Eṣa' praticī' duhita' divó nr̥'n yóṣe'va bhadrā' ní rinīte āpsah /
 vyurnvati' daçuṣe var'yani pūnar jyótir yuvatiḥ purvāthā 'kah. (6).

AURORA

(Preoții salută cîntînd Aurora cu calea) luminoasă, zeița cea mărească (și sfîntă, cu înfățișarea trandafirie, care strălucește în depărtări, aducînd soarele). (1).

(Frumoasa care trezește omenirea merge înainte), făcînd cărările ușor de străbătut. (Măreață, pe carul ei mare, ea străbate universul), *dăruind lumină* (la ivirea zilei). (2).

Pe carul ei înjugat cu tauri roși¹⁾ (ea dă bunăstare și dobîndește neconținut avuții. Zeița mult slăvită, care posedă toate bunurile, strălucește în depărtare), deschizînd drumuri (spre prosperitate). (3).

(Ea capătă aspecte diferite și putere îndoită), descoperindu-și corpul la răsărit. (Ea merge drept pe calea legii divine, căci o cunoaște bine și nu greșește direcția). (4).

(Ea ni se arată înaltă, ca o fată frumoasă după ce s-a scăldat). Alungînd dușmanii și întunericul, (Aurora), fiica cerului, vine împreună cu lumina. (5).

(Cu fața îndreptată spre bărbații care oficiază slujba divină), ea își dezvăluie pieptul, (ca o femeie frumoasă). Dăruind celui care i se

1) *Tauri roși*: nori roșietici,

încină (bunuri de preț), fecioara face din nou lumină, (ca și-n trecut). (6).

II

AURORA

Tu, *regină maiestoasă*, (prietena lui Dumnezeu,
Ca un riu de argint se varsă luminosul păr al tău
Peste drăgălașii umeri, când răsari înzvăpăiată,
Nobilă, cu ochi de zîmbet și cu mers ușor de fată.
Și cum vii, o visătoare), *rătăcind pe cer așa*,
(Tu pierzi una câte una stelele din salba ta.
Te-ai împodobit, frumoaso, cu tot ce-î frumos sub soare,
Și zîmbești cu ochii umezi de mărire și splendoare),
Arătînd, șireato, pieptul dezvălit de-al tău vestmînt,
Și din cer aduci lumina și-admirarea pe pămînt.
(Nori-n calea ta cu vuiet speriați se-ndepărtează,
Că tu-î biruiești, stăpîno, cu puterea ta vitează.
Cit ești tu de bună, Doamnă! Tu, cea cu alai de stele),
Faci cărările frumoase (presărînd argint pe ele.
Pui vopsea de argint pe virful munților întunecoși
Și te legeni blîndă)-n carul înjugat cu tauri roși.
Tu te lupți prin întuneric cu-ntunericul, și plină
De puterea ta, lumina se renaște din lumină.
(Tu prin munții cu prăpăstii fi)-ai băfătorit poteci
Și cu pieptul alb de fată luminînd în cale treci.
Iar dușmanii tăi se-ncină și se umilesc în cale;
(Nu atît însă puterii, pe cit frumuseții tale,
Cînd zăresc ieșînd din umbră ochii tăi nebiruiți,
Pieptul alb și fruntea albă) și *obrajii înfloriți.*
(Te salut, frumoasă Doamnă), fiica cerului senin,
(Inima tu mi-o-ntărește, că din inimă mă-ncin.
Ruga mea să-ți fie-aminte, că din suflet eu trimit-o,
Și cînd te întorci în ceruri, tu să nu ne uiți, iubito!)

VARUNAH

(Rig - Veda, 5,85)

Prá samrā'je brhād arca gabhīrām brāhma priyām vārunāya
çrūtā'ya / ví yó jaghā'na çamitē'va cārmō'pastire prthivī'm sū'ryāya. (1).

v. 6: „Tu pierzi una câte una stelele din salba ta”; Cf.: RV. 1,50,2: apa...
nákṣatra yanty aktúbhīh su'raya viçvácakṣase. „Stelele dispar împreună cu întu-
nericul dinaintea soarelui care privește toate”.

Acesta-î singurul pasaj din RV. cu nom. pl. nákṣatra.

v. 17-18: „Tu te lupți prin întuneric cu-ntunericul și plină / De puterea ta
lumina se renaște din lumină”: Cf. RV. 1, 92,4: Jyótir viçvasmai bhúvanaya kṛ-
vati'... vy' uṣā' ā'var támah. „Aurora a luminat întunericul,..., dînd lumină în-
tregii lumi”.

v. 21: „Iar dușmanii tăi se-ncină și se umilesc în cale”: Cf. R.V. 1,113,12:
Yavayāddveṣa... uṣāḥ çrēṣṭhatama vy'uccha. „Auroră, tu care alungi dușma-
nii, strălucește mai tare ca niciodată”.

Vāneṣu vy' antārikṣam tatāna vā'jam ārvaṣu pāya usriyaṣu / hr̥tsū krātum vāruno apsv'agnim divi su'ryam adadhat sōmam ādrau. (2).

Nīcinābaram vārunah kāvandham prā sasarja rōdasi antārikṣam / tēna viçvasya bhūvanasya rā'ja yāvam nā vrstir vy'unatti bhū'ma. (3).

Unātti bhū'mim prthivīm utā dya'm yadā dugdhām vāruno vaṣṭy a'd it / sām abhrēna vasata pārvaṭasas taviṣṭiyāntah çrathayanta vī'ra'h. (4).

Ima'm ū ṣv' asurāsyā çrutāsyā mahi'm māya'm vārunasya prāvocam / mā'nene'va tasthivā'n antārikṣe vi yō mamē prthivi'm su'ryena. (5).

Ima'm ū nū kavītamasya māya'm mahīm devāsyā nākir a' dadharṣa / ēkam yād udnā' nā prnānty ēnir ā'sincāntir avānayah samudrām. (6).

Aryamy'am varuna mitry'am vā sākhayam vā sādām id bhra'taram vā / veçām vā nityam vārunā' ranam vā yāt sim a'gaç cakrma' çira-thastāt. (7).

Kitava'so yād riripūr nā divi yād vā ghā satyām utā yān nā vid-mā / sārva ta' vī ṣya çithirē'va deva' 'dha te syama varuna priya'sah (8).

VARUNA

Cintă imnul (măreț și profund) atotstăpinitorului, (slăvitului) Varuna ¹⁾, care a întins pământul spre a servi de covor soarelui, (ca tăietorului pielea). (1).

(Varuna a întins văzduhul în spațiul ceresc al norilor); a pus iuteală în cai, lapte în vacile roșcate, evlavie în inimi, focul în ape, soarele pe cer, (soma ²⁾ pe munte). (2).

(Varuna a revărsat butoiul peste cele două lumi și peste spațiul dintre ele. Regele întregii lumi (udă prin el pământul, ca ploaia grânele.) (3).

(Cînd vrea lapte, Varuna udă pământul întins și cerul. Munții se îmbracă în nori, eroii puternici se odihnesc). (4).

(Vreau să celebrez marea înțelepciune a divinului și slăvitului) Varuna, care stînd în văzduh a măsurat pământul cu soarele ca măsurătoare. (5).

Nimeni nu îndrăznește să conteste această înțelepciune mare a celui mai înțelept zeu: că fluviile curgătoare ce se varsă în ocean nu-l umplu cu apă. (6).

O, Varuna, dacă am făcut vreodată un rău unui prieten, unui cunoscut, unui tovarăș sau unui frate, familiei proprii sau uneia străine, iartă-ne. (7).

Dacă am înșelat la joc, (cu știință sau din neștiință, toate acestea dezleagă-le ca pe un nod), zeule, și să fim iubiți de tine. (8).

1) *Varuna*: divinitate supremă, judecă și pedepsește pe oameni; el e zeul soarelui, al stelelor și al apelor.

2) *Soma*; o plantă; v. p. 77 n. 3.

III

FOCUL

Ascultați acum cîntarea (focului), a lui Varuna.
Soarele (-i stă-n mîna dreaptă, iar în stînga lui stă luna)
Și covor pe sub picioare stă pămîntul cel bătrîn.
(Iată-l numai el e tare), singur numai el stăpîn;
(El va fi d-acum d-apururi, căci a fost în totdeauna.)

El a pus în cal iuțimea, el a pus în uger lapte,
Pune mîntea-n cel cumințe (și-n cel vrednic pune fapte).
El adapă (și hrănește, călător din loc în loc),
El topește în aer norii și din apă naște foc: ¹⁾
(Iată-l, regele puterii ²⁾, cum cîin ziuă naște noapte).

El stă veșnic în văzduhuri (luminînd îndepărtarea).
Soarele plutește-n aer, măsurînd în cale zarea,
Căci Varuna-i Domnul lumii, soarele-i măsura lui –
Cîte riuri sint în lume, alte riuri să mai pui
Ca să curgă toate-n mare, ele tot nu umplu marea.

(Cine este cel ce poate într-un loc ceva să puie
Necurmat, fără să-l umple? Nu e om, și nimeni nu e.
Singur el, Varuna, poate! El se plimbă fulgerînd
Și cu tunet umple cerul, plin de spaimă despicînd
Aerul; pe vînt și neguri el scoboară și se suie.)

Doamne, dacă noi vr-odată ne-am îndușmănit vecinii,
Dac-am înșelat la jocuri, dacă n-am primit străinii,
Iartă-ne! (Tu bun și tare, noi sărmanii slabi și răi!)
Însă năzuința noastră e să fim iubiții tăi
(Și iubirea noastră cată biruințele luminii!)

INDRAH

(Rig-Veda 2,12)

Yó jā́tá evá prathamó mā́nasvān devó deva'n krátunā paryá-
bhuṣat / yásya cúṣmad ródasi ābhyasetam nrmnásya mahna' sá janāsa
indrah. (1).

Yáh pṛthivīm vyáthamanām ádrmhā́d yáh párvatan prákupītan
áramnat / yó antárikṣam vimamé váriyo yó dyá'm ástabhnat sá janāsa
indrah. (2).

1) *Foc*: fulgerul din nori.

2) *Regele puterii* (scr. *çávasah páthh*): atributul acestia nu-1 al lui Varuna în Rig-Veda, ci al altor divinități, ca: Indra Agni, etc.

Yó hatvā' 'himárinat saptá síndhūn yó ga' udā'jad apadha' valā-
sya / yó ācmanor agnīm jaja'na samvr'k samātsu sá janāsa índrah. (3).

Yēne'ma' viçvā cyāvanā kṛtā'ni yó dā'sam vārnam ādharam gu-
ha' 'kah / çvaghni' 'va yó jigīvan lakṣam ādadar yāh puṣṭā'ni sá janāsa
índrah. (4).

Yām sma prcchānti kúha sé'ti ghorām utē'm ā'hur nāi'śó asti'ty
enam / só aryāh puṣṭī'r víja íva' 'minati çrād asnāi' dhatta sá janāsa
índrah. (5).

Yó radhrāsyā coditā' yāh krçāsya yó brahmāno nā'dhamānasya
kirēh / yuktagrāvno yó 'vitā' suçiprah sūtāsomasya sá janāsa índrah. (6).

Yāsya 'çvasah pradiçi yāsya ga'vo yāsya gra'ma yāsya viçve
ráthasah / yāh su'ryam yāh uśāsam jaja'na yó apam neta' sá janāsa
índrah. (7).

Yām krāndasī samyati' vihvāyete páre'vara ubháya amitrāh / sa-
manām cid rátham ātasthiva'nsa nā'na havete sá janāsa índrah. (8).

Yásman ná rtē vijáyante jánaso yām yúdhya mānā ávase hávante /
yó viçvasya pratimā'nam babhu'va yó acyutacyút sá janāsa índrah. (9).

Yāh çāçvato máhy éno dādhanan amanyamanān chārvā jagha'-
na / yāh çārdhate ná 'nudādāti çrdhya'm yó dāsyor hanta' sá janāsa
índrah. (10).

Yāh çāmbaram párvateṣu kṣiyāntam catvarīṇçya'm çarādy anvā-
vindat / ojayāmanam yó āhim jagha'na dā'num çāyanam sá janāsa ín-
drah. (11).

Yāh saptáraçmir vṛṣabhás túviṣman ava'srjat sártave saptá sín-
dhūn yó rauhinām āsphurad vájrabahur dya'm aróhantam sá janāsa
índrah. (12).

Dya'vā cid asmai prthivi namete çúṣmac cid ásyā párvata bha-
yante / yāh somapā' nicitó vájrabahur yó vájrahastah sá janāsa ín-
drah. (13).

Yāh sunvāntam ávati yāh pácantam yāh çānsantam yāh çaçamā-
nām ūti' / yāsya bráhma vārdhanam yāsya sómo yāsye'dām rá'dhah sá
janāsa índrah. (14).

Yāh sunvatē pácate dudhrá a' cid va'jam dārdarṣi sá kíla'si sa-
tyāh / vayām ta indra viçvāha priya'sah suví'raso vidáthama' vade. (15).

INDRA

Zeul (înțelept) care s-a născut cel dintii și care a înzestrat cu putere pe zei, de a cărui forță s-au cutremurat cerul și pământul, (din pricina mării sale bărbății): acesta, neamuri, e Indra ¹⁾.

Cel care a fixat pământul (ce se clătina, care a liniștit munții răzvrătiți), care a întins văzduhul, (care a sprijinit cerul), acesta, neamuri, e Indra. (2).

(Cel care ucizînd balaurul ²⁾) a făcut să curgă ce le șapte fluvii, care a scos vacile cîn văgăuna lui Vala, care a făcut să țîșnească focul din nori, cel care cucerește prăzi în lupte): acesta, neamuri, e Indra. (3).

(Cel care a săvîrșit toate aceste fapte mari, care a subjugat rasa demonică, făcînd-o necunoscută, cel care, ca un jucător ce cîștigă, a luat zgîrcitului cele mai alese bogății): acesta, neamuri, e Indra. (4).

(Teribilul, despre care oamenii întreabă: „unde-i el?” și despre care ei spun: „nu există”, — el e acela care face să dispară, ca niște zaruri fugare, prosperitatea celui nelegiuit; credeți în el): acesta, neamuri, e Indra. (5).

Cel care îmboldește (pe cel obosit, pe cel slab, pe brahman, pe cîntărețul care imploră, cel cu buze frumoase, care ajută pe cel care pregătește pietrele de tescuit, pe tescuitorul de Soma³⁾): acesta, neamuri, e Indra. (6).

Acela la a cărui dispoziție se află (caili, vacile, locuitorii, toate carele; care a creat Soarele și Aurora, care călăuzește apele): acesta, neamuri, e Indra. (7).

(Acela pe care-l invocă oștile încăierate, dușmanii de ambele părți, și cei care stau pe același car de luptă, în diferite locuri): acesta, neamuri, e Indra. (8).

Acela fără de care oamenii nu cîștigă biruința, (pe care-l chiamă în ajutor cei ce se luptă, cel care egalează totul și care face să se clatine și ceea ce nu se clatină): acesta, neamuri, e Indra. (9).

(Cel care ucide cu săgeata pe toți aceia care săvîrșesc crime, cînd nu se așteaptă; cel care nu iartă trufia celui care se încumetă; cel care l-a ucis pe demon): acesta, neamuri, e Indra. (10).

(Cel care, în al patruzecilea an, l-a găsit pe demonul Țambara, care stătea culcat în mijlocul norilor; cel care a ucis balaurul ce-și încorda puterile, pe demonul care sta culcat): acesta, neamuri, e Indra. (11).

(Taurul puternic, cu șapte frîne, care a slobozit să curgă torentele de apă închise de balaur în nori, care ținînd în mină trăsnetul a izbit demonul care încerca să escaladeze cerul): acesta, neamuri, e Indra. (12).

Înainte lui se pleacă cerul și pământul; de puterea lui se tem munții. (Cel care-i văzut cum bea Soma, cum poartă fulgerul): acesta, neamuri, e Indra. (13).

1) Indra: zeul suprem în panteonul vedic.

2) Balaurul: demonul care închide apele în nori și oprește ploaia, (v. 11). — Cele șapte fluvii: torentele ce se revarsă din cer. — Vala: demon care închide vacile (ploaia) și pe care-l ucide Indra.

3) Soma: sucul unei plante, care constituie băutura favorită a zellor.

(Cel care ajută pe tescuitorul de Soma, pe cel care coace jertfa, pe cel care-l slăvește, pe cel care se ocupă cu jertfa, acela pe care-l întărește rugăciunea, Soma, această ofrandă): acesta, neamuri, e Indra (14).

(O, impetuosule, tu ești într-adevăr acela care faci accesibilă prosperitatea celui care tescuiește Soma, care coace jertfa. O, Indra, să fim totdeauna iubiți tăi și uniți cu cei viteji să conducem adunarea liturgică. (15).

IV

PUTEREA

1

(Eternul) zeu, întâi născutul,
Podoaba zeilor (și scutul
 Întregii lumi), *de toți temutul* —
 Voi, neamuri, este Indra.

2

Acel ce pune biruință
în cei războinici (și credință
 În cei ce merg la pocăință) —
 Voi, neamuri, este Indra.

3

Acel ce-a-ntemeiat pământul
Și-a-ntins văzduhul și-a pus vântul
Să poarte nori, d-apururi sfântul —
 Voi, neamuri, este Indra.

4

Acel ce singur guvernează
(Și după chipul său creează
Și stelele-n cărări le-așează) —
 Voi, neamuri, este Indra.

5

Acel, d-a căruia putere
Orice tărie-n kaos piere,
Și toate pier ca o părere —
 Voi, neamuri, este Indra.

6

El în făpturi a pus mișcare
(Și viață-n tot ce nume are,
El, cel lipsit d-asemănare
 Cîntați, cîntați pe Indra).

MAXIME ȘI PROVERBII ¹⁾

Poezia gnostică ²⁾ este un domeniu al literaturii unde indienii au ajuns la o măiestrie care n-a fost atinsă niciodată de vreun alt popor. Nimic nu le-a reușit mai bine ca arta de a exprima în mod concis și fin o idee în două versuri și de-a o îmbrăca adesea într-o imagine frumoasă din natură sau într-o comparație surprinzătoare și ingenioasă.

Numeroase povestiri, sentințe și exprimări din literatura indiană dovedesc cât de mult au prețuit indienii în toate timpurile o „vorbă aleasă” (*subhāṣita*). Și azi se consideră ca o cerință a educației să cunoască cineva sentințe nimerite, pe care să le poată întrebuința la locul potrivit într-o conversație.

Sentințele se referă fie la purtare (*artha* „știința utilului”, *nīti* „știința purtării”), fie la morală (*dharma* „legea morală”). Ele sînt adesea rezultatul unei bogate experiențe și aproape că nu există aspect al vieții omenești de care să nu se ocupe.

Poeții indieni introduc versuri gnomice pretutindeni. Le găsim în epoei, în romane, ba chiar și-n drame; cf. în această privință tragedii greci, mai ales Euripide.

Versurile gnomice alcătuiesc o parte esențială a literaturii religioase a Budiștilor și a Jainiștilor, precum și a povestirilor, fie religioase fie profane, ca de ex. Panciatantra (v. p. 136).

Această predilecție pentru poezia gnostică datează încă din perioada vedică; iar literatura științifică a dreptului (*dharmaśāstra*) și a politicii (*nītiśāstra*) este atît de plină de sentințe poetice, încît adesea e greu de tras linia de demarcare între poezia didactică și știință.

Mai tîrziu numeroase sentințe, care circulau în cercurile literare și a căror autori erau de obicei uitați, au fost adunate în colecții, de preferință de cite o sută (*śataka*); mulți poeți au alcătuit singuri colecții întregi de sentințe. Una dintre cele mai apreciate este aceea atribuită lui Canakya (v. p. 133).

O. Böthlingk a alcătuit și tradus cea mai bogată antologie, în-deosebi de cugetări, sub titlul: „*Indische Sprüche*”, *Sanskrit und Deutsch*, 2. Aufl. St. Petersburg, 1870—1873, în trei volume. Această antologie cuprinde 7613 cugetări, din care L. Fritze ³⁾ a tradus în versuri 387. Dintre acestea din urmă a tradus Coșbuc un mic număr de cugetări (58) sub titlul: „Maxime și proverbi”, pe care le redăm mai jos.

Fritze numerotează fiecare cugetare și indică în paranteză numărul pe care-l are cugetarea sanscrită în antologia lui Böthlingk. La fel am procedat și noi; însă numerele respective sînt cele din ediția I a lui Böthlingk.

1

Ānaya[—]ke na vastavaym na vased bahunāyake

Strīnāyake na vastavyam na vased bālānāyake.

Carṅg. Paddh. Nīti, 48) (Böhtl., Ind. Spr. 96).

1. V. p. 68 sq.

2. Gr. *γνώμη* lat. *sententia* = „sentință, cugetare”.

3. L. Fritze, *Indische Sprüche*. Aus dem Sanskrit metrisch übersetzt. Leipzig, Ph. Reclam, 1880.

* * *

Nu sta acolo, unde nu-i conducător; nici acolo unde-s mulți conducători.

Nu sta acolo, unde conduce o femeie; nici acolo, unde conduce un copil.

* * *

Nicht wohne, wo ein Herrscher fehlt, auch nicht wo viele Herrscher sind;

Nicht wohne, wo ein Weib regiert, auch nicht wo Herrscher ist ein Kind.

(Fr. Ind. 40). (279).

* * *

.
.
.
.

Nu sta în casa unde vezi
Că e stăpîn numai nevasta —
Dar unde e nevasta rob,
Fugi mai ales de casa asta.
(Coşb., Ant. scr., Max. 1)

2

Atiramaṇiye kav̄ye 'pi piṇuno duṣaṇam anveṣayati

Atiramaṇiye vapuṣi vranam iva makṣikanikarah.

(Padyasamgraha, 3) (Böthl., Ind. Spr. 3409).

* * *

Chiar într-o poezie foarte frumoasă birfitorul caută cusur;
După cum chiar şi într-un corp foarte frumos muştele caută o rană.

* * *

Ist ein Gedicht auch noch so wohl gelungen,
Den Fehlern spüren nach die Lästereien.
So späht am schönsten Leib die Fliegenschar,
Ob er nicht eine Wunde biete dar.

(Fr. Ind., 41) (184).

* * *

De-ar fi o poezie oricît de încheată,
Toţi criticii cu zgomot pe dînsa năvălesc.
Şi muştele întocmai (poftăreţe) pindesc
Să afle-o rană (mică) pe-un corp frumos (de fată).
(Coşb., Ant. scr., Max. 2).

3

Anyamukhe durvado yah priyavadane sa eva parihasaḥ

Itarendhanajanmā yo dhūmah so'gurubhavo dhūpah.

Çarṅg. Paddh. Prakīrṇakakhyāna 4) (Böth., Ind. Spr., 132).

* * *

Ceea ce în gura altuia e un reproș, în gura prietenului e o glumă.
Ceea ce-i fum, când provine din alt lemn, este parfum, când emană
din aloe.

* * *

In Freundesmund als Spass und Scherz nur gilt,
Womit ein Änderer, spricht er's aus, uns schilt.
Was Rauch bei schlichtem Holz man nennt,
Das heisst ja Duft, wenn Aloë brennt.
(Fr., Ind. 29) (5621).

* * *

Din gura unui prieten sînt glume, lucru bun,
Cuvintele pe care străinii de le spun
Sînt pentru noi insulte, (chiar spuse fără voie). —
Acea ce e fumul la orice lemn comun,
Noi zicem că e miros, când lemnul e aloe.
(Coșb., Ant. scr., Max. 3).

4

Jalaukayo 'pamiyante pramadā mandabuddhibhiḥ
Mrgidr̥cam jalaukanam vicāran mahad antaram
Jalaukā kevalam raktam ādadāna tapasvinam
Pramadā sarvam ādatte cittam viṭtam balam sukham.
(Halayudha, s. v. jalaukā) (Böthl., Ind. Spr., 948-9).

* * *

(Numai) proștii compară femeia cu o lipitoare.
Între felul cum se poartă femeile cu ochi de gazelă
și lipitorile este o mare deosebire.
Acestea iau bieților oameni numai singele,
Pe când femeile le iau totul: mintea, averea, puterea și fericirea.

* * *

Blutegeln sind die Weiber gleich, behauptet wohl ein Tor;
Doch tritt ein grosser Unterschied, wenn man dies prüft, hervor:
Blutegel nehmen weiter nichts den Ärmsten als ihr Blut;
Ein Weib jedoch nimmt (Alles): Kraft, Verstand und Glück und Gut.
(Fr., Ind., 55-56) (2368-2369).

* * *

„Lipitoare e femeia“, zise un nebun odată.
O, sărmană lipitoare, cu ce-i ea asemănată!

Numai singele (cel negru) ți-l răpește lipitoarea,
Dar femeia-ți ia puterea, mintea, *banii* și *onoarea*.
(Coșb., Ant. scr., Max. 4).

5¹⁾

Ciinele-a văzut o fată :
„Carne!”, a zis bătându-și dinții
Și-și priveau părinții fata :
„Floare”, au zis plingând părinții.
Și-a văzut-o un cugăr :
„Bestie”, a strigat ascetul.
Și-un poet văzut-a fata :
„Înger”, a șoptit poetul.
(Coșb., Ant. scr., Max. 5)

6

Eka eva padārthas tu tridhā bhavati vīkṣitāḥ
Kunapam kāmīnī maṁsam yogibhiḥ kāmibhiḥ cṇvabhīḥ.
(Böthl., Chrest.³, 198,5 (Sprüche, 104).

* * *

Un singur obiect devine trei : cadavru, cind e privit de un yogin²⁾ ;
fată, cind e privit de un îndrăgostit ; carne, cind e privit de un ciine.

* * *

Wenn man dasselbe Wesen prüft, erscheint als dreifach der Befund) :
Ein Leichnam ist's, ein Liebchen, Fleisch — so denken Mönch, Lieb-
haber, Hund.

(Fr., Ind., 252) (1344).

* * *

Femeile sint carne, cadavre, un *secret* —
Așa gindește-un ciine, un popă, un *poet*.
(Coșb., Ant. scr., Max. 6).

7

Der Dichter schafft, der Kenner würdigt nach seiner Schönheit
ein Gedicht ;
So kennt die Anmut einer Schönen ihr Gatte wohl, ihr Vater nicht.
(Fr., Ind., 239) (1584).

* * *

Un poet creează numai. (Poezia-i ca o fată).
Numai criticul cunoaște toată *golătatea* ei.

1) Poezia aceasta este o variantă a celei următoare (6), și nu se găsește nici la Fritze nici la Böthlingk. Ea este o creație a lui Coșbuc.

2) *Yogin* : cel care practică *yoga* („unirea” cu sufletul universal, prin concentrarea minții).

Astfel și dragă-lășia măritatelor femei
O cunosc bărbații numai, dar părinții niciodată.
(Coșb., Ant. scr., Max. 7).

8

Genossen wird von Glücklichen, was Geizige zusammentragen;
Was mühevoll die Zähne kau'n, verschlingt die Zunge ohne Plagen.
(Fr., Ind. 241) (1521).

* * *

Vezi ! Ce-au adunat părinții
Risipesc copiii lor —
Limba-nghite așa ușor
Toată munca ce-o fac dinții.
(Coșb., Ant. scr., Max. 8).

9

Kavayaḥ kim na paçyanti kim na bhakṣanti vāyasāḥ
Madyapaḥ kim na jalpanti kim na kurvanti yoṣitaḥ.
(Vet., în L. A. 26) (Böthl., Ind. Spr., 615).

* " *

Ce nu văd poezii ! Ce nu mincă ciorile ! Ce nu vorbesc bețivii ! Ce
nu fac femeile !

* * *

Was Krähen wohl nicht fressen ! Was Dichter wohl nicht schauen !
Was Trunkne wohl nicht reden ! Was tun wohl nicht die Frauen !
(Fr., Ind. 236) (1582).

* * *

Ce nu văd poezi (=n lume) ?
Corbilor *ce nu le place* ?
Omul beat ce nu vorbește ?
Și femeia ce nu face ?
(Coșb., Ant. scr., Max. 9).

10

Abhinavasevakavinayaḥ praghūrṇoktair vīṣaniruditaiḥ
Dhūrtajanavacanānikarair iha kaṣcid avaṇcito na'sti.
(Panc., 3, 119).

* * *

Cine n-a fost înșelat pe lumea aceasta de purtarea frumoasă a ser-
vitorilor luați de curind, de veștile aduse de oaspeți, de lacrimile femei-
lor și de potopul de vorbe a celor de rea credință ?

* * *

Hier wird ein Jeder des Betrug's Beute
Durch Dirnentränen, (durch verschlagner Leute
Beredsamkeit), durch das, was Gäste sagen,
Du ch'ner Diener ittiges Betragen.
(Fr. Ind., 318) (488).

* * *

. toată lumea-nșeală:

Prin purtarea bună *păcătoșii* slugi,
Fetele prin lacrimi, (preoții prin rugi).

. . . (Coșb., Ant. sanscr., Max. 10.)

11

Lālayet pañca varṣaṇi daṇa varṣaṇi tadāyeta
Prapte tu ṣoḍaṇe varṣe putram mitravad ācāret.
(Cāṇ. 11) (Böthl., Ind. Spr., 2665).

* * *

Fiul să fie răsfățat cinci ani și să fie bătut zece ani; dar când a atins vîrsta de șaisprezece ani, să fie tratat ca un prieten.

* * *

Du sollst den Sohn fünf Jahre hätscheln, dann züchtigen die nächsten zehn,
Doch einen Freund, wenn fünfzehn Jahre er alt geworden, in ihm sehn.
(Fr., Ind., 377) (5848).

* * *

Pînă la cinci ani copilul *cu nuiua tu să-l crești*;
Zece ani apoi *cu vorba cît de rău să-l dojenești*;
Iar *d-aici* ca pe un prieten *cu blîndețe stăpînești*.
(Coșb., Ant. scr., Max. 11).

12.

Añāḥ sukham āradhyaḥ sukhātaram āradhyate viṣeṣaññāḥ
Jñānalavadurvidagdhaḥ brahmaṇi naram na ranjayati.
(Bhar. Nīt. 3).

* * *

Ușor îl cîștigi pe cel neștiutor; și mai ușor e cîștigat cel care are judecată. Dar pe semidoctul cu o fărîmă de știință nici Brahma¹⁾ nu-l poate mulțumi.

1) *Brahma*, spiritul suprem și absolut.

Man kann Unwissende bequem gewinnen ;
 Bei Klugen ist noch leichter solch Beginnen;
 Doch wen ein Wissensbröcklein macht zum Toren,
 Bei dem sind Brahma's Gründe auch verloren.
 (Fr., Ind. 338) (105).

* * *

Ușor *conduci* pe-un om *netot*,
 Dar mai ușor pe cel *cuminte*.
 Pe-un semidocht nici tu, *Părinte*,
 (Nici zeii cerului) nu pot.
 (Coșb., Ant. scr., Max. 12).

13.

Gate hi durdaçam loke kşudro'py ahitam ācāret
 Panke nimagne karini bhekṣ bhavati mūrdhagah.
 (Böthl., Chrest.³, 201, 27 sq.)

* * *

Și un mișel poate face rău unor oameni în răstăriște.
 Când elefantul e cufundat în mîl, broasca i se suie pe cap.

* * *

Geriet ein Mensch in Missgeschick, so kann ihm Leides tun ein Tropf.
 Versank ein Elephant im Sumpf, so hüpfet ein Frosch ihm auf den Kopf.

(Fr., Ind., 51) (2074).

* * *

Sînt nenorocit sārmanul !
De cei răi nu pot să scap –
Leului¹⁾ căzut în baltă
i sar broaștele pe cap.
 (Coșb., Ant. scr., Max. 13).

14.

Açñimahi vayam bhikṣam āçavaso vaśimahi
 Çayimahi mahiprṣthe kurvimahi kim içvarāṭh.
 (Bhartrh. Vair. 30) (Böthl., Ind. Spr., 270).

* * *

Noi vrem să mîncăm din pomană, să umblăm goi,
 Să dormim la pămînt: Ce nevoie avem de boieri?

1) *Leulul*, în loc de *elefantulul*, cum e în textul sanscrit și în cel german; leul nu e animal de baltă, ca elefantul; înlocuirea se datorește ritmului.

* * *

Wir wollen uns vom Brod, das wir erbetteln, nähren,
 Die Himmelsgegenden als Kleidung tragen ¹⁾,
 Der nackte Boden mag ein Lager uns gewähren:
 Was haben wir nach Herren dann zu fragen!
 (Fr., Ind. 295) (726).

* * *

Noi vom trăi din piinea cerșită-(n umilire);
 Noi vom purta *văzduhul* (cel *vînat*) ca vestmint
 Noi vom *dormi* (în crivă) pe *netedul* pămînt;
 Noi n-avem trebuință de *legi și stăpînire*.
 Coșb., Ant. scr., Max. 14).

15.

Açvamedhasahasram ca satyam ca tulaya dhrtam
 Açvamedhasahasrād dhi satyam eva viçiṣyate.
 (Mahabh. 1, 3095) (Böthl., Ind. Spr. 271).

* * *

Am pus la cîntar o mie de jertfe de cai și adevărul,
 Și (am văzut că) adevărul cîntărește mai greu decît o mie de jertfe
 de cai ²⁾.

* * *

Ich wog der Pferdeopfer tausend und wog die Wahrheit auch
 dagegen,
 Und fand, nachdem ich sie gewogen, die Wahrheit jenen
 überlegen.
 (Fr., Ind. 291) (732).

* * *

La cîntar *trei mii de preoți* și-adevărul am pus eu:
 Dar *decît trei mii de preoți* adevărul e mai greu.
 (Coșb., Ant. scr., Max. 15).

16.

Guṇavantah kliçyante prayeṇa bhavanti nirguṇah sukhinah
 Bandhanam ayaṇti çuka yatheṣṭasamçarinah kakah.
 Çārṅg. Paddh., Guṇapraçāṇsā 16-17. (Böthl., Ind. Spr. 844).

* * *

De obicei aceia care au merite suferă, pe cînd cei fără merit o
 duc bine.
 Papagalii ajung în captivitate, pe cînd ciorile cutreieră în voie.

1) D. h. nackt gehen (Fritze).

2) *Jertfe de cai*: jertfa cea mai importantă la indieni, în antichitate.

Wie häufig leidet Not ein Mensch mit Gaben !
 Wie lebt man ohne sie von Kummer frei !
 Gefangen nimmt man, sieh, den Papagei ;
 Doch ungehindert tummeln sich die Raben.
 (Fr., Ind. 343) (2123).

* * *

Cei cu talente ajung mereu
 La griji și zile grele ;
 Iar cei fără de ele
 Scutiți sint d-orice greu.

Privighetoarea (blindă ce-i) !
 Dar tu o-nchizi, (sărmana),
 În timp ce *coșofana*
 Se plimbă-n dragul ei.
 (Coșb., Ant. scr., Max. 16).

17.

Arthapraṇāvinaṣaṣaṃcāyakarīm prāpya 'padam dustarām
 Pratyasannabhayo na veti vibhavam svam jīvitam kankṣati
 Uttirnas tu tato dhanartham aparaṃ bhūyo viṣaty āpadam
 (Prāṇānam ca dhanasya cā 'dhamadhiyam anyo'nyahetuḥ paṇaḥ).
 (Tantr. II, 77) (Böthl., Ind. Spr. 3588).

* * *

Cînd omul dă peste o nenorocire care-i primejduiește avutul și viața, atunci în fața pericolului iminent el nu se gîndește la avuții, ci caută numai să-și scape viața ; iar după ce a scăpat de acolo, el dă din nou peste altă nenorocire, din cauza averii ; astfel cei cu minte puțină pun în joc, pe rînd, cînd viața, cînd averea, una pentru alta.

* * *

Gerät ein Mensch in harte Not
 Und muss Verlust des Geldes und den Tod
 Er fürchten, o, nicht fragt er dann nach Geld.
 Er wünscht nur, dass er lebend sich erhält.
 Doch stürzt er sich, von dieser Not befreit,
 Darauf um Geld in neue Fährlichkeit.
 (So wird von Toren wechselsweis das Leben
 Für Geld, und dies für jenes preisgegeben).
 (Fr., Ind. 311) (585).

* * *

Cînd ajunge omul în pericol mare,
 Ca să-și scape viața el dă tot ce are ;
 (În astfel de cazuri banii sînt dușmani).
 Dar, scăpat de *moarte*, (el își schimbă fața)

Și-n primejdii nouă își aruncă viața
Ca să facă bani.
(Coșbuc., Ant. scr., Max. 17).

18¹⁾.

Calaty ekena pādēna tiṣṭhaty ekena buddhimān
Nā'samīkṣya param sṭhānam pūrvam āyatanam tyajet.
(Cān. 32) (Böthl., Ind. Spr. 905).

* * *

Înțeleptul mișcă un picior dar stă pe loc cu celălalt;
(Înainte de a cerceta locul următor), să nu părăsească cineva
locul precedent.

* * *

*Dacă vorești să fii cuminte,
Cu un picior tu stai pe loc,
Cu celălalt mergi înainte.
(Decît să plîngi că n-ai noroc
Și c-ai greșit un pas), mai bine
Cu amîndouă stai pe loc
(Coșb., Ant. scr., Max. 18).*

19²⁾.

Pe cel ce sub picior îți sapă
Nu-l prinde prieten, cît trăiești;
El ți-e dușman; să-ți amintești
Că apa-i apă.

Iar apa-ncet își schimbă locul —
S-o faci fierbinte cît ai vrea,
S-o clocotești, căci totuși ea
Va stinge focul!
(Coșb., Ant. scr., Max. 19).

20.

Yuddham ca prātar utthānam bhojanam saha bandhubhiḥ
Strīyam āpadgatam rakṣec catuḥ cikṣeta kukkutat.
(Cān. 72) (Böthl., Ind. Spr. 2494).

* * *

Lupta, sculatul de dimineață, masa împreună cu ai săi,

1) Această cugetare îpsește la Fritze.

2) Această cugetare îpsește la Fritze și la Böthlingk. .

Ocrotirea femeii în nenorocire: aceste patru lucruri, să le învețe
cineva de la cocoș.

* * *

Zu kämpfen, Frühaufstehn, die Gattin zu schützen, wenn Gefah-
ren nahn,
Das Mahl zu halten mit den Seinen, die Viere lerne man vom
Hahn.

(Fr., Ind. 36) (5510).

* * *

Să te scoli de dimineață, (să muncești cît ți-e puterea),
Să te lupți (voinic și nobil), cu ai tăi să-mparți *averea*,
Și nevasta să ți-o aperi *de obraznici ticăloși*:
Aste patru¹⁾ lucruri, frate, să le-nveți de la cocoși.
(Coșb., Ant. scr., Max. 20).

21.

Vaidyo guruḥ ca mantrī ca yasya rājñah priyamvadah
Çariradharmaakoçebhyah kṣipram sa parihīyate.

(Hit. 3,103) (Böthl., Ind. Spr. 2902).

* * *

Regele, căruia medicul, învățătorul și ministrul îi spun numai ceea
ce-i place, își pierde iute sănătatea, virtutea și vistieria.

* * *

Wenn Arzt, Minister, Lehrer, stets das reden vor des Fürsten Ohren,
(Was gern er hört), — Gesundheit, Schatz und Tugend gehn dann
rasch verloren.

(Fr., Ind., 89) (6290).

* * *

Cînd regele ascultă de medici, de miniștri,
De (domnii) profesori,
Adio sănătate! Adio cuminție!
Adio, voi *comori*!
(Coșb., Ant. scr., Max. 21).

22

Vrthā vr̥ṣṭih samudreṣu vrthā tr̥ptasya bhojanam
Vrthā dānam samr̥ddhasya vrthā çure vibhuṣanam.

Çarṅg. Paddh. Nīti 36 (35) (Böthl., Ind. Spr. 2890)

* * *

Zădarnică e ploaia în ocean, zădarnică ospătarea celui sătul;
Zădarnic este darul (făcut) unui bogat, zădarnică-i podoaba pentru
cel viteaz.

¹⁾ Patru; din cauza ritmului poetul a scris patru deși sunt cinci.

* * *

(Den Meeren nützet nicht der Regen,
 Dem Satten nützt es nicht, mit Speise ihn zu laben),
 Dem Reichen nicht, dass du ihm spendest Gaben,
 Dem Helden nicht, sich Schmuckwerk anzulegen.
 (Fr., Ind. 27) (6258).

* * *

Să dai bogatului un dar,
 Unui viteaz să-i dai podoabe,
 (Eunucilor să le dai roabe),
Supremele prostii îmi par!
 (Coşb., Ant. scr., Max. 22) ¹⁾

23

Na devā dāṇḍam ādāya rakṣanti paçupālavat
 Yam tu rakṣitum icchanti buddhyā samvibhajanti tam.
 (Mahabh. 5,1222) (Böthl., Ind. Spr. 4304).

* * *

Zei nu ocrotesc cu bită, ca ciobanii;
 Pe cine vor să-l ocrotească, ei îl înzestrează cu minte.

* * *

Nicht lassen Schutz die Götter angedeihen
 Wie Hirten mit dem Stabe in der Hand;
 Doch wem sie wollen ihren Schutz verleihen,
 Den rüsten sie mit Einsicht und Verstand.
 (Fr., Ind. 19) (3302).

* * *

Cînd Dumnezeu te are drag,
Şi te ia-n paza (millei sfinte),
Ca arme de-a lupta-nainte
Nu-ţi dă nici pietre, nici ciomag —
Cînd Dumnezeu te are drag,
Îţi dă pricepere şi minte.
 (Coşb., Ant. scr., Max. 23)

24

Yo na dadāti na bhunkte sati vibhave nai 'va tasya tad dravyam
 Cāncāpuruṣa īvā'sau rakṣati sasyam parasya'rthe.
 (Vikr. 74) (Böthl., Ind. Spr., 2536).

1) V. max. 58, care-l o variantă a acestela şi unde sint traduse primele două versuri din Fritze, omise aici.

* * *

Cine nici nu dă, nici nu se folosește de averea sa, acelaia nu-i aparține acea avere;

El seamănă cu omul de paie care păzește lanul pentru altul.

* * *

Wer Reichtum hat und doch davon nicht spendet,
Und doch ihn zum Geniessen nicht verwendet,
(Der hat ihn gar nicht), gleicht dem Strohmann nur,
Der Korn bewacht für Andre auf der Flur.
(Fr., Ind., 33) (5602.)

* * *

Cel ce-și încuie bogăția
Și (pe săraci) nu-i dăruiește,
Nici pentru el nu cheltuiește,
E o momie ce păzește
Pe seama altora cîmpia.
(Coșb., Ant. scr., Max. 24).

25

Na danena na mānena na'rjavena na sevaya
Na ṣastrena na ṣastrena sarvathā viṣamaḥ striyaḥ.
(Hit. 2,112) (Böthl., Ind. Spr., 1393).

* * *

Nici cu daruri, nici cu respect, nici cu sinceritate, nici cu servire,
Nici cu cuțitul, nici cu povața (n-o scoți la capăt cu) femeile; ele
sînt cu desăvîrșire imposibile.

* * *

Beschenke Frauen (ehre sie), sei offen, dienstbar immerhin,
Versuch's mit Gründen, mit Gewalt: du beugst nicht ihren starren
Sinn.

(Fr., Ind. 128) (3283).

* * *

Dăruiește-le, fii sincer, (clevește-le cum vrei),
Fii slugarnic, (blînd) ori silnic, cu temei, fără temei:
Ce și-au pus în cap odată, nu poți scoate din femei.
(Coșb., Ant. scr. Max. 25).

26

Vyasanēṣu nirudvegā vibhaveṣv apy agarvitāḥ
Kāryeṣv akātara ye ca te dhīras tair jitaṁ jagat.
(Kathās. 52, 289).

* * *

Cei care nu se turbură în nenorocire, nu sînt trufași în prosperitate, nu au teamă în acțiunile lor: aceia sînt tari ¹⁾, aceia biruie lumea.

* * *

Wer auch im Unglück noch besonnen bleibt,
Wen Wohlergehn zum Übermut nicht treibt,
Wem in Gefahr der Mut nicht wird entrunnen:
Der ist ein weiser Mann, und hat die Welt bezwungen.
(Fr., Ind. 23) (6317).

* * *

Acela ce sî-n fericire ²⁾
Nu-și pierde capul (și-i cîstit),
Cel ce rămîne umilit,
Cînd are-avere și mărire,
Și-acel ce-și ține jurămîntul
Și față cu dușmanii săi:
Tu dă-mi tovarăși p-acești trei
Și-ți biruiesc cu ei pămîntul.
(Coșb., Ant. scr., Max. 26).

27

Ācṛitaṇam bhr̥tau svāmīsevāyām dharmasevane
Putrasyo 'tpādane cāi'va na santi pratihastakāḥ.
(Hit. 2, 32) (Böthl., Ind. Spr. 399).

* * *

Pentru a ocroti pe cei care depind de noi, pentru a servi pe stăpîn,
pentru a ne îndeplini datoria (prescrisă de legea sfîntă)
Și pentru a face un copil, nu există înlocuitor.

* * *

Gilt's Tugendübung, (Herrendienst), (dass man die Untergebenen nährt),
Gilt's einen Sohn zu zeugen, dann sind Stellvertreter nicht gewährt.
(Fr., Ind. 129) (1055).

* * *

Cînd e vorba să faci bine,
(Să ajuți pe cei ce mor,
De nevoi să-ți aperi țara)
Și să-ți naști moștenitor —
(La aceste patru lucruri)
Cine-și ia locțiitor?
(Coșb., Ant. scr., Max. 27).

1) Scr. *dhīras* înseamnă și „înțelepți”; așa traduce Frltze.

2) În textul sanscrit și în cel german stă: „nefericire”; cf. o schimbare la fel p. 104, n. 1.

28

Rnaṇeṣo'gniṇeṣaṇ ca vyādhīṇeṣas tathā'iva ca
 Punaṇ ca vārdhante yaśmāt tasmāc cheṣaṇ na kārayet.
 (Cān. 40) (Böthl., Ind. Spr. 510).

* * *

Fiindcă rămasița de datorie, rămasița de foc și rămasița de boală
 Cresc mereu din nou, nu trebuie lăsată rămasița.

* * *

Es wachsen stets von Neuem wieder heran die Reste von den Schulden,
 Von einer Krankheit, einem Feuer; (dum soll man keine Reste du den).
 (Fr., Ind. 251) (1333).

* * *

*Din rest nu poate crește întreg nimic la loc —
 Dar sînt, zic eu, trei lucruri, cari au acest noroc:
 Un rest de datorie, de boală și de foc.
 (Coșb., Ant. scr., Max. 28).*

29

Mātrvat parādāraṇi paradravyāṇi loṣṭavat
 Ātmavat sarvabhūtaṇi yā paçyati sa paçyati.
 (Panc. 1, 402).

* * *

Cine privește pe femeia altuia ca pe mama sa, averea altuia ca
 pe-un bulgăre de pămînt, pe toate ființele ca pe sine însuși: acela este
 înțelept ¹⁾.

* * *

Die wie auf sich auf alle Wesen schaue;
 Als ob es Mütter sind, auf fremde Frauen;
 Auf fremde Schätze, wie auf blosse Schollen
 Von Lehm: die schauen, wie wir schauen sollen.
 (Fr., Ind. 281) (905).

* * *

Cei ce privesc (cu multă seamă)
 La alții, cum privesc la sine;
 Cei ce privesc ca la o mamă
 La ori și ce femei străine;
 Cei ce privesc (cu ris, ori teamă),
 La bani, ca la un rău ce vine:

1) Acela este înțelept: în scr.: acela privește (bine).

(Aceștia toți cumiști se cheamă),
Căci toți privesc precum e bine.
(Coșb., Ant. scr., Max. 29).

30

Avamçapatito rāja mūrkhaputraç ca paṇḍitaḥ
Adhānena dhanam prāpya tṛṇavan manyate jagat.
(Caṇ. 81) (Böthl., Ind. Spr., 240).

* * *

Un rege de neam prost, un învățat al cărui tată e un neghiob
(Și) un sărac îmbogățit privesc lumea cu dispreț.

* * *

Ein König, der in niedrem Stamm geboren,
Ein Kluger, welcher Sohn ist eines Toren,
Ein Armer, wenn er kam zu vielem Geld:
Als einen Strohalm sehn sie an die Welt.
(Fr., Ind. 305) (653).

* * *

Un domnitor născut din neam de jos;
Un (preot) înțelept, al cărui tată
A fost un *idiot* (și un caraghios);
Și-un om sărac care-a ajuns de-odată
Sa aibă bani (și bunuri) de prisos —
(Aceștia trei, oricât de buni s-arată),
Ei toate, câte sînt, le văd pe dos.
(Coșb., Ant. scr., Max. 30).

31

Vyālaçrayā 'pi viphalā 'pi saṁtāka 'pi vakra 'pi paṅki abhava 'pi
durāsada 'pi
Gandhena bandhur asi ketaki sarvajantor eko guṇaḥ khalu nihanti
saṁastadoṣan.
(Vṛddha-Caṇ. 17,21) (Böthl., Ind. Spr. 5046).

* * *

Tu adăpostești șerpi și nu dai roadă, ai ghimpi și ești strîmb, crești
în pămînt mocirlos și-i greu să se apropie cineva de tine;
Și totuși, o, ketaki, ' prin parfumul tău tu ești prietenul tuturor
ființelor. O singură însușire înlătură toate defectele.

1) *Ketaki*: copacul *Pandanus odoratissimus*.

Du bist, o Ketaki, voll Dornen und krumm, dazu an Früchten leer,
 Du liebst den Sumpf, beherbergst Schlangen, man dringt zu dir heran
 nur schwer;
 Und doch um deines Duftes willen giltst du als lieber Freund bei Allen).
 So läst man sich um eine Tugend die Fehler insgesamt gefallen.
 (Fr., Ind. 44) (6331).

* * *

Uiți o sumă de defecte
 Pentr-o singură virtute...
 (Cei ce captivează iute
 Sint naturi perfecte).
 (Coșb., Ant. scr., Max. 31).

32

Taskarebhyo niyuktebhyah çatrubhyo nr̥pavallabhat
 Nr̥patir nijalobhac ca praḥa rakṣet pite'va hi.
 - (Hit. 2,105) (Böthl., Ind. Spr. 1009).

* * *

Regele să-și ocrotească supușii, ca un tată, împotriva hoților, drogătorilor, dușmanilor, împotriva favoritului său și a propriei sale lăcomii.

* * *

Vor Dieben, vor Beamten soll ein König, vor der Feinde Scharen,
 Vor seinem Liebling, (seinem Geiz) sein Volk, (dem Vater gleich),
 bewahren.
 (Fr., Ind. 59) (2513).

* * *

Regele să se păzească
 De *dușmani* (tradus femei,
 (Că-s mai rele decît ei).
 Și de *hoți* (să se păzească)
 (Sau tradus: funcționari,
 Că sint cei mai răi tilhari).
 (Regele să se păzească)
 De *curteni* (tradus dulăi,
 (Că sint cîinii cei mai răi).
 (Coșb., Ant. scr., Max. 32).

33

Kim kulena viçā'ena çīlam eva 'tra karanam
 Krmayah kim na jāyante kusumeṣu sugandhiṣu.
 (Çar-g., Paddh., Nīti 67) (Böthl., Ind., Spr. 3927).

* * *

Ce importanță are o familie ilustră? Temelia este un caracter ales.
 Oare nu se nasc viermi (și)-n flori mirositoare?

* * *

Was liegt daran, dass vornehm dein Geschlecht?
 Sei von Charakter echt und recht!
 Man sieht ja Maden auch entstehn und wohnen
 In dufterfüllten Blumenkronen.
 (Fr., Ind. 94) (1735)

* * *

(Eu sint născut din neam de jos) —
 Tu ești boier, dar *ticălos*!
 (Ce crezi, că am să cad pe spate
 Când văd frumoasele-ți palate?)
 Eu văd păduchi d-atitea ori
 Și-n cele *mai frumoase* flori!
 (Coșb., Ant. scr., Max. 33).

34 ¹⁾

Des Mannes, welcher seinen Leib behütet, lacht
 Der Tod, die Erde dessen, der sein Gut bewacht;
 Gleichwie mit innerm Lachen an den Gaten denkt
 Ein treulos Weib, der an dem Sohn mit Liebe hängt.
 (Fr., Ind. Spr., 95 (4956).

* * *

De oameni zgîrciți ride pămîntul
 (Și ride iadu-n pumni de domni și regi,
 De cei ce fac pentru popoare legi,
 Cum rid în codri fiarele și vîntul!
 Și viermii rid de cei care-și fac placul).
 Și de femei cu poale lungi e vesel dracul.
 (Coșb., Ant. scr., Max. 34).

35 ²⁾

Foc celor ce-au ucis și fură!
 Bogaților plumb cald în gură!
 Pumnal celor mîndriți cu rangul
 Și cui își vinde țara dați-i ștreangul.
 (Coșb., Ant. scr., Max. 35).

36

Erblickt man einen Hund, so ist kein Stein zur Hand.
 Und fehlt es nicht am Stein, so kommt kein Hund gerannt;
 Doch wenn du, kommt ein Hund, zum Steine kannst gelangen,
 So ist's des Königs Hund. Nun sprich, was anzufangen.
 (Fr., Ind. 43) (6488).

1) Traducerea lui Coșbuc se deosebește mult de aceea a lui Fritze; cf. maxima 55.
 2) Această cugetare lipsește la Fritze și la Böthlingk.

* * *

Cînd vezi (pe drum) un cîine, n-ai piatră ~ (lucru trist).
 Cînd ai în mînă piatră, e gol de cîini tot locul.
 Cînd ai și cîini și pietre (și-arunci, tu n-ai norocul
 Să-i poți lovi! Iar dacă lovești ca bun artist),
Săpînul lor te vede și-ți scutu: ă cojocul.
Cu-o soartă așa perversă, să nu fii pesimist?
 (Coșb., Ant. scr., Max. 36).

37

Nihsarasya padārthasya prayenā 'dambaro mahān
 Na suvarne dhvanis tadr̥g yadr̥k kaṁsyē prajāyate.
 (Cārṅg., Paddh., Prakīrṇakākhyāna 19) (Böthl. Ind. Spr. 1624).

* * *

De obicei un lucru fără valoare produce un vuet mare:
 Din aur nu iese un sunet așa de puternic ca din aramă.

* * *

Gewöhnlich wird ein grosser Lärm gemacht von nicht'gen Dingen.
 So mächtig, wie das Messing tönt, vermag nicht Gold zu klingen.
 (Fr., Ind. 159) (3785).

* * *

Zgomot fac cei răi și josnici, (nu cei nobili, bagă seama).
 Aurul nu poate face zgomotul ce-l face arama.
 (Coșb., Ant. scr., Max. 37).

38

Sag an, o Bettler, liebst du Fleisch zu speisen?
 ~ Ich mag es, fehlt der Wein, nicht eben preisen.
 So bist du also auch ein Freund vom Wein?
 ~ Ich trink' ihn gern mit Dirnen im Verein.
 Die Dirne will doch Geld; muss dir's nicht fehlen?
 ~ Ich schaffe mir's durch Würfelspiel und Stehlen.
 So tr ibst du also Diebstahl auch und Spiel?
 ~ Was bleibt mir sonst, der ich so tief schon fiel?
 (Fr., Ind. 199) (4588).

* * *

Cerșetorule, ia spune-mi, mininci carne bucuroș?
 ~ Cînd n-am vin, nu laud carnea: (mi se pare de prisos).
 (Auzi tu!) Cum vād îți place vinul (și cînd nu ți-e sete?)
 ~ Aș! îl beau, dar nu cu poftă, cînd n-am (muzică și) fete.
 Fetele vreau cheltuială. Ai tu bani? (Ești zdrențe tot).
 ~ (Aflu eu). Cîștig cu jocul și mai fur (de unde pot).
 Ești tilhar și joci și cubii? (Omul rău în temniți pierel)
 ~ Cum să-mi duc altfel viața, dacă n-am nici o avere?
 (Coșb., Ant. scr., Max. 38).

39

Kaṣ cit pumaṇ kṣipati māṁ atirūkṣavākyaṁ so 'haṁ kṣamābhavanam
 etya mudam prayami
 Çokam vrajāmi punar evam ayam tapasvī caritrataḥ skhalitavān iti man-
 nimitam.

- (Çilh., Çantiç. 3,10) (Böthl., Ind. Spr. 618).

* * *

Un oarecare aruncă asupra mea vorbe de tot aspre; iar eu mă
 bucur, că le rabd.

Dar cînd mă gîndesc că din pricina mea bietul om s-a abătut de
 la purtarea bună, mă întristez.

* * *

Wenn wider mich ein rauhes Wort geschleudert ward von einem
 Ändern,
 So freu' ich mich; vermag ich doch zum Hause der Geduld zu wandern.
 Doch pflegt mich Kummer hinterher bei dem Gedanken zu beschleichen:
 Vom guten Wandel musste so der Ärmste meinetwegen weichen.
 (Fr., Ind. 234) (1590)

* * *

Cînd m-ai clevetit mă bucur (și zimbesc de fericire).
 Pentru că de tac, văd însumi că sînt drept și bun bărbat —
 De mă supăr însă, Doamne, cît de mult sînt vinovat,
 Că eu te-am făcut cu voia-mi vinovat de clevetire!...
 (Coșb., Ant scr., Max. 39).

40

Kaśi vivarjayec cāuryam nidraluṣ carmacaritam
 Jihvalāulyam ca rogārto jivitum yo 'tra vañchati.
 (Panc. 5,41) (Böthl., Ind. Spr. 662).

* * *

Cel ce tușește să evite furtul, cel somnoros șederea pe o blană,
 Cel bolnav lăcomia, dacă vor să trăiască.

* * *

Nicht dürfen Männer stehlen gehn, wenn sie am Husten leiden;
 Wer leicht in Schlaf verfällt, der soll ein Fell zu mausen ¹⁾ meiden;
 Nicht dürfen ihrer Zunge Lust befriedigen die Kranken,
 Und reiche Leute sollen nicht um Kleinigkeiten zanken ²⁾.
 (F., Ind. 228) (1715).

1) Er könnte sich sonst darauf legen, einschlafen und ergriffen werden. (Fritze).

2) Ultimul vers din traducerea lui Fritze și a lui Coșbuc lipsește în textul sanscrit, ceea ce-l încă o dovadă că Coșbuc a tradus după textul lui Fritze.

* * *

Cel cu tuse niciodată să nu plece(-n sat) să fure ;
 Cei ce cad în somn *isteric* să nu *meargă prin pădure* ;
 Cei bolnavi să nu vorbească, să le curgă vorba vale ;
 Cei bogați să nu se certe pentru două-trei parale.
 (Coșb., Ant. scr., Max. 40).

41

Sag'an, worauf man Eifer soll verwenden ?
 ~ Auf Wissen, gute Arzneien und Spenden.
 Worauf indess soll man verschmäh'n zu schauen ?
 ~ Auf Böse, fremdes Gut und fremde Frauen.
 (Fr., Ind. 223) (1793).

* * *

Să-mi spui tu, unde-i bine să fii mereu zelos ?
 ~ La daruri, la știință, la leacuri cu folos.
 Și a fi zelos, tu spune-mi la ce nu este bine ?
 ~ La bun străin, la rele și la femei străine.
 (Coșb., Ant. scr., Max. 41).

42.

Janam janapadā nityam arcayanti nṛpārcitam
 Nṛpenā'vamato yas tu sa sarvāṁ avamanyate.
 (Hit. 2,76) (Böthl., Ind. Spr. 930).

* * *

Totdeauna poporul cinstește pe acela pe care-l cinstește regele ;
 Cine-l disprețuit de rege, acela-l disprețuit de toți.

* * *

Vom ganzen Volke wird geehrt, wer Ehre bei dem Fürsten fand ;
 Doch wen der Fürst geringschätzt, ach, ihn schätzt gering das
 ganze Land.

(Fr., Ind. 18) (2323).

* * *

Stai cu regele tu bine ?
Geniu ești, puțini ca tine.
 Dar ești urgisit de rege ?
Ești o vită, se-nțelege.
 (Coșb., Ant. scr., Max. 42).

43.

Udīrito 'rthāḥ paçunā'pi gr̥hyate
 Hayaç ca nagaç ca vahanti coditaḥ !
 Anuktaṁ apy uḥati paṇḍito janaḥ
 Pareṅgitajñanaphala hi buddhayaḥ.
 (Tantr. I, 16) Böthl., Ind. Spr. 463).

* * *

Și un animal înțelege ce i se vorbește; și caii și elefanții merg cînd sînt îmboldiți cu vorba Omul învățat pricepe și fără să i se spună; căci roadele inteligenței se află în recunoașterea semnelor făcute de alții.

* * *

Des ausgesprochenen Wortes Sinn wird auch vom Vieh erkannt;
(Es ziehn, wenn's anbefohlen ward, wie Ross, so Elephant).
Erraten wîrd, was Keiner noch aussprach, von klugen Leuten;
(Gibt doch Verstand die Fähigkeit, Gebärden recht zu deuten).
(Fr., Ind. 11) (1236).

* * *

*Cei proști, ca vita, te-nțeleg
Numai cînd spui cuvîntu-ntreg;
Dar te-nțelegi cu cei cu minte
Numai din ochi, fără cuvinte.*
(Coșb., Ant. scr., Max. 43),

44.

Kṛidante bhujaṃgāiḥ sardham ramante parayoṣṭā
Rajānam api sevante aho sahasikā narāḥ.
(Hit. II, 21) (Böthl., Ind. Spr. 764).

* * *

Ce temerari sînt oamenii! Ei se joacă cu șerpii, se desfată cu femeile altora și servesc pînă și pe un rege!

* * *

Die Scherz und Spiel mit Schlangen treiben, mit fremden
Weibern Umgang pflegen,
Die selbst in Fürstendienst sich stellen, wie sind die
Männer, ach, verwegen!
(Fr., Ind. 215) (1964).

* * *

*Știi tu-n cine-i nebunia mai nebună? n lacei
(Care-și pierde viața-ntreagă) alergînd după femei!
În acei care se joacă cu vr-un șarpe (-n lan culcat)
Și-n acei ce cred că-i cinste de-a fi slugi pe la palat.*
(Coșb., Ant. scr., Max. 44).

45.

Die Löwin schläft mit ihrem Sohn, dem einen, wackren, ohne
Zagen;
Zehn Söhne hat die Eselin und muss sammt ihnen Lasten tragen.
(Fr., Ind. 247) (1417).

Dar cînd i-a sosit timpul, el nu trăiește, chiar de-i atins de un fir de iarbă.

* * *

Nicht stirbt ein Mensch vor seiner Zeit, ob hundert Pfeile
ihn durchbohren;
Er ist, von Grases Spitze nur berührt, erschien die Zeit,
verloren.

(Fr., Ind. 385) (3595).

* * *

*Cazi în foc, te-arunci în apă,
Bei venin — zeti te scapă,
Dacă zeti ți-au venit
Zile sub cerescul soare.
Dar cînd timpul ți-a sosit,
Tu te-atingi de-un spic, de-o floare,
Și-ai murit.
(Coșb., Ant. scr., Max. 50).*

51.

Vier Mittel schuf der Schöpfer einst, geeignet Feinde zu bezwingen.
Ein fünftes schuf er nicht, durch das dir Frauenzähmung kann ge-
lingen.

(Fr., Ind. 4) (2227).

* * *

Ca să-mi îmblinzesc dușmanii,
Patru lucruri ¹⁾ am. D-aceea
Îmi mai trebuiește unul
Ca să-mi îmblinzesc femeia.
(Coșb., Ant. scr., Max. 51).

52.

Cintyate naya evā 'dāv amandam samupepsubhīh
Vinamya purvam śimho 'pi hanti hastinam ojaś.
(Kus., Drst. 7) (Böthl., Ind. Spr. 914).

* * *

Cei care năzuiesc spre o țintă mare își fac mai întîi un plan.
Și leul mai întîi se pitește, apoi atacă hotărît elefantul.

1) *Patru lucruri*: patru mijloace (și anume: dezbinarea, blîndețea, corupția și forța).

* * *

Wer Grosses zu erreichen wünscht, von dem wird erst ein Plan
erdacht;
Der Löwe duckt sich, dann erwürgt den Elefant er mit Macht.
(Fr., Ind. 9) (2294).

* * *

Vrei să faci un lucru mare?
Fă-te mic, stăi liniștit.
Leul, (oricît e de tare),
Cînd atacă elefantul,
Stă întii pitit.
(Coșb., Ant. scr., Max. 52).

53¹⁾

Mahabhi[—]janaja[—]ta[—]na[—]m a[—]pi ha[—] dhi[—]n[—]ni[—]sarga[—]tah
Sari[—]ta[—]m i[—]va na[—]ri[—]na[—]m v[—]rit[—]ti[—]r ni[—]mna[—]nu[—]sari[—]ni.
(Kalh., Rajatar. 6,316) (Böthl., Ind. Spr. 2155).

* * *

Ah! (chiar și purtarea) femeilor (de obîrșie nobilă) tinde în jos, la
fel ca apa (riurilor).

* * *

Femeile și apa sînt lucru curios;
Au numai o tendință: s'ajungă tot mai jos.
(Coșb., Ant. scr., Max. 53)

54²⁾

Sar[—]va[—]tra sam[—]pa[—]das ta[—]sa[—] sam[—]tu[—]sta[—]m ya[—]sa[—] ma[—]na[—]sam
U[—]pa[—]na[—]d[—]g[—]u[—]d[—]ha[—]pa[—]da[—]sa[—]ya na[—]nu car[—]ma[—]v[—]ri[—]te 'va bhu[—]h.
(Çarṅg., Paddh., Saṁśoṣapraçansa 10) (Böthl., Ind. Spr. 3206).

* * *

Cine-și mulțumit în inima sa, acela-și pretutindeni fericit.
Cine are piciorul încălțat, pentru acela pămîntul (întreg) e acoperit
cu piele.

* * *

Are tot și-n totdauna
Omul care-și mulțumit:
Pentru cel *descuț*³⁾ pămîntul
E cu piele-acoperit.
(Coșb., Ant. scr., Max. 54).

1) Această cugetare lipsește la Fritze.

2) Și această cugetare lipsește la Fritze.

3) Ciudată e traducerea lui Coșbuc: „Pentru cel descuț”; textul sanscrit este: „Pentru cine are piciorul încălțat”. Probabil că și aici a influențat asupra traducerii ritmul. Cf. p. 92, n. 2.

55

Den, welchem ohne eignes Mühn der Zufall etwas reicht,
Und den, der nichts beim Mühn erlangt, du findest sie nicht
leicht.

(Fr., Ind. 12) (2305).

* * *

Dau zeii mult, mari daruri fac,
Dar nu vin ca să-ți bage-n sac.
(Coșb., Ant. scr., Max. 55) ¹⁾.

56 ²⁾

Udeti savita tamras tamra eva 'stam eti ca
Sampattau ca vipattau ca mahatam ekarupata.
(Mam. Kavyaprakāṣa, 92) (Böthl., Ind. Spr. 464).

* * *

Soarele răsare roș și apune tot roș.
Cei aleși rămân neschimbați ³⁾ în fericire și-n răstriește.

* * *

Soarele răsare roșu, și tot roșu el apune;
Omul bun, în zile rele, e tot bun, ca-n zile bune.
(Coșb., Ant. scr., Max. 56).

57

Doṣabhiter anārambhāḥ kapuruṣasya lakṣaṇam
Kair ajīrnabhayaḥ bhratar bhojanam parihiyate.
(Hit. 2,54) (Böthl., Ind. Spr. 1257).

* * *

Caracteristica omului fricos este că nu întreprinde nimic, de teamă
să nu greșească.

Cine, frate, renunță la mincare, de frica indigestiei?

* * *

Das ist ein Wicht, der sich aus Furcht vor Schaden nichts zu
tun getraut;
Stellt Keiner doch das Essen ein aus Furcht, dass er es nicht
verdaut.

(Fr., Ind. 109) (2984).

* * *

Sînt oameni, care de teamă că nu vor reuși,
Nimic nu vreau să-nceapă și stau în nelucrare.—
Văzut-ați om vrodăță să fugă de mincare,
De teamă că mîncarea el n-o va mistui?
(Coșb., Ant. scr., Max. 57).

1) Maxima aceasta se deosebește atât de mult de aceea a lui Fritze, încît ambele n-au în comun decît ideea. E posibil ca poetul nostru să se fi inspirat din altă cugetare, însă n-am găsit-o la Fritze, nici la Böthlingk. Cf., de altfel, maxima 34 și nota de acolo.

2) Această cugetare lipsește la Fritze.

3) Literal: „au aceeași înfățișare”.

58 ¹⁾

Ori norii-și varsă ploaia-n mare,
 Ori dai *bogatului* mincare:
 (Prostia tot un nume are).
 (Coșb., Ant. scr., Max. 58).

DIN MAHABHARATA

Coșbuc traduce din Mahabharata patru episoade, pe care le publică în ordinea următoare:

1. Urvasi, 2. Tilotama, 3. Bhima, 4. Moartea Panduizilor.

În Mahabharata ele se succedă altfel:

1. Bhima (I,139,1 — 142,34), 2. Tilotama (I,202,27 — 204,25), 3. Urvasi (III), 4. Moartea Panduizilor (XVII).

N-am avut la îndemână textul sanscrit al acestor episoade, nici traducerea germană de care s-a folosit Coșbuc.

BHIMA

Episodul *Bhima* a fost prelucrat foarte liber de Fr. Rückert sub titlul: *Hidimba* ²⁾.

În traducerea rusească a lui V. I. Kallianov ³⁾, care-l în proză și exactă, sînt înșirate, în versul 13 din I,142, numele proprii: Iudisthira, Arjuna, Nakula și Sahadeva.

În aceeași ordine și cam în același loc se află aceste nume și la Coșbuc. În schimb ele nu se găsesc la Rückert în acest pasaj; iar acolo unde se află, în loc de Nakula și Sahadeva stă: Gemenii (*die Zwilling'*(e)).

Versul penultim din traducerea lui Coșbuc: „Apoi Bhima ia cadavrul și cu mîna-l rupe-n două”, se găsește la sfîrșitul episodului următor: „Uriașul Baka și familia brahmanică”, din Mahabharata I; de aceea el lipsește la Rückert și la Holtzmann (v. mai jos).

Toate acestea: titlul schimbat (Bhima, în loc de Hidimba), numele proprii din versul 13, versul penultim din traducerea lui Coșbuc, dovează că acesta nu s-a folosit de traducerea lui Rückert, nici de aceea, foarte prescurtată, a lui A. Holtzmann ⁴⁾.

În general, traducerea lui Coșbuc e mult mai apropiată de textul original sanscrit, după cum ne arată traducerea rusească menționată mai sus, decît traducerea lui Rückert sau a lui Holtzmann. Coșbuc trebuie să se fi folosit de traducerea vreunui alt autor, probabil tot german, și aceasta trebuie să fi fost mai exactă, și poate chiar în proză, ca aceea a lui Kallianov sau a lui Kellner (v. p. 107).

Și pentru acest episod n-am avut la îndemînă originalul sanscrit, ci numai traducerea lui Kallianov, menționată mai sus.

1) V. Max. 22 și nota de acolo.

2) V. Fr. Rückerts Werke, ed. Conrad Beyer, vol. 6, p. 430—432.

3) Mahabharata, Adiparva, Moscova-Leningrad, 1950.

4) Die Kurunge, p. 132 sq., din: „Indische Sagen“, vol. I (1854).

NALA ȘI DAMAJANTI

Coșbuc a tradus cîntul al IX-lea din Nalopākhyāna („Povestea lui Nala“) sub titlul: „Nala și Damajanti“¹⁾.

Traducerea aceasta a lui Coșbuc este relativ cea mai exactă din toate cîte a făcut din literatura sanscrită.

Originalul sanscrit cuprinde 36 de strofe, de cîte două versuri, pe care Coșbuc le-a redat în 80 de versuri, deci aproape același număr. Din aceste versuri însă aproape jumătate (38) nu se găsesc în textul sanscrit.

Povestea lui Nala a fost tradusă în limba germană, sub titlul: *Nala und Damayanti*, de Fr. Rückert în 1828. Traducerea e magistrală. Rückert a mai adăugat imagini și idei care nu se găsesc în original.

Spre deosebire de traducerea lui Rückert, prelucrarea liberă a lui A. Holtzmann²⁾ e mult scurtată, ca și episodul Hidimba (v. p. 106).

O traducere în proză, foarte exactă și îngrijită, a fost făcută de H. C. Kellner³⁾. De ea s-a folosit Coșbuc, după cum se poate vedea, între altele, din următoarele pasaje și expresii, care nu se găsesc la Rückert, nici la ceilalți traducători germani.

*Kellner (o. c.)**Coșbuc*

der Nishadherherr (41,2)⁴⁾
da giebt es heute für mich
etwas zu essen; das soll einmal
ein Leckerbissen sein (41,3-4).
splitterfasernackt (41,10).
gesenken Antlitzes (41,11).
reichlich mit Wurzeln... ver-
sehen (42,5).

prințul de Nișada (25)⁵⁾.
astăzi vom minca... și noi bine
(26)

gol de tot (30).
cu ochii la pămînt (30).
sînt rădăcini destule (45).

NALOPĀKHYĀNAM

IX

Brhadaçva uvāca.

(Tatas tu yate vārṣṇeṇye punyaçloksya dīvyataḥ
Puṣkarena hr̥taṃ rājyaṃ yac ca'nyad vasu kimcana. (1).
Hr̥tarājyaṃ nalam rājan prahasanaṃ puṣkaro'bravīt)
Dyūtaṃ pravartatāṃ bhūyaḥ pratipāno'sti kas tava. (2).
Çiṣṭā te damayanty ekaṃ sarvaṃ anyaj jitaṃ mayā
Damayantyāḥ paṇaḥ sādhu vartatāṃ yadi manyase. (3).
Puṣkarenai'vamaṃ uktasya punyaçlokasya manyunā

1) V. și p. 136.

2) Indische Sagen, III.

3) In Reclams Universalbibliothek, 1885.

4) Prima cifră arată pagina, a doua rîndul.

5) Cifră arată versul.

- Vyādīryate'va hrdayam na cai'nam kim cid abravīt. (4).
 Tatah puṣkaram ālokya nalah paramamanyumān
 Utsriya sarvagatrebhyo bhuṣanani mahayaçāḥ (5).
 Ekavaśa hy asa vitāḥ suhricçhokavivardhanah
 Niçcakrama tato rāja tyaktva suvipulāṃ çriyam. (6).
 Damayanty ekavastra'tha gacchantam prsthato'nvagat
 Sa taya bahyatah sardham triratram naiṣadho'vasat. (7).
 Puṣkaras tu maharaja ghoṣayam āsa vai pure
 Nale yah samyag atiṣṭhet sa gacched vadhyatam mama. (8).
 Puṣkarasya tu vakyena tasya vidveṣanena ca
 Paura na tasya satkaram krtavanto yudhiṣṭhira. (9).
 Sa tatha nagarabhyase satkararho na satkrtah
 Triratram uṣito rāja jalamatreṇa vartayan. (10).
 Pīdyamanah kṣudha tatra phalamulani karṣayan
 Pratiṣṭhata tato rāja damayanti tam anvagat. (11).
 Kṣudhaya pīdyamanas tu nalo bahutithe'hani
 Apaçyac çakunan kañç cid hiranyasamdrçacchadan. (12).
 Sa cintayam āsa tada niṣadhadhipatir bali
 Asti bhakṣyo mama'dya'yam vasu ce'dam bhaviṣyati. (13).
 Tatas tan paridhanena vaśasa sa samāvṛnot
 Tasya tad vastram ādaya sarve jagmur vihayasa. (14).
 Utpatantah khaga vakyam etad ahus tato nalam
 Drṣṭva digvasasam bhūmau sthitam dīnam adhomukham. (15).
 Vayam akṣaḥ sudurbuddhe tava vaśo jihirṣavaḥ
 Āgata na hi nah pritiḥ savāsasi gate tvayi. (16).
 Tan samikṣya gatan akṣan ātmanam ca vivasasam
 Puṇyaçlokaḥ tadā rājan damayantim atha'bravīt. (17).
 Yeṣam prakopaḍ aicvaryat pracyuto'ham anindite
 Prānayatram na vinde ca duḥkhitah kṣudhaya'nvitah, (18).
 Yeṣam krte na satkaram akurvan mayi naiṣadhaḥ
 Ta ime çakuna bhutva vaśo'py apaharanti me. (19).
 Vaiṣamyam paramam prāpto duḥkrito gatacetanah
 Bharta te'ham nibodhe'dam vacanam hitam ātmane. (20).
 Ete gacchanti bahavaḥ panthāno dakṣiṇāpatham
 Avantim rkṣavantam ca samatikramya parvatam. (21).
 Eṣa vindhyo mahaçailah payoṣṇi ca samudraga

- Ācramaç ca maharṣinam bahumūlaphalanvitah. (22).
 Eṣa panthā vidarbhanam asau gacchati kauçalan
 Atah param ca deçoyam dakṣiṇe dakṣiṇapathah. (23).
 Etad vakyam nalo rāja damayantim samahitah
 Uvaca'sakrd artto hi bhaimim uddiçya bharata. (24).
 Tatah sa baṣpakalaya vaca duhkkena karṣita
 Uvaca damayanti tam naiṣadham karuṇam vacah. (25)
 Udvejate me hrdayam sidanty āgani sarvaçah
 Tava parthiva samkalpam cintayantyaḥ punaḥ punaḥ. (26).
 Hrtarajyam hrtadravyam vivastram kṣuttrṣṇānvitam
 Katham utsriya gaccheyam aham tvam nirjane vane. (27).
 Çrantasya te kṣudha 'rttasya cintayanasya tat sukham
 Vane ghore maharaja naçayisyamy aham klamam. (28).
 Na ca bharyasamam kimcid vidyate bhiṣajam matam
 Āuṣadham sarvaduḥkheṣu satyam etad bravimi te. (29).

Nala uvāca

- Evan etad yatha 'ttha tvam damayanti sumadhyame
 Na 'sti bharyasamam mitram narasya 'rttasya bheṣajam. (30).
 Na ca'ham tyaktukamas tvam kim artham bhīru çankase
 Tyajeyam aham ātmanaṁ na cai 'vam tvam anindite. (31).

Damayanti uvāca

- Yadi mām tvam maharaja na vihatum ihe 'cchasi
 Tat kim artham vidarbhanam panthah samupadiçyate. (32).
 Avaimi ca'ham nrpate na tu mām tyaktum arhasi
 Cetasa tv apakṣṭena mām tyajetha mahipate. (33).
 Panthanam hi mama 'bhikṣnam akhyasi ca narottama
 Atonimittam çokam me vardhayasy amaropama. (34).
 Yadi ca'yam abhiprayas tava jnatīn vrajet iti
 Sahitav eva gacchavo vidarbhan yadi manyase. (35).
 Vidarbharajas tatra tvam pujayisyati manada
 Tena tvam rājan sukham vatsyasi no grhe. (36).
 Iti nalop akhyane navamo 'dhyayah.

POVESTEA LUI NALA

*Brhadaçva*¹⁾ povesti:

(După plecarea lui Varșneya²⁾, Punyaçloka pierdu la joc domnia și tot avutul îi fu răpit de Pușkara. (1).

Atunci acela zise batjocoritor către Nala rămas fără domnie: „Hai să jucăm din nou. Ce pui? (2).

Nu ți-a mai rămas decât Damayanti; restul ți l-am câștigat tot. Dacă primești, jucăm pe Damayanti“ (3).

La aceste vorbe ale lui Pușkara inima lui Punyaçloka plesni de supărare; dar nu-i dădu nici un răspuns. (4).

Apoi, privind cu minie la Pușkara, mindrul Nala își scoase podoa-bele de pe el (5).

Și abia acoperit cu o singură haină, regele plecă, părăsind o bogăție nemăsurată și umplind de jale pe prietenii săi. (6).

Damayanti, îmbrăcată și ea numai cu o haină, îl însoți; trei nopți petrecu Naișadha³⁾ împreună cu ea sub cerul liber. (7).

Pușkara porunci să se strige prin cetate că cel care va cuteza să stea împreună cu Nala, va fi omorât. (8).

Din pricina poruncii și a urii lui Pușkara, locuitorii cetății nu-l primiră pe Nala. (9).

Astfel petrecu el trei nopți afară din cetate, trăind numai cu apă, fără a fi primit de cineva, el care era atît de vrednic de aceasta. (10).

Deoarece îl chinuia foamea, regele plecă, hrănindu-se cu rădăcini și fructe; iar Damayanti îl însoți. (11).

Trecură așa multe zile; o dată Nala, chinuit de foame, văzu niște păsări mari, cu aripi de aur. (12).

Atunci el se gîndi: „Acum am ce minca și socot că mîncarea va fi bună“, (13).

Și aruncă peste ele haina cu care se învelea. Dar păsările se înălțară în văzduh, răpindu-i haina. (14).

În timp ce-și luau zborul, păsările, privind la Nala, cum sta gol și abătut pe pămînt, îi ziseră: (15).

„O, nebunule, noi sîntem zarurile; am venit să-ți răpim și haina ce ți-a mai rămas; căci nu ne tîhnea că te-ai dus îmbrăcat“ (16).

Văzînd cum se îndepărtează zarurile și că a rămas fără haină, Punyaçloka zise către Damayanti: (17).

„Draga mea, uite, zarurile — din a căror pricină mi-am pierdut domnia și n-am ce minca, încît sufăr de foame, nenorocitul de mine, (18).

Și din a căror pricină Nișazii nu m-au primit în casa lor, — s-au prefăcut în păsări de pradă și mi-au furat haina (19).

Am ajuns în culmea nenorocirii, sufăr, mintea mi-i luată. Sînt soțul tău: ascultă vorbele mele, căci îți doresc binele. (20).

1) *Brhadaçva*: un sfînt antic.

2) *Varșneya*: vizitiul lui Nala — *Punyaçloka*: „Cu bun renume“, denumire a lui Nala. — *Pușkara*: fratele lui Nala.

3) *Naișadha*: Nala domnitorul Nișazilor.

Iată, o mulțime de drumuri, care duc spre Deccan,¹⁾ spre Avanti și spre muntele Rikṣavat, ocolindu-l (21).

„Acesta-i Vindhya²⁾ cu stînci uriașe, iar apa aceea e Payoṣṇi, care se varsă în ocean. Iată și sihăstriile marilor pustnici, pline cu rădăcini și fructe (22).

Drumul acesta duce spre țara Vidarbhillor; celălt spre Koṣala³⁾. Țara aceea, care se-ntinde spre miazăzi, este Deccanul“ (23).

Vorbele acestea le spuse regele Nala cu tristețe de cîteva ori către fiica lui Bhima (24).

Atunci Damayanti coplesită de durere, grăi cu jale și cu vocea înecată de plîns către Naiṣadha : (25).

„Inima mi se infioară; tot trupul abia mi se mai ține, cînd mă gîndesc la ceea ce vrei să faci (26).

Cum aș putea să plec și să te las în această pustietate, după ce ți-ai pierdut domnia și averea, acum cînd ești gol, flămînd și însetat ? (27).

O, rege ales, tu ești istovit și foamea te chinuiește; lasă-mă dar să-ți alung oboseala în pădurea asta grozavă (28).

După cum spun doctorii, nu se află leac la fel ca soția, în orice răstriește. Adevăr îți spun“ (29).

Nala grăi :

„O, frumoasa mea Damayanti, asta așa-i, după cum spui. Nu se află prieten la fel ca soția, nu e leac mai bun ca ea pentru bărbatul care suferă (30).

Eu nu vreau să te părăsesc; de ce te temi dar, draga mea ? Mai degrabă mi-aș da viața, decît să te las“ (31).

Damayanti grăi :

„O, rege, dacă n-ai de gînd să mă părăsești, de ce-mi arăți drumul care duce spre țara Vidarbhillor ? (32).

Eu te-nțeleg; dar nu mă părăsi. Ai face o faptă josnică, dacă m-ai lăsa singură (33).

O, bărbat ales, asemenea zeilor, tu mereu îmi arăți drumul acesta, și prin asta îmi mărești jalea (34).

Dacă însă dorința ta este ca să mă duc la rudele mele, atunci să mergem împreună în țara Vidarbhillor, dacă găsești cu cale (35).

O, stăpînul meu iubit, regele Vidarbhillor⁴⁾ te va primi cu cinste și acolo vei trăi fericit în casa noastră“ (36).

Acesta-i al nouălea capitol din Povestea lui Nala.

1) *Deccan* (scr. dakṣināpatha „Țara de la miazăzi“); podișul central al Indiei.
— *Avanti* (sau *Ujjayīni*): nume de oraș. — *Rikṣavat*: numele unui munte.

2) *Vindhya*: lanț de munți, care merge de la răsărit la apus, la nordul Deccanului.

3) *Koṣala*: nume de țară, cu capitala *Āyodhya*.

4) *Regele Vidarbhillor*: Bhima, tatăl Damayanti-ei.

H. C. Kellner
NALA UND DAMAYANTI
 Neunter Gesang

(Als Vārshnéya fortgegangen, da ward dem spielenden Punyaçlôka von Pushkara das ganze Königreich und jedweder andere Besitz abgenommen.)

Da sprach Pushkara unter lautem Lachen zu dem Reichsledigen König): „Das Spiel gehe weiter! Was ist anjetzt dein Gegeneinsatz? Übrig geblieben ist dir einzig noch Damayanti: (alles andere hab'ich gewonnen). Wohlan! Um Damayanti gehe denn das Spiel, (wenn es dir also genehm ist!)“

Da ward dem Könige Punyaçlôka das Herz zerrissen von tiefem Weh, (und er erwiderte kein Wort). In tiefster Trauer warf Nala einen Blick auf Pushkara: (dann riss er herunter vom ganzen Leibe all seinen Schmuck) und mit einem einzigen Gewande angetan, (5) (sonst ohne alle Hülle), zog er als Freundeskummermehr von dannen, der glorreiche Fürst, (einem unermesslichen Wohlstande den Rücken kehrend).

Und Damayanti, angetan mit einem einzigen Kleide, folgte dem Gehenden auf dem Fusse. Drei Nächte verweilte der Nishadher mit ihr zusammen im Freien.

Pushkara aber liess in der ganzen Stadt ausrufen: „Wer zu Nala stehet, der finde den Tod durch meine Hand!“

Ob solcher Rede Pushkaras und seiner feindseligen Gesinnung versagten ihm die Stadtbewohner gastliche Aufnahme. (So blieb er in der Umgegend der Stadt, der König), der es so verdiente gastlich aufgenommen zu werden (und keine gastliche Aufnahme fand). Drei Nächte blieb er allda, nur von Wasser sein Leben fristend, (10) von Hunger gepeinigt, Früchte und Wurzeln aus dem Erdboden reissend.

Dann zog der König weiter, und Damayanti folgte ihm. Und so verfloss gar mancher Tag. Einmal, da gerade Hunger ihn recht quälte, erblickte Nala etliche goldig geflügelte Vögel. Und es dachte (der starke) Nishadherherr bei sich: „Sieh da, da giebt es heute für mich etwas zu essen: das soll einmal ein Leckerbissen sei“.

Und allsobald überdeckte er die Vögel mit dem Untergewand.

Da nahmen jene sein Gewand und gingen damit allesamt in die Luft. Im Auffliegen aber, sprachen die luftdurchwandelnden Wesen also zu Nala, da sie ihn auf dem Erdboden (stehen sahen), splitterfasernackt, (traurig) und gesenkten Antlitzes (15):

„Würfel sind wir, dummer Fant!
 (Sind dir hurtig nachgeflogen),
 Dir zu rauben das Gewand,
 Widerrechtlich uns entzogen.

War uns wirklich herzlich leid,
 Weil du uns davon gegangen,
 Angetan mit einem Keid.
 Mochten's gar zu gern erlangen.“

(Also sah der König die Würfel davon ziehen). Er selbst stand ohne Gewandhülle da und sprach zu Damayanti:

(„Du Muster von einem Weibe! Dieselben, um deretwillen ich keinen Lebensunterhalt finde in meinem Leide und in meinem Hunger; dieselben um deretwillen die Nishadher mir gastliche Aufnahme versagten, sieh nur, Vögel sind sie geworden) und nehmen mir nun gar noch mein Kleid mit fort. So bin ich in das härteste Missgeschick geraten, (ich Unglücksmensch, habe meinen Verstand verloren. Ja, das ist aus) deinem Gatten geworden. (20). Vernimm (jetzo folgende Rede: sie ist dir erspriesslich. Siehe!) hier gehen viele Wege (nach dem Lande des Südens;) der eine führt vorüber an Avanti und über das Gebirge der Bären. Dort ist die Vindhya, die grosse Felsenmasse und die (dem Meere zuströmende) Payōshni (und die Einsiedelein der hohen heiligen Sänger), die reichlich mit Wurzeln und Frucht versehen sind. Hier wiederum ist der Weg zu den Vidarbhern; jener geht zu den Kōçalern; (von da an weiter ist dann jenes Südland, welches sie nennen Dakshināpatha“).

(Diese Rede sprach König Nala zu Damayanti); er sprach (sie mit gespannter Aufmerksamkeit und immer wieder von neuem. Gar trauer- voll klangen die Worte, die er an die Bhīmatochter richtete).

Da sprach Damayanti mit tränenschwacher Stimme, vom Leide gequält, zum Nishadher das klägliche Wort: (25).

„Es bebt mir das Herz, ach! (es brechen zusammen die Glieder des Leibes, dieweil ich, o Landesfürst, wieder und immer wieder deinen Entschluss bedenke). Dich, (den Reichesberaubten, Schätzeberaubten,) Gewandlosen; Hunger- und (Durst)gequälten, o wie könnt'ich dich verlassen, (wie könnt'ich fortgehen) im menschenöden Walde? Du bist ermüdet, du bist gefoltert vom Hunger, du bist ermattet, und die Erinnerung an das verflossene Glück lebt noch in dir. Sieh, all dieses Leid will ich tilgen (im schrecklichen Walde, o grosser König). Denn von allen Heilmitteln, so da von den Ärzten geschätzt werden in allerlei Nöten, ist keines, das da gliche einer Gattin. (Wahrheit ist es, was ich dir sage“).

Nala sprach:

„Ja, so ist es, wie du sagtest, meine Damayanti, du süsse Huldgestalt! Es giebt keinen Freund, kein Heilmittel für einen leidtragenden Mann, das da gliche einer Gattin. (30). Auch bin ich nicht gewillt, dich zu verlassen. (Warum, o furchtsames Weib, argwöhnest du solches?). Eher wollt'ich mich selbst verlassen, ehe denn ich dich verliesse, (du Muster von einem Weibe!“).

Damayanti sprach:

„Wenn du mich, o grosser König, wirklich nicht verlassen willst, warum wird dann mir immer die Strasse nach Vidarbha gewiesen? Ach, ich verstehe (dich schon, du männergebietender Fürst!). Dein Wille ist es nicht mich zu verlassen; aber in einem Augenblicke, wo du deine Besinnung verloren, da mag es leichtlich geschehen, dass du mich verlässest, o gebietender Fürst! Ja, ja, immer wieder erklärst du mir den Weg, du trefflichster Mann! Ach, um solcher Ursache willen mehrest du meinen Kummer, du göttergleicher Mann!) Wenn aber dein Gedanke der sein sollte, ich möchte zu meinen Verwandten gehen, nun,

so gehen wir zusammen nach Vidarbha, wenn solches dir genehm ist. (35). Dort wird der Vidarbhakönig dich ehren du mein Stolz, (dort wirst du, mein König, von ihm geehrt, in unserem Hause ein frohes Leben führen“). (36).

(So lautet im Nalaliede der neunte Gesang).

NALA

Cintecul IX din „Nala și Damajanti“

„*Mai jucăm o dată, regel Ce pui tu ? Într-un noroc —
N-ai decît pe Damajanti, pune-ți dar nevasta-n joc*“.
Nal, izbit de-aceste vorbe, a-înegrit. (Mișelul cere
Pe nevastă-sa ! Cu vocea sfișiată de durere
A răspuns : „O pun“ : și cubii au pierdut-o și pe ea.)¹⁾
*Zăpăcit și beat de pierderi, Nal cu ochii stinși privea
Cubii regelui Pușcaras (și-atunci haina lui cea veche
Cea din urmă bogăție, el o pune-n joc — și-o pierdel)
Numai în cămașă, Nala, regele iubit, acum
Pleacă rușinîndu-și frații, (și pe-un lătrălnic drum
Iese din oraș, se duce blestemîndu-se pe sine) ;
Numai Damajanti, goală de podoabe, (tristă) vine
După el. Și cu nevasta pe sub ziduri a doîmit
Două nopți (în vînt și-n ploaie) Nala (cel desmoștenit).
Dar Pușcara, (domnul lumii), dă poruncă (aspră foarte) :
„Cine va primi pe Nala, dojenit va fi cu moarte !“
Și temîndu-se de vorba celui aspru la porunci
(Toți au ocolit pe Nala, și zăvor au pus d-atunci
Ușilor), să nu primească pe cel vrednic de primire.
Și-a trăit trei nopți sărmanul, (gol și fără adăpostire,
Pe sub ziduri,) bînd de foame apa (bălților de ploi).
Și-a plecat de-aici; nevasta l-a urmat. Și amîndoi
Supți erau de multă foame, (galbeni de amar ca luna).
Și-au văzut, (umblînd pe dealuri), stoluri multe de sacuna,²⁾
Și-a zis prințul de Nișada : („Am o pasăre să prind —)
Astăzi vom mîncea, iubito, și noi bine“. (Și zîmbînd
De noroc), dezbracă Nala grabnic haina și-o aruncă
Peste-un stol ; dar stolul zboară (de pe deal (ducînd în luncă)
Haina (prințului), departe, mai departe-n cerul sfînt.
Gol de tot rămîne prințul, și cu ochii la pămînt
El aude cum sacunas rîd cu inima pizmașă :
„Noi sîntem, nebune, cubii. Și-am știut că ai cămașă
Și ne doare, cîtă vreme noi mai știm că ai ceva !“
(Rușinat pînă la suflet), Nala (fără suflet) sta
Despoiat de (cea din urmă) haină, (și privind nevasta sa)
El a zis : („Tu vezi, iubito, cum mă bate soarta asta !
Cubii mi-au pierdut averea, tronul ei mi l-au vîndut,
M-au lăsat flămînd pe drumuri ! Cine-î ajutor și scut*

1) Nala nu pune în joc pe soția sa, Damajanti ; (v. textul sanscrit și traducerea noastră), așa se face că Damajanti îl însușește pe Nala în exil. În schimb Yudhișthira este acela care pierde la joc totul, pînă și pe soția sa, Draupadi. (Mahabh. II).

2) Sacuna (scr. çakuna), o pasăre mare.

Unui om căzut în rele? Omului cu patimi cine?)
Și-au venit ca să-mi dezbrace și cămașa de pe mine,
Și-am ajuns la mișelia cea din urmă, cea mai rea...
Sînt bărbatul tău, ascultă: Acest drum, iubita mea,
Se desparte-n toată partea: — unul duce la Vidarba,
Unde sînt cu roduri pomii, (unde crește-naltă iarba)
Și sînt rădăcini destule; (la Vidarba sînt ai tăi.)
Altul duce la Cosalas; și la Ricsavan în văi
Cestălaalt, la munții Vindja ăst de ici, și la Avanti
Cel de colo — altul duce la Pajosni, Damajanti!
 El a zis (strivit de soarta fiicei regelui, cu *gînd*
 Să-i mai ușureze greul nenorocului, lăsînd
 Drumul liber, să se ducă unde vrea; de-acum de dînsul
 Ce-o mai leagă? De ce-o ține el, nemîngîindu-i plînsul?)
 Dar (cu ochii plini de plîngeră și) de plîns cu glasul plin,
 A răspuns *tremurătoare* Damajanti cu *suspîn*:
 „*Tu-mi rupi inima, (iubite), (tu mă judeci în tot felul;*
 Un cuțit d-oțel ți-e vorba și-mi străbați prin piept oțelul!)
 Să te las plîgînd în noapte? Fără hrană la popas,
Să te las bătut de vînturi! Gol în codru să te las?
 Obosit (de căi), *cu ochii stinși de gînduri troienite,*
 În pustiu unu codru (dacă vei cădea, iubite),
 Mort de foame, *spune-mi cine să te mîngîie-n dureri?*
Ca femeia nu e nimeni, ajutorul cînd i-l ceri.
 (Știe chinul tău să-l simtă și puteri din nou să-ți dea —
 Eu aș fi, lăsînd pe Nala, cea mai josnică femeie!“
 — „*Tu cea plină de iubire! (Zei zic acest cuvînt.)*
O nevastă, i cea mai scumpă mîngîiere pe pămînt!
 Nu vreau să te las! *Adese, cînd mi-e mintea turburată,*
Eu mă părădesc pe mine, dar pe tine niciodată!
 — „Dacă nu vorești, iubite, să *m-alungi*, de ce-mi arăți
 Drumurile spre Vidarba? *O, dar știu d-atîtea dăți*
Ți se-ntunecă lumina gîndurilor și te-neacă
Dorul să m-alungi! Știu bine că tu nu poți să-mi zici: „pleacă!“
 Ca pe-un zeu te-ador eu, Nala! Cel mai bun dintre bărbați
 Tu ești, Nala! (Mai nainte tu cu ochii lăcrămați)
Mi-ai spus drumul spre Vidarba și-am luat îndată seama
 (Că tu vrei să plec acasă), *să merg singură la mama!*
 Dacă vrei, atunci să mergem amîndoi, — eu fac cum vrei!)
 (Mama știu că ne primește cu tot dragu-n casa ei),
Și cu cinste tata Bhima va primi, redîndu-ți fala,
 (Pe bărbatul cel mai vrednic, pe iubitul meu, pe Nala“).

DIN RAMAJANA

Coșbuc a tradus din Rāmāyana două fragmente:

1. Rama (R. II, 2, 28—47),

2. Dasaratas (R. II, 63, 14—53; 64, 1—57).

Episodul *Daçaratha* a fost tradus de Ad. Fr. Graf von Schack: „*Stimmen vom Ganges*“ (Stuttgart, 1877), p. 106—119: „*Der Tod des Dasaratha*“.

N-am putut să aflu care-i traducerea de care s-a folosit Coşbuc pentru cele două fragmente de mai sus.

Cu privire la Rama v. şi p. 69, n. 1.

RĀMA

(Rāmāyaṇa II, 2, 28—47).

Divyāir guṇāḥ cakrasamo rāmaḥ satyaparākramaḥ / ikṣvakubhyo 'pi sarvebhyo hy atirikto viçam pate. (28).

Rāmaḥ satpuruṣo loke satyaḥ satyaparāyaṇaḥ / sakṣad rāmad vinir-vṛtto dharmaç ca'pi çriya saha. (29).

Prajasukhatve candrasya vasudhāyāḥ kṣamaḡuṇāḥ / buddhya brhas-pates tulyo vīrye sakṣac chacīpateḥ. (30).

Dharmanajñaḥ satyasamdhac ca çilavan anasuyakah / kṣantaḥ santva-yitā çlakṣṇaḥ kṛtajño vijitendriyah. (31).

Mrduç ca sthiracittaç ca sadābhavyo 'nasuyakah / priyavādī ca bhū-tanam satyavādī ca raghavah. (32).

Bahuçrutanam vṛddhanam brahmananam upasita / tena'sye'ha'tulā kīrtir yaças tejaç ca vardhate. (33).

Devasuramanuṣyaṇam sarvastreṣu viçaradaḥ / samyagvidyāvratas-nāto yathavat sāṅgavedavit. (34).

Gandharve ca bhuvi çreṣṭho babhūva bharatagrajah / kalyanābhi-janaḥ sadhur adīnatma mahamatih. (35).

Dvijair abhivinitaç ca çreṣṭhair dharmarthanāipunāḥ / yadā vṛajati sāṅgramam gramarthe nagarasya va, (36).

Gatva saumitrisahito nā 'vijitya nivartate / sāṅgramat punar āgatyā kuñjareṇa rathena va. (37).

Paurāṇ svajanavan nityam kuçalam paripṛcchati / putreṣv agniṣu dareṣu preṣyaçiṣyaganeṣu ca. (38).

Nikhilena 'nupurvyā ca pitā putran ivau 'rasān / çuçuṣante ca vaḥ çiṣyaḥ kaccid varmasu dançitah. (39).

Iti vaḥ puruṣavyāghrah sadā ramo 'bhibhaṣate / vyasaneṣu manu-ṣyaṇam bhrçam bhavati duhkhitah. (40).

Utsaveṣu ca sarveṣu pite 'va parituṣyati / satyavādī maheṣvaso vṛddhasevī jitendriyah. (41).

Smitapurvābhibhaṣī ca dharmam sarvatmana 'çritah / samyagyoktā çreyasam ca nā vigrhyakatharuciḥ. (42).

Uttarottarayuktāu ca vaktā vacaspatir yathā / subhrūr āyata rakṣaḥ sakṣad viṣṇur iva svayam. (43).

Rāmo lokābhīrāmo 'yaṃ cāuryavīryaparākramaḥ / prajāpālanasam-
yukto na rāgopahītendriyah. (44).

Čaktas trailokyam apy eṣa bhoktum kiṃ nu mahīm imāṃ / nā 'sya
krodhaḥ prasādaḥ ca nirartha'sti kadācana. (45).

Hantya eṣa niyamād vadhyān avadhyeṣu na kupyati / yunakty ar-
thaḥ prahr̥ṣṭaḥ ca tam asau yatra tuṣyati. (46).

Dantāḥ sarvaprajakāntāḥ pritisamjananāir nṛṇāṃ / guṇāir virocate
rāmo dīptaḥ sūrya ivā 'nṇubhiḥ. (47).

Tam evaṃguṇasampannam rāmaṃ satyaparākramam / lokapālōpa-
mam nātham akamayata medinī. (48).

RĀMA

(Rāmāyaṇa II, 2, 28—47)

Viteazul Rāma ¹⁾, cel de o seamă cu *Indra*, întrece prin virtuțile
sale divine pe toți urmașii lui *Ikṣvāku*. (28).

Înțeleptul Rāma este credincios, devotat adevărului și *virtuții*; legea
divină purcede din el împreună cu majestatea regască. (29).

Prin plăcerea pe care o dă poporului, el seamănă cu *luna*, prin
răbdare cu *pământul*, ²⁾ prin inteligența sa cu *Brhaspati*, prin puterea sa
cu *Indra*. (30).

Urmașul lui *Raghu* ³⁾ *cunoaște legea*, își ține promisiunea, *e nobil
la suflet, nu defăimează*, e îngăduitor, se poartă cu *bunătate*, e blînd și
recunoscător și-i stăpîn pe simțurile sale. (31).

El e bun, ferm în hotărîre, vorbește prietenos și *spune adevărul*. (32).

El cinstește pe brahmanii bătrîni și învățați; de aceea crește aici,
pe pămînt, slava, gloria și strălucirea sa incomparabilă. (33).

El cunoaște toate armele zeilor, demonilor și oamenilor; *a terminat
studiul Vedei* și și-a îndeplinit toate juruințele; *știe întocmai Veda* ⁴⁾ *îm-
preună cu ramurile ei*. (34).

În domeniul muzicii fiul mai mare al tău, urmașul lui *Bharata*, ⁵⁾ este
cel mai distins; el e de obîrșie nobilă, *virtuos, voios*, și are multă *mințe*. (35).

El a fost instruit de preoții cei mai aleși, pricepuți în știința binelui și a
utilului; cînd pornește la luptă, pentru a apăra un sat sau un oraș. (36).

Împreună cu *Saumitra* ⁶⁾, *el nu se-ntoarce fără biruință*, ci cu un
elefant sau cu un car. (37).

1) *Rāma*, fiul lui Daçaratha (v.p. 125, n. 1), este eroul epopeei *Rāmāyaṇa*. — *Indra*
zeul suprem. — *Ikṣvāku*: rege străvechi.

2) *Pămîntul*: răbdător ca pămîntul. — *Brhaspati*: zeul înțelepciunii și al eloc-
venței.

3) *Urmașul lui Raghu*: Rāma.

4) *Veda*: știința sfîntă; *ramurile Vedei* (*vedāṅga*) sînt științe auxiliare ale ei:
fonetica, astronomia, ritualul etc.

5) *Bharata*: numele unui rege.

6) *Saumitra*: Lakṣmana, fratele lui Rāma.

Totdeauna el întreabă cu de-amănuntul pe locuitori, ca pe ai săi, cum le merge, și se interesează de casa, de copiii, de nevestele lor, de servitori și de discipoli, (38).

Cum face un *tată* cu propriii săi copii. „Vă ascultă discipolii? Au pus de-acum armura?” (39).

Așa vă vorbește mereu Rama, cel mai ales bărbat. El se întristează foarte, când dă o nenorocire peste oameni, (40).

Și ca un *tată* se bucură el mult de toate festivitățile lor. *El spune adevărul*, e arcaș de frunte, cinstește pe bătrini și-i stăpîn pe sine. (41).

Cînd se adresează cuiva, el zimbește; se ține de lege din tot sufletul; e *dătător de fericire* și nu-i plac vorbele dușmănoase. (42).

Cînd discută, el vorbește ce trebuie, ca *Vacaspati*¹⁾; are fruntea frumoasă, ochii lungăreți ca fructul de mango, de parcă ar fi Vișnu în persoană. (43).

Prin vitejia și puterea sa, Rama este o desfătare pentru oameni; el ocrotește poporul; simțurile nu-i sînt ademenite de patimi. (44).

El e destoinic să stăpîneasă și cele trei lumi²⁾; cu atît mai mult țara aceasta; *niciodată nu e mînios* sau liniștit *fără motiv*. (45).

El ucide numai din absolută necesitate pe cei ce trebuiesc uciși, și nu se minie pe cei care trebuiesc cruțați; iar pe aceia de care-i mulțumit el îi acoperă, plin de bucurie, cu favoruri. (46).

Prin însușirile sale pășnice, iubite de toată lumea, el cîștigă simpatia oamenilor și *strălucește ca soarele aprins* prin razele sale. (47).

Pe acesta, pe Rama cel înzestrat cu astfel de calități, pe eroul adevărat, asemenea unui ocrotitor al lumii,³⁾ îl dorește țara ca domn. (48).

RĀMA

Neamul *Isvacu*-l născuse; lumile-i dau nume *Rama*;
El stăpînit pe sine, om ce nu cunoaște teama,
 Nalt, *puternic*, plin de fapte, parcă-i *soare răsărit*,
Veșnic biruind dușmanii, înțelept și fericit,
 Cu falci țapene, cu oase tari ca fierul, cu braț tare
 Și cu pieptul lat și zdravăn, dătător de-nfiorare.
Brațele-i voinice-atîrnă pină de genunchi mai jos,
 Sus își ține capul nobil; e cu *mint*e, *virtuos*
 Și e plin de *demnitate*, totul plin de vrednicie.
 E nepăsător și are ochii mari, culoarea vie.
 E clătînător la umblet, e voinic, întreg la stat,
Bun, de ți-e mai mare dragul, să cunoști așa bărbat.
 Și noroc el are-n toate, și *cunoaște legea* bine
 Și *iubește adevărul*, și-i *neiubitor de sine*.
Știe să-și aleagă arma, și-n *minie e tot treaz*;
 Gînditor adinc de lucruri și cu patimi de viteaz.
 Om curat și *bun de suflet*; știe multe, multe poate
 Și e scutul și-apărarea lumilor acestor toate.

1) *Vacaspati*, zeul elocvenței. — *Vișnu*: divinitate supremă.

2) *Cele trei lumi*: cerul, văzduhul și pămîntul.

3) *Ocrotitor al lumii*: (scr. *lokapāla*): zeu suprem.

E-*ntemeietor de lege și susținător al ei*
 Și cunoaște *Veda*-ntreagă. Nu e lacom de femei
 Și vorbește ca un tată, de stau lumile s-asculte,
 Iar meșteșugării istețe la război el știe multe.
 E-*nvățat*, cunoaște bine toate cele ce s-au scris,
 Tilcuiește orice carte și pricepe orice-ai zis.
 E iubit de toată lumea, e blajin, *voios* din fire
 Și vorbește totdeauna limpede, fără-ocolire.
 Nici minciună-n el nu este, nici nu poartă *defăimări* —
 Și te pierzi în bunătate-i ca și riurile-n mări.
 El e culme de *virtute*, darnic ca un nor de ploaie,
 Și ca munții Himalaia de statornic în războaie,
 Ca un trăsnet în minie, mai grozav decât furtuna
 Care zguduie pământul, dar *frumos* și bun ca luna,
 Și mai drept în toate cele decât *Mahadeva*¹⁾ sfântul,
 Și e răbdător ca piatra, și e pașnic ca pământul.

DAÇARATHA

(Rāmāyaṇa, II, 63,14 — 64,57)

63

Devy anūdha tvam abhavo yuvarājo bhavāmy aham / tataḥ prāvrd
 anuprāpta mama kāmavivardhinī. (14).

Apasya hi rasan bhaumans taptva ca jagad aṇcubhiḥ / paretācari-
 tam bhīmam ravir ācarate diṣam. (15).

Uṣnam antardadhe sadyaḥ snigdha dadṛṇire ghanāḥ / tato jahṛṣire
 sarve bhekasarāṅgabarhināḥ. (16).

Klinnapakṣottaraḥ snataḥ kṛcchrād iva patatrināḥ / vr̥ṣṭivātāvadhu-
 tagraṇ padapaṇ abhipedire. (17).

Patitena 'mbhasa cchannaḥ patamanena ca 'sakṛt / ābabhau matta-
 sarāṅgas toyaṛāṇir iva 'calāḥ. (18).

Pāṇdurārunavarnāni srotāṇsi vimalāṇy api / susruvur giridhātu-
 bhyah sabhasmāni bhujamgavat. (19).

Tasminn atisukhe kale dhanuṣmān iṣumān rathī / vyāyāmakṛtasam-
 kalpaḥ sarayūm anvagāṃ nadīm. (20).

Nipāne mahiṣam ratrau gajam va 'bhyāgatam mṛgam / anyad va
 c̣vapadam kimcij jighāṇsur ajitendriyah. (21).

Athā 'ndhakare tv aṇrauṣam jāle kumbhasya pūryataḥ / acakṣur-
 viṣaye ghoṣam vāṇasye 'va nardataḥ. (22).

1) Mahadeva, Çiva.

Tato 'ham çaram uddhṛtya dīptam ācīviṣopamam / çabdam prati
gajaprepsur abhilakṣyam āpatayam. (23).

Amuñcam niçitam baṇam aham ācīviṣopamam / tatra vāg uṣasi
vyaktā prādur asid vanāukasaḥ, (24).

Hā he 'ti patatas toye baṇad vyathitamarmaṇaḥ / tasmin nipatite
bhūmau vāg abhūt tatra mānuṣiḥ, (25).

Katham asmadvidhe çastram nīpatec ca tapasvini / praviviktam
nadīm rātrav udāharo 'ham āgataḥ. (26).

Iṣunā 'bhīhataḥ kena kasya vā 'pakṛtam mayā / ṛṣer hi nyastadan-
dasya vane vanyena jīvataḥ (27).

Katham nu çastrena vadho madvidhasya vidhiyate / jātābhara-
dharasyāi 'va valkalājīnavāsaḥ. (28).

Ko vadhena mama' rthi syāt kim vā 'syā 'pakṛtam mayā / evam
niṣphalam ārabdham kevalānarthasamhitam (29).

Na kvacit sadhu manyeta yathai 'va gurutalpagam / ne 'mam
tathā 'nuçocami jīvitakṣayam ātmanaḥ (30).

Mātarām pitarām co' bhāv anuçocami madvadhe / tat etan mīthū-
nam vṛddham cīrakālabhṛtam mayā (31).

Mayi pañcatvam āpanne kām vṛttim vartayiṣyati / vṛddhau ca
matāpitarav aham cai 'keṣunā hataḥ. (32).

Kena sma nihataḥ sarve subalena 'kṛtātmana / tam giram karuṇam
çrutvā mama dharmanūkāṅkṣinaḥ (33).

Karābhyām saçaram çapam vyathitasyā 'patad bhuvi / tasyā 'ham
karuṇam çrutvā ṛṣer vilapato niçi, (34).

Sambhrāntaḥ çokavegena bhr̥çam āsam vicetanaḥ / tam deçam
aham āgamyā dīnasattvaḥ sudurmanaḥ (35).

Āpaçyam iṣunā tīre sarayvās tapasam hatam / avakīrṇajātabhāram
praviddhakalaçodakam, (36).

Pānuçonitadigdhāgam çayānam çalyavedhitam / sa mām udvīk-
ṣya netrābhyām trastam asvasthacetanam, (37).

Ity uvāca vacaḥ krūram didhakṣann iva tejaś / kim tava 'pakṛtam
rajan vane nivasatā mayā. (38).

Jihīṛṣur ambho gurvartham yad aham tadītas tvayā / ekena khalu
baṇena marmany abhīhate mayi, (39).

Dvāv andhau nihatau vṛddhau matā janayitā ca me / tan nūnam
durbalāv andhau matpratīkṣau pipasitau (40).

Cirām ācam kṛtām kaṣṭām tṛṣṇām saṁdharayiṣyataḥ / na nūnam tapaso vā 'sti phalayogah cṛutasya vā, (41).

Pitā yan mām na janīte cāyanam patitam bhuvi / janann api ca kiṁ kuryād aṣaktaḥ cā 'parikramah, (42).

Bhidyamānam ivā 'caktas trātum anyo nago nagam / pitus tvam eva me gatvā cighram acakṣva rāghava. (43).

Na tvām anudahet kruddho vanam agnir ivai 'dhitah / iyam ekapadi rajan yato me pitur ācramah, (44).

Tam prasādaya gatvā tvām na tvā saṁkupitaḥ cāpet / viçalyam kuru mām rajan marma me niçitaḥ çarah, (45).

Runaddhi mṛdu sotsedham tīram amburayo yathā / saçalyah kliçyate pranair viçalyo vinaçīṣyati. (46).

Iti mām aviçac cintā tasya çalyāpakarṣaṇe / duḥkhitasya ca dī a-sya mama çokaturasya ca (47).

Lakṣayam aśa sa rṣiç cintam munisutas tadā / tām yamānaḥ sa mām kṛcchrād uvāca paramārthavit, (48).

Sidāmano vivṛttāngo 'ceṣṭamāno gataḥ kṣayam, / saṁstabhya çokam dhairyena sthiracitto bhavāmy aham. (49).

Brahmahatyakṛtām tāpam hṛdayād apanīyatām / na dvijatir aham rajan mā bhūt te manaso vyathā. (50).

Çudrayam asmi vaiçyena jāto naravarādhipa, / iti 'va vadataḥ kṛcchrād baṇabhihatamarmaṇah (51).

Vighurnāto viceṣṭasya vepamānasya bhūtale / tasya tv atāmya-manasya tam baṇam aham uddharam.

Sa mām udvikṣya saṁtrasto jahāu pranāṇs tapodhanah, (52).

Jalardragatram tu vilapya kṛcchrām marmavranam saṁtatam ucchvasantam /

Tataḥ sarayvam tam aham cāyanam samikṣya bhadre subhṛçam viṣannah, (53).

64

Vadham apratirūpam tu maharṣes tasya rāghavaḥ / vilapann eva dharmātma kausalyam idam abravīt: (1).

Tad ajnānan mahat pāpam kṛtvā saṁkulitendriyah / ekas tv acin-tayam buddhya katham nu sukṛtam bhavet. (2).

Tatas tam ghatam ādaya pūrnam paramavarīṇa / ācramam tam aham prāpya yathākhyatapatam gataḥ. (3).

Tatra 'ham durbalāv andhau vṛddhāv aparīṇayakāu / apaçyam tasya pitarau lūnapakṣāv iva dvijau (4).

Tannimittabhir āsinau kathabhir apariçramau / tam ācam matkrte hīnāv upāsināv anāthavat. (5).

Çokopahatacittaç ca bhayasamtrastacetanaḥ / tac ca 'çramapadam gatva bhuyah çokam aham gataḥ. (6).

Padaçabdām tu me çrutvā munir vākyam abhāṣata / kim cirāyasi me putra paṇīyam kṣipram ānaya. (7).

Yannimittam idam tāta salile krīditam tvayā / utkanṭhita te mātē 'yam praviça kṣipram açramam. (8).

Yad vyalikam kṛtam putra matra te yadi vā mayā / na tan manasi kartavyam tvaya tāta tapasvina. (9).

Tvam gatis tv agatīnam ca cakṣus tvam hīnacakṣuṣam / samāsaktas tvayi prāṇaḥ katham tvam na 'bhībhaṣase. (10).

Munim avyaktayā vacā tam aham sajjamanaya / hīnavyanjanaya prekṣya bhītacitta iva 'bruvam. (11).

Manasaḥ karma çeṣṭabhir abhisamṣtabhya vāgbalam / acacakṣe tv aham tasmāi putravyaśanajam bhayam. (12).

Kṣatriyo 'ham daçaratho na 'ham putro mahatmanah / sajjanāvama-tam duḥkham idam praptam svakarmajam. (13).

Bhagavaṇs çapahasto 'ham sarayutiram agataḥ / jighāṇsuh çvapadam kimcin nipāne va 'gataḥ gajam. (14).

Tataḥ çruto maya çabdo jale kumbhasya puryataḥ / dvīpo 'yam iti matva 'ham baṇena 'bhīhato mayā. (15).

Gatva tasyās tatas tīram apaçyam iṣuṇā hr̥di / vinīrbhinnam gata-prāṇam çayanam bhuvi tapasam. (16).

Tatas tasyai 'va vacanād upetya paritapyataḥ / sa mayā sahasā baṇa uddhr̥to marmatas tada. (17)

Sa co 'ddhr̥tena baṇena sahasā svargam āsthitaḥ / bhagavantāv ubhau çocann andhāv iti vilāpya ca. (18).

Ajñanād bhavataḥ putrah sahasā 'bhīhato mayā / çeṣam evam gate yat syat tat prasīdatu me munīḥ. (19).

Sa tac çhrutvā vacaḥ kruram mayā tadaghaçāṇsina / na 'çakat tīvram āyasam sa kartum bhagavan r̥ṣiḥ. (20).

Sa baṣapurnavadano niḥçvasaṇ çokamurchitaḥ / mām uvāca mahā-tejaḥ kṛtāñjalim upasthitam : (21).

Yady etad açubham karma na sma me kathayeh svayam / phalen
murdha sma te rajan sadyah çatasahasradha. (22).

Kṣatriyena vadho rajan vānaprasthe viçeṣataḥ / jñanapūrvam kṛtaḥ
sthanac cyāvayed api vajrinam. (23).

Saptadhā tu bhaven mūrdhā munau tapasi tiṣṭhati / jñanad visṛjataḥ
çāstram tadrçe brahmavadinī. (24).

Ajñanād dhi kṛtam yasmād idam te tena jīvase / api hy adya kulam
na syād rāghavaṇam kuto bhavaṇ. (25).

Naya nāu nrpa tam deçam iti mām ca 'bhyabhāṣata / adya tam draṣ-
tum icchavaḥ putram paçcimadarçanam. (26).

Rudhirenavasiktāgam prakīrṇajīnavasasam / çayanam bhuvi niḥsam-
jñam dharmarajavaçamgatam. (27).

Athā 'ham ekas tam deçam nītvā tau bhr̥çaduhkhitau / asparçayam
aham putram tam munim saha bharyaya. (28).

Tau putram atmanah spr̥ṣtvā tam asādyā tapasvināu / nipetatuh
çarire 'sya pītā cāi 'nam uvāca ha : (29).

Nā 'bhivadayase mā 'dya na ca mām abhibhāṣase / kim ca çeṣe tu
bhūmau tvam vatsa kim kupito hy asi. (30).

Nanv aham te 'priyah putra mataram paçya dharmikim / kim ca
nā 'lingase putra sukumāravaco vada. (31).

Kasya vā pararatre 'ham çroṣyami hr̥dayamgamam / adhiyānasya
madhuram çāstram vā 'nyad viçeṣataḥ. (32).

Ko mām samdyam upasyai 'va snatva hutahutaçanaḥ / çlāghayi-
ṣyaty upasinaḥ putraçokabhayārditam. (33).

Kandamūlaphalam hrtvā ko mām priyam ivā 'tithim / bhojayiṣyaty
akarmanyam apragraham anayakam. (34)

Imam andhām ca vṛddham ca mataram te tapasvinim / katham
putra bhariṣyami kṛpanam putragardhinim. (35).

Tiṣṭha mā mā gamah putra yamasya sadanam prati / çvo mayā
saha gantā 'si jananyā ca samedhitaḥ. (36).

Ubhav apl ca çokarthav anāthau kṛpanau vane / kṣipram eva
gamiṣyavas tvayā hināu yamakṣayam. (37).

Tato vaivasvatam dr̥ṣtvā tam pravakṣyami bhāratim / kṣamatam
dharmarajo me bibhryat pitarav ayam. (38).

Datū arhati dharmatma lokapalo mahāyaçaḥ / idr̥casya mama
'kṣayyāṁ ekāṁ abhayadakṣiṇāṁ. (39).

Apapo 'si yathā putra nihatāḥ papakarmaṇa / tena satyena gacchā
'çu ye lokas tv astrayodhināṁ. (40).

Yāṁ hi çura gatim yānti saṅgrameṣv anivartināḥ / hatas tv abhi-
mukhaḥ putra gatim tāṁ paramāṁ vraja. (41).

Yāṁ gatim sagarāḥ çaiḇyo dilipo janamejayaḥ / nahuṣo dhun-
dhumaraç ca prāptas tāṁ gaccha putraka. (42).

Yā gatiḥ sarvabhūtanāṁ svādhyāyāt tapasaç ca yā / bhūmidasya
'hitagneç ca ekapatnīvratasya ca (43).

Gosahasrapradātṛṇāṁ gurusevābhṛtāṁ api / dehanyāsakṛtāṁ yā ca
tāṁ gatim gaccha putraka. (44).

Na hi tv asmin kule jāto gacchaty akuçalāṁ gatim / sa tu yāsyati
yena tvāṁ nihato mama bāndhavaḥ. (45).

Evāṁ sa kṛpaṇāṁ tatra paryadevayata 'sakṛt / tatho 'ktvā kartum
udakāṁ pravṛttaḥ saha bhāryayā. (46).

Sa tu divyena rūpena muniputraḥ svakarābhiḥ / svargam adhy-
aruhat kṣipraṁ çakrena saha dharmavit. (47).

Ābabhaṣe ca tau vṛddhau çakrena saha tapasaḥ / açvasya ca mu-
hūrtaṁ tu pitaram vākyam abravīt: (48).

Śthānam asmi mahat prāpto bhavatoḥ paricāraṇāt / bhavantāv api
ca kṣipraṁ mama mūlam upaiṣyathah. (49).

Evāṁ uktvā tu divyena vimānena vapuṣmata / aruroha divaṁ
kṣipraṁ muniputro jltendriyah. (50).

Sa kṛtvā 'tho 'dakāṁ turṇāṁ tapasaḥ saha bhāryayā / māṁ uvāca
mahatejah kṛtāñjalim upasthitam: (51).

Adyāi 'va jahi māṁ rājan maraṇe na 'sti me vyathā / yaḥ çareṇai
'kaputraṁ māṁ tvāṁ akarṣīr aputrakam. (52).

Tvayā 'pi ca yad ajñanāṁ nihato me sa bālakaḥ / tena tvāṁ api
çapsye 'haṁ suduḥkham atidarūṇam (53).

Putravyaśanaṁ duḥkham yad etan mama sāṁpratam / evāṁ tvāṁ
putraçokena rājan kalam kariṣyasi (54).

Ajñanāt tu hato yasnāt kṣatriyena tvayā munih / tasmāt tvāṁ
nā 'viçaty āçu brahmahatyā narādhipa (55).

Tvāṁ apy etadr̥ço bhavaḥ kṣipraṁ eva gamiṣyati jīvitāntakaro
ghoro dataram iva dakṣiṇa. (56).

Evam̐ çapaṃ mayi nyasya vilapya karuṇaṃ bahu / citāṃ āropya dehaṃ tan mithunaṃ svargam abhyayaṭ. (57).

DAÇARATHA 1)

(Rāmāyaṇa, II, 63, 14 – 64, 57).

63

„Pe atunci tu, regină, erai nemăritată, iar eu eram tânăr prinț moștenitor. Odată se ivi anotimpul ploios, care îmi spori dorința de a vîna. (14).

După ce dogorise cu razele sale lumea, soarele părăsi pămîntul și se îndreptă spre lăcașul înfiorător al morților. (15).

Curînd arșița dispăru și apărură nori plini de apă; atunci toate vietățile se bucurară: broaște, saraṅga 2) și păsuni. (16).

După ce se scaldau, păsările, cu aripile ude, abia puteau să se suie pe copacii cu crengile bătute de ploaie și de vînt. (17).

Acoperit de apa care cădea fără încetare, muntele părea un lac plin de păsări. (18).

Riurile, limpezi mai înainte, curgeau acum ca niște șerpi albi-cioși, roșietici, pămîntii, din munți. (19).

În acest anotimp atît de plăcut, dorînd să mă exercitez, mă îndreptai pe un car spre riul Sarayū, luînd cu mine arcu și săgețile. (20).

Nefiînd stăpîn pe mine 3), doream să ucid noaptea, la locul de adăpare, vreun bivoli sau elefant, vreo antilopă sau vreo altă fiară. (21).

Atunci auzii în întuneric, într-un loc ce nu se putea vedea, zgomotul unui vas cufundat în apă, asemănător strigătului unui elefant. (22).

Crezînd că-i un elefant, scosei o săgeată otrăvită și o repezii în direcția sunetului. (23).

Cînd aruncaai săgeata ascuțită și otrăvită, se auzi lămurit, în zori, țipătul unui pustnic, (24).

Care cădea în apă, cu corpul străpuns de săgeată. Cînd căzu la pămînt, se auzi un glas de om: (25).

„Cu n se poate ca un ascet ca mine să fie lovit de săgeată? Am venit noaptea la riul singuratic, ca s-aduc apă. (26).

Cine m-a străpuns cu săgeata? Cui am făcut vreun rău? Cum se poate să fie săgetat un eremit pașnic ca mine, (27).

Care trăiește numai cu rădăcini, în pădure, poartă părul împletit și-i îmbracă în haine de scoarță și de piei? (28).

Cine vrea să mă omoare? Sau ce rău i-am făcut? O astfel de faptă zădarnică, aducătoare numai de nenorocire, (29).

Nu poate nimeni să admită, ca și necinstirea patului unui învățător. Nu depling atît sfîrșitul acesta al vieții mele, (30).

Cît mai ales jălesc pe mama și pe tatăl meu, soții aceștia bătrîni, pe care i-am întreținut mult timp. (31).

1) *Daçaratha*: rege în Ayodhya, tatăl lui Rama.

2) *saraṅga*: numele unei păsări.

3) *Nefiînd stăpîn pe mine*: nestăpînit în doîniți.

Eu fiind mort, cum vor trăi ei? O singură săgeată m-a ucis și pe mine și pe bătrînii mei părinți. (32).

Cine-i omul acela puternic și crud, care ne-a omorît pe toți?“ La auzul acestor vorbe jalnice, eu care năzuiam spre virtute, (33).

Fui atît de turburat, încît arcul și săgețile îmi căzură din mîini la pămînt. Auzind cum se tînguia în noapte acel pustnic, (34).

Fui cuprins de o durere grozavă și eram cu desăvîrșire scos din minți. Adînc întristat și zdrobit, mă îndreptai spre locul acela, (35).

Și zării, pe tărîmul riului Sarayū, pe pustnicul lovit de săgeată, cu părul în dezordine, și urciorul răsturnat. (36).

Corpul, străpuns de săgeată, îi era acoperit de sînge și de țărînă. Ridicîndu-și ochii spre mine, care eram îngrozit și cu mintea turburată, (37).

El grăi aceste vorbe groaznice, ca și cum ar fi voit să mă ardă cu ele: „O rege, ce rău ți-am pricinuit, eu care locuiesc în pădure? (38).

De ce m-ai rănit de moarte, în timp ce voiam să car apă pentru bătrînul meu tată? Lovindu-mă mortal, cu o singură săgeată (39).

Ai ucis doi bătrîni orbi, pe mama mea și pe tatăl meu. De-acum amîndoi, slabi și fără vedere, mă vor aștepta însetați. (40).

Așteptîndu-mă mult timp, ei vor suferi greu de sete. Așadar, zădarnică i-a fost asceza și știința sfîntă, (41).

De vreme ce tatăl meu nu știe că zac la pămînt. Și chiar de-ar ști, ce ar putea să facă, slab cum e și neputînd umbra? (42).

Ca un copac ce nu-i în stare să apere alt copac despicat¹⁾. O, urmaș al lui Raghu²⁾, du-te de-l înștiințează pe tatăl meu, (43).

Ca nu cumva să te ardă de minie, ca un foc puternic pădurea. Iată cărarea care duce la coliba tatălui meu: (44).

Du-te la el și-l îmbunează, ca nu cumva să se minie și să te blesteme³⁾; scoate-mi virful săgeții. Săgeata cea ascuțită (45).

Îmi astupă corpul, la fel ca un puhoi năprasnic malul unei ape“. — „Cu săgeata în el, se chinuiește; dacă scot săgeata, moare“. (46).

Aceasta îmi trecu prin minte cu privire la scoaterea săgeții. Asce-tul înțesele gîndul meu, (47).

Și văzîndu-mă întristat și abătut, grăi cu greutate, (48).

Pierzîndu-se, zbătîndu-se, gata să moară: „Eu îmi înăbuș mîhnirea cu curaj, căci spiritul meu e tare. (49).

1) Traducerea lui Coșbuc — fără îndoială din limba germană — are, în loc de „copac“, cuvîntul „elefant“, ceea ce ne arată clar că traducătorul german a avut înaintea ochilor altă ediție a Ramāyaṇei, unde se află, în loc de *naga* „copac“, varianta *naga* „elefant, șarpe“. În cazul acesta pasajul respectiv s-ar putea traduce în două feluri: 1. „Ca un elefant care nu-i în stare să apere pe alt elefant, străpuns“. 2. „Ca un șarpe care nu-l în stare să apere pe alt șarpe, tălat în două“. Aceste două traduceri sînt însă lipsite de logică și nu se potrivesc nici cu contextul; așa că varianta *naga* nu e corectă. Comentatorul indian scrie: *nagam* = *vrkṣam* „copac“.

Textul sanscrit de care ne-am folosit și care cuprinde acest comentat este cel editat de Kaçinath Pandurang Parab, Bombay, 1888.

2) *Raghu*: rege antic, strămoș al lui Daçaratha.

3) *Să te blesteme*: V. 64, 22 sqq.

Îndepărtează din inima ta remușcarea că ai ucis pe un brahman; nu te turbura din cauza aceasta. (50).

M-am născut dintr-o mamă Āudra¹⁾ și un tată Vaiçya²⁾. În timp ce vorbea astfel, lovit de moarte de săgeată, (51).

Rostogolindu-se pe pământ și tremurînd, cu puterile sleite, îi scosei săgeata; iar ascetul, privind în sus speriat, își dădu sufletul. (52).

Cînd îl văzui întîns pe țărmul riului Sarayū, ud, nenorocit, rănit de moarte, expirînd, începui să plîng, zdrobit de durere (53).

64

Deplingînd uciderea fără seamăn a acestui sfînt mare, virtuosul urmaș al lui Raghu grăi către Kausalya³⁾: (1).

„După ce săvîrșii fără voie acest mare păcat, foarte turburat mă gîndii cum să-l îndrept? (2).

Atunci luai urciorul, plin cu apă bună, și apucînd pe cărarea arătată, ajunsei la sihăstrie. (3).

Acolo văzui pe bătrînii lui părinți, neputincioși și orbi, fără călăuză, ca niște păsări cu aripile tăiate. (4).

Ei vorbeau despre el și-l așteptau, sărmanii, cu speranța distrusă din pricina mea. (5).

Cu sufletul plin de întristare și de groază, intrai în sihăstrie, și odată cu aceasta dădui peste o nouă întristare. (6).

Auzind zgomot de pași, sihastrul grăi: „De ce zăbovești, fiul meu? Adă-mi iute apă. (7).

Dragul meu, pentru că te-ai jucat în apă, mama ta e neliniștită; intră îndată în colibă. (8).

Nu ține seamă, dacă ți-am pricinuit vreo supărare, eu sau mama ta. (9).

Tu ești toiagul celor care nu pot umbla, ochiul celor fără vedere, viața noastră atîrnă de tine; dar de ce nu vorbești? (10).

Atunci cu voce nedeșlăuită și șovăielnică, aproape imperceptibilă, îi povestii grozava nenorocire a fiului său. (11-12).

„Sînt Daçaratha, din casta războinică³⁾; nu sînt fiul sfinției tale. Da-torită faptelor (pe care le-am săvîrșit odinioară, într-o altă existență), s-a produs o nenorocire. (13).

Sfînte, eu m-am dus la țărmul riului Sarayū, ca să ucid cu arcul vreo fiară sau vre-un elefant, la locul de adăpare. (14).

Întîm eu am auzit un sunet ca al unui urciur ce se umple cu apă, și, crezînd că-i un elefant, l-am lovit cu o săgeată. (15).

Dar cînd m-am dus la țărmul riului, am zărit, zăcînd la pămînt, un ascet străpuns în inimă de o săgeată. (16).

La țipătul lui, m-am dus la cel chinuit de-o durere arzătoare și i-am scos îndată săgeata din rană. (17).

De îndată ce i-a fost scoasă săgeata, s-a suit la cer, jălindu-vă pe amîndoi și spunînd: „sînt orbi“. (18).

1), Āudra : casta cea mai de jos (a 4-a). — Vaiçya : casta imediat superioară (a 3-a).

2), Kausalya : una din soțiile regelui Daçaratha.

3) Casta războinică: kṣatriya (a 2-a). — faptelor : orice faptă își are urmările ei, pe lumea aceasta sau într-o altă existență.

„Am rănit pe fiul tău fără să vreau; așa stau lucrurile; iartă-mă, sfintă” (19).

La auzul acestor vorbe cumplite, sihastrul nu fu în stare să facă eforturile teribile (a blestemului nimicitor). (20).

Cu fața inundată de lacrimi, suspinând și plin de du ere, marele ascet grăi către mine, care-l imploram: (21).

„O, rege, dacă nu mi-ai li povestit tu însuți fapta ta nelegiuită, capul ți-ar fi rlesnit pe dată în mii de bucăți. (22).

Omorul săvârșit cu premeditare de un kșatriya, mai ales omorirea unui pustnic, poate răsturna din locul său chiar și pe Indra¹⁾. (23).

În șapte i-ar crăpa capul aceluia care înadins ar arunca arma sa asupra unui pustnic, ca acest discipol brahmanic, care practică asceza. (24).

Pentru că ai săvârșit această faptă fără voia ta, mai trăiești; (altfel nici neamul lui Raghu n-ar mai exista; cu atât mai puțin tu. 25).

Du-ne, rege, la locul acela; vrem să ne vedem fiul pentru ultima oară, (26).

Cu trupul însingerat, cu îmbrăcămintea în dezordine, culcat la pământ, fără cunoștință, în puterea zeului morții”. (27).

Atunci îl dusei pe ascet și pe soția sa, copleșiți de durere, spre locul acela și-i pusei să atingă cu mîna pe fiul lor (28).

Ajungînd la fiul lor, cei doi asceți îl atinseră cu mîna și căzură peste el; iar tatăl îi grăi: (29).

„Nu mă mai saluți acum și nu-mi mai vorbești? Copilul meu, de ce stai la pământ? de ce ești supărat? (30).

Poate că nu-ți sînt drag, fiule? privește atunci pe virtuoasa ta mamă. De ce n-o îmbrățișezi? Spune o vorbă plăcută. (31).

Pe cine voi auzi eu după miezul nopții recitînd lucruri care merg la inimă sau citînd vreo carte? (32).

După terminarea rugăciunii, după spălare și după ce va fi adus jertfa focului, cine va sta alături de mine și să mă mîngîie, pe mine cel chinuit de teamă și de întristare pentru fiul meu? (33).

Cine-mi va aduce să mininc rădăcini și fructe, ospătîndu-mă ca pe un oaspe iubit, pe mine cel fără putere, fără tovarăș și fără călăuză? (34).

Cum voi întreține pe această sărmană mamă a ta, oarbă și bătrînă, care-și așteaptă cu dor fiul? (35).

Stai, fiule, nu te duce spre lăcașul lui Yama²⁾; te vei duce și tîine împreună cu mine și cu mama ta. (36).

Fără tine, noi sărmanii amîndoi, copleșiți de durere și fără sprijin, iute vom pleca spre lăcașul lui Yama. (37).

Atunci, văzîndu-l pe fiul lui Vivasvat³⁾, îi voi spune: „O, rege al dreptății, fă ca fiul meu să-și poată întreține părinții. (38).

Prea ilustre ocrotitor al lumii, dă-mi această nepieritoare promisiune de liniște” (39),

„Fiule, cum ai fost tu ucis nevinovat de un răufăcător, așa să ajungi iute în lumea luptătorilor (40).

1) *Indra*: zeul suprem.

2) *Yama*: zeul morții.

3) *Fiul lui Vivasvat*: Yama.

Să dobîndești fericirea supremă a eroilor care nu se retrag din luptă și care mor loviți în față. (41).

Să dobîndești fericirea pe care au dobîndit-o Sagara¹⁾ urmașul lui Çibi, Dilipa, Janamejaya, Nahușă și Dhundhumara. (42).

Să dobîndești fericirea pe care o dobîndesc cei care studiază Veda²⁾ și care practică asceza, care dăruiesc pămînt și care întrețin focul sfînt, (43).

Care dăruiesc o mie de vaci, care-și venerează învățătorul și care renunță la corpul lor. (44).

Nimeni care-i născut din familia noastră nu dobîndește o soartă nenorocită; o va dobîndi cel care te-a ucis“. (45).

Astfel vorbi el cu jale; apoi plecă împreună cu soția sa, pentru a se spăla după rit. (46).

Iar fiul pustnicului, cunoscător al legii sfînte, datorită faptelor sale virtuozose, se sui iute la cer, împreună cu Indra. (47).

Alături de Indra, el grăi către cei doi bătrîni, mîngîindu-i. (48).

„Datorită îngrijirii ce v-am dat, am dobîndit un loc înalt; și voi veți veni în curînd acolo unde sînt eu“. (49).

Îndată ce zise acestea, fiul ascetului se sui la cer pe un car divîn și frumos. (50).

Iar pustnicul, după ce se spăla împreună cu soția sa, după rit, zise către mine, care stăteam cu miinile întinse rugător. (51).

„Acum, rege, ucidem-mă; moartea nu-i o suferință pentru mine; cu sîngeata ta tu mi-ai luat unicul meu fiu. (52).

Pentru că mi-ai ucis copilul, deși fără voia ta, te voi blestema groaznic. (53).

O, rege, suferința pe care o îndur eu acum din pricina nenorocirii fiului meu — așa vei muri de durere pentru fiul tău. (54).

Dar, pentru că tu, un kșatriya, ai ucis din neștiință un ascet, crima de-a fi ucis pe un brahman³⁾ nu te va ajunge acum. (55).

În curînd însă și tu vei ajunge în această situație și vei avea un sfîrșit îngrozitor“. (56).

După ce aruncă astfel blestemul asupra mea și se jăli mult timp, cei doi soți se urcară pe rug și se înălțară la cer. (57).

DASARATAS

Tu erai nemăritată, eu eram copil pr-atunci —

Începuse toamna dragă. Soarele grăbit pe lunci

Și pe dealuri tot mai grabnic scobora mereu spre țara

Celor morți, la Iama⁴⁾ — n brațe. Cît de aprinsă vine vara

Topînd florile, iar toamna cît de dulce-i pe pămînt!

Florile-și înalță capul, arborii șoptesc în vînt

1) *Sagara* : numele unui rege mitologic din Ayodhya. — *Çibi* : un rege generos. *Dilîpa* numele unui rege, strămoș al lui Rama. — *Nahușă* : numele unui rege.

2) *Veda* : știința sfîntă.

3) *Brahman* : casta brahmanică este cea mai însemnată (întîia, din cele patru).

4) *Iama* : Zeul morții.

Și prin riu se joacă peștii, și pe mal flamingii saltă
 Și cu aripile ude, prin întinderea cea-naltă
 A văzduhului, aleargă păsările ciripind; —
 Iar pe munte, ca o mare, șiruri negre se întind
 De păuni pe care-i face scripitori de tot ca luna
 Ploaia care multă cade, și tot cade, cade-ntr-una.
 Din afundături de munte, zgomotoase mări de ploii,
 Curg izvoarele grăbite, galbene de praf și foi,
 Și ca șerpilor se-ncovoaie după stinci cu frunte lată.
 Era toamnă. Eu, pe malul râului ieșind odată
 Ca să-n cerc să dau la țintă, rătăceam pe-un loc unblat.
 Așteptam să-mi iasă-n cale elefantul insetat,
 Taurul sălbatic, care vine noaptea să s-adape —
 Și era tăcere-adîncă pe pămînt, pe munți, pe ape.
 În tufiș atunci, deodată, auzii sunînd ceva.
 Nu puteam să văd prin noapte ce fel de-animat era.
 Dar mi s-a părut că sună ca urciul cînd se umple.
 Trag săgeata scripitoare ca un șarpe, ochii mei
 Cată țintă după sunet, și săgeata-n zborul ei
 Vijiie, se duce, pierde, n-aveam teamă că greșeste.
 Ah, și n-a greșit! Deodată tot tufișul clocotește
 De-un lung valet și de plîns, și-am rămas incremenit.
 „Cine-i cel ce azi ucide pe-un biet om nenorocit?
 Am venit să-mi umplu vasul dintr-această apă sfîntă —
 Pentru-a cui săgeată oare am fost eu sărmanul țintă?
 Ah, cum arde, mor! În codri am trăit și eu flămînd,
 Gol și slab de pocăință, calea Vedelor¹⁾ urmînd.
 Cui am făcut rău vreodată, cui pricinuiesc durere?
 Cui îi folosește moartea unui om fără putere?
 Cine-i cel care ucide fără teamă de păcat?
 Ah, și nu mă plîng pe mine, că mor tînr săgetat;
 Pe părinți îi plîng eu numai, că sînt orbi, slăbiți cu anii,
 Și bucata lor de pline eu le-o ciștigam, sărmanii!
 Cum vor mai trăi de-acuma fără hrană? Eu murînd,
 Vor muri și ei în lipsuri și pe fiul lor jelînd —
 Ah, și cit va plînge mama, biată oarbă și bătrînă”.
 Și era un gemet jalnic! Arcul mi-a căzut din mînă,
 Tremuram de multă spaimă, și-amețit șovăitor,
 Am plecat acolo. Doamne, simt și-acum acel fior!
 Un băiat, frumos și tînr, zăcea-ntins pe iarbă moale;
 El cădea gemînd în zgomot cu-n cercarea să se scoale —
 Picura din rană singe și de singe-i era plin
 Tot obrazul, haina toată; și mușca-n pămînt de chin;
 Și frumoasele lui plete, ca mătasa răsfirată,
 Erau umede de apa din urciul pe cap vărsată.
 El m-a cunoscut. Cu ochii mari și jalnici m-a privit,

1) *Calea Vedelor*: calea arătată de știința sfîntă a celor patru Vede: *Rig-Veda* (v. p. 137), *Sama-Veda*, *Yajur-Veda* și *Atharva-Veda*.

Și, turbat ca fierbințeala frigurilor, m-a lovit
 Plinsetu-i : „O, fiu de rege, ce rău ți-am făcut eu oare ?
 Simți plăceri, tu Dasaratas, ca să vezi un om ce moare ?
 Ah, părinții mei m-așteaptă să duc apa — lor mereu
 Li se va părea prin tindă c-aud pasul, glasul meu.
 Vai, și nu mă voi întoarce niciodată, niciodată ;
 În zadar e toată ruga pocăinții tale, tată !
 Tu te-nchini într-o odaie, și eu mor rănit aci,
 Și tu nu știi ! Dar poți oare să m-ajuti chiar dac-ai ști ?
 Tu de-abia te miști, bătrine, cum s-ajuti cînd n-ai putere ?
 Cum ajută elefantul ¹⁾ altui elefant ce pierde ? —
 Dar tu du-te, Dasaratas, spune-le ce s-a-ntîmplat,
 Mîngie pe biata mama ; — ca să nu mori blestemat
 De durerea ei nebună, ca să nu mori, Dasarata,
 Gol în noapte și furtună, blestemat fiind de tata.
 Uite pe poteca asta poți s-ajungi „ ai încurînd.
 Și te rog să-mi scoți săgeata, că o simt în piept arzînd,
 Și mă mistuie, mă rupe, ca un rîu umflat zăgazul !“
 Ce dureri erau acestea și cum suferea viteazul !
 Tremurînd nu știam însumi de visez ori sînt deștept.
 Ce era să fac ? Săgeata, dacă i-o scoteam din piept,
 El ar fi murit — și bietul a-nțeles de ce mi-e teamă.
 „Nu mă-nfricoșează moartea, principe ! Și bag de seamă
 Că de moartea mea tu tremuri“, zise el abia mișcînd
 Buzele „dar nu te teme ; ia-mi săgeata mai curînd,
 Nu te-nfiora ! Omorul unui preot, știi tu bine,
 Este-o crimă răsplătită ; tu pe el, iar noi pe tine.
 Dar să nu te temi ! Războinic este tatăl meu, iar mama
 E din neamul unui Sudras, nu sînt preot al lui Brama !“
 Și m-a mai rugat odată să-i scot fierul. Și l-am scos,
 Și-a murit privind la mine.

Rîul s-arunca spumos
 Și vuia, ca plînsul jalnic dintr-un suflet care moare.
 Zăpăcit stam eu în noaptea tristă și-amenințătoare
 Pentru mine, vinovatul ! Nu știam ce-i de făcut —
 Am luat în urmă vasul și cu apă l-am umplut
 Și-am plecat încet spre casa bieților părinți. În casă
 Ei ședeau vorbind de fiul care-atît de mult îi lasă
 Așteptînd ; vorbeau de dînsul cu nespuse de mare drag.
 Auzindu-mi pași-n curte, Muni ²⁾ a ieșit în prag,
 A-ntins brațele slăbite : „Unde-ai stat atîta vreme ?
 Te-ai jucat la rîu prin trestii ? Biată maică-ta se teme
 Să nu cazi o dată-n apă... O ! dar ea se teme-așa !
 Și se plînge biata-ntr-una, tremurînd de grija ta.
 Tu lumina casei noastre, tu ești sprijinul vieții,
 Tu ești singur mîngierea și-ajutorul bătrîneții

1) *Elefantul*: în sanscrită *naga* înseamnă „copac“, nu „elefant“ ; v. traducerea noastră, strofa 43 (p. 126).

2) *muni*: în scr.: „ascet, pustnic“.

Tată-tău și mamei tale, și ești bun că ne iubești —
 Dar ce ai, de nu te-apropii ? Doamne, ce-i de nu vorbești ?
 Și cu glasul stins aproape, gîngăvind, în încordarea
 Gîndurilor turburate căutînd acum scăparea,
 Spus-am trista mea poveste, adevăr din fir în păr,
 De m-am îngrozit eu însumi de-acest prea mult adevăr.
 Auzind bătrînul Muni vorbele-nfiorătoare,
 A rămas trăsînit o clipă, nu se mai ținea-n picioare,
 Și-am văzut argint curgîndu-i peste veștedul obraz.
 „Dacă n-ai fi tu născutul unui domnitor viteaz,
 Ți-aș crăpa-ntr-o mie capul, te-aș da cîinilor mîncare !
 Însuși Indra de pe tronu-i a căzut pentru-un omor —
 Dar tu, fiule de rege, tu erai neștiutor,
 N-aveai gîndul rău ! De-aceea să trăiești ; și mergi cu bine,
 Ca să nu apuie neamul Raguizilor ¹⁾ cu tine !
 Și și-a pus în palme capul și-a plîns mult și-a zis apoi :
 „Te rog, du-ne Dasaratas, du-ne să-l vedem și noi !
 Și i-am dus pe malul apei. Și-amîndoi pierduți cu gîndul,
 Au căzut peste cadavrul fiului, îmbrățișîndu-l.
 Mamă-sa n-avea nici lacrimi, ca să-l plîngă, n-avea glas
 Ca să-l plîngă, n-avea gînduri limpeze ca să-l plîngă,
 N-avea ochi să-și vadă fiul, n-avea brațe tari să-l strîngă,
 N-avea buze să sărute îndeajuns pe mortul fiu.
 Iar bătrînul tată-n plînsset : „Ah, el minte, tu ești viu.
 Tu ești viu, odorul tatii ! De ce nu vorbești cu mine ?
 Ori ești supărat ? Dar iartă, că eu te iubesc, știi bine.
 Ori ridică-te și vino ! Uite mama ta, n-o vezi ?
 Nu-i vorbești nici ei ? Copile, nu vrei tu să-mbrățișezi
 Nici pe mamă-ta ? O, spune-i un cuvînt măcar, răspunde-i ;
 Că de mult, de mult întrebă : Unde-i fiul mamei, unde-i ?
 Ah ! mai auzi-voi oare glasul tău, ca mai demult,
 Cînd citeai în nopți tăcute Vedele ; mai am s-ascult
 În viața mea vreodată ruga zeilor, pe care
 O ziceai tu după mine, ca s-o-nveți ? Cu ce răbdare
 Te-am crescut, odorul tatii, și-acum tu te-ai dus pe veci !
 Nu ne părăsi iubite ! Nu pleca, de ce să pleci ?
 Cine să-mi mai facă seara focul sfînt ? Cine să-mi deie
 Vasul legii cu aghiazmă ? Cine, cine-o să mai steie
 Lîng-altar, ca să-mi ajute jertfa Domnului s-o fac !
 Cine va veni să-mi șadă pe genunchi, ca să-l împac
 După-o vorbă cu dojană ? Cui îi va fi dor de mine,
 Milă cui de-a mea durere ? Cine-o să-mi aducă, cine,
 Rădăcini și roduri coapte, apă de băut de-acum ?
 Cine să-mi conducă pașii, însoțindu-mă pe drum ?
 Oh ! și-această biată oarbă, care prin suspin te cheamă —
 Tu te duci, mă lași pe mine să hrănesc pe biata-ți mamă,
 Și eu însumi fără tine nu puteam să mă hrănesc !

1) *Raguizii* : descendenții lui *Raghu*, rege străvechi.

Fie-ți milă, nu te duce! Doar tu știi că te iubesc !
 Iama e stăpîn al morții, dus la el pe veci rămîne,
 Cel ce-a mers la el!... așteaptă, dragul tatii pînă miine,
 Ca să mergem împreună; am să te-nsoțesc și eu
 Și-o să te-nsoțească mama, și ne vom ruga mereu
 Și vom plînge la genunchii zeului cel mare, Iama,
 Și-i vom zice: „Eu sint tata, iar femeia asta-i mama
 Fiului răpit de tine ! Multă este mila ta ;
 Dă-mi-l îndărăt, o rege“ — și-atunci el ni te va da !
 Dacă nu ne-aștepți, iubite, du-te singur, du-te, du-te !
 Ai murit ucis de altul, faptele-ți sint cunoscute
 Și la Iama tu afla-vei locul ce ți-e cuvenit.
 Unde locuiesc vitejii cei ce-n taberi au murit,
 Unde locuiesc voinicii cei ce n-au știut ce-i fuga
 Din război, acolo-ți fie locul tău ! Și-ascultă-mi ruga :
 Zeii cerului să-ți facă parte de-acel sfînt hotar,
 Unde e Janamejaia, Sagaras și Dundumar !“
 Astfel se bocea bătrînul, vreascuri aducînd pe-aproape
 Pentru rug aici pe malul apei sfînte să-l îngroape.
 Și-atunci mortul în făptură de lumină a venit
 Și plutînd peste cadavru, geniu-spirit, a vorbit :
 „Pentru sfînta voastră viață, Brama m-a primit la sine,
 Și-n curînd veți fi acolo, fericiți și voi ca mine !“
 Și s-a ridicat la ceruri, iar bătrînul : „Rege, acum
 Poți să mă ucizi, tot una ! Ba mai bine ! Sint pe drum
 Către fiul meu ! Și-ascultă : Pentru fapta-ți, Dasarata,
 Tu să simți în ceasul morții, tot ce simte astăzi tata
 Fiului ucis de tine.“ Și-atunci rugul l-a aprins
 Și pe trei iubiți deodată flăcările i-au încins.

N O T E

BHARTRHARI

Bhartrhari este cel mai mare poet gnostic. Despre el se știe numai că era celebru încă înainte de anul 650 e. n. El este primul poet indian care a fost cunoscut în Europa.

Cele trei centurii ale sale (scr. *çataka* „100“ (de strofe), fac parte dintre cele mai celebre opere ale poeziei indiene; ele se numesc:

Çrngaraçataka „Cele 100 (de strofe) despre iubire“;

Niṭiçataka „Cele 100 (de strofe) despre înțelepciune“; și

Vāirāgyaçataka „Cele 100 (de strofe) despre renunțare la lume“.

Caracteristică pentru Bhartrhari este concepția că iubirea și înțelepciunea sînt două căi spre fericire, după cum arată poetul în strofa:

„În lumea aceasta grozavă sînt două căi pe care îi place muritorului să umble: El poate să soarbă înțelepciunea din scrierile sfinte, sau să se culce la sînul unei fete“.

CĀNAKYA

Cānakya, ministrul regelui *Candragupta*, trăiește în sec. al IV-lea î. e. n. Lui i se atribuie celebrul tratat despre arta domniei, intitulat *Kāuṭīliya-Arthaśāstra*.

Opera aceasta este probabil din secolul al III-lea e. n., sau poate și mai recentă. Textul e cunoscut abia din anul 1909 și e în proză, dar cuprinde și versuri gnomice, ca:

„După cum despre peștii, care trăiesc în apă, nu se poate ști, dacă beau apă; tot astfel nu se poate ști despre slujbașii regelui, dacă iau bani“.

Cānakya este socotit și ca autorul unei mari colecții de sentințe, care în manuscrise poartă diferite titluri, ca: *Cāṇakyaṃiti Cāṇakyaṃiti-sāra*, *Vṛddhacānakya* etc.

Conținutul acestei opere este foarte variat. Deși în titlul colecției apare adesea cuvîntul *rājanīti* („politica regelui“), numai relativ puține sentințe tratează despre arta de a domni. În schimb se găsesc multe reguli generale privitoare la viață, care sînt tot atît de „machiavelice“ ca și cele privitoare la politica regelui; apoi numeroase contribuții la cunoașterea oamenilor și reguli cu privire la relațiile cu ei, considerațiuni generale asupra vieții omenești, asupra bogăției și a sărăciei, a destinu-

lui și a faptei, a femeii, în sfârșit tot felul de învățături pedagogice, religioase și etice.

În general fiecare vers alcătuiește o sentință.

Frecvente sînt sentințele în care ~ uneori nu fără umor ~ se enumeră diferite lucruri care nu prea au legătură între ele. Această enumerare, care se găsește și-n scrierile budiste și jainiste, este de origine populară. De ex. :

„Nici o zi să nu stea cineva acolo, unde nu se găsesc acești cinci: un bogat, un învățat, un rege, un rîu și un medic“. (I, 9 sq.).

„Regele, prostul, Yama¹⁾, focul, tilharul, copilul, cerșetorul și al optulea primarul satului — toți aceștia nu observă nimic din suferința apropielii lor“. (XVII, 19).

Sentințele lui Cānakya au fost traduse de O. Böthlingk în *Indische Sprüche*; (v. p. 79).

GHATAKARPARA

Ghatakarpara este probabil contemporan cu marele poet indian Kālidāsa (sec. IV sau V, e. n.).

Lui *Ghatakarpara* i se atribuie o colecție de 21 de cugetări sub titlul: *Nīṭisāra* („Quintesența științei purtării“).

HAALĀYUDHA

Halāyudha, care trăiește pe la mijlocul secolului al X-lea, este autorul unui dicționar, care constă din 900 de versuri și care poartă titlul: *Abhidhānaratnamālā* „Salbă de cuvinte“ = „vocabulary“.

HITOPADEȚA

Hitopadeṣa („Învățătură salutară“) este cea mai importantă prelucrare a Panciatantrei și cea mai cunoscută, atît în India cît și-n Europa.

Opera aceasta aparține lui *Nārāyaṇa*, care a trăit între sec. al IX-lea și al XIV-lea.

Hitopadeṣa este în același timp o colecție de sentințe și de povești. În sentințe se vede lămurit caracterul politic al operei.

KALHAṆA

Brahmanul *Kalhaṇa* este unul din marii poeți ai Indiei. El a alcătuit, în anul 1148, o operă poetică și istorică foarte importantă, cu titlul: *Rājatarāṅgiṇī* „Torrentul de regi“, adică istoria regilor din Kașmir.

KAVITĀMRTAKŪPA

Kavitāmṛtakūpa („Fintina de nectar a artei poetice“) este o cantică rară, citată de O. Böthlingk, în „*Indische Sprüche*“, ed. I, vol. III, p. V, n. 1.

1) Zeul morții.

KUSUMADEVA

Kusumadeva, un poet necunoscut, este autorul unei colecții de 100 de sentințe, cu numele *Dr̥ṣṭāntaṭaka* (sau *Dr̥ṣṭāntakalikā*); în ele un adevăr exprimat în primul vers este ilustrat printr-un exemplu (*dr̥ṣṭānta*) în versul al doilea. D. e. :

„Numai cel ales este în stare să suporte zbuciumul suferinței, nu cel de rind.

Diamantul rezistă la frecarea pietrei de șlefuit, nu însă lutul ordinar“.

MAHĀBHĀRATA

De la indieni ni s-au păstrat două epopei: *Mahābhārata* și *Rāmāyana*.

Mahābhārata își are numele de la *Bharata*, fiul regelui *Duṣyanta* și al *Çakuntalei*, devenită atit de celebră prin drama lui *Kalidasa*.

Mahābhārata are vreo sută de mii de strofe și s-a format treptat între sec. al IV-lea î. e. n. și sec. al IV-lea e. n.

Subiectul principal al acestei imense epopei este lupta dintre *Kaurava* și *Pandava*.

Mahābhārata e considerată de indieni nu numai ca o epopee, ci și ca un tratat de morală, filozofie și drept. Ea cuprinde și fabule parabolice, basme și povestiri morale, poezii ascetice etc.

Mahābhārata conține și multe cugetări, mai ales în părțile ei didactice.

Introducerea la această epopee spune :

„Cine a ascultat o dată această povestire, aceluia nu-i mai place nimic altceva vrednic de-a fi auzit; după cum aceluia care a auzit cîntecul privighetorii nu-i mai place glasul strident al cioarei“.

MAMMAṬA

Brahmanul *Mammaṭa*, din *Kaṣmir*, trăiește în sec. al XI-lea și-i autorul uneia din cele mai cunoscute opere despre poetică, intitulată : „*Kāvyaṭṭakā*“ („Lumina poeziei“).

NALA

Celebrul poem *Nala și Damayanti* este o perla a literaturii universale și face parte din *Mahābhārata* (III, 52-79), unde poartă titlul : *Nalopākhyāna* („Povestea lui Nala“¹).

Coșbuc credea că poemul acesta face parte din *Rāmāyana* și că are 5000 de versuri; în realitate el are numai 867.

PADYASAMGRAHA

Padyasamgraha („Colecție de versuri“) este o antologie alcătuită de *Kavibhāṭṭakṛta*.

1) V. *Povestea lui Nala*, episod din *Mahābhārata*. Traducere din limba sanscrită de Th. Simenschy, 1937. Premiata de Academia Română.

PĀNCIATĀNTRA

Pānciātāntra¹⁾ este un amestec de proză și de sentințe didactice în versuri.

O idee cu totul nouă este aceea de a expune sub formă de povești fabule și cugetări știința politică (*nīti*). Pānciātāntra e în primul rînd un tratat de politică.

Caracteristic pentru Pānciātāntra este marele număr de cugetări ce conțin toate variantele ei: *Tantrākhyāika*, *Textus ornatior*, *Textus simplicior*, *Hitopadeṣa* etc. Pretutindeni sînt intercalate serii mari de sentințe, fără a se ține seamă de legătura dintre ele sau de oportunitatea lor. Aceste cugetări se referă, în marea lor majoritate, la arta de a conduce și la înțelepciunea vieții.

Nici una din variantele Pānciātāntrei nu a devenit atît de populară și nu s-a răspîndit atît de mult în India ca așa-numitul *Textus simplicior*²⁾, adică acea redactare a textului care-i cunoscută cel mai de mult și cel mai bine în Europa și care, pînă la descoperirea *Tantrākhyāyikēi* a fost socotită ca adevărata Pānciātāntra.

Textus simplicior este aproape o nouă operă. Autorul acestei variante a Pānciātāntrei este necunoscut și trebuie să fi trăit între 850 și 1100.

RĀMĀYAṆA

Rāmāyaṇa este mai veche decît Mahābhārata; ea a fost alcătuită, probabil în secolul al IV-lea sau al III-lea î. e. n., de Vālmīki.

În introducerea epopeei se povestește că însuși Brahma l-a îndemnat pe poetul Vālmīki să cînte în versuri faptele lui Rāma; și zeul i-a promis:

„Cît timp vor sta munții, cît timp vor curge rîurile pe pămînt; atîta timp va continua să trăiască în această lume cîntecul despre Rāma.”

Aceste cuvinte s-au dovedit pînă-n ziua de azi a fi cu adevărat profetice. De peste 2000 de ani epopeea despre Rāma s-a păstrat vie în India și trăiește mai departe în toate straturile și clasele poporului.

Opera, așa cum o avem azi, constă din circa 24.000 de versuri duble (*ṣloka*).

O prelucrare poetică, liberă și prescurtată, a cărții a doua din Rāmāyaṇa (*Ayodhya-Kāṇḍa*) este aceea a lui A. Holtzmann, intitulată: „Rama, ein indisches Gedicht nach Vālmiki“ (2. Aufl. 1843).

1) V. Articluul meu: *Pānciātāntra*, din rev. *Ārhlva* 38 (1931) și cel din *Convorbiri literare*, 65 (1932).

2) V. *Pānciātāntra*, Cele cinci cărți ale înțelepciunii. Trad. din limba sanscrită de Th. Simenschy, București, 1932.

Pānciātāntra, Cartea a III-a. Trad. din limba sanscrită, publ. în rev. *Convorbiri literare* 66 (1933), și-n extras.

Pānciātāntra, Cartea a IV-a și a V-a. Traducere din limba sanscrită, 1936.

RIG-VEDA

Rig-Veda este cea mai veche și mai importantă dintre operele literaturii vedice.

Ea constă din 1028 de imnuri, împărțite în zece cărți. Imnurile cele mai recente se află în cartea I și a X-a.

Cu deosebire frumoase sînt imnurile către Varuṇa, zeul apelor.

Foarte importantă prin adîncimea cugetării filozofice este poezia despre Creațiune (X, 129), din care s-a inspirat și Eminescu, în Scri-soarea I ¹⁾.

Rig-Veda a fost tradusă în limba franceză de A. Langlois: Inde — Rig-Véda. Seconde éd. Paris, 1872.

ÇĀRṆĠADHARA

Una din antologiile cele mai cunoscute este *Çārṇadharapaddhati*, adică *paddhati* „călăuza” (artei poetice) de Çārṇadharma, alcătuită în anul 1363.

ÇILHANA

Çilhana ²⁾, originar din Cașmir, este autorul operei *Çāntiçataka* („Suta (de strofe) despre liniștea sufletească”); ea e imitată după *Vāi-rāgyaçataka* de Bhartṛhari (v. p. 134).

Çāntiçataka este poezie ascetică, în care se tratează despre deșertă-ciunea existenței, despre măreția renunțării la lume și despre viața de ascet.

TANTRĀKHYĀYIKA

Tantrākhyāyika este cea mai veche variantă a Panciatantrei (v., p. 137).

VETĀLAPAṆCAVINÇATIKĀ

Vetālapaṇcavinçatikā „Cele 25 (de povești) ale lui Vetāla” ³⁾ a fost alcătuită de *Çivadāsa*, care a trăit după secolul al XII-lea.

Această operă de povești este, ca și Panciatantra, un amestec de proză și versuri și se găsește și-n celebra operă poetică a lui Somadeva, intitulată: *Kathāsaritsāgara* „Oceanul de povești”.

Cugetările ocupă un loc tot atît de mare în *Vetālapaṇcavinçatikā* ca și-n Panciatantra. Multe din ele se găsesc și-n alte opere de povești și-n colecții de sentințe.

Maxima 9 se află în antologia lui Lassen (L.A.), p. 26.

1. V. Th. Simenschy, Originea Universului în concepția indienilor și a grecilor, în Revista Fundațiilor Regale, nr. 5, 1935; și-n extras.

2) Sau *Bilhana*?

3) *Vetāla* sînt duhurile rele care bîntuie cimitirele și slau în cadavre. Ele pot fi conjurate de cine are curaj și folosite în scopuri personale.

VIKRAMACARITA

Vikramacarita („Viața și faptele lui Vikrama“) este o operă de poezii mai recentă, dar tot atât de răspîdită și de preferată, și cu același caracter, ca și *Vetālapañcaviṇṇatikā*.

Textul este în proză, avînd intercalate sentințe în versuri. Opera aceasta nu poate fi anterioară secolului al XI-lea. În anul 1574 a fost tradusă în limba persană, din porunca împăratului Akbar.

VRDDHACĀṆAKYA

V. Cāṇakya.

Catedra de limbi străine

АНТОЛОГИИ САНСКРИТСКОЙ ПОЭЗИИ, СОСТАВЛЕННОЙ Г. КОШБУКОМ

Краткое содержание

Кошбук издал в 1897 г. санскритскую антологию, содержащую переводы в стихах из Риг-Веды, Махабхараты и Рамаяны, а также и 58 изречений, озаглавленных „Изречения и пословицы“.

До сих пор источники этих переводов были неизвестны, и многие считали, что Кошбук перевел стихи антологии с санскритского.

Девятая „песнь“ из Налы и „Изречения и пословицы“ были переведены с немецкого языка. И для остальных переводов, повидимому, Кошбук использовал те же источники.

Настоящая работа содержит все стихотворения антологии, оригиналы которых мы смогли установить, вступительную статью и примечания, расположенные в алфавитном порядке и относящиеся к различным санскритским произведениям, которые являются начальным но не прямым источником вышеуказанных стихотворений.

Каждое стихотворение сопровождается кратким комментарием. Кроме того, даётся немецкий перевод, использованный румынским поэтом, а также и соответствующий санскритский текст с переводом на румынский язык (перевод сделан нами). Таким образом можно легко отметить изменения, внесенные в текст Кошбуком.

Переводы Кошбука можно назвать вольными и оригинальными. По своему мастерству Кошбук считается одним из замечательных переводчиков санскритской литературы, как например Рюккерт.

L'ANTHOLOGIE SANSCRITE DE COȘBUC

Résumé

Coșbuc a publié, en 1897, une anthologie sanscrite, qui comprend la traduction en vers de quatre hymnes du Rig-Véda, de quelques courts morceaux du Mahabharata et du Ramayana, et de 58 sentences qui portent le titre: „Maximes et proverbes“.

Jusqu'à présent on ne connaissait pas la source, directe ou indi-

recte, de ces traductions et assez souvent on rencontrait des personnes qui croyaient que Coşbuc avait traduit les poésies de son anthologie directement du sanscrit.

Le neuvième „chant“ du Nala et les „Maximes et proverbes“ ont été traduits d'après des traductions allemandes. Il est très probable que les autres traductions de Coşbuc ont la même source.

Notre étude a pour objet toutes les poésies de l'anthologie dont nous avons pu identifier l'original. Elle est précédée d'une introduction et suivie, en ordre alphabétique, de notes concernant les diverses oeuvres sanscrites qui constituent la source primitive et indirecte pour les poésies de l'anthologie. Celles-ci sont pourvues d'un commentaire succinct et chacune est précédée de la traduction allemande dont s'est inspiré le poète roumain. À son tour, chaque traduction allemande est précédée du texte sanscrit respectif, accompagné de la traduction faite par nous.

Les poésies de l'anthologie sanscrite de Coşbuc sont imprimées de manière qu'on puisse voir d'un seul coup d'oeil les changements faits par le poète et ce qu'il a ajouté ou omis.

Les traductions de Coşbuc, tout à fait libres et originales, sont très belles et montrent une maîtrise qui le place à côté des plus grands traducteurs de la littérature sanscrite, comme p. e. Rückert en Allemagne.

PREOCUPĂRILE LUI AL. RUSSO CU PRIVIRE LA PROBLEMELE LIMBII LITERARE *)

DE

AL. DIMA

Cugetările lui Al. Russo reprezintă — după cum se știe — textul lui principal referitor la problemele limbii literare. Alcătuit dintr-un lung șir de articole care începuseră să apară la 13 februarie 1855 în „România literară”, el e continuat până la 5 noiembrie al aceluiași an, până în preajma dispariției revistei deci, fără a fi vreodată terminat. Un fragment a apărut postum, în 1863 abia, în „Revista Română” a lui Al. Odobescu prin impresionanta stăruință a lui V. Alecsandri, dar fără a se lega strict de ultimul articol din „România literară”, între cele două părți desfăcându-se un gol sensibil prin pierderea a șase capitole ale lucrării.

Scriitorul nu era de altfel un gânditor sistematic și observațiile sale atent organizate în părți, în fragmente distincte, în cuprinsul fiecărei „Cugetări” separate, nu se încadrau totuși vreunui plan general mai dinainte precizat, ci urmau meandrele unei discuții vioaie pe ton polemic cu adversari, participanți aprigi la *războiul limbilor*, cum îl poreclise, — chiar în cursul bătăliei — în aprilie 1855 — G. Barițiu¹⁾.

Apariția *Cugetărilor* coincide cu momentul culminant al scurtei vieți și activități a lui Russo care publică, în același an și în aceeași revistă, prețioasa sa proză memorialistică, plină de prospețimi, cea din *Amintiri*, ca și noua versiune românească a *Cîntării României* redactată de el însuși.

În anul următor apoi, el revine asupra discuției închegându-i un bilanț general în „Steaua Dunării” a lui Kogălniceanu²⁾, cu scopul de a-și statornici mai puternic pozițiile în fața unor luptători neobosiți.

În *Amintiri* preocuparea de limbă se ivește incidental, în cuprinsul unui din pasajele cele mai vii evocatoare, privind *Ziua Armîndinei*, voioasa sărbătoare populară pentru a cărei zugrăvire el nu poate folosi decît „*dulcea limbă a mamei, dulcea limbă a poveștilor care au întipărit icoane dragostoase și poetice în închipuirea copilăriei*”.³⁾ Prin contrast, scriitorul își imaginează cum ar fi caracterizată — de pildă — po-

*) Capitolul din monografia despre „Al. Russo”, predată Editurii de Stat pentru literatură și artă.

1) G. Barițiu: *Războiul limbilor*, în Foata pentru minte, nr. 13, 14, 15, 16, 17 din 1855.

2) *Rev. cît.*, nr. 5 din 1856.

3) Alexandru Russo: *Scrieri*, publicate de P. V. Haneș, Ed. Academiei, 1908, p. 102.

vestea din lună a fratelui ucigaș în vestmînt italianizat sau latinizat, ironia lui așternînd rînduri ca acestea :

„*e tonnella Danaidelor, tradițiune ovidică augmentată de tradițiunea ebraică a resbelului fratricid etc*“⁴⁾).

Cît despre articolul din „*Steaua Dunării*“, el adună principalele atitudini ale luptătorului afirmate la „*Romînia literară*“: combaterea regionalismului lingvistic, a „erudiției seci“ din Ardeal, a „comediei politico-limbistice“, a „latinirii anacronice“, a „jugului scolastic al coteriilor pedantice“, reamintind și necesitatea păstrării slavonismelor.

Culminînd în *Cugetări*, interesul lingvistic al lui Russo e totuși mai vechi și se acoperă de fapt cu primele sale strădanii literare. Părerile sale despre limbă se ivesc într-adevăr aproape de pretutindeni, la coticuri unde apariția lor nu e cu totul neașteptată, de altfel.

Prima lui încercare în franțuzește — *La pierre du tilleul. fragment d'un voyage dans la haute Moldavie en 1839* — schițînd portretul unui „flăcău frumos“, muntean, nu poate să nu se oprească și la graiul lui reținîndu-i în treacăt însușirile: „*Simplicitatea energică a vorbirii dacoromanului*“, scurtime „*ca și a latinului*“, limbă „*vioaie și înflorită cu moșteniri de idiome scitice*“. Pasajul se încheie cu îndoiala scriitorului cu privire la putința transpunerii într-o altă limbă a specificului acestui grai. Cu prilejul vreunei traduceri, „*în canalul curat săpat, apa nu mai are murmurul de altădată, nici adierile-i singuratic*“⁵⁾.

Cele două lucrări ce aparțin anului 1846 — *Critica criticii* și *Sauvegea* — ca și *Poezia poporală* ce trebuie fixată după această dată, înfățișează de pe acum celălalt revers al medaliei: dirza lui opoziție împotriva stricătorilor de limbă. În *Sauvegea* de pildă, după cuvînte aprobative cu privire la conținutul de idei al *Magazinului istoric pentru Dacia*, nu uită să însemne — de altfel cu exagerare — „*trista impresie*“ ce i-a lăsat-o limba prorocînd că peste 10 ani vom avea „*o limbă italianizată, francizată și nimic alta*“⁶⁾. În *Critica criticii* de asemenea, el aruncă primele săgeți împotriva limbii traducerilor dramatice: „*limba zisă romînească care n-o înțelege nici publicul, nici actorul, nici tîlmaciul*“⁷⁾, iar în *Poezia poporală* notează că „*îl cuprind fiori, de ghiață*“ în fața „*amestecăturii indigeste de limbi neolatine*“⁸⁾, anticosmopolitismul lui precizîndu-se astfel de pe acum.

Mai tîrziu, în 1851, *Studie moldovană* ridică o temă asupra căreia va insista mai amplu în *Cugetări*: ruperea limbii contemporane lui de trecutul ei istoric prin intervenția anacronică a „*latinirii*“. Aci își imaginează el scularea din morminte a strămoșilor, a unui Ștefan Vodă, „*pe calul lui cel voinic de la Valea Albă*“, care n-or înțelege o iotă din limba urmașilor, căci li s-ar vorbi după cum urmează:

„*Erou ilustru, trompeta gloriei tale penetră animile bravilor romîni de admirăciune grandioasă și indifinisabilă pentru meritul neînvincibilităciunii tale*“⁹⁾. E arma satirei împotriva latinîștilor care va fi minuită

4) *Ibidem*, ³⁾ p. 102.

5) Citat după trad. lui M. Sadoveanu: *Plata telului*, 1915, p. 42.

6) A. I. Russo, *Scrieri*, ed. Academiei, 1908, p. 293.

7) *Ibidem*, p. 4.

8) A. I. Russo, *Scrieri*, Ed. Acad., 1908, p. 192.

9) *Ibidem*, p. 12.

apoi mai puternic în *Cugetări* și pe care o vor utiliza cu succes asemănător V. Alecsandri în unele din comediile sale, apoi mai târziu Odorescu și mai ales Caragiale.

În aceeași lucrare, el atacă apoi năvala barbarismelor și schițează în general temele ce-l vor preocupa mai pe îndelete în principalul lui text lingvistic. *Studie moldovană* trebuie considerat de aceea ca un fel de embrion al *Cugetărilor*, o schiță anticipativă și necompletă a lor, căreia de altfel acestea îi vor împrumuta pasaje copioase.

Cugetările adună toate răzlețele riuri de mai sus într-un fluviu unic ce lovește puternic în malurile artificiale ale lingvisticii din Ardeal și Muntenia contribuind —într-o măsură apreciabilă, și de timpuriu —la surparea lor ce se va putea produce însă abia peste vreo trei decenii după noi intervenții viguroase.

Preocupările teoretice de limbă alcătuiesc prin urmare una din axele de susținere a activității lui Russo, asupra căreia va trebui de aceea să insistăm.

Cum să ne explicăm consecventa intervenție a scriitorului nostru în aceste probleme pentru care s-a pasionat într-un grad ce depășește pe contemporanii săi cei mai apropiați?

La începutul celui de-al II-lea capitol al celei de-a II-a părți a *Cugetărilor*, putem citi: „Nici o pricină personală nu ne-au îndemnat a pune pe hîrtie micile observații ce au tipărit România literară sub numele de „Cugetări“, nici nume, nici profesie de cărturar nu avem”¹⁰). Modest ca totdeauna, Al. Russo nu socotea deci că este îndreptățit după „titluri” să pună ordine în haosul lingvistic, dar ca simplu „ostaș” al nației nu se putea stăpîni să nu ridice paloșul său de iubitor înflăcărat al limbii. Temperament polemic prin excelență, el intervenea în acest vechi „război al limbilor” în mod firesc, îndemnat de convingeri limpezi ce îndemneau la acțiune. „Sumeția” lui care se arătase de mai multe ori în perioada dintre 1846—48, se trezea și în planul ideologic în care scriitorul nu se dovedea mai puțin energic. Stricătorii de limbă năvăliseră de altfel ca un potop — cum scrie el — și stavile trebuiau să se ridice.

După moderația primei faze, cercetătorii latiniști trecuseră într-adevăr, după 1840, la asalturi masive organizate în cărți și tratate de aparență erudită, ce începuseră chiar a se impune, pe alocuri. A. Treboniu Laurean publicase în 1840 *Tentamen criticum*, Arune Pumnul tipărise în 1850: *Indreptariu cel mai înalt în vorbirea, scrierea și formarea limbii românești*, T. Cipariu, în 1854, *Elemente de limbă romînd*, iar Heliade intrase de-a binelea, în 1841, cu *Parallelism între dialectele romîn și italian*, în faza lui italianizantă.

Pe de altă parte, o dată cu înflorirea „sistemelor”, creștea și opoziția ce purcedea mai cu seamă din tabăra literaților. „Dacia literară” și „Propășirea”, desfășuraseră primele contraatacuri. M. Kogălniceanu însuși era și el preocupat de problemele lingvistice, încă din perioada studiilor lui berlineze, din 1837, cînd apăruse articolul lui despre „*Rumänische oder walachische Sprache und Literatur*”. O polemică a lui cu Heliade — pe astfel de chestiuni — avusese loc în 1839, iar în 1843 lecția de deschidere a cursului de istorie națională cuprindea și un incidental atac

10) *Ibidem*, ⁸) p. 79.

împotriva „romanomaniei”. Negruzzi apoi, dovedise aceleași preocupări încă din 1836 într-o corespondență cu Heliade, în 1839 în discuția lui cu profesorul Săulescu, în 1841 și 1844 în sfârșit, când în „Foaia pentru minte” luase apărarea slavonismelor și în „Propășirea” dezvoltase o demonstrație a simțului său sănătos pentru limbă.

Ne-am referit aici doar la poziția teoretică a literaților moldoveni anterioară lui 1851 adică datei când a apărut prima lucrare mai amplă despre limbă a lui Al. Russo (*Studie moldovană*), dar nu trebuie uitată — se înțelege — nici acțiunea satirică dezvoltată de Alexandri prin piese ca *Iorgu de la Sadagura* din 1844 și apoi prin *Cucoana Chirița din Iași* din 1850, care executau, fără menajamente, disprețul ciocoiesc față de limba națională ca și cosmopolitismul lingvistic al parvenitilor burghezi și boierinași. *Muza de la Burdujeni* din 1851 a lui C. Negruzzi mergea și ea pe această linie.

„Războiul limbilor” era purtat deci cu înverșunare, în deceniul al 4-lea și al 5-lea, și nu numai în periodice și de către numele rai sus citate. Cine parcurge gazetele și revistele din epoca de după 1830 e uimit de frecvența articolelor, notelor și discuțiilor de tot felul cu privire la problemele limbii. Alături de „Foaia pentru minte”, de „Dacia literară” și „Propășirea”, „Albina Românească”, apoi „Curierul Românesc” și „Bucovina” nu sint mai puțin prezente, iar pe lângă scriitorii pomeniți mai participă viu dr. Vasici, Ion Maiorescu, N. Bălășescu, T. Stamatii etc.

Intervenția tuturor acestora culminează în lupta unitară a „României literare” la care avea să participe, cu însuflețire, și scriitorul nostru, nu fiindcă avea vreo „profesie de cărturar”, ci întrucât se socotea „om cu judecată”, doritor de „a călca sănătos și după logică”, nu „după visurile pedanților”¹¹⁾.

Bogat și divers, cu numeroase reluări pe care Russo le mărturisește singur, cu împletiri și complexe îmbinări de idei, materialul *Cugetărilor* nu poate fi rezumat cu respectul precarei ordini pe care i-a dat-o autorul. Variatele lui valuri polemice trebuie canalizate pe făgașurile mari ale obiectivelor sale de luptă, legate — toate de altfel — de combaterea aprigă a spiritului artificial al „sistemelor” pe care scriitorul avea să le execute sub egida generică a „pedantismului”.

E demnă de menționat analogia pe care omul de apreciazabilă cultură ține s-o creioneze între Renașterea franceză, „epoca savanților”, cind de asemenea „latinismul îneca spiritele” și propria lui vreme. Și pe atunci și în epoca sa, bătălia au dus-o mai cu seamă literații și el îl citează cu atîta justețe pe Rabelais, „un om care știa latinește, dar vorbea curat franțuzește”¹²⁾ și care satirizase, cu strălucire, pedantismul latinesc al scolasticilor; în ce privește pedantismul nostru, scriitorul îl caracterizează cu destulă precizie prin „vroința de a statornici prin logică gramaticală, culeasă din regulele gramaticii latine, tilcuirea și forma cuvintelor vechi și nouă”¹³⁾. Russo se referă mereu și accentuat la ardeleni, de unde s-a putut înrădăcina — încă din toiul luptei — credința în-

11) Al. Russo, *Scritori*, Ed. Acad., 1908, p. 97.

12) *Ibidem*, p. 39.

13) „”, p. 53.

tr-un soi de regionalism moldovenesc și antiardelenesc al lui. E de aceea necesar să intervenim — în această chestiune — încă din capul locului.

Niciodată n-a combătut Russo global, radical și nediferențiat pe ardeleni, numai fiindcă aparțineau unei alte provincii și fiindcă istoria i-a pornit pe un alt drum cultural. Faptul nici nu putea fi așteptat de la un unionist convins ca el — cu toate aparențele protivnice — admirator al „Daciei literare“ și colaborator asiduă al „României literare“, iubitor fără țârmurire al poporului ardelen adunat pe Cîmpia Libertății cu „surtucarii“ laolaltă — privește unică ce l-a entuziasmat cu putere. Russo căuta dimpotrivă puncte de apropiere cu ardelenii și se oprea asupra lor cu satisfacție. El prețuia pe Petru Maior, pe Gh. Șincai și pe Gh. Barițiu, pe cel dintîi pentru că nu deriva limba română din „*latina lui Cicero*“, ci din „*cea obștească*“¹⁴⁾, pe cel de-al doilea pentru că „*cevași din marea simplitate a hronicelor noastre se revarsă în Hronica Romînilor a sa*“¹⁵⁾, pe cel din urmă fiindcă „*i-a cîștigat inima*“ printr-un articol din care reproduce mai mult de jumătate și din care se vede „*că nu e cu totul pentru latinire*“¹⁶⁾.

Dar Russo nu rămîne doar la prețuirea unor idei incidentale sau parțiale ale latinistilor, mai ales a celor din prima generație, ci el știe să aprecieze mai adînc mobilul ultim al poziției lor, căci — observă el — „*sînt pătrunși de mizeria neamului nostru, de viitorul ce ne este păstrat și știm că din ei mulți au murit și mulți au suferit pentru mărirea și mărturisirea Romîniei*“¹⁷⁾. Scriitorul ține să precizeze de aceea că el combate „*nu școalele, nu munca, nu îmbunătățirea*“, ci „*ezagerațiile școalelor*“¹⁸⁾ situîndu-se astfel lîmpede pe drumul sănătos al cercetării realiste.

Divergențele dintre el și ardeleni purced însă tocmai din pricina acestor „*ezagerații*“, forme variate ale pedantismului pe care-și propune a le denunța cu strășnicie.

Lupta lui Russo împotriva latinismului se referă mai întîi la nesăbuita încercare de a se întoarce ceasornicul vremii la epoca mult depășită a latinei clasice. Căci nu poate fi înviat — scrie el — „*poporul cel mort cu gîndul și năravurile lui*“, nu e cu putință „*să readucem forma veche*“ pentru „*lucrul nou*“, ceea ce nu ar fi „*alta decît o jucărie*“¹⁹⁾. Și justificarea pe care o dă el, peste mai multă pagini, e dialectică într-adevăr, într-un mod cu totul spontan. Scriitorul observă: „*lumea merge înainte și nu se poate întoarce; fiul nu poate fi tată sau frate părintelui său; de aceea trebuie să rămînem romîni, iar nu romani*“²⁰⁾.

Argumentarea, plină de bun simț, îmbracă alteori forme ironice, caracteristice scriitorului, ca de pildă atunci cînd compară lepădarea limbii romîne și înlocuirea ei cu cea latină cu schimbarea „*pantaloului*

14) A. I. Russo, *Scrieri*, Ed. Acad. 1908, p. 60.

15) *Ibidem*, p. 45.

16) „ „ p. 60.

17) „ „ p. 69.

18) „ „ p. 69.

19) „ „ p. 79.

20) „ „ p. 79.

și surtucului pe togă" sau a numelor „Costachi și Dumitrachi” pe „Cincinatus și Brutus”²¹⁾.

Alteori gama opoziției lui Russo folosește — din indignare — tonurile violenței verbale ca în pasajul în care „pedanții” devin „șarlatani sau mișai”²²⁾.

Dar nici argumentarea rece, pur logică, nu e lăsată de-o parte, și scriitorul o minuieste sub forma reducerii la absurd. Combătând, de pildă, înturnarea limbii spre epoca ei latină, el se întreabă de ce „pedanții” nu merg și mai departe în timp, de ce nu se ridică de exemplu pînă la izvoarele primare ale limbilor care s-ar trage — după opinia lui — dintr-o „limbă mamă”, unică²³⁾. În lumina acestei exagerări conștiente, concepția latinistilor devine și mai ridicolă.

Lupta lui Russo cuprinde — în continuare — și celelalte rătăcirii ale latinistilor, legate de altfel, unele de altele, în același „sistem” pedant, fundamental eronat.

Din răsturnarea anacronică a limbii romine, rezultă astfel — mai departe — racila *purismului* pe care scriitorul o combate de asemenea cu energie. Cu acest prilej, ridică el *problema slavonismelor* împotriva cărora îndeosebi se porniseră asalturile latinistilor. Păstrarea lor în limbă e afirmată ca o necesitate istorică sau, cum scrie el: „*slavonismul este o nevoie istorică pentru limba noastră, precum germanismul, arabismul au fost nevoile istorice a celorlalte limbi neoromane*”²⁴⁾. E important de remarcat că scriitorul descoperă și rădăcinile politice naționaliste șovine ale antislavismului, dar el nu poate trece — obiectiv fiind — peste rolul lingvistic al slavonismelor. Căci „*orice vom face, mirosul slavonesc are să rămîie*”²⁵⁾ și Russo încheie utilizînd din nou arma umorului: „*însă cu toate aceste ure (diferitele forme ale șovinismului), slavonismul nu ne va lepăda, și el zice ca Domnul Moldovei: «Dacă voi nu mă vreți pe mine, eu vă vreau pe voi»*”²⁶⁾.

Îndelung se oprește însă autorul *Cugetărilor* asupra nefericitelor urmări ale falsei concepții latiniste cu privire la funcțiunea limbii ca mijloc de comunicare. Russo înțelege foarte bine că limba e „*organ de înțelegere nu a unor oameni, ci a oamenilor*”²⁷⁾, că jargioanele au spart unitatea limbii, că acestea au împărțit pe ardeleni în două nații, „*una latinească, a doua romînească*”²⁸⁾ că au sprijinit făurirea „*a trei limbi distincte regional*”²⁹⁾, că au făcut cu neputință înțelegerea literaturii ardelenști „*de către toată romînimea*”³⁰⁾.

Scriitorul își dă seama că o astfel de dezbinare e nepotrivită cu totul tocmai în momentul luptei pentru unirea rominilor, cînd „*încercările ar trebui așintite la înrudirea limbii obștești*”, nu la despărțirea ei³¹⁾.

21) A. I. Russo, *Scrieri, Cugetări*, Ed. Acad. 1908, p. 49.

22) *Ibidem*, p. 85.

23) „ p. 50.

24) „ p. 89.

25) „ p. 89.

26) „ p. 89-90.

27) „ p. 79.

28) „ p. 43.

29) „ p. 55.

30) „ r. 43.

31) „ p. 53.

Ceea ce îl doare pe Russo indeosebi e ruperea limbii de popor prin nefasta acțiune a jargoanelor latinești și asupra acestei laturi va insista el de asemenea îndelung, recomandând refacerea unității pierdute. Faptul îi pare — cu drept cuvânt — cu atât mai grav cu cât, susținuți fiind de propagandă catolică, latinisții amenință „să tate în două unitatea morală ce leagă deosebitele familii românești”³²⁾. Impresionantul spectacol al Aduării de pe Cîmpia Libertății unde bravul popor ardelen n-a putut înțelege mul' din cuvîntările „surlucărilor” l-a îndurerat, în mod deosebit, pe scriitorul nostru.

În numeroase pasaje, scriitorul glorifică limba obștească din care porcede firește și limba literară. Pe baza ei „s-ar fi putut făuri ușor o limbă unică fără osebire între limba scrisă și limba zilnică”, observă el³³⁾. De aceea această limbă populară trebuie culeasă „de pe toate malurile românești”³⁴⁾, așa cum începuse a fi culeasă — în vremea lui — poezia populară.

Îndrumarea limbii literare către baza ei obștească e susținută și prin exemplul istoric al „cronicarilor și mitropoliților” ce au scris, și ei, într-o astfel de limbă și „toți îi înțeleg, mici și mari, neștiutori și învățați”³⁵⁾.

Limba poporului e prețuită pentru calitățile ei întrinsăci, pentru capacitatea ei generală expresivă, pentru virtuțile ei artistice, prin urmare. Căci ea „exprimă cu gingășie, totodată cu energie, toate aspirațiile sufletului, toate izvoririle minții”³⁶⁾, fiind capabilă deci să folosească și artei și științei, deopotrivă. Ea e „armonioasă, expresivă”, posedă conciziunea limbii latine — „cu puține cuvinte, o lume de idei”³⁷⁾ și e cu totul străină „jargoanelor din cărți”³⁸⁾.

Cea de-a doua țintă, de caracter secundar însă, ca una ce se află mai slab reprezentată, o constituie *italienismul* lui Heliade împotriva căruia își îndreaptă Al. Russo — de mai multe ori — cunoscutele săgeți ale ironiei sale, reproducînd o dată o așa-numită paralelă între un text italian și unul românesc. Heliade „traduce” de pildă — observă scriitorul nostru — „il rauc suon della tartarea tromba” cu „raucul sunet tartareei trombe”, ceea ce nu e decît o strictă transpunere lipsită de orice aspect specific al limbii românești”³⁹⁾.

„Școalele limbistice” din București nu sînt și ele decît „școale de fantezie”, de caracter ezoteric, fără nici un ecou în obște, rupte de orice tradiție pe care o socotesc în mod absurd o „coterie”⁴⁰⁾.

Care este însă poziția pozitivă de pe care Russo duce toată această luptă, așa cum reiese ea din variatele direcții ale atacurilor sale?

Punctul de vedere al scriitorului permanent susținut de-a lungul *Cugetărilor* sale e cel obiectiv, raportul dintre „gramerieni” — cum îi numește el — și limbă, dintre obiectul cercetat și subiectul cercetător,

32) A. I. Russo, *Scrieri, Cugetări*, Ed. Acad. 1908, p. 74.

33) *Ibidem*, p. 54.

34) „ „ p. 36.

35) „ „ p. 54.

36) *Poezia populară*, ed. Acad. 1908, p. 186.

37) *Ibidem*, p. 188.

38) „ „ p. 192.

39) „ „ p. 40.

40) „ „ p. 74.

fiind cel de la existență la gândire, cea dintâi precedind pe cea de-a doua care o înregistrează și o studiază pe prima. Rolul învățaților trebuie „să se mărginească la definiția rînduiehlor limbii, la statornicia sintaxei și a ortografiei”⁴¹⁾, ci nu „să prefacă”, „să reformeze” după socoteala lor subiectivă. Gramatica are menirea de a urma limba, nu aceasta gramatica, fiindcă „sistemele nu vor putea dovedi natura”, filozofii care pornesc de la „închipuiri” fiind absurzi. Ei ar face mai bine să învețe de la acei „gramerieni” străini care au pornit totdeauna de la „realități”, nu de la teorii.

Filipica lui Russo se îndreaptă apoi, cu toată vigoarea, împotriva „fabricanților de sisteme”, ridiculi reformatori care și închipuie că pot impune cuvintelor „drit de împămîntenire” potrivit propriilor lor născociri. Nici de data aceasta scriitorul nu ocolește procedeul ironiei, o dată ce înseamnă cu atîta pătrundere și spirit că „a tipî slobodul umbiet și armonia limbii pe vreo sistemă” e tot una cu „a înregimenta cuvintele cum se înregimentează batalioanele după declinații și arme”⁴²⁾.

Poziția lui realistă e astfel cu totul limpede și contraobiectanții nu i-au putut surprinde nici o fisură. Ea l-a dus mai departe la un alt element valoros al concepției sale lingvistice, la principiul istorismului. Căci „gramaticile nu vor putea fi mai tari ca veacurile”⁴³⁾, limba fiind plămădită — cum scrie el atît de sugestiv — „de 2000 de ani în lacrimi și sînge, în cîntarea stelelor și a naturii”⁴⁴⁾. Îndeosebi suferințele trecutului sînt impregnate în limba noastră. Se înțelege de aceea că limba romînească nu începe în școalele Ardealului, ci în hrisoavele trecutului și în cîntecele poporului, fiindcă ea este „limba inimii neamului”. Russo vede de aceea necesitatea „unei istorii critice a limbii de la formarea poporului român” cu scopul de a reduce la „dreaptă proporție” absurdele încercări ale „restaurației ardelenesti”, cum o numește el⁴⁵⁾.

Este interesant de reținut, de asemenea, cum vede scriitorul procesul de dezvoltare și relație a limbilor din cele mai îndepărtate epoci și pînă la fazele lor moderne. În prima jumătate a veacului trecut se puseseră bazele lingvisticii comparate prin lucrările lui Rask, Bopp și Iacob Grimm, apoi prin contribuția lui Wilhelm von Humboldt și Fr. Diez. Fără a fi avut cunoștințe speciale în această disciplină, Russo dovedește totuși o formație generală cu privire la direcția istorică comparativă către care se desfășurau studiile timpului ca expresie a romantismului progresist al epocii. El ne înfățișează chiar cîteva idei parțial valabile, dar și altele firesc depășite sau, din capul locului, eronate.

Russo subliniază astfel fenomenul de înrudire al limbilor, care nu se datorește doar împrumuturilor, ci prezenței unui izvor comun dintr-un trecut îndepărtat, a unui trunchi originar din care s-au despărțit apoi diferite „ramuri”. El pomeneste și unele condiții materiale pentru a explica diferențierea „noroadelor” și a limbilor ca de pildă „locuri

41) A. I. Russo, *Scierî, Cugetări*, ed. cit. p. 90.

42) *Ibidem*, p. 59.

43) „ ” p. 48.

44) „ ” p. 36.

45) „ ” p. 66.

îndemnatice“ pentru hrană, configurații „*topografice*“⁴⁶⁾, apoi vorbește de împrejurări *istorice* și *politice*, mergînd în genere pe urmele observațiilor sociologice mai vechi ale luminiștilor sau ale noii sociologii burgheze în formare în Franța, începînd cu d-na de Staël. De asemenea, el leagă evoluția limbilor de „*activitate*“⁴⁷⁾, cum numește el totalitatea strădaniilor muncii.

Russo înțelege just—in linii mari—și dezvoltarea limbii romîne, nu din latina oficială, ci din cea obștească, „*din latina soldaților*“⁴⁸⁾, vorbește de contribuția poporului biruit de romani, de puternica influență slavonă și de alte elemente care au pătruns în limba noastră. Și evoluția limbii literare prin cotitura Reformei și prin întărirea Țărilor romîne ca factor politic, e în genere bine prinsă.

Alte afirmații ale lui Russo cu privire la aceeași problemă nu se mai pot susține însă, nici în mod parțial. El credea de pildă într-un arbore genealogic al limbilor, avînd un strămoș unic, comun adică el admite teoria monogenetică de infiltrație bitlică. De asemenea el își însușește falsă concepție spiritualistă despre limbă a lui Victor Cousin, citînd pasajul prin care acesta socotește că limbile, legislațiile și filozofiile sînt făurite de „*duhul omenirii*“⁴⁹⁾ ceea ce exprimă în fond o tipică idee hegeliană legată de romantismul timpului.

Combaterea latinizării și a ideilor lui constitutive nu putea să nu ridice una din problemele cele mai sensibile ale epocii: cea a *neologismelor*. Reprezentanții curentului ardelean utilizau diversele lor sisteme cu scopul de a fabrica cuvinte noi născocite pe de-a-ntregul, în locul celor eliminate de o tendință puristă ce se exercita fără cruțare. Pe de altă parte, contactul tot mai viu cu Răsăritul și Apusul, difuzarea rapidă a bunurilor civilizației de la un capăt la altul al Europei, destrămarea regimului feudal și formarea precipitată a celui capitalist impuneau—pe primul plan al teoriilor lingvistice—discutarea problemei neologismelor. Faptul se și produce la toți militanții culturii din prima jumătate a secolului trecut, indiferent dacă erau sau nu filologi.

Era deci firesc ca Russo să vibreze și el în fața problemei și *Cugetările*, încă din cel de-al doilea capitol al primei părți, ridică chestiunea. Se protestează acolo vehement împotriva tendinței pedante de a se făuri cuvinte noi după tipicul „*celor patru puncte cardinale ale gramaticii*“, folosindu-se cînd sufixul *-iune*, cînd *-ție*, cînd *-iu*, cînd *-int*, ceea ce schimonosește limba, făcînd-o de nerecunoscut. De aici însă, omul de bun simț care este scriitorul nostru, nu poate trage firește încheierea înlăturării totale a neologismelor. El știe că „*nevoile nouă cer mijloace nouă și ideile nouă au trebuință de cuvinte nouă*“, dar „*nu după sistema cutărui sau cutărui*“, ci „*numai nevoia trebuie să le dea la iveală, să le creeze și să le împămîntească*“, sau după cum adaugă el—*„logica limbii”*⁵⁰⁾.

Russo vede deci—și de data aceasta—lucrurile cumpănît și, ținînd

46) A. I. Russo, *Scriteri, Cugetări*, ed. cît., p. 51.

47) *Ibidem*, p. 51.

48) „ „ p. 70.

49) „ „ p. 54.

50) „ „ p. 37.

seama de necesitatea obiectivă a istoriei ca și de legile caracteristice ale limbii, privirea lui fiind strict organică, în afară de orice arbitrar subiectiv.

Cea mai de seamă contribuție menită a sprijini lupta împotriva diferitelor forme ale pedantismului lingvistic aparține însă literaturii, susține — cu drept cuvânt — Russo, practica artistică avînd să indice ea, în cadrul unei orientări juste, adevăratul făgaș al limbii literare. Definind-o pe aceasta ca „regulamentarea și înfrumusețarea limbii românești a obștei“, cei mai populari autori fiind cei „mai aproape de noima națională“⁵¹⁾, scriitorul identifică în epoca de la 1840 „forma cea bună a limbii“, pentru că atunci „inteligența pretutindeni era deșteaptă“, cercetarea istorică și activitatea literară în toi, se adunau cîntece populare etc.⁵²⁾. Toată nădejdea lui în lupta pentru răpunerea latinismului o pune deci în acea literatură, „care e plînea zilnică a unui neam“, în „Pascalii, Voltairii, Corneillii, Racinii romîni viitori“, făuritorii adevărații ai limbii literare de mîine⁵³⁾. Însușirile fundamentale ale acesteia nu pot fișni decît din largă ei bază populară — idee care revine ca un leit-motiv al întregii dezbateri — „formele și stilul“ trebuînd a fi cele ale evoluției istorice, din „vițele“ noastre desfăcute de orice tendințe cosmopolite⁵⁴⁾, împotriva cărora ei luptă, de altfel necurmat, pe toate planurile. Chiar și unii dintre cei mai de seamă scriitori clasici — ca Schiller și Pascal — au scris în „limba populară“⁵⁵⁾, iar Ronsard și Malherbe „n-au iscudit sisteme, n-au creat gramatică“⁵⁶⁾.

Limba literară să purceadă dar din obște și să se îndrepte spre ea prin intermediul firesc al artei literare. Altfel atît lucrările ei cît și acele ale științei, cele de istorie, logică, psihologie, nu au nici un sens, nu corespund nici unei meniri reale, se mișcă într-un gol fără rost. Legarea limbii literare de „obște“, pronunțatul ei caracter național, înlătură apoi orice tendințe cosmopolite și Russo, deși intelectual format în școala franceză și utilizînd frecvent în unele scrieri și în corespondența particulară limba franceză, a ridicat de numeroase ori glasul său hotărît împotriva franțuzomaniei care invadase limba și literatura, deopotrivă. Protestele lui antic cosmopolite sînt dese, presărate necurmat de-a lungul *Cugetărilor*, integrîndu-se într-o atitudine fermă și consecventă.

Combaterea „frazologiei“, a limbii ermetice — „o mreață încîlcită a ideilor“⁵⁷⁾, a cuvîntelor „schimosite de sistemul genitor noi“⁵⁸⁾, a stilului „logogrif“⁵⁹⁾ — revine apoi mereu, sub variate forme, spre a înlătura prăpastia dintre literatură și masele largi.

O limbă literară care înregistrînd „sporul de idei al civilizației“, să rămînă „bogăția săracului“ — iată una din cele mai prețioase contribuții ale lui Russo cu privire la problema noastră.

51) A. I. Russo, *Scrieri, Cugetări*, Ed. Acad. 1908, p. 60.

52) *Ibidem*, p. 66.

53) „ p. 93.

54) „ p. 48.

55) „ p. 53.

56) „ p. 64.

57) „ p. 64.

58) *Poetul Dăscălescu*, p. 143.

59) *Cugetări*, p. 37.

Înfățișarea concepției despre limba literară a lui Russo nu poate fi însă țărmurită numai la descrierea ideilor lui teoretice. Lupta împotriva pedantismului latinist a fost sprijinită, cu vigoare și hotărîre, de către creația literară a timpului, dintre ale cărei manifestări nu lipseau nici scrierile polemistului nostru. El însuși accentuase de altfel, așa cum am arătat la locul potrivit, însemnata contribuție a literaturii la orientarea justă a limbii literare.

Ca o întregire a laturii teoretice mai sus expuse, ne vom opri de aceea și la practica lui scriitoricească însăși, în care se oglindește de asemenea concepția lui despre limba literară. Nu ne vom referi însă la toată sfera limbii și stilului său artistic individual de care ne vom ocupa, pe larg, cu prilejul caracterizării de ansamblu a măiestriei lui, ci ne vom mărgini numai la urmărirea raporturilor principale dintre teoria și practica limbii lui literare.

După cum am arătat de mai multe ori, trăsătura cea mai de seamă a limbii literare — după Russo — este puternica ei bază populară, făurită de-a lungul întregului proces istoric de la origini și pînă în vremea scriitorului. Opera lui folosește într-adevăr aceste izvoare seculare, după ce învinsese greutățile începuturilor, cînd se înlesnea mai mult în limba franceză.

Lucrările beletristice, mai cu seamă, utilizează îndelung și consecvent această limbă a poporului, el însuși observînd că de pildă *Amintirile* nici nu puteau fi scrise altfel decît în „*dulcea limbă a poveștilor care au întipărit icoane d'ăgălașe și poetice în închipuirea copilăriei*“. Calitățile acestei limbi, reliefate de el, sînt însă „*expresivitatea*“, „*concizia*“, „*armonia*“, „*energia, gingășia*“. Unele din aceste atribute pot fi ușor recunoscute, de exemplu, chiar în *Amintirile* citate. Dar iată doar două scurte texte :

„*În acea zi, dar, părul satului, păzea numai el casele ; cîți flăcăi, cite fete mari, cite codane, toți și toate se împodobia cu flori și cordele, care la pălărie, care la codițe. Cu lilieci în mîni, cu garofe pe cap, cu busuioc verde în sîn, fetele și flăcăii năreau flori mișcătoare ; de cu seara fetele și flăcăii se piețănă ; iar în zori de zi cînd se deschid lăcrămioarele, viorelele și toporașii se scutură de roua nopții, văile se umplea de chiote : codrii clocotea de pocnete de frunze, de hohote de cimpoaie, teliugile răsuna în toate părțile de doine ; mese numeroase se întindea pe sub copaci*“⁶⁰⁾.

sau :

„*Pare că văd încă acea icoană a trecutului : Mare zgomot și sbuciumală este prin curți : țiganii pînă și bucătarul se fuau esc în cîmeși curate, oamenii în minteni, cu mînicile suflecate, cu cordele la pălării filfîind în vînt, se păunesc prin ograda măturată ; rochiile roși și tulpănele galbine de la paști ale țiganilor se zăresc iarăși ; totu-i plin de mișcare, toate fețele pline de veselie ; giupînesele de la camară sînt pîrjol de amețală, cucoana țipă !*“⁶¹⁾.

După cum se vede, lexicul cuprinde numeroase elemente specific populare, diminutive caracteristice, expresii de același fel, gingășia nu

60) A. I. Russo, *Scritori*, p. 102.

61) *Ibidem*, p. 103.

lipsește mai cu seamă în imaginea fetelor și flăcăilor care păreau flori mișcătoare, iar armonia frazelor, izvorită și din sonoritatea cuvintelor, e învăluitoare și consonantă cuprinsului evocator și descriptiv.

Lexicul popular smălțuiește de altfel larg cîmpul stilistic al scriitorului și numeroase exemple pot fi culese de pretutindeni. Iată doar un mic buchet: *bejenie, buche, curătură, fedeleș, omăt, a schimosi* etc.⁶²).

Nici utilizarea expresiilor populare nu e rară și vom cita doar: *din căutătură în căutătură, departe și nu prea departe, din talpă pînă-n virf, lasă-mă să te las, a omori vremea* etc.⁶³).

Aspectul popular al limbii literare a lui Russo e apoi puternic susținut de numeroasele lui regionalisme care au fost subliniate și de alți cercetători⁶⁴). Pe plan lexical vom cita doar: *șagadă, huiet, megieș, sbuciumată, sadé, telingă* etc., în care sînt cuprinse și unele aspecte fonetice ce reapar și în *de abé, ficiori, hainili, momîțarie, macar, camară, răce, răsipire* etc.

Pe plan morfologic, putem cita între altele articolul *a* invariabil în loc de *al* sau *ale* ca în „*a căroră preț*“, „*aducerile aminte a tinereții*“ etc., pronumele *ist* în loc de *ăst*, verbui *ie* în loc de *ia*, adverbul *atuncea*, prepoziția *pin* etc.

Frecvența regionalismelor în limba lui Russo nu trebuie să sugereze însă izolarea provincială pe care — după cum am arătat — el a combătut-o în *Cugetări*. Numărul regionalismelor nu îngreunează niciodată înțelesul frazei, funcțiunea de comunicare a limbii rămînînd mereu respectată în așa fel încît nu poate fi vorba de vreo inconsecvență. Observăm apoi că regionalismul moldovenesc își dă, de multe ori, contribuția lui specifică la creșterea armoniei frazei, așa cum a arătat — de pildă — G. R. Scorpan mai de mult⁶⁵).

Într-un moment în care limba noastră literară se afla într-un moment hotărîtor al ei, insistența frecvență a regionalismelor exprimă la Russo, de fapt, convingerea lui în însemnătatea izvorului popular, unicul reazem sigur al limbii literare în formație.

Considerațiile teoretice ale lui Russo au acordat apoi o cumpănită prețuire arhaismelor dintre care a folosit, de pildă, în scrisul său termenii: *slavonicesc, slobozenie, volnic, volnicie, mezat, de istov, bașniță* etc. sau construcții arhaice ca inversiunile în cazul perfectului compus cu funcțiuni artistice certe reieșind din contextul respectiv. Unii dintre termenii arhaici folosiți de Russo se aflau în circulație pe vremea lui și pot fi trecuți și printre elementele populare ale limbii.

Dar opera lui Russo se dovedește solidară și cu justa lui concepție despre neologisme. Sporul cunoștințelor și al civilizației, „*ideile nouă*“ care „*au nevoie de cuvinte nouă*“ cum scria el, au determinat mai cu seamă în sectorul discuțiilor lui ideologice, apariția a numeroase neologisme încă oscilante, de origine mai ales franceză, unele venite pe cale rusească, dintre care nu vom cita decît: *anomalie, argument, armie*,

62) Vezi și N. I. Popa, *Măiestria artistică în opera lui Alecu Russo*, în Revista Universității Al. I. Cuza, fasc. 1-2, 1954, p. 382.

63) *Ibidem*, p. 582.

64) P. V. Haneș: *Dezvoltarea limbii literare române*, ediția II, p. 185.

65) *Dialectul moldovenesc, tendințe fonetice și expresivitate*, Bul. Inst. Fil. Rom., XI-XII (1944-1945).

acsie, civilizație, complement, coterie, exclusiv, exploatare, fantazie, frazeologie, gramerian, princip, oficialitate, pedantism, subiect etc.

Nu ne vom ocupa aici pe larg de acele „*giuvaerei scumpe*” ale stilului pe care Russo le prețuia atât și dintre care unele au frăgezimi uimitoare. Vom cita doar câteva din comparațiile sale de o siguranță și suavă plasticitate ca de pildă:

„*de pe porumbei pică ninsoarea mirositoare*”⁶⁶⁾, apoi „*cumpăna întinii părea un cocostîrc cu pliscul întins*”⁶⁷⁾, sau „*nuferii sînt înșelători ca unda mirătoare în care se nasc*”⁶⁸⁾.

Vom așinti mai departe expresiva sa sintaxă poetică totdeauna în slujba vehiculării unui conținut consonant. Referindu-ne doar la cel de-al doilea text mai sus reprodus, poate fi ușor remarcată arhitectura frazelor construite din propoziții integrate firesc procedurii fundamentale al enumerării care se dezvoltă în trepte succesive ce se largesc progresiv către platforma finalului.

Din coincidența generală a practicii sale scriitoricești cu teoria lui despre limba literară în domeniile mai sus precizate, nu trebuie să conchidem desigur că Russo a soluționat toate problemele în discuție și a scris consecvent într-o limbă exclusiv populară nimerind, în același timp, formele cele mai potrivite ale neologismelor necesare. Multe dintre cele folosite de el nu s-au putut menține ca de pildă *acsie, reacție, apreciație, eveniment, misiune, oficialitate, studiu, imperiu etc.*; de asemenea articularea substantivelor sub înrîurire franceză ca în cazul „*ferice de a crede în frumosul și binele*”; nici forma „*înmulțit*” pentru plural și „*singuratic*” pentru singular; nici pluralul „*staturi, fazuri*”, nici transformarea activă a verbelor reflexive ca în exemplele: „*aerul mișcă*” sau „*am gîdit*” în loc de „*m-am gîdit*” etc.

Unele din frazele aparținînd primei perioade a activității lui scriitoricești, cea dinaintea de 1856, se mișcă apoi greoi, distribuie inadecvat accentele, nu sînt lipsite de stridențe fonetice, utilizează termeni oscilanți.

Toate acestea nu infirmă însă, în genere, linia lui de sănătoasă orientare în problemele limbii literare pe care scrisul lui beletristic și ideologic de la „*România literară*”, mai cu seamă, o urmează.

De o deosebită însemnătate pentru înțelegerea ideilor lingvistice ale lui Russo e apoi desigur studiul originii lor. El a mai fost încercat uneori în trecut de pildă de P. V. Haneș și mai ales de G. Bogdan-Duică, dar părăsit după câteva indicații sumare ce se cer de aceea — de acum înainte — încadrate, lărgite și adîncite.

Problema genezei ideilor lingvistice ale lui Russo trebuie legată mai întîi de cadrul local și de momentul istoric respectiv. Unele date tipice, în această privință, au fost reproduse de noi mai sus. S-a putut vedea de acolo cît de aprig era „*războiul limbilor*” în deceniul al IV-lea sau al V-lea al veacului trecut, în toate provinciile românești, și care au fost atitudinile mai reprezentative ale moldovenilor contemporani ca

66) A. I. Russo, *Scrisori, Amintiri*, p. 99.

67) *Ibidem*, p. 101.

68) „ ” p. 101.

M. Kogălniceanu și C. Negruzzi. Ar mai putea fi adăugate și alte fapte ca de pildă ecurile luptei pentru un grai moldovenesc mai curat, chiar în unele foruri oficiale ca de exemplu intervenția lui Bălușcă într-o ședință din 1842 a obșteștei Adunări⁶⁹⁾, dar cele menționate sînt suficiente spre a concretiza frămîntarea generală a epocii. Preocupările lingvistice se încadrează, de altfel, în atmosfera firească a timpului în care o dată cu tendința de a se depăși și la noi fărîmîntarea feudală, începe făurirea națiunii burgheze, ceea ce aduce cu sine impunerea unei limbi naționale unitare și comune. Cu spiritul lui realist, obiectiv, Russo se situa deci pe albia naturală a epocii sale, îi exprima năzuințele organice.

Începutul „întîmplărilor lumii noastre” este prin urmare — după chiar vorba scriitorului — la noi, în „*bordeiele noastre*” adică în împrejurările locale pe care le-am descris la vreme⁷⁰⁾. Dar tot Russo nu uită să amintească și de „întinderea ideilor moderne” măcar la „*puține capite din treptele de mai sus*”⁷¹⁾ și printre acestea se numără, desigur, și el însuși, după propriile lui mărturisiri. Sîntem îndrituiți deci să pornim și la determinarea incitațiilor străine ale ideilor lui despre limbă.

Punctul de plecare al unei astfel de cercetări nu poate fi altul decît amintirea însăși a perioadei de formație a scriitorului nostru, a școlarității lui la Institutul Naville din Vernier, de lîngă Geneva.

Principiile pedagogice care-l călăuzeau pe Naville erau acelea ale îndrumătorului său din Fribourg, Girard, educator renumit nu numai în țara lui, ci și în Italia și Franța epocii. Acesta acorda limbii materne un loc central în învățămînt, socotind-o nu numai ca pe un obiect alături de atîtea altele, ci de fapt ca pe un instrument educativ, general, menit să înlocuiască — de pildă — matematicile. Naville preda la Institutul său limba maternă după caietele încă inedite ale lui Girard care avea să-și tipărească învățătura sa abia după 1844, sub titlul „*Cours éducatif de langue maternelle*” (6 volume). Încă din vremea acestei școlarități, Russo va fi fost făcut deci atent asupra însemnătății limbii materne și asupra unui mod sistematic de a o înțelege și învăța. Naville preluase ideile de bază ale lui Girard, pe care acesta le exprimase sub forma: „*Cuvintele pentru idei, ideile pentru inimă și viață*”⁷²⁾, ceea ce deschidea viitorului scriitor perspectivele unei concepții realist-practice, despre limbă, așa cum respiră ea din toate observațiile adunate în *Cugetări*. De asemenea, la același Institut învăța el și limbile moderne, dar și pe cele clasice, formîndu-și astfel o bază culturală umanistă pe care o va folosi mai tîrziu și în scrierea sa despre limbă.

Cercetarea originii ideilor lingvistice ale lui Russo trebuie să ia în considerare desigur și propriile sale indicații prin citații și aluzii. Dintre acestea ne oprim mai întîi asupra raporturilor lui cu Victor Cousin.

Filozoful francez e citat direct, cu două prilejuri, chiar în *Cugetări*, o dată mai pe larg reproducîndu-se un pasaj în care acesta susține că factorul care „*mlădește limbile, credințele firești de-a pururea stătătoare, societatea și așezămintele fundamentale*” e „*giudecata dreaptă*” sau în

69) Th. Codrescu, în *Arhiva*, II p. 343.

70) Al. Russo, *Cugetări*, ediția citată, p. 95.

71) *Ibidem*, p. 95.

72) După Jules Paroz; *Histoire universelle de la pédagogie*, V-e édit. 1883, p. 143.

transcrierea franceză, în paranteză, „*le bon sens*” și totodată ideea pe care am mai pomenit-o mai sus, după care „*nu gramatica au iscodit limbile*”, ci „*lumea întreagă, duhul omenirii*”⁷³⁾; altă dată se referă doar incidental la „*instituțiile jirești de-a pururea stătătoare de care vorbește d. Cousin*”⁷⁴⁾. Mai trebuie adăugate apoi alte pasaje în care fără citarea directă a filozofului francez, ni se vorbește de „*eclectism*” cu privire la unirea probabilă dintre „*școală*” și „*tradiție*”, pentru că așa cere „*sporul ideilor, dezvoltarea civilizației*”, înfățișându-se expresia și sub forma „*eclectismului politic*”⁷⁵⁾. Altă dată, în sfârșit, școala lingvistică din Moldova e numită „*eclectică*” pentru că aparține „*celor ce doresc mai înainte de toate a scrie pentru romini și rominește*”, iar nu cosmopolit⁷⁶⁾.

Se poate constata deci — chiar numai pe această cale a citațiilor — că Russo are atingeri certe cu filozoful francez. E necesar însă să precizăm spiritul și întinderea acestor relații.

Victor Cousin a fost după cum se știe -- reprezentantul tipic al acelui spiritualism eclectic care și-a avut înriurirea lui apreciabilă în prima jumătate a secolului trecut. Gînditorul a jucat un rol de seamă sub regimul burghez al lui Ludovic-Filip, cînd devenise un fel de doctrinar oficial al Universității și în genere al învățămîntului epocii. Lucrările lui filozofice și lecțiile lui universitare începuseră să apară spre sfîrșitul deceniului al doilea și-și avuseseră vaza lor tocmai în perioada studiilor elvețiene ale lui Russo adică în deceniul al IV-lea. Înriurirea lor ar fi putut pătrunde desigur chiar și în Institutul Naville, unde învăța scriitorul. Filozofia lui Cousin trebuia să-l atragă, de altfel, în mod firesc o dată ce simburile ei îl constituia „*simțul comun*”, „*bunul simț*” adică de fapt un element popular, acea „*rațiune naturală*” socotită baza însăși a „*rațiunii reflectate*”. Ea constată și explică, nu transformă, observa Cousin mai departe, sub înriurirea dezvoltării științelor pozitive din veacul trecut.

În fond, metoda utilizată de Russo nu e alta. El o arată de altfel explicit de numeroase ori, așa cum a observat și noi, mai sus. Raționamentul ca transpunere pe plan intelectual al simțului comun, obștesc, e însuși procedeul fundamental al scriitorului nostru. Eclectismul îi convenea de asemenea ca o filozofie cuprinzătoare ce i se părea și care respingea orice îndărătnicii unilaterale de felul latinismului raționalist, neînțelegător față de varietatea izvoarelor istorice ale limbii noastre. Russo vedea uneori confuz aplicația eclectismului la limbă, dar insistența lui asupra acestei concepții ilustrează lîmpede atracția lui pentru Cousin. Spiritualismul filozofului francez este apoi — așa cum am mai observat — de asemenea prezent, alcătuiind una din limitele vîdite ale lui Russo.

Înriurirea lui Cousin trebuie înțeleasă ca o incitare generală care i-a oferit scriitorului nostru unele elemente pozitive mai mult de caracter metodologic, ca de pildă baza populară a gîndirii filozofice și o înțelegere mai cuprinzătoare și multilaterală a lucrurilor, dar — prin concepție — l-a îndrumat spre unele false explicații idealiste cu privire la problemele limbii.

73) A. I. Russo, *Scierit*, ed. cit., p. 54.

74) *Ibidem*, p. 57.

75) „ p. 85.

76) „ p. 47.

Ideile lingvistice ale lui Russo au mai fost puse în legătură⁷⁷⁾ și cu opera polemistului francez Paul Louis Courier care și-a publicat pamfletele și scrierile lui elenistice în primele două decenii ale veacului.

Cugetările nu menționează însă, în mod direct, pe Courier. Numele lui apare în cealaltă lucrare contemporană a lui Russo, în *Amintiri*, în capitolul al VI-lea⁷⁸⁾, în al cărui final autorul — folosind un procedeu compozițional la care ținea deosebi: *paralela* — trasează o apropiere între Courier și luptătorul înaintat moldovean, Ionică Tăutu. Pe lângă unele asemănări biografice puțin forțate ca de exemplu: „*Courier se fălește că e un simplu vier*”, așa cum Tăutu se mândrește că e „*un simplu moldovean*” și apoi că „*amîndoi mor de moarte silnică politică*”, ceea ce nu corespunde adevărului, Russo insistă asupra apropierii „*prin aceleași principii*” întrucît ambii combăteau cu vehemență aristocrația în băjenie penîru că era încă setoasă de privilegii împotriva spiritului liberal al epocii.

Scriitorul român dovedește într-adevăr o cunoaștere justă a poziției politice a lui Courier, burghez liberal, protestatar în contra abuzurilor nobilimii din perioada restaurației și apărător aprins al poporului, îndeosebi al țăranilor apăsați necurmat și în Franța de proprietarii de moșii. Cu probleme de limbă nu se ocupă însă, pe larg, Courier, ci doar incidental într-o scrisoare a lui din 1821 în care critică „*limbajul impropriu și jargonul de anticameră polițienească*” al unui avocat general cu prilejul unui proces intentat polemistului. De vreo discuție mai susținută pe chestiuni de limbă nu se poate vorbi deci, și prin urmare nici de vreo înrîurire specifică asupra lui Russo. Aproximarea dintre ei se poate susține doar prin utilizarea cu vioiciune și vigoare a instrumentului polemic, manevrat cu acea „*iuteală*” și cu acel „*duh mușcător*” pe care scriitorul nostru i-l atribuia și lui Tăutu⁷⁹⁾. Curajul și îndrăzneala nu-i lipsea nici în împrejurări de o deosebită gravitate și-i deajuns să cităm scrisoarea trimisă de Russo consiliului de război din Cluj spre a ne da seama de tonul sarcastic de care era capabil chiar atunci cînd îi era în joc capul.

Materialul special al *Cugetărilor* adică ideile lui lingvistice nu au însă nici o legătură directă cu preocupările lui Courier.

Dar referirile lui Russo la scriitorii francezi nu se mărginesc numai la cele două nume mai sus citate. Am pomenit de asemenea analogia pe care o schițează el între Renașterea franceză și Școala ardeleană. El se referă îndeosebi la Rabelais, citîndu-i un fragment mai dezvoltat din capitolul al VI-lea al cărții a II-a a lui „Pantagruel” în care acesta e pus să înnoade o conversație cu un student limusin ce-și maltrata limba pînă la caricatură ca, de pildă, în următoarea frază reproducă de Russo: *nous despoumons la verbocination latiale et comme verisimiles amorabondes, captions la benivolence de l'omnijuge, omniforme et omnigène sexe féminin*⁸⁰⁾.

Capitolul din care scriitorul nostru a desprins fragmentul, după ce în-

77) A. I. Russo, *Scrieri*, ed. cit. p. 112 — 113.

78) G. Bogdan — Duică: *Al. Russo*, în *Convorbiri literare*, 1901, p. 657.

79) A. I. Russo, *Scrieri*, ed. cit., p. 113.

80) *Ibid.*, p. 38.

fățișează și alte „schimosiri” latinizante ale limbii franceze, se încheie prin intervenția indignată a lui Pantagruel care-l prinde pur și simplu de gît pe student, silindu-l să renunțe la stropșirea limbii materne și să vorbească „natural” ca oamenii⁸¹). Tendința lui Rabelais de a combate invazia latinismelor mai e amintită de Russo și cu alt prilej⁸²), după cum acesta se arată altă dată un admirator al stilului scriitorului francez. Satira lui Rabelais nu a putut să nu-i placă autorului *Cugetărilor* și să nu alimenteze propriile lui execuții antilatiniste.

Citarea lui Rabelais nu constituie însă singura raportare a lui Russo la tradiția progresistă a luptătorilor francezi pentru limba lor națională. Ei i se asociază firesc numele altor militanți pentru aceleași feluri ca Ronsard, Montaigne, Malherbe, Pascal, apoi Racine, Molière, reprezentanți ai teoriei și mai ales ai creației artistice într-o limbă și un stil, presărat cu „giuvaeruri scumpe”, după cum scrie Russo⁸³). Ronsard și Malherbe pot servi de „povățuire și comparație” pentru propria noastră luptă antilatinistă⁸⁴) și e un adevărat păcat că „Malherbe întîrzie a sosi la noi”⁸⁵). De-seori e citat Pascal care a luptat și el „pentru a curăți de latinism și italianism” limba patriei lui și care a știut să scrie într-o „limbă populară” îmbogățită cu tradiția literaților.

Dintre clasici, Molière pare să-l fi impresionat mai puternic, datorită comediilor în care satiriza pe pândanții limbii, citindu-ne chiar un personaj tipic în această privință, pe Trissotin.

Toate aceste referiri la Renasterea și clasicismul francez vor să scoată în relief însemnătatea activității literare pentru statornicirea unei limbi cu adevărat artistice, rezemate pe obște și pe tradiția scrisului, ci nu pe „sisteme” sau gramatice.

După cum se vede, ideile lingvistice ale scriitorului nostru au folosit și incitațiile de mai sus, ca direcție generală și spirit, entru a-și întări dreptatea sa luptă împotriva pedantismului latinist.

La originea teoretizărilor despre limba literară ale lui Al. Russo, mai trebuie să fi stat apoi și faptul că limba maternă îi opunea unele dificultăți, din pricina educării lui departe de patrie. După cum îi comunicase lui Odobescu Alecsandri, „Russo avea obicei pentru înlesnirea compunerii, a scrie în limba franceză și apoi a traduce scrierile sale pe românește”⁸⁶). Nevoit a proceda de multe ori în acest fel, comparind mereu textul francez cu cel românesc, stimularea preocupării sale teoretice trebuia să devină mai vie.

Rămîne să statornicim, în sfîrșit, care a fost însemnătatea reală a *Cugetărilor* și în genere a ideilor lui Russo cu privire la limba literară. Și pe acest tărîm, scriitorul a trecut prin fazele parcurse de întreaga lui operă. După neagra și aproape desăvîrșita uitare a celei de-a II-a jumătăți a veacului, întreruptă doar de nobilele apeluri ale lui Alecsandri întru aduce-

81) *Les cinq livres de F. Rabelais*, tome premier, Paris, F. Flammarion.

82) A. I. Russo, *Scrieri*, ed. cît., p. 54.

83) *Ibidem*, p. 111.

84) „ p. 64.

85) „ p. 69.

86) Scrisoare reprodușă în *Scrieri*, ed. cît., p. 363.

rea la lumină a scrierilor prietenului său, a urmat o perioadă de entuziasm pentru scriitor în primul deceniu al secolului nostru, dar apoi îndată o răcire bruscă determinată de proporțiile luate de meritele lui Russo în raport cu „Junimea” prin comparațiile schițate de Ovid Densusianu și mai ales de G. Ibrăileanu. A început să se susțină astfel că însemnătatea *Cugetărilor* a fost sensibil exagerată și anume pentru mai multe motive pe care G. Bogdan-Duică le adună în prefața unei ediții a scrierilor lui Russo⁸⁷⁾ și care au fost reluate apoi și de alți istorici literari de mai târziu.

Scriitorul nostru ar fi fost — se spune acolo — un „luptător ocazional”, „a făcut o șarjă și ea a rămas închisă într-un ziar de scurtă durată”. Apoi „Russo a izolat o problemă, a tratat-o numai pe ea”, fără legătură cu alte preocupări. A fost apoi, mai departe, ca în toate ramurile activității sale, un *fragmentist*, fără „un sistem larg de vederi”. De asemenea, ideile lui lingvistice nu-i aparțin cu titlu original, ci fuseseră minuite mai înainte de el, de un Conachi de pildă, citat de Russo însuși, sau de Eliade, deși scriitorul nostru se reazemă în plus pe exemplul dezvoltării limbii literare franceze. În sfârșit, lupta lui Russo n-ar fi avut nici un efect, căci „zece ani mai târziu”, cînd va începe bătălia „Junimii”, literatura noastră se va afla în același stadiu ca la 1855.

Discutarea acestor obiecții e necesară pentru că cel puțin unele din ele stăruie încă în mintea noastră pînă astăzi și coboară pe nedrept valoarea unui luptător atît de aprig și de bine orientat pentru vremea lui. Pe de altă parte, însemnătatea contribuției lui va ieși în relief tocmai prin contrast cu opiniile nepotrivite ce s-au rostit despre el.

A fost într-adevăr Russo doar un „luptător ocazional”, executor al unei șarje întâmplătoare, rămasă fără ecou într-o revistă efemeră?

Dar, după cum am arătat, preocupările lingvistice ale scriitorului pot fi întîlnite de-a lungul tuturor scrierilor sale începînd chiar cu *Piatra teiului*, și *Cugetările* publicate în „*România literară*” timp de aproape un an, au fost continuate de el și după dispariția revistei, tipărite apoi postum de Odobescu. Ele alcătuiesc, de fapt, cea mai intensă manifestare publicistică a lui și una din cele mai meritoase contribuții ale integrității lui opere la înaintarea ideologică a veacului.

În ce privește lipsa de ecou a *Cugetărilor*, faptele n-o ilustrează de loc. Vom cita aici numai cîteva mai semnificative.

Lucrarea a trezit discuții largi încă de la început. Vom aminti doar răsunetul *Cugetărilor* în „*Patria*” din București și în publicațiile lui Eliade, comentariile din gazetele ieșene ca de pildă „*Zimbrul*”, apoi — se înțelege — răspunsurile gazetelor și revistelor ardelenesti. Unele periodice din București dau chiar interpretări politice, după cum relatează „*Gazeta Transilvaniei*” (la 30 aprilie 1855). „*Foiletonul Zimbrului*” din Iași, (în martie 1855) publică un articol intitulat *Anticugetări* în care se apreciază, în genere, direcția ideilor lui Russo, dar i se reproșează inconsecvența, întrucît ar fi folosit el însuși prea multe latinisme, în timp ce a neglijat slavonismele pentru care pledase totuși — obiecții de altfel cu totul neîntemeiate.

Periodicile din Ardeal, la rîndul lor, înregistrează firește mai amplu apariția *Cugetărilor* care întăresc „*războiul limbilor*”. Îndeosebi „*Foala pentru minte*”, publică — printre altele — lungul articol al lui Gh. Barițiu,

87) Ediția *Minerva*, 1910, p. X — XI.

mai sus citat, încercînd să mai potolească spiritele care deslănțuiseră — cum scrie el — un „*război înfricoșat în chiar sînul romînilor*“, adoptînd un ton umoristic și ironic cu privire la „*prorocii din Iași*“ și neuitînd să îndemne la pace, dat fiind momentul politic. În cuprinsul acestui articol se citează pe larg cinci capitole din *Cugetări*.

Nu tace firește nici T. Cipariu și în prefața *Compendiului de gramatică* rostește aluzii ca de pildă „*unii strigă că asta nu-i decît pedantism*“ (e vorba de preocuparea de a scrie gramatici) și el e nevoit să-și justifice scrierea. Dar, ceea ce e și mai interesant, e ecoul pozitiv al *Cugetărilor* în Ardeal. S-a atras atenția abia în 1933⁸⁸⁾ asupra largii receptivități a „*Telegrafului român*“ din Sibiu față de *Cugetări*, prin reproducerea tuturor celor 13 capitole ale primei părți și prin comentarea lor favorabilă mergînd pînă la elogiarea lui Russo.

Cugetările au constituit deci unul din documentele principale ale luptei antilatiniste și au avut un răsunset mult mai viu decît s-a crezut.

S-a mai adăugat apoi că scriitorul nostru s-ar fi izolat într-o singură problemă, dar se știe că în *Cugetări* mai sînt tratate și probleme de literatură, legate strîns de cele de limbă și chiar probleme de istorie și politică. Russo avea o cultură destul de serioasă, spre a nu cădea în îngustimi de metodă. De asemenea obiecția de „*fragmentism*“ și „*lipsa unui sistem larg de vederi*“, trebuie redusă la proporțiile ei reale. Scriitorul folosea, ca de altfel mulți romantici, tehnica fragmentului ca mai potrivită nu numai spiritului său liric, ci și condițiilor obiective ale polemicii care ridică mereu alte idei și discuții, fără ca totuși această formă a compoziției să excludă cel puțin un grup de opinii concordante cu privire la un anume domeniu.

Lipsa de originalitate apoi, care i s-a reproșat, nu trebuie să ne preocupe aici în mod precumpănitor. Scriitorul relua o luptă și opinii mai vechi desigur, încadrîndu-se în atmosfera epocii și în frontul ei înaintat. Meritele lui urmează a fi aflate în alte direcții, în pasunea combativității, în stăruința luptătorului, în convingerea lui că apără o cauză dreaptă militînd pentru o limbă literară pe o bază larg populară, în verva lui polemică în sfîrșit.

Nu poate fi trecută totuși cu vederea contribuția lui Russo în ce privește metoda, el combătînd în domeniul limbii literare cu mai strînsă consecvență decît contemporanii lui, vechiul spirit raționalist al curentului latinist, pe care-l înlocuiește cu o directivă istorică înrădăcinată în romantismul progresist al epocii.

Toată această dezbateră nu trebuie să ducă firește la o augmentare a meritelor reale ale lui Russo în cadrul epocii sale. Scriitorul și cercul „*Romîniei literare*“, al cărui exponent era, n-au izbutit să lichideze curentul latinist și celelalte forme ale pedantismului lingvistic de la jumătatea veacului trecut, deși zăngănitul lui de arme s-a auzit pretutindeni, în toate provinciile romînești. Lovitura pe care Russo a dat-o a fost puternică, depășind, în intensitate și continuitate, pe toți contemporanii săi imediați. Ea n-a putut fi însă decisivă, căci lupta împotriva latinis-

⁸⁸⁾ D. Șt. Petruțlu: *Telegraful român și literatura de peste Carpați*, în *Gînd românesc*, p. 167 — 174, din 1933.

mului trebuia să dureze încă trei decenii, mobilizând forțe noi mai riguroase.

Exemplul combativității lui Al. Russo n-a rămas totuși fără ecou în posteritatea apropiată. Contribuția „Rominiei literare“, și a lui proprie în domeniul limbii literare constituie un moment de seamă care a sprijinit, în mod vădit, statornicirea unei concepții istorice pe care a putut să se reazeme – ca pe o tradiție sănătoasă – lupta care a lichidat mai tirziu latinismul și a dus, în epoca noastră, la o considerare cu adevărat științifică a limbii literare.

*Catedra de
Literatură română.*

ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА В ТРУДАХ АЛ. РУССО

Краткое содержание

Настоящий очерк содержит анализ взглядов Ал. Руссо о литературном языке, как они выступают не только в *Cugetări*, но и в других трудах этого борца-участника движения 1848 г.

Автор показывает какое место занимает Ал. Руссо в „языковой войне“ 40-ых и 50-ых годов прошлого столетия, когда он примкнул к группе молдавских писателей, выступавших против латинских тенденций трансильванской школы а также против их рационалистических взглядов, касающихся литературного языка.

В настоящей работе представлен целый ряд теоретических и практических аргументов писателя, после чего автор переходит к более широкому изучению возникновения взглядов писателя, которые развились под влиянием местной обстановки, французского возрождения, классицизма, либо под влиянием некоторых идей Виктора Кузена.

Очерк заканчивается выявлением значения Руссо в борьбе за установление устойчивого принципа историзма в нашем литературном языке.

LES PRÉOCCUPATIONS D'AL. RUSSO RELATIVES AUX PROBLÈMES DE LA LANGUE LITTÉRAIRE

R é s u m é

Cette étude comprend une analyse des idées d'Al. Russo sur la langue littéraire, telles qu'elles se cristallisent non seulement dans ses *Cugetări (Pensées)*, mais aussi bien dans les autres textes de cet écrivain militant de 1848.

On présente d'abord la place de Russo dans „la guerre des langues“, que l'on menait entre 1830-1860 et où celui-ci se rallia au camp des écrivains moldaves qui combattaient les tendances latinisantes des Transylvains et leur conception nationaliste sur la langue.

Ce travail expose systématiquement toute la série d'arguments théoriques, pratiques et artistiques de l'écrivain, s'occupant ensuite largement aussi de la genèse de ses idées et la déterminant autant dans le milieu local, que dans certains écrivains français de la Renaissance, du classicisme ou dans certaines idées de Victor Cousin.

L'étude s'achève par des précisions sur l'importance d'Al. Russo dans la lutte pour l'élaboration d'une conception historique sur notre langue littéraire.

G. IBRĂILEANU DESPRE CLASICII LITERATURII RUSE

DE

M. PLATON

Marea putere de înțelegere a lui Ibrăileanu față de fenomenul literar se ilustrează limpede și în atitudinea lui față de literaturile străine. Apreciind în mod deosebit realismul, criticul l-a căutat și l-a aflat în literatura națională, spre care s-a aplecat cu o nedeazămințită stăruință, în literatura apuseană a lui Shakespeare, Goethe, A. France, R. Rolland, în literatura rusă a marilor Tolstoi, Turgheniev, Dostoevski, M. Gorki.

Pe marginea operelor clasicilor ruși, Ibrăileanu a întirziat îndelung și în repetate rânduri, închinându-le pagini entuziaste de adevărat poem, pentru că în ele a găsit realizate cerințele supreme ale artei, ale unei arte realiste. Această orientare i-a fost înlesnită și de preocuparea permanentă a revistei „Contemporanul” pentru literatura realistă, pentru literatura rusă. Dobrogeanu Gherea, R. Ionescu-Rion, I. Nădejde, Sofia Nădejde, C. Mille, popularizau, prin traduceri și recenzii, arta clasicilor ruși, căutând s-o impună ca exemplu scriitorilor români. Din paginile acestei reviste și prin intermediul traducerilor franceze, criticul a putut cunoaște literatura rusă, a putut s-o înțelege și s-o face cunoscută și altora prin observații din care mereu se va învăța ceva.

Opiniile sale despre clasicii ruși, Ibrăileanu și le-a comunicat încă din anii tinereții sale generoase, când traducea, în paginile revistei „Școala Nouă”, Nr. 16, 1890, nuvela lui Turgheniev *Egoistul* sau când, într-un articol din „Lumea Nouă”, nr. 25, 1894, îl îndemna pe Traian Demetrescu să deprindă meșteșugul realizării personajelor tipice din arta lui L. Tolstoi. Când apare „Viața Românească”, revista care împotriva tradiționalismului și naționalismului șovin al „Semănătorului”, își deschidea larg coloanele literaturii străine, el află aici, un spațiu, de mult căutat, pentru a-și înmulți „notele rezumative” și recenzii despre operele scriitorilor ruși. Cu vremea, a revenit asupra acestor note, le-a amplificat și le-a cuprins sub forma unor studii sau profiluri în volumele *Note și impresii* și *Studii literare*. Studiul *Creație și analiză*, din ultimul volum, este construit aproape în întregime pe opere ale literaturii clasice ruse. Procedeu analizat l-a susținut și ilustrat prin Dostoevski, iar cel al creației prin Tolstoi și Turgheniev.

Numeroase referințe despre scriitorii ruși aflăm apoi în cursurile universitare, închinată celor patru mari epoci, pe care le-a distins

Ibrăileanu în evoluția literaturii române moderne. Studiind fenomenul literar românesc, în numeroasele analogii pe care obișnuia să le facă, el a recurs adesea la literatura rusă. De asemenea, în cursul său de *Estetică literară*, teoretizările despre metodele de creație, despre valorile de conținut și formă ale diverselor genuri și specii literare și le-a susținut și ilustrat cu exemple luate din clasicii ruși. Studiile, notele, recenziile, profilurile, închinat scriitorilor români, cuprind la fel nume cunoscute ale literaturii marelui popor vecin. Artă lui Caragiale de a realiza prin exagerare conștientă, tipuri și de a critica societatea prin schiță și comedie, este apropiată de aceea a lui Gogol și Salticov-Scedrin, schițele lui Brătescu-Voinești îi recheamă în memorie pe cele ale lui Cehov, nuvela-roman *După douăzeci de ani* a lui Jean Bart este caracterizată drept un poem, asemenea *Apelor de primăvară* a lui Turgheniev, măiestria cu care D. Zamfirescu realizează tipul Sașei Comăneșteanu, „unul din tipurile cele mai ideale de feminitate din toate literaturile”, îi aduce aminte de procedeul artistic al lui L. Tolstoi.

Merită să amintim, pentru a ilustra cum aprecierile clasicii ruși au caracterizat, cu consecvență, pasiunile literare ale lui Ibrăileanu, că atunci când criticul făcea parte din comitetul de lectură al Teatrului Național din Iași, aflat sub conducerea lui M. Sadoveanu, el a cerut să se înscrie în repertoriul teatrului, dramaturgia clasică rusă. Datorită lui, publicul ieșean a putut aplauda creațiile artiștilor noștri în *Crimă și pedeapsă*, *Frații Karamazov*, *Azilul de noapte* și *Înviearea*.

În studiul de față, vom stărui cu precădere, asupra opiniilor semnate în „Viața Românească” și adunate în volume, ele fiind mai largi, mai cuprinzătoare și capabile să illustreze cum Ibrăileanu, pornind de la fapte particulare, de la analiza operelor clasice ruse, s-a ridicat, în necurmata-i tendință spre generalizare, la idei estetice generale, pe fundamentul cărora și-a clădit opera sa de teoretician și critic al literaturii.

În cursul său de estetică literară, ca și în multe din studiile sale critice, Ibrăileanu afirmă că literatura este „expresia sufletului și oglinda societății” (1, p. 114). Literatura este apropiată de realitate. Materialul cel mai de seamă, unicul ei material este viața. „În artă, scrie criticul, gustăm și laudăm expresia vieții cit mai puternică” (2, p. 186). Credența fermă în valorile vieții pe care le dorea prelungite în ecourile artei, l-a făcut pe Ibrăileanu să prefere creația de viață, literatura de fapte, de documentație obiectivă și să cerceteze romanul, specia literară care tinde spre creație și este „prin excelență oglinda vieții”.

Una din trăsăturile caracteristice ale acestei specii literare — obiectivitatea — cere o ascutită și consecventă observație a realității. Spiritul acesta de observație face ca romanul să apară mai târziu în viața unui popor, ca și știința. „Romanul este încoronarea literaturii, genul cel din urmă, cel mai greu, care presupune întâlnirea unor însușiri artistice variate și o lungă tradiție literară” (3 p. 295).

Asemenea condiții le-a îndeplinit literatura rusă, care ne-a dat pe Tolstoi, Turgheniev, Dostoievski, Gorki.

Capodopera genului este *Ana Karenin*, carte care înmănușiază

„insușiri artistice variate”: „observație profundă și amănunțită, delicatețea analizei, adîncimea concepției asupra lumii, atitudinea înalt omenească față cu subiectul, interesul captivant datorit complicațiilor sufletești și nu «intrigii», naturalul și spontaneitatea expunerii, măreția construcției” (4, p. 24).

Ori de cîte ori va citi opera lui Tolstoi, aceste prețioase calități îl vor reține pe Ibrăileanu și le va aprecia în rînduri entuziaste.

Cercetîndu-i opera, atenția criticului este atrasă de marea putere a romancierului de a crea, în romanele sale, viață. Viața banală, dar tragică a oamenilor alcătuiește materialul prim al cărților, material pe care scriitorul îl selectează și-l transformă în ceva nou și personal, o creație unică și autentică. Tolstoi nu copiază realitatea, ci ne comunică concepția sa despre realitate. El „și-a făcut o concepție despre Napoleon, ori despre o «vinovată» superioară și a realizat-o” (5, p. 52).

Stăruind asupra conceptului de viață în conținutul operei tolstoiene, Ibrăileanu emite un principiu valabil care-l apropie de judecățile criticii științifice marxist-leniniste despre clasicul rus. În nota rezumativă din „Viața Romînească”, nr. 11/1910, luînd în discuție *Sonata Kreutzer* și *Învierea*, scrie: „și dacă aceste romane sînt admirabile, aceasta se datorește geniului colosal al lui Tolstoi, care era așa de stăpînit de viziunea vieții reale, încît ea îl învingea, cu toate teoriile sale” (4, p.24).

În această afirmație, s-a subliniat, impresionant de limpede, capacitatea scriitorului de a depăși, datorită observației atente asupra vieții și simțului probității în înfățișarea ei, poziția sa ideologică. Cu geniul său creator, Tolstoi a studiat, cu multă adîncime, logica obiectivă a vieții și s-a lăsat condus de ea în mersul muncii sale creatoare. Această logică a vieții l-a îndrumat și uneori l-a corectat. De aceea, a reușit să înfățișeze nu aspectul exterior al vieții, ci esența însăși a fenomenelor sociale, iar opera sa realistă să devină, cum a afirmat Lenin, o „ogîndă a vieții rusești în epoca de după reformă, dar premergătoare revoluției, ogînda primei revoluții ruse”.

Ibrăileanu nu și-a împins însă mai departe afirmația justă, pentru a sublinia, pornind de la această depășire de către Tolstoi a limitelor sale ideologice, semnificația socială a creației lui. Această trăsătură caracteristică literaturii clasice ruse, care îi acordă, dincolo de timp, valabilitate, nu l-a reținut nici în analiza operei tolstoiene, nici în aceea a lui Turghenlev.

Prin selectarea materialului faptic și prin realizarea concepției sale despre realitate, Tolstoi lasă departe în urmă viața reală prin aceea creată de el. Opera lui imune printr-o „mare densitate de fapte externe și interne”, care o diferențiază de realitate și de alte creații. „Gradul acestei densități este măsura cantității de viață transpusă în roman, adică creată. Cred că cea mai mare densitate de fapte e în Tolstoi și mai ales în *Război și pace*” (4, p. 67-67).

Deși densă, creația lui Tolstoi este opacă, pentru că demonstrează cercetătorul, scriitorul stabilește o ierarhie între faptele prezentate, o „ierarhie psihologică, epică, socială și estetică” și apoi pentru că, intensitatea vieții din operă este mult mărită. Înfațișînd viața, sub toate aspectele și cu toate caracteristicile ei, scriitorul accentuează individualitățile. Personajele care se impun printr-o mare varietate caracterologică devin

mai „distincte, tipurile mai individualizate, mai vii, naturale, mai spontane, ca într-o viață mai intensă și mai spontană” (2, p. 59).

Ana Karenin, unul din personajele feminine cele mai admirate de Ibrăileanu, este vie, naturală, spontană, are o înfățișare unică prin faptul că respiră „numai viață, palpitarea vieții, candoarea vieții, căldura vieții, spontaneitatea vieții” (4, p. 27) Și, în general, opera lui freamătă de atita viață, personajele sint atit de vii, atit de individualizate incit oricărui cititor, după lectura ei, viața reală îi pare ștearsă, străină.

Sub vraja lecturii, cititorul Ibrăileanu scrie entuziasmat: „Și nicio-dată în viața reală n-ai fost într-atita lume, printre atitția oameni pe care să-i cunoști atit de bine. Cele 7 zile cit stai cu cartea în mină, rudele tale nu mai au destulă realitate, prietenii parcă sint în trecut. Toți sint sterși, din lumea aceasta mai vie în care trăiești acum. Și după ce ai isprăvit cartea și începi să intri în lumea reală, simți că ai venit de undeva din o lume foarte populată și foarte vie, că te-ai întors la ai tăi, cam depeizat între ei, ca după o lungă absență” (5, p. 70).

Esențialitate, varietate, veridicitate prin individualizare, aceste însușiri specifice romanului, Ibrăileanu le-a aflat dar, perfect ilustrate, în creația tolstoiană.

Analizînd-o, criticul stăruie asupra unui alt factor al realismului, care a caracterizat-o și anume: atitudinea scriitorului în fața vieții pe care o zugrăvește.

„Tolstoi, este singurul scriitor care o zugrăvește cu nepărtinire, cu o egală indiferență pentru toate tipurile (5, p. 295). Atitudinea aceasta este dictată, observă just Ibrăileanu, de marea „putere de obiectivitate” a scriitorului, descoperită pînă și în descrierile de natură, descripții admirabile prin exactitatea și sugestivitatea lor, dar absolut lipsite de lirism” (3, p. 295).

Cauza atitudinii obiective a lui Tolstoi față de personaje, o află criticul în concepția scriitorului asupra vieții. „Nihilist, Tolstoi nu credea în nimic, nu credea mai ales în oameni, pe care îi considera simple marionete. Fără indoială, adaugă Ibrăileanu, Tolstoi ca om-scriitor, ca orice om a judecat aceste marionete, dar nu diformindu-le în bine sau în rău din cauza simpatiei sau antipatiei” (3, p. 295). Aceasta este părerea cercetătorului în 1910, în nota rezumativă închinată lui Tolstoi.

În altă parte a operei sale, în volumul *Scriitori și curențe*, vorbește însă de prezența necesară a scriitorului în mijlocul operei sale, de legătura sa calduroasă cu subiectele și personajele create de el, autorul luminînd personajul prin simpatia și antipatia sa. „Este, scrie el, un neconținut schimb de viață între autor și subiect și opera respiră o viață intensă” (6, p. 58).

Cînd se apleacă asupra romanului *Ana Karenin*, Ibrăileanu observă că Tolstoi „a iubit-o pe Ana Karenin, a simțit pînă în fundul sufletului parfumul vieții și sufletului acestei femei și a știut să ne inspire și nouă sentimentul său pentru ideala sa Ana și să ne pasioneze pentru tot ceea ce atinge fericirea ei...” (4, p. 27).

C. Șercăleanu (C. Stere) publicase în „Viața Romînească” un studiu în care a relevat o serie de „simpatii și antipatii ale lui Tolstoi”. Criticul își amintește de acest studiu al prietenului său, dar ține să precizeze că „simpatiile și antipatiile lui Tolstoi sint puține și ele confirmă

regula" (3, p. 296). El își micșorează astfel contrazicerea, dar ea oricum rămîne și nu este singura pe care o aflăm în activitatea lui de teoretician și critic al literaturii.

Lipsit de fermitate ideologică, Ibrăileanu ajunge, uneori, să contrazică în aplicații, norma formulată teoretic.

Ibrăileanu, ca și Tolstoi, a iubit-o pe Ana Karenin. Cartea vieții acestei femei, pe care a citit-o de nenumărate ori, i-a reținut atenția. În rindurile închinat romanului *Ana Karenin*, în „Viața Rominească”, 1911, nr. 4 și apoi în volumul *Note și impresii*, criticul stăruie asupra eroinei, „tip admirabil de femeie” și mereu admirat de el, o femeie încântătoare care farmecă pe cititor prin frumusețea, inteligența, distincția, „prin faptul că este simbolul vieții, însuflețirea”. Vorbindu-ne despre subiectul romanului, el stăruie asupra relațiilor dintre Ana și Vronski, și sufletul îi este zguduit de iubirea vinovată, deci nefericită, dintre acești doi eroi.

Iubirea lor dă un înțeles profund romanului, îl face să conțină, scrie Ibrăileanu, „acea teribilă, dar sănătoasă morală: că iubirea pentru iubire, că iubirea în afară de căsătorie nu poate avea decît un sfîrșit nenorocit și adesea tragic” (4, p. 30). Grijă de o viață a criticului pentru morală în artă o aflăm dar și aici.

În numele acestei morale, Tolstoi o pedepsește pe Ana, el însă nu se „extaziază ca un burghez moralist în fața vieții de familie”. Doly este „o soție și mamă model, dar e nefericită și ea rivnește la viața Anei” (4, p. 32).

Romanul Anei Karenin este romanul unei iubiri nefericite, dar el nu are nimic romantic, ci viață reală, obișnuită. Un subiect banal dar tragic care „ne strigă că viața nu este un roman...”, subiect care subliniază, cum am menționat, marele realism al scriitorului.

În paginile entuziaste, închinat lui Tolstoi, „prințul romancierilor”, Ibrăileanu se impune nu numai ca un atent cercetător al artei sale, ci ca un apărător al scrisului clasicului rus, împotriva tuturor detractorilor, care judecîndu-l îngust, de pe pozițiile formalismului, au încercat să-i minimalizeze importanța. Unii dintre acești preținși cercetători au afirmat că Tolstoi, ca și alți ruși sau scriitori englezi, abuzează de dreptul lungimii. Lungimea, observă Ibrăileanu, nu caracterizează numai romanul rus sau pe cel englez. Sînt și romane franceze lungi. În al doilea rînd, lungimea romanului rusesc este „îngăduită, mai mult condiționată, dacă nu cerută de psihologia publicului care este și el un factor, al doilea factor determinant al unei literaturi” (3, p. 296).

Este foarte adevărat, demonstrează cercetătorul, că *Ana Karenin* numără peste 700 pagini, iar *Război și Pace* peste 1000 pagini, dar „lungimea romanelor lui Tolstoi nu se datorește nici complexității intrigii, nici digresiunilor inutile, ci îngrămădirii de detalii caracteristice clădirii, pe încetul, a vieții” (3, p. 296-297). Este limpede că Ibrăileanu leagă lungimea romanului lui Tolstoi de două însușiri mari ale lui: „măreția construcției” și „interesul captivant datorit complicației sufletești” și nu „intrigii”.

Alte ori, într-un singur roman de-al lui Tolstoi, scrie criticul, se contopesc de fapt mai multe romane, ca de pildă în *Ana Karenin*, unde găsim două romane și o schiță de roman: „romanul iubirii extracon-

jugale dintre Ana și Vronski, romanul iubirii permise dintre Kity și Levin, opusă celeilalte, pentru a arăta, prin contrast, că iubirea pentru iubire e imposibilă, și schița de roman a familiei Oblonski. Aceste 3 romane au rolul de a se lumina unul pe altul, de a scoate în relief înțelesul vieții din fiecare. Și, conchide Ibrăileanu, Tolstoi nu „compune” geometric ca francezii, dar romanele lui, prin acest fel de compoziție, dau o mare impresie de realitate” (3, p. 297).

S-a spus de asemenea că Tolstoi n-are stil. Ibrăileanu acceptă această părere, deși în altă parte a operei sale, afirmă că Balzac, Tolstoi, Dostoievski, „sînt cei mai mari stilisti”.

Trebuie reamintită cu această ocazie, atitudinea criticului față de problema formei literare. Se știe că el a raportat permanent forma la fond, că între ele stabilea o strînsă legătură, că el aprecia totdeauna stilul în funcție de fond.

Ținînd seama de această dependență a formei de fond, Ibrăileanu declară că stilul lui Tolstoi nu are într-adevăr armonie, eleganță, claritate, sintaxă, limbă, în schimb e propriu. Este un stil care corespunde direct metodei realiste, folosită de creator. „Fiecare cuvînt spune ceva. Observații profunde după observații profunde : observații cum nu s-au mai făcut ! Neconținut îți vine să spui : Așa e !, dacă ai simțit vreodată lucrul despre care este vorba, sau : „Așa trebuie să fie, altfel nu se poate!”, dacă e vorba de ceea ce n-ai avut ocazia să simți” (3, p. 24).

În această problemă de formă, Ibrăileanu revine asupra însușirii fundamentale a romanului tolstoian care i-a oprit admirația : marea putere de creație realistă a clasicului rus, densitatea și intensitatea vieții din operă. Acest lucru îl face să se întrebe : „Cine n-a admirat, înspăimîntat, acea colosală evocare de viață din *Război și pace*, și acea minunțioasă disecare, zi de zi, a sufletului nefericitei Ana Karenin?” (3, p. 298).

Aceeași mare însușire a creației tolstoiene, din care derivă de fapt toate celelalte, pe care nu le-a ignorat Ibrăileanu în considerațiile sale, l-a făcut să-și încheie studiul cu cîteva rînduri emoționante : „Există oare de-a-lungul vremurilor un poet mai mare decît acest Lev Nicolaevici ? Aspirația către cer a lui Dante, poezia tragică a vremelniceii lucrurilor omenești a lui Shakespeare, înfrățirea prin geniu, cu toată existența a lui Goethe, valorează oare mai mult decît această creație superbă, bogată și calmă, ca germinația grînelor în ogoare și ca eternitatea și mai vie decît viața ? (5, p. 71).

Sînt rînduri de adevărat poem, scrise de un mare critic și artist care și-a găsit răsplătita munca de cercetător în rara desfătare estetică pe care i-a înlesnit-o „creația superbă, imensă, bogată și calmă” a lui Tolstoi.

Vorbind despre roman, Ibrăileanu îl considera ca făcînd parte, în chip organic și tradițional, din genul epic, dar tot el ținea să demonstreze cum, în realitate, romanul este o specie hibridă, una colectivă în care se varsă elemente epice, lirice, dramatice. „Trebuînd să povestească, să prezinte personajele, să le facă să-și exprime sentimentele, să le analizeze sufletul, să încadreze viața în mediul fizic și social, roman-cierul va trebui să aibă talent epic, dramatic, liric și descriptiv, să fie psiholog și sociolog” (6, p. 98-99).

În unele romane, domină elementele epice, ca de pildă, în cele ale lui Tolstoi, în altele cele lirice, ca la Turgheniev.

„Tolstoi e în tradiția cea mare a romanului, oarecum „specie” a poeziei epice. El e mai mare, un mai colosal creator și evocator de viață. Turgheniev e mai poet și totuși mai om, și un mai fin observator al nuanțelor sufletului omenesc” (7, p. 283).

Ibrăileanu a făcut dese popasuri și pe marginea operei lui Turgheniev, călăuzit de admirație și dragoste pentru acest „rus cu inimă de aur” și de gândul bun de a-i îndemna și pe alții să-l citească.

Mărturia acestei mari admirații o aflăm în paginile entuziaste închinete operei turghenievienne. Cercetînd-o, criticul află în ea pe „un campeon al liberalismului”, un scriitor veșnic preocupat de soarta țării. În mai toate operele sale, el a discutat probleme care agitău pe contemporanii săi: „Literatura lui Turgheniev are un caracter social, dar e lipsită de teză de aranjarea și forțarea faptelor în vederea unui scop. Tendința romancierului rezultă din chipul în care privește viața din opera sa și din lumina pe care o aruncă asupra acestei vieți” (8, p. 284).

Se știe că Ibrăileanu a îmbrățișat în teoria și critica literară, poziția tendenționismului artistic, continuînd linia lui Gherea. Îl interesa în primul rînd ce spune scriitorul, cum oglindește el viața, adică atitudinea scriitorului față de opera de artă, deci și de viață. O operă căreia îi lipsește tendința, Ibrăileanu o găsea lipsită și de viață.

Un singur roman al lui Turgheniev, observă criticul, nu pune probleme sociale. Este *Ape de primăvară*. Este o carte în care predomină lirismul „atît de mult, încît o citești ca o poemă, un imn adus tinereții” (7, p. 285). Asupra acestei cărți va întîrzia și el pentru a-i ilustra, mai ales, elementele lirice.

Deși l-a admirat și iubit pe Turgheniev, cercetătorul mărturisește că nu l-a înțeles ușor: „mă întreb de multă vreme ce este Turgheniev. M-am învîrtit mult în jurul lui, mi s-a părut uneori că mă apropii de enigmă, poate am simțit-o vag, dar n-am putut pune degetul unde ar trebui. Și dacă am simțit sonoritatea operei lui, n-am putut să mi-o lămuresc clar, să mi-o traduc în cuvinte fără de care nu putem nu numai împărtăși altora, dar nici înțelege bine” (5, p. 20).

Această afirmație ilustrează o trăsătură caracteristică a criticii sale, trăsătură evidențiată de unii cercetători: nevoia de a admira și nevoia de a vedea clar (Al. Philippide, *Opera critică a lui Ibrăileanu*, „Viața Românească”, martie 1936).

Admirația pentru Turgheniev îi era într-adevăr mare, o dată cu ea, Ibrăileanu nutrea și o vie dorință de a vedea clar, de a înțelege, de a surprinde „sunetul special Turgheniev” și a-l împărtăși și altora. Pentru a-și realiza această dorință de pasionat cititor, dar și de ascutit critic, el a uzat de toate mijloacele pe care le-a avut la îndemînă.

A făcut apel mai întîi la biografia scriitorului. Elementului biografic, criticul i-a acordat un rol limitat și a recurs la el numai în cazul criticii „cauzelor”, a mediului, i-a văzut, de cele mai adese ori rostul, numai în măsura în care lămurea direct opera. Scriînd despre Turgheniev, el ne amintește despre peregrinările scriitorului prin Europa, despre exilarea lui benevolă în străinătate, despre cultura lui bogată, despre contactul cu cei mai străluciți reprezentanți ai culturii franceze, factori care au influen-

fat, alături de condițiile sociale determinante, formația intelectuală și creația scriitorului. Comunicându-ne aceste date din viața lui Turgheniev, criticul ajunge însă la o concluzie falsă, afirmând că toate acestea sînt în fond, o expresie a spiritului scriitorului: „acestea sînt mai curînd efectul decît cauza spiritului său european” (5, p. 9). În felul acesta, Ibrăileanu merge pe o altă cale decît cea justă. Sub înfrirea unor idei estetice apusene, el a stăruit prea mult asupra determinismului psihologic, aceluia al configurației temperamentale, pe care l-a adăugat la cel social. În cazul lui Turgheniev, a subliniat importanța structurii spirituale care ar condiționa, după părerea criticului, viața și activitatea scriitorului. În realitate, lucrurile se întîmplă invers. Împrejurările vieții, cum o știm cu toții, sînt acelea care influențează structura spirituală a scriitorului, o modelează, o adaptează mediului social în care trăiește și se manifestă.

Pentru a-și explica opera lui Turgheniev, pentru a-i surprinde „sunetul unic”, Ibrăileanu s-a servit drept instrument de acela al simpatiei. Cu ajutorul ei, a stabilit o deosebită consonanță între el și opera scriitorului, retrăind-o. Trecut de „amîza vieții”, el a înțeles și a gustat poemul-roman *Ape de primăvară*. Criticul încearcă să demonstreze cum diferite momente ale tinereții sau ale bătrîneții din acest roman pot fi mai adecvat pricepute de cititori de vîrstă corespunzătoare: „un tînar va pricepe perfect iubirea de la începutul romanului, tristețea de la sfîrșit n-o va pricepe bine decît acela care se uită înapoi și de departe spre anii tinereții” (4, p. 19).

Trebuie spus că în această problemă a receptării estetice, criticul socotește că obiectul estetic este el în funcție de subiect și nu invers. „Întrucît o operă literară e ceea ce vedem sau mai bine ceea ce punem noi în ea. Noi ne schimbăm mereu și de aceea cartea recitită e după o bucată de vreme alta” (4, p. 19). Aceasta este impresia pe care l-o lasă și lectura repetată a romanului *Ana Karenin*. Este, fără îndoială, și aici un punct de vedere subiectivist, impresionist care ilustrează o limită a considerațiilor critice ale lui Ibrăileanu. Furat poate de această apropiere pe care a aflat-o între el și opera lui Turgheniev și, situat pe poziția psihologismului, el a ignorat, în cazul de față, adevărul pe care altă dată a ținut să-l pună în lumină, acela că opera de artă este o entitate, că ea există în afara stărilor noastre sufletești și rămîne aceeași, indiferent de tinerețea sau bătrînețea celui care o citește. Ceea ce diferă este doar gradul de percepere, de înțelegere a operei, capacitatea de a o judeca just care țin, fără îndoială, de formația, de pregătirea cititorului, deci și de vîrstă lui.

Judecînd opera lui Turgheniev, Ibrăileanu a folosit din plin și intuitivă, element pe care el nu l-a respins aproape niciodată în critica sa, mai ales atunci cînd a stat sub influența ideilor unor reprezentanți ai curentelor apusene străine de realism. A folosit intuitivă și atunci cînd a discutat romanul *Ana Karenin* al lui Tolstoi, dar mai mult decît aici, felul în care analizează eroinele lui Turgheniev dovedește că criticul a simțit, a avut o cunoaștere intuitivă a faptelor luate în discuție, dar că s-a ridicat deasupra ei și intuițiile, bănuielile sale și le-a concretizat în formule clare.

Ibrăileanu a fost impresionat de personajele feminine realizate de Turgheniev: „foarte puțini scriitori au zugrăvit femeia atît de adevărat

și cu atita delicatețe ca Turgheniev și au priceput-o ca acest mare observator al nuanțelor de sentiment. În această privință, el nu are rival decât pe un Goethe sau pe un Tolstoi" (4, p. 16). Acestui fel deosebit al scriitorului de a înfățișa femeia, mai ales femeia în dragoste, îi atribuie el farmecul operei clasicului rus. Criticul se întreabă de unde această impresie rară pe care o produc personajele feminine turgheneviene. Explicația o află în măiestria scriitorului de a înfățișa marea varietate tipologică din creația sa. Cînd este vorba de personaje masculine, Turgheniev stăruie în reliefarea și delimitarea individualității lor. Pe femeile cărților sale însă nu le analizează, „nu le pune să se destăinuiească cuiva, le ține ascunse gîndurile și luptele lor sufletești, deliberările lor interne, conținutul detaliat al sentimentalității lor" (5, p. 23).

Femeile și fetele lui Turgheniev, „admirabile creații poetice valorază în grad suprem ca nuanțe de încîntătoare feminitate, nu ca o creație de tipuri individualizate. Liza din *Un cuib de nobili*, cea mai ideală creație a lui, după opinia lui Dostoievski, una din cele două creații de femei ideale din literatura rusă (a doua e Tatiana din *Eugen Oneghin*) e un tip pasiv, șters, nu bine conturat, este specia" (5, p. 36).

Eroinele lui Turgheniev rămîn misterioase și misterul lor nu-l pot deslega nici eroii cărților, dar nici cititorii. De aceea, spune Ibrăileanu, și unii și alții iubesc și mai mult pe aceste ființe enigmatice și le iubesc altfel cu sentimentul necunoscutului" (5, p. 23). Misterul este un caracter feminin și păstrîndu-și eroinele enigmatice, Turgheniev evocă feminitatea lor. Irina, eroina din *Fum*, este „rară" pentru că reprezintă „maximum de feminitate", iar Gemma, din *Ape de primăvară*, e tot atît de prețioasă pentru aceeași calitate.

Dobrogeanu-Gherea care, ca și Ibrăileanu, a nutrit o deosebită admirație pentru Turgheniev, socotindu-l un criteriu de apreciere și un model demn de urmat de scriitorii vremii sale, a discutat, în articolele sale critice, personajele feminine ale scriitorului rus. El s-a îndreptat însă, nu spre Irina, spre Liza și Gemma, ci spre Mariana, eroina din romanul *Desfelenire* și spre Elena din *În ajun*, femei luptătoare, care au rămas, alături de bărbații lor, în lupta pentru cauza poporului.

Ibrăileanu dimpotrivă, conform temperamentului său romantic, a mers spre acele eroine care reprezentau „maximum de feminitate", misterioase și încîntătoare. Chipul unei asemenea femei, prețuit de criticul Ibrăileanu, l-a realizat romancierul Ibrăileanu în *Adela*. Adela este turgheneviană. Ca și Gemma, ea este de o feminitate debordantă, „de o aprigă feminitate", cum își caracterizează însuși autorul eroina, și inspiră, ca și Irina din *Fum*, o „pasiune ascuțită și poetică".

Punctul de plecare al acestui procedeu „tehnic" al lui Turgheniev de a-și realiza eroinele, îl află criticul în „sensibilitatea recunoscută a scriitorului rus la eternul feminin, în simțul lui psihologic superior în domeniul sentimentului de iubire" (6 p. 26). Lipsit de „senzualism", Turgheniev s-a apropiat totdeauna cu respect față de om, față de femeie: „chiar doamna Polosov, tipul de femeie „stricată", tipul cel mai pervers din Turgheniev, femeia care răpește pe Sanin Gemmei, este zugrăvită de scriitor cu decență, cu delicateță, pentru că lipsit de grosieritate și aristocrat în sensibilitate, Turgheniev nu uită chiar față de această femeie că are înaintea sa o femeie" (4, p. 18).

Pe Ibrăileanu l-a impresionat, în chip deosebit, stăruința lui Turgheniev de a se apleca, în caracterizările realiste făcute personajelor cărților sale, asupra a tot ce este omenesc în ele. „El știe bine că ceea ce merită să fie relevat de artist nu este ceea ce e animalic în om, lucrul prin care toți oamenii se aseamănă, dar ceea ce este omenesc, lucrul prin care se deosebesc așa de mult” (4, p. 18). În aceste considerații, cercetătorul nostru s-a întâlnit cu Gherea și cu marii democrați revoluționari ruși, care au apreciat acest aspect valabil al creației clasicii rus.

Vorbindu-ne despre Turgheniev, Ibrăileanu a fost poate prea mult preocupat de a ne contura personalitatea literară a scriitorului pornind, cum am văzut, de la amănuntul psihologic din operă, voind să descifreze în ea „florul liric”, dar tot el n-a ignorat forța de care a dat dovadă scriitorul în descrierea faptelor, realismul creației lui. Și aici, s-a întâlnit iarăși cu marii democrați revoluționari ruși în considerațiile lor despre arta realistă a lui Turgheniev.

Ibrăileanu a apreciat just la acesta măiestria de a da „condensate și pregnante” profiluri omenești, puterea lui de descripție, pusă în slujba necesității creării de viață, a reliefării sensibilității eroilor: „Turgheniev este realist, fără balast, nimic de prisos, pentru nimic voit. Nicăieri nu se simte procedeul, maniera, „școala” literară, ca la Zola și chiar la Flaubert” (4, p. 9).

În zugrăvirea personajelor sale, scriitorul s-a dovedit a fi și un „analist lucid și ascuțit”, dar în același timp și unul din cei mai mari poeți lirici, pentru că „învăluie” scene, personaje într-o „pătrunzătoare atmosferă de sentiment”, de poezie. Un asemenea procedeu ilustrează o „calitate unică” a stilului lui Turgheniev: „o ascuțită finețe a senzației pusă în slujba unui sentiment adinc (combinație atât de rară) și totul dominat de rațiunea clasicilor. Prin întâlnirea aceasta neobișnuită de calități, Turgheniev e clasicul romanului realist și pesimist din veacul trecut” (4, p. 10-11).

Se vede limpede din acest citat, că Ibrăileanu află în Turgheniev un reprezentant al romanului realist, dar al unui roman pesimist. Paginile cărților lui, le-a socotit „pagini de pesimism și tandrețe” (după Paul Bourget). Vorbind despre *Ape de primăvară*, criticul ține să-l așeze în „cadruul său”, adică între nuvelele și romanele care „inspiră acel fel de tristețe numit pesimism” (4, p. 15). Cauza pesimismului scriitorului pleacă din neputința lui de a concepe fericirea: „un sentimental și un analist ca Turgheniev nu putea să nu fie pesimist, date fiind condițiile în care a trăit” (4, p. 16).

Ibrăileanu așează dar, la temelia pesimismului lui Turgheniev, configurația lui temperamentală, prea îndelunga lui aplicare spre analiză, care duc la o concluzie pesimistă asupra vieții și aceste amîndouă încurajate, susținute, de condițiile în care i-a fost dat să trăiască. În partea a doua a acestei păreri, criticul are, fără îndoială, dreptate, dar el a exagerat cînd, pornind de la analiza citorva lucrări, se ridică la concluzia generală a pesimismului întregii creații turgheneviene. În altă parte, ne vorbise despre luptătorul Turgheniev, văzîndu-l pe scriitor ca pe un „campion al liberalismului”, ceea ce înseamnă că romanierul a crezut și în viață, în triumful ideilor noi, în posibilitățile trans-

formatoare ale omului. Romanele *În ajun* și *Desfelenire* sînt probante pentru această latură a viziunii scriitorului. Ibrăileanu nu ne-a vorbit însă și de aceste cărți în care ar fi descoperit alte calități ale mult admiratului Turgheniev. El s-a apropiat numai de *Fum*, *Ape de primăvară*, lucrări care într-adevăr demonstrează imposibilitatea fericirii și — adăugăm noi — într-o lume ca aceea în care a trăit romancierul, iar apropierea pe care a stabilit-o criticul între el și aceste cărți, l-a făcut, încă o dată, să semnaleze atenției publicului ceea ce convenea temperamentului său și să ignore sau să diformeze alte aspecte foarte interesante ale operei lui Turgheniev.

Sînt, cum ușor se poate vedea, în „notele” lui Ibrăileanu despre Turgheniev limite, pornite unele din atitudinea afectivă, adoptată de el față de obiectul cercetărilor sale, altele din folosirea unei metode de cercetare, alta decît cea riguros științifică. Criticul și-a depășit însă adesea această atitudine afectivă și ne-a lăsat considerații juste, cuprinse în pagini calde, adevărate evocări lirice închinat operei „celui mai mare romancier din veacul al XIX-lea”.

Prin caracterul entuziast al judecăților sale, Ibrăileanu a contribuit, ca nimeni altul în vremea lui, la popularizarea numelui și operei scriitorului rus în rîndurile cititorilor romîni. Scopul i-a fost, de altfel, acesta și, fără îndoială, l-a atins.

Atenția cercetătorului Ibrăileanu a fost reținută și de doezia rusă. Accastă specie a artei l-a interesat. A cercetat-o îndeaproape și ne-a lăsat, pe marginea ei, prețioase opinii.

Pe linia raporturilor sale vechi cu mișcarea socialistă, el a prețuit îndeosebi poezia luptătoare, aceea care ilustrează idei sociale. N-a refuzat totuși în poezie elementul liric, pe care l-a descoperit și subliniat în epica lui Lermontov.

În „Viața Romînească”, nr. 5, din 1908, apare, în traducerea lui Ioan R. Rădulescu, *Demonul* lui Lermontov. Este un prilej pentru critic de a ne vorbi despre „poemul Caucazului” și o face în cadrul unei scurte, dar substanțiale recenzii, în același număr al revistei.

Ibrăileanu apropie *Demonul* lui Lermontov de alte două capodopere ale literaturii universale, scrise la începutul secolului al XIX-lea, în vremea „marilor revoltați ai romantismului” și anume de *Manfred* al lui Byron și *Eloa* al lui Alfred de Vigny. Autorul recenziei lasă să se înțeleagă că, scriîndu-și poemul, Lermontov a fost influențat de cei doi romantici apuseni. Noi știm însă că poetul rus, talent viguros, nu s-a lăsat copleșit de asemenea influențe străine. El le-a biruit și a rămas un original, proiectînd, în creațiile sale, geniul național rus și personalitatea sa puternică.

Ibrăileanu mai apropie *Demonul* și de unele poeme romînești: *Nunta Zamfirei*, *Moartea lui Fulger*, *Înger și demon*, dar mai ales de *Luceafărul*, fără a pretinde, de rîndul acesta, că Lermontov l-a influențat pe Eminescu. El apropie poemul scriitorului rus de acela al lui Eminescu pentru că „distanța și deosebirea morală între Luceafăr și Cătălina este tot atît de mare ca și între Demon și Tamara, esența personalității lor e tot atît de deosebită” (9, p. 330). Ceea ce leagă două poeme este valoarea lor simbolică și asupra acesteia stăruie criticul în considerațiile sale.

Demonul, arată el, este un „înger care a iubit și a fost iubit“. În blestemul care-l urmărește, nu are decît o singură scăpare: să fie iubit de cea mai frumoasă fată, „atunci el s-ar întoarce la forma lui cea dintîi“. Iubirea lui pentru Tamara e însă vinovată, e în „afară de lege, afară de normele burgheze care reglementează dragostea, atunci puterile protectoare ale sfintei familii se răzbună crud: ucid pe Tamara, iar Demonul e condamnat să rămînă singur, acel pe care nimeni nu-l iubește“ (9, p. 331).

Se știe că Lermontov a zugrăvit în poemul său dragostea pentru Varenca Lopuhin, o vară a sa, și în general și-a zugrăvit propriul său suflet mîndru, nesatisfăcut, așa cum a făcut Eminescu în *Luceafărul*. Elementul acesta subiectiv, biografic, care a existat puternic în prima versiune, a dispărut în versiunea cunoscută nouă. Poemul *Demonul*, început în 1829, a fost refăcut mereu, pînă a ajuns la versiunea desăvîrșită, aceea din 1840-1841, anul morții poetului. Acest lucru l-a impresionat în chip deosebit pe critic. În poemul lui Lermontov, el a aflat ceea ce cerea mereu poezilor, „ieșirea din sine“.

Spuneam mai sus că Ibrăileanu n-a ignorat totuși elementul liric pe care l-a subliniat în poezia naturii, prezentă în poem, în grandioasa zugrăvire a Caucazului „sălbatic și etern“. Începutul și sfîrșitul poemului sînt realizări de mare artă și asupra lor este atrasă atenția cititorilor.

Recenzia din „Viața Romînească“, criticul n-a mai amplificat-o pentru a o cuprinde într-unul din volumele sale, așa cum a procedat cu alte „note pe marginea cărților“. N-a mai revenit asupra creației lui Lermontov, după cum n-a mai stăruit nici asupra altor poeți ai literaturii ruse. Surprinzător este faptul că Ibrăileanu nu s-a oprit asupra marelui poet Pușkin în opera căruia ar fi găsit ilustrate multe însușiri ale unei poezii luptătoare.

Nu-l judecăm însă pentru ceea ce n-a făcut. Obiectul studiilor sale de istorie și critică literară a fost, în primul rînd, fenomenul literar românesc. Că a vorbit și de literatura clasică rusă e marele lui merit și pe acesta am căutat să-l facem cunoscut în rîndurile de față.

Stăruind în paginile închinatelor literaturii ruse asupra acelor care au creat marea tradiție a acestei literaturi, Ibrăileanu n-a putut să nu se oprească și asupra operei lui Maxim Gorki.

Pe întemeietorul realismului socialist, criticul l-a văzut ca o „continuare a celei mai pure tradiții literare rusești, ca un reprezentant al literaturii celei mai caracteristici a marii literaturi nordice, dar în același timp ca un scriitor de o desăvîrșită originalitate“ (4, p. 219).

Ca și „genialii săi înaintași“, Tolstoi și Dostoievski, Gorki, demonstrează cercetătorul, a descoperit în „sufletele obscure și obtuze“, adesea decăzute ale celor mici, acel „grăunte de aur“ de care a vorbit Dostoievski și „omenescul“ pe care îl căuta Tolstoi. Mai mult decît o continuare, Gorki este „o evoluție și o corectare“.

În profilul pe care îl închină marelui scriitor, Ibrăileanu a căutat să sublinieze îndeosebi originalitatea acestuia și, în această direcție, el a făcut cîteva considerații dintre cele mai valabile.

Ceea ce îi reține în primul rînd atenția este realismul lui Gorki. Înaintașii acestuia, Tolstoi și Dostoievski, i-au cunoscut pe oropsiții vieții,

dar de la distanță și în lumea lor au aflat un refugiu din oboseala și dezgustul față de „falsitatea și perversitatea morală a civilizației”. Orice refugiere în altă lume este romantism. Pentru Gorki, lumea vagabonzilor alcătuiește „mediul lui moral”. De aici frecvența subiectelor din viața acestora, de aici realismul creației sale. Mai mult decât atât, romantismul lui Tolstoi și Dostoievski este, afirmă criticul, un „romantism evanghelic” pentru că în sufletele „mărginite ori vinovate”, ei au găsit izvoarele vieții morale, răspunsuri la marile probleme ale existenței: „ei cereau conștiinței celor săraci și neștiutori punctul inițial al regenerării morale a Europei cultivate” (4, p. 220).

La Gorki, oamenii aceștia mici nu sînt „sfînți, moraliști, revelatori”. Sînt profund oameni. Viața de mizerie, „situația de paria le dă o adîncime sufletească neobișnuită. Ceea ce omul de cultură descoperă și descoperă palid, teoretic și necomplet, în urma lungii gîndiri și reflexiuni, vagabondul adesea cinic, întotdeauna nefericit, al lui Gorki descoperă mai bine și cu un accent de veritate mai tragic” (4, p.p. 220-221).

Gorki și-a făcut, cum o știm, un titlu de glorie din zugrăvirea adîncimii sufletești a eroilor săi, din sublinierea caracterului profund moral, uman al sufletului acestor declassați. Această trăsătură a operei scriitorului îl face pe critic să caracterizeze realismul lui Gorki drept un „realism evanghelic”. Termenul este impropriu, îndărătul lui se ascunde însă ideea justă a umanismului creației lui Gorki, umanism zguduitor, o însușire caracteristică a metodei noi artistice inaugurate de el.

Gorki și-a mai depășit înaintașii și prin concepția artei. „Este mai puțin grandios și Demiurg, dar are scurtimea, claritatea, conciziunea, stilul, iar în poezia naturii este unul din cei mai mari artiști. Și aceasta pentru că, arată în continuare, Ibrăileanu, în Gorki se întrunesc, în chip rar și fericit, cele două atitudini față de realitatea umană: atitudinea morală și atitudinea estetică” (4, p. 221).

Evidențiind toate aceste aspecte ale originalității creației lui Gorki, era firesc ca cercetătorul să ajungă în finalul „notei” sale, la o cuprinzătoare și valabilă concluzie: Maxim Gorki este un mare artist și, împreună cu Romain Rolland, scriitorul cel mai profund uman dintre contemporani” (4, p. 222).

Ibrăileanu a dorit ca marele scriitor să fie cunoscut publicului român. Ori de cîte ori se traduceau în românește opere din literatura rusă, el, care era la zi cu tot ce apărea, saluta cu entuziasm asemenea inițiative valoroase și îndemna adesea publicul să le citească, ajutîndu-l să înțeleagă și să prețuiască pagini de mare artă, prin cîte o notă, o recenzie, publicate în coloanele „Vieții Românești”. Cînd a apărut în românește cartea lui Gorki *Copilăria mea*, într-o scurtă recenzie, criticul o impune atenției cititorilor, subliniind „profunditatea gîndirii și înălțimea punctului de vedere ale marelui scriitor și apostolul unui nou ideal” (10, p. 174). În aceeași recenzie, el închină cîteva rînduri și traducerii culegerii de articole *Un an de revoluție rusească*, rînduri care evidențiază o altă latură a personalității lui Gorki, aceea a luptătorului înzestrat cu „curaj, spirit altruist, gata de sacrificiu”. Dar chiar și în această culegere de articole politice, el este reținut de măiestria scriitorului. Multe din articole îmbracă haina „schitei vii”, iar volumul poartă în întregime „pecetea talentului literar al întregii opere”.

Este îndeobște cunoscut faptul că Ibrăileanu a manifestat mult interes și totală admirație pentru transformările revoluționare care se realizau, pe vremea lui, în Uniunea Sovietică. O mărturie a participării lui la tot ce se petrecea dincolo de „cordonul sanitar“, o aflăm în cele câteva pagini închinatе contemporanului său Gorki, „mare artist și apostol al unui nou ideal“.

În căutarea continuă a sensului adînc al artei, Ibrăileanu a răsfoit adesea paginile literaturii ruse. A făcut-o pentru că, în cuprinsul lor, a aflat răspunsul la întrebarea care alcătuiește obiectul propriu al cercetărilor sale: ce este opera de artă, care este funcția ei socială.

A fost normal, ca admirația omului și aprecierea criticului să se îndrepte spre clasicii literaturii ruse, care îi susțineau și verificau adevărul concepției sale despre arta literară ca oglindă a societății. De aici au pornit rîndurile închinatе lui Tolstoi, Turgheniev, Gorki, mențiunile despre Gogol, Cehov, Dostoievski, Salticov-Scedrin.

În tot ce-a spus Ibrăileanu despre clasicii ruși am găsit multe opinii nîi judicioase, formulate după o cercetare atentă, printr-o înțelegere profundă a ideilor și o trăire a sentimentelor, oglîndite de aceștia în operele lor.

Cu mult gust și înțelegere a procesului de creație, a subliniat capacitatea lui Tolstoi, de a depăși limitele poziției sale de clasă, realismul artei lui, măiestria cu care și-a individualizat personajele. A atras atenția cititorilor asupra lirismului clasicului romanului rus Turgheniev, asupra meșteșugului de a crea tipuri de femei, a evidențiat rara putere de analiză a lui Dostoievski, poezia naturii la Lermontov, a stăruit asupra originalității creației clasicului realismului socialist. Sînt opinii care pot forma — și au format — un punct de plecare valabil pentru o cercetare științifică a literaturii ruse.

Am constatat însă, în considerațiile lui Ibrăileanu, unele contradicții, unele limite: o insuficientă subliniere a semnificației sociale a operei realiștilor Tolstoi și Turgheniev, ca o urmare a faptului că, determinînd condițiile de creație a operei lor, criticul pune pe același plan condițiile sociale, intelectuale, morale. Pierzîndu-se în considerații psihologice, mai ales în cazul lui Turgheniev, el neglijează raporturile sociale, baza de clasă a ideologiei scriitorului.

Găsim și unele ezitări. Ibrăileanu nu are siguranța totală a argumentelor pe care le utilizează. În cercetarea operelor, și — ne referim îndeosebi tot la Turgheniev — criticul află aspecte variate, uneori obscure, în fața cărora gîndul lui se divide, iar rațiunea șovăie. Scrupulele de corectitudine față de sine însuși și față de cei cărora le împărtășește părerea, îi micșorează siguranța judecății, atunci cînd aceasta ia calea expresiei. Numeroasele reveniri, paranteze, chiar contrazicerile pe care le-am semnalat, atunci cînd am vorbit despre Tolstoi, sînt oglînda vie a acestor frămîntări.

Sînt și unele alunecări spre impresionism, îndeosebi în rîndurile închinatе lui Turgheniev, ca o urmare a influențelor suferite de critic din partea unor curente decadente, atît de înfloritoare în cultura romînească, de după 1900 și mai ales între cele două războaie mondiale.

Opiniile lui Ibrăileanu au fost însă cît se poate de bine venite, într-o vreme în care toate privirile se îndreptau spre Apus. Puțini critici, contemporani lui, au vorbit despre literatura rusă. Au făcut-o Ghe-rea, Raicu Ionescu-Rion. Maiorescu a ignorat această literatură. Ibrăileanu a sesizat și a comunicat și altora această lipsă de înțelegere a criticului junimist față de literaturile străine, exceptînd bineînțeles, cea germană. „Cînd a avut ocazia, scrie el într-un „profil“ închinat lui Maiorescu, să vorbească de romanul modern, el n-a amintit cu un cuvînt romanul rus, romanul cel mai puternic al veacului trecut, care pentru Maiorescu însă, avea desigur defectul de a fi atît de social, atît de umanitar, atît de evanghelic, atît de politic și de revoluționar uneori“ (4, p. 139).

Merită a fi subliniate de asemenea, simplitatea și căldura cu care ne comunică criticul părerile sale despre clasicii literaturii ruse. În fiecare pagină, închinată lui To stoi și Turgheniev, vibrează de emoție un gînditor profund, un spirit de o finețe rară, un pasionat de literatură. În asemenea pagini, Ibrăileanu își exprimă direct admirația și simpatia în fraze scurte, familiare. Criticul devine liric și stilul lui capătă o tonalitate caldă, traducînd participarea omului la opera discutată, angajarea întregii sale ființe în demonstrarea ideilor. Asemenea scris convinge pentru că, citindu-l pe Ibrăileanu, ai impresia că porți o conversație vie cu un gînditor original, lipsit de ostentație, care ține să-ți descopere lucruri rare. Critica lui a fost astfel un excelent antidot împotriva criticii reci, estetizante, a lui Maiorescu și a tuturor epigonilor acestuia.

Prin valabilitatea multora din părerile sale cu privire la literatura rusă, prin caracterul entuziast al acestor păreri, Ibrăileanu a trezit interesul cititorilor romîni și, în egală măsură, a scriitorilor noștri pentru această literatură. El a contribuit în felul acesta, la intensificarea circulației cu adînc răsunset a lui Tolstoi, Turgheniev, Gorki în literatura romînă, la orientarea acestei literaturi pe făgașul realismului critic.

Г. ИБРЭИЛЯНУ О КЛАССИКАХ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Краткое содержание

Г. Ибрэилянэ с большой глубиной и чуткостью воспринимал художественные произведения. Это проявляется с предельной яркостью в его отношении к зарубежной литературе.

Придавая особое значение творческому методу реализма, Ибрэилянэ выявлял его в произведениях румынских, западноевропейских и русских писателей.

Над произведениями классиков русской литературы Ибрэилянэ неоднократно и подолгу размышлял, посвятив им проникновенные статьи полные энтузиазма и искреннего восхищения.

Тонкий анализ произведений русских писателей органически включался в систему литературных взглядов критика, подтверждая их.

Исходя из своих взглядов — очень верных — на литературу как „зер- коло общества“, Ибраëилянó писал о „гениальном русском человеке“ Тол- стом, подчёркивая необычайную мощь его таланта переросшего ограни- ченность идеологических взглядов писателя, выявляя реализм его произ- ведений, мастерство индивидуализации образов; он писал о „русском чело- веке с золотым сердцем“ Тургеневе, обращая внимание читателей на ли- ризм этого „классика русского романа“, на его искусство в создании женских образов; он оценил глубину и силу психологического анализа у Достоевского, поэзию природы у Лермонтова, он подчеркнул самобытность творчества классика социалистического реализма М. Горького.

Эти верные взгляды и оценки могут являться и явились у нас ис- ходной точкой научных исследований в области русской литературы.

Отмечается, однако, в высказываниях Ибраëилянó некоторая отста- лость, ограниченность: он недостаточно чётко выявляет общественное значение произведений русских писателей, впадает иногда в психологизм и импрессионизм.

Высказывания Ибраëилянó были своевременные в тот период когда исследователи в области литературы почти не обращали внимание на русскую литературу.

Своими верными оценками, своим энтузиазмам, Ибраëилянó привлéк внимание читателей, а также и писателей на русскую литературу.

Эта деятельность явилась ценным вкладом в изучение Толстого, Тургенева, Горького и оказала влияние на развитие румынской литера- туры, направив её в русло критического реализма.

G. IBRĂILEANU, SUR LES CLASSIQUES DE LA LITTÉRATURE RUSSE

La compréhension profonde que G. Ibrăileanu témoigne du phéno- mène littéraire est clairement reflétée aussi dans son attitude vis-à-vis des littératures étrangères.

Grand admirateur de la méthode de création du réalisme, Ibrăileanu, l'a toujours recherchée et il l'a trouvée dans notre littérature, dans la littérature occidentale, ainsi que dans la littérature russe.

Les oeuvres des classiques russes ont longtemps retenu l'attention de G. Ibrăileanu, qui leur a consacré des pages enthousiastes, dues à une appréciation sans réserves ainsi qu'à une rare faculté de comprendre et de juger l'oeuvre littéraire.

Le critique a pu observer et expliquer les oeuvres littéraires russes, conformément aux principes de sa conception critique.

C'est cette conception juste sur la littérature comme „reflet de la vie sociale“, qui a conduit Ibrăileanu à nommer Lew Tolstoï „le russe génial“, à analyser le réalisme de son oeuvre, son art d'individualiser les personnages, en soulignant la capacité de l'écrivain de dépasser ses prop- res limites idéologiques.

C'est encore cette conception qui a déterminé notre critique à s'at- tacher à ce „russe au coeur d'or“, Tourguenev, en relevant à l'attention

du lecteur le lyrisme de ce „classique du roman russe“ et sa capacité de créer des types par ses personnages féminins.

Ibrăileanu a beaucoup apprécié aussi la grande force d'analyse de Dostoïewski, la poésie de la nature exprimée dans l'oeuvre de Lermontov. Enfin, notre critique a beaucoup insisté sur l'originalité de l'oeuvre de Gorki, classique du réalisme socialiste.

Il y a là des opinions judicieuses qui peuvent former et ont effectivement formé un point de départ valable pour une recherche scientifique de la littérature russe.

Mais il convient de remarquer chez lui une préoccupation insuffisante relative à la signification sociale des oeuvres des écrivains russes, quelques déviations vers le psychologisme et vers l'impressionnisme.

Les opinions de G. Ibrăileanu ont été d'une grande utilité dans une période où seul un petit nombre d'historiens et de critiques littéraires roumains se sont orientés vers la littérature russe.

Par la valeur d'une grande partie de ses opinions, par leur caractère enthousiaste, Ibrăileanu a éveillé l'intérêt des lecteurs et des écrivains roumains pour cette littérature.

Il a fortement contribué, par là, à la diffusion chez nous de l'oeuvre de Tolstoï, de Tourguenev et de Gorki et à l'orientation de notre littérature dans la voie du réalisme critique.

LUPTA LUI IBRĂILEANU ÎMPOTRIVA DECADENTISMULUI

DE

DAN HĂULICĂ

*Comunicare prezentată în sesiunea științifică a Universității „Al. I. Cuza”
din 22-24 mai 1955.*

Sînt foarte numeroase manifestările de luptă împotriva decadentismului care se întîlnesc în activitatea lui G. Ibrăileanu. Studii, precum acela intitulat *Poezia nouă*, articole mai restrînse, *Modă și originalitate* de pildă, și atîtea note inserate în rubrica *Miscellanea* a „Vieții românești” atestă preocuparea stăruitoare a criticului de a bara drumul decadentismului în literatura noastră. De această preocupare se resimte întreaga orientare a revistei „Viața Romînească”, pe care, în ce privește sectorul literar, Ibrăileanu o conducea efectiv. Publicația ieșeană a știut de cele mai multe ori să reziste ispitelor amăgitoare ale formalismului și a respins cu hotărîre afirmarea, tot mai insolentă după primul război mondial, a obscurantismului. Protestele deosebit de vii pe care le-au stîrnit revista și mai ales articolele lui Ibrăileanu în rîndurile estetizanților și ale moderniștilor, dușmănia pe care i-au arătat-o un Eugen Lovinescu, Nicolae Davidescu sau Ion Vinea ne ajută să măsurăm însemnătatea acestor atacuri îndreptate împotriva decadentismului.

Criticul a înțeles că trebuie să le dea o amploare sporită în anii de după război, cînd proliferarea rapidă a unor virulente forme de artă decadentă impunea o replică tranșantă. Format în atmosfera publicațiilor socialiste, care promovau o literatură realistă, Ibrăileanu, adevărat secretar de redacție al „Evenimentului literar”, nu putea fi străin de săgețile pe care revista le arunca lui Al. Macedonski sau Cincinat Pavelescu în notele intitulate *Decadenții*, publicate în 17 și 31 ianuarie 1894. Și, de vreme ce condamna cu vehemență în *Psihologia de clasă*, mizantropia, pesimismul și detașarea egoistă de problemele acute ale vieții semenilor noștri, Ibrăileanu va fi împărtășit poate indignarea prietenului său Raicu Ionescu Rion față de individualismul lui Baudelaire, care — zicea Rion — cîntă pisicile în loc să cînte oamenii, sau față de „nevrozele” lui Rollinat. Nu se găsește, însă, vreo referire la decadentism în articolele publicate de el în „Evenimentul literar”. Fenomenul nu căpătase încă proporții îngrijorătoare nici în primii ani de la apariția „Vieții Românești”, cînd Ibrăileanu combate mai ales pe simbolisții grupați în jurul lui Ovid Densusianu la „Viața nouă”. Pînă la 1916 ostilitatea sa față de asemenea manifestări ale decadentismului

se exprimă prin aluzii, în cuprinsul unor articole tratând alte teme, prin recenzii și mai des prin însemnările de la *Miscellanea*, fără îndoială vioaie și țintind sigur pe adversar ¹⁾. Articolul mai larg din 1911, din numărul 9 al „Vieții românești” care-l prezintă pe Baudelaire urmărește mai ales „cîteva considerații de psihologie literară”, cele mai multe, nu-i vorba, foarte pertinente, abținându-se însă, în genere de la judecăți de valoare. Abia după 1920, Ibrăileanu consacră chestiunii „modernismului”, alături de note, studii întregi precum e acela pomenit deja *Poezia nouă*, apărut în nr. 6 al „Vieții românești” din 1922. Articole

1) Deși notele de la această rubrică sînt pînă tirziu, mulți ani după 1920, ne-semnate, identificarea aceloră scrise de Ibrăileanu — bineînțeles a aceloră ne-adunate în volumele criticului — nu e imposibilă. În primul rînd articolele dela *Miscellanea* care au contingență cu programul literar al revistei trebuie atribuite fără ezitare lui Ibrăileanu, care veghea statornic asupra orientării artistice a publicației ieșene. E cazul unui text ca „*Ideile*” d-lui *Duliu Zamfirescu* din nr. 7/1909 al *Vieții românești*, care denunță rătălmăcirile aduse programul revistei. Pentru o anume perioadă, pînă la 1911, la venirea lui G. Topirceanu la Iași, chiar prezența, în unele note, a unui stil polemic, mărturisind un condei sprinten, e de natură să ne servească în elucidarea acestor chestiuni de atribuție. Și tot astfel demonstrațiile teoretice închegate îl indică drept autor al unor materiale pe Ibrăileanu. De pildă, cine altul decît dinsul ar fi putut scrie nota intitulată *Literatură „absconsă”* din numărul 10/1910? La vremea aceasta sectorul critic al revistei era, cu excepția articolelor lui Ibrăileanu, destul de palid și timorat. Apoi apare în această notă o aluzie la ideea selecției literare, care începuse să-l intereseze pe Ibrăileanu; ni se vorbește despre „lupta pentru trai”, în care „au învins numai scriitorii clari”. Ecouri ale teoriei selecției se ivesc și în articolul intitulat *Curențele literare și criticii*, publicat în nr. 2/1913, în care anume considerații de istorie literară ne duc cu gîndul la *Spiritul critic în cultura românească*. Sînt în fine schițate în aceste însemnări și unele reacții morale ce se reclamă de la delicatețea omului care a fost Ibrăileanu. Nu simțim în orărea de trivialitate căreia îi dă expresie o notă din 1909, *Di. Mehedinți și poporanismul?*, ceva din sensibilitatea care vibrează în *Privind viața*? În numerele din seria a doua a revistei, contribuțiile lui Ibrăileanu se împletesc tot mai mult, la *Miscellanea*, cu acelea ale lui M. Ralea, D. I. Suchianu sau ale altor colaboratori mai tineri. Paternitatea literară a unor materiale poate fi, totuși, stabilită cu oarecare precizie. Numai Ibrăileanu era, de exemplu, în măsură să intervină cu cîteva „distingeri” în problema modernismului (în nota *Modernism din nr. 3, 1922* al *Vieții românești*), destinate să aducă o ușoară corecțiune unor idei împărtășite cititorilor revistei, cu un număr mai înainte, de Topirceanu. Opiniile despre „versul tipografic” (în nr. 5, 1922) sînt solidare cu acelea expuse de Ibrăileanu în alte împrejurări, la ele se referă și însemnarea intitulată *Dar versul „liber”*? (*Viața Românească* nr. 12, 1926): „Am dovedit aici altădată că versul „liber” este vers numai din punct de vedere tipografic...”

Alt indiciu elocvent, autorul acestei ultime note arată că a analizat în revistă, în sprijinul versului vechi, pasaje din *Vara* lui Coșbuc. În sprijinul identificărilor propuse aici vin și informațiile unor persoane din apropierea lui Ibrăileanu, tov. conf. G. Agavriloaie, de pildă, căruia profităm de ocazie spre a-l mulțumi încă o dată pentru ajutorul ce ni l-a dat în acest sens. Dealtminteri, excesul de circumspecție riscă să facă oțioasă discuția acestor probleme de paternitate literară. Săvîrșim o greșală venială atribuindu-i lui Ibrăileanu unele articole de la *Miscellanea* pe care nu le-a scris el, căci materialele acestei rubrici, cel puțin acelea privind literatură, erau supuse unui control atît de atent din partea criticului, încît putem vedea în ele o expresie personală a gîndirii lui. Prezența lui la *Miscellanea* era pînă tirziu atît de indispensabilă, încît în 1926 o înștiințare „Dela redacție” ne previne, atrăgîndu-ne parcă atenția asupra unei împrejurări excepționale, că, în numărul respectiv (2-3), Ibrăileanu a fost în imposibilitate de a-și da colaborarea la rubricile permanente. Notele publicate de alți colaboratori la *Miscellanea* se conformau vederilor criticului, care, cum ne informează cei ce i-au stat în preajmă, arăta o grijă specială față de această rubrică.

mai întinse, cum sînt *Influențe străine și realități naționale*, publicat în 1925, în nr. 2 al revistei, sau mai cu seamă *Caracterul specific național în literatura română*, din nr. 11/1922 a „Vieții românești”, conduc, prin excursii prelungite de-a lungul istoriei noastre literare, la condamnarea așa-numitei „poezii noi”.

Luările de poziție împotriva decadentismului devin, în această perioadă, mai frecvente în scrisul lui Ibrăileanu, tocmai pentru că ele se dovedeau mai necesare în viața noastră literară. Și, chiar dacă acum revista alunecă nu o dată spre o ținută eclectică, făcînd loc în paginile sale unor materiale care contravin în chip flagrant liniei sale sănătoase, semnate de Lucian Blaga, Ion Barbu sau Paul Zarifopol, e riscat să se conchidă că în anii de după 1920 rezistența lui Ibrăileanu la decadentism a cedat în chip simțitor. Cum se va vedea mai departe, receptivitatea pe care o arată el acum față de unele aspecte ale artei decadente se leagă de inconsecvențe mai vechi, de formulări eronate de care nu e scutit scrisul său nici între 1906 și 1916. Nu trebuie neglijat aportul pe care-l oferă anii de după război în elaborarea de către Ibrăileanu a unei critici adîncite a decadentismului. Forma mai organizată pe care o dobîndește această critică se însoțește acum cu un adaos apreciabil de argumente.

Dacă această critică și-a păstrat de cele mai multe ori nealterată actualitatea, lucrul se datorește seriozității cu care Ibrăileanu a considerat problema. Ceea ce-l separă, în lupta împotriva decadentismului, de Simeon Mehedinți, care clama cu patos în contra revistei „Viața nouă”, nu e numai baza realistă, democratică, de la care pornea dînsul, ci și faptul că mobilurile atitudinii sale nu intrau în sfera unor mărunte interese personale. Într-o notă intitulată *De la critică la harță*, publicată în „Viața Românească” din 1909, în nr. 4, semnată P. Nicanor et al. și scrisă probabil de Ibrăileanu, se dezvăluie dedesubturile meschine ale agresivității de care făcea paradă S. Mehedinți cînd înfiera în „Convorbiri literare” „vegetația literară de taverne și lupanare, de umbră și penumbră, în care răsăr și trăiesc criptogamele decadente”: „D. Mehedinți — se spune în această notă — nu urmărește atîta decadentismul, cît dușmănește personal pe D. Ovidiu Densusianu, pe care l-a numit odinioară «Tyrteul literaturii romine»... Patima îl aduce pe D. Mehedinți să batjocorească și activitatea științifică a directorului „Vieții noi”. Iar în numărul următor al revistei, tot la *Miscellanea*, sînt vestejite ieșirile de intolerabilă trivialitate ale geografului improvizat îndrumător al literaturii: „...găsiți că e frumos să-și bată cineva joc, sub pretext de polemică literară, de cusururile trupelor ale cuiva? Admițeți de-tră ca cineva să fie numit: «cel mai urît om, încrucișat, șchiop, cu umerii aduși, îngust de piept, cu voce ascuțită»? Nu vi se pare barbar?”. Înțelegem mai bine oportunitatea acestui apel la decență în polemică, dacă ne gîndim de asemeni la lipsa de control a expresiei și la tonul injurios ce caracterizează atacurile întreprinse de N. Iorga împotriva simbolismului, taxat drept „săpun literar care nu curăță”, „literatură infamă, excrocherie literară, minți deșănțate, șarlatanie, literatură de Pantelimon”²⁾.

Străină de astfel de mijloace triviale, critica pe care o aduce Ibrăi-

2) Drum drept, nr. 25, 26, din 10 iulie 1916.

leanu decadentismului nu cade în personalități și nu pierde din vedere problemele, pe care le discută cu luciditate, fără orbire. E o critică principială și de aici interesul ei. Ibrăileanu nu ignoră înzestrarea unor poeți a căror orientare o dezaprobă. E cazul lui Macedonski, de pildă, căruia îi recunoaște talentul, în notele *Pe marginea unei antologii*³⁾. El nu socotește în chip simplist că decadentismul înseamnă numaidecît afectare și constată, de exemplu, că „sinceritatea din *Floriile râului* nu poate lăsa nici o îndoială”. Observația e prețioasă, mai ales dacă ne gândim că un Brunetièrre îl putuse numi pe Baudelaire „un Satan d'hôtel garni, un Bel-zébuth de table d'hôte”.

Max Nordau încercase să demonstreze că poezia lui Baudelaire ar purta stigmatele nebuniei. În articolul pe care-l închină poetului nefericit al „Spleen”-ului, Ibrăileanu îndepărtează ironic această explicație vulgarizatoare și tot așa rindurile scrise cu prilejul morții lui Nordau semnalează falsitatea teoriei degenerescenței. Înaintea lui Ibrăileanu, Gherea de asemeni arătase în *O problemă literară* că interpretarea dată de Nordau decadentismului, înfățișarea lui ca expresia unor naturi patologice e inacceptabilă; atrăgând atenția asupra complexității chestiunii, el indicase drept singura explicație justă pe aceea socială, fără să aducă însă suficiente precizări. Ibrăileanu schițează și el gestul dirijării spre o asemenea explicație, dar nu-l duce pînă la capăt. Dacă în articolul despre Baudelaire el nu scoate analiza de pe terenul psihologiei individuale, axînd-o pe ideea „anormalității” nu biologice, ci psihologice a poetului „Albatrosului”, rindurile care vor să definească pe discipolii acestuia vorbesc despre o carență a sentimentului solidarității, despre izolarea lor socială. La fel o notă din „Viața românească” din 1913⁴⁾, *Curentele literare și criticii*, caută „cauza socială, deci principală, a decadentismului nostru”, în izolarea socială, în „egotismul” unor poeți ruși de generația lor, rămași „departe de mișcările cu caracter puternic național”. Credem că nota aceasta e datorată cu siguranță lui Ibrăileanu, pentru că părerile citate sînt foarte apropiate de acelea din studiul lui *Literatura și societatea*, publicat în 1912⁵⁾, „Scriitorii noștri care-și zic simbolişti — citim acolo — sînt, și ca scriitori și ca oameni, străini de orice preocupări sociale și naționale, străini de orice curente care agită societatea românească. Ei sînt, socialmente, niște izolați. Simbolismul nu e numai o chestie estetică, simbolismul e și o atitudine în fața vieții. Iar atitudinea simboliştilor e ignorarea sau chiar disprețuirea frământărilor vieții”⁶⁾. E sesizată în această ultimă frază o trăsătură esențială a decadentismului, care se cuvine, însă, raportată la rîndul ei la realitatea care-i constituie suportul, la realitatea claselor și a conflictelor lor. De la planul unei descripții, fără îndoială foarte pătrunzătoare, a fenomenului, pînă la acela al explicației lui științifice, mai este un pas, pe care Ibrăileanu, care renunțase la multe din ideile marxiste ale tinereții sale, nu-l face; deși le afirmă existența, el nu poate distinge rădăcinile sociale ale decadentismului. E demnă de reținut, totuși, dintr-o recenzie din 1925⁷⁾ despre car-

3) *Viața Românească*, nr. 5-6, 1915.

4) În nr. 2.

5) *Viața Românească* nr. 7-8.

6) Sublinierile de pînă aici ne aparțin. D. H.

7) *Viața Românească*, nr. 10.

tea *Éloge du mensonge* de Étienne Rey, o intuiție surprinzătoare, care luminează subit fondul social al unor manifestări decadente. „Imoralismului — spune criticul — îi place să se creadă revoltă și atitudine estetică (...) Dar moralitatea și nu imoralitatea este estetică și adevărată revoltă (...) Acest imoralism care are de o bucată de vreme prestigiu, care vrea să fie satanic și să sperie pe burghez, e, vai, prea burghez...”

Și, în orice caz, cele spuse de Ibrăileanu relativ la caracterul anti-social al artei decadente sînt cu atît mai meritorii, cu cît „Viața Romînească” înregistrase în această privință și opinii care se cuvin cenzurate sever. Astfel Isabela Sadoveanu — Evan credea, într-un articol intitulat *Symbolismul*⁸⁾, că poate afla în opera reprezentanților francezi ai curentului „reflexul sufletului omînirii întregi, expresia vieții sociale, sinteza «sufletului colectiv»”. Și observația se aplica nu numai unui Verhaeren, ci și unui Vielé-Griffin și Maeterlinck.

O contribuție însemnată a adus Ibrăileanu cauzei artei realiste atunci cînd a demonstrat netemeinicia pretențiilor de inovație, de progres, pe care le agitau, ca o legitimare, cele mai multe forme de decadentism. El a disociat cu un spirit avizat, între „noul” în accepția lui strict temporală, cronologică, și între o nouitate reală, de sens. Cînd profesa conservatorismul, Eliade se comporta ca „un inovator exagerat”, reacționarismul său fiind o doctrină importată de aiurea, nota Ibrăileanu la paginile 56 și 209 ale *Spiritului critic în cultura romînească*. Inovație și reacționarism sînt, așadar, noțiuni care nu-și refuză apropierea. Criticul pune în evidență în studiul *Poezia nouă* — „nou” are aici accepția de „modernist” — viciul raționamentului potrivit căruia această poezie „este superioară celei vechi, — prin definiție, însemnînd un progres în dezvoltarea literaturii, — căci omul nu stă pe loc, ci merge înainte; senzația se ascute, sentimentul se rafinează, sufletul se complică, limba se perfecționează...”. Orice elev de liceu, spune Ibrăileanu, „va ști să arate că aici e vorba de o confuzie între schimbare și progres. El va ști să arate că aici se mai face o confuzie între știință și poezie”. Căci „dacă știința unui deceniu, chiar a unui an, chiar a unei luni, e superioară științei deceniului, anului, lunii precedente”, nu tot așa se întîmplă cu arta. Simplul fapt al situării mai sus pe scara timpului, nu constituie un coeficient de valoare pentru opera de artă”. Meditînd asupra acestei idei înțelepte, nu poți să nu-ți aduci aminte de felul în care văzuse Lenin aceeași problemă: „De ce să ne închinăm în fața a ceea ce este nou ca în fața unui zeu, căruia trebuie să i te supui numai pentru că «este nou?»”.

Nu numai noutatea singură nu e un semn de progres, dar ostentația noutății, goana după inovație, avangardismul frînează progresul. „Amatorii de noutăți cu orice preț — observă Ibrăileanu cu sagacitate în *Influențe strălne și realități naționale* — se cred foarte înaintați și revoluționari. Și totuși sînt reacționari, căci „reacționarismul” nu e, nu poate fi altceva decît ceea ce împiedică progresul. Și „noutățile” acestea — nefiînd o contribuție reală la îmbogățirea realității naționale, mai mult, enervînd mereu mișcarea literară, producînd confuzie în public, stricîndu-i gustul, abătînd unele energii de la adevărata literatură, sînt piedici în calea progresului și deci reacționare”.

8) *Viața Romînească*, nr. 3 și 6, 1908.

Refutația decadentismului își extrage la Ibrăileanu argumentele hotărâtoare din teoria specificului național. Motivul principal pentru care poezia modernistă nu marchează un progres în dezvoltarea literaturii noastre stă în atitudinea pe care o adoptă reprezentanții ei față de obligația acestui specific. „Cu cit s-a tot emancipat de modelele străine, cu atât literatura română a tot progresat“, spune criticul în articolul citat mai înainte; progresul veritabil implică o accentuare a originalității artistice, pe calea unui contact strins cu realitățile naționale. Or, arăta Ibrăileanu în repetate rânduri, decadenții noștri ignorau nevoia specificului național în literatură, situându-se pe pozițiile unei imitații servile a occidentului. Identificind în această imitație „un semn de slăbire a personalității, de mizerie psihologică“ — și în acest sens este probantă cronica *Modă și originalitate*⁹⁾, — Ibrăileanu o condamnă de asemenea ca pe un exercițiu sortit în bună măsură eșecului, de vreme ce încearcă să transplanteze la noi forme de artă ce nu-și pot găsi un corespondent în realitatea românească, baudelairismul, de pildă, care presupune o atmosferă intens citadină, absentă în țara noastră.

Rolul pe care-l joacă în cunoașterea sufletului național poezia populară și contactul nemijlocit cu poporul îl poate îndeplini tradiția literară, crescută ea însăși din legătura cu poporul. Dar nici acest succedaneu nu e la îndemâna decadenților noștri, care disprețuiesc tradiția constituită prin aportul scriitorilor valoroși din trecut. „«Nou» — spune Ibrăileanu în *Influente străine și realități naționale*, referindu-se la așa-numita „poezie nouă“ — a fost și este o etichetă, care înseamnă: în afară de curentul cel mare al literaturii naționale“.

Fără îndoială, imitația unor modele occidentale s-a produs în arta noastră decadentă pe o scară mult mai largă decît în cadrul curenților care au precedat-o. Însă a caracteriza această literatură ca o artă „de import“, așa cum face uneori Ibrăileanu, e excesiv și mai ales ineficace. Căci apelul la anumite formule artistice străine nu e întîmplător, așa încît se cere a determina nevoile locale care au antrenat acest proces. Totuși nu asta e important în ideile lui Ibrăileanu, ci respingerea categorică a cosmopolitismului de care era pătrunsă arta decadentă. Și tenacitatea cu care a urmărit criticul atitudinea cosmopolită, energia cu care a căutat s-o reprime îl onorează.

Pentru a evalua just poziția lui Ibrăileanu e util să se sublinieze un fapt pe care adversarii estetizanți ai criticului l-au ignorat de cele mai multe ori. Aname, așezarea luptei împotriva decadentismului sub semnul specificului național nu înseamnă propriu-zis circumscrierea domeniului tematic al poeziei în limitele peisajului românesc. Pentru poezie problema elementului obiectiv național, arăta Ibrăileanu — nici nu se pune acut. Indispensabil este, în specificul național, elementul subiectiv; revendicîndu-l pentru poezie, deplorînd absența lui în „poezia nouă“, Ibrăileanu cerea în fond consonanța artistului cu aspirațiile poporului său, și, în ultimă instanță, realismul operei lui. În Eminescu, care intrupează cel mai deplin specificul național, „vorbesc aleanurile unui popor“, citim în *Poezia nouă*. „Decadentismul d-lui Macedonsky și realismul blazat al d-lui Lecca nu exprimă sentimentul dominant social al vremii, nu sînt expresia sufletului

9) *Viața Românească*, nr. 1, 1928.

rominesc istoric într-un moment al evoluției lui“, scrie criticul în articolul *Pe marginea unei antologii*. „Sufletul românesc“ e alăturat aici în chip semnificativ „sentimentului dominant social al vremii“, ajutându-ne să înțelegem mai adânc sensul tezei lui Ibrăileanu despre necesitatea specificului național în artă.

Nu e acceptabilă, însă, schema regionalistă în care criticul introduce uneori decadentismul nostru, considerat ca un fenomen propriu mai ales poeziei muntenesti, concordant cu relativa lipsă de originalitate națională a literaturii din Muntenia.

Și, în fine, însăși restringerea discuției decadentismului la cadrul specificului național diminuează uneori eficiența atacurilor lui Ibrăileanu. Insistând asupra caracterului „de import“ pe care credea că-l aveau manifestările decadente de la noi, el pierdea din vedere că o dată faptul că vătămător e decadentismul de pretutindeni, decadentismul ca atare, și nu numai versiunile lui românești, privite mai degrabă ca niște contrafaceri. Lucru firesc într-o oarecare măsură, el dovedea mai puțină clarviziune față de aspectele decadente ale literaturii de aiurea decât față de acelea de la noi. Nutrea o admirație ferventă pentru Proust, antrenându-se cu plăcere într-o exegeză, bogată, cea-i drept, în observații subtile, pe marginea operei scriitorului francez. Mai mult încă, Ibrăileanu afirmă în *Poezia nouă*, că această poezie nu se cuvine blamată din principiu, ci numai în cazuri determinate. În repetate rânduri, protestind împotriva calificării poporanismului drept o „școală literară“, Ibrăileanu sublinia că direcția literară a revistei „Viața Românească“, pe care el o identifica cu poporanismul, nu e incompatibilă cu simbolismul. O asemenea aserțiune aflăm de pildă în nota „*Ideile* d-lui Duitiu Zamfirescu“ din nr. 4/1909 al „*Vieții românești*“, iar o altă însemnare de la *Miscellanea*, „*Literatură absconsă*“, publicată în nr. 10 din 1910 al „*Vieții românești*“, ne oferă o formulare mai precisă: „Mai ales simbolismul „nostru“ — Ibrăileanu face aluzie aici la aprecierea favorabilă dată în revistă unor lucrări simboliste — a băgat pe mulți în nedumerire, parcă între simbolism — școală literară, care, în ultima analiză, vrea sugestia în locul expresiei, sugestia a ceea ce nu se poate exprima — și între poporanism ar fi o contradicție!“ Însă substituirea expresiei prin sugestie avea în intenția simbolistilor tocmai sensul unei transcenderi a realului. Ei nu ambiționează înfățișarea realității, ci sugerarea inefabilului. Cum va recunoaște mai târziu, în 1922, Ibrăileanu însuși, „simbolul“ se vrea o poartă deschisă spre Absolut. „Corespondențele“ lui Baudelaire tind să comunice prezența unei presupuse realități oculte. De aceea, în natură „omul trece prin păduri de simboluri“, printre „stâlpi vii care lasă să le scape adesea cuvinte confuze“. Nu e vorba, deci, în sugestie, așa cum o practicau și mai ales o teoretizau simbolistii, de un nou mod de evocare literară a realității, ci de ignorarea ei deliberată. Simbolismul se ciocnește cu nevoia de realism, pe care o susținea cu căldură Ibrăileanu de atâtea ori, și, prin aceasta, cu însuși specificul național, pe care-l preconiza programul revistei. Întimpinăm aici, evident, o contradicție serioasă a gândirii criticului. O împrejurare care-l disculpă pînă la un punct de această confuzie este aceea că astfel de declarații apar aproape numai în însemnări de la *Miscellanea* sau în articole care se preocupă să răspundă acuzației de exclusivism adusă „*Vieții românești*“. Pasajul din *Poezia nouă* care pro-

punea respingerea condiționată a modernismului venea ca din partea redacției, expunea punctul de vedere al revistei, lucru indicat și de forma redactării : „*Noi*¹⁰⁾ nu am luat poziție din principiu etc...” Într-un articol cum e *Caracterul specific național în literatura română*, unde se explică doar poziția criticului, condamnarea „poeziei noi” s-a lepădat de aceste rezerve. Să se noteze apoi că formulările eronate discutate aici sînt culese și din articolele dinainte de 1916, lucru care vine în sprijinul ideii că nu se poate practica, în activitatea lui Ibrăileanu, o scindare prea riguroasă între perioada dinainte de război și cea de după război, sub raportul luptei împotriva decadentismului.

O trăsătură importantă a mentalității decadente căreia Ibrăileanu i-a opus un protest ferm este iraționalismul. Omagiul entuziast adus lui Anatole France, care „profesează primatul inteligenței, drepturile ei imprescriptibile”, apărarea călduroasă a valorii gândirii umane, pe care o notă din 1920, intitulată *Alte vremuri*, o caracteriza drept „nobleța speciei umane”, denunțarea bergsonismului - într-un articol a lui Ibrăileanu despre France - ca o filozofie menită să justifice renunțarea la inteligență și neîncrederea în progres - toate acestea configurează o atitudine ce n-a rămas fără urmări în orientarea revistei „Viața Românească”. Lupta împotriva gândirismului, pe care au susținut-o în paginile ei, chiar înainte de 1933, M. Ralea sau G. Călinescu, ultimul servind-o prin câteva pamflete admirabile¹¹⁾, nu e străină, poate, de exemplul ostilității lui Ibrăileanu față de obscurantism.

Mai perspicace încă se arată criticul atunci cînd remarcă antiintellectualismul artei „moderniste”. Cu prilejuri variate, între altele în *Caracterul specific național în literatura română*, Ibrăileanu a arătat că vede în „poezia nouă” și în simbolism o poezie „de senzații”, preocupată să înlocuiască prin acestea ideile și sentimentele. E adevărat că proscrisia afectivului nu e proprie simboliştilor, care proclamă în fond tocmai drepturile emoției, comprimate mai înainte sub „impersonalitatea” parnasiană. Și e greșit să crezi că „sentimentele lui Baudelaire sînt slabe”, „mai degrabă mănunchiuri de senzații stranii”, cum le consideră Ibrăileanu; detestînd etalarea romantică a sentimentelor, Baudelaire este un poet de autentică vibrație. De asemeni, dacă un Valéry disprețuiește inspirația și elanurile inimii, nu se poate spune că îi este specifică întregii poezii decadente izgonirea afectivului. Cît privește, însă, alungarea ideilor, observarea lui Ibrăileanu își păstrează întreagă valabilitatea. Chiar dacă poezia lui Mallarmé, de pildă, cultivă veleitățile opuse unui senzorialism plat, rîvnind spre exploatarea inefabilului, spre contemplarea „Necunoscutului” (scris cu majusculă !), ea încearcă însă transgresiunea așa-numitei logici uzuale, de fapt a logicii însăși, trădîndu-și astfel în chip net antiintellectualismul.

Ibrăileanu a combătut în nota cu același nume, citată deja, literatura „absconsă”, persiflînd „audiția colorată” și stabilirea între lucruri, prin intermediul poeziei, a unor raporturi „nu nouă, ci imposibile pentru

10) Sublinierea noastră. D. H.

11) „Nufărul negru sau micul chip ingeresc”, „Ciți ingeri sînt în cer” și „Tandaler predicator”, în *Viața Românească* nr. 7-8, 1931; „Despre prea cuviosul muce-nic, întocmai cu apostolii, Nichifor”, *Viața Românească*, nr. 9-10, 1931.

mintea normală". Şi tot acolo el spune: „Limba are ca funcţiune transmiterea stărilor sufleteşti dintr-un suflet în altul, ea e un instrument şi nu un scop". Argumentele pe care le produce Ibrăileanu împotriva ermetismului mărturisesc o considerare nuanţată a problemei. El nu cere claritate cu orice preţ, conştient, că, în anumite situaţii, această exigenţă ar impieta asupra nevoii de a sugera a poeziei. Dacă obscuritatea voită a unui text este aspru blamată, nu tot astfel se întâmplă cu rezistenţa pe care o opune la lectură o poezie de o profunditate reală; e o chestiune asupra căreia ne atrage criticul atenţia în studiul *Caracterul specific naţional în literatura română*.

Iubitor al versului clasic, îl vedem pe Ibrăileanu într-o notă ca aceea intitulată *Modernism*¹²⁾, privind cu o rezervă puţin exagerată, versul liber. Îi cere, cum e şi firesc, o anumită armonie, dar îl acceptă acolo unde e organic unei sensibilităţi aşa-zicînd „anormale" a poetului. Preferinţa sa pentru versul tradiţional e scutită, totuşi, de rigiditate. Dacă un Julien Benda, cu care Ibrăileanu se întâlneşte uneori în critica antiintelectualismului artei decadente, descopere în interesul pentru ritm, în dauna măsurii, un semn al precumpănirii nesănătoase a afectivului, criticul nostru accentuează în chip just însemnătatea ritmului, ca element decisiv al versului. În sfîrşit, el îi sfătuieşte pe poeţi să părăsească soluţia comodă a aşa-numitului „vers tipografic", a fragmentării arbitrare a rindurilor textului, şi să opteze pentru un vers veritabil¹³⁾. Toate aceste remarcе se centrează în jurul unui gînd scump criticului, acela al raportului strîns între versificaţie şi conţinut.

Concluzia la care duce cercetarea luptei lui Ibrăileanu împotriva decadentismului este de natură să ne fortifice convingerea că opera lui critică constituie o sursă proaspătă de îndemnuri pozitive, de idei care nu şi-au irosit actualitatea. Cu toate inconsecvenţele pe care le înregistrează cîte o dată, această luptă trebuie apreciată ca un capitol de seamă al moştenirii lui Ibrăileanu.

Catedra de Literatură română

БОРЬБА ИБРЭИЛЯНУ С ДЕКАДЕНТИЗМОМ

Краткое содержание

Ибрэилянэ часто выступал против декадентизма. В этом отношении мы должны быть признательны критику Ибрэилянэ тем более, что его враждебное отношение к декадентизму определило одно из направлений журнала „Viaţa Românească".

Отличая, с предельной проникательностью, новое, в самом строгом временном, хронологическом значении, от нового реального, в отношении содержания, Ибрэилянэ вскрыл реакционную сущность авангардизма, который он считал тормозом художественного развития, и часто подчёркивал, что „новая" поэзия, поэзия модернизма не отмечает никакого прогресса в развитии нашей литературы. Подлинный прогресс выражается в

12) *Viaţa Românească*, nr. 3, 1922.

13) *Versul tipografic*, *Viaţa Românească*, nr. 5, 1922.

полном освобождении от иностранных образцов и в более ярком выявлении художественной самобытности, осуществляющейся путём тесной связи с национальной реальностью; но, как показывает Ибраилэну, наши декаденты не признавали необходимости национальной специфики в литературе, заняв позиции слепого подражания западу. Учитывая резко-отрицательное отношение Ибраилэну к космополитизму, необходимо все же отметить, что ограничение вопроса о декадентизме „национальной спецификой“ умаляет иногда действительность его критики.

Он подчёркивал подражательный характер декадентизма в нашей стране, не уделяя должного внимания тому факту, что декадентизм вреден вообще, как таковой. Не отдавая себе отчёта в его социальных корнях, Ибраилэну несмотря на это, отклонил вульгаризаторскую интерпретацию декадентизма, понимание его как проявление патологических натур.

Он сумел выявить с особой проницательностью такие основные черты декадентизма, как игнорирование и даже презрительное отношение к жизненным переживаниям, изолирование писателя, острый индивидуализм. Он боролся с эстетизмом, антиреализмом, „безнравственностью“ декадентов во имя реалистической литературы, связанной со стремлениями народа, проникнутой передовыми идеалами, во имя того направления, которое он проводил в журнале „Viața Românească“.

Включаются также в борьбу с декадентизмом восторженные отзывы его об Анатоле Франсе, горячая защита человеческого разума, обличение бергсонизма как реакционной философии.

Некоторая непоследовательность Ибраилэну в борьбе с декадентизмом как например его безоговорочное преклонение перед Прустом не умаляет реального достоинства нашего критика.

Борьба Ибраилэну с декадентизмом остаётся важным моментом в нашем критическом наследии.

LA LUTTE DE IBRAÏLEANU CONTRE LE DECADENTISME

Résumé

Le critique moldave Ibrăileanu s'est manifesté plus d'une fois en adversaire résolu du décadentisme. La revue qu'il dirigeait, „Viața Românească“ (*La Vie Roumaine*), a soutenu de véritables campagnes contre l'esthétisme des formalistes et contre l'obscurantisme dont le péril était toujours plus menaçant dans les années qui suivirent la première guerre mondiale. Mais le renom d'incompréhension qu'il s'est acquis de la part des modernistes n'est nullement fondé; la critique portée par lui au décadentisme est exempte de partis pris et, dans ses attaques, Ibrăileanu ne s'est laissé aller à la prévention. Il se met, en discutant la valeur des orientations décadentes, sur le terrain d'une critique de principes qui ne s'abaisse jamais aux trivialités et aux violences de langage que l'on peut rencontrer dans les articles de direction antisymboliste écrits par S. Mehedinți on N. Iorga.

En répudiant l'opinion erronée de Nordau, Ibrăileanu s'est efforcé d'atteindre, dans l'explication du décadentisme, les réalités sociales qui en constituaient le fondement; sans y discriminer avec une entière pré-

cision, il a saisi maints traits essentiels de la littérature décadente, tels le mépris de l'artiste à l'égard de la vie et la stérilité de son inconformisme. Il a mis à nu l'inconsistance des prétentions de progrès qu'agitaient les modernistes ; la recherche obstinée de la nouveauté et son étalage ostentatif, il les a désignés comme les indices d'une mentalité qui entrave le progrès. Celui-ci n'est possible qu'à la condition d'observer strictement le besoin du „spécifique national“. C'est là l'argument central de la réfutation d'Ibrăileanu ; car nos décadents ignoraient la nécessité de ce spécifique et, procédant de la sorte, ils condamnaient leur littérature à un déficit foncier d'originalité. Malgré la dose d'exagération contenue dans cette manière d'envisager la création des décadents roumains comme une réplique contrefaite des modèles occidentaux, la protestation catégorique contre le cosmopolitisme honore le critique. Il est bon, cependant, de noter que la théorie du „spécifique national“ a été quelquefois un cadre impropre et un peu étroit pour la critique du décadentisme. Flétrissant le caractère d'importation qu'il attribuait à notre symbolisme, Ibrăileanu perdait de vue l'effet nocif de la poésie symboliste française ; il infligeait un blâme sévère aux versions roumaines du décadentisme, mais il n'en repoussait pas d'une manière également énergique le principe même.

De telles inconséquences se rachètent par des observations perçantes sur la tendance irrationnelle et antiintellectualiste des productions décadentes, par l'éloge enthousiaste de la raison et, enfin, par de nombreuses remarques d'un ordre plus particulier. La lutte contre le décadentisme ne laisse pas d'être l'un des plus précieux exemples que nous a légués la critique de Ibrăileanu.

CALISTRAT HOGAȘ - ÎNTRE CLASICISM ȘI PARODIA LUI *)

DE

CONST. CIOPRAGA

Cu toate că în secolul trecut s-au manifestat în literatura română și cîțiva scriitori cu mentalitate clasică, nu s-ar putea indica în acest domeniu existența unui *curent* clasicist modern. Dispute răsunătoare ca faimoasa *Querelle des anciens et des modernes*, de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, cu prelungiri într-al XVIII-lea, — în care s-au angajat partizanii clasicismului în contra susținătorilor modernității — iarăși, n-au fost la noi. Cu atît mai puțin s-ar putea menționa deci, încercări de constituire a unui „neoclasicism“, ca în unele arte și literaturi din Apus.

Creator de tipul intelectual, Hogaș utilizează pînă la risipă filonul de amintiri livrești, arătînd slăbiciune pentru aforismul cult. Creangă recurge și el cu plăcere la aforismul popular, generalizînd prin „vorba ceea“, adică prin ziceri consacrate, anumite observații despre viață — integrîndu-se, sub acest aspect, unui vechi clasicism de tip popular. În casa de la Piatra, cărturarul Hogaș pune să i se construiască sobe înalte cu colonade și joc de linii amintind de frontoanele templelor antice. Dar în configurația ei generală opera sa nu este întotdeauna creația unui intelectualist, și nici a unui scriitor realmente clasicist.

Literatura lui Hogaș, bogată în reminiscențe clasice, ridică în istoria noastră literară probleme speciale. Prin abundența referințelor la cei vechi, scriitorul a fost considerat, mai ales postum, un clasicist. Într-o primă caracterizare sintetică, Octav Botez observa că „dacă d. Galaction e între scriitorii noștri de azi un creștin, d. Hogaș e desigur cel mai păgîn dintre dînșii“. „Amoralismul său e senin, arătînd simpatie eroilor călugări care practică un păgînism fără ascunsuri“. Poetul munților Neamțului, „admirator al mitologiei clasice“, „nu cunoaște alte divinități decît ale pădurilor și ale apelor“, pentru el „natura e populată de fauni și de nimfe“¹⁾.

Teoreticianul sincronismului estetic, E. Lovinescu, definea scrisul lui Hogaș ca o manifestare anacronică a unui supraviețuitor al clasicismului antic. „Opera lui Hogaș nu e nici contemporană și nici măcar specific națională, ci plutește peste rasă și peste timp . . . Ea datează de cel puțin trei mii de ani, din epoca poemelor homerice și, prin violența lirică cu care sînt adorate forțele naturii, de mai de mult, din epoca marilor epo-

*) Capitolul VI al monografiei *Calistrat Hogaș*, predată la E.S.P.L.A.

1) Octav Botez, *C. Hogaș - Pe drumuri de munte* - în *Viața rom.*, 1915, nr. 10. (Articol reprodus în volumul *Pe marginea cărților*, p. 16).

pei indiene". Hogaș n-a fost „un mare poet liric al naturii românești, ca M. Sadoveanu de pildă, ci un aed din faptul lumii, cînd soarele era o divinitate reală și răsărirea lui o transfigurare universală, cînd toate fenomenele naturii se prezentau în expresia concretă a unor forțe cerești, cînd umanul era amestecat indisolubil cu divinul, cînd totul era mit."

Imaginea acestui fidel poet al munților Neamțului — continuă criticul — se confundă cu aceea a unui străvechi „aed", deoarece în paginile lui Hogaș se află nu numai „grandilocvența homerică . . . sau frenezia de expresie arică, ci și sufletul antic, sufletul omului primitiv, din care au izvorit demonii și îngerii, eroii și marii scelerati, uriașii și piticii, în care stîncile se prefac în monștri și dumbrăvile și munții, apele și cîmpiile se populează, în chip natural, cu nimfe, cu oreade și hama-driade". De aceea Hogaș devine „un rapsod homeric, viețuitor acum trei mii de ani, probabil orb . . .", iar „rapsodiile lui n-au nimic comun cu literatura romînă sau vreo altă literatură cunoscută din vremea noastră".

Considerînd că fondul dominant al operei lui Hogaș ar fi o reeditare fidelă a clasicismului, E. Lovinescu propune, furat de paralela literară impresionistă, ca „interpolările" — adică elementele neclasiciste — să fie înlăturate din opera scriitorului. „Cititorul trebuie să fie așadar prevăzător, zmulgînd cu îngrijire toate floricelele stilistice ale fiului protopopului din Tecuci, dascălul de latinește din Iași, din textul sublim al rapsodului homeric de acum trei mii de ani"²⁾.

Și acad. Tudor Vianu vede în scriitorul nemțean un clasicist: „Calistrat Hogaș este un clasicist, un academizant". Dar în același timp, se exprimă observația că scriitorul trage „din știința sa clasică o satisfacție de amor propriu pe care avem dreptul s-o declarăm prefăcută"³⁾ — prin faptul că aceasta duce la ironia unor atitudini morale recente, în comparație cu atitudini specifice vechimii.

După E. Lovinescu, Vladimir Streinu, în introducerea la operele scriitorului (vol. I, 1944), vede în Hogaș, minimalizîndu-l, un „orășean cu superstiția literară a Naturii", „un reporter al frumosului literaturizat" . . . „un scriitor poate homerizant, dar nu homeric". Sub aspectul personalității „homerismul însuși al lui Calistrat Hogaș, ca trăsătură morală, este ca și primitivismul lui un rezultat critic deductiv, adică exterior". Prețuirea criticului pentru autorul editat este în esență precară, acestuia contestîndu-i-se originalitatea: „un beletrist și în felul lui un plăcut a-tor, un Odobescu fără erudiția felurită a acestuia, dar cu aceeași concepție și practică amatoristă a literaturii". Cu alte cuvinte, literatură de profesori umaniști — și la Odobescu și la Hogaș — scrisă de diletanți îmbătați de admirație pentru clasicism.

Sprijinindu-se pe argumente din lucrarea *Despre baroc* (1911) a lui Eugenio d'Ors, Șerban Cioculescu vorbește despre Hogaș ca despre *Un clasicist baroc* (R.F.R., 1944, nr. 11). Încercătura de amănunte și abolirea normelor sînt expresia unui caracter baroc. „Temperamental, (Hogaș) aparține tipului baroc, iar intelectualicește, culturii clasice" (p. 425). Sti-

2) *Istoria literaturii romine contemporane*, 1928 vol. IV, Evoluția prozei literare, p. 110 și urm.

3) *Arta prozatorilor romini*, 1941, p. 279.

lul clasic („intellectualist“) i se opune tipul stilistic baroc („vitalist“), Hogaș oferind în opera lui sinteza acestor tipuri stilistice. „Prin alianța unui temperament barochist cu o cultură clasicistă, Hogaș poate fi considerat un clasicist baroc“ (p. 426).

Elementul comun tuturor opiniilor menționate, în legătură cu structura artistică a lui Hogaș, demonstrează că scriitorul e un *clasicist* sau un *clasicist baroc*. Să urmărim în ce măsură Hogaș este sau nu un clasicist și în ce constă acest clasicism.

Analiza divergențelor — în perspectivă științifică — este întotdeauna utilă, pentru a ajunge la concluzii temeinice. Trebuie să anticipăm însă ca punct de plecare al analizei, observația că atitudinea sau mentalitatea clasicistă pot coexista în bune condiții cu modul de viață modern. Odobescu este un exemplu convingător: academismul lui și cultul reminiscenței clasice sînt urmare a educației umaniste, expresia umanismului literar. Autorul lui *Pseudokynetikos* admiră pe cei vechi ca om al prezentului, fără a căuta regresivitatea spre arhaic, cum face Hogaș. Dar E. Lovinescu vede în Hogaș de-a dreptul un „*homerid*“, adică o personalitate cu structură abstrasă modernității, în deplină afinitate cu psihologia și etica vechimii. Puținele adaosuri ale prezentului în opera lui Hogaș, crede criticul, nu turbură caracterul ei antic, scriitorul fiind o relicvă a trecutului și nu un evocator contemporan al acestuia!

Determinarea apartenenței „stilului“ unui Anatole France este în cele din urmă o operație lesnicioasă. Prin viziunea senină, cultivînd moderația și sobrietatea liniei, dar mai ales prin aparenta identificare cu viața și expresia celor vechi, Anatole France poate fi socotit un atic cu emoționante accente de „păgînism“ — în totul un scriitor de atitudine *clasicistă*. Mai dificilă e desigur, discuția asupra lui Hogaș. Se poate vorbi la el de un *clasicism aluziv*, deci fictiv, care nu decurge din structura echilibrată a operei și care se vede dezmințit de temperamentul volubil al omului. Neconcordanța între omul cu reacțiuni impetuoase și rivnitul olimpianism al clasicismului este frapantă. Elementele clasiciste din scrișul lui apar nu ca ceva organic, natural, ci gîndite, incitate, contrafăcute.

Un clasicism de structura celui antic sau modern (francez) nu poate avea sorți de extensiune decît în funcție de o bază economică specifică. Florentinul Dante și, mult mai tîrziu, un Leopardi au scris în limba latină sau greacă, tot atît de corect ca și cei vechi, dar prin aceasta nu aparțin clasicismului. Noțiunea de „clasicism“ a fost utilizată — de pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în sens destul de larg. Ironistul Voltaire apărea urmașilor imediați ca un complex de spirit clasic și modern. Ținînd seama de temperamentul echilibrat al lui V. Alecsandri, lucid și egal în fața bucuriilor și necazurilor, G. Ibrăileanu vedea în rapsodul național un clasic în plină epocă romantică. Alecsandri era prea clasic ca structură spirituală, — afirma criticul — pentru a fi fost dominat de exemplul romantic, încît a scuturat cu ușurință elementele de împrumut. Spiritul lucid, rece, împiedică într-adevăr pe Alecsandri de a fi o jucărie a pasiunilor violente: chiar în viața sentimentală scriitorul e un reținut, încît fericirea nu-l îmbată prea mult, după cum nu-l derutează nefericirea. În natură el caută pitorescul și nu grandiosul, care să sugereze sublimul și să rupă astfel echilibrul interior. Emoția poetului în fața spectacolelor na-

turii se comunică prin repetarea frecventă a cuvintelor care exprimă: *plăcere și mulțumire*.

Pentru aceeași atitudine cumpănită în fața naturii și vieții, G. Coșbuc, care nici el nu recurge la mijloace de expresie specifice clasicismului, poate fi socotit un clasic. Echilibrul lui nu se manifestă numai ca element funciar, temperamental, ci ca expresie a comunității sociale pe care o reprezintă poetul năsăudean. Cîntărețul nu întîmpină nimic prea amar care să-i întunece optimismul și să-l facă să ajungă la tristețe: ura și minia lui pot intra foarte convenabil în limitele clasicismului. Dar *temperamentul* singur nu-i de ajuns pentru a explica clasicismul.

Afectînd o aristocratică visare, cu nostalgii exprimate în limbaj riguros filtrat, Duiliu Zamfirescu dorea ca poet, întoarcerea în lumea artei clasice :

„Lasă-mă să vin la tine lume plină de parfumuri,
Ce ră sai din timpul clasic ce mi-a fost atît de drag.
Să culeg în libertate trandafirii de pe drumuri,
Să mămbăt de armonia limbii din areopag...”

(*Pe Acropole*)

Poetul rămîne însă în limitele unui academism compus, cu toate că între modelele sale figurau celebrele *Elegii romane* ale lui Goethe și frumoasele, dar modernele *Imnuri păgîne* ale lui Carducci. „Clasicismul” lui e iluzoriu ca și acel voit de un Leconte de Lisle în înghețatele lui *Poeme antice*.

În încercările lui beletristice, arheologul V. Pirvan mergea atît de departe, încît adapta și grafia antică a unor cuvinte, iar la tipar utiliza anumite caractere ale literelor vechi romane. „Păginismul” ca atitudine, coroborat cu grafia specială, arhaică, nu oferă nici literaturii acestui mare arheolog calitatea reconstituirii clasicismului.

Nici Alecsandri și nici Coșbuc n-au aspirat vreodată să arate că scrierile lor sînt făcute după norme — așa cum anticii țineau să se vadă aceasta. Nici Hogaș la rîndul lui, n-a înțeles stilul ca ornament al unei forme. Clasicii voiau nu atît originalitatea, cît respectul genului. Cînd totuși Hogaș exprimă în „maniera” anticilor, idei moderne, el urmărește ironic parodia stilului clasic, caricînd formele vechi. Există la Hogaș un fel de homerism, — sub forma aparițiilor de eroi colosali și a risului senin — dar acesta nu decurge ca urmare a unei viziuni homerice despre lume, ci se manifestă mai mult parodistic. Epicul lui Hogaș rămîne în general în limitele moderației și relativității. Acest epic e mai degrabă imaginat, nu real, trăit, cum cu naivitate îl trăiau cei vechi, dispuși să mitologizeze totul.

Amator de scene rare, mărețe, care să poată sugera monumentalul, în contrast cu unele situații obișnuite, ochiul artistului caută spectacolul „pitoresc”, dar și excepțional, iar în lipsă își creează iluzia grandiosului. Evocînd un foc mărunțel, de vreascuri, scriitorul autosugestionat, notează cu mulțumire, că „în toată această păcătoasă și nevoieșă stare de lucruri nota epică nu lipsea” (*Părintele Ghermănuță*, p. 256). Este clar însă, că „nota epică” — destul de meschină — a unui asemenea spectacol, trebuia însuflețită doar de fantezia călătorului, spre deosebire de epicul autentic din grandioasa furtună descrisă în povestirea *Singur*.

Clasicismului antic îi erau specifice trăsături ca perfecțiunea și puritatea liniei, cultul ideilor generale și al observațiilor generale vizând universalul, respectul tipicului, adică abstragerea din realitatea imediată mergând până la raportarea experienței personale la dogme și principii gata făcute. Impersonal, clasicul antic se subordonează voluntar operei proprii. Clasicismul modern își propunea să reia momente, principii și dogme antice, obligând ca subiectele și temele artelor să fie împrumutate istoriei vechi. În liniile lui mari clasicismul francez, derivat în noi condiții economice și sociale din cel antic, greco-latin, presupunea calități de conținut și formă, ca *rațiune, imaginație supravegheată, claritate, măsură*, — implicate în noțiunea cuprinzătoare de „stil clasic”. În centrul artei clasice, stătea omul, izolat însă de mediul ambiant. De aceea, elementul „natură”, peisajul și descripția nu se bucurau de atenție, deși anticii avuseseră simpatie pentru idilicul bucolic. Mai era obligatorie o condiție esențială: *obiectivitatea* până la negarea severă, exagerată — și de altfel imposibilă — a oricărei emoții personale din partea scriitorului. De aici absența lirismului și prezentarea vieții în scheme abstracte, — cu aspect de tipuri generale — conform regulilor.

Acad. G. Călinescu demonstra cu justete că „există și un clasicism al popoarelor, folcloric constind într-o desființare totală a invenției personale. Toate afevărurile sînt din cele primite, controlate de generații, și expresia lor e obiectivă. E un fel de cădere într-un convenționalism total”...⁴⁾. Utilizarea frecventă a aforismelor și proverbelor oferă unor scriitori — între care G. Călinescu include pe Anton Pann, C. Negruzzi, Ion Creangă — posibilitatea apropierii de un veritabil clasicism. E de la sine înțelesă relativitatea acestui clasicism. Ideea unui neoclasicism, adică a reluării vechiului clasicism în cu totul alte condiții economice, sociale și culturale apare anacronică și contrarie materialismului dialectic și istoric. Se poate vorbi însă de o „mentalitate clasică” durabilă în timp, de valorificarea elementelor trainice ale vechiului clasicism.

Sub aspectele sale generale, clasicismul care comprimă impulsurile personale, impunînd o riguroasă supunere la canoane, contravine categoric unui temperament frenetic ca cel al lui Hogaș. Elanul lui nu putea fi lesne disciplinat. A se lăsa stăpînit de reguli, era o imposibilitate pentru scriitorul care, refractar platitudinii și ideilor generale, a „început a scrie cu gîndul de a imbrînci literatura călătoriilor, din drumul obiectiv, didactic și aproape geografic de pînă acum, pe drumul *subiectiv*, pe care trebuie să meargă, după socotința mea, acest gen de literatură” (*Prefața*).

Sentimental și febril, Hogaș rămîne departe de *echilibrul* temperamental al clasicilor dominați de rațiune. Îi convin mai degrabă „patosul și indignarea... însoțite de gestul teatral, mărș și larg pe care îl cer sentimentele puternice și adînci...” (*Mustețile și politica*, p. 131).

Contemplînd peisajul Ozanei lui Creangă într-un apus de soare, scriitorul ajunge pentru un scurt moment la beatitudine: „una din acele stări sufletești care s-ar putea numi neutre”. Asemenea momente solemne sînt rare la Hogaș. „Nu mă bucurai însă mult timp de acest *echilibru suflesc...*” mărturisește el însuși (*Spre Nichit*, p. 31). Cauza instabilității lui morale, a lipsei de echilibru, trebuie căutată în structura sa spirituală :

4) *Sensul clasicismului*, R. F. R., 1946, nr. 2, p. 257.

meditativului îi convine tonul grav numai o clipă ; îndată, ironistul caută pretexte comice, pentru a agita apele liniștite ale confesiunii serloase. Astfel după declarația că peisajul Ozanei l-a înălțat pentru o clipă „de pe pământ la cer“, ducându-l la extatism, scriitorul narează o întâmplare veselă cu niște „fete și neveste“ de la Pipirig, spărgind astfel gheața subtilului.

Rațiunea, supravegherea impulsurilor, consecvența în atitudini — care la clasici se manifestă sub forma moderației și a mișcărilor fără oscilații de tensiune, pe o linie aproape orizontală — fac proastă figură în cazul lui Hogaș, artist care-și dă pe față „firea mea nestatornică și iubitoare de pribegie...” (*Părintele Ghermănuță*, p. 283).

Ceea ce formează într-o măsură fondul *romantic* al scriitorului moldovean, e aptitudinea sa pentru *fantazare*. Nu sint rare episoadele în care el se revelă ca un fantezist, de aici fluctuația permanentă în cuprinsul operei, de la real la fantastic. Obişnuit, tranzițiile de la realitate la imaginar se exprimă la Hogaș sub forma alegorismului — caracteristic deopotrivă și clasicismului și creației populare. Ca intelectual, Hogaș cultivă alegorismul cu rădăcini în miturile celor vechi sau în legenda biblică :

— „N-ai putea să-mi spui data — se adresează el, la o reuniune, unei „duduci“ — cam ce Soare ți-a fost tată și ce Auroră ți-a fost mamă, de ți-a pus pe cap așa, fără cumpăt, tot aurul și toată lumina razelor lor?...“ (*Cucoana Marieta*, p. 67). Cu alt prilej, după ce face portretul unui frumos călugăr Vavila, care „să fi avut cu năpaste douăzeci și opt de ani“, scriitorul, fantezist, trece la analogii în imaginar. „Așa, mă gândii eu, trebuie să fi fost căpetenia îngerilor căzuți din cer sub înflia lui frumuseță dumnezeiască...” (*La Pingărași*, p. 19).

Hazliul tinăr Andrei, „copil teribil“ provincial — sub care ușor recunoaștem pe scriitor — se recomandă eroinei titulare din povestirea *Cucoana Marieta* ca un fantastic care călătorește veșnic... lăsându-se „soldat pe cursa fanteziei...” (p. 73). Așadar scriitorul fantazează cu mulțumire, trecînd de obicei de la un aspect contemporan, de viață sau de natură, la analogii livrești, în trecut. *La Pingărași*, de exemplu, plimbîndu-se singur, în curtea mănăstirii adormite, noaptea, sub luna plină de august, prozatorul ajunge la o mișcare spirituală din care delirul românesc nu lipsește. Vechea mănăstire sugerează ideea detaină: „pașii mei răsunau a sec și rar...” „Geamurile chiliilor din preajma mea, poleite de lumina asta fără de viață, căutau de prin unghere, *hipnotic spre mine cu priviri într-aiurea cu ochi sticloși*, încremențiți și morți... Nu știu cînd, nu știu cum, dar mă trezii, de la o vreme, jos în ograda mănăstirii, măsurînd, cu pași înconștienți de lunatic, jurul bisericii înmormîntat în noapte... și printre nălucirile intrupate de închipuirea mea, eu însumi mă simțeam o nălucă, ce filfiia, parcă, prin vîzduhuri, pe aripi ușoare de întuneric...”

Priveliștile devenite diafane sub claritățile lunii pline, poleiala cîmpiei și, „în murmur domolit de depărtare, zgomotul eternei frămîntări a Nistriței” — se încadrează într-o „nețărnută fantasmagorie a nopții...” (*La Pingărași*, p. 15).

Într-o altă mănăstire, la Secul, unde s-au petrecut episoade tragice cu prilejul masacrării de către turci a eteriștilor la 1821, Hogaș se lasă de asemenea cuprins de reverie, ajungînd să i se pară că „păreții afu-

mați" și „vetrele reci"... povestesc o istorie veche, dar veche de tot"... „Și treceau prin mintea mea, pe rând, toate acele carete grele și cu arcuiri mlădioase, trase de patru cai rotunzi, cu hamuri late, carete largi cu perne moi, în care stătea răsturnat alene un călugăr gras și învălit în mătăsuri scumpe și blănuri de mare preț..." (*Văratice, Sihla, Săhăștria, Săcu*, p. 34).

Reveria ocupă un rol important în existența scriitorului. O scenă petrecută în casa Floricicăi e caracterizantă. Hogaș se vede surprins de gazdă dormitînd: „—Foarte frumos!— îl mustră aceasta, va să zică d-ta vii la mine să dormi, nu să mă vezi?

— Mă iartă, cuconiță Floricica, zisei eu foarte serios; mai întâi află că eu nu dorm niciodată, fiindcă visez totdeauna..." (*Floricica*, p. 182).

Poveștile poporului și mituirile antichității furnizează naratorului puncte de sprijin în fantastic. Calul înaripat și năzdrăvan din poveștile noastre devine pentru Hogaș—hipogrif. Pisicuța lui „soarbe și își umflă pieptul său puternic cu jumătate din atmosfera pămîntescă..." (*Singur*, p. 300). „Pisicuța zbura pe deasupra stavilelor dealului ca un Grifon înaripat..." (*Singur*, p. 329) Despre trecerea îndrăzneată peste torentul Tazlăului umflat, călare pe Pisicuța, doi flăcăi își exprimă uluirea, iar Hogaș le răspunde în felul lui, semiseros:

„— C-apoi asta-î curat pajură, bre, nu-î iapă ca toate iepele. ...Și Huțan avusese dreptate: Pisicuța zburase pe deasupra, nu trecuse prin Tazlău..." (*La Tazlău*, p. 341).

Ca structură artistică, scriitorul „amintirilor" de călătorie prin munții Neamțului este un liric, mereu subiectiv, memorialist, el se manifestă ca un poet solicitat și de realitățile obișnuite, și de sublimitățile romantice. În unele momente el apare în postura unui dezrădăcinat, desprins din vechime, un personaj anacronic rătăcit în plină modernitate. Supraviețuind, încărcat cu amintiri din clasicismul greco-latin, omul are nostalgii după eroii de epopee. Pe urmele lor, el rostește aforisme și face aluzii mitologice. Dar aceasta, mai mult cînd e singur cu reveriile lui, ca în povestirile *Părintele Ghermănuță* și *Singur*. Altminteri, cînd se întâlnește cu ciobani și călugări, omul se dedublează, devine volubil-jovial, potrivindu-și limbajul cu vorba colorată a acestora. Singur, scriitorul este mai degrabă patetic: de aici nostalgiile romantice, contemplația mută; între oameni, devenind lucid, își uită reveriile, reacționînd cu libertate: de aici umorul învăluit și revărsările de voieșie.

Favorizată de solitudine, imaginația scriitorului se complăce într-o destindere caldă, fără limite din partea logicii. Este ceea ce el numește adecvat „*toropeală sentimentală*", atît de specifică romanticilor (*Singur*, p. 309). Călătorul ajunge chiar la o calmă plutire meditatîvă în gol, lin, absent la toate: „Pentru înția oară poate în zilele mele, mergeam pe un drum de munte în o strălucită dimineață de vară, fără să-mi dau seamă de frumusețea locurilor ce străbăteam... *Gindurile mele rămaseră departe de mine*...Și cine știe cît aș fi mers astfel, dacă tovarășul meu nu s-ar fi însărcinat să mă smulgă dintr-un soi de *toropeală sufletească*" (*Pe Șeștina*, p. 135). Dar romantismul lui Hogaș se manifestă și sub alte aspecte, între care se remarcă în special plăcerea pentru *contraste*: „...Călătorul nu-și poate stăpîni sufletul de-a fi cuprins, citeodată, de far-

mecul contrastului... De câte ori pustiu din suflet nu găsește un bun prieten în pustiu din natură!... (Hălăuca, p. 58).

Tot ca amator de contraste, trece prozatorul de la extazul mult la declarații caracteristice registrului retoric, grandilocvent al romanticilor. Echilibrul clasicilor este cu totul străin de confesiuni declamatoare, ca aceasta: „— Te salut, bătrână Hălăucă! Glasul de pieire al vîntului tău de gheață, filfiitul sec și aspru al sălbaticelor tale ierburi, ne-mărginitul deșert al friguroaselor tale înălțimi, tălmăceau atît de bine lumea sufletului meu!... Te salut, te salut, bătrână Hălăucă! Cine știe, cugetam eu, oprindu-mă și îmbrățișînd cu privirea deșertul spațiu; cine știe dacă bătrînul meu picior va mai călca vreodată în această împărăție înaltă a vulturilor și a frigului etern! Cine știe, dacă îmi va fi dat să însuflețesc cu gîndul și cu simțirea mea aceste lăcașuri ale morții!... Și... cine știe dacă o lacrimă n-va curs din ochii mei atunci!” (*Hălăuca*, p. 59).

Apostrofa și monologul și-au putut găsi susținători mai vechi, ca preromanticul Rousseau. Dar și un Renan—scriitor de puternică formație clasicistă—în *Rugăciune pe Acropole* (*Souvenirs d'enfance et de jeunesse*) își convertește echilibrul lui filozofic în efuziuni romantice, cu lacrimi și gesturi teatrale, aproape ca și impetuosul Hogaș. Într-o paranteză, remarcă G. Călinescu—„e locul a reține că ne-clasicul (și nici nu mai zicem romanticul, pentru că marele scriitor se revelă în ultimă analiză un clasic) cultivă solilocul, expresie a individualului, a personalismului...”⁵⁾.

Se înțelege din discuția de pînă aici, că nu e vorba nicidecum să se impute lui Hogaș apropierea de clasicism, ci numai de identificarea precisă a extensiunii acestuia în opera prozatorului.

E un fenomen cu totul relativ, „clasicismul” lui Hogaș. Totul e a determina: cînd scriitorul dorește serios ca opera lui să se remarce printr-o patină clasică,—și cînd ia clasicismul în deriziune. Coexistă în general, în operă, două atitudini opuse.

Teoretic, scriitorul susține apropierea de capodoperele vechiului clasicism. În conferința sa *Despre lectură*, ținută la Piatra-Neamț, semnalînd primele manifestări ale decadentismului burghez, profesorul de „ramura literară” recomandă tinerimii clasicismul, care, „sub toate formele poate ar fi un balsam ce s-ar turna cu succes și ar răcori rănile vii, deschise de romantism și naturalism”. Dar Hogaș înțelege prin clasicism tot ce e „adevărat, frumos și nobil”, de aceea noțiunea devine mult mai elastică decît sfera obișnuită. Pentru scriitorul nemțean, „clasic” este tot una cu *model de urmat*, încît unele opere romantice sînt înglobate de el de-a dreptul în clasicism: „N-ar fi mai calmă, mai dulce și tot așa de adîncă impresiunea ce ne-ar face-o *Eneida* sau *Erusalimul liberat*, *Martirii* sau *Geniul creștinismului*, decît *Mușchetarii*, *Regina Margot* sau *Sora Ana* etc.”⁶⁾.

Dansurile noastre populare sînt comparate cu toată seriozitatea cu ritmurile imagineare ale dansurilor mitice: „...Numai hora pe care Cytera, strălucita zeiță a frumuseții, o încheia, sub lumina razelor de lună, cu

5) *Sensul clasicismului* R. F. R., 1946, nr. 2, p. 252.

6) *Tataia*, p. 43.

nimfele și grațiile sale, ar putea să ne dea măsura de farmec și de nevinovată poezie a horelor țărănești..." (*Petrecherile la țară*, p. 185).

Citadin de recentă proveniență rurală, atras de ideea simplificării civilizației, Hogaș are nostalgia primitivității, dar ajuns în mijlocul naturii, călătorul nu uită să facă apel la cultura lui clasicistă. Comparația naturii prezente, contemporane lui, cu cea zugrăvită de antici, în mitologia greco-latină, este înlesnită de cunoștințele de literatură veche ale poetului-drumeț.

Înainte de dezlănțuirea furtunii din povestirea *Singur*, „nici un vînt din cele patru nu-și părăsise încă culcușul său, spre a învia codrii adormiți." Prozatorul își amintește de cele patru vînturi din mitologia greco-latină, corespunzătoare celor patru puncte cardinale, pentru a ne informa apoi și de prezența altor elemente arhaice, în munții din ținutul Neamțului. „Vînturile trebuiau să-și fărîme furia lor vijelioasă de neclintirea zidurilor de lemn ale Genuclei mele; fie că Ciclopii vor fi lăsatsau nu vor fi lăsat urme de trecerea lor pe pămînt, știam însă că cerurile și pămînturile vor trece, dar... întăriturile mele vor rămînea..." (*Singur*, p. 297). Așadar, adăpostul temporar, construit de călătorul prin munți din răzlogi de brad și cetină, devine o antică „genuclă". Comparația mitologică se întrecește totdeauna cu aluzia biblică: „cerurile și pămînturile vor trece..." etc.

În adăpostul dintre stînci, devenit pentru circumstanță „peșteră" cu „valuri" de apărare, călătorul „tirii înlăuntru un munte întreg de vreascuri și de uscături, care ar fi fost indeajuns să hrănească pentru veșnicie focul nestins pe altarul Vestei". *Paralelismul* continuă cu trimiteri în fantastic sau în legenda istorică: „N-aveam chip, n-aveam cu ce, dar într-un par mai înalt aș fi aninat și clasică înștiințare, pe care Romulus cu atitea mii de ani o înfipsese înainte de mine, pe zidurile cetății sale: *moriatur quicumque transiliet moenia mea*"...

Părintele Ghermănușă aprinzînd cu amnarul un foc în pădure, îi apare lui Hogaș sub ipostaza unui „Achates, cel mai mare meșter al vechimii în scăpăratul cu amînarul și cel mai iute și îndemînat alcătuitor de focuri, din vreascuri și din frunze uscate al vremurilor de demult". Iluzia cărturarului înclinat spre reverie este frînată însă de rațiune, încît incursiunea în trecut rămîne convențional-teatrală. „Și cit pe ce să zbor, — scrie Hogaș, cumîntît parcă — pe aripile nărvitei mele închipuiri, spre clasice pustii arzătoare și gălbii și cit pe ce să înfiripez, în stîncile imprevizibile mie, o lume de monștri aeroceraunici"... (*Părintele Ghermănușă*, p. 266).

În peregrinarea *Pe Șeștina*, fantezia călătorului reconstituie, imaginar, o tirlă, numai după cîteva relicve „arheologice": „...Un par al vreunui gard dispărut avea pretenția să-ți deștepte în suflet amintirea vreunei vechi coloane de temple, cruțate încă de timpuri"... (*Pe Șeștina*, p. 122). Față de zborul fanteziei slobode a lui Hogaș, care pe Șeștina găsea că vînturile „mingioase" au fost trimise, „spre a desmierda și a săruta fața mîndră a blondului Adonis" — prietenul de drumeție, al scriitorului se angajează să-l aducă la realitate. Asistăm la o confruntare între scriitorul fantezist și „un om din timpul meu"... „Fără îndoială, răspune el, că toate acestea mă mișcă peste măsură; decît dumneata, domnul meu, care cugeți lucrurile cu capul unei generațiuni dispărute și care ești un ana-

cronism de carne și de oase, poți prea bine privi lucrurile numai pe partea lor poetică... Dumneata te poți mulțumi, spre pildă, cu nectar, cu flori și cu raze de soare, și poate n-ai da o bobită de rouă pe una de mărgăritar; toate saltelele cele moi ale regelui Solomon n-ar prețui, poate, la dumneata, cît mușchiul cel plin de gîndaci al Șeștinei, pe care te-ai întinde mai oriental decît molaticul amant al reginei din Saaba" etc... „Cît pentru mine, — se definește prin contrast prietenul — eurămin în cercul strîmt al lumii mele... Iată pentru ce, bătrînul meu visător, în loc de rouă aș fi preferat să fi fost iarba stropită cu leșie, numai caldă să fi fost"... (Pe Șeștina, p. 118).

Nu fără patetică seriozitate vede călătorul Hogaș în tinăra *Florica* o frumusețe sculpturală, comparabilă cu un detaliu arhitectonic al unui templu grec. „În haină albă de dimineață și cu capul slobod învăluit în o grimea tut albă cu țurțuri mici de mărgele roșii pe margine, făcuse unghi drept din brațu-i alb, rotund și gol pînă la cot, cu palma-i diafană pusese despre soare o mică perdea trandafirie privirii; cu celălalt braț, săpat în marmură vie, stătea răzămată de balustrada cafenie a cerdacului și, nemișcată, privea în varea depărtată a drumului... O mai frumoasă cariatidă nu se putea închipui"... (Spre Nichit, p. 209).

Rămînînd om al vremii lui, scriitorul simte plăcere să-și imagineze cum s-ar comporta cei vechi în unele împrejurări moderne. De exemplu, în popasul la Anița-gușata, descoperind la lumina unui chibrit, „o poiată de scinduri plină cu fin", călătorul notează: „*Sententia compos voti*" — ar fi strigat cu entuziasm Horațiu" (Spre Nichit, p. 233). După ce își clădi un adăpost în peregrinările lui alpestre, omul era fericit: „Dezlegai desagii, scosei dintrînșii vestitul meu prosop și, așternîndu-l pe iarbă, la intrarea vremelnicei mele locuințe „*in propatulo*", cum ar zice antichitatea, îl ridicai sau mai degrabă, îl scoborîi la treapta de față de masă"... Imaginîndu-se un Ulysse, drumețul poposit aici regretă absența din împrovizatul conac, a unei frumoase, mitologice Calipso. Pentru a ieși din adăpostul barat de stînci, stăpînul lui se gîndește la escaladarea spre ceruri, sau la drumul coborîtor prin Tartar (*Singur*, p. p. 291, 292). Natural, virgilianismul și bucolica sînt travestite și nu reale, pentru a provoca risul, voia bună. Cînd sunetele ca de cimpoi ale gușatei care dormea în aceeași amîntită poiată cu fin, deșteaptă pe drumeț din somnul lui adînc, acesta notează, sprijinîndu-se tot pe o sentință latinească: „...Știu atîta că mă trezii în mină cu chibritelnița aprinsă... „*Alea jacta est*"... Smuncii parul, deschisei ușa și ieșii afară"... (*Ibid.*, p. 235). Iar privind ființa din a cărei gușă „cu umflări și dezumflări ritmice, izvora infernală fanfară" — scriitorul comentează ca pentru sine: „— Hm! Ș-apoi să mai zică cineva că istoria cu capul *Meduzei* e o poveste!"... (*Ibid.*, p. 236). Amuzîndu-se în astfel de paralelisme între cei vechi și el însuși, călătorul ajunge altă dată, în povestirea *Părintele Ghermănuță*, — înainte de întîlnirea cu călugărul — la constatarea că desagii cu provizii erau la sfîrșitul abundenței. Meditația ia forma analogiei cu întîmplări consemnate în legendele antice. „Și totuși, de cîte ori o ceapă, un cățel de usturoi și o coajă prehistorică de pîne nu ți-ar înlesni *nălucirea de o clipă a unui ospăț vitelian*! De cîte ori două-trei măsline zbircite n-ar trage

7) Dorința a fost împlinită. (H o r a ț i u, *Artă poetică* v. 76)

mai mult, în cumpăna flămîndei desperări, decît ochii negri, umezi și voluptoși ai celei mai molatice Hetairel!“...

Raportarea la antichitate urmărește confruntarea dimensiunilor grandioase-epice cu alte dimensiuni, meschine, ordinare. Aceasta duce la *comicul de contrast*: „Și cînd mă gindeam eu, că, întru nimic, nu eram mai prejos de cît toți eroii tuturor odiseelor homerice și cînd mă gindeam eu, că vicleanul fecior al lui Laerte înghițise, în pribegia lui fatală, atîtea spete de boi grași sau de berbeci cu lîna de argint... ei bine, mă simțeam nedreptătit“... (*Părintele Ghermănuță*, p. 243). Cu alt prilej, prozașul recurge la aceeași tehnică a contrastului, pentru a produce umorul. Singur în „vizunia“ lui din munte, autoiluzionat, el are euforia opulenței, contrar realității: „Am cîte o dată, și ei eu, toanele mele de lux; decît mi se întîmplă aceasta tocmai atunci, cînd lucrul se potrivește mai puțin... Iar cînd mă găsisem așezat turcește dinaintea îmbelșugatului meu ospăț cu tot soiul de merinde, mă simții foarte nenorocit că nu am prilejul de a pofti la masa mea pe vreun nevoiaș de rege sau împărat, care — o dată măcar în viața lui — nu s-a învrednicit să minince o singură frunză de podbal, cu zglăvoace cu tot, să guste rachiul călugăresc cu mirodenii de inipere și izmă creață“... etc. (*Singur*, p. 291). Hiperbolizarea este cerută aici de ritmul *ascendent-descendent* al iluziei.

Un exemplu tipic asupra modului în care grandioarea epică se pulverizează, transpusă prin paralelism comic unor lucruri mici, rezultă dintr-un comentariu banal-filozofant asupra dezrădăcinării: „Sermenele furnici!... Erau și ele menite să-și ducă, de acum înainte, pe țărături străine și depărtate, nemîngîiatul dor de patrie; le era și lor, se vede, scris, să minince, pinea amară a pribegiei, și, cine știe, dacă nostalgia după fundurile Ciungului nu era să pună, sub alte apusuri și sub alte răsărituri de soare, capăt zbuciumatei lor vieți!“... (*Părintele Ghermănuță*, p. 260). Pe aceleași principii e construit și episodul luptei dintre iapa lui Hogaș, Piscița, și o muscă⁸⁾ ce voia să se ascundă în una din nările animalului. Scena e descrisă cu amănunte strategice, cu hiperbole destinate a spori proporțiile epice. Parodia înțeleștării dintre cal și muscă amintește de versul satiric horațian. „Parturiunt montes; nascetur ridiculus mus“. (*Arta poetică*: „Se străduiesc munții; se va naște un șoarece ridicol“). Finalul scenei sugerează grotescul, ca în *Don Quijote* al lui Cervantes — prin utilizarea tonului serios, atunci cînd e vorba de puerilități. Disproporția dintre cauză și efect dă naștere comicului. „Și, deși eram încredințat, că, în cele din urmă, biruința va cumpăni spre partea Pisciței, mă hotărîi totuși să intru la mijloc, în această epopee măreată și crîncenă, ce se desfășura ochilor mei, și dezlegînd-o, deci din prigon, o condusei, ca o altă zeităte antică, sub egida-mi ocrotitoare, înăuntrul sacrosanct al întăriturilor mele!“... (*Singur*, p. 301). La începutul secolului al XVI-lea Ariosto nu concepea altfel în celebrul *Orlando furioso* (1516) parodia epopeii antice! De altfel, într-o nouă luptă, de astă dată între Pisi-

8) În una din primele lui scrieri în proză, G. Topirceanu atribula unei muște cugetări și elanuri de banală filozofie lirică, în legătură cu problema existenței și a morții. S hița umoristică *Musca* — publicată în *Viața românească*, 1910, nr. 12, reprodusă în volumul „În ghiața lor, Amintiri din Bulgaria și schițe ușoare“ — sugerează interesante paralelisme cu episodul din Hogaș.

cuța și cîinii de la o stîină, apare aluzia directă la epopeea eroicomică italiană : „Eu, nu-i vorbă, izbeam cu parul în dreapta și în stînga, dar asta, numai așa, de mintuială, sau cel mult, spre a mă mîngîia cu închi-pulrea, că parul meu nu e mai prejos decît lancea vreunui Rinaldo, că Pisicuța e, cel puțin, strănepoata în linie dreaptă a vreunui Bajardo și că, eu însumi, prețuiam măcar de două ori, cît orice Orlardo furioso!... lucruri pentru care, întotdeauna, am avut o grozav de mare slăbiciune”.. (Singur, p. 310).

Mitologizarea prezentului ajunge procedeu. Un țaran de la Dumes-nicu, care-i oferă scriitorului poposit în sat lămuriri biografice despre un alt personaj, devine „*uscățivul meu Plutarc*” (Spre Pipirig, p. 48). Cheful cu cîntece, în chilia călugărului Ghermănuță, se petrece „*in ictu oculi*”.. (Părintele Ghermănuță, p. 282). Vestitele cîreșe de Pingărați constituie la „*secundae mensae*” adică desertul (La Pingărați, p. 38). Aforismele iau și ele forma comparației mitice : „...Jalea rămîne veșnică în sufletul femeii, întocmai ca speranța în fundul ulciorului Pandorei”.. (Simplă amintire, p. 135).

Am observat în alt loc că în fantezia scriitorului, însoțitorul acestuia în primele lui călătorii, capătă un profil caricat, grotesc, ceea ce re în-dreptățește să urmărim o discretă analogie de tratare în opera lui Hogaș, cu tehnica cervantescă. Rigiditățile canoanelor clasicismului apar la Hogaș corupte de parodie, întocmai cum la Cervantes apare parodia romanului cavaleresc. Fantezia nestrunită transfigurează realitatea săracă, scăldînd-o în lumini mirifice, ca în *Don Quijote*. Însoțitorul călătorului fantezist, ră-mîne un fel de alt Sancho Panza, aproape de pămînt, realist, fiind în a-cest caz un termen de contrast față de drumețul visător. O scenă petre-cută în Valea Sabasei pare — schimbînd ceea ce este de schimbat — desprinsă din celebrul scriitor spaniol, amintit de mai multe ori de Hogaș în comentariile lui. — „*Iată-ne junele și grațiosul meu Faun, zisei adre-sîndu-mă tovarășului meu, sosiți la locul unde nimfele acestor păduri obișnuiesc a-și dezvăli, cite o dată, comorile lor de grații; desfă, deci, cununa de iederă și lăuruscă ce încinge fabuloasele tale tîmple, leapădă această piele de leu, care acopere jumătatea de moale alabastru a cor-pului tău, aruncă departe brațul tău încovoiat și nodoros, și hai să cer-căm dacă aceste unde de cristal rece și curgător mai păstrează încă urmele îmbălsămate ale vreunei nimfe sperioase cu sinuri crude și săl-batice.*

— Știi, răspunse el, — destul de prozaic, — (aidoma unui Sancho Panza, n. n.) că nu-mi plac parfururile; prin urmare hărăzesc mai di-nainte nasului dumitale orice soi de mirezme ar fi lăsat, în undele a-cestea de cristal rece și curgător, nimfele dumitale cu sinuri crude și sălbatice” (In valea Sabasei, p. 79).

La un popas, prietenii drumeți, adăpostiți într-o „coșmoagă” sînt a-saltați de „legiuni de ploșniți”, iar scriitorul cugetă : „Și nu mă dumeream, deocamdată, care să fi fost *natura ființelor silfice*, ce lunecau atît de încet ideal pe căile fără de urmă ale frunții și ale nasului meu” (Un po-pas, p. 158). Replicile dialogului dintre cei doi prietenii iau aspectul denu-mit de italieni „*semiserios*”, adecvat stilului de parodie. Hogaș, obser-vînd invazia „ființelor silfice”, trezește cu noaptea-n cap pe confratele de drumeție, spre uimirea supărată a acestuia :

„ — Mă rog, zise el dezmeticindu-se și scârpînîndu-și cu dreapta iute și îndesat umărul sîng, mă rog ce vra să zică asta ?

— Așa vra să zică, scumpul meu, că eu țin cu orice preț să mai rămînă cîteva, măcar, din picăturile sîngelui tău și pentru negrii tăuni din fundul tartarului, cătră care în curînd vei păși.

— Breeeee!... Da de dimineață a mai început a se-nvîrți moara lui Tudoran cea pustie!... (Comparație în spiritul lui Creangă!).

— Dimpotrivă, eu cred că a început prea tirziu...” (*Un popas*, p. 161).

Încrustații de acest gen apar frecvent, pentru a defini prezentul prin diferențierea de trecutul îndepărtat. Aluzia biblică nu lipsește. În drumeția lui, scriitorul trage „în gazdă la părintele Ionică din valea Pipirigului”. Aici, sub cerul înstelat al amurgului de vară „mă strămutai cu mintea — povestește Hogaș — în niște timpuri vechi, dar vechi de tot”. Viziunea fantezistă îi permite întoarcerea în timpurile patriarhului Abraham... „Pe îngerii călători îi vedeam iarăși cum sosesc și bat la ușa binecuvîntată a părintelui ebreilor, iar pe bătrîna Sarah, mi-o închipuiam umblînd repede și aprinzînd focul pentru cina de sară...”.
 Și cu toate acestea nu mă aflu decît în nevoieșa vale a Pipirigului, lipsită de orice aureolă legendară, la părintele Ionică, un preot mic și blond, fără nici o asemănare cu fabulosul protopărinte al poporului lui dumnezeu; la preoteasa sfîșale, o femeie voinică cu chip curat românesc și care căpătase, fără nici o binecuvîntare, pe cei cinci copii ai săi, zdraveni și sănătoși... etc. (*Spre Pipirig*, p. 53).

Fabulosul mitologic cedează pasul, cu aceleași efecte, unui fabulos biblic!

Iluzia nu este totuși completă și de aceea se destramă, turburată de intervenția rațiunii. În drum spre Nichit — în popasul la Anița-guşata — mîncînd, „cu o foame de lup”... „mămăligă heteroclită”, călătorul procedează la sfîrșit ca unii țărani. „În loc să-mi spăl mîinile, frecai, după legea artei, palmă de palmă, iar mămăliga lipită de ele, căzu, cernîndu-se în ciuciuleți uscați și mici, ca un fel de *libațiune postumă* pentru zeitățile flămînde ale pădurii!”... (*Spre Nichit*, p. 223). Ficțiunea apropierei de vechiul clasicism este întreruptă și în alte împrejurări, de realități ale prezentului. Iată-i pe Hogaș, pe prietenul său, un naturalist și soția acestuia, culegînd în munte, „măcrișul iepurelui” și ospătîndu-se cu acesta: „Și de-aș fi fost, măcar, cine știe ce mare filozof grecesc! Aș fi mîncat, fără multă vorbă, cucută sau ceapa ciorii și, scurt, aș fi pășit fie *ad inferos*, fie la nemurire; m-aș fi mulțumit chiar cu smerita glorie a lui Pythagoras, care mîncă bob și născocea table de socoteli... dar așa!... Eu, simplu muritor din timpul meu!”... (*Părintele Ghermănuță*, p. 252).

Sentimentul apartenenței de prezent, nu-l împiedică totuși pe scriitorul umanist, să vadă în „măruntul călugăr” Ghermănuță un personaj care-și „da ifoase profesionale de Moschion sau de Labdacus”. (*Părintele Ghermănuță*, p. 259), de a considera pe prietenul Grigoriță drept un frumos „Cigisbeu”, după care suspină o „gingașă Dulcinee din mahalaua Precistei”... (*La Pîngărați*, p. 22). Aluziile la antichitate se împletesc, după cum se vede, cu cele în legătură cu evul mediu.

Din amestecul de trăsături, unele aparținînd primului clasicism, cel antic, altele clasicismului reluat în feudalism, rezultă un comic gro-

tesc. Amatoarea de aventuri galante, ofilita *Cucoana Marieta*, deși cu „ochii istoviiți de bătrîneță”, încearcă „să îmbrace un soi de melancolică și visătoare morbideță; gura, deși desflorită (încearcă) să se contracteze, totuși, într-un imperceptibil zîmbet grațios, inocent și totodată protector...” (*Cucoana Marieta* p. 72). Portretistul stăruie asupra renumitei „morbideză”, — stare sufletească în care intră grație căutată, molică, zîmbet discret, o melancolie reținută, imperceptibilă, altceva decît spleenul îndurerat. În totul, variate semne ale decadenței artei. Remarcînd acest sentiment în plastica anticilor și a „renașterii”, italienii găseau și la un mare artist ca Botticelli preferința pentru această *morbideză*, de care Hogaș pare a avea știință, de vreme ce o atribuie în chip adecvat formulei — unui personaj decadent.

Mult mai explicită decît simpatia pentru clasicii antichității apare *parodia* atitudinilor clasiciste, *mimarea* clasicismului. Ca notă generală, artistul cochetează în stilul celor vechi, fără a fi totuși un neoclasic apăsător de conștiința antichității: „Nu cred să fi moștenit mare lucru din firea vreunui erou antic” — scrie Hogaș, fără echivoc (*Pe Șeștina*, p. 121). Aproximarea sa de modelele clasicismului antic nu ajunge niciodată pînă la identificarea și confundarea cu ele, în cele mai multe cazuri, apelul la clasicism constituie pentru Hogaș un mijloc nimerit de a realiza, grație parodiei, un umor gras. Ținuta serioasă ar fi dus la didacticism și prețiozitate seacă, de aceea el evită cu îndemînare să vorbească în stil solemn, lăsînd liberă unda odihnitoare a voioșiei și glumei.

Parodia clasicismului antic ia de obicei forma aluziilor la mitologie. În locul formulelor populare, „*vorba ceea*” sau „*ca cuvîntul din poveste*”, care la Creangă amintesc mecanica basmului popular, — invitînd pe auditori să raporteze cele auzite la experiența de viață a poporului însuși — Hogaș introduce uneori aluzia mitologică, istorică sau culturală, comparația cu trecutul. Ca om al secolului al XIX-lea sau al XX-lea, scriitorului îi face evidentă plăcere să-și imagineze pe unii eroi ai antichității transpuși în diverse situații și momente din zilele lui; sau invers: i-ar plăcea să execute o mișcare de translație în timp, spre a vedea cum s-ar descurca el însuși printre cei vechi. Rezultatul este o nestăvilită vervă cu scinteieri de autoironie ori de ironie pe seama altora.

Adresîndu-se tovarășului de drum, adăpostit de furtună sub „poclăzile” cailor, comparațiile merg spre parodie: „Cine ar crede” scrie Hogaș — că sub porcoiul acesta de poclăzi vîrgate își doarme somnul său de veci vlăstarul cel mai gîngăș din viața blondului Apollone? Tot așa imi închipui că trebuie să se fi întîmplat și cu divinul tău strămoș, sub ploile Arcadiei, cînd se tocmise văcar la regele Admet...” (*Pe Șeștina*, p. 122). Asemenea comparații nu sînt desigur, destinate a provoca o reală venerație față de clasicism. Păstrînd proporțiile, Hogaș merge pe urmele lui Rabelais, pentru a obține din paralela prelungită între situațiile livrești și cele din realitatea prezentă efecte parodistice. În *Gargantua și Pantagruel* citatele abundente duc la renumita „joyeuseté”, — jovialitatea continuă. Aceeași tehnică a citatului, dar nu din cărți, ci din tradiția orală, este — cum subtil remarcă G. Călinescu ⁹⁾ — izvorul jovialității și la Creangă.

9) Cf. *Viața lui Ion Creangă*, 1938, p. 341, 342.

Hogaș urcă cu ghidușile lui, pe trepte deosebite, spre jovialitatea mare a lui humuleștean.

Autoironia sau ironia romantică nu displac lui Hogaș, mai ales când e cazul ca scriitorul să se compare cu eroi de epopee. În drum spre *Florica*, iată-l pe Hogaș cu Pisicuța lui, făcând popas sub un plop stufos: „...Aprinsei o țigară și mă lungii pe spate ca un alt Prometeu, la umbra stufoasă a plopului... Atît numai că pe Prometeu, îl ciupeau de pîn-tece și de nas vulturii cu pliscuri de fier ai lui Zefs, în timp ce pe mine mă pișcau de spate și de ceafă o întreagă republică de furnici, peste a căror țară se abătuse—se vede—o margină din poalele nesfîrșit de lungi ale mantalei mele” (*Florica*, p. 176).

Din confruntarea dimensiunilor grandioase cu unele întimplări ordinare rezultă parodia,—sau cum îi spunea acesteia Victor Hugo: caricatura marilor gesturi. Raportarea de la mare la mic și atribuirea de gesturi solemne ființelor mici—ca la Swift—provoacă risul. Astfel, Părintele Ghermănuș scoțind din traista cu hribi, „o pine oacheșă, destul de mare, cu gingini stremțuroase de amîndouă părțile”—face pe drumetului Hogaș să mediteze cu umor: „...Cînd dădui să rup din ea, înțelesei că și o pine poate avea odiseia și nefericirile sale: fire de lînă sure și lungi, luate în hioală din țesătura moale a trăistii, stăteau acățate de colțurile uscate, făpoase și ascuțite ale ginginilor pinii, ca de dinții unui darac...; iar cînd prinsei a o bate la spate, spre a scutura dintrînsa pulberea mărunță și albă de hribi, o sumedenie de furnici începură a curge de prin toate ascunzătorile pinii, ca o ploaie neagră și fină și a fugi spăriete și nedumerite care încotro...

Si licet exemplis in parvo grandibus uti,

Haec facies Troiae, cum caperetur, erat !⁽¹⁰⁾

Așa de spărieți și de nedumeriți mi-nchipui că trebuie s-o fi împuns de fugă troienii lui Priamus, cînd îi luă Achile cu jărdia de la spate” (p. 240).

Că scriitorul ia totul în chip de parodie, apare clar: însuși cuvîntul „glumă” nu este ocolit. Terminînd proviziile, adică „ouăle, nucile, pînea, zglăvoacele, merele și boiștenii”, singur în labirintul pădurilor alpine, cărturarul se compară ca de obicei cu vechii călători: „Iată pentru ce, — scrie Hogaș — privind cu jale la cei cîțiva bureți ce mai rămăseseră, mi se părea că mă aflu înaintea unor

Rari nantes in gurgite vasto⁽¹¹⁾

din clasică anticitate... Atîta numai, că, după ce, la prînz, îmi mînceai fripți pe cei din urmă troieni ai mei, nu mai avui, măcar în gînd, puțința de a mai glumi pe socoteala vreunei depărtate anticități, oricît de clasică ar fi fost ea...” (*Singur*, p. 306).

Farsa pe care o joacă monahilor de la mitropolie studentul Hogaș, punînd în uimire pe clerici și stîrnind „de prin toate culcușurile și cotloanele lor pe toate bufnițele și pe toți guzganii și liliecii...” este comentată astfel: „O! Amphiarus și tu divinule Orpheus, dumnezeescule cîntăreț al neguroasei Tracii, de peste depărtările veacurilor ce au trecut, pri-

10) Dacă este îngăduț a ne folosi în cele mici de exemple măreț ,
Aceasta era înfățișarea Troiei, cînd a fost cucerită (Ovidiu).

11) Plutînd ici-colo pe marea întînsă. (Virgiliu, *Eneida*, l. v. 118, scena în care Eneas povestește Didonei furtuna de pe mare).

miți salutarile frățești ale urmașului vostru... Cu sunetul lirei voastre, voi ați înviat stîncile și stîncile s-au suit unele în spatele celorlalte de au ridicat ziduri înalte de cetăți fabuloase...; eu... am tîrît cu cîntări de gitară într-un cotrodanț turbat pe toate bufnițele, guzganii și lîliecii sfintelor ruine . . . Voi ați jeliț o Euridice desculță și fără ochelari, eu am îndumnezeit în accente nepieritoare pe o franțușcă cu ochelari și cu ciuboșele de șevro..." (*La călugărie*, p. 61). Ideea de paralelism comic este invederată, de aici comparația reluată : *voi-eu... voi-eu...*

Odată trecînd printr-un sat, cu desaga în spate, Hogaș și prietenul lui se văzură înconjuțați de „un stol de fete și neveste” care-i luară drept „marchidani” . . . „Cît te-ai șterge la ochi, furăm închiși din toate părțile într-un cerc de alțiș și de catrințe; nici una nu începu vorba; dar fiecare se uita cu un fel de neîncredere la noi.

— Minunat ! cugetai eu, uitîndu-mă împrejur. *Un Apolone ca mine și un cerc de grații ca acesta, numai la Pipirig se poate găsi...*” (*Spre Pipirig*, p. 51). Ironia luminează sistematic narațiunea. Prin evocarea unor eroi din mitologie Hogaș ironizează oameni și atitudini din timpul lui.

Exemplele variate de pînă aici demonstrează substratul parodistic al „clasicismului” cultivat de Hogaș. Cînd e vorba de opinii fără echivoc, scriitorul spune lucrurilor pe nume cu toată seriozitatea, — ca în discuția problemei fanariote — fără a se lăsa influențat de simpatia pentru clasică Elada. „Și oricît respect și admirație am avea pentru grecii lui Miltiade și Temistocle, nu putem totuși, admite, ca cel de pe urmă zdrențăros, care murea de foame sub clasicul soare al Atenei și care-și adăpostea contracțiunile spasmodice ale stomacului la umbra Propileelor sau Acropolei, să plece lîhnit din clasică Atena, sau decadentul tînăr, iar, cînd a-jungea aici, să se ridice drept în picioare și, cu fruntea sus, să se dea drept strănepot al lui Ahile și scoborîtor în linie dreaptă al lui Pericles; noi nu contestăm nici unui grec dreptul de a fi strănepotul oricui pofteste, dar îi contestăm dreptul de a-și echivala titlurile grecești în țara romînească...” (*Cîteva cuvinte...* p. 176). Cu acest prilej, vizitînd minăstirea Secul, cu amintiri din vremea Zaveriei de la 1821, Hogaș reconstituie imaginar scena în care Farmachi și căpitan lordache „cu mîna lor de voinici” au rezistat pînă la moarte turcilor. „Și din toată această dramă singeroasă — scrie Hogaș — eroismul n-a lipsit; însă cînd mă gîndeam, că toți acești fii ai Eladei nu-și vărsau singele lor, decît spre a plămădi cu el robia țării noastre, admirația făcea loc indignării și disprețului pentru toți eroii greci, de la Achil și pînă la căpitan lordache. . .” (*Văratice, Sihla, Săhăstria, Săcu*, p. 33). Scriitorul nu are nimic din fanatismul latinizanților ardeleni, cînd se referă de exemplu, la probleme, ca originea poporului romîn. Dragostea pentru cei vechi nu-i întunecă rațiunea. „Ne-am deprins — scrie el — a ne făli cu numele de scoborîtori direcți și nemijlociți ai vechilor romani; se poate; și n-o să venim noi să răsturnăm teoriile cu drept de cetățenie; mie însă îmi place să cred că de la capul locului, am fost mai mult o sinteză a lumii romane, și cînd zic lumea romană, înțeleg nesfîrșitul furnicar de popoare, ce alcătuia vasta, ca să nu zic nesfîrșita, dominație romană...” (*Cîteva cuvinte*, p. 174).

Cu toată realitatea volubilității stilistice, Hogaș nu este un inovator îndrăzneț în domeniul expresiei literare. Tudor Vianu a demonstrat mai

demult în *Arta prozatorilor români* (1941), că arta prozatorului nostru este veche: „în stilul lui Hogaș nu aflăm însă nici una din particularitățile scriitorului modern. Procedeele sale sînt împrumutate în întregime poeziei clasice. Cînd nu este epitetul general sau alegoric, întîmpinăm hiperbole sau comparația hiperbolică, procedee cărora Hogaș le dă o întinsă întrebuintare“. La aceste procedee recurge constant scriitorul, încît Tudor Vianu pronunță în legătură cu arta lui Hogaș chiar cuvîntul „manieră“¹²). Într-adevăr, prozatorul urmează îndeaproape stilul cu afinități în clasicismul celor vechi, deși uneori cu intenție de parodie. Claritatea, epitelile așezate simetric lîngă substantive, ritmul larg al frazei, seriile lingvistice — il apropiere de modele ale clasicismului. Apare însă în plus, o personală tendință coloristică, evidentă prin frecvența epitetelor de culoare. „Ia privește — îl spune Hogaș tovarășului de drum — cum se ascund, în negura depărtării, pietrele roșii și cum Panaghia Ceahlăului, ca o săgeată de aur, spintică deșerturile albastre și fără fund ale cerului! Roua de noapte ți-a așternut covoare de mărgăritare sub pașii tăi“¹³), iar depărtatul apus și neguroasa miazănoapte au minat în grabă pe cele mai mîngîioase dintre vînturile lor, spre a dezmiarda și săruta fața blîndă a blondului Adonis...“ (*Pe Șeștina*, p. 117).

De același exemplu al antichității sînt influențate unele formule finale, de o concizie clasică: „Ieșii și mă pregății de drum“ (*La Agapia*, p. 45). „Băurăm, plătirăm și plecaram“ (*În valea Sabasei* p. 95). „Panu intra în lupta mare a vieții“ (*Gheorghe Panu*, p. 128).

Amestecul de stiluri, — clasic și popular, cu subțiri filoane romantice, este caracteristic unui scriitor liric și atît de personal ca Hogaș, care nu-și separă aproape niciodată biografia de operă. Oralitatea stilului în unele amintiri cu caracter autobiografic înseamnă o degajare de regulile clasicismului. Dacă „clasicismul nu-i decît un romantism îmblînzit“ — cum încearcă să ne încredințeze o definiție populară — e natural ca și în scrisul lui Hogaș să biruie uneori romantismul, adică emanciparea de reguli. Exaltarea pînă la sublim implică predominarea sensibilității, fanteziei, asupra rațiunii, un individualism exacerbat și în stil. De aici atenția acordată particularităților, în timp ce clasicismul caută generalul. „Homerismul delirant a lui Hogaș, nu e de esență clasică, ci e homerismul romantic a lui Victor Hugo, cu aceleași enormități, realisme fantastice și monstruoziități“¹⁴).

Numeroase sînt cazurile în care stilul, nedisciplinat, contravine imaginii despre vechiul clasicism. Scrisoarea în versuri, trimisă de Hogaș în valea Sabasei, „amicului“ de drum este de-a dreptul o parodie a epistolelor atît de cultivate de latini:

„Păcat că nu am timp
Să-ți spun cu de-amănuntul tot ce era-n Olimp.
Să-ți spun, doar, că Junona să dă cu suliman,
Că Marte se întrece cu Venus în cancan...“

12) *Arta prozatorilor români*, p. p. 281, 282.

13) Reminiscență horatiană, utilizată și de G. Ibrăileanu. „Odată — nota Emil Codrescu, erou sub al cărui nume aflăm pe G. Ibrăileanu — imi veni în minte și declamai, galant și glumind, versul antic închinat Venerii: *Pămîntul așterne flori suave sub pașii tăi*“ (*Adela*, 1933, p. 98).

14) G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini*, 1941, p. 595.

Că cele nouă muze un dinte n-au în gură
 Și că Vulcan la toate le-a făurit dantură;
 Că ambrozia-i rară, nectar nu se găsește,
 Că Poseidon în ceruri e negustor de pește" ...

(În valea Sabasei, p. 92).

Parodia atitudinilor solemne apare chiar în cadrul literaturilor antice. Se știe, de exemplu, că grecii făceau să se reprezinte în teatrele lor în aer liber, cicluri de cîte trei tragedii pe aceeași temă, cu aceiași eroi principali, cărora le urma o comedie. Astfel, trilogia lui Eschyl despre Prometeu, eroul animat de idealuri grandioase, era urmat de un *Prometeu incendiat*, — de același autor — în viziune comică. Spiritul critic intervenea în sensul parodierii gesturilor grave, împrăștiind ficțiunea și convenționalismul. Se ajungea la grotesc și ris zgomotos. La fel, Ariosto dădea după lectura isprăvilor viteazului Roland, din epopeile franceză și germană, un comic *Orlando furioso*, iar Scarron în poemul său burlesc *Virgil travestit*, parodia cu spirit primele cînturi ale Eneidei.

Exprimarea în stilul clasicilor, împinsă prea departe, sună inevitabil a prețiozitate. Mostre de stil prețios, amintind de *marinismul* cu fraze răsucite savant ca în poemul *Adone* al italianului Marini (1569-1625) se găsesc și la Hogaș. Dar în vreme ce la un Marini prețiozitatea avea un aer serios, la Hogaș stilul e cu altă intenție prețios, vizînd umorul. „Doar știu — ripostează Hogaș jupînesei Zamfira, hangitei de pe valea Negrei — că n-o să ne dai borș de ochi căpriei și friptură de obraji trandafirii...” (*Jupîneasă Zamfira*, p. 129). „Eu sînt de cei care se satură cu lumina luceferilor de sară” — completează apoi oaspețele, dialogul cu aceeași hangită (p. 131). Elogiînd frumusețea Zamfiriei, — aceleași comparații ușor prețioase: „Mă rog, nu crezi dăta că soarele, acest Făt-Frumos din poveste, a pierdut urma Ilenei Cosînzenei, și că s-a vîrit pe fereastră la dăta ca s-o caute? Eu te sfătuiesc să tragi perdea, că tare mă tem să nu te văd zburînd pe fereastră călare pe o rază de lumină...” (*Pe Șeștina*, p. 132).

Luminozitatea descripțiilor îi urmează nu rareori în opera lui Hogaș comentarii de aspect dur, contravenînd clasicismului solemn și impersonal: „Cine știe, cugetai eu zîmbînd, dacă mie *nu-mi lipsește o doagă!*...” Și după cîteva rînduri în care se vorbește de „farmecul melodiilor văduhului și al codrilor frămîntați de vînturi”, — ironizînd pe cei care nu cred în entuziasmul călătoriilor, scriitorul se autoflagează cu iltic: „... Fără îndoială, că mie-mi lipsesc cîteva doage, mă gîndii eu, convîns în cele din urmă” (*Hălăuca*, p. 59).

Nici vorbă, aici nu mai e vorba de vreo contingentă cu clasicismul antic !

E util să observăm, în fine, că spre bătrînețe scriitorul — sfătuit și de G. Ibrăileanu — își despovărează fraza de analogii și epitețe specifice poeticele celor vechi. Arabescurile, fioriturile și aluziile persistă însă, des-fășurîndu-se în fraze ample, adesea pretențioase. Edificator este dialogul dintre Vrînceanu (Hogaș) și sentimentala Liza din *Simplă amintire*. Declarațiile lui Hogaș cresc volubile ca plantele agățătoare în jurul unui fir vertical care le susține răsucirea: „—Nu, scumpa mea cuconiță Liza, n-am

să mă folosesc întru nimic de învoiala ce-mi dați și n'am să fiu, prin urmare nici poetic, nici inspirat, nici entuziast, cu alte cuvinte, nici banal. Am să mă mulțimesc, numai, cu prilejul acesta de a găsi cusur puternicului plămuitor a toată făptura văzută și nevăzută, că s-a prea abătut citeo dată de la vestita și așa-numita sa nemărginită înțelepciune, cînd a săvîrșit unele lucruri, că prea s-a lăsat în voia unei ironii citeo dată crude, alteori hazlie, cînd a hotărît menirea celor mai multe dîn alcătuirile minilor sale...".

După această declarație cu legănări ditirambice și simetrii căutate, cade, inteligent, răspunsul celei adulte, definind stilul partenerului de discuții : „— Știi, zise ea rîzind din toată inima ... Știi că-mi place grozav stilul d-tale pestriț ? Îmbrăci gîndirile d-tale într-o haină cu totul originală, croită din ștofa cea mai la modă, dar cirpită pe unde s-a rupt, cu petici vechi de ștofa biblică...” (*Simplă amintire*, p. 141). Acest stil tărcat, cu arhaități și căutări în modernitate, dă originalitate operei lui Hogaș, dar în același timp îl îndepărtează de modelele clasicismului. „Comparațiile lui se răsucesc ca un sul baroc, de la roata cea mai lată pînă la inima minusculă din centru”¹⁵⁾. În măsura în care clasicismul există la scriitorul moldovean el e restructurat, frămîntat. El dă curs expresiei bogate sau e apăsător de pletoră lexicală.

Dacă i-am căuta un emul, în literatura noastră nu găsim. G. Călinescu sugerează comparații cu un Alfredo Panzini¹⁶⁾, profesor și admirator al umanisticii celor vechi, de dragul cărora străbătea pe bicicletă Italia spre a descoperi monumente și amintiri istorice. Într-adevăr, cu aproape trei decenii mai tîrziu, ca Hogaș, prozatorul romagnol ajuns profesor de limbi clasice la un gimnaziu din Milano — unde stă două decenii — e și el mult timp un anonim, făcîndu-se cunoscut după 1910, la aproape cincizeci de ani. Debutînd ca poet, perseverează ca prozator, privind lumea modernă prin prisma unei simțiri clasice. De o amploare creatoare mult superioară lui Hogaș, la prozatorul italian se observă — cum nota un critic — același „dezacord între antic și modern” în dragostea de natură și înclinarea spre o viață desfăcută de conformisme. Umorul său e mai totdeauna melancolic, ca al unui filozof tăcut, în vreme ce umorul lui Hogaș e mai puțin discret. Cu *Lanternă lui Diogene* și *Călătoria unui biet literat* — opere ale unui gînditor artist — Panzini își dovedește pătrunderea în secretele „clasicismului” și euforia de a cunoaște lumea veche. Dar și el, ca și Hogaș găsește fericirea în contemplarea unor apariții feminine contemporane, plăcere pe care n-o egalează toată literatura anticilor. Cărturarul Panzini, sentimental — lucid, aspiră la o viață rustică, dar în fond, ca și Hogaș, el rămîne un intelectual sensibil în fața naturii. Drumetelul italian, artist cu educație clasică, modern prin sentimente, prețuia vorba simplă, scrisul cuminte, după exemplul anticilor și nega simbolismul nebulos. Încărcat uneori, scrisul lui Hogaș ține de aceleași vechi modele, iar libertățile de exprimare pe care și le ia, nu-l abat, structural de la regulile consacrate.

În concluzie, încrustațiile arhaice din scrisul lui Hogaș rămîn elemente despre a căror proveniență prozatorul ne previne că sînt rezulta-

15) G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini*, 1941, p. 594.

16) *Ibid.*, p. 593.

tul „fanteziei“ sale slobode. *Caracterul național* al operei lui este cu strălucire confirmat prin patosul cu care artistul îmbrățișează priveliștile și oamenii pământului țării. *Viziunea realistă asupra epocii contemporane este cea care domină.* Într-o ascensiune pe Hălăuca, scriitorul s-a surprins o dată gata să alunece „pe povârnișul unei melancolice fantezii“. Îndată însă, autocenzurându-se și înviorat parcă el nota : „Dar nu era vreme, căci grija vieții reale mi se impunea fără voie“ (Hălăuca, p. 62). Sențențele sau capricioasele aluzii greco-latine, împrăștiate în opera artistului nu izbutesc să domine fondul românesc și național al scrierilor lui. Prozatorul zugrăvește oșpețe autohtone, cu hribi și chitici, cu borș și mămăligă cu „gingini“, adică oșpețe autentic românești. De as: menea, tot ca realist și contemporan, scriitorul face elogiul cîntecului popular *Ciocîrlia*, povestește legenda Panaghiei sau amintiri din vremea Unirii.

În procesul de creație la Hogaș se observă, nu atât tendința unei întoarceri veritabile spre clasicism, cît fenomenul contrar: *insistența de a apropia clasicismul antic de epoca modernă.* Acesta este în esență specificul artei lui Hogaș, cu aer de vechime în privința expresiei, totuși atât de originală și frustă.

Catedra de Literatură română.

КАЛИСТРАТ ХОГАШ МЕЖДУ КЛАССИЦИЗМОМ И ЕГО ПАРОДИЕЙ

Краткое содержание

Классицизм Хогаша, явление довольно относительное. Все заключается в уточнении : когда писатель по настоящему вводит в свое творчество струю классицизма, и когда его осмеивает. В его творчестве, сосуществуют, вообще, два противоположных отношения к действительности.

После краткой характеристики классицизма данная работа подтверждает то положение, что, когда Хогаш выражает, наподобие античных писателей, современные идеи, то в большинстве случаев он приходит к пародии классического стиля, вследствие высмеивания древних форм.

Сентиментальный и всегда возбужденный, Хогаш остается в стороне от темпераментного равновесия классиков, руководствующихся исключительно разумом. С точки зрения художественного построения, автор воспоминаний о путешествии по горам Пямца является лириком, которого привлекают не только обыкновенные картины современности, но и романтическая возвышенность.

Иногда он выступает как анахроническая личность, как человек, перенесенный из древности в современную действительность.

Относя факты настоящего к античности, Хогаш сопоставляет их величие с повседневными событиями. Это ведёт к комизму контрастов или к пародии. Мифологизация настоящего возводится в приём. Сближение же с древним классицизмом прерывается живым присутствием современной действительности.

Пародия приёмов классицизма, подражание классицизму являются ещё более яркими чем симпатия автора к классикам античности. Общей чертой стиля Хогаша как художника выступает его перекликание с клас-

сиками античности; из этого вытекает его юмор. Подчас ироническое отношение к самому себе, или романтическая ирония правятся Хогашу, особенно в тех случаях, когда писатель сопоставляет себя с эпическими героями.

В целом, в процессе творчества, у Хогаша наблюдается не столь тенденция подлинного возвращения к классицизму, сколь противоположное явление: стремление присоединить античный классицизм к современной культуре, иногда пародируя его.

CALISTRAT HOGAŞ — ENTRE LE CLASSICISME ET LA PARODIE DU CLASSICISME

Le classicisme de Hogaş est un phénomène assez relatif. Il est difficile à déterminer: quand l'écrivain aspire sérieusement donner à son oeuvre une teinte classique, — et quand il prend le classicisme en dérision. Généralement, dans son oeuvre coexistent deux attitudes contraires.

Après une définition synthétique du classicisme, l'étude soutient la thèse que, lorsque Hogaş exprime à l'instar des classiques des idées modernes, le plus souvent il aboutit à la parodie du style classique. Sentimental et fébrile, Hogaş reste loin de l'équilibre tempéramental des classiques, dominés par la raison. En ce qui concerne la structure artistique, l'écrivain des „souvenirs" de voyage par les montagnes de Neamţ est un lyrique, ému par les réalités communes, mais attiré aussi par le sublime romantique. Quelquefois, il se manifeste dans l'hypostasie d'un déraciné de l'antiquité, un personnage anachronique en pleine époque moderne.

En rapportant les événements du présent à l'antiquité, Hogaş confronte les dimensions grandieuses avec des faits ordinaires. Cela mène au comique de contraste. La mythologisation du présent devient précipitée. L'invasion de l'ancien classicisme est interrompue toutefois, grâce à la présence triomphante de la réalité contemporaine.

Beaucoup plus évidente que la sympathie pour les classiques de l'antiquité se définit la *parodie* des attitudes classiques, la caricature du classicisme. En manière générale, l'artiste coquette avec le style des anciens. De là l'humeur: l'autoironie ou l'ironie romantique ne déplaisent pas à Hogaş, surtout quand il s'agit de la comparaison avec des héros d'épopée.

En conclusion, dans le processus de création chez Hogaş on observe moins la tendance du retour véritable vers le classicisme, que le phénomène contraire: l'insistance d'annexer le classicisme antique à la culture moderne, quelquefois en le parodiant.

OBIECTIVELE SATIREI ÎN GARGANTUA ET PANTAGRUEL *)

DE

V. STOLERIU

Rabelais nu s-a mulțumit cu simpla enunțare, cu agitarea valorilor în care credea, fiind conștient de faptul că o asemenea procedare n-ar fi avut nici un rezultat practic. El a înțeles că impunerea acestor valori presupunea o luptă aprigă și de durată pentru schimbarea din temelii a întregului eșafodaj social, ce protegia minciuna sub toate formele. Unica armă de care dispunea era *risul*; Rabelais a folosit-o în mod genial în *Gargantua și Pantagruel* — una din cele mai corozive satire din cîte cunoaște literatura lumii.

Ar fi destul să urmărim poziția criticii idealiste în fața acestei opere, pentru a ne da seama de actualitatea categorică a creației lui Rabelais. Cel mai frapant și mai instructiv exemplu ni se pare a fi, în acest sens, acela al lui Paul Stapfer, — comentator care a încercat din răspuțeri să dea o nuanță de bonomie naturală, inofensivă, risului rabelaisian. La început, el părea că privește lucrurile în față: „Dacă am vrea să facem ca opera *stranie* (epitetul merită a fi reținut) a lui Rabelais să intre în unul din genurile literare recunoscute de retorica oficială, ar trebui să spunem, *fără îndoială, că e o satiră*”; aci însă, speriat parcă de afirmația prea tranșantă (în ciuda tonului de superioritate față de „retorica oficială”), P. Stapfer caută un corectiv și revine cu restricții: „dar ea mai e și altceva încă, și — ca satiră — seamănă puțin cu ceea ce se înțelege în general prin acest cuvânt”. Lămuririle nu întârzie: „Esențialmente veselă, satira lui Rabelais este cea mai puțin jignitoare din cîte au existat vreodată și din cîte se pot închipui”; și mai departe: „Agresiv, cum sînt în mod necesar toți satiricii, *el poartă, în genere, puțină ură și mînie în inimă*”¹⁾. Este cel puțin curios să afirmi, la o depărtare de numai cîteva pagini, că o operă care e „fără îndoială” satirică este

*) Paginile de față reprezintă Cap. al III-lea al unui studiu privitor la *Satira lui Rabelais* — celelalte capitole fiind: I. *Epoca și omul*, II. *Gîndirea innoitoare a lui Rabelais* și IV. *Artă satirei la Rabelais*. Un fragment din ultimul capitol s-a publicat în Iașul literar, nr. 4/1956, p. 70-90.

Lucrarea a fost redactată pe baza studierii materialului bibliografic existent în principalele biblioteci ieșene de specialitate. Deoarece nu am avut la dispoziție decît primele două volume ale ediției A. Lefranc (*Gargantua*, 1913), am fost nevoiți să ne slujim pentru restul operei de o ediție mai puțin recomandabilă, aceea pregătită de P. Jannet și publicată în șapte volume de către L. Moland (1916).

1) Cf. P. Stapfer: *Rabelais. Sa personne, son génie, son oeuvre*, Paris, 1906, p. 89, 91 și 101 (Subl. noastre).

totodată... cea mai puțin satirică din lume. Distincția între „agresivitate” și „minie” în satiră — oricît de fină — nu-i ajută prea mult lui P. Stapfer. Vom vedea de îndată cît de „lipsit de maliție” e risul raberlaisian.

În cele ce urmează, vom face apel deopotrivă la *Cărțile I-IV*, ca și la *Cartea a V-a*, pornind de la convingerea că ceea ce se spune în *L'Île sonnante* atît de răspicat, nu se deosebește *calitativ* și ca sens general, de atitudinile anterioare ale lui Rabelais, — fiind doar o adîncire a unei albii croite încă de la publicarea lui *Pantagruel* și a acelei *Preziceri pantagrueline* din 1532²⁾. Firește, ca și viața sa, opera lui Rabelais n-a cunoscut o dezvoltare rectilinie. Ocolîșurile, ca de exemplu acela din ediția corectată parțial în 1542, nu le trecem sub tăcere; trebuie să le considerăm însă în lumina diferitelor vicisitudini ale epocii. Iar dacă „sfărîmăm osul și sugem măduva substantifică”, așa cum ne sfătuia el însuși să procedăm cu opera sa, atunci măduva cea plină de substanță e condamnarea fără drept de apel a unei întregi orînduirii, în numele drepturilor inextingibile ale omului la viață, libertate și fericire.

S-a spus că Rabelais n-a atacat sistematic instituțiile epocii sale, ci numai în chip întîmplător. E și greu de conceput ca autorul unei opere vii și așa de nedomolite cum e aceea rabelaisiană să-și poată desfășura atacurile potrivit unui plan tactic, eliminîndu-și pe rînd dușmanii, ca un mare general. Asemenea fratelui Jean des Entommeures, el i-a înfruntat așa cum i-au venit la îndemînă, lovîndu-i mai cu seamă pe aceia pe care îi socotea mai înrăiți, adică pe reprezentanții clerului și ai Sorbonei. Dar iarăși nu trebuie pierdut din vedere faptul că nici una din categoriile sociale de asupritori nu i-a scăpat pînă la urmă din cale: întreaga feudalitate, cu tot ce avea ea mai învechit și mai potrivnic progresului, i-a servit drept țintă. Ca într-un fel de „dans al morții” — acea răzbu-nare satirică, tipic populară, a evului mediu — trec la rînd prin fața noastră regii, papii, nobilii, călugării, însoțiți de hohotul neiertător al lui Rabelais.

Cu toate că Rabelais a aflat sprijin (sau, mai deseori, a crezut că află) în bunăvoința augustă a unor Francisc I sau Henric al II-lea, și cu toate că a înțeles, asemenea celorlalți umaniști, că numai monarhia putea avea pe atunci curajul și forța necesară de a pune stavilă, măcar din cînd în cînd, abuzurilor bisericii romane, — el n-a stat pe gînduri să condamne monarhia ca instituție.

Chiar dacă tiranul pe care-l avea în vedere scriitorul atunci cînd crea chipurile caraghioase ale lui Picrochole ori Anarche (regele agresiv și imbecil al Dipsozilor din Utopia) era Carol Quintul, așadar un dușman neîmpăcat al Franței, și chiar presupunînd că gestul țintea să facă plăcere lui Francisc I — să nu uităm că în alt loc Panurge îi judeca pe toți monarhii, laolaltă, zicînd cam așa: „...dracii ăștia de regi nu-s decît niște viței fără nici un preț, care nu știu altceva nimic decît să facă răutăți bieților supuși și să tulbure toată lumea prin război, pen-

2) Că punctul acesta de vedere e îndreptățit re-au confirmat o ulterior lucrările lui H. Lefebvre (*Rabelais*, Paris, 1955, p. 227) și Paulette Lenoir (*Quelques aspects de la pensée de Rabelais*, Paris, 1954), care procedează la fel.

tru nedreapta și detestabilă [or plăcere³⁾]. Cum se vede, ceea ce-l indis-punea pe Rabelais cu deosebire era, în afară de caracterul războinic, spiritul arbitrar în comportarea regilor, arbitrar pe care-l denunță și în alt loc, în *Gargantua*⁴⁾.

Mitul „singelui albastru“ care ar scălda vinele regilor și prinților e o vorbă goală; Rabelais trece necruțător peste toate pretențiile marii nobilimi: „Eu gîndesc — scrie el — că sînt mulți împărați, regi, duci, prinți și papi pe pămînt astăzi, care sînt scoborîtori din niște calici sau hamali — după cum, invers, sînt mulți golani de azil, suferinzi și nenorociți, care sînt scoborîtori din singele și vița marilor regi și împărați, ținîndu-se seama de minunata schimbare a domniilor și a imperiilor“⁵⁾. După această usturătoare constatare urmează o listă lungă de prefaceri ale lumii, începînd de la asirieni, — menită să tulbure profund pe toți aceia ce mai țineau încă la ideea unor permanențe a măririlor în istorie, ori care mai credeau în protecția specială acordată de divinitate celor suspuși.

Două trăsături nu-i scapă în special lui Rabelais în comportarea nobililor: dorința de înavuțire prin jaf, *lăcomia* — și, în același timp *îngîmfarea* (însoțită de lux și de complementul ei necesar, disprețul pentru muncă). Aceste atitudini se manifestă întrunit la sfetnicii lui Picrochole, care, pe de o parte îl îndeamnă pe stăpînul lor să-l atace cît mai repede pe tatăl lui Gargantua — pe de alta, își arată dezgustul față de toți cei ce adună averi. Dezgustul acesta provine însă nu din faptul că nobilii iubeau cumva austeritatea, sau că ar fi înțeles unde duce pînă la urmă pofta de a strînge; nu, sila aceasta, din spatele căreia răzbate invidia, crește din incapacitatea absolută a unei clase deprinse în *otium*, care nu mai are ce face acum pe scena istoriei și pentru care strugurii sînt prea acri (e vorba, firește, de bani) pentru că nu-i poate ajunge. Aceasta este rachiuna specifică nobilului ajuns debitor, la discreția cămătarului burghez. Așa trebuie înțelese vorbele pline de dispreț ale guvernatorilor lui Picrochole: „Una din părțile [armatei noastre] se va năpusti asupra acestui Grandgousier și a oamenilor săi. De la bun început, el va fi zdrobit din partea aceasta, cu ușurință. Veți pune mina pe bani cu grămada, căci țopirlanul dispune de numerar: și zicem țopirlan, fiindcă un prinț nobil n-are niciodată vreun bănuț. A strînge bani e o treabă de țopirlan“⁶⁾.

Socotim că René Millet a văzut bine atunci cînd a interpretat grosolăniile de vocabular prezente în *Gargantua et Pantagruel* ca fiind tot un fel de răzbunare împotriva pretențiilor nobiliare de rafinament; căci în glumele sale groase, scriitorul ni-i prezintă pe nobili tocmai așa cum se străduiesc ei să nu apară vreodată: oameni la rînd cu toți ceilalți, cărora ca atare nu le poate fi străin nimic din ceea ce se leagă de viața carnală: „...Rabelais a făcut din obscenitate un mijloc de polemică. Sub pana lui, ea devine forma galică, ironică și mușcătoare a protestului

3) *Opere*, ed. P. J., vol. II, p. 167.

4) *Gargantua*, ed. A. L., vol. I, p. 97.

5) *Ibidem*, vol. I, p. 20-21.

6) *Gargantua*, ed. A. L., vol. II, p. 292.

cărnii" ⁷⁾. Dar, fără îndoială, nu în truculențele verbale trebuie căutate meritele principale ale acestei opere.

Cele mai variate categorii ale burgheziei epocii au trecut ca și nobilimea — ba parcă și mai mult — prin focul satirei rabelaisiene. Astfel, ce credeți că s-ar putea întâlni obișnuit pe masa diavolului? Lucifer „cinează strașnic, înghițind negustori, cămătari, spițeri, falsificatori, minuitori de monede false, măsluitori de mărfuri" ⁸⁾. În epoca avântului burgheziei comerciale, Rabelais a văzut mai departe decât interesele de înăvuiere ale acestei clase și, în ciuda de expedițiile hrăpărețe ale europenilor veșnic neîndestulați de aur, îl pune pe Pantagruel să distingă cu hotărâre două categorii de rățăcitori pe mare. Ștind de vorbă cu un bătrîn macreon ce-și arăta uimirea că vasul pe care naviga ceata pantagruelică scăpase de furtună, „Pantagruel îi răspunse că Prea Înaltul ținuse seama de simplitatea și dragostea sinceră a oamenilor săi, *care nu călătoreau pentru câștig și nici pentru trafic de mărfuri*. Doar un singur motiv îi minase pe mare și anume *dorința studioasă de a vedea, de a învăța și a cunoaște...*" ⁹⁾.

Neguțatorul ce umblă să se îmbogățească și căruia îi joacă ochii în cap cînd aude banii zornăind, a fost incarnat de Rabelais în personajul Dindenault — pe cît de nesățios, pe atît de încrezut și obraznic. Spre hazul tovarășilor săi pantagruelici, Panurge îi va plăti cu virf și îndesat batjocurile, făcîndu-l să piară în valuri o dată cu toată averea lui. Episodul foarte cunoscut despre care vorbim, ne amintește cum își ispășesc în genere păcatele asemenea ticăloși, în opera lui Rabelais. El folosește cu multă îndeminare și profit tehnica lui Dante Alighieri de a pedepsi pe răufăcători după moarte în așa chip, încît veșnic să sufere tocmai de pe urma a ceea ce fusese patima lor dominantă în lumea de dincoace. Astfel, cămătarii și zgîrciții, pe care Rabelais îi izgonea din Thélème ca pe niște ingeri căzuți din paradis, strigîndu-le:

„Să nu intrați aci, cămătari și zgîrciți,

Mîncăi și lacomi, ce mereu adunați..." ¹⁰⁾.

au fost întâlniți de Epistemon în scurta lui călătorie prin infern. Iată ce-i raportează acum lui Pantagruel: „I-am văzut... ocupați cu toții, căutînd bolduri ruginite și cuie vechi prin șanțurile drumurilor, așa cum vedeți că fac nenorociții de pe lumea asta. Dar un chintal de asemenea flecustețe de tinichea nu valorează acolo decît o bucătică de pîine — și, pe lingă asta, se și vind foarte greu" ¹¹⁾. S-ar părea că e și o ușoară nuanță de compătimire în tonul lui Epistemon; eroare. Scriitorul urăște întreaga categorie atît de neîmpăcat, încît se oferă să plătească singur frînghia pentru toți cămătarii cărora le-ar da cumva prin gînd să se spînzure. E drept că această declarație se întâlnește în prologul *Cărții a V-a* — considerată, îndeobște, apocrifă; mărturisim însă că nu putem descoperi vreo soluție de continuitate — chiar dacă tonul e acum mai răspicat — între aruncarea lui Dindenault în mare, ori pre-

7) R. Millet, *Rabelais*, Paris, (1923), p. 82.

8) *Opere*, ed. P. J., vol. IV, p. 181-182.

9) *Opere*, P. J., vol. IV, p. 115. (Sublinierile noastre)

10) *Gargantua*, ed. A. L. vol. II, p. 113.

11) *Opere*, ed. P. J., vol. II, p. 164.

zența cămătarilor pe masa diavolului, pe de o parte, — și oferta mărinimoasă din partea lui Rabelais de a-i scuti pe acești păcătoși de plata călăului, pe de alta.

O dată cu cămătarii sînta lungăți din Thélème judecătorii și avocații — categorii burgheze tot atît de dezagreabile. În cariera sa plină de peripeții, Rabelais a avut nu o dată prilejul să se cutremure de sistemul judecătoresc medieval, cu întreaga lui aparatură birocratică și procesele interminabile, de pe urma cărora puteau trăi în huzur familii întregi de „Grippeminaud” sau „Cotoi-blăniți” (Chats-fourrés, cum le zice el magistraților) de portărei și aprozi (Chicanous) și de tot felul de membri ai Curții de conturi (Apedeftes). E probabil că cel mai de aproape i-a putut cunoaște la Poitiers, în preajma Facultății de drept civil și canonic, — dar, desigur, și la Paris, unde se găseau din belșug asemenea specimene.

Folosind calamburul „or șa” — care poate fi interpretat și ca un: „ei!” sau „hm!”, dar și ca: „dă aur încoace!” — Rabelais adîncește în *Cartea a V-a* caracterizarea judecătorului-tip Grippeminaud, însoțindu-i mereu vorbirea de acest unic tic. Grippeminaud e pus să mărturisească tristul adevăr că legile feudale „ca niște pînze de păianjen” nu sînt făcute pentru hoții cei mari și pentru tirani, care, asemenea unor tăuni, „le rup și trec prin ele” — ci pentru bielele musculițe obișnuite, pentru păcătoșii mărunți¹²⁾. Din nou, colaboratorii anonimi ai lui Rabelais din *L'île sonnante* se dovedeau așadar pe drumul cel bun (presupunind că pasajul n-ar fi totuși opera maestrului). Acesta era și el scirbit, în aceeași măsură de venalitatea oamenilor de justiție și de domnia bunului plac în amînarea sau soluționarea proceselor. Cazul cel mai ilustrativ în întreaga operă rămîne acela al judecătorului Bridoye, care își întemeiază chiar un fel de filozofie a proceselor, motivînd cu citate, comparații și exemple, că prelungirea nesfîrșită a judecăților e în firea lucrurilor. Însăși etimologia ad-hoc a cuvîntului „proces” (care ar proveni din „prou sacs”) arată, după Bridoye, că în desfășurarea sa, procesul trebuie să comporte „o mulțime de saci” — se înțelege, pe de o parte cu hîrtoage care n-au de-a face nici în clin nici în mînecă, cu procesul însuși, pe de altă parte, saci cu parale pentru toate categoriile de „apărători ai dreptății”.

Același imperturbabil Bridoye cere să nu se mire nimeni dacă pentru a da o sentință, el aruncă mai înainte cu zarurile, hotărînd apoi în favoarea aceluia căruia îi cad mai multe puncte; după cum nu trebuie să ne surprindă deloc faptul să procesele sînt amînate la infinit, fiindcă ele au nevoie să se coacă, asemenea tuturor fructelor. Și deoarece auditoriul său mai dă încă unele semne de nedumerire, Bridoye (prin gura căruia glăsuiește Rabelais) lansează acea comparație uluitoare a dosarelor de procese cu puii de urs ce se nasc înformi și pe care ursoaica îi tot lînge într-una ca să le apară picioarele, capul și tot ce le mai trebuie: „Întocmai ca și Dumnevoastră înșivă, Domnilor, zice Bridoye (adresîndu-se unei curți judecătorești „centumvirale”), sergenții...procurorii, comisarii, avocații, anchetatorii...notarii, grefierii și judecătorii...sugînd puternic și fără întrerupere pungile împetricinaților, fac să le iasă proceselor cap,

12) Cf. *Opere*, ed. P. J., vol. V, p. 9-10.

picioare, ghiare, plisc, dinți, miini, vene, artere, nervi, mușchi, umeri : astea toate sint sacii" [cu dosare]¹³⁾. E perfect explicabil așadar, pentru ce atunci cînd se apelează la Pantagruel ca să rezolve în sfîrșit un litigiu străvechi între cei doi gentilomi (ale căror nume burlești nu le mai reproducem aci), înțeleptul fiu al lui Gargantua taie nodul gordian, dînd pe foc toți sacii conținînd dosarele procesului și cheamă înaintea sa pe cei doi împricinați, ca să asculte din gura lor toate temeiurile. De asemenea, el le vorbește în cea mai populară franțuzească, pentru ca toată lumea să priceapă despre ce e vorba. Și această procedare era tot atît de îndrăzneată ca și prima, într-o epocă în care cuvintele goale, dar pline de sonoritate, fie latinești, fie grecești, țineau loc de orice argumentație. Tocmai de aceea întreaga satiră anti judecătorească e pigmentată la Rabelais cu tot felul de citate și referiri savante la o mulțime de juriști superobscuri—citomania reprezentînd, evident, principala și cea mai comodă cale a așa-zisilor oameni ai dreptății de a înăbuși pînă și cel din urmă firicel de adevăr.

Mînd în mînd cu judecătorii și avocații trăiau pe atunci în Franța portăreii și aprozii, tagma „șicanatorilor“. Aceștia nu cîștigau decît din bătăile pe care le căpătau de la unii și de la alții, ca urmare a denunțurilor sau a atitudinii lor insolente, provocatoare. Vă veți întreba cum poate trăi cineva din bătăi; nimic mai simplu; după ce căpăta cîteva pumni bine meritați, șicanatorul deschidea proces și — în înțelegere cu judecătorii — cîștiga daunele pentru lovire. Povestînd cum a fost păcălit și bătut măr, de trei ori la rînd, un astfel de „chicanou“ fără să se poată plînge cuiva, Rabelais ride din rărunchi și cititorul trebuie să-i țină ca totdeauna isonul.

E suficient, de altminteri, să-l privim puțin pe portărel cu ochii autorului, ca să ne dăm seama de unde provine satisfacția că e săcelat cum trebuie : „Chiar în aceeași zi, din voia Domnului, sosi și un „chicanou“ bătrîn, gros și roșcovan. Sunînd la poartă, fu recunoscut de portar după ciubotele lui mari și groase, după iapa lui ticăloasă, după un sac de pînză plin cu informații, atîrnat la cîngătoarea sa, dar mai cu seamă după inelul cel mare de argint pe care îl purta pe policarul sting“¹⁴⁾.

Chipul în care ne sînt zugrăviți, la rîndul lor, „apedeștii“ (în grecește : „ignoranții“) atotstăpînitori la curtea de conturi, ni-i arată ca fiind rude bune cu magistrații și portăreii — doar cu sublinierea mai insistentă a ignoranței, alături de birocratism. Cu apedeștii, precum și cu așa ziiși „martori din auzite“ (specie deosebit de primejdioasă și foarte răspîndită), ne întîlnim tot în *L'Île sonnante* ; e destul s-o spunem, ca să-și închipuie oricine cit de puțin măgulitor sînt înfățișați — deoarece, după cum se știe, *Cartea a V-a* se distinge tocmai prin acidularea maximă a satirei. Astfel, curtea de conturi, în care ei își fac mendrele, e asemuită cu un teasc unde se storc averile și moșiile. Așa stînd lucrurile, încercările repetate ale criticilor burghezi de a ne convinge că satira contra oamenilor de justiție nu e în fapt decît un fel de istorisire veselă, avînd la bază „un adevăr general uman“, se dovedesc a fi lipsite de orice fel de suport. Nu putem decît să zîmbim, cînd îi auzim caracterizînd-o ca pe o

13) *Opere*, ed. P. J., vol. II', p. 199-200.

14) Cf. *Opere*, ed. P. J., vol. IV, p. 68 și urm.

„satiră fermecătoare“; e ca și când ni s-ar spune că un stilet înfășurat în panglici multicolore devine un obiect inofensiv.

Mai mult decât de asuprirea laică, Rabelais a fost lovit însă, în mod nemijlocit și continuu de cea clericală; aceasta și este pricina inversurării cu care s-a ridicat împotriva purtătorilor de sutană. E știut lucru că de obicei ceea ce înduri singur lasă urme mai adinci în conștiință decât ceea ce afli sau vezi la alții. Călugărul și preotul Rabelais — care în viața de toate zilele a fost orice altceva, numai călugăr și preot nu, întocmai ca Swift al englezilor sau Creangă al nostru — a simțit indelul, și în nenumărate prilejuri, povara dogmelor absurde ale bisericii apăsând asupra conștiinței sale. De aceea, când zorii Renașterii au început să imprăștie picla misticismului fe dal, François Rabelais a fost clericul răzvrătit care s-a grăbit să zmulgă din ferestrele Franței perdelele grele, pline de colbul secular al ignoranței — lăsând să răzbată lumina pînă în cele mai tănuite unghere.

Poporul francez suferea cu adevărat, pentru că zăcea în neștiință, pentru că superstițiile de tot felul, legendele despre sfințenia unora și altora dintre muritorii ajunși „plini de har“, ca și despre grozăviile cu care sînt pedepsiți „păcătoșii“ în cealaltă lume, îi paralizau voința. Maître François știa însă, mai bine ca oricine altul, cît prețuiau asemenea vorbe umflate: nu degeaba se canonise prin atîtea mănăstiri, sub atîția stareți, și veghease pe sălile Vaticanului, cunoscînd viața de culise a cardinalilor și a diferiților mari pontifi.

Farșele medievale încercaseră un atac anticlerical — ca, de pildă, prin piesa despre *Théologastres*; dar ce distanță de la aceste spirite neindeminatice, mai la urma urmelor atone, pînă la verva nesecată, atotnădămintoare a lui Rabelais!

Am mai arătat și cu alt prilej că lupta cu biserica romană cerea, mai ales la jumătatea secolului al XVI-lea, nu numai curaj, ci și prudență. Trebuia să fii viclean, dacă te încumetai să te prinzi la harță cu un dușman perfid, care, pe deasupra, avea în mînă puterea și o folosea întocmai ca Irod, preferînd să vadă de fiecare dată mai degrabă pierind o mie de drept-credincioși devotați, decât să scape cumva un singur eretic. Lupta devenise cu atît mai primejdioasă după așa-zisa „afacere a afișelor“.

Și cu toate acestea, Rabelais nu s-a sfiit să-l dea în vileag pe însuși reprezentantul lui Dumnezeu pe pămînt, pe cel a cărui judecată era și este încă mai presus de sinoade. Rabelais a cunoscut, cum singur mărturisea prin gura lui Panurge, trei papi: „L-ați văzut?“ îi întreabă pe pantagrueliști, cu un ton de devoțiune vecină cu extazul „papimaniei“ (al căror nume îi arată ca oameni ai papei); „vorbim despre Dumnezeu cel de pe pămînt. L-ați văzut vreodată?“ — „Pe cîntea mea, (zise Carpalm) aștia vorbesc despre papa. — Da, da, răspunse Panurge, da — cum nu — domnilor, l-am văzut de trei ori, dar n-am cîștigat nimic dintr-asta.“¹⁵⁾ Declarația lui Panurge, indiscutabil plină de îndrăzneală, reproduce cu fidelitate biografia scriitorului: Rabelais avusese „fericirea“ să-i cunoască pe Clement al VII-lea, Paul al III-lea și Iuliu al III-lea. Acum scriînd *Cartea a IV-a*, el era mai casant în limbajul său decât în cărțile precedente, bizuindu-se atît pe favoarea noului rege, Henric

al II-lea, cit și pe aceea a clerului francez (după cum subliniază unii comentatori), cler care nu privea cu ochi buni manifestările variate ale omnipotenței papale, ce-i încălca direct interesele.

Cartea amintită zgîndărea intenționat rana amorului propriu al francezilor, care-i îndemna pe mulți dintre ei să dorească a se bucura de un tratament special din partea papei printre popoarele catolice, — dar mai ales rana sensibilă a bugetului rațional. Poruncile papale, așa-numitele „decretele“, erau pline de iscodele, care de care mai năstrușnice, pentru a face să se scurgă banii credincioșilor francezi și ai celorlați catolici, prin agențiile locale episcopale, către Sfîntul Scaun. Problema era așa de însemnată, încît Rabelais nu ezită să pună capitolului LIII din *Cartea a IV-a* următorul titlu, grăitor prin el însuși: „Cum este tras în mod subtil aurul din Franța la Roma, în virtutea Decretalelor“. Discutind cu pontiful „papiman“ Homenaz, tovarășii lui Pantagruel, Epistemon și Panurge își exprimă uimirea că peste o sută de mii de ducăți sînt vărsați anual papei de către francezi. Pentru a întări indignarea compatrioților săi, Rabelais îl face pe Homenaz să răspundă cu un aer de îngăduință: „... mi se pare totuși că-i puțin, avînd în vedere că Franța prea creștină (ironie provocată probabil de titlul de „rege prea creștin“ acordat lui Francisc I) este singura hrănitoare a curții romane“. După ce—și proclamă adeziunea necondiționată la politica papală de stîrpire a tot ce este sau poate deveni erezie, Homenaz încheie cu o nerușinată apologie a decretalelor, menită să sublinieze încă o dată puterea fără margini a papei: „Oare cine face ca Sfîntul Scaun apostolic din Roma să fie atît de temut în univers, din totdeauna și astăzi—încît, de voie, de nevoie toți regii, împărații, potențații și seniorii atrîrnă de el, țin de el, sînt încoronați, confirmați, autorizați de el, vin aci [la Roma] să se ploconească în fața pantofului mirific al cărui portret l-ați văzut, ori să-l pupe cu de-a sila? Frumosele Decretele ale lui Dumnezeu“¹⁶). Intervertirea aceasta a planurilor, a celui divin cu cel uman, ținută de o mare seninătate și convingere cu care „decretează“ la rîndul său Homenaz, sînt procedee ce dau satirei rabelaisiene o forță subminantă fără pereche. Cele cîțva ironii mai crude plasate aici puneau dintr-odată sub semn de întrebare întreaga vasalitate a puterii laice față de cea clericală, vasalitate ce subsista încă, în ciuda tuturor încercărilor de eliberare.

E destul de simplu să arătăm cît de profund greșeau criticii burghezi care socoteau detașabilă viața lui Rabelais de opera acestuia. Satira antipapală, prezentă încă în *Pantagruel*, unde Epistemon, făcea haz de chipul caraghios în care papii își tirie zilele în infern (de ex: Bonifaciu al VIII-lea strînge spuma de pe oale, Alexandru al VI-lea Borgia prinde șoareci etc.) — satira aceasta s-a accentuat simțitor în *Gargantua*, proporțional cu înmulțirea experiențelor directe ale scriitorului. În *Gargantua*, el își va îngădui un șir întreg de calambururi în jurul cuvîntului „papă“, prilej de demascare a celor mai comune trăsături de caracter ale ocupanților Sfîntului Scaun. Jocurile de cuvînte sînt destul de greu de redat în romînește, pentru că inventivitatea rabelaisiană în materie de echivocuri întrece orice așteptări: „... dar atunci tu vei fi *papillon*, scrie Rabelais, [adică „păpișor“ și „fluture“ în același timp] și drăguțul acesta

16) Cf. *Opere*, ed. P. J., vol. IV, p. 203, 206.

de *papeguay* [„papă voios“ și „papagal“] va fi un *papelard* perfect [ipocrit și „linge-talgere“¹⁷⁾]. Referirile acestea mai mult decît transparente la purtările papei, sînt din 1534, anul primei ediții a lui *Gargantua*; cît de strîns se înlănțuiesc ele cu detaliile din scrisorile pe care Rabelais le trimitea după doi ani, din Roma, episcopului de Maillezais! Pe atunci, papa pregătea primirea fastuoasă a lui Carol Quintul; în acest scop, el nu se dădea în lături de la nici o fărădelege și, ca să deschidă o stradă nouă care să-l uimească pe monarh, nu stătea la gînduri să dărîme case și biserici — bineînțeles, fără a despăgubi pe cineva. De aceea Rabelais constata adînc întristat, la 15 februarie 1536: „E o jale să vezi ruinile bisericilor, palatelor și caselor pe care papa a pus să le dărîme și să le nimicească pentru a construi și a nivela drumul. Cit despre celelalte cheltuieli, și le-a scos din taxele puse asupra colegiului domnilor cardinali, a ofițerilor curteni, a meseriașilor orașului, mergînd pînă la vînzătorii de apă“¹⁸⁾. În lumina acestor rînduri, ironiile lui Panurge la adresa solemnității „papagalului“, ca și declarațiile sale mai puțin voalate despre aerul năîng al acestuia, așa cum le întîlnim la un moment dat în *Cartea V-a*, nu mai conțin nimic extraordinar — fiind continuarea perfect normală a felului de a gîndi rabelaisian.

Atacînd papalitatea, Rabelais nu se socotea totuși cu un dușman imediat, chiar dacă instituția pomenită îi provoca atîtea accente de mînie și dispreț. „L'antiphysie“ cum o numea el — adică tot ceea ce stătea împotriva firii, a legilor naturii și a menirii omului ca atare — era reprezentată în stricta lui apropiere, sub cele mai caraghioase și respingătoare forme, pe de o parte de călugări, pe de altă parte, de teologii Sorbonei și restul clerului „regulat“: cardinali, episcopi etc. — adică oastea și ofițerul papei. Fără să greșim, putem socoti aceste categorii de slujbași ai bisericii drept principalul obiectiv al satirei lui Rabelais. După cum se știe, scriitorul nostru s-a izbit, în nenumărate rînduri, și de unii și de alții — iar constatările lui (ca și ale tuturor umaniștilor vremii) sînt satirice fie numai și prin simpla raportare a faptelor, fără strădania autorului de a-și clarifica poziția față de ele — într-atît faptele ca atare jignesc pînă și cel mai elementar simț moral. Vom vedea însă de îndată ce note poate atinge satira, atunci cînd crudei realități i se adaugă și comentarul rabelaisian.

Ca toți reprezentanții Renașterii, Rabelais iubea frumosul și nu numai în operele de artă, dar pînă și în ținuta umană; după cum Castiglione cerea curteanului său puritate în moravuri — dar și în vestimente — tot astfel și în mănăstirea Thélème, imaginată de autorul lui *Gargantua*, nu erau primiți decît oameni frumoși din toate punctele de vedere. Firește, minimul în acest sens îl reprezenta curățenia, îngrijirea trupului. Sub acest raport, și călugării dar și teologii Sorbonei lăsau extrem de dorit, neglijența fiind în concepția lor o dovadă în plus a preocupărilor exclusiv pentru „curățenia sufletească“. Trăsătura repugnantă de care vorbim nu e un detaliu, sau o remarcă făcută de Rabelais în treacăt, ci o notă generală pentru categoria de care vorbim, și nu e fără legătură cu conformația spirituală a slujitorilor Domnului — ba dimpotrivă. Ca și Erasmus,

17) *Gargantua*, ed. A. L., vol. I, p. 127.

18) *Opere*, ed. P. J., vol. VI, p. 86.

Rabelais a trebuit să suporte direct mizeria conviețuirii îndelungi cu asemenea vietăți dizgrațioase. Dezgustul său se face resimțit de pildă în *Gargantua*, atunci când se referă la legământul făcut de „sorbonici” (unul dintre numele de batjocură pe care el îl dădea teologilor Sorbonei) de a nu se mai spăla până nu vor lichida diferendul ivit între ei și Janotus de Bragmardo, strălucitul lor coleg, despre care vom mai vorbi, — lichidare ce va surveni, după părerea lui Rabelais, „la cele mai apropiate calendre grecești”.

E lesne de înțeles că asemenea „oameni” rămăneau cu totul insensibili, „cuiрасаți” am zice, în fața frumosului, de orice natură ar fi fost el, preocuparea lor de bază fiind satisfacerea cit mai deplină a poftelor lor trupesti, cărora le erau robiți în chip animalic. La un moment dat, Epistemon istorisește că aflindu-se în vizită la palatul Strozzi din Florența, un călugăr din Amiens, un anume Bernard Lardon (cum s-ar zice „Slăninosu”) și-ar fi dat astfel cu părerea, privind minunățiile de artă din palat: „Pre legea mea, fiilor, mai curind mi-ar plăcea să văd un pui gras și bun la țigla. Porfirurile acestea, marmora aceasta sînt frumoase. N-o să cuvîntez nimic de rău despre ele; dar plăcintele de Amiens sînt mai bune, după părerea mea”¹⁹). Gargantua și Pantagruel, ca și toți tovarășii lor, sînt și ei buni băutori, făcînd cînte meselor; dar la ei îngurgitarea nu e un scop în sine, ea e însoțită de discuții aprinse, de teoretizări felurite, sau măcar de un torent de glume, de o veselie sănătoasă, omenească. Nimic din toate acestea la reprezentanții clerului, în cazul cărora îmbuibarea e un act foarte departe de a ne trezi și nouă apetitul. Fripturile și oalele cu vin se transformă la ei în adevărate obiecte de cult, cercetate și adorate mai insistent decît oricare chivot.

Principiul de bază al celor ce se adăposteau prin mănăstiri suna, de fapt, cam așa: „*brevis oratio . . . longa potatio*”, iar chemarea pe care și-o adresa cel mai frecvent nu era „*venite adoremus*”, cum ar fi trebuit să-și spună la utrenie, ci . . . „*venite apotemus*”²⁰). A bea „ca un stareț [cordelier]”, „ca un templier”, „a bea teologal” sînt comparații obișnuite în *Gargantua și Pantagruel*, care trebuie citite „a-și bea și mințile”. Deprînși să treacă „*de missa ad mensam*” („de la messă la masă”), călugării se hrănesc virtuos, „ceea ce e scopul unic și prima intenție a întemeietorilor [ordinelor călugărești] avînd în vedere faptul că ei nu mîنینcă niciodată pentru ca să trăiască; ei trăiesc ca să mîنینce și nu au pe lumea asta decît viața lor”²¹). Printre „gastrolatrii” întîlniți în expediția porocită de eroii lui Rabelais în *Cartea a IV-a*, e ușor să-ți zărim pe teologi și pe călugări, alături de ceilalți leneși „adoratori ai pînteceleui”. „Pantagruel îi compara cu ciclopul Polifem, pe care Euripide îl pune să glăsuiască astfel: „- Nu-mi aduc jertfă decît mie (zeilor deloc) și acestui pîntec al meu, cel mai mare dintre toți zeii.”²²) Iar ca medic, Rabelais recomanda, prin gura unuia din ucenicii Chintesenței, drept panaceu, călugăria — căci numai cine nu se putea întrema, îngrășîndu-se, nici pe această din urmă cale, se putea socoti cu desăvîrșire pierdut.

19) *Opere*, ed. P. J., vol. IV, p. 66.

20) „Rugăciune scurtă . . . chef îndelungat”; în loc de „veniți să ne rugăm” . . . „veniți să bem.” Cf. *Gargantua*, ed. A. L., vol. II, p. 347.

21) *Opere*, ed. P. J., vol. III, p. 83 (Sublințierea noastră).

22) *Ibidem*, vol IV, p. 222.

Lăcomia e soră bună cu lenea și huzurul — și viața clericului o dovedește din plin. Panurge se consideră de aceea un risipitor mărunț pe lângă episcopii ce-și mincau într-o singură zi veniturile pe un an sau pe doi înainte — fără să rămână însă vreodată, ca el, în suferință — pentru că binecredincioșii stăteau cu miile la îndemină, gata să-i ajute, cu voie, fără voie, la asemenea mari și frecvente necazuri. Pe bună dreptate spunea Panurge că clericii trăiesc ca niște „semizeii“, avându-și asigurat raiul de două ori (cel puțin după părerea lui), petrecind, în tot cazul, până una, alta, aci pe pământ, ca într-un alt eden. Trebuie să adăugăm însă că dacă Adam și Eva nu cunoșteau încă desfrământarea (deși erau socotiți „păcătoși“), apoi călugării din veacul lui Rabelais depășiseră de mult ignoranța strămoșilor. Fratele Jean des Entommeures era din această pricină mult mai puțin „năgulitor“ cu ei decât l-am văzut mai sus pe Panurge, asemuindu-i de-a dreptul cu ciniile.

Toate acestea fac din călugări o speță dezgustătoare și inutilă. Ne-fiind buni de nimic, decât de rele, Eudemon îi compară cu bondarii ce dau tircoale stupilor, pindind momentul cind să se înfrupte din truda albinelor, — iar Gargantua, valorificându-și lecturile din Plutarch, îi tratează ca pe niște maimuțe: „...dacă pricepeți pentru ce e mereu batjocorită și hărțuită o maimuță într-o familie, veți înțelege și pentru ce, fie tânăr, fie bătrîn, toată lumea fuge de călugari. Maimuța nu păzește casa ca un ciine; nu trage carul, ca boul; nu dă nici lapte și nici lînă ca oaia; ea nu duce poveri asemenea calului“²³). Maimuța strică totul, murdărește totul; hazul pe care-l stirnesc gesturile ei caraghioase nu răscumpără pagubele pe care le produce.

Ca să ne întregim portretul slujitorilor Domnului, așa cum îi vede Rabelais, e nevoie să mai adăugăm la trăsăturile pomenite, pe de o parte ignoranța lor, pe de alta, și în strînsă legătură cu aceasta, vorbirea umflată și goală — salvatoare pentru ei în orice împrejurare. Călugării nu studiază nimic, „de frica oreioanelor“, cum zice fratele Jean, — precum și pentru că ar fi ceva monstruos să vezi un călugăr savant. Cît despre teologii Sorbonei, e drept că citesc mult, dar mai bine n-ar face-o, fiindcă mai rău se prostesc, muncindu-se într-una cu dog e și raționamente, care de care mai abstruze.

Sorbona ajunsese din pricina învățămîntului scolastic pepiniera unor savanți de felul vestitului Janotus de Bragmardo, imortalizat în satira lui Rabelais; chiar dacă nu era direct periculos, el era însă, ca toți confracții lui sorbonarzi, infinit de ridicul. Facem cunoștință cu el în clipa cind se înfățișează înaintea lui Gargantua, ca să-l roage să restituie clopotele de la Notre Dame de Paris, pe care bunul uriaș le atîrnase la gîtul iepei sale „Maestrul Janotus, tuns à la Caesar (adică chel), impondibil cu lyrîpionul [capîșonul] său teologal și cu stomacul bine imunitat cu azimă de la cuptor și apă sfințită de la pivniță, s-a transportat la locuința lui Gargantua, minînd înaintea sa trei aprozi (aci e un joc de cuvinte intraductibil, prin care aprozii sînt transformați în viței) cu botul roșu și tîrînd după el cinci sau șase maeștri inerți (cuvînt strecurat ca din greșeală în loc de „magistri in artibus“), murdari din cap pînă-n picioare“²⁴). În vorbirea lui Janotus, Rabelais a strîns la un loc

23) *Gargantua*, ed. A. L., vol. II, p. 339.

24) *Ibidem*, vol. I, p. 165-166.

cele mai poznașe cuvinte, forjind anume o bună parte din ele după canonul sorbonagru și împopoțonind cuvântarea teologului cu o mulțime de latinisme macaronice, în scopul maximei satirizări. Argumentarea maestrului Bragmardo este „impecabilă“, excluzând orice replică. Ea ne lasă și astăzi perplecși — până ce ne dezmeticim și căm drumul cascadelor de ris ; iată traducerea ei după latineasca marelui savant : „Orice clopot clopotitor clopotind în clopotniță, clopotind prin clopotire, face pe clopotari să clopotească clopotitor. Parisul să aibă clopote. Ergo gluc! Ha, ha, ha ! Ori a n vorbit ori nu !“²⁵⁾. Desigur, mai „sorbonicolificabilitudinissement“ nici nu se putea demonstra necesitatea retrocedării clopotelor, — și Gargantua cedează, după cum se cuvenea, făcând gestul de grație. Dar nu numai argumentarea și vocabularul erau stupide la sorbonarzi; înseși temele cu care-și zdruncinau mințile erau toate sucite. Când ajung, în sfârșit, în regatul Entelechiei, pe care-l stăpânește doamna Chintesență, Pantagruel și soții săi au ocazia să facă cunoștință cu o serie de „cercetători“, care-și bat capul cu cele mai anapoda probleme ; episodul în cauză ne aduce aminte de procedeul satiric similar utilizat de Swift.

Atacul anticlerical este desfășurat de Rabelais fără nici o cruțare. După cum arată el, până și simpla încrucișare pe drum cu purtătorii de sutane e primejdiaosă pentru oamenii de bine ; probă uraganul pe care trebuie să-l înfrunte pe mare tovarășii lui Pantagruel (și pe care cel mai greu îl suportă bietul Panurge), când se întâlnesc cu cele nouă corăbii încărcate cu călugări catolici, mergând probabil la conciliul trentin.

Răfuindu-se cum trebuie cu catolicii, Rabelais nu se poartă mai blind cu adepții lui Calvin — căci și unii și alții sintfiii aceleiași mame, L'antiphysie: „De atunci, ea i-a născut pe matagoți [maimuțoi, nebuni bătrini], pe cagoți [ipocriți], și pe papelarzi [lingăi-prefăcuți], pe maniacii pistoleți ; pe calviniștii demoniaci, impostori de la Geneva ; pe puterbii turbați [după numele lui Puits Herbault, călugărul de la Fontevrault, care îl atacase personal pe Rabelais], pe brifali [frați laici care cerșeau pentru niște călugărite ce-i întrețineau], cafarzi [prefăcuți], șatemiți [mîteblinde], canibali și alți monștri diformi și sucit făcuți, împotriva Naturii“²⁶⁾. Toți aceștia slujesc obișnuit drept aperitiv la ospetele diavolului, atunci când nu se transformă ei înșiși în draci, potrivit zicalei fratelui Jean : „din călugăr tinăr iese drac bătrîn“. Lumea e plină de ei și sint cea mai mare calamitate pe capul bieților creștini. Rabelais știe bine pentru ce li s-a înmulțit speța într-atîta : țara e plină de calici — printre care mulți sint leneși, ori înclinați la rele. Aceștia au prins de veste că-și pot găsi un adăpost sigur și o hrană după pofta inimii numai la călugărie, în ciuda regulilor monahale, pe care nu se mai găsesc proști să le respecte. De aceea dau busna cu toții în mănăstiri, așa fel încît, în loc să dai cu o piatră într-un ciine, ți se întîmplă să nimerești într-un călugăr. Toate ticăloșiile acestora s-ar îndura poate mai ușor, dacă la ele nu s-ar adăuga totdeauna *fațărnica*, care îi scotea din sările pe oamenii Renașterii, și pe Rabelais înaintea tuturor. „Cagoți“, „cafarzi“, „șate-

25) *Gargantua*, ed. A. L.; vol. I, p. 168 și urm. „Ergo gluc“ însemna în limbaj scolastic că raționamentul nu duce la nici o concluzie; Rabelais îl pune intenționat în gura lui Bragmardo.

26) *Opere*, ed. P. J., vol. IV, p. 138-139.

miți" etc. — s-ar părea că scriitorul ar fi în stare să le găsească nume de batjocură la infinit, într-atît îi era de nesuferită tagma ipocriților.

În condițiile epocii, Rabelais nu putea nicidecum să se declare ateu, chiar dacă spre aceasta l-ar fi îndemnat cunoștințele și experiența sa. Ar fi însemnat să pășească de îndată pe rug, cum pățiseră pînă și protejații Margaretei de Navarra (Berquin, ars în 1529 și Jean Michel, în 1539), — ori mai tîrziu, prietenul din Lyon al lui Rabelais, Etienne Dolet, ars la Paris, ca eretic, în 1546. De asemeni, Rabelais nu putea ataca textele sacre; cu toate acestea, ici și colo îi mai scapă cîte o ironie și la adresa lor, în special în *Cartea a IV-a* (care rămîne cea mai înverșunată dintre toate cîte le-a scris, incontestabil, dintr-un capăt la celălalt, Rabelais). Cît despre rugăciuni, însuși fratele Jean afirma, la un moment dat, că nu crede în ele — și avem toate motivele să vedem, ca într-o oglindă aburită, în figura acestui călugăr șugubăț și de treabă, însăși imaginea marelui scriitor satiric ²⁷⁾.

În ce-l privea, el nu se ținea deloc obligat să considere „Decretalele“ drept texte sacre, cu toate că emanau de la locuitorul lui Dumnezeu pe pămînt, și în ciuda faptului că Sorbona făcea mare caz de ele. Aceste constituții pontificale, privitoare la disciplină și la diferite chestiuni de organizare a clerului, sînt maltratate cît se poate de crud de către personajele lui Rabelais, în special de Panurge. Nici barem hîrtia pe care sînt scrise nu mai poate fi bună de nimic, de vreme ce, după mărturia lui Eudemon, nu-i chip să învești ceva în ea, că lucrul se și preface pe dată în otravă — în așa măsură e impregnată ea însăși de venin. Poruncile pe care le duceau în toate „guberniile“ papale „decretalele“, erau sortite să întrețină supunerea oarbă față de canoane, sprijinind în același timp, în mod energic, educarea tinerelor generații în spirit scolastic medieval. Pentru toate aceste pricini ele nu aveau de ce să-i fie dragi lui Rabelais.

Amintirea a ceea ce putea să reprezinte o instituție de învățămînt în vremea sa, în condițiile dominației și controlului absolut al bisericii, îl face pe scriitor să se cutremure. La colegiul Montaigu, de exemplu, unde învățase printre alții și Erasmus, cei două sute de elevi viețuiau într-o mizerie fizică și spirituală care-l cobora mai prejos nu numai de ocași, ci și de ciini, fapt ce-l silea pe Ponocrates să spună că „de-ar fi regele Parisului“, iar da foc. Inutil să mai menționăm că bătaia stătea la baza întregului sistem educativ. Rabelais încerca chiar să documenteze, în mod ironic, pentru ce e necesar să-i tragi pe elevi de urechi: zguduirea capului pune mintea în mișcare, lucru foarte util prin el însuși — dovadă că toți marii profeți ai lumii sînt de felul lor agitați și nervoși, clătîind din cap într-un anume chip, nu prea deosebit de acela al nebunului Triboulet, chemat odinioară să-l lămurească pe Panurge dacă trebuie sau nu să se însoare. ..

Crescuți, din generație în generație, într-unul și același stil, nu e

27) H. Lefebvre (*op. cit.*, p. 203-204) vede în fratele Jean un fel de replică masculină a Ioanei d'Arc — o incorporare a geniului național și popular al Franței. Această apropiere interesantă nu ni se pare însă că ar exclude-o pe a noastră — dacă seiau în considerație mai ales trăsăturile la care ne referim aci și faptul că Rabelais însuși a fost călugăr.

de fel surprinzător că magiștrii de toate categoriile puteau fi în stare să ceară, de exemplu, elevilor să învețe alfabetul... de la coadă la cap, așa cum e silit să se nevoiască bietul Gargantua „cinci ani și trei luni“, sub privegherea strasică a strașnicului doctor în teologie Thubal Holoferne, — care îl mai desfăta pe deasupra pe învățacel și cu scrierea gotică. Să fi trăit Creangă acolo, în acele zile, n-ar fi zis nici mai bine, nici mai rău, decât a făcut-o referindu-se la manualele din care-și „sorbeau“ învățătura catiheții de la Fălticeni „cumplit meșteșug de timpenie, doamne ferește!“

Chiar și într-o prezentare sumară ca aceea de mai sus, cele arătate ni se par îndestulătoare pentru a ne putea face o idee despre obiectivele și ascuțișul satirei rabelaisiene. De la monarh pînă la ultimul cămătar, de la papă la ultimul călugăraș, nimeni — afară de oamenii simpli din popor — n-a scăpat de risul său sfichiuitor.

Spre deosebire însă de multe alte satire — dinainte și după *Gargantua et Pantagruel* — monumentala operă a lui Rabelais nu s-a mărginit numai să înșire defectele dușmanilor și să le ia în deridere. Noutatea satirei lui are două aspecte, unul mai de preț decât celălalt. Mai întâi, Rabelais nu distruge pentru că așa i-ar dicta ingeniumul său, demonul „satiric“ (ca să zicem așa), care-l stăpînește și căruia nu i se poate opune. Cu alte cuvinte, pe el nu-l interesează atît actul dărimării însăși, cît mai ales ceea ce pune în loc. Nimicînd Sorbona, colegiul din Montaigu, ori canoanele — din toate punctele de vedere, strimte — a'e benedictinilor, el nu e încă satisfăcut. Rabelais nu e omul ruinilor. El clădește în locul acestor vechituri insalubre, instituții noi, cu moravuri noi, potrivite unor oameni noi, pe care-i vrea mereu frumoși, tineri, liberi. Este ceea ce face atunci cînd îl înlocuiește ca educator al lui Gargantua pe Holoferne cu Ponocrates, cînd îl pune pe Pantagruel să rezolve, o dată pentru totdeauna, (și numai prin bunul simț) procesele mereu aminate după metoda Bridoye, cînd ni-l arată pe Gargantua trimînd la vetrele lor pe prizonierii luați după înfrîngerea bătaiosului Picrochole, umplîndu-i și de daruri, spre marea lor surpriză, — e ceea ce face, în sfîrșit, atunci cînd clădește din temelie mîndra sa abație Thélème și se pune strajă la porți, pentru ca să nu pătrundă înăuntru nici un grăunte din toate păcatele lumii vechi. Cu aceasta, opera lui Rabelais se înalță dintr-odată cu mult deasupra celorlalte satire, anticlericale sau altfel, care o precedaseră. E destul să încercăm să ne amintim cîteva din notele dominante ale gândirii sale, despre care vorbeam în capitolul precedent, note ce constituiau însăși filozofia în numele căreia pornea la atac, pentru ca să deslușim imediat că în locul fiecărui principiu medieval de viață închistată pe care îl doboară, Rabelais înstituie un altul nou, luminos, potrivit cu cele mai avîntate idealuri renascentiste pe care le putuse hrăni Italia, ori marii lui contemporani, străluciții umaniști Erasmus de Rotterdam, Guillaume Budé, Luis Vives.

Cealaltă trăsătură nouă, inestimabilă, necunoscută încă pînă la dînsul, este arta de a da viață, *într-o operă satirică*, la numeroase personaje pozitive — reprezentînd unul din principalele motive pentru care satira în cauză este în stare să înfrunte mileniile. Născocind eroi fantastici, Rabelais, întocmai ca orice creator popular, n-a stat o clipă pe gînduri să-i pună să se miște, să vorbească și să se manifeste mereu

ca niște oameni — aidoma acelora cărora le putea da coate pe drum, prin târg, prin hanuri, și cărora știa să le înțeleagă sufletul dintr-o ochire. Opera rabelaisiană e înălțată astfel pe culmile artei nemuritoare prin realismul ei satiric, de factură net populară, — trăsătură fundamentală pentru care humuleșteanu Creangă ne apare — pe deasupra deosebiriilor de timp, loc și cultură — ca un frate al lui Rabelais întru creație.

ОБЪЕКТИВЫ САТИРЫ В РОМАНЕ РАБЛЭ „ГАРГАНТЮА И ПАНТАГРЮЭЛЬ“

Краткое содержание

Настоящий текст представляет собой III-ью главу работы озаглавленной „Сатира Раблэ“; остальные имеют следующие заголовки: I гл. „Человек и эпоха“, II гл. Жизнеутверждающий характер мышление Раблэ“, IV гл. „Мастерство сатиры Раблэ“.

Раблэ не ограничился изложением своих взглядов. Он понял что для проведения их в жизнь, для уничтожения феодальных порядков неизбежна жестокая борьба. Единственным оружием, находившимся в его распоряжении, был смех; и он мастерски использовал его. „Гаргантюа и Пантагрюэль“ является несомненно, одной из наиболее резких и гневных сатирических зарисовок в мировой литературе. Идеалистическая критика не находила, однако, в этом произведении ни капли горечи.

Естественно, что в то время. Раблэ не мог вести систематической атаки против феодальных прав и учреждений. В его романе мы присутствуем при своеобразном „танце смерти“, перед нашим взором проходят беспорядочной толпой короли, папы, аристократы, монахи. Несмотря на то, что он пользовался некоторое время благосклонностью короля, несмотря на то, что прекрасно знал, что единственной силой, способной противостоять всемогущей церкви, была монархия, Раблэ не остановился перед разоблачением тиранов. Его отношение к аристократии также резко отрицательное. Остановимся, например, на советниках Пикрошоля: ими движет страсть к деньгам; но, несмотря на это, они относятся с высокомерным презрением к неотесанному Грангузье, накапливающему богатства. Это весьма характерно для аристократа, презирающего труд и зависящего от предприимчивого буржуа.

Сама эта буржуазия, решавшаяся в XV-XVI вв. на дальние путешествия исключительно в целях обогащения, не вызывает особой симпатии Раблэ. Он нападает главным образом на ростовщиков, стяжателей, скупцов, которых изгоняет из Телемского рая, как падших ангелов. Изгоняются также судьи и адвокаты. Это опять-таки показательно. Автор „Гаргантюа“ был хорошо знаком с этой средой. Незабываемые сатирические образы Гриппемино и Бридуа навеяны, повидимому, реальными событиями жизни автора.

Можно с уверенностью сказать, что злейшим врагом своим Раблэ считал духовенство. Он осуждает папство, которое посредством „декретов“ и гнусных агентов, ловко „тянет“ деньги из Франции и переводит в Рим.

Рабля позволяет себе всевозможные каламбуры и остроты связанные с самим словом „пант“ и даёт беспощадную критику злоупотреблений Ватикана. Показательно почти полное совпадение разоблачения папства в „Гаргантюа“ (1534) со взглядами, изложенными Рабля в 1536 г. в письме к одному епископу, проживавшему в Риме.

В отношении монахов сатира Рабля неистощима. Они являются по его мнению гнуснейшими существами. Ему противны их нечистоплотность, жадность, пьянство, разврат и невежество, а более всего их бесчеловечное лицемерие.

Сатира Рабля не затрагивает народа. Она постоянно направлена против эксплуататоров. И целью её является не просто страсть к разрушению, а стремление создать на обломках феодализма новую свободную и счастливую жизнь для всех людей стремящихся к правде, жизнь соответствующую передовым идеалам Возрождения.

Сатирический реализм Рабля, возникший на народной основе, позволяет нам — учитывая различия времени, места, культуры — сблизить этого титана французской прозы с румынским писателем И. Крянгэ.

LES OBJECTIFS DE LA SATIRE DANS „GARGANTUA ET PANTAGRUEL“

Ce texte représente le 3-e chapitre d'une étude intitulée „La satire de Rabelais“ — les autres chapitres étant : I — „L'époque et l'homme“ ; II — „La pensée rénovatrice de Rabelais“ ; IV — „L'art de la satire chez Rabelais“.

Rabelais n'a pas seulement énoncé les valeurs nouvelles auxquelles il croyait ; il a compris qu'il fallait lutter âprement pour les voir s'imposer — pour arriver au renversement de l'échafaudage féodal, dont les principaux piliers (assez durs encre) n'étaient que les formes les plus diverses de „l'antiphysie“. La seule arme dont il disposait à ce but était son rire ; il s'en est génialement servi dans son *Gargantua et Pantagruel*, qui reste sans doute l'une des plus corrosives satires de la littérature mondiale, bien que les opinions des critiques idéalistes soient nettement contraires à l'admission de toute espèce d'aigreur dans cette oeuvre.

Comme il était normal, Rabelais ne s'est pas attaqué d'une manière systématique aux moeurs et aux institutions féodales. C'est à une sorte de „danse de la mort“ que nous sommes témoins dans ce roman, qui fait défiler devant nous, pêle-mêle, les rois, les papes, les nobles et les moines. Encore qu'il eût temporairement joui de la faveur du roi et qu'il eût compris que la monarchie était à son époque la seule force en état de combattre l'église omnipotente, Rabelais n'a pas hésité de dénoncer l'esprit aventurier et surtout le permanent arbitraire des tyrans (cf. Picrochole et Anarche). Vis-à-vis des nobles il n'a pas eu d'égards non plus. Regardons, pour tout exemple, les conseillers de Picrochole : ils sont menés dans leur actions par la seule passion de l'argent (inculquée à la noblesse française par le luxe italien connu durant les

guerres de la fin du XVe siècle)—et cependant ils affirment leur plus haut dédain pour ce rustre de Grandgousier, qui perd son temps à amasser des richesses. C'est, portée sur un autre plan, la rancune spécifique du noble qui méprise le travail et qui est devenu le débiteur du bourgeois actif.

Cette bourgeoisie elle-même qui risque de longs voyages aux XVe et aux XVIe siècles, rien que pour s'enrichir le plus rapidement possible, n'est pas trop agréable à Rabelais. Il s'en prend surtout aux usuriers comme aux avarés, qu'il bannit sans pitié, comme des anges déchus, de son admirable abbaye de Thélème. Les mêmes avarés seront retrouvés par Epistemon en enfer, soumis à des besognes représentant tout comme dans la *Divine Comédie* la réplique de leurs anciennes passions terrestres.

Rabelais exclue à la fois de Thélème les juges et les avocats („les chats-fourrés“), de même que toutes les catégories de „chicanous“. Le geste est extrêmement éloquent. L'auteur de *Gargantua* qui a connu à Poitiers, comme à Paris, la famille juridique, en a gardé une vive impression. C'est pour cela qu'il a créé de toutes pièces son Grippeminaud (l'alter ego du président du parlement de Paris, qu'il a cloué au pilori à l'aide d'un simple tic verbal : „or ça“) et l'inoubliable maître Bridoye dont les arrêts dépendent d'un coup de dé.

On peut affirmer que l'ennemi le plus acharné de Rabelais — et sa bête noire — a été pendant toute sa vie le clergé. Il a condamné la papauté qui par ses „Décrétales“ et par des agents odieux comme Homenaz „tire subtilement“ l'argent de France à Rome. Rabelais se permettra toutes sortes de calembours autour du nom même du pape („papillon“, „papeguay“, „papelard“) et il entreprendra une critique sans merci des abus du Vatican. Fait concluant : la dénonciation de la papauté (*Gargantua*, 1534) coïncide presque avec les vues exprimées dans les lettres qu'il adressait de Rome, en 1536, à l'évêque de Maillezaïs.

Pour ce qui est des moines, Rabelais n'en finirait plus s'il s'agissait de leur trouver des sobriquets : cagots, matagots, caffards, etc. ; c'est dire qu'ils représentent à ses yeux les êtres les plus rebutants. Il abhorre leur crasse, leur gloutonnerie comme leur ivrognerie, leur débauche ainsi que leur ignorance—mais, par-dessus tout, leur hypocrisie nonpareille. Il faut retenir que Rabelais ne fait point de différence entre les catholiques et les calvinistes, entre les „putherbes enraigés“ et les „démoniacles calvins.“

À l'exception de l'ignorance — et seulement à un certain point de vue—les théologues de la Sorbonne ne se distinguent en rien de leurs confrères entrés dans les ordres ; l'inégalable Janotus de Bragmardo en est la preuve vivante.

Il est aisé de comprendre qu'à un temps où l'église catholique dictait par de tels représentants dans tous les domaines de la vie spirituelle, l'instruction et l'éducation des enfants fussent confiées à des Holoferne, à de véritables bourreaux de l'entendement humain.

Les attaques de Rabelais ont épargné le peuple ; elles ont été constamment dirigées contre les classes opprimantes. Ce qui constitue pourtant l'élément tout à fait nouveau de sa satire c'est qu'elle ne s'amuse pas tout simplement à détruire ; Rabelais n'est pas l'homme des rui es.

À la place des institutions insalubres qu'il vient de démolir, il en instaure d'autres, où jouiront d'une vie plus belle et plus libre conforme aux idéals les plus avancés de la Renaissance—tous ceux qui aiment la vérité.

Le réalisme satirique de facture nettement populaire, qui leur est commun, nous fait rapprocher — nonobstant les différences de temps, de lieu et de culture—le grand conteur roumain I. Creangă du premier titan de la prose française.

LUPTA ÎNTRE PROGRES ȘI REACȚIUNE ÎN ROMANUL LUI THOMAS MANN *ZAUBERBERG*

D E

H. PERETZ

Ca majoritatea romanelor mari ale maestrului: *Buddenbrooks* (Familia Buddenbrook), *Joseph und seine Brüder* (Iosif și frații săi), *Lotte in Weimar*, romanul *Zauberberg* crescuse din intenții epice modeste. Apărut în 1924, fusese plănuț și schițat cu mult înainte. Primul impuls îl dă o vizită făcută de autor soției sale, care în vara anului 1913 se afla pentru cură la un sanatoriu din Davos. Victor Mann, cel mai tînăr dintre frații Mann, ne vorbește în memoriile sale despre această vizită. Medicii, care reprezentau în același timp și interesele comerciale ale sanatoriului, afirmau că au descoperit la Thomas Mann simptomele unei boli de plămîni, încercînd în felul acesta să-l rețină. El însă nu se lăsă cuprins de vrajă, ca eroul romanului său, ci fugi, ducînd cu el motivul cîin care urma să ia naștere o scurtă nuvelă satirică, o parodie a nuvelei *Mourtea la Veneția*.

Pînă în 1924, cînd apare romanul, nuvela proiectată se transformase într-o mare epopee umanistă cu intenții educative, într-o operă în care se concentra experiența cîștigată de poet în decursul celor unsprezece ani, într-o frescă a societății burgneze zogrăvită critic de un contemporan care se analizează critic pe sine însuși.

Tînărul Thomas Mann a afirmat o dată că în toate operele sale epice și eseistice vorbește în fond numai despre sine însuși. Cu ironia subtilă care-l caracterizează își mărturisește „înclinarea aproape bolnăvicioasă spre autobiografie”. Aceasta înseamnă că regăsim pe prozatorul Thomas Mann atît în patriarhul Iacob, cît și în tînărul Iosif, atît în compozitorul Leverkühn cît și în Serenus Zeitblom, în Goethe și în sfîrșit în Hans Castorp, eroul din *Zauberberg*.

Această „înclinare spre autobiografie” explică locul important ce revine interpretărilor și explicațiilor autobiografice în înțelegerea operei scriitorului.

Prima aluzie la *Zauberberg* o găsim în *Considerațiile unui apolitic*. Pornind de la formularea compozitorului Hans Pfitzner despre „simpatia pentru moarte”, Mann vorbește de intenția de a scrie un mic roman „în care un tînăr, ajuns într-un mediu moral periculos, e situat între doi educatori la fel de ciudați: un literat umanist, reitor și om al progresului, și un mistic, reacționar, apărător al iraționalismului oarecum rău

famat. A trebuit să aleagă, tînărul, între datoria față de viață și fascinația descompunerii față de care nu era insensibil". „Formularea „simpatia pentru moarte" — continuă autorul — era o componentă tematică a compoziției" (1, p. 425).

Lupta între sănătate și maladie, viață și moarte, lumină și întineric concretizează în chip simbolic lupta între democrație și reacțiune. În momentul acela, pe la 1917, victoria urma să aparțină morții. Ca atare reacțiunea este aceea care învinge.

O a doua aluzie găsim în cuvîntarea „Despre republica germană" din 1922, care constituie aderarea scriitorului la democrație. Spre sfîrșitul cuvîntării Mann constată că „interesul pentru moarte și maladie nu este decît o expresie a interesului pentru viață", și continuă : „aceasta ar putea să constituie subiectul unui roman evolutiv, să se arate că trăirea morții înseamnă pînă la urmă o trăire a vieții, avînd drept scop omul" (2, p. 39).

Cu *Zauberberg* se continuă pe plan mai înalt romanul *Buddenbrooks*, ca roman evolutiv, în care însă nu sînt puse în discuție numai anumite aspecte ale realității burgheze, în special poziția artistului față de societate, ci însuși modul de existență burghez. După apariția romanului *Buddenbrooks*, burghezia din Lübeck îi reproșase lui Thomas Mann conținutul de realitate al cărții. Și *Zauberberg* a fost atacat de un grup de medici oedanți. În răspunsul său autorul numește romanul : „o carte a renunțării ideologice la multe poziții iubite, la multe simpatii periculoase, la vraja și seducția spre care înclina sufletul european", o carte a autodisciplinării. Răspunzînd celor care-l atacau, Mann accentuează că „această carte are o menire. Misiunea sa este de a servi viața; voința sa e sănătatea, jelu lui e viitorul" (3, p. 273).

Vedem deci că atît în concepțiile autorului cît și în romanul său, viața învinge moartea. Aceasta ca rezultat al unei crize ideologice, în urma căreia Mann renunță la naționalismul său conservator și începe să adopte poziții democratice.

Spre deosebire de Heinrich, Thomas Mann a avut o dezvoltare complicată, pe un drum întortochat. Thomas a fost o fire mai cumpănită mai reținută, mai înceată decît Heinrich, calea cunoașterii sale a fost mai lungă. Thomas Mann a parcurs în îndelungata sa viață drumul creator de la influențele decadentismului și scepticismului la un umanism militant. *Zauberberg*, romanul discuției și renunțării la multe poziții ale trecutului, *Lotte in Weimar*, ca reînviere a celor mai nobile tradiții ale clasicismului german, tetralogia despre Iosif, constituie pentru scriitor etape într-o dezvoltare literară și ideologică care culminează în *Dr. Faustus*, roman îndreptat contra antiumanismului nietzschean, realizat politic de naziști. Eroii primelor romane și nuvele ale autorului oglindesc prin pesimismul și resemnarea lor, prin caracterul lor maladiu, descompunerea societății burgheze.

În *Buddenbrooks* maladia unei familii simbolizează simptomele de boală ale întregii societăți. Thomas Mann devine cronicarul descompunerii spirituale a burgheziei, a „dezburchezirii" cum o numește el. Trebuie observat că noțiunea de burghez, respectiv burghezie, în accepțiunea lui Thomas Mann nu coincide cu termenul marxist corespunzător. Burghez la Mann înseamnă păstrător al valorilor culturii burgheze umaniste, bur-

ghez e sinonim cu rațional, moral. Conceptul „bürgerlich“ (burghez) se referă la dînsul numai la perioada de ascendență a burgheziei.

Prin „dezburchezire“ romancierul înțelege destrămarea acestei burghezii în ascendență, transformarea ei în burghezia parazită a fazei imperialiste.

Încă *Buddenbrooks* evidențiasse un mod specific al scriitorului de a privi poziția artistului față de societate. Tematica care domină opera lui Thomas Mann de la primele nuvele pînă la *Zauberberg* este raportul între individ și societate, atitudinea artistului față de viață; acestei tematici îi rămîne de altfel credincios și mai tîrziu.

Ceea ce în realitate e contradicția între artistul izolat și lumea înconjurătoare îi apare autorului ca o contradicție între arta și realitatea în genere.

Apare din aceste opere neclaritatea ideologică a poetului, care vede caracterul odios al realității burgheze, dar nu înțelege încă necesitatea eliberării artistului din cătușele prejudecăților clasei sale, nu înțelege că această eliberare poate avea loc numai dacă artistul găsește un contact creator cu poporul, dacă arta este legată de activitatea politică.

Thomas Mann nu vede deocamdată o cale de ieșire. El stă oarecum „între două lumi, nu se simte acasă în nici una din ele și o duce prin urmare destul de greu“.

Perioada primului război mondial a fost pentru el o perioadă de „căutare și luptă“. Patriotismul fals înțeles l-au dus pe căi greșite, la o atitudine naționalistă, conservatoare, cristalizată în eseu *Frederic cel Mare*, eseu care a stîrnit înăuntrul și în afara granițelor Germaniei o polemică violentă.

Apărarea lui Thomas Mann o găsim în *Considerațiile unui apolitic* scrise în 1917.

Ironia, care se transformă aici adesea în satiră mușcătoare, e îndreptată contra așa-zișilor „litterați ai civilizației“, față de care se străduiește autorul să apere conservatorismul german, „cultura“ germană. Antagonismele puse față în față de autor sînt : cultură și civilizație, Germania și Franța.

Din punct de vedere al evoluției lui Mann, această carte trebuie privită ca o rătăcire ideologică. Și aici, ca și în eseu *Frederic cel Mare* Thomas Mann se identifică direct cu ideologia susținută de marea burghezie. Conservatorismul lui Mann, care în *Tonio Kröger* era îndreptat contra descompunerii și prin aceasta era relativ progresist, se îndreaptă aici împotriva progresului. Autorul apără aceeași Germanie a lui Wilhelm, pe care o satirizase fratele său în *Supusul* și care fusese la el însuși subiectul unei critici făcută cu subtilă ironie. Th. Mann își apără punctul de vedere în ample comentarii, îndreptate contra concepțiilor „litteraților civilizației“, printre care socotește și pe fratele său. În timp ce Heinrich Mann stă de partea progresului și a democrației, Thomas apără monarhia și conservatorismul, muzica romantică a lui Wagner și romantismul nietzschean, care îi apar ca amenințate de progres și de literatură. Autorul începe însă să-și dea seama de șubrezenia pozițiilor apărute, definindu-și acțiunea combativă drept „o luptă defensivă în stil mare, dată în conștiința deplină a lipsei de perspectivă“.

Considerațiile unui apolitic încheie o primă perioadă în evoluția

scriitorului pentru a face loc unei noi perioade, în care își dezice în cea mai mare parte concepțiile sale vechi, eronate. Aceasta nu se petrece de la o zi la alta; a durat multă vreme până ce Thomas Mann a învins concepțiile sale din timpul războiului, până ce democratismul său s-a concretizat în opera artistică.

Frământările politico-sociale de la sfârșitul războiului, prăbușirea monarhilor din Europa centrală, victoria Revoluției din Octombrie, revoluția germană din noiembrie au provocat la Thomas Mann o revizuire a concepțiilor. Însăși evoluția istorică, și o dată cu aceasta posibilitatea de a confrunta curentele ideologice contemporane în consecințele lor, l-au făcut să adopte o nouă atitudine, pozitivă, față de democrație, iar pe artist să întrevadă perspectiva unor răspunderi noi, mai active. Proporțiile catastrofei și consecințele ei dezastruoase pentru omenire i-au deschis ochii. Aceasta apare din felul în care evocă atmosfera și luptele ideologice ale vremii în opera sa postbelică. Cotitura din istoria europeană a devenit și pentru el o cotitură în sensul renunțării la esteticism și al adoptării unei atitudini mai active.

Schimbarea survenită în concepțiile autorului, adîncirea viziunii asupra vieții se concretizează pentru prima oară în *Zauberberg*. Romanțierul lichidează aici multe din pozițiile trecutului, fără a adopta încă o atitudine militantă. Aceasta o va face abia pe la 1930, cu nuvela *Mario și vrăjitorul* care marchează victoria definitivă a democratismului în opera lui Thomas Mann.

Prin perspectiva dialecticii interioare a evoluției anterioare cotitura spre democrație nu vine pe neașteptate. Însuși scriitorul a spus cîndva: „Nici o metamorfoză a spiritului nu este mai familiară ca aceea, la al cărei început stă simpatia pentru moarte, la al cărei capăt stă hotărîrea de a servi viața” (4, p. 105).

Aceasta este ideea care se concretizează în romanul său. Deși acțiunea e antedatată (romanul se petrece în perioada antebelică, izbucnirea războiului fiind „lovitura de tunet” care determină pe Hans să părăsească Muntele vrăjii), se resimte clar impresia adîncă pe care acest eveniment istoric a produs-o asupra autorului. Mai tîrziu Thomas Mann a mărturisit această impresie. „Astfel urmînd cronologia poetică, lovitura de tunet a izbucnirii războiului din 1914 stă la sfîrșitul romanului *Zauberberg*. În realitate însă ea a stat la începutul lui și a provocat toate visurile sale. A fost o lovitură puternică, transformatoare; ea a pus capăt unei epoci, epocii burghezo-estetice în care crescusem și ne-a deschis ochii asupra faptului, că de acum înainte, nu vom putea trăi și scrie ca pînă atunci” (4, p. 163).

Schimbarea survenită în concepțiile autorului, noua sa atitudine în fața vieții iese clar în evidență dacă comparăm *Zauberberg* cu nuvela *Moartea la Veneția* ca a cărei parodie fusese conceput inițial romanul. Înrudirea tematică e evidentă. În ambele e vorba de lupta între viață și moarte, însă în nuvela venețiană lupta se decide în favoarea morții, în *Zauberberg* învinge viața.

Să comparăm două pasaje din operele amintite! Gustav von Aschenbach, eroul nuvelei, află că la Veneția bîntuie holera. El are un vis în care simte „frenezia pierii”, se trezește cu nervii zdruncinați, neputincios în fața morții.

Hans Castorp, eroul din roman, e surprins de viscol, are o viziune, un vis care-l duce la convingerea că „ orice interes pentru moarte și maladie nu este decît interesul pentru viață ” și ia hotărîrea : „ Vreau să rămîn credincios morții în inima mea, să-mi amintesc însă că credința pentru moarte și trecut, dacă determină gîndirea și acțiunile noastre, este numai rău, voluptate întunecoasă și ură de om. De dragul bunătații și al dragostei, omul nu trebuie să acorde morții putere asupra gîndurilor sale ” (7. p. 648).

Thomas Mann, legat prin fibre puternice de trecutul german, reînnoiește în *Zauberberg* lupta seculară a literaturii progresiste, a lumii împotriva întinericului, a zilei împotriva nopții, a sănătății împotriva bolii, a vieții împotriva morții.

Încă Goethe condamnase direcția reacționară a romantismului prin cuvintele „ Clasic numesc ceea ce e sănătos, romantic ceea ce e bolnav ”. Ideea aceasta e preluată de scriitori mari ca Heine, Keller care o apără în condițiile deosebit de grele în care ideologia dominantă era aceea a claselor exploatare, care promovau o literatură decadentă, descompusă. Thomas Mann este moștenitorul și continuatorul nemijlocit al acestor tradiții progresiste ale literaturii germane.

Răsunetul artistic internațional al lui *Buddenbrooks* fusese uriaș. N-a rămas însă cu nimic în urmă ecoul stîrnit de acest al doilea mare roman.

Figurile care populează muntele vrăjit : Hans Castorp, Settembrini, Naphta, Clawdia Chauchat, Mynheer Peeperkorn, au ajuns în curînd personaje familiare întregii intelectualități și pe drept cuvînt critica a afirmat că prin acest roman mulți oameni au învățat din nou să citească. Niciodată pînă atunci nu dovedise un roman cu atîta pătrundere psihologică, cu atîta ironie subtilă, că viața burgheză, morala burgheză, gîndirea, însăși existența burgheză ca atare, ajunsese la un impas și aceasta într-o limbă deosebit de măiestră și de fin nuanțată, stînd alături de aceea a lui Goethe sau Heine. Privită prin aceste considerente, afirmarea multora că *Zauberberg* ar fi cel mai mare roman german contemporan nu pare deloc exagerată.

În moarte și boală, tematica obișnuită a poetului, în natura aspră și copleșitoare a munților înalți, începe în jurul eroului o luptă, care simbolizează pe acea pe care democrația și reacțiunea o dădeau pentru cucerirea conștiinței poporului german. Această luptă se desfășoară într-un sanatoriu elvețian, aproape complet izolat de restul lumii. Un sanatoriu de tuberculoși ca loc de acțiune întîlnisem încă în nuvela *Tristan* (1903), anticipîndu-se astfel mediul din *Zauberberg*. Și acolo autorul își transplantase narațiunea într-un loc unde se întîlnesc bolnavi din toate țările și unde viața e trăită sub specie mortis.

În articolul despre Thomas Mann din „ Enciclopedia literară sovietică ” (1936), alegerea locului acțiunii din *Zauberberg* e interpretată ca o expresie a dorinței autorului de a se îndepărta de realitate. Această părere ni se pare eronată. Tocmai alegerea acestui loc de acțiune dovedește măiestria lui Thomas Mann în descoperirea de împrejurări tipice. Georg Lukacs, cunoscutul filozof și critic maghiar, subliniază aceasta în

cuvintele: „Cu genialitatea lui specifică concretizantă, Thomas Mann transplantează aceste lupte (între viață și moarte, democrație și reacțiune H. P.) într-un sanatoriu de lux din Elveția. Maladie și sănătate, consecințele lor psihologico-morale nu sînt aici teoreme abstracte, simboluri, ci cresc nemijlocit, organic din existența fizic-spiritual-psihică a oamenilor care trăiesc acolo” (6, p. 32).

Alegerea iscusită a locului acțiunii creează posibilitatea unei analize critice, lipsite de artificialitate, atît a diferitelor fenomene tipice ale modului de existență burghez cu lipsa sa de responsabilitate și antirealismul ei, care constituie trăsăturile esențiale ale concepțiilor burgheze despre viață, cît și o redare realist-critică a diferiților reprezentanți ai acestei lumi burgheze. Prin mulțimea și varietatea figurilor sale, *Zauberberg* constituie o sinteză a societății burgheze a timpului. Găsim aici toate tipurile societății burgheze laolaltă — pe ofițerul prusac și pe burghezul german obișnuit, pe antisemit și pe liberalul italian, pe „omul slav” și pe „omul german”, pe medic și pacient, înlănțuiți în același dans al morții. Muntele vrăjit mișună de figuri fantomatice, care trec prin fața altarului de jertfă al morții; în marea lor majoritate aceste figuri sînt reprezentanți ai burgheziei parazitare, pentru care boala este o formă normală de existență.

Thomas Mann nu privește boala numai ca un fenomen în sine, ci și ca un fenomen social; pentru reprezentanții clasei în decădere boala reprezintă un refugiu. Sînt bolnavi care nu doresc însănătoșirea, ci continuarea bolii. Pentru acești bolnavi burghezi, timpul petrecut în sanatoriu este un timp în afara oricărei activități, răspunderi și datorii; boala nu este decît continuarea vieții neproductive dusă în mediul social obișnuit. În marea lor majoritate găsim oameni care trăiesc din rente și cecuri fără a munci, preocupați numai de gîndul cum să-și petreacă timpul în mod plăcut. Chiar eroina romanului, madame Clawdia Chauchat, care în parte, e cauza faptului că Hans Castorp rămîne șapte ani în acest sanatoriu, colindă de ani de zile sanatoriile europene, trăind din banii trimiși de soțul îndepărtat și din cadourile diferiților amănți. Naphta, fanaticul iezuit, primește bani de la confracții săi. Însuși Hans Castorp n-a depus vreodată o activitate productivă. Muntele vrăjit îl reține tocmai în momentul în care voia să-și înceapă activitatea de inginer, să nu mai trăiască deci din banii moșteniți, perspectivă care nu-l încinta prea mult, căci după propria sa mărturisire se simte mai bine cînd nu face nimic: „ar trebui să mint, dacă aș afirma că munca îmi face bine. Din contra, mă extenuază. Pe deplin sănătos mă simt de fapt numai cînd nu fac nimic” (7, p. 82). Singurul care-și continuă și aici activitatea literară este intelectualul burghez Settembrini. De altfel mijloacele sale modeste îl silesc în curînd să se mute din sanatoriu la o gazdă particulară. Sînt oameni care nu cunosc decît pretenții, evadați din realitate, a căror viață e transformată în simbol, datorită atmosferei de boală și moarte. Singura datorie pe care o recunosc aceste „figuri de la marginea vieții” este datoria față de corpul propriu. E o existență sortită totalei dezagregări. În aparență pensionarii sanatoriului nu sînt supuși legăturilor sociale. După cum observă Lukacs, ei sînt determinați prin psihologia lor socială, însă sînt scoși în afara legăturilor sociale normale. Muntele vrăjit apare locuitorilor săi ca o realitate pentru sine,

o lume în care sînt valabile alte legi decît la șes. Izolarea aceasta nu este desigur decît una imaginară, pentru că determinantele sociale acționează mai departe, mai puternic chiar, în sensul că filistinismul, lipsa de orizont, pustiul sufletesc, imoralitatea burgheză iau forme grotesti, ieșind mai tare în evidență, ceea ce permite autorului o redare adînc realistă a acestor fenomene. Merită acești bolnavi stimă și compătimire cum crede Hans? Settembrini îi dovedește că nu e cazul, cînd e vorba de oameni care, și în fața morții, își păstrează aroganța și semeția clasei din care fac parte. Romanul — care se întinde peste mai mult de 1000 de pagini — evocă viața monotonă de sanatoriu. Pensionarii își petrec timpul în mod uniform, în același ritm care n-are nimic comun cu viața obișnuită. Ziua trece cu aceleași preocupări: mîncare, băutură, odihnă, luarea temperaturii; între timp cite o mică aventură, căci temperatura ridicată favorizează sentimentele erotice. Locul principal îl ocupă însă mîncarea — să ne amintim cu cît lux de amănunte descrie autorul dinurile de cite 6 feluri de la sanatoriul Berghof. Pentru banii lor pensionarilor li se oferă maximum de confort și distracție. Despre o viață spirituală nu poate fi vorba. Pentru acești burghezi transplantați într-o lume izolată timpul pare să aibă o altă valoare decît pentru cei obișnuiți. Din punct de vedere al tehnicii artistice, pentru prima dată începe să se manifeste în acest roman elementul timp; timpul va deveni material de construcție mai ales în *Iosif și frații săi*, în *Lotte în Weimar* și *Dr. Faustus*. În *Zauberberg* folosirea elementului timp amintește la prima privire pe Proust și Pirandello. La Mann însă sensibilizarea timpului e pătrunsă de ironia caracteristică a romancierului, timpul jucînd prin aceasta cu totul alt rol ca la contemporani, ceea ce dă romanului valoarea unui simbol ironic al caracterului atemporal pe care-l aveau multe opere ale literaturii contemporane, de exemplu literatura expresionistă. Jocul cu timpul începe chiar de la început. Thomas Mann încearcă să introducă pe ocolite pe cititor în opera sa. Nu ne va putea povesti — spune el — istoria neînsemnatului său erou nici în șapte zile, nici în șapte luni, poate nici măcar în șapte ani. Autorul se ironizează pe sine, ironizează totodată și pe cititori cu relativitatea timpului. Cîtă ironie subtilă nu cuprinde scurta propoziție: „A plecat în vizită pentru trei săptămîni“ (7, p. 11), pentru noi care știm cîtă vreme Hans a fost cuprins de vreață. *Zauberberg* este un roman care prelucrează multe motive ale filozofiei lui Bergson. Bergsoniene sînt de exemplu considerațiile lui Hans Castorp despre relativitatea timpului, despre antagonismul dintre scurgerea obiectivă a timpului și trăirea sa subiectivă. Thomas Mann ironizează aici teoria lui Bergson despre relativitatea timpului. În aparență, pentru lumea din sanatoriu este valabil un alt calcul al timpului decît pentru lumea din afară, adică pentru realitatea burgheză obișnuită. Pensionarii duc în aparență o viață dincolo de timp — cea mai mică unitate de timp e luna. Aceasta nu se bazează însă decît pe imaginația subiectivă și autorul reușește să ne-o sugereze în chip magistral. La acești bolnavi are loc o ruptură între spirit și corp, ei sînt nuñai corp fără orice creștere spirituală. Trăiesc fără țintă și scop, oarecum în afara evoluției istorice și ca atare atemporal. Pe Muntele vrăjit nu există dezvoltare, timpul stă pe loc, nu există viitor. Aceleași personaje pe care le-am întîlnit la intrarea pe Muntele vrăjit, le

găsim și către sfârșitul romanului. Șapte ani de-a rindul, doamna Stöhr face gafe în folosirea neologismelor, iar doamna Solomon flirtează cu pacienții, Hermine Kleefeld fluieră cu pneumotoraxul, fata de la masa rușilor mincă iaurt. Ei posedă, cum se exprimă criticul Hans Mayer „secretul îngrozitor al tinereții veșnice; nu îmbătrinesc pentru că nu trăiesc, nu se transformă pentru că preocupările lor sînt pur corporale” (8, p. 115). Nici un moment însă autorul nu ne lasă să uităm că e vorba de un fenomen patologic, că timpul nu se oprește din mersul său.

Thomas Mann continuă cu *Zauberberg* seria marilor romane germane evolutive: *Simplizius*, *Wilhelm Meister*, *Der grüne Heinrich*. În *Zauberberg* ia naștere un roman evolutiv în care este pusă în discuție însăși existența burgheză. E însă un roman evolutiv suigeneris, deoarece în centrul său se află un erou care evoluează, dar nu se decide, un erou care opune influențelor exterioare o rezistență pasivă. Autorul nu vrea să impună eroului său o anumită doctrină; eroul însuși trebuie să descopere noul și să-i dea viață prin forțe proprii. Procesul cunoașterii de sine urmărit în acest roman, decurge la Hans pur receptiv. Eroul trăiește și meditează, însă fără un rezultat propriu-zis. Dacă vrem să vorbim de un rezultat pedagogic, acesta nu poate să constea în victoria unui personaj sau a unei idei, ceea ce acționează e totalitatea impresiilor. Personajele principale ale romanului, ideologii Settembrini și Naphta, umanismul îndoielnic al Clawdei Chauchat, personalitatea giganticului olandez Peeperkorn sînt elemente ale dezvoltării autorului. „Goethe a fost în același timp Faust și Mefistofeles, Tasso și Antonio, Thomas Mann a fost în romanul *Buddenbrooks* în același timp Thomas și Hanno, ca să-i pomenim numai pe aceștia. El este Hans Castorp, dar nu este mai puțin Settembrini și Naphta” (8, p. 133).

Asta nu înseamnă nicidecum că personajele principale n-au viață proprie. În timp ce personajele secundare sînt în mod voitabia schitate, cu contururi neclare, accentuîndu-se numai cite o particularitate mai pregnantă (amintim aici folosirea leitmotivului) tocmai pentru a sublinia caracterul lor fantomatic, în creionarea personajelor principale autorul se folosește de întreaga bogăție de mijloace a realismului epic, arătîndu-se maestru neîntrecut în finețea analizei oamenilor și condițiilor în care ei se mișcă. Eroi sînt indivizi cu bogată viață proprie și în același timp figuri tipice, în care culminează direcții, curente ideologice ale epocii. Autorul era pe deplin conștient de acest lucru și a justificat o afirmație în acest sens a criticului francez Boucher. Pornind de la arta tipizării la Thomas Mann, Boucher arătase deosebirea între realism și naturalism. Referindu-se la această afirmație a lui Boucher, Thomas Mann susține în *Justificare pariziană* că „orice detaliu, fără transparență de idei, e plictisitor. Artă e viața în lumina gîndului. Sîntem de acord? Aflu că ați afirmat că acești Settembrini, Naphta, Peeperkorn, Chauchat n-ar fi marionete și doctrine, ci moduri de existență ale unor indivizi, dar și ale unor popoare întregi” (9, p. 42). În această operă realismul învinge complet tendințele naturaliste care au apărut incidentul în *Buddenbrooks*. În caracterizarea personajelor sale principale autorul se folosește de mijloacele epicii realiste. Găsim însă și elemente freudiene, și anume folosirea metodei psihanalitice în redarea personajelor, acolo unde autorul o crede necesară pentru dezvoltarea psihicului

erorilor. Tendința iluminării proceselor subconștiente prin vise și halucinații se face resimțită în întreaga operă a lui Thomas Mann; așa sînt de exemplu visele lui Gustav von Aschenbach, rolul visului în romanul *Iosif și frații săi*, în *Lotte în Weimar* și în sfîrșit în *Dr. Faustus*. Dezvăluiri ale subconștientului prin vis găsim în *Zauberberg* chiar de la început: visele lui Hans, care-l fac pe acesta receptiv față de farmecele Clawdiei Chauchat, halucinațiile lui Hans în timpul viscolului. Freudiene sînt și explicațiile unor sentimente sau predilecții prin impresii din copilărie. Sensibilitatea lui Hans Castorp față de rusoaica cu părul roșu se bazează pe forța de atracție pe care o exercitase asupra sa „elementul slav“ prin persoana unui coleg de liceu. La vederea fermecătoarei Clawdia, cea cu ochii oblici, vechea dragoste reînvie cu puteri noi. Deși romancierul folosește mijloacele psihanalizei în redarea personajelor, psihanaliza e subiectul unei ironii mușcătoare la adresa dubiosului Dr. Krokowski, căruia autorul îi dă evidente trăsături de șarlatan. Dr. Krokowski a fost angajat de proprietarii sanatoriului pentru reclamă; el folosește metoda „disecării sufletului“ mai mult pentru a distra doamnele decît pentru a combate boala lor. Este din partea autorului o acțiune bivalentă, care a durat o bună parte din viață.

Mediul semifantastic provoacă deci la majoritatea locuitorilor Muntelui vrăjit o accentuare a instinctelor animalice. La elementele mai bune, dintre care face parte și Hans Castorp, mediul face posibilă o desfășurare mai puternică a forțelor intelectuale, dezvoltă înclinația spre meditație. Pentru Hans Castorp timpul petrecut pe Muntele vrăjit e un timp de ucenicie și dezvoltare, care ia sfîrșit o dată cu „lovitura de tunet“ care îl determină să părăsească Muntele vrăjit pentru realitatea tranșeelor. Totuși Hans este un erou negativ; și se poate afirma că romanul are aproape numai eroi negativi, și anume negativi într-un grad mai mare sau mai mic. Singura figură relativ pozitivă este aceea a omului de cultură italian Settembrini, umanist, apărător al democrației și progresului, „literat al civilizației“ tipic deci după concepția autorului. Dacă ne aducem aminte de atitudinea lui Thomas Mann din *Considerațiile unui apolitic* față de acești „literați ai civilizației“, vedem clar noua concepție despre lume care stă la baza creării acestui personaj. Prin cultura lui enciclopedică Settembrini e un urmaș al lui Mazzini, un elev al lui Carducci și al naturaliștilor pozitiviști ai secolului al XIX-lea. Privit de autor cu ironie amestecată cu simpatie, Settembrini este singurul personaj care aduce în atmosfera mocirloasă a Muntelui vrăjit un suflu de aer proaspăt, singurul care propagă principiul vieții, sănătății, democrației și progresului. „Literatul civilizației“ s-a transformat în persoana lui Settembrini într-o figură atrăgătoare, în purtătorul unui umanism care impresionează, cu toată naivitatea sa. Nepot al unui carbonar care luptase cu arma în mînă pentru libertatea poporului său, Settembrini se mărginește să dezvolte într-un mod destul de abstract și retoric concepțiile sale despre revoluția burgheză. El întrușchipează în chip desăvîrșit calitățile, dar și limitele politico-ideologice ale democrației burgheze. Settembrini manevrează cu multe teze iluzorii, eronate, ale liberalismului burghez, teze ale căror dezvoltare era pe atunci însuși Thomas Mann. Vede, de exemplu, în mod arti-

ficial, un antagonism între Asia și Europa, între „omul slav“ și cel „european“ privitor la atitudinea față de civilizație, maladie, timp. Atributele „omului slav“ ar fi în concepția lui Settembrini, și deci oarecum și a lui Mann, pasivitatea, indolența, incultura (caracteristică e figura doamnei Chauchat). Settembrini crede în posibilitatea formării unei republici mondiale pe calea convingerii, crede în desființarea luptei de clasă prin reforme sociale, în evitarea războaielor prin dezvoltarea dreptului internațional; e un apărător convins al capitalismului, căruia i s-ar datora progresul tehnic, fără a vedea aspectele negative ale orînduirii capitaliste, nici măcar în măsura în care o face Hans Castorp, care e conștient de antiumanismul și de cruzimea modului de existență capitalist. Settembrini privește rezerva lui Hans față de orînduirea capitalistă drept sentimentalism. E propagatorul unui progres „sans phrase“, fără rezervă, un apologet lipsit de critică al sistemului capitalist. Acesta e și motivul superiorității demagogiei anticapitaliste a argumentației rivalului său, iezuitul de origine evreiască, Naphta. Este dezvăluită astfel strălucit slăbiciunea centrală a democrației burgheze moderne în fața demagogiei reacționare. Atitudinea sceptică pe care Thomas Mann o adoptase față de democrația burgheză occidentală, așa cum reieșise din *Considerațiile unui apolitic*, devine rodnică pentru creația sa în figura lui Settembrini, în care dezvăluie cu ironie mărginirea tipică a democrației burgheze, incapacitatea ei de a rezolva problemele sociale de bază ale societății moderne, accentuîndu-se însă mereu progresismul relativ al lui Settembrini în comparație cu prefascismul catolicizant al lui Naphta. Această slăbiciune a lui Settembrini explică neputința sa de a exercita o influență, incapacitatea de a convinge, cu toată sinceritatea sa. Settembrini reprezintă prima influență căreia îi este supus Hans Castorp. Rivalul lui Settembrini, Naphta, apare abia în volumul al doilea, sub titlul voit ne semnificativ: „Încă cineva“. Hans Mayer a arătat că prin aceasta e inversată cronologia în ceea ce privește formația autorului. Totalitatea influențelor pe care le reprezintă Naphta stau în formația autorului la început, lumea lui Settembrini vine după aceea. În roman ordinea e inversată. Impresiile iraționaliste de tinerețe ale lui Thomas Mann, atmosferă spengleriană de prăbușire și de dor romantic de moarte, intruchipate de Naphta, apar ca antiteză, a cărei importanță în fața tezei e de ordin secundar și a cărei subrezenie este demonstrată prin sinuciderea lui Naphta. Inversarea aceasta a cronologiei în ceea ce privește formarea autorului restabilește succesiunea istorică adevărată, lumea lui Naphta fiind lumea burgheziei în decadență, care se dezice de umanism. În creionarea lui Naphta nu simțim nimic din simpatia care luminează figura lui Settembrini. Autorul își mărturisește antipatia sa prin gura lui Hans, care spune o dată despre Settembrini: „E drept că ești un fluieră-vînt și un flașnetar, dar ai intenții bune și îmi ești mai drag decît ascuțitul iezuit și terorist, călăul spaniol cu ochelarii săi scînteietori, deși el are aproape întotdeauna dreptate cînd vă certați“ (7, p. 623). Antagonismul între Naphta și Settembrini se manifestă în toate și în totul. Settembrini e adept al luminismului; perioadele istorice preferate de el sînt renașterea și epoca revoluției franceze. Naphta din contra se entuzismează pentru evul mediu. Settembrini apără prosperitatea, igiena, viața, Naphta boala, moartea. Unul e pentru rațiune și pentru puterea

cuvîntului, celălalt pentru vocea singelui. Deși amîndoi nu au mult de trăit, încearcă să facă peste tot prozeliți. Aceasta se concretizează în lupta pentru cucerirea lui Hans. Settembrini, Naphta și Hans discută despre toate problemele imaginabile ale timpului, de la filozofie pînă la artă. Burghezie, decadență, dictatură, democrație și multe alte teme, nimic nu rămîne nediscutat. Naphta e un romantic, succesor al lui Novalis, adept al misticismului, iraționalismului, apărător al oricărei forme de absolutism. Caracteristic pentru limitele concepției de viață a autorului în vremea aceea e împletirea, în figura lui Naphta, a ideilor prefasciste și a unor idei date drept „marxiste“, de exemplu folosirea complet lipsită de critică a egalării burghezo-liberale între bolșevism și absolutism, ca adversari comuni ai „adevăratei“ democrații. Cu totul formal se consideră dictatura, în genere, la Naphta dictatura bisericii și dictatura proletariatului, deci forța revoluționară și cea contrarevoluționară, ca fiind de egală valoare. În *Zauberberg* Thomas Mann combate cu ironie pozitivă multe din tezele sale proprii, apărute cîndva cu atîta înfocare. Cea mai impresionantă dezavuare o constituie sinuciderea prin care Naphta își mărturisește înfringerea. Lupta ideologică dintre cei doi rivali constituie conținutul principal de idei al romanului și ea se dă pentru cucerirea lui Hans Castorp. Hans e un tînăr burghez, însă un burghez ciudat, cu simptome suspecte de boală. În el sînt întruchipate atît calitățile cît și limitele păturii sociale din care face parte. Deși e inginer și nu negustor, aparține totuși cercului Buddenbrook al burghezilor. Castorpii, ca și cei din familia Buddenbrook, sînt o familie germană din nord, cu veche tradiție burgheză. Hans e un tînăr auster; iubește comoditățile vieții marii burghezii, iubește ceremonialul care însoțește moartea și înmormîntarea și care face pe oameni mai liniștiți, mai distinși. Este în el mult din lumea de idei a lui Novalis. Facem cunoștința lui Hans tocmai în momentul în care ar vrea să înceteze de a mai trăi din moștenirea lăsată de părinți și să înceapă a-și câștiga existența. Gîndul la o activitate susținută nu-l încîntă prea mult, deoarece după propria afirmație se simte pe deplin sănătos numai cînd nu face nimic. Deoarece l-a obosit examenul de diplomă, pleacă la vărul său Ioachim Ziemssen, care se află la Davos, ca să-și lecuiască plămîinii înainte de a intra în armată. La Davos Hans contractează o mică răceală. Aceasta îi ușurează conștiința și-i dă ocazia să facă să se constate și la dînsul un infiltrat. Se refugiază în boală, care reprezintă pentru dînsul „un mare concediu“, îl scutește de responsabilitate și-i dă posibilitatea de a-și continua și mai departe viața sa neproductivă. Hans e ales voit de autor fără conținut de idei sau de sentimente prea puternice. Atributele folosite de Thomas Mann în legătură cu eroul său sînt: „neînsemnat“, „obișnuit“. Hans vine la sanatoriu gol ca un vas și pleacă după șapte ani bogat în experiențe și cunoștințe. Caracteristică este enorma sa receptivitate pentru impresii noi, ceea ce îl deosebește de vărul său Ioachim. Spre deosebire de Hans, Ioachim nu se dezvoltă, rămîne veșnic pe aceeași treaptă. E un soldat „par excellence“ și întruchipează „imperativul categoric“ disciplina, ținuta. Intră în armată tocmai pentru că acolo contează numai ascultarea și „onoarea“. Om cinstit, de altfel, dar ni-l putem închipui ușor participînd la războaie de jaf și expediții de exter-

minare, deoarece disciplina nu-i permite să discute ordinele primite sau să le critice. E întruchiparea ofițerului prusac: „cred că trebuie să-ți faci serviciul și să nu te gîndești” spune el. Ioachim e scîrbit de indisciplina vieții de sanatoriu și încearcă să trăiască și acolo conform stilului de viață prusac, să-și păstreze ținuta. Ar vrea să fie activ, să se întoarcă la viață, dar viața rivnită de el e viața de cazarmă. Hans, dimpotrivă, se simte destul de bine „aici sus”. Aerul rarefiat, care abrutizează pe cei mai mulți și îi reduce la preocupări pur fizice, stîrnește la Hans activitatea de gîndire. El depune eforturi intelectuale pentru a ajunge la clarificarea politico-ideologică și încearcă să-și însușească, deși numai receptiv, pasiv, toate posibilitățile spirituale ale epocii sale. Expus diferitelor influențe, învăță, fără a se decide totuși. Această neputință de a se decide e a doua caracteristică esențială a lui Hans. E flegmatic, pasiv, cumpănitor și plin de rezerve față de influența pedagogică ce se exercita asupra lui. Nu se poate spune că nu-și însușește nimic din învățătura acelora care vor să-l educe, e semnificativ însă felul cum o realizează. Settembrini ascultă din gura lui Hans propriile sale concepții, dar folosite ca argumente împotriva lui. Numai o dată se dovedește a fi un autentic elev al lui Settembrini, atunci cînd, cu ocazia unei ședințe de spiritism, cuprins de o subită minie, aprinde lumina electrică pentru a pune capăt apariției vărului său mort, deoarece ca și învățătorul său, consideră antiumană orice violare a voinței umane. Duelul ideologiilor rivale pentru cucerirea sa rămîne nehotărît, în parte pentru că Hans, după concepția creatorului său, reprezintă „ideea de mijloc”, e conceput de Thomas Mann ca erou pasiv. Hans nu e capabil de a lua o hotărîre, simpatizează pe Settembrini, e însă neputincios față de argumentația lui Naphta. Are de altfel față de „educatorii” săi o atitudine de duplicitate. Cu toată simpatia pentru Settembrini, își bate în secret joc de el, sentimentele de dragoste și respect pentru Clawdia și Peepkern sînt împletite cu scîrbă și silă. În conferința intitulată „Despre republica germană” (1922). Thomas Mann a arătat că eroul său urma să servească ca exemplu pentru tineretul german. În 1926 la Lübeck revine asupra figurii lui Hans și explică semnificația pe care crede că o poate da acestui personaj. „Este ideea de mijloc. Aceasta este însă o idee germană, căci nu este oare specific german omul de mijloc, mijlocitorul între extreme?” (5, p. 51). În acel timp deci autorul privea atitudinea pur negativă ca ceva pozitiv. Curînd însă și-a dat seama de pericolul unui astfel de apolitism. În nuvela sa *Mario și vrăjitorul* apărută în 1930, Thomas Mann, prin figura „domnului din Roma”, dezvăluie în mod strălucit că atitudinea Castorp a negativismului pur, devine vină istorică cînd e vorba de soarta poporului. Căci deși „domnul din Roma” se străduiește cîntit să reziste sugestiei de a dansa, e învins totuși după o scurtă rezistență de vrăjitorul Cipolla și intră și el în hora celor făcuți neputincioși de fascism. O a doua explicație pentru neputința de a se hotărî a lui Hans trebuie căutată în caracterul îndoielnic al influențelor exercitate asupra lui. Pentru cine să se decidă? Am văzut slăbiciunea argumentației lui Settembrini, oarba sa apologie a sistemului capitalist. Settembrini nu poate să convingă pe Hans. Să se decidă pentru Naphta? Iezuitul cu suflet de călău, cu viziunile sale de sînge și teroare îl repugnă și Hans se decide contra sa în capitolul „Zăpadă”, unde în-

vinge pesimismul și are o viziune utopic-optimistă a viitorului. Aceasta nu înseamnă însă victoria lui Settembrini. În cele din urmă Hans renunță la strădaniile sale de a ajunge la claritate ideologică și se scufundă în viața mocirloasă a Muntelui vrăjit. Abia către sfârșitul romanului reușește să se salveze de abrutizarea completă prin fugă. Settembrini, care a cerut mereu această reîntoarcere, e acela care îl însoțește pînă în fața porții Muntelui vrăjit, ceea ce dovedește că influența sa este ceva mai accentuată decît a celorlalți. Hans părăsește sanatoriul, însă — tragică ironie — numai pentru a intra în vîltoarea războiului. Romancierul nu ne spune dacă eroul său moare în tranșee sau se întoarce în patrie. Dacă se întoarce însă, atitudinea sa de mai tîrziu nu poate fi decît aceea a „domnului din Roma“ despre care ar fi de nimerit a spus autorul în nuvela *Mario și vrăjitorul*: „După cite înțelegeam, acest domn era învins de negativitatea poziției sale de luptă. De bună seamă că nu poți să trăiești sufletește fără să vrei ceva. A nu voi și a nu mai voi, în general, dar a face totuși ceea ce se cere, acestea sînt fenomene poate prea apropiate între ele ca să nu pună în incurcătură însăși ideea de libertate“ (10, p. 86). În nuvela *Mario și vrăjitorul* Thomas Mann ia deci atitudine contra pasivității pe care o proclamase în *Zauberberg* ca stil exemplar de viață, combate cu tărie ideea de mijloc. Iată mărturisirea că nici în Hans Castorp autorul n-a găsit pe „burghezul“ căutat. Ofensiva fascismului l-a convins că arta nu poate fi despărțită de politică, că pasivitatea e condamnabilă, că singura atitudine justă în fața agresiunii reacționare e atitudinea militantă.

Catedra de limbă străină

BIBLIOGRAFIE

1. Thomas Mann — Betrachtungen eines Unpolitischen, Berlin, 1919
2. „ — Von deutscher Republik, ed. S. Fischer, Berlin, 1925.
3. „ — Von Geiste der Medizin.
4. „ — Neue Studien, Berlin, 1948.
5. „ — Lübeck als gelstige Lebensform.
6. Georg Lukacs — Thomas Mann, Berlin, 1953.
7. Thomas Mann — Der Zauberberg, ed. S. Fischer, Berlin.
8. Hans Mayer — Thomas Mann, Berlin, 1950.
9. Thomas Mann — Pariser Rechenschaft, Berlin, 1926.
10. „ — Mario und der Zauberer, ed. rom. Buc., 1955.

БОРЬБА ПРОГРЕССА С РЕАКЦИЕЙ В РОМАНЕ ЗАУБЕРБЕРГ ТОМАСА МАННА

Краткое содержание

Идейно-политическая борьба, характеризующая общественную жизнь Германии после первой мировой войны, приводит Т. Манна к пересмотру своего мировоззрения, к углублению понимания жизни, что впервые конкретизируется в романе *Zauberberg* (1924), отражающем переходный период позиций писателя.

Будучи тесно связанным с передовыми традициями немецкой

литературы, Т. Манн возобновляет в этом романе вековую борьбу между демократизмом и реакционаризмом. Основной идеей романа является борьба между жизнью и смертью, между идеологией демократической и реакционной, за возрождение сознания простого немецкого юноши Ганса Кастора, главного героя романа.

В образе итальянского литератора Сеттембрини, защитника демократии и прогресса, автор вскрывает слабость новой буржуазной демократии перед реакционной демагогией.

Противником Сеттембрини является незуит Нафта, сторонник мистицизма, ирационализма и защитник абсолютизма.

Боевой характер творчества Т. Манна проявляется позднее, в 1930 году, в повести „Марио и Колдун“, в которой отражается полная победа демократической идеологии. Наступление фашизма в Германии и Европе убеждает Т. Манна, что искусство жизни: что пассивное отношение в вопросах общественной жизни глубоко безнравственно. Политическая реакция утверждает Т. Манна на позициях воинствующего гуманизма.

LA LUTTE ENTRE LE PROGRÈS ET LA RÉACTION DANS LE ROMAN *ZAUBERBERG* de THOMAS MANN

Les bouleversements politiques et sociaux déclanchés par la première guerre mondiale ont obligé le grand écrivain à reviser ses idées sur la société et l'existence, à approfondir sa conception de vie; ce qui apparaît pour la première fois, dans son roman *Zauberberg* (1924). C'est une conception transitoire, rattachée encore à ses positions passées.

Fortement lié aux traditions progressistes de la littérature allemande, Mann renouvelle dans ce roman la lutte séculaire entre le progrès et la réaction. L'idée centrale du roman c'est la lutte entre la vie et la mort, la lutte entre l'idéologie démocratique et l'idéologie réactionnaire, en vue de la conquête d'une conscience, celle de Hans Castorp, le héros principal du roman. Dans la personne de l'homme de lettres italien Settembrini, défenseur de la démocratie et du progrès, l'auteur montre la faiblesse de la démocratie bourgeois moderne devant les attaques de la démagogie réactionnaire. Le jésuite Naphta, adversaire de Settembrini, est l'adepte du mysticisme, de l'irrationnalisme, le défenseur de l'absolutisme.

L'attitude militante adoptée plus tard par Thomas Mann va être exprimée en 1930 dans la nouvelle: *Mario et le Sorcier* qui représente dans son oeuvre la victoire définitive de l'idéologie démocratique. L'offensive du fascisme en Allemagne et en Europe ne permet plus à l'écrivain d'ignorer les rapports entre la vie politique et l'art: la passivité de l'écrivain lui paraît condamnable, devant la réaction politique, il devient l'adepte de l'humanisme militant.

ECHILIBRAREA NEUROPSIHICĂ ÎN PROCESUL INSTRUCTIV-EDUCATIV

D E

V. PAVELCU

Studiul de față urmărește o interpretare pavloviană a problemelor fundamentale de învățămînt și educație. O teorie trebuie să ne facă să vedem mai clar și mai precis realitățile, faptele, în determinismul lor. Încercarea noastră, sprijinită pe învățătura lui Pavlov, tinde spre o înțelegere mai științifică și o îmbunătățire a procesului de educație.

Formarea de deprinderi, ca și procesul de însușire a cunoștințelor implică din partea individului eforturi neconținute de adaptare la sarcinile impuse de familie, școală, societate. Pentru ca acest proces formativ să poată fi dirijat în mod științific de către educator, se cere ca dinamica lui să fie înțeleasă clar și precis, științific, adică în lumina anumitor legi care reglează relațiile dintre individ și mediu.

Vom cerceta fenomenul educativ ca proces dinamic, rezultînd din raportul dintre sarcină și capacitatea energetică nervoasă a individului. Sarcina are un aspect cantitativ și unul calitativ. Capacitatea nervoasă a individului este o expresie particulară a unor fenomene generale, tipice, de activitate nervoasă superioară. Greutatea sarcinei este apreciată în funcție de capacitatea individului, iar capacitatea acestuia se măsoară prin greutatea sarcinei. Conduita, deci, poate fi înțeleasă, în fond, ca funcție a acestor doi termeni. În fixarea sarcinilor, educația trebuie să țină seama de dificultatea acestora și trebuie să le adapteze la nivelul de eficiență a sistemului nervos; în același timp, ea trebuie să urmărească ridicarea nivelului de capacitate nervoasă, adaptînd-o la dimensiunile sarcinilor corespunzătoare.

Întrucît eficiența unui efort este în funcție atît de greutatea externă a sarcinei, cît și de dificultățile interne, randamentul individului trebuie înțeles ca funcție a rezistenței externe și a celei interne, în același timp. Vom deosebi aspectul intern de cel extern al echilibrului.

I. ASPECTUL INTERN AL PROCESULUI DE ECHILIBRARE.

1. Două aspecte ale echilibrului.

Complexitatea crescîndă a organismului este legată de constituirea unui mediu intern, care asigură organismului o anumită stabilitate în fața variațiilor mediului extern. Realizarea treptată a unui sistem de relații

interne asigură organismului *individualitatea*, unitatea în fața agenților din afară. Acest sistem elaborează, în echilibrul lui dinamic cu sistemul de forțe externe, un complex de legături care definesc unitatea dinamică *organism-mediu*. Viața unui organism este un sistem dinamic de forțe ale mediului intern, în neconținut proces de echilibrare cu forțele mediului extern. Am putea, deci, vorbi de două aspecte ale echilibrului: un aspect intern și unul extern.

Rolul dominant în coordonarea, reglarea relațiilor organismului cu mediul extern, cit și în coordonarea funcțiilor organice între ele, aparține sistemului nervos, instanței superioare a acestuia. Înțelegem de ce Pavlov vorbește despre o „activitate externă a emisferelor cerebrale, care stabilește raporturi foarte complexe și foarte fine între organism și lumea înconjurătoare”, precum și despre „mecanismul intern al activității” acestor emisfere ¹⁾.

Scoarța cerebrală, deci, are o dublă orientare: în exterior și în interior. Din echilibrul acestei duble condiționări rezultă activitatea normală a organismului: adaptarea la mediul extern, asigurarea integrității organismului.

Pentru a înțelege mai bine această dinamică cerebrală, să analizăm activitatea unui centru cortical, bunăoară a celui alimentar. Excitabilitatea acestui centru este condiționată de echilibrul biochimic al organismului, mai ales de compoziția singelui. Compoziția singelui, atât direct, cit și indirect, prin intermediul instanțelor nervoase superioare, sensibilizează analizatorul cortical, determinând un anumit fel de reacție la agenții externi. Dar, la rândul lui, modul de activitate a acestui centru (în interacțiune, bineînțeles, cu întreaga scoarță) influențează, fie direct, fie indirect (prin acțiunile ce le comandă organismului și rezultatele acestor acțiuni) echilibrul intern.

Iată descrierea lui Pavlov a acestei interdependențe în mecanismul reflexului condiționat la acid. Compoziția chimică a singelui este diferentiată de către analizatorul chimic cerebral „manifestându-se fie în creșterea fie în descreșterea excitabilității părții respective a acestui analizator. Când acidul ajungea să fie în exces în singe, creștea excitabilitatea părții acide a analizatorului chimic, iar atunci când organismul înțelnea acidul venit din mediul exterior, el oprea într-o măsură mai mare sau mai mică accesul acestuia prin reflexe energice negative, secretorii și motorii. Același lucru se produce, firește, și cu substanțele alimentare, aceasta exprimându-se respectiv în intensificarea sau slăbirea reacției pozitive sau negative, față de diversele substanțe sau de diversele cantități ale acestora. Așadar, analizatorul chimic bucal, reunește prin capetele sale două medii: mediul intern al organismului și cel extern, reglementând relațiile dintre acestea și asigurând astfel organismului o compoziție normală” ²⁾.

Putem, deci, vorbi de un aspect extern al echilibrului nervos și de unul intern.

Nu ne vom ocupa în studiul nostru de unul din cele mai interesante capitole ale fiziologiei sovietice, — creația școlii lui Bîcov — de

1) I. P. Pavlov, *Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale*, p. 126.

2) *Ibidem*, p. 117-118.

relațiile de interdependență dintre funcția externă de echilibrare a scoarței și funcția ei internă, de fiziologia cortico-viscerală. Ne vom limita la cea mai înaltă expresie a echilibrului interior, la procesele corticale de excitație și inhibiție, la importantul proces de echilibrare nervoasă a acestor două forțe antagoniste în interacțiune, la procesul de „cumpănire” dinamică a scoarței cerebrale. Legea inducției reciproce cristalizează determinismul mutual, această formă a echilibrului nervos intern. Inducția reciprocă se aplică la activitatea sistemului nervos, privit atât pe plan *orizental* al relațiilor reciproce dintre diferitele puncte de pe scoarță, cât și pe plan *vertical*, al interdependenței instanțelor înseși (scoarța și subscoarța).

Dacă aspectul extern al echilibrării reprezintă relația dintre organism și mediu, aspectul intern ia forma echilibrării dintre excitație și inhibiție, atât pe plan orizental, cât și pe plan vertical, al interdependenței dintre toate instanțele nervoase. Numai astfel se explică faptul specific vieții, că același excitant poate provoca reacții diferite sau excitanți diferiți pot declanșa aceeași reacție. Rolul unui semnal depinde totdeauna de configurația internă în care se integrează.

Pe plan psihologic, această configurație reprezintă întreaga stare psihică cu toate aspectele ei fundamentale: cognitiv, afectiv și volitiv. În lumina experienței ancestrale și individuale, excitația și inhibiția dobîndesc un caracter *istoric, social*.

În termeni de psihologie, factorul *intern* al echilibrului este numit *subiectiv*. Subiectivitatea este organică, *biologică*, atîta timp cît ea ține de instanțele inferioare ale reglării organismului și este *psihologică*, atunci cînd reacția este determinată de complexitatea stărilor și a proceselor instanței superioare. Cînd un reflex alimentar este inhibat de un excitant extern, vorbim de factor extern al inhibiției sau de inhibiție externă, deși excitantul extern a produs inhibiția prin intermediul unui centru nervos, iar acesta a acționat prin corelație *internă* cu zona excitată, alimentară. Atunci, însă, cînd același reflex alimentar se inhibează sub influența *urmelor* excitantului trecut, a *imaginii* acestuia, folosim termenul inhibiție *internă*. Devine clar, cum factorii externi dobîndesc cu timpul caracterul de interioritate. Este ușor de înțeles, de asemenea, că factorul subiectiv este tot o realitate obiectivă, luată numai în alt sens, adică în înțelesul că această realitate face parte dintr-un sistem de relații deosebite, constituind așa-zis „mediu intern” al individului, adică un sistem de forțe nervoase centrale prin care se admite sau se respinge acțiunea unui agent din afară.

Desigur că tratarea izolată a aspectului intern nu traduce întreaga realitate, care se prezintă în forma unitară a unei legături indisolubile dintre toate fenomenele amintite: echilibrul intern se modifică neconținut sub influența modificărilor mediului *extern*, după cum — și invers — același agent din afară se reflectă în scoarță în mod diferit, în funcție de echilibrul *intern* al întregii scoarțe, al întregului sistem nervos, al întregului organism.

2. Forme explozive neurotice.

În cele ce vor urma, ne vom ocupa atât de formele normale ale echilibrului, cât și de formele ce se abat de la normă. Noțiunea de echi-

libru nu trebuie înțeleasă în mod absolut, ca o anumită formă perfectă și fixă de adaptare între organism și mediu. Asemenea înțeles este artificial și nedialectic, căci viața unui organism reprezintă tocmai o luptă neconținută între forțele ce amenință cu ruperea echilibrului și forțele care tind la menținerea sau restabilirea lui. La animalele cu organizație complexă, sistemul nervos este acela care asigură această neconținută echilibrare.

Realitatea ne poate prezenta, în caz de boală, cele mai variate forme de la echilibrul stabil, normal, și până la dereglarea absolută a sistemului nervos, incompatibilă cu continuarea vieții. „Starea normală a activității nervoase — spune I. P. Pavlov — este o stare de echilibru a tuturor proceselor descrise, care participă la această activitate. Tulburarea acestui echilibru constituie o stare patologică, o afecțiune, care apare frecvent într-o stare așa numită normală; prin urmare, pentru a vorbi mai precis, într-o stare relativ normală, există un anumit dezechilibru”³⁾.

Definiția bolii implică, după I. P. Pavlov, existența a două fenomene: leziunea și reacția organismului față de acea leziune. Noi trebuie să deosebim aspectul *apărării* fiziologice împotriva bolii de boală propriu-zisă⁴⁾. Orice nevroză sau psihoză, ca și orice boală organică, reprezintă în fond un organism în luptă, în proces de echilibrare. Menținerea vieții, în starea numită de noi patologică, reprezintă tot o formă de echilibrare, mai labilă, însă, mai puțin elastică.

Denumirea de tulburare *neurotică*, Pavlov o aplică, după definiția curentă, dereglărilor funcționale ale sistemului nervos, iar prin *psihoză* înțelege acele forme morbide stabilizate, care sînt legate de leziuni celulare ale țesutului nervos⁵⁾. Delimitarea acestor două forme reprezintă, bineînțeles, o operație pur teoretică, întrucît între ele nu există graniță netă. De aceea, nevrozele fac parte, după nomenclatura curentă, din „mica psihiatrie”⁶⁾.

Pavlov a pus în evidență faptul că, în mod normal, orice proces de excitație (resp. de inhibiție) a unei zone corticale este echilibrat de zonele corticale învecinate (sau de întregul sistem), printr-un act de inhibiție (resp. de excitație). Existența actului antagonic permite *concentrarea* excitației sau a inhibiției. Datorită jocului acestor două procese este posibilă analiza și sinteza, actul de diferențiere senzorială, de izolare a unui agent extern din complexul de excitanți, după cum, datorită interacțiunii a două focare motore este posibilă o reacție diferențiată, precisă, la un stimul extern.

În mod normal, activitatea corticală este însoțită de un anumit *tonus*, care poate fi interpretat ca o stare de tensiune între forțele antagoniste în echilibru. Într-un act de atenție, sfera de conștiință se delimitează prin frinarea intereselor neadecvate. Pentru a efectua o acțiune, trebuie să împiedicăm declanșarea oricărui alt sistem motor, nepotrivit cu atingerea scopului urmărit.

3) I. P. Pavlov, *Experiența de douăzeci de ani*, p. 608

4) Павловские среды 1949, v. III, p. 290.

5) *Ibidem*, II, p. 414.

6) Noțiunea de nevroză este supusă unui serios examen critic de E. A. Попов, О некоторых неясных и спорных сторонах в проблеме неврозов, Журн. невроп. и псих. N. 5, p. 380-389.

Pe planul superior de activitate, aceste fenomene nu se petrec automat, ci implică stări de încordare, de tensiune și de efort, de terminate de „rivalitatea centrilor”, a sistemelor, a intereselor.

Credem că efortul de colaborare a fiziologiei cu psihologia trebuie îndreptat spre determinarea corelațiilor între cupluri și sisteme. Excitația unui centru nu provoacă inhibiția oricărui alt centru, după cum și inhibiția unei zone nu determină, prin inducție reciprocă, excitația oricărei alte zone corticale. Efortul lui Pavlov poate fi continuat în mod fructuos în această direcție.

Rivalitatea centrilor sau a sistemelor funcționale poate atinge grade acute de tensiune, de antagonisme, deosebit de puternice și directe, atunci când unui sistem i se impune dintr-o dată o direcție contrară. La fel se întâmplă când o situație ambiguă, echivocă, solicită simultan două răspunsuri opuse: negativ și pozitiv. Aceste interferențe de solicitări contradictorii impun celulei soluții absurde, o supun la tensiuni de nesuportat ce sfîrșesc cu „crize de nervi”, cu „izbucniri nervoase”, paradoxale, dereglate, neadaptate. Tensiunea se rezolvă prin acte „absurde” sau prin așa-numite atitudini „negativiste”. Ne întrebăm dacă formele catatonice ale schizofreniei nu reprezintă tensiuni lipsite de o supapă normală de destindere.

„Dacă am provocat un proces excitator — spune Pavlov — și vreau să-l limitez printr-un proces inhibitor, animalului îi este greu: el începe să latre, să schiaune, caută să scape din stativ etc. Și toate acestea se întâmplă numai datorită faptului că am încercat să elaborăm un echilibru dificil între excitație și inhibiție. Dacă fiecare dintre noi s-ar gândi la viața lui, la amănuntele comportării sale, ar putea găsi multe exemple asemănătoare. Dacă sint, spre exemplu, ocupat cu ceva, mă găsesc condus de un anumit proces excitator și dacă în acest timp mi se spune „fă cutare sau cutare lucru”, resimt o deosebită neplăcere. Această înseamnă prin urmare că trebuie să inhibez puternicul proces excitator care mă preocupă și apoi să trec la altul. Un exemplu clasic în această privință îl constituie așa-numiții copii capricioși. Când porunciți acestor copii să facă ceva, adică cereți copilului să inhibeze un proces excitator și să înceapă un altul, se ajunge adesea la scene dramatice, copilul se aruncă pe jos, dă din picioare etc.”.

„Aceste cazuri ne explică geneza afecțiunilor pe care le întâlnim adesea în viață, apărind sub influența unor procese excitatorii și inhibitorii foarte puternice. Să presupunem, de exemplu, că o persoană resimte puternic un proces excitator, iar împrejurările impun imperios inhibarea acestui proces. Această situație duce adesea la tulburări ale activității normale a sistemului nervos”⁷⁾.

În laboratoarele lui Pavlov s-au realizat experimental asemenea stări neurotice, la cîini, cu ocazia transformării stereotipelor: se inversează valorile, pozitiv și negativ, a două reflexe, în succesiunea lor alternativă (din pozitiv în negativ și invers). Aceste experiențe, ne dezvăluie fenomenul de declanșare de forțe antagoniste în același sistem cortical, factorul intern — forța deprinderii, a legăturii formate a drumului „bătorit” — impune scoaterii un răspuns salivar la bătăile metronomului,

7) I. P. Pavlov, *Experiența de douăzeci de ani*, p. 348.

în timp ce excitantul, prin semnificația lui negativă, arată cînelui necesitatea de a opri acest reflex. Trecutul îi conferise excitantului o valoare pozitivă, iar prezentul îi impune o valoare negativă; lupta elementului vechi cu cel nou, lupta cu sine.

Pavlov vorbește atunci de „ciocnire” între starea de excitație și cea de inhibiție, ciocnire care, în stări de tensiuni supraliminare, duce la fenomenul de „rupere” a echilibrului existent, la „explozii”, adică reacții impulsive, precipitate, dereglate. Toate reflexele condiționate dispar pentru o bucată de vreme, scoarța ajunge într-o stare de dereglare funcțională.

Dar ruperea echilibrului nu se produce totdeauna exploziv, ci uneori lent, parcurgînd anumite faze și stabilizîndu-se pe o treaptă inferioară a echilibrului (sau dezechilibrului), în sensul predominării *excitației* sau a *inhibiției*.

Fenomenele neurotice nu afectează totdeauna scoarța întreagă, ci uneori numai o zonă, precis localizată; nu se îmbolnăvește toată scoarța, ci numai anumite *puncte*. Cînele nu devine nervos la orice excitant sau stimul condiționat, ci numai la anumit excitant, la metronom, de exemplu, dacă metronomul a fost acela care i-a impus sarcina dificilă de rezolvat. Am putea, deci, vorbi de nevroze *generale* și de unele *specifice*, „metronomice”, „termice”, „vizuale” sau chiar mai speciale: „roșii”, „albastre”, „patrate” etc.⁸⁾.

Pentru a înțelege procesul de stabilizare a unei stări neurotice, nu trebuie să uităm fazele, determinate de Pavlov, ale agravării dezechilibrului nervos: faza de nivelare, faza paradoxală, faza ultraparadoxală și ultima, de tulburare gravă, îmbolnăvire a unui „punct izolat”.

Ținînd seama de aceste faze, vom putea explica și fenomenele descrise de P. Janet ca „sentimente de posesiune”, stări ambivalente și contradictorii, cînd bolnavul crede, de exemplu, că i se fură secretele, că este nemulțumit insultat de cineva etc. E vorba, după Pavlov, de o stare ultraparadoxală, de o „inversiune a inducției reciproce”. „Bolnavul, explică Pavlov — este urmărit tocmai de ceea ce vrea să evite. El vrea să aibă gîndurile ascunse și i se pare că ele sînt aflate sau descoperite de alții; el vrea să fie singur și în același timp îl chinuiește gîndul că în cameră se află cineva, deși vede foarte bine că nu este nimeni etc.”⁹⁾. Reprezentarea puternică pozitivă („sînt singur”) se transformă în reprezentarea opusă („lîngă mine este totdeauna cineva”). Omul vrea să se bucure de „considerație” în societate, dar îi este teamă că n-o are, vrea să fie singur, dar se teme că n-ar fi singur, iată o *diferențiere*, care, într-o anumită fază de epuizare nervoasă, dispare, și atunci bolnavul, prin răsturnarea echilibrului între excitație și inhibiție, prin inversarea procesului de inducție reciprocă, cade în starea descrisă mai sus, de *ambivalență*.

II. ASPECTUL EXTERN AL ECHILIBRĂRII.

1. Individul și dificultatea sarcinei.

Este clar că întregul dinamic, constituit din interdependența pro-

8) Exemplele de la urmă (afară de cel „metronomic”) nu se referă la cazuri de laborator, ci sînt simple imagini sugestive, de analogie.

9) I. P. Pavlov, *Experiența de douăzeci de ani*, p. 232.

ceselor interne ale organismului, se află în interacțiune cu sistemul relațional organism-mediul; acesta, împreună cu cel dintii, formează un sistem integrativ superior de relații.

Făcînd, pe cît este posibil, abstracție de aspectul corelațiilor interne, înțelegem prin echilibru extern, un sistem de relații ce se creează între organism și mediul extern. Acest mod de echilibru poate fi examinat în aspectul lui *cantitativ* (intensitate, viteză și ritm) sau *calitativ*. Ambele aceste aspecte de relații le putem uni într-o noțiune biologică de *adaptare*, de la limita unei adaptări facile și automate pînă la gradele superioare, de adaptare dificilă, conștientă și voluntară. Întrucît orice modificare a mediului, reflectată în conștiință, poate fi considerată, în sens larg, ca o „problemă” sau „sarcină”, ansamblul de relații superioare (de comportare) poate fi privit, grosso modo, sub forma unor relații dintre *dificultatea problemei și capacitatea individului de a o rezolva*.

Ne dăm seama de subiectivitatea înțelesului de „dificultate”. Acest înțeles, totuși, se obiectivează pe măsură ce se determină condițiile externe și obiective ale „dificultăților” interne corespunzătoare.

Dificultățile sarcinilor pot varia pe linia cantitativă sau calitativă; ele pot fi simple, elementare, și complexe. Nu putem neglija, desigur, faptul că o dificultate de natură calitativă este indisolubil legată de aspectul ei intensiv, energetic; putem concepe teoretic ca rezolvarea unei probleme, prin formule *calitativ* superioare, să impună o încordare, o cheltuială de energie egală cu consumul cerut de rezolvarea aceleiași probleme, prin operații mai simple, dar mai *numeroase*, mai îndelungate. Este adevărat, însă, că soluția *superioară* este, pentru acel ce o înțelege, *mai simplă*; simplificarea și economia de timp reprezintă aici *acumularea* unui efort îndelungat. În genere, însă, la același quantum de energie, simplificarea și degradarea calitativă se traduce prin creșterea cantitativă și viceversa. Avem aici manifestarea legii dialectice a convertirii cantității în calitate și invers. Să examinăm, deci, pe rînd, diversele aspecte ale echilibrului extern.

2. Aspectul cantitativ.

Încă de la începutul cercetărilor sale în domeniul reflexelor condiționate, Pavlov a încercat o determinare științifică precisă a raportului dintre stimul și efectul acestuia — reflexul condiționat. Era firesc ca, de la început, această determinare să cuprindă și relațiile de intensitate între excitantul condițional și efectul reflector al acestuia. Această relație a fost schițată de Pavlov încă din 1906 prin recunoașterea dependenței reflexului condiționat de intensitatea semnalului. „Intensitatea excitantului — spune Pavlov — prezintă o importanță esențială”¹⁰⁾. Cu drept cuvînt — spune Maiorov, anul 1906 este începutul istoriei „legii intensității”, adică a legii dependenței mărimii reflexului condiționat de intensitatea excitantului condițional”¹¹⁾.

10) I. P. Pavlov, *op. cit.*,⁷⁾ p. 65.

11) Ф. П. Майоров, История учения об условных рефлексах, 1948, p. 39.

Cu toate acestea, aproape simultan cu formularea și recunoașterea importanței acestei „legi”, apar și o sumedenie de rezerve și de „excepții”. Acestea, însă, cum foarte bine observă Pavlov mai târziu (23.X.1935), nu sint menite să infirme legea, ci să stimuleze cercetările în scopul examinării și precizării condițiilor în care legea este valabilă ¹²⁾.

O dată cu încercările de a se stabili relațiile precise între factori, s-a constatat că, dusă pînă la o anumită limită, intensitatea excitației, în loc să sporească reflexul salivar, îl inhibează. Există, deci, o limită superioară, a exercitării „legii intensității”. *Această lege, deci, este valabilă între anumite limite.*

După aceea, Pavlov, cu colaboratorii săi, observă că intensitatea efectului excitațiilor este în funcție de o serie de *condiții interne* ale scoarței: cea mai sumară observație ne învață că un ciine sătul nu reacționează de loc, sau foarte slab, la un semnal alimentar. Deci, mărirea unui reflex condiționat este în funcție de *tonusul centrului cerebral necondiționat*. Și este firesc să fie așa, întrucît răspunsul condiționat se grefează, atît cantitativ cît și calitativ, pe cel absolut.

Cercetările colaboratorilor lui Pavlov de determinare a relațiilor de intensitate nu s-au limitat numai la domeniul unei singure modalități senzoriale, ci s-au îndreptat și spre determinarea intensității relative între diferitele modalități și categorii de stimuli și analizatori. S-a constatat, de pildă, că sunetul, la un ciine, reprezintă un excitant superior celui luminos, în gradația intensității. Dar dificultatea mare constă în imposibilitatea de a se găsi o unitate de măsură pentru excitanții de natură atît de variată.

Iată de ce, în 1910, se simte nevoia unei diferențieri și completări. *Legea intensității absolute* („cu cît excitația este mai tare, cu atît este mai intensă și reacția corespunzătoare”) se completează cu *legea intensității relative a excitanților condiționali*. În procesul de adaptare, „organismul grupează excitațiile nu după intensitatea lor fizică, ci după semnificația lor biologică” ¹³⁾.

Constatăm, deci, o adîncire progresivă a examenului îndreptat spre *condițiile interne* ale răspunsului condiționat. S-a văzut clar, că intensitatea unui reflex este determinată nu numai de factorul extern, al intensității, ci și de o serie de factori interni. Orice „deviație” sau „excepție” de la „legea intensității” obligă pe colaboratorii lui Pavlov să caute alți factori. Astfel, L. A. Andreev, în 1928, ajunge să formuleze clar, că o corelație normală între intensitățile examinate este condiționată de relațiile mutuale dintre excitație și inhibiție în scoarță; „tulburarea echilibrului dintre aceste procese tulbură și relațiile dintre intensitatea excitantului și mărirea reflexului” ¹⁴⁾. Așadar, fiind de aceeași intensitate, excitantul poate avea efecte variate. „Felurile tulburări ale relațiilor normale cantitative, la aceleași intensități fizice, sînt mărturii ale diferitelor modificări în dinamica interioară a proceselor nervoase” ¹⁵⁾.

12) Павловские среды, v. III, 1949, p. 237.

13) Ф. П. Майоров, *op. cit.*, ¹¹⁾ p. 74.

14) *Ibidem*, p. 215.

15) *Ibidem*.

Se înțelege de ce Pavlov, în formularea condițiilor de formare a reflexelor condiționate, prevede printre condiții o anumită „stare a emisferelor cerebrale” și o anumită „stare a organismului” ¹⁶⁾.

Trebuie să adăugăm că, într-un complex, intensitatea excitantului nu poate fi despărțită de factorii: durată, repetiție, interval sau moment.

„Importanța „legii intensității” — spune foarte just Maiorov în concluzie la interpretarea acestei legi — nu constă numai în stabilirea unei dependențe externe și cantitative între intensitatea excitantului condițional și mărimea reflexului condiționat, dar și în *posibilitatea de a se face pe baza acestei legi o analiză dinamică internă a proceselor nervoase corticale*” ¹⁷⁾.

Acest pas făcut, se înțelege că examenul factorului intensiv al echilibrului nervos implică cercetarea legilor dinamicii corticale și determinarea tipului de activitate nervoasă. Legea intensității este valabilă în condiții normale, egale și în anumite limite de intensitate a excitantului. Orice excitant, de aceeași intensitate, va avea efecte variate în funcție de starea dinamică a cortexului și de tipul sistemului nervos al individului. Intensitatea excitantului este apreciată în funcție de tăria sistemului nervos, adică de modul cum sistemul nervos reflectă intensitatea obiectivă a excitantului. În mod teoretic, deci, echilibrul se stabilește între *forța excitantului și rezistența sistemului nervos*.

În această privință, semnalăm câteva aspecte cu caracter general. Problema noastră conține trei termeni: conduita, sistemul nervos și problema (excitantul sau sarcina). Cunoașterea a doi termeni ne permite aflarea termenului al treilea. Teoretic vorbind, cunoscând conduita și rezistența unui sistem nervos, adică modul particular de reflectare a acestuia, vom putea determina, pe baza reacțiunii, gradul de intensitate obiectivă a excitantului, suportabil în mod normal de către acel sistem nervos; cunoscând tăria excitației, vom putea, pe baza ei și a conduitei, să determinăm și modul de reflectare, adică gradul de rezistență, de putere a sistemului nervos. Fiind date rezistența nervoasă și sarcina, vom putea prevedea conduita.

Experiențele au dovedit că excitațiile supraliminare, adică acelea care întrec pragul superior al rezistenței nervoase, provoacă inhibiție, în loc de excitație. Acest prag, desigur, este situat cu atât mai sus, cu cât avem de-a face cu un sistem nervos mai tare. Pentru menținerea echilibrului normal, deci, greutatea poverii trebuie să corespundă rezistenței nervoase. Dacă greutatea întrece rezistența, se produc tulburări nervoase ce se agravează, parcurgind fazele determinate de Pavlov.

Cazurile patologice ne dezvăluie existența a trei cauze fundamentale, în apariția nevrozelor: supraincordarea excitației, a inhibiției și a mobilității proceselor nervoase. Toate aceste poveri excesive duc la „ciocniri” și la „ruperi” de echilibru nervos.

Desigur, trebuie să ținem seama nu numai de tipul de sistem nervos, dar și de starea momentană a scoarței. Cu cât tonusul este mai scă-

16) I. P. Pavlov, *Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale*, p. 32 și 35.
17) Ф. П. Маѣоров, *op. cit.*, ¹¹⁾ p. 308.

zut, scoarța fiind mai obosită, cu atât și pragul excitabilității maxime este mai scoborit. Omul obosit nu mai suportă excitații tari și reacționează la ele prin refuz, prin inhibiție. Astfel se înțelege negativismul unui schizofrenic, al unui copil sau al unui om obosit. La început, ei reacționează prin nepăsare, prin indiferență (faza de nivelare), apoi răspund tare la excitații slabe și slab la cele intense (faza paradoxală), pentru a termina prin a răspunde negativ la excitații pozitive și pozitiv la cele negative. Expresia: „picătura, care face să se reverse paharul” are aici întreaga ei explicație fiziologică; fiecare are experiența senzației de limită superioară la care se poate ridica nivelul din „paharul suferințelor” lui, senzația gradului și a limitelor tensiunii nervoase.

Trebuie să mai semnalăm un aspect al relațiilor de intensitate. Dacă tonusul scăzut al scoarței coboară rezistența față de intensitatea excitației, se întâmplă ca și tonusul prea ridicat al scoarței să favorizeze ruperea echilibrului: excitațiile slabe vor avea același efect ca și cele tari. Mai mult decât atât, excitațiile tari provoacă în acest caz inhibiție corticală. „Acești excitanți, de obicei puternici — spune Pavlov — devin prea tari lucrând asupra cîinelui flămînd, din cauza sporirii reactivității lui față de excitațiile alimentare și, întrecînd astfel puterea de rezistență a celulei, provoacă inhibiție, care la rîndul ei micșorează efectul excitantului”¹⁸).

Trebuie să ținem seama de acest fapt atunci cînd, de exemplu, un copil care dorește din cale afară de puternic un lucru, pus fiind în situația de a-și realiza dorința, refuză satisfacția.

Realitatea *temporală* reprezintă o altă latură a aspectului cantitativ, indisolubil legată de intensitate. Variațiile de durată, viteză, provoacă modificări corespunzătoare în reacțiile organismului. Prolungirea unei excitații slabe are adeseori un efect egal cu al excitației de o durată scurtă și intensă. Măsurarea intensității absolute a unui proces inhibitor se poate face prin proba de durată a acestuia, prin determinarea duratei stării inhibitive a celulei date¹⁹). În alt loc, I. P. Pavlov admite convertibilitatea aspectelor, cînd afirmă că „intensitatea excitației poate fi înlocuită prin durată ei”²⁰).

În fiziologie, este cunoscut fenomenul *sumației excitației*, fapt stabilit pentru întia oară de Secenov (1863)²¹). Legătura indisolubilă între intensitate și durată apare și în înțelesul de cronaxie, adică a timpului minim necesar unei excitații pentru a provoca o senzație sau o contracție musculară (pragul timpului de excitație). Ne vom mărgini aici la cîteva fenomene de durată în mecanismul reflexelor condiționate.

În legătură cu analiza principiului liniilor de perspectivă²²), am subliniat importanța așteptării, a amînării unui reflex. Ne aflăm în domeniul unde aspectul cantitativ al duratei se leagă de cel calitativ: fragmentele unei durate, egale între ele din punct de vedere obiectiv, nu sînt egale între ele din punct de vedere psihofiziologic. Acest fapt este demonstrat

18) Павловские среды, v. I p. 14.

19) I. P. Pavlov, *Experiența de douăzeci de ani*, p. 563

20) *Ibidem*, p. 514.

21) С. И. Гальперин и А. М. Васюточкин, Курс анатомии и физиологии человека, 1950, p. 384.

22) V. Pavelcu, *Liniile de perspectivă și reflexele condiționate*, Analele Univ. „Al. I. Cuza” din Iași, 1955, p. 189-203.

de orice întârziere sau aminare a unui reflex. În general, un ciine nu poate suporta o „așteptare” peste 3 minute. Aminarea „întâririi” peste aceeași durată este pentru ciine o sarcină prea grea de suportat și, în consecință, îi provoacă o stare neurotică, o „criză de nervi”, sau o stare de somn deci o reacție de apărare a scoarței.

Reflexele de întârziere pun în evidență capacitatea de adaptare și de, reflectare temporală a sistemului nervos: reflex la un anumit moment al duratei, „reflexe la timp”. Cineva, odată obișnuit să reacționeze la un anumit moment al duratei, tradus printr-un anumit semnal fiziologic, printr-o stare specifică a organismului, răspunde la întârziere printr-un efort suplimentar; orice întârziere sau aminare a unei satisfacții reprezintă o împovărare a sistemului nervos.

Experiențele cu prelungirea și scurtarea intervalului între excitantul condițional și cel absolut sînt bogate în sugestii. Se știe că prelungirea intervalului micșorează efectul salivar, iar scurtarea îl sporește²³⁾, ca și cum ar fi vorba de o planificare, pe baza experienței trecute, a cuantumului de energie destinat pentru consumație, în activitatea de așteptare, de tensiune.

În fond, credem că procesul este identic cu bucuria unui om, căruia i se anunță reducerea duratei de detențiune sau cu intristarea în cazul opus. Bucuriile noastre sporesc cu apropierea neașteptată a scadenței lor și tristețile se instaurează o dată cu aminarea progresivă a rezultatului dorit. Acest fenomen îl trăim adeseori în excursii: cînd drumul parcurs se dovedește a fi mai scurt decît cel presupus, energia economisită (obținută din diferența între energia mobilizată și cea consumată) se transformă în bucurie: se naște un sentiment opus cînd, ajunși la punctul presupus final, ni se anunță că „trebuie să mai mergem”.

O dovadă experimentală a ideii de *mobilizare* o avem în relatarea lui Bicov. Un sportiv, deprins cu parcurgerea distanței de 100 m, va cheltui *aceeași* energie și la distanța scurtată neașteptat la 60 m. Scoarța a mobilizat energie pentru 100 m, de aceea, cu toată scurtarea parcursului, organismul cheltuiește ca și pentru efortul de 100 m²⁴⁾.

Este posibil ca același mecanism să aibă loc și în cazul iluziilor kinestezice: ne așteptăm ca, între două obiecte de aceeași natură, acela cu volum mai mic să fie și mai ușor; mobilizarea anticipată a efortului însă nu corespunde efortului real (cuburile sînt egale în greutate, deși inegale ca volum); efectul este senzația necorespunzătoare greutății reale, obiective.

Variațiile în timp ale excitanților sînt în legătură cu o altă proprietate a sistemului nervos, cu *mobilitatea* acestuia. Practic, se urmărește ca succesiunea sarcinilor să corespundă puterii de mobilitate a sistemului nervos. Sistemul nervos inert suportă greu viteze mari, un ritm și o succesiune rapidă a excitanților, o modificare subită a ordinii acestora, — aspecte suportate ușor de un sistem nervos mobil.

În viața de toate zilele, întîlnim persoane care reacționează „exploziv” la orice încercare de a li se schimba cursul sau direcția activității. Inerția lor se manifestă pînă și în procesele lor de adormire și de

23) Experiențele lui Kleșciiov din 1932, vezi Ф. Ма й о р о в, *op. cit.*, ¹¹⁾ p. 269.

24) Acad. K. M. Б і с о в, *Rolul scoarței cerebrale*, p. 12.

trezire: aceste persoane adorm greu, se trezesc greu și trec cu dificultate de la trezire la activitate; se simt derutate când li se cere să întreprindă o acțiune începută sau să-i schimbe acesteia direcția. Constatăm, în același timp, o relaxare înăuntrul verigilor lanțului de activitate, înăuntrul sistemului dinamic, o viscozitate în ceea ce privește coeziunea elementelor de gândire sau de acțiune. Aceste persoane încep greu o acțiune și greu o pot sfârși: nu pot fi punctuale, nu au „noțiunea de timp”. Între planurile lor de activitate și realizări nu există decît rareori o potrivire. Cea mai mică „surpriză” le provoacă emoție și după aceea un sentiment de „destrămare” psihică; aspect de pedanterie, scrupulozitate excesivă, obsesii etc.

Ousul acestor persoane „inerte” îl constituie categoria tipului *nervos labil*: foarte iute în reacțiuni, extrem de mobil, dar fără puțință de a constitui sisteme mai vaste și coerente; incapabil de traiectorie lungă în gândire sau a tivitate, fără răbdare și perseverență. Dacă inerția celor dinții are aspectul unei încremeniri, rigidității, mobilitatea celor din categoria a doua ne provoacă impresia de caleidoscop, de imagini și acțiuni, fără aderență mai adîncă.

Rămîn încă multe probleme deschise cu privire la relațiile dintre tipurile de activitate nervoasă superioară și condițiile externe, obiective. Subliniem aici necesitatea de a studia mai adînc relațiile dintre însușirile ineseși ale sistemului nervos. Întîi, trebuie notat că aceste însușiri nu pot fi socotite ca fiind absolute și invariabile: ele se desvăluie în raport cu o situație concretă. Apoi, mobilitatea unui sistem nervos depinde, credem, și de puterea acestuia: atunci cînd ținem foarte mult la o situație, tindem, desigur, s-o și menținem, adică acceptăm mai greu schimbarea ei, decît dacă ne-ar fi indiferentă sau neplăcută. Uhtomski are multă dreptate cînd subliniază „caracterul vectorial” al centrilor nervoși²⁵⁾.

Nu trebuie să pierdem din vedere că, în determinarea tăriei unui sistem nervos, nu ne putem limita numai la greutatea situației externe. Reușita acțiunii depinde de predispoziții nervoase pentru performanța respectivă, predispoziții care reprezintă o componentă a aptitudinii. Este greu de izolat ponderea acestor predispoziții într-o performanță, într-un complex de factori, spre a constata măsura în care această predispoziție este favorizantă sau reprezintă o rezistență în efectuarea unei munci. Cîeva obosește nu numai din cauza dificultății sarcinei, dar și din pricina lipsei de predispoziție pentru realizarea acelei sarcini. În studiul temperamentului trebuie să ținem seama de factorul aptitudine și factorul caracter, adică și de aspectul *calitativ* al conduitei.

Tipul de sistem nervos ne apare ca o *formulă individuală de rezolvare a problemelor*: bunăoară, mobilizînd aceeași cantitate de energie, unul se angajează pe calea unei rezolvări rapide, dar adesea superficiale, în timp ce altul merge pe calea unei rezolvări lente, îndelungate, cu încercări repetate, dar adesea cu rezultate mai temeinice. Această

25) А. А. Ухтомский, Сочинения, 1950, I. p. 403.

formulă se elaborează sub influența educației și în funcție de întreaga configurație psihică ²⁶⁾.

3. Aspectul calitativ.

Am văzut că este cu neputință de despărțit intensitatea sau durata de calitate a excitațiilor, așa după cum este imposibil de izolat — altfel decît teoretic — aspectul exterior al echilibrului de cel interior: calitatea excitației este „ogîndire în conștiință”, este o „trăire subiectivă” a unui agent extern. De aceea, este mai comod să subliniem aici, vorbind despre calitatea echilibrului extern, repercusiunea produsă de către acțiunea calitativă a agentului extern asupra activității interne a scoarței.

Mai întîi, ne vom opri la efectele mai generale sau mai locale produse de către un stimul asupra scoarței. Știm că și în privința disputei în legătură cu localizările, I. P. Pavlov a luat o atitudine superioară, dialectică. Scoarței cerebrale i se recunoaște funcția de localizare, dar fără a se respinge ideea unui întreg funcțional. „Principiul mozaicului funcțional” se leagă, în concepția lui I. P. Pavlov, în mod armonios, cu „principiul sistematicii corticale”. Nenumărați excitanți din lumea din afară se îndreaptă spre „anumite puncte sau regiuni din masa cerebrală”. „Ne găsim, deci în fața unei construcții complexe — spune Pavlov — a unui adevărat „mozaic”. Toate acestea se întîlesc, se ciocnesc și trebuie să se orînduiască, să se sistematizeze. Prin urmare, în fața noastră se află, în al doilea rînd, un grandios sistem dinamic” ²⁷⁾. „Dacă dintr-un punct de vedere — spune tot I. P. Pavlov — scoarța emisferelor cerebrale poate fi privită ca un mozaic alcătuit dintr-o masă de nenumărate puncte izolate, cu un anumit rol fiziologic la un moment dat, din alt punct de vedere, noi avem în scoarță un sistem dinamic dintre cele mai complexe, care tinde în mod constant spre integrare și spre stereotipia activității integrate” ²⁸⁾.

Principiul mozaicului sugerează că fiecare punct al scoarței are oarecare individualitate funcțională în activitatea întregului, că există un fel de adaptare electivă și diferențiată între analizatori și ambianța externă. Principiul sistematicii reliefează ideea că adaptarea se face nu pe unități (excitant — celula nervoasă), ci pe grupuri, pe sisteme (situație — sistem funcțional); scoarța cerebrală lucrează ca o unitate structurală, ca un sistem al sistemelor.

Independența relativă a „punctelor corticale” se confirmă, deosebi, în anumite cazuri patologice, prin „îmbolnăvirea punctelor izolate” ²⁹⁾. Am vorbit de „nevroza metronomică”, adică de sensibilitatea exagerată și electivă față de metronom, cu păstrarea echilibrului nor-

26) Vezi articolul, ulterior apărut, al lui B. M. Т е р л о в, în Вопросы психологии, nr. 6, 1955, p. 3-16, pentru care slăbiciunea și inerția sistemului nervos nu sînt noțiuni negative.

27) I. P. Pavlov *Experiența de douăzeci de ani*, p. 516-517.

28) I. P. Pavlov, *Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale*, p. 189.

29) Noțiunea de „punct izolat” nu trebuie să o înțelegem din punct de vedere anatomic, ci funcțional. Pavlov precizează că este vorba de „complexe funcționale dinamice”, întrucît aceeași celulă poate fi pusă în roluri funcționale diferite, după sistemul în care este angajată (I. P. Pavlov, *Experiența de douăzeci de ani*, p. 583).

mal în toate celelalte domenii de reactivitate. Cîinele se comportă normal față de orice excitant, afară de unul singur, care îi provoacă reacții patologice, „crize de nervi”. Este tocmai ceea ce corespunde tabloului clinic al paranoiei. Paranoiacul este foarte rezonabil, cu o logică impecabilă, cu o memorie fidelă și judecăți în genere sănătoase, afară de „un punct” bizar, de o chestiune, pe care o vede cu totul deosebit, neadecvat realității, diferit de judecata omului normal.

Cazuri de asemenea sensibilități „elective” sînt frecvente în viața de toate zilele. Sensibilitatea noastră, adică — în termeni pavlovieni — epuizarea celulelor nervoase poate fi localizată destul de strict și specific; am putea vorbi de un dezechilibru parțial, localizat, specific, între om și ambianță. Se întîmplă ca cineva, fiind în general o persoană calmă, să fie „enervat” de o anumită persoană, poate chiar numai de un anumit gest, vorbă, timbru etc. Este foarte multă asemănare între aceste fenomene psihofiziologice și cele alergice. Am putea extinde înțelesul de anafilaxie și să vorbim de „anafilaxie psihologică”, de cazuri de „sensibilizare” sau „intoleranță” psihică. În lumea atît a copiilor, cît și a adulților, vom întîlni exemple de intoleranță și de „gusturi bizare”, cu privire la mincare, animale, oameni, activități, situații etc.

Asemenea atitudini ale copiilor au fost întîmpinate, în general, de către educator, cu prea puțină înțelegere. Ele erau „reprimare” și copilului i se recomanda tocmai ceea ce îi repugna. Unii educatori erau fideli principiului de a impune copilului acțiuni care nu-i plac și a-l opri de la altele care-l atrag, din motivul că numai astfel formăm „voiața” copilului: „veto” în fața dorinței și „trebuie” în fața repulsiei. Se credea că astfel se formează puterea de stăpînire, de rezistență împotriva dorințelor sau a ispitelor, cît și împotriva repulsiilor. Această înțelegere unilaterală și îngustă, în încercarea de a forma simțul datoriei, a contribuit în mare măsură la cultivarea nevrozelor la copii.

În ceea ce privește echilibrul calitativ, trebuie să ținem seama de caracterul general — pozitiv sau negativ — al solicitării mediului și acordul acestuia cu tonusul centrului, cu caracterul vectorial al sistemului cortical respectiv. Anumite situații ne impun frînarea unor acțiuni sau activarea altora, reflexe negative sau pozitive. Aceleași solicitări pot provoca reacții normale la unele tipuri și manifestări neurotice la altele tipuri. I. P. Pavlov a arătat că, pe lîngă forme stabile de echilibru între excitație și inhibiție, există tipuri cu predominarea procesului de excitație sau al celui de inhibiție. Un tip excitativ va răspunde adesea pozitiv la excitanți negativi, iar tipul inhibitiv, va răspunde adesea negativ la o solicitare pozitivă.

Trebuie, deci, să ne ferim de „supraincordări”, de „hipertensiuni” nervoase, stări care duc inevitabil la „ruperi” de echilibru cortical, la sfîșieri, „destrămări” psihice, la manifestări neurotice. Să ne amintim de sugestivă descriere, citată deja, a lui I. P. Pavlov: Cînd sînt ocupat de ceva și sînt invitat să fac altceva, simt o neplăcere, o încordare, din cauză că trebuie să inhibez procesul în care sînt antrenat și să activez altul, pentru care momentan n-am nici un interes.

Un reflex normal presupune o potrivire, un echilibru, nu numai între puterea excitației și tonusul zonei respective, dar și între calitatea

excitației și caracterul specific al sistemului respectiv; în termeni de economie, faptul s-ar traduce prin echilibru între „cerere și ofertă”.

„Oferta” corticală poate avea un caracter electiv și localizat sau un caracter nediferențiat și generalizat. O scoarță obosită închide robinetele sale energetice pentru orice solicitare, după cum o scoarță puternic dinamizată, tonificată, este deschisă față de nenumărate „cereri” ale ambianței externe. Lipsa de diferențiere ni se înfățișează astfel cu un caracter de polaritate (pozitivă și negativă).

Oboseala, bătrînețea, se repercutează asupra stării generale a scoarței prin scoborirea tonusului acesteia, favorizând „inertia patologică” generală, cu toate manifestările ei: mizoneism, conservatism, stereotipie, perseverare și iterație, „viscozitate”, pedanterie, uneori halucinații etc. Excitația localizată și persistentă într-o anumită zonă este însoțită, prin inducție negativă, de inhibiția restului scoarței.

Un caz tipic de negativism ni-l prezintă ciinele din laboratorul lui Pavlov, care refuză mîncarea ce i se dă, dar tinde spre ea în momentul cînd i se retrace: refuză cînd ți se dă și dorești cînd ți se ia. Este caracteristic pentru temperamentele slabe de a nu simți bucurie în momentul realizării unei arzătoare și vechi dorinți și a rîvni cu atît mai mult la un lucru, cu cît acesta devine mai inaccesibil.

III. PROBLEME DIFICILE.

Tratarea problemei echilibrului calitativ ne-ar impune o sarcină imposibilă de realizat, dacă ar fi să interpretăm o clasificare a tuturor categoriilor mai importante de calități sau structuri externe, ca stimuli ai anumitor categorii de reacții. Întrucît orice variație calitativă externă se reflectă printr-o trăire internă, este mai potrivită o discriminare empirică și mai sintetică, deși mai subiectivă, a stărilor care traduc o adaptare mai ușoară sau mai grea la o situație. Vom trata deci despre dificultatea relativă a problemelor, referindu-ne nu atît la împrejurările externe cît la reflectarea acestora de către un sistem nervos, avînd, deci, în vedere atît aspectul extern, cît și cel intern al procesului de echilibrare.

1. Complexitatea.

Am indicat deja diversele categorii generale de dezechilibru: lipsa de potrivire între forța excitantului și rezistența nervoasă, lipsa de acord între calitățile stimulenților și capacitatea de reacție adecvată, lipsa unei acomodări între mobilitatea și forța nervoasă pe de o parte și durata și ritmul excitațiilor pe de altă parte. Dacă luăm în considerație faptul că excitațiile din afară tind a se constitui în complexe, că scoarța lucrează pe baza principiului de sistem, existînd, după expresia lui I. P. Pavlov, o „tendință neîntreruptă spre stereotipe dinamice”, că răspunsurile noastre privesc întreaga ambianță, pe fondul căreia se reliefează excitantul, — ținînd seama de toate acestea — trebuie să trecem de la un examen microscopic la unul macroscopic, de la o privire analitică spre una *sintetică*. I. P. Pavlov ne sugerează asemenea interpretare prin noțiunea de „stereotip”.

Înțelesul de stereotip este definit de I. P. Pavlov în fața congre-

sului internațional de psihologie din Copenhaga, la 24 august 1932. Prin stereotip dinamic înțelegem un sistem echilibrat și armonizat de procese interne. Formarea stereotipului cere un „efort nervos a cărui tensiune este foarte diferită în raport cu sistemul complex al excitațiilor, pe de o parte, și cu individualitatea și starea animalului, pe de altă parte”⁸⁰).

Sistemul tinde să se realizeze totdeauna în forma lui inițială, atât în ceea ce privește natura lui, cât și distribuția sau succesiunea elementelor lui. Stereotipul are o mobilitate, o plasticitate, mai mare sau mai mică, în funcție de tăria și de mobilitatea sistemului nervos. Iată de ce modificările de stereotip, impuse de situații, vor fi mai ușoare sau mai grele, în funcție de complexitatea stereotipului și de tipul de activitate nervoasă superioară. Se înțelege de ce noțiunea de stereotip capătă o nuanță peiorativă, de „stereotipie”, inerție sau rigiditate nervoasă. Credem că este bine să diferențiem aceste două înțelesuri, întrucât, deși complexul dinamic implică și o doză de inerție nervoasă, care explică stabilitatea lui, el poate avea și un înalt grad de plasticitate, de capacitate de structurare, de creație. În acest sens, putem vorbi de stereotipe mobile și altele inerte, de stereotipe-stereotipii și stereotipe-inovații⁸¹).

Este clar că sporirea complexității provoacă o creștere a dificultății. N. Traugott cercetează fazele recuperării funcției verbale la bolnavii deveniți afazici în urma unei psihoze infecțioase, a schizofreniei, sau în cursul terapiei, fie convulsive, fie a terapiei prin șocul insulinic. Astfel, dacă repetiția a două vocale se efectuează corect de către acești bolnavi, adaosul vocalei a treia provoacă o eroare a reproducerii⁸²). Din cauza aceleiași dificultăți, orice creștere a complexității unei probleme ne aduce mai aproape de pragul superior al inhibiției, de inhibiția supraliminară. „Cu cât problema verbală este mai complexă, spune Traugott — cu atât de obicei apare mai devreme și mai demonstrativ istovirea și stagnarea excitației”⁸³).

2. Noutatea.

La bătrâni, care au un tonus mai scăzut al scoarței, stereotipele sînt mai rigide, mai rezistente la modificări; de aceea orice noutate a ambianței reprezintă pentru ei o mai mare doză de dificultate decît pentru un tînr. Pensionarea, impunînd o modificare de stereotip, adesea neurastenizează pe bătrîni, grăbindu-le sfîrșitul.

Așa se explică și apropierea ce se fac între psihologia bătrînului și a copilului, dacă se ține seama de nerăbdarea amîndorora, de negativismele ce le sînt comune și de alte reacțiuni bizare, care se încadrează în fazele descrise de Pavlov, decurgînd din ruperea echilibrului între excitație și inhibiție. „Noutatea” deci este o povară pentru sistemul nervos, iar greutatea acestei poveri este proporțională atît cu gradul de noutate a situației, cît și cu gradul de inerție a sistemului nervos.

Vechimea unei experiențe reprezintă și un drum mai bine bătător-

30) I. P. Pavlov, *Experiența de douăzeci de ani*, p. 525-526.

31) În nr. 1/1956 al revistei Вопросы психологии, S. N. Beliaeva - Ekzempliarskaia găsește necesar să se deosebească cele două aspecte ale stereotipului — procesul sistematizant al formării stereotipului de acel al automatizării lui (p. 101).

32) Трауготт Н. Н., О путях изучения нарушений взаимодействия сигнальных систем в психиатрической клинике, Журн. невроп. и псих. Т. 52, № 6. 1952, p. 7.

33) *Ibidem*, p. 11.

rit, o mai mare stabilitate a stereotipului. În recuperarea verbală, legăturile nervoase mai vechi și mai stabile se eliberează cele dintii de sub dominația inhibiției. Astfel, bolnavii lui Traugott, la un anumit moment de trezire din accesul convulsiv sau din coma insulică, pot denumi obiecte familiare, ca lingura sau creionul, dar nu sînt în stare să numească obiecte mai rare, ca presse-papier, abat-jour sau seringă, termometrul etc.³⁴⁾. De asemenea, cifrele arabe sînt recunoscute înaintea celor romane.

Observațiile lui Traugott confirmă încă o dată legea cunoscută a disoluției memoriei: de la recent spre mai vechi; recuperarea se face în sens invers. Ceea ce este nou, fiind mai dificil, se și inhibează mai ușor.

Emotivitatea și timiditatea copilului sînt reacții față de dificultatea (noutatea) situației. Timiditatea, bineînțeles, implică o situație de natură socială. Nimeni nu este timid într-o situație familiară, nimeni nu se emoționează în fața unei împrejurări așteptate și cunoscute. Emoția înseamnă neprevăzut, noutate. Iată de ce emotivitatea este un simptom important în diagnosticul tipologiei nervoase.

Nu trebuie totuși să uităm cele stabilite de Pavlov cu privire la genotip și fenotip, cu privire la enorma influență a mediului, care poate forma oameni emotivi și timizi. Una din „încercările” sistemului nervos, deci, este *noutatea și rapiditatea schimbării*.

3. Diferențierea

Un alt aspect al dificultății problemelor reprezintă *diferențierea*, impusă sistemului nervos de o anumită situație. Există probleme care se pot soluționa prin reacții mai globale, mai grosiere și altele care impun o rezolvare pe plan mai diferențiat, de finețe superioară. Pentru a aprecia dificultatea problemei, trebuie să ținem seama de gradul de diferențiere cerut de rezolvarea problemei.

Cel mai tipic exemplu în această privință îl avem în experiențele efectuate de dr. N. Șengher-Krestovnikova (1916)³⁵⁾. Scopul acestor experiențe a fost de a stabili limita diferențierii formelor vizuale la cîine. Acesta este supus la un travaliu de diferențiere progresivă între un cerc și o elipsă. După ce se formează reflexul alimentar la cerc, se începe diferențierea la elipsă, (avînd aceeași suprafață și aceeași luminozitate), proiectată și ea, ca și cercul, pe un ecran. Prima elipsă se prezintă sub forma relației dintre semiaxe — 2:1. Pe măsură ce diferențierea se întărește, elipsele folosite se apropie de forma cercului, adică procesul de diferențiere devine tot mai fin. Totul merge normal, pînă la punctul cînd elipsa atinge relația de 9:8 între semiaxe. Trecerea acestui prag de diferențiere nu mai era posibilă fără serioase riscuri de rupere a echilibrului nervos, cînd cîinele devine neurotic, face „criza nervoasă” (drept efect dispar și diferențierile, mai puțin fine, reușite înainte de a se ajunge la limită). Este clar că problema diferențierii relației axelor de 2:1 este mai ușoară decît pentru 3:2; aceasta din urmă — mai ușoară decît 4:3 și a.m.d. Atunci s-a emis pentru prima oară explicația acestei stări nevrotice, ca fiind determinată de „supraîncordarea inhibiției”.

34) *Ibidem*,⁸²⁾ p. 6.

35) I. P. Pavlov, *Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale*, p. 118-119.

Un psihiatru citează exemplul unei fete care, cerută fiind în căsătorie de doi tineri, nu poate alege între ei, și, după o tensiune de mai multe zile, cade într-un somn adânc și durabil. Somnul este simptomul epuizării nervoase ce s-a produs din cauza dificultății de diferențiere: o inhibiție totală a scoarței, în acțiunea ei de protecție.

Pentru a înțelege dificultatea procesului de diferențiere, amintim din nou importanța echilibrului între excitație și inhibiție. Atunci când aspectele de diferențiat sînt prea apropiate, se produce în fața aceluiași agent, simultan, procesul de excitație și de inhibiție. Ciocnirea lor sporește la maximum tensiunea nervoasă, care, prin durata ei, duce, în mod necesar, la ruperea echilibrului. În termeni de psihologie, acest fapt se traduce inițial prin „ezitare“, „nehotărîre“, „șovăire“. Sînt deopotrivă de nefaste oscilațiile, cît și „ciocnirile“, între aceste două procese contradictorii. Așa se „zdruncină“ un sistem nervos. Se știe doar că persoanele cu „voința slabă“ sînt nehotărîte și cea mai gravă cauză a epuizării lor nervoase o reprezintă situațiile care impun o alegere. Cu cît elementele între care trebuie să se facă alegerea sînt mai înrudite, cu atît hotărîrea este mai grea, tensiunea este mai mare și riscurile de nevroză mai numeroase.

Literatura ne oferă descrieri de acest gen. Este suficient să amintim de clasicul tip zugrăvit de scriitorul rus Gonciarov, de tipul Oblomov. Acesta oscilează o viață întreagă între nevoia de a pleca la moșia lui, pentru a face acolo ordine, și înclinația inertă de a rămîne pe loc. Scrisoarea primită de la administratorul lui îl pune din nou în stare de tensiune. O problemă care-l mai frămîntă este mutarea într-o altă locuință: trebuie să se mute, dar comoditatea îl ispitește să rămînă pe loc. (Mai tîrziu intervine și complicația sentimentală, o nouă sursă de oscilații). Ce să facă? Să plece la moșie sau să se mute intîi? Iată „două nenorociri“ care-l frămîntă. Trebuie să răspundă la scrisoare. Ce să scrie? Ce-i de făcut?... Frămîntat de problemă, Oblomov... adoarme. Gonciarov a pătruns, cu adîncă perspicacitate, în secretele scoarței cerebrale.

Exemplele de mai sus ne sugerează o generalizare destul de importantă, cred, din punct de vedere al aplicațiilor sale. De vreme ce o stare de oboseală se traduce, în activitatea noastră intelectuală, prin *confuzii* de tot felul, printr-o diminuare a puterii de discriminare, prin fenomene cunoscute — pe plan intelectual — ca paramnezii sau parafazii, iar pe planul motor sau afectiv ca parapraxii, parataxii sau paratamii, se poate afirma că starea de oboseală, provocînd inhibiția centrilor nervoși de ordin superior, determină prin aceasta coborîrea conduitei spre etaje filogenetic mai groasere, mai globale în funcția lor de analiză și diferențiere. Se știe că stările de oboseală se reflectă și în limbaj: dispare individualizarea termenilor proprii în favoarea termenilor generali, mai vagi în raport cu înțelesul cerut. Adeseori se întîmplă ca în locul unui substantiv să folosim altul sau un verb; *echivalența* aici este departe de sinonimie; ea devine o echivalență de clasă (spunînd, în loc de „foarfece“ — „cuțit“, înțeleg un „obiect de tăiat“, cînd, în loc de condei“ spun „creion“, înțeleg „mijloc de scris“ etc).

Dacă aplicăm aceste idei la înțelegerea limbajului unui schizofren,

degradarea intelectuală a acestuia ne apare ca o slăbire a funcției de analiză, diferențiere.

Se explică, de asemenea, mai ușor de ce psihastenicii, înzestrați cu un tip nervos slab, sînt nehotărîți. Nehotărîrea, cred, este un efect prin excelență a slăbirii discernămintului timetic, apreciativ al lucrurilor, adică al unei estompări afective, al dispariției nuanțelor dintre interese, dorințe, năzuințe. Obiectele diferențiate ușor de o persoană tare, apar unui psihastenic ca egal de dezirabile, intrînd astfel în competiție cu forțe egale și provocînd starea penibilă de oscilație și ezitare.

N. Traugott citează cazurile de diferențiere crescîndă în recuperarea funcției verbale³⁶⁾. Un presse-papier este numit întîi „suge” apoi „sugativă” și mai tirziu „presse-papier”. De asemenea, diferențierea în reproducerea unor silabe ca „pa” și „ba”, „da” și „ta”, „ja” și „za” apare mai tirziu decît între alte silabe, mai deosebite din punct de vedere fonetic. Pe plan motor, se observă aceeași ștergere a diferențelor: bolnavul minîncă fără a folosi lingura, introduce în gură cartoane și alte obiecte.

Ideea de *nivel* psihic legată de funcția de diferențiere, își găsește confirmarea în concepția genetică a dezvoltării de la nediferențiat la diferențiat.

L. V. Zankov și V. G. Petrova³⁷⁾ au determinat experimental condițiile variațiilor în discriminarea materialului asemănător la școlari. Una din principalele deosebiri dintre elevii înapoiți mental (oligofreni) și copiii normali este capacitatea superioară de diferențiere în activitatea mintală a copiilor normali, comparativ cu cei înapoiți. Fenomenul de diferențiere este socotit de către autorii citați ca fenomen *fundamental* al activității psihice.

La noi în țară, experiențele efectuate de M. Roșca, R. Codreanu și P. Dinu-Cotuțiu confirmă cele de mai sus, stabilînd, la copiii întîrziati mental, deosebirea sub raportul diferențierii — dintre cele două sisteme de semnalizare. „În timp ce, de exemplu — afirmă autorii menționați — funcțiunea de concentrare la nivelul primului sistem de semnalizare este relativ mai puțin deficitară, alte funcțiuni — cum sînt transmiterea legăturilor din primul în cel de-al doilea sistem de semnalizare, efectuarea diferențierilor la nivelul celui de-al doilea sistem de semnalizare, mai ales la analizatorul auditiv și verbo-motor — s-au dovedit a fi mult mai deficitare³⁸⁾.”

Înțelegem acum mai bine de ce funcția de diferențiere servește de criteriu în diagnosticul tipologic al activității superioare nervoase; un tip slab are putere mai mică de diferențiere decît unul tare, are un plafon mai coborît în capacitatea de descriere față de unul tare. În această privință este greu de deosebit aspectul cantitativ energetic de cel calitativ (dimensiune verticală), adică trebuie de deosebit incapacitatea stabilită de diferențiere (înapoierea mintală) de incapacitatea

36) *Op. cit.*,³²⁾ p. 7.

37) Л. В. Занков и В. Б. Петрова, Исследование различения сходного материала у школьников Москва. Referințele la acest studiu, ca și la acel următor, au fost introduse în text după prezentarea comunicării de față.

38) N. Roșca, R. Codreanu, și P. Cotuțiu, *Unele aspecte pedagogice legate de particularitățile activității de analiză și sinteză la copiii întîrziati mental*, Rev. de ped. nr. 3, 1955, p. 47-48.

trecătoare, de oscilații pe verticala calitativă, datorite oboselii, emoției sau altor factori accidentali.

Baza fiziologică a diferențierii o reprezintă — după L. Zankov și V. Petrova — stabilirea în scoarță a mozaicului funcțional (constituit prin distribuția punctelor de excitație și acelor de inhibiție); acest mozaic cortical se elaborează pe baza inducției reciproce, a concentrării excitațiilor asupra anumitor grupe de celule nervoase corticale și dezvoltarea unui proces inhibitor ca rezultat al luptei între excitație și inhibiției³⁹⁾.

În concluzie, un aspect al dificultății îl reprezintă și gradul superior de diferențiere.

4. *Instanțele nervoase.*

În aspectele analizate pînă acum predomină factorii *externi* ai dificultății relative a problemei. Este necesar de completat analiza prin cîteva considerații asupra sistemului nervos ca factor *intern* într-un proces de adaptare.

Semnalăm aici din nou importanța tipului de sistem nervos. Aceeași problemă se reflectă într-un sistem nervos ca problemă dificilă, într-altul ca una ușoară. Cunoscînd dificultatea obiectivă a sarcinii, putem determina, pe baza ei și a conduitei respective, tipul de activitate nervoasă superioară și invers: cunoscînd tipul de sistem nervos, putem grada — după reacția individului — dificultatea problemei.

Dar, în analiza conduitei, trebuie să se țină seama și de dimensiunea *verticală* a structurii nervoase. Un sistem nervos considerat de noi tare, bunăoară, nu este egal de tare pe toate treptele ierarhiei sale nervoase; cu cît o formațiune nervoasă este mai nouă — filogenetic — cu atît ea este mai fragilă și activitatea ei cere un consum mai mare de energie nervoasă. Se înțelege de ce etajele nervoase superioare se obosesc mai repede și dispar cele dintii într-un proces de disoluție. Se înțelege de ce o problemă pare ușoară sau dificilă în funcțiune de treapta nervoasă pe care o angajează, o solicită, în rezolvarea ei.

Este prea bine cunoscută deosebirea făcută de I. P. Pavlov între cele două sisteme de semnalizare, spre a insista asupra ei. Este cert că activitatea sistemului secund implică un efort mai mare decît cea a primului sistem; de aceea și perioada de educație și antrenament al acestei trepte superioare este mai lungă. Se explică de ce o problemă de natură verbală, logică, abstractă și generală este mai dificilă decît una neverbală, intuitivă, concretă și particulară. Lectura unui text literar ne obosește mai puțin decît aceeași întindere a unui text matematic, fizic sau filozofic. Desigur, nici textele din fizică sau filozofie nu sînt toate de greutate egală, după cum nici literatura, în aspectul ei critic, analitic, teoretic, nu reprezintă un material ușor asimilabil.

Trebuie să ținem seama, însă, nu numai de relația intrinsecă dintre instanța nervoasă și natura sarcinii, de relația *naturală* dintre organul nervos și nivelul problemei, ci și de relația extrinsecă, mult mai labilă, de natura *socială*. Aceeași problemă superioară poate fi rezolvată simplu și global, prin participarea precumpănitoare a instanțelor inferioare și poate primi o soluție mai fină, mai complexă, angajînd, în elaborarea

39) *Op. cit.*,⁹⁷⁾ p. 39.

ei, forurile nervoase superioare. Socotim că legendara rezolvare cezariană a nodului gordian prin tăierea acestuia este o soluție directă și simplistă față de dezlegarea lui (afară doar de cazul când integritatea funiei n-ar avea nici o importanță); deznodarea este o operație mai delicată, deci mai dificilă, decât tăierea sau ruperea.

Lichidarea, printr-un act brutal de violență, a unui conflict social este mai simplă și inferioară față de o soluție obținută pe calea discutării pașnice a litigiului, adică pe baza unor norme logice, juridice și morale.

Pe trepte diferite de învățămînt putem constata soluții superficiale sau profunde, mai înguste sau mai ample, mai grosolane sau mai fine. Aceeasi problemă, deci, poate fi rezolvată mai ușor sau mai greu.

Făcînd abstracție de factorul-pregătire, cunoștințe, metodă, ne întrebăm care este cauza că, în *aceleași* condiții de pregătire intelectuală și de nivel intelectual, un elev se angajează pe panta superficialității, iar altul pe aceea a profunzimii, unul mobilizează puține resurse psihologice, iar altul își încordează, în efortul său, toată energia intelectuală? Trecînd peste relația înrîmă și naturală dintre subiect și problemă, descoperim un factor de natură *socială, morală*. Acest factor ne va lămuri deosebiriile dintre atîția oameni cu aceleași capacități intelectuale, cu aceeași pregătire științifică, unii „văzînd” probleme și dificultăți acolo unde alții nu văd nimic. Deosebirea aici nu rezidă în tăria sau slăbiciunea nervoasă, ci în *părerea* ce ne-o facem despre problemă și modul de a o rezolva.

Este vorba aici, deci, de o *atitudine*, de un anumit proces de *valorificare*. Deosebiriile în mobilitatea, tăria sau echilibrul nervos au desigur și aici importanța lor tipologică, dar pe primul plan apare aici *atitudinea față de muncă*, cultivată prin educație, prin mediul social. A socoti ceva ca important sau neglijabil, a tinde spre o soluție mai completă sau mai puțin completă, a te mulțumi cu un răspuns neîntemeiat sau întemeiat, reprezintă atitudini care reflectă o netă influență socială. La o egală pregătire, la o egală structură nervoasă, la același nivel de capacitate intelectuală, o persoană privește problema ca dificilă, complexă, în timp ce alta o tratează ca ușor rezolvabilă; unul îi consacră ani de zile de muncă, în timp ce altul se folosește de o soluție curentă și stereotipă, elaborată de alții. Se înțelege că ipoteza noastră postulează drept constantă capacitatea și drept variabilă munca, calitatea produsului. Faptul că aceeași problemă poate primi soluții gradate pe o scară întinsă calitativă, introduce o serioasă complicație în înțelegerea dinamicii muncii.

Trebuie, desigur, să nu uităm că valoarea soluției, calitatea produsului intelectual — ca și în domeniul economic — nu sporește în mod necesar cu quantumul de energie consumată. Afară de aceasta, progresul în soluțiile unei probleme își are limitele lui istorice. Consumul de energie dictat de soluțiile unei probleme are și el „p'afonul” său istoric.

Ce se întîmplă cînd o persoană a mobilizat mai multă energie decît trebuie, a făcut un efort superior celui necesar, cerut de problemă? Avem fenomenul risipei de energie. În aceste cazuri, *conștiința excesivă de dificultate*, izvorită dintr-o atitudine de probitate, tendință de perfecțiune, scrupulozitate etc., în loc să contribuie la îmbunătățirea muncii, este, prin *excesul* ei, un factor de risipă a energiei nervoase.

Concluzia acestei analize ne sugerează necesitatea unei juste pro-

porționări în distribuirea efortului, pe baza experienței, a anticipării juste a sarcinilor, sub raportul complexității și dificultății lor obiective, adică îndeobște recunoscută „*socialmente necesară*”. Altminteri riscăm să cădem în atitudinea de superficialitate, socotind ușoare problemele grele sau în cea de excesivă scrupulozitate, atribuind dificultăți enorme unor sarcini cu totul facile.

Desigur că, în cazuri deosebit de complexe și în soluții excepțional de originale, prevederile, sub raportul energetic, devin foarte nesigure, iar relațiile dintre calitatea soluției și consumul energetic sînt greu de determinat.

Intrucît semnificațiile de natură socială reprezintă elaborări ale celui de-al doilea sistem de semnalizare, este ușor de înțeles cum, datorită educației greșite, se pot crea stări de disordanță și dezarmonie între instanțele nervoase. Traducerea adecvată a imaginii în cuvînt sau a cuvîntului în acțiune este una din sarcinile educației. „Legea iradiației electivă” nu este un proces automat, ci un rezultat al experienței și educației, un efect al activității de analiză și sinteză. În schizofrenie, un proces subcortical, o durere fizică, nu se traduce în instanța superioară verbală; un cuvînt, după cum arată N. Traugott ⁴⁰⁾ își pierde coloratura emoțională, iar „prin acțiunea verbală nu se poate modifica conduita bolnavului, acesta nu poate fi prevenit, nu poate fi învățat” ⁴¹⁾. De aceea bolnavul nu este în stare să-și dea seama de propriile sale trăiri. Impulsurile subcorticale nu se traduc în scoarță și cele corticale rămîn fără rezonanța afectivă a subscoarței, pierzîndu-și orice semnificație vitală, devenind vide de orice conținut.

Armonia unei personalități este armonia instanțelor lui nervoase și sarcina educației constă în formarea echilibrului și a armoniei necesare între aceste instanțe nervoase.

5. *Climatul social.*

Intrucît excitanții externi, cu care intră în echilibru scoarța umană, sînt de natură mai ales socială, calitatea acestor excitanți, privită în aspectele ei cele mai generale — pozitiv și negativ — merită aici un efort de analiză.

Se poate susține că orice stimul social, colorat în bunăvoință, simpatie, prețuire, devine excitant pozitiv, iar stimulii cu tonalitate osidă, amenințătoare, devin semnale negative, de inhibiție sau de apărare. Este ușor de înțeles aceasta, fiindcă expresia afectivă a semenilor este promițătoare de *acțiuni* corespunzătoare. Se înțelege de aici importanța așa-zisei „atmosfera” psihologice, a ambianței afective în care trăiește cineva: o atmosferă calmă, senină, luminoasă, de securitate, este stimulentă, tonifiantă pentru un sistem nervos, în timp ce o ambianță de tensiune, „gata de descărcări”, „întunecoasă”, „înăbușitoare”, apăsătoare, constituie o forță de inhibiție, de frinare, de depresiune. Iată de ce în cazuri neurotice sau defective, cînd nu putem modifica „climatul” psihologic și moral, familial, al copilului, se recomandă scoaterea copilului din ambianța lui familiară.

40) *Op. cit.*, ³²⁾ p. 10-11.

41) *Ibidem*, ³²⁾ p. 10.

„Cartea pentru părinți” a lui Makarenko este o comoară, bogată în reflexii și sugestii pentru orice familie. Acolo găsim și explicația primejdiei pe care o prezintă pentru sistemul nervos o afecțiune excesivă : ajutorarea exagerată a copilului, în loc să-l antreneze sistemul nervos, deprinzându-l cu eforturi, inițiativă și răspundere, îl slăbește, prin deprinderea de a aștepta de la cei din jur rezolvarea problemelor.

Domeniul relațiilor sociale, privit sub raportul dinamic, energetic, își găsește și el, în învățătura lui Pavlov, o bogată sursă de explicații. I. P. Pavlov, cu unii dintre colaboratorii săi, a încercat cîndva o incursiune în interiorul relațiilor sociale. Unii au conceput chiar o „sociologie fiziologică” ⁴²⁾. Faptul că nu s-a izbutit pînă astăzi nu înseamnă că luminile operii pavloviene nu vor fi folosite și în domeniul științelor sociale.

IV. APLICAȚII PEDAGOGICE

1. Problema „plafonului”.

Din 1917, în laboratoarele lui Pavlov, se fac, în mod metodic, experiențe de antrenare a sistemului nervos, obținîndu-se diferențieri crescînde ale excitanților, prelungiri ale intervalului de întîrziere a reflexului, întărirea procesului inhibitor sau ridicarea pragului superior în inhibiții supralîminare.

„Practica ne-a învățat de mult - spune I. P. Pavlov — că efectuarea problemelor dificile se realizează numai dacă ele sînt abordate treptat și cu precauțiune” ⁴³⁾. Învățătura lui Pavlov ne oferă exemple elocvente cu privire la rolul educației în modificarea activității superioare a sistemului nervos. Existența unor tipuri temperamentale nu ne obligă să socotim însușirile fundamentale ale acestora drept categorii imuabile ale activității nervoase. Pavlov pune în evidență capacitatea sistemului nervos de a-și sporî eficiența prin antrenare. „Miercurile lui Pavlov” abundă în relatarea rezultatelor pozitive obținute în această privință. Astfel, de ex., un cîine cu un sistem nervos slab, prin antrenarea progresivă, ajunge să rezolve probleme de aceeași putere de diferențiere ca și un cîine tare, fără a ajunge la „ruperea” echilibrului ; un tip excitat elaborează diferențieri care cer un mare efort de inhibiție. Antrenamentul are o mare importanță și pentru tipurile tari. Toate aceste cazuri ne demonstrează că nu există un „plafon” invariabil care să predestineze un organism la o poziție de inferioritate. Plafonul poate fi ridicat printr-un regim educativ rațional, adecvat, după cum poate fi și coborît prin măsuri greșite.

Dacă puterea de diferențiere este un aspect al activității intelectuale, un criteriu al aprecierii acestuia, înseamnă că eficiența intelectuală a unei persoane poate fi neconștient sporită prin antrenarea sistemului nervos în direcția discriminării crescînde în dezlegarea problemelor corespunzătoare. Intelectul apare, în felul acesta, corelat cu aspectul volitiv : a fi „prost” înseamnă mai mult a fi leneș, indiferent, indolent și inhibat, decît a fi incapabil de reflexiune, de discriminare, adică lipsit de o anumită „facultate”, de un anumit „organ” intelectual.

Un învățămînt întemeiat pe baze științifice își organizează activitatea

42) Ф. П. Майоров, *op. cit.*, ¹¹⁾ p. 14.

43) I. P. Pavlov, *Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale*, p. 319.

ținând seama de dificultatea relativă a sarcinilor, a problemelor, precum și de diferențele tipologice în constituția nervoasă ; la acestea se adaugă cunoașterea pregătirii anterioare a elevului și a trecutului acestuia în general. Procesul învățării, deci, trebuie să se prezinte ca o activitate progresivă și continuă de antrenare a activității elevului, bazată pe cunoașterea persoanei și a legilor activității superioare a sistemului nervos, pe de o parte, precum și a dificultății relative a problemelor, a sarcinilor, pe de altă parte.

În antrenarea sistemului nervos nu trebuie să uităm că un tip excitat trebuie deprins și antrenat în procesul *frinării* impulsurilor sale, în timp ce tipul inhibat trebuie *stimulat* prin încurajare, blîndețe și exemple. Tipului tare, cu predominarea excitației, trebuie să i se ofere prilejuri mai variate pentru cheltuirea productivă a energiei sale.

Educația prin muncă este cel mai bun mijloc de antrenament, cu condiția ca greutatea sarcinii să fie potrivită cu tipul de sistem nervos. În această privință trebuie să ținem seama nu numai de intensitatea și durata activității, ci și de ritmul, viteza și complexitatea acesteia. Principiul acordului optim între sarcină și rezistența nervoasă a subiectului trebuie să fie norma de bază a regimului de muncă.

Munca devine și un izvor continuu de dinamizare și tonificare a scoarței prin rezultatele obținute, cînd acestea reprezintă o victorie, un triumf al voinței, contribuind astfel la creșterea personalității. Încrederea în sine și optimismul devin un factor de dinamizare și excitație a scoarței. Curba muncii înregistrează, după cum se știe, o creștere, înainte de sfîrșit : anticiparea succesului ca verigă finală, ca încheiere culminantă, este dinamizantă.

La fel trebuie să fim atenți la procesul de îngreuiere a sarcinilor, a poverilor *morale*. Răspunderea nu se administrează dintr-o dată și în doze masive. Procesul de antrenare morală, în diversele răspunderi, trebuie să se desfășoare după un program rațional și sub supravegherea atentă a educatorului.

Antrenamentul prin munca profesională mai are și alte aspecte importante. Interesele și trebuințele personale devin un factor al dezvoltării excepționale a *funcțiilor* psihice, prin care aceste trebuințe se exercită și se satisfac. „Trebuința în folosirea practică a funcției discriminării cromatice — spun Gurtovoi și Spirkin — creează un stimul puternic pentru dezvoltarea acestei funcții“ ⁴⁴). În alte profesii se dezvoltă, prin antrenament, discriminări în ordinea auditivă, tactilă, olfactivă sau gustativă, precum și în domeniul senzațiilor proprioceptive. Aceeași finețe de diferențiere se dobîndește și în aprecierea timpului : o țesătoare, lucrînd la mai multe războaie, fixează cu precizie momentul de terminare a firului într-un război dat ⁴⁵),

Psihologia sovietică a dovedit că, în ordinea dezvoltării diferențierii auditive, violoniștii și violonceliștii dobîndesc o mai mare putere de discriminare în comparație cu pianștii, de același nivel de calificare profesională ⁴⁶). Și aici vedem factorul trebuință legat de activitatea profe-

⁴⁴) G. K. Gurtovoi și A. S. Spirkin, *Probleme de psihofiziologie și teoria lentinătății la reflectării*, Filosofskie zapiski, V, p. 47.

⁴⁵) *Ibidem*.

⁴⁶) „, p. 48-49.

sională : natura instrumentului îi obligă pe cei dinții la un efort superior de diferențiere auditivă.

B. G. Ananiev ⁴⁷⁾ arată că procesul muncii are efecte diferite asupra sensibilității, în funcție de faptul, dacă se deosebesc însușirile obiectului muncii sau ale instrumentului de muncă.

Principiul antrenamentului este aplicat de psihopedagogia sovietică, în largă măsură, la educația simțurilor, a percepțiilor. În recunoașterea luminozității culorilor, a înălțimii sunetelor, sau a formei obiectelor, antrenamentul dă rezultate excelente ⁴⁸⁾.

Dar plafonul nu reprezintă numai o limită superioară *cantitativă*, intensivă, ci și una *calitativă*. Dezvoltarea intelectuală și morală a unui copil reprezintă o succesiune strict determinată de însușiri și procese, succesiune în care fiecare termen sau verigă implică o existență prealabilă a unui alt termen sau a unei alte verigi anterioare, așa după cum, într-un polisilogism, o premisă este legată de alta ; e o logică internă, psihică.

Se întâmplă—după cum afirmă cu multă justete Leontiev ⁴⁹⁾ —ca una din verigi să se formeze, pe neobservate, în afara controlului educatorului sau educatorul să procedeze la formarea unei verigi fără a se asigura de existența verigii anterioare. Se mai întâmplă ca veriga anterioară să se fi format necorect. În aceste două cazuri din urmă, elevul se va arăta refractar influenței educatorului și incapabil să a înțeleagă noi cunoștințe sau noi procedee. „Plafonul” persistă până ce educatorul nu are grija să corecteze sau să construiască veriga anterioară înainte de a întreprinde formarea verigii următoare. Dacă, bunăoară, un copil, în însușirea procedurilor de calcul, n-a parcurs faza calculului concret, pe planul acțiunii externe, apoi faza unui calcul intern — pe plan verbal — folosindu-se aici încă de procedeele numărării pe unități, nu se poate trece la faza generalizată și contractată, verbală și automatizată, a mecanismelor superioare de calcul.

Aceste analize ale lui Leontiev sînt deosebit de importante pentru înțelegerea cauzelor rămîinerii în urmă la învățătură, pentru explicația așa-zisului „plafon”, apărut la prima vedere „subit” în dezvoltarea intelectuală a elevului. Trebuie să ne dăm seama că în dezvoltarea psihică, ca și în cea biologică, „natura non facit saltus”, în sens de hiatus. Salturile calitative nu reprezintă discontinuități, apariții nejustificate, de nimic precedate, ci o logică dialectică riguroasă, strict determinată.

2. Problema intereselor.

Interesul și legile lui de constituire, menținere și dezvoltare, reprezintă, fără îndoială, una din preocupările cele mai de seamă ale pedagogilor, una din problemele de bază ale științei educației. Ne oprim aici numai asupra cîtorva aspecte.

Spre a înțelege mai just interesul, este, poate, mai bine să-l abordăm prin contrast cu fenomenul opus lui, cu dezinteresul, cu „reacția de dezinteres”, cu somnul și oboseala.

47) Б. Г. Ананьев, Труд как важнейшее условие развития чувствительности, Вопросы психологии, nr. 1, 1955, p. 69—70.

48) G. K. Gurtovoi *op. cit.*, ⁴⁴⁾ p. 34.

49) А. Н. Леонтьев, Периоды и формирование свойств и процессов человека, Вопросы психологии, nr. 1, 1955, p. 29—36.

Din 1910, școala lui I. P. Pavlov a început să se ocupe în mod deosebit de problema somnului. Așa-zisele „reflexe somnifere”, în legătură cu excitanții termici, ca semnale condiționale, s-au impus atenției lui Pavlov și a colaboratorilor săi. În acest an, I. P. Pavlov emite părerea că somnul este un reflex, legat de fenomenul de inhibiție. În 1913, experiențele lui Rojanski dovedesc că este vorba de o inhibiție internă. În 1922, Pavlov formulează clar ideea că inhibiția internă și somnul sînt unul și același proces ⁵⁰⁾.

Există anumiți excitanți, termici, care, prin ratura lor, favorizează instaurarea somnului; durata excitantului absolut este de asemenea un factor al declanșării inhibiției hipnice. Instaurarea somnului mai variază și în funcție de tipul de sistem nervos. S-a constatat că somnul poate deriva din orice formă de inhibiție: diferențiată, întârziată, condiționată sau de stingere; o celulă istovită din cauza subalimentației, trece, mai repede sau mai încet, în starea de inhibiție.

I. P. Pavlov ne lămurește înțelesul biologic al somnului prin intermediul noțiunii de inhibiție. Dacă dezasimilația este un proces de desfacere a compușilor chimici, proces legat de *eliberarea* energiei necesare activității, asimilația, dimpotrivă, este o construcție a materialelor și o refacere a energiei, proces legat de *conservarea* sau *sporirea* energiei vitale. Înțelesul biologic al inhibiției răsare din *efectele* acestui proces: conservarea celei, regenerarea ei, refacerea energiei. Somnul este un act de inhibiție, cu funcția de a pune celula corticală în starea de repaos. Se poate, deci, afirma că starea de oboseală nervoasă generalizată, provocată de un travaliu, declanșează reflexul de protecție, de repaos. Gradele intensității inhibiției se traduc în fazele hipnotice: faza egalitară, paradoxală și ultraparadoxală. Inhibiția este un somn parțial, iar somnul — o inhibiție cvasitotală: în stare de veghe, scoarta noastră are puncte adormite, iar în stare de somn ea menține puncte vigile-sentinele de pază. Astfel starea de veghe nu este niciodată absolută, nici somnul nu este — decât rareori — total.

Nu este lipsită de interes transpunerea acestor stări în limbajul lumii subiective. Starea de somn este o atitudine de indiferență, caracterizată prin scăderea puterii de diferențiere față de agenții externi, atât în aspectul lor intensiv, cît și în cel calitativ.

Lipsa de interes, indiferența, poate fi electivă și localizată, cînd interesul a fost consumat printr-o activitate corespunzătoare; indiferența mai poate fi și generală, extinsă asupra întregii lumi externe și interne, ca efect al epuizării tuturor resurselor energetice. Dacă în primul caz (numit de psihologi, plictiseală) se impune un repaos al anumitor centri, un repaos local, un repaos „operativ” sau „activ”, prin schimbarea activității, în cazul al doilea (oboseala propriu-zisă) se impune un repaos general, total.

Se știe că omul obosit, *constrîns la acțiune*, reacționează adesea prin „explozii”, devine irascibil, „nervos”. Se înțelege de aici, că o sumedenie de reacții neurotice sînt simptome de oboseală, de epuizare nervoasă, de scădere a tonusului cortical, de secare a rezervoarelor energetice.

50) I. P. Pavlov, *Experiența de douăzeci de ani*, p. 315-333.

Numeroase cazuri de indisciplină, într-o școală, sînt determinate de oboseală. Iată de ce, în lupta împotriva indisciplinei, se cere întâi o grijă deosebită în aplicarea unui regim rațional cu privire la munca elevului, la alternarea muncii cu repaosul sau la alternarea felurilor de muncă.

Dar și aici trebuie să ținem seama nu numai de aspectul obiectiv și extern al activității, ci și de modul cum se repercută activitatea asupra dinamismului cortical. Aceeași activitate are efecte diferite asupra celulei nervoase, în funcție de numeroase condiții. Un centru nervos (implicit întregul sistem), cu tonus scăzut, adică nealimentat de un interes corespunzător, va lupta nu numai cu obstacolele externe, dar și împotriva unei tendințe contrarii, inhibitoare, grăbind astfel procesul de epuizare nervoasă și provocînd stări de „rupere” a echilibrului, de „explozii” nervoase. O muncă „silnică” este mai obositoare decît aceeași operație făcută cu entuziasm, alimentată neconștient de interes.

Exemplul lui Tom (din *Aventurile lui Tom Sawyer*) ne dezvăluie efectele miraculoase produse de comutarea influxului nervos, de schimbarea semnificației activității. Prin transformarea înțelesului activității, s-a făcut legătura cu o altă sursă de alimentație energetică pentru tonificarea scoartei. Atît timp cît vopsitul gardului era pentru Tom o pedeapsă, activitatea era suportată ca o povară excesiv de obositoare și neplăcută; de îndată ce i s-a creat un înțeles de distracție, amuzament, joc, de ocupație *benevolă*, gardul a fost vopsit în scurtă vreme, operația devenind pentru Tom și întregul grup de copii o sursă de satisfacții. Așistăm la un miracol: colegii lui Tom vin spre el cu aer de batjocură sau de compătimire pentru corvada pe care este „silit” s-o facă, dar, în scurtă vreme, datorită modului subtil al lui Tom de a înfățișa activitatea sa, toți își dau seama că au un prilej rar și original de a se distra, vopsind gardul. Din excitant inhibitor, vopsitul a devenit pentru toți — datorită în bună parte și contagiunii colective — o atracție aproape irezistibilă. Mark Twain s-a dovedit a fi și aici un psiholog adînc.

Într-un mecanism similar rezidă și secretul actului psihologic revoluționar din Uniunea Sovietică, al *transformării atitudinii omului sovietic față de muncă*: din muncă-povară, muncă-corvadă, umilitoare, în muncă-onoare. În termenii pavlovieni: din muncă-inhibiție în muncă-sursă de excitație, tonificare.

Relația, deci, între situația și starea corticală nu este o relație fixă: ea poate fi continuu modificată prin *arta motivației*, a *dinamizării*, a comutării influxului nervos; este de ajuns o mișcare de comutator și centrul cortical, pînă atunci inert și stagnant, este inundat de energie.

Înțelegem acum rolul elanului în munca frunțașilor.

Dar munca nu este o realitate statcă, de aceea nici motivația nu este un fenomen solidificat; o activitate este un proces ce se alimentează continuu din propriile sale efecte. Fiecare fragment, fiecare fază a activității se reflectă în conștiință ca succes sau eșec, ca un moment de apropiere sau depărtare de rezultat etc.; fiecare din aceste estimări excită sau inhibează activitatea în curs, asigurînd menținerea conștiinței la nivelul superior de vigilență. Astfel se creează un *circuit* continuu între cauze și efecte, un angrenaj între conștiință și activitate, proces care menține cortexul în stare de tonicitate.

Echilibrarea, în cursul schimbării motivației, se face prin modificarea condițiilor *interne*, prin crearea unor noi constelații corticale, a unui nou echilibru între interese.

Principiul dominantei al lui Uhtomski ne ajută aici să pătrundem mai adânc în dinamica intereselor. Intensitatea unui interes nu este în funcție numai de obiect și de centrul nervos respectiv, ci și de constelația dinamică a centrilor nervoși, de relațiile lor ierarhice sub raport intensității. Am notat în alt studiu asemănarea dintre principiul comutării nervoase și principiul dominantei⁵¹). Problema, totuși, rămâne încă deschisă⁵²).

Să mai amintim de un aspect al motivației. Se știe că aceeași acțiune se petrece într-un anumit fel în prezența cuiva și altfel în solitudine. De ce? Fiindcă, în primul caz, stimulul inițial este asociat cu un alt stimul care înseamnă „prețuire“, „reputație“, „onoare“ etc. Acest nou stimul deschide alte izvoare dinamogene (alte reflexe absolute), prin „încercare“ sau „împrumut“ făcut din rezervoarele subscoarței. Nu este, deci, o exagerare dacă afirmăm că arta educației este arta dinamizării, a tonificării scoarței cerebrale.

Fără îndoială că factorul social este covârșitor în crearea dominantelor, a motivelor. Valoarea acordată unui lucru, unei situații, unei conduite, de către societate, se transmite altă direct, prin contagiune afectivă și exemplu, cât și indirect, prin intermediul argumentului logic, moral, juridic sau prin persuaziune. Modul și gradul de influențare trebuie să corespundă vârstei, temperamentului și caracterului elevului. Nu numai cunoștința apreciativă de sine, valoarea eului, este influențată de aprecierile altora, dar și oricare altă valoare poartă pecetea societății.

Subliniem aici un mod indirect — și paradoxal în aparență — de trezire a intereselor pozitive, acel de *interdicție*. Îl amintim fiindcă se înțelege că el să constituie încă prilej de surprize pentru educator.

Istoria cunoaște și semnaleză destule cazuri de atracții născute din interdicție. Legenda însăși a păcatului originar și a izgonirii omului din paradis pune în lumină mecanismul aprinderii unui interes prin interdicție. Istoricii ne relatează modul de care s-a servit regele Franței, în 1783, spre a răspîndi cultura cartofului, încă necunoscut pînă atunci în Franța. Primele culturi au fost păzite de sentinele înarmate. Acestea însă primiseră consemnul de a închide ochii asupra celor care veneau la furat. Lecuma a fost declarată ca delicioasă la gust; desigur, că aceleași persoane ar fi declarat-o necomestibilă, dacă ea le-ar fi fost distribuită pe scară largă și în mod gratuit.

3. Rolul colectivului.

a) Makarenko și Pavlov.

51) V. Pavelcu, *Principiul dominantei*, Rev. de psih. I—II, 1955, p. 57.

52) Este deosebit de interesant, sub acest raport, studiul lui E. Asratian (apărat după prezentarea acestei comunicări) în care autorul deosebește două tipuri de comutare: una efectuată pe bază formelor innăscute de activitate (tip experiența Erofeeva) și comutare elaborată, dobîndită, cînd același semnal, după împrejurări, își schimbă sensul valorii lui funcționale (din pozitiv în negativ sau invers) în cadrul aceluiași semnificații biologice (digestive, de apărare sau alt) sau cînd își schimbă specia semnificației biologice, provocînd, după situații, un reflex alimentar defensiv sau alt reflex.

Nu se poate vorbi de echilibrul extern, fără a examina cea mai importantă formă a acestuia: echilibrul individ-societate. Pedagogia sovietică — prin sistemul lui Makarenko, în special — ne oferă cea mai reușită demonstrație a influenței și importanței acestui factor într-un stat comunist. Grupul, într-o educație comunistă, nu reprezintă o unitate relaxată, lăsată în voia ei, în jocul forțelor gregare naturale de coeziune. Colectivul, după Makarenko, reprezintă un monolit, un organism bine diferențiat, cu funcții bine distincte, și perfect coordonate. Nu ne propunem aici descrierea și comentarea principiilor de educație în colectiv. Notăm, doar, câteva aspecte principale ce derivă din aplicația învățăturii lui I. P. Pavlov.

Dacă K. Marx a reliefat natura socială a persoanei, I. P. Pavlov, prin explicația dată particularităților activității nervoase superioare, ne oferă o bază fiziologică de înțelegere a conștiinței umane. Persoana, ca membru al colectivului, în condițiile semnalizării interumane, își elaborează cel de-al doilea sistem de semnalizare, cu stereotipe dinamice corespunzătoare stereotipelor externe, de natură socială. Socializarea omului este, deci, un lung proces de reflectare a ambianței sociale, a condițiilor social-istorice. Aceste condiții, răsfripte de particularitățile colectivului dat „formează atât particularitățile tipice cât și cele individuale ale conștiinței, conduitei și caracterului fiecărui membru al colectivului dat”⁵³⁾.

Educația, exercitată într-un colectiv bine organizat, creează un sistem de echilibru mult mai *stabil*, decât o poate face educația cu caracter individualist. Această stabilitate, care constituie una din forțele colectivului, rezultă din caracterul *instituțional* al colectivului. Într-un colectiv, individul își formează mai net înțelesul de realitate normativă, principială, care depășește motivația individuală, subiectivă și variabilă după interesele momentane și egoiste. Forța colectivului sporește prin crearea unei *tradiții*, a unui trecut și a unor *perspective*, comune tuturor membrilor grupului. În felul acesta, colectivul exercită o influență de dinamizare morală, cu totul deosebită, asupra conduitei individului, formându-i și transformându-i *motivația*.

Pe baza sentimentelor de încredere reciprocă, de solidaritate, de răspundere, ajutor reciproc, respect de om și de munca altuia, conștiința de sine se împletește, în mod organic, cu conștiința de altul, iar autoaprecierea devine un corelat al prețuirii altuia. Motivația individului se ridică la nivelul principialității, iar demnitatea și mândria personală devin demnitatea și mândria de grup și viceversa. Scopurile individului depășesc limitele egoiste și momentane; ele dobândesc o altă altitudine și altă perspectivă, un alt volum, o altă fermitate, alt elan.

Viața, într-un colectiv bine organizat, împiedică cu desăvârșire apariția acelor „complexe de inferioritate”, din care și-au format axa lor fundamentală de interpretare unele curente ale psihologiei burghize. Dispariția acestor „complexe” în societatea comunistă nu este numai un efect direct al desființării claselor sociale, ci și unul indirect — al formării pe alte baze a conștiinței de sine. Un „complex de inferioritate” reprezintă un cerc vicios, format între cele două aspecte corelate ale

53) А. Л. Ш н и р м а н, Об изучении развития личности в коллективе, Вопросы психологии, нр. 2, 1955, р. 31-32.

conștiinței: de sine și de altul; ideea că altul ne depreciază ne creează o comportare umilă sau un resentiment față de acea persoană; această conduită alimentează superioritatea persoanei respective, sentiment care la rindul lui justifică atitudinea noastră ș.a.m.d. Asemenea procese nu sînt posibile acolo unde conștiința de sine se bazează pe o apreciere statornică și neconținut susținută de examinarea critică a *faptelor obiective*. Și în această privință — ca și în altele — psihopedagogia sovietică ne oferă metode prețioase în materie de educație⁵⁴).

Colectivul — printr-un regim bine organizat — reprezintă o sursă continuă de excitații tonice pentru scoarța cerebrală, favorizînd în felul acesta formarea stereotipelor dinamice cu caracter statornic.

Influența tonică a colectivului asupra scoarței se exercită mai ales prin intermediul sentimentului de solidaritate și comunitate de interese, prin conștiința de putere, prin ideea „despre marea dreptate și forță a colectivului” (Makarenko).

Cel mai bine ne dăm seama de valoarea colectivului în momentele cînd coeziunea acestuia este periclitată, așa cum ne-o descrie Makarenko în cazul lui Ujicov: „un furt nu este îngrozitor prin faptul că dispăre un lucru, că unul este jignit, iar altul își continuă experiența de hoț”.... ci prin faptul că el amenință existența colectivului prin sentimentele pe care le provoacă: de nîcredere reciprocă, de suspiciune, de grijă pentru lucrurile și avutul personal, de vrajbă, răutate, singurătate și adevărată mizantropie. „Furtul nu este periculos — continuă Makarenko — acolo unde nu există colectiv și opinie publică; acolo totul se rezolvă simplu: unul a furat, altul a fost deposedat, ceilalți stau deoparte. Furtul în colectiv trezește la viață gînduri ascunse, nimicește delicatetea necesară și răbdarea colectivului, ceea ce este deosebit de distrugător într-o societate compusă din delinvenți”⁵⁵).

Citatul reproduș ne dă o imagine vie a complexității de relații într-un colectiv și a rolului educativ al acestora în cimentarea, coeziunea colectivă. Colectivul este un antidot salutar împotriva sentimentului dizolvant și dezagregant al *singurătății*. O concepție individualistă ne duce în mod necesar la izolare și dezorientare. *Anxietatea* devine trăire fundamentală a eului, a conștiinței suspendate în vid. Filozofia existențialistă, rupînd conștiința de lumea reală, de alții, așezînd-o pe o poziție solipsistă în fața „nealtului”, n-o poate scoate, cu toată virtuozitatea încercărilor sale metafizice, din acest „impas”; ea o găsește cuprinsă de „grijă”, pradă „anxietății”. Vid în urmă, neant în față; tăcere la întrebarea: „de unde vii, încotro mergi?”; nici un sprijin în alții, în tine, în lume; imagine deprimantă, dezolantă, copleșitoare; nu-1 de mirare că „eul” se simte nimic de „neant”, pierdut în fața abisului.

Filozofia materialistă marxist-leninistă ne ancorează în realitatea obiectivă și în imediata noastră ambianță socială. În conștiința socială ea ne oferă rostul existenței, în idealurile colectivului — pîrghia voinței și resorturile activității.

54) В. А. Горбачева, К вопросу о формировании оценки и самооценки у детей, Изв. Акад. Пед. Наук, 18, 1948, p. 3-27.

Б. Г. Ананьев, К постановке проблемы развития детского самосознания, Изв. Акад. Пед. Наук, 18, 1948, p. 101-124.

55) А. С. Макаренко, Педагогическая поэма, p. 609-610.

În termeni pavlovieni, putem vorbi despre întărirea continuă a reflexelor sociale, care, prin inducție reciprocă, exercită o influență tot mai puternică de inhibiție asupra tuturor reflexelor nocive, de dezagregare socială. Întărirea acestor reflexe este favorizată prin tonificarea scoarței. Pe planul psihologic, această tonificare reprezintă conștiința de putere, de încredere în forțele proprii, de optimism, respirația vieții în colectiv.

Iată o serie de influențe dinamogene și salutare pentru oricine. Se înțelege de ce educația comunistă nu vede posibilă formarea unui nou tip de om decît „în colectiv, prin colectiv și pentru colectiv”.

b) *Metoda exploziei.*

Să vedem acum dacă s-a poate face vreo legătură între fenomenul natural al exploziilor din nevrozele experimentale sau naturale (cum sînt și crizele de epilepsie) și „metoda exploziei” din sistemul de educație al lui Makarenko.

Fiindcă procedeul descris de Makarenko nu i se poate aplica, în deplinul lui înțeles, termenul de metodă, este nevoie de o analiză a lui mai amănunțită.

„Metoda exploziilor” privește relațiile dintre individ și societate, individ și colectiv. Aceste relații pot fi normale sau anormale, defective. Majoritatea abaterilor de la normele morale și juridice sînt susceptibile de o explicație fiziologică; este vorba de oameni cu o anumită structură nervoasă. Oamenii defectivi, în multe cazuri, au un sistem nervos slab și neechilibrat. Orice conflict între individ și societate se oglindește, în scoarță, într-un conflict nervos între procese cerebrale. Dezechilibrul este, în orice caz, în funcție atît de starea nervoasă a individului, cît și de situație. Este necesar de cunoscut ambii factori pentru a avea înțelegerea cazului.

A. S. Makarenko nu-și propune descrierea fiziologică a coliziunii între personalitatea defectivă și societate. „Cum se proiectează — spune el — asupra mentalității personalității această defectuositate a relațiilor este, firește, o chestiune foarte complicată, pe care nu este locul s-o rezolvăm aici”⁵⁶⁾. Să încercăm, folosind învățătura lui Pavlov, să facem ceea ce n-a făcut Makarenko. Să precizăm, însă, de la început poziția pedagogului sovietic.

„Dacă relațiile sînt defective chiar de la început — spune el — dacă ele sînt stricate încă din punctul de plecare, există întotdeauna o mare primejdie că tocmai această anomalie va evolua și se va dezvolta și aceasta se va produce cu atît mai repede, cu cît personalitatea este mai puternică, adică cu cît ea reprezintă o latură mai activă în tabloul general al conflictului. În acest caz, singura metodă este să ferim aceste relații defective, să nu le lăsăm să crească, ci să le distrugem, să le facem să explodeze”⁵⁷⁾.

Nu este vorba aici de o metodă pe bază de evoluție, ci de o metodă revoluționară. Nu mai sîntem aici, după expresia lui Makarenko, în domeniul „mecanicii, fizicii, sau chimiei pedagogice”, care se ocupă de relații lente și cu semnificație redusă. Aici se cere o altă chimie, „o chimie a dinamitei”⁵⁸⁾.

56) A. S. Makarenko, *Opere pedagogice alese*, vol. II, p. 353.

57) *Ibidem*, p. 354.

58) A. C. Макаренко, *Педагогическая поэма*, p. 481—482.

Care este natura fenomenului de explozie? „Numesc explozie, spune Makarenko, ducerea conflictului la extrema limită, până la o stare cînd nu este posibilă nici o evoluție, nici un litigiu între personalitate și societate, cînd se pune în mod răspicat chestiunea: de a fi membru al societății sau a ieși din ea”⁵⁹).

Formele acestor limite sînt diferite: hotărîrea colectivului, minia, blamul, boicotul, dezgustul colectiv. O condiție necesară este *fermitatea* atitudinii: toate aceste forme trebuie „să facă impresia unei rezistențe a societății”. A doua condiție este „înalta tensiune afectivă” pe care trebuie s-o creeze. Aceste momente trebuie „să fie însoțite de manifestări ale emoțiilor sociale sau individuale”, să exprime un protest energic — și „împregnat de emoții” — al societății, cu repercusiuni asupra tuturor membrilor colectivului, pentru că „avalanșa” de „tîndări”, rezultatul exploziei, va „atrage foarte mulți dintre componenții altor relații defective”. Dar totul nu este explozia, sfărîmarea în tîndări a relațiilor defective ale omului vechi. Acesta este aspectul negativ al metodei; latura educativă și pozitivă a ei constă în aspectul constructiv, în substituirea unei noi personalități, a unui nou caracter, celui vechi și defectiv. Vorbind despre membrii colectivului, Makarenko subliniază această latură educativă a metodei: „supunîndu-se în același timp sugestiei emoționale a mișcării colective, ei fac să explodeze într-adevăr în ei multe idei și frînturile nu apucă bine să se înalțe că în locul lor se și pun noi imagini, idei despre marea dreptate și forță a colectivului, fapte perfect sesizabile ale propriei lor participări la colectiv, la mișcarea lui, primele elemente de mîndrie și primele senzații dulci ale propriei lor victorii”⁶⁰).

Dacă admitem, deci, provizoriu, existența unei paralele sau identități între mecanismul exploziilor neurotice din sistemul lui Pavlov și acela al exploziilor din opera lui Makarenko, trebuie să observăm de la început că deosebirea constă în această parte *constructivă* a „metodei exploziilor”.

La Pavlov — ca fiziolog — este vorba de o simplă prăbușire, naturală, necesară; aici se urmărește dărîmarea cu scopul final constructiv. Este vorba de explodarea omului vechi, diform și nașterea unuia nou; de ruperea și transformarea în pulbere a relațiilor vechi, nesănătoase, dizolvante și zămislirea unor legături noi, bazate pe coeziune, solidaritate și încredere în colectiv.

Să urmărim acum, în amănunt, acest proces, semnalat în istoria diferitelor conversiuni religioase și morale. E vorba de anumite răspîntii în viața omului, de momente cruciale în evoluția lui, cînd pe ruinele omului vechi se ridică un om nou și din materialele vechi se zidește un nou caracter.

c) Cazul Ujicov

Să analizăm cazul descris de Makarenko, al „nenorocirii” lui Arcadie Ujicov. E vorba de un furt: Ujicov fură o sumă de bani ce aparține unui grup de tineri, gîzduiți de coloniști. Furtul este descoperit, iar autorul judecat și condamnat de colectiv la o lună de izolare morală și

59) A. S. Makarenko, *Opere pedagogice alese*, vol. II, p. 354.

60) *Ibid.*, p. 355.

socială. Reacția lui Ujicov la sentința tribunalului : nepăsare, insolență, aroganță. Moment grav, „în fața prăpastiei”; va stăruie oare în această atitudine, sau condamnarea din partea colectivului îl va transforma ? De la poza de „erou”, Ujicov trece la o atitudine concentrată, meditativă și „visătoare”; sarcinile ce i se dau le îndeplinește din ce în ce mai conștient, pedeapsa înțelege s-o execute cu scrupulozitate. Rezultatul : după două săptămâni, Ujicov este „amnistiat” și scena amnistierii n-1 arată pe Ujicov sănătos, readus în colectiv. Iată scheletul dramei emoționante, în care se conturează viitorul unui tânăr ; o energie, un destin, un moment crucial, un salt vertiginos, plin de primejdii, măreț și totodată dureros.

De aici ne dăm seama că metoda recomandată, — ca și metoda șoc în medicină — nu este ușoară și este plină de primejdii. Ea trebuie aplicată cu precauții ; condițiile trebuie să fie bine pregătite și efectul—prevăzut cu claritate ; „dinamita-i lucru periculos” — spune Makarenko ⁶¹⁾.

Să lămurim întâi procesul pe planul lui social și psihologic. Ujicov, deși colonist de un an, păstrează față de societate o atitudine veche, nu se simte încă legat de colectiv și integrat în societate. Societatea este pentru el izvorul unor amenințări, iar pedeapsa este concretizată și individualizată în persoana tatălui lui sau asociată de miliție. Voința lui este contracarată de „indivizi” și nu de societate. Sentimentul de răspundere nu există ; există numai teama, instinctul de conservare. Norma lui de conduită — satisfacerea plăcerilor personale, egoiste ; grija lui — eludarea pedepsei, adică grija de a se menține totuși în societate.

Până la „nenorocire”, deci, satisfacerea plăcerilor lui egoiste se împacă, cu oarecare trepidatii în mecanismul lor, cu satisfacerea instinctului social. Descoperirea furtului, însă, îl pune pe Ujicov în fața unei noi realități, a unui bloc de voință, îndreptat împotriva lui, a unui bloc gata să-l respingă definitiv. În locul unei atitudini reci și impersonale—o voință animată de un adinc sentiment de dispreț pentru el. Se naște o tensiune, polarizată între o voință individuală, egoistă și o voință colectivă, o normă generală și superioară de conduită. „Care pe care” ? ; moment suprem de îngrijorare pentru pedagog. Va învinge oare „egoismul” lui Ujicov, ținuta lui îndrăjită, aparent nepăsătoare, față de colectiv și normele acestuia, atitudine care amenință să clatine alte poziții, mai slabe, din colectiv, sau va învinge colectivul, principiul ? Îngîndurarea lui Ujicov este momentul „prizei de conștiință” asupra gravității momentului, meditație asupra pozițiilor respective, examinare a trecutului propriu și al „adversarului”. Pentru prima dată îi răsare în conștiință că acel compromis, în care se complăcuse până atunci, nu mai poate dura, că *nu poți fura, bucurîndu-te în același timp de stima colegilor*, nu poți trăi numai pentru tine, folosindu-te numai de serviciile celor din jur. *Trebuie să alegi*. Alegerea cere sacrificii, cere amputarea deprinderilor vechi, distrugerea pornirilor îndărătnice. Actul de rupere, de explozie, se produce. Ca urmare : lacrimi de împăcare cu colectivul, de îndulo-

61) A. C. Макаренко, Педагогическая поэма. p. 482.

șare, de destindere, lacrimi de înțelegere și apropiere. Makarenko răsuflă liber, ca un chirurg după trepanația craniului⁶²⁾.

Noi știm că armonia persoanei este armonia instanțelor lui nervoase. Conflictul între reflexele înăscute (de ex.: reflexul de conservare și conduita socială) se naște datorită noii structuri dinamice impuse de secundul sistem de semnalizare. Satisfacerea unei porniri egoiste nu este compatibilă cu stima sau protecția grupului, decît în anumite condiții. Un obiect este un semnal *pozitiv* pentru un reflex alimentar, de ex., dar este *negativ* pentru reflexul social (nu poate fi însoțit fără consimțămîntul proprietarului). Compromisul nu este posibil: nici eludarea consimțămîntului, a regulii, a *principiului*, nici respingerea sancțiunii, a blamului, a ostracizării. Realizarea instinctului social impune inhibarea anumitor porniri egoiste; satisfacerea acestora din urmă contrazice normele sociale. Respingerea conduitei sociale nu poate fi admisă de Ujicov, iar tendințele către furt nu sînt admise de colectiv; demnitatea, onoarea, autoprețuirea sînt bucurii menite să dispară, o dată cu inhibarea reflexului social. Autoaprecierea este indisolubil legată de aprecierea altora. A renunța la alții este, în cea mai mare măsură, a renunța la tine. Intrînd în conflict cu colectivul, primind „lovitura de dispreț”, Ujicov își dă seama că s-a ciocnit cu sine însuși. Explozia s-a produs din această ciocnire a lui Ujicov cu propria sa persoană.

Cred că, transpunînd acest conflict pe plan fiziologic, am putea vorbi de o ciocnire între excitație și inhibiție în aceeași zonă nervoasă. Norma socială se cere admisă și respinsă în același timp; furtul te ispitește, dar el atrage în același timp și condamnarea ta din partea societății. Un alt aspect îl prezintă și necesitatea ca semnalele din pozitive să devină negative sau invers, fapt care provoacă și el o ciocnire. Ciocnirea poate fi imaginată și pe plan *vertical*, între *instanțe*. Nu avem posibilitatea încă astăzi de a oferi o descriere fiziologică, minuțioasă și științifică, a acestui complex psihologic.

Revenind la drama lui Ujicov, putem spune că întregul sistem al intereselor sale personale — puternic excitat — s-a ciocnit cu viguroasa inhibiție a aceleiași zone, inhibiție impusă de cel de-al doilea sistem. Voia să se ridice deasupra moralei publice, comițînd furturi; își dă seama că nu poate fi erou prin asemenea fapte; conștiința socială a ripostat, contrar așteptărilor sale, prin repudiere, dispreț și blam, în loc de aprobare și ovații. Nedumerire la început, consternare și umilință la sfîrșit.

Iată noua tensiune în care a fost angajat Ujicov prin sentința colectivului. Reflexul pozitiv de afirmare de sine, se ciocnește de disprețul grupului, de inhibiția aceluiași reflex. Reflexul de afirmare de sine, prin ciocnirea lui cu „veto” al colectivului, a luat — împrumutînd expresia lui Pavlov — forma unui „reflex de viață și de moarte”, „de a fi sau a nu fi”⁶³⁾. Contradicția între atitudinea defectivă a lui Ujicov și atitudinea normală este ireconciliabilă, fără putință de compromis.

Acesta este noul înțeles dobîndit de Ujicov în conflictul lui cu colectivul. Excitația și inhibiția se confruntă direct și puternic, pînă la explozie: ies înfrînte relațiile sociale defective, reflexele egoiste și „vicioase”.

62) *Ibidem*,⁵⁹⁾ p. 617.

63) I. P. Pavlov, *Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale*, p. 357.

Din contradicția inițială, reflexul social intră, prin eliminarea elementelor antisociale, într-o nouă orînduire, orînduire armonioasă, echilibrată: satisfacția individuală nu se va mai ciocni, de azi înainte, cu reflexul social, ci va intra într-un nou sistem, superior, alfel reglementat, de raporturi între excitație și inhibiție. *Noul înțeles răsare din această explozie*: înțelesul de legătură indisolubilă între individ și societate, de armonizare a intereselor între persoană și colectiv.

Metoda exploziei n-a fost folosită, de Makarenko numai ca mijloc de a pune pe individ, prin conflict cu colectivul, în conflict cu el însuși. Contradicția pe care o relevă Makarenko, prin metoda lui, în fața conștiinței, are și forma contradicției între trecut și prezent, sau trecut și viitor. Toate aceste antagonisme creează o stare motivivă, favorabilă ruperii unor sisteme vechi și cimentării altor sisteme, noi.

Se cunoaște rolul patogen al emoțiilor în fixarea unor sisteme anormale, în formarea unor reflexe morbide (de exemplu, în fobii). Rolul pedagogului este de a dirija și a supraveghea acest proces, folosind emoțiile, în împrejurări și situații anume create pentru fixarea acestora în conștiința subiectului. Noi cunoaștem deja importanța tonusului cortical în fixarea de noi legături⁶⁴).

Experiența ne dovedește că emoțiile tari favorizează asociații puternice și stabile, de impresii simultane, formațiuni de blocuri ce tind să se reproducă invariabil, în aceeași configurație, la cel mai neînsemnat stimul sau fragment al situației, cu aceeași notă afectivă. Asemenea formațiuni, patologice prin încremenirea și caracterul lor de durată (rezistență la „stingere”), cit și prin inoportunitatea stereotipiei lor față de noutatea împrejurărilor, ne pot totuși sugera aplicații sănătoase și juste, atunci cînd natura elementelor, ce voim să le asociem, se află în puterea noastră. Astfel realizăm dezideratul pavlovian, al legăturii între fiziologie și patofiziologie. Dacă așa-numitele „complexe”, ce au jucat un rol atît de nefast prin interpretarea lor mecanicistă și idealistă în psihologie, cit și prin pansexualismul lor, se explică prin legile reflexelor condiționate, de ce n-am putea crea complexe sănătoase, blocuri care să formeze pietre de temelie pentru construcția unui caracter?

Ceremoniile sociale se organizează în scopul de a produce impresii puternice, emoții, cu rostul de a fixa adînc în conștiință, semnificația momentului, în toate amănuntele lui. Nota majestoasă a tonului solemn și a ambianței fastuoase lovește conștiința spectatorului, gravindu-i adînc în memorie impresiile respective. De aceea Makarenko recomandă ca acțiunea exploziei să fie puternic saturată emoțional.

În cele două opere pedagogice, *Poemul pedagogic* și *Steaguri pe turnuri*, Makarenko dă numeroase exemple de aplicare a acestei condiții de saturație afectivă. Primul moment afectiv, menit să rupă legătura dintre lumea veche (trecutul), și cea nouă, din colonie, constă, pentru noul venit, în solemnitatea „arderii autobiografiei” sale, concretizată în arderea zdrențelor purtate pînă atunci și înlocuirea acestora

64) În studiile noastre anterioare (*Funcția afectivității*, 1936 și *Caracterele afectivității*, 1937) am arătat rolul tensiunii în afecte. Cu cit contradicția este mai puternică, cu atît tensiunea afectivă este mai mare. Emoția am descris-o ca o rupere de echilibru, o rupere de tensiune, ca o stare explozivă.

cu haine noi și curate. Tot ceremonialul „de foc“, care însoțește intrarea noului venit în colonia lui Makarenko, este menit să creeze o stare de spirit durabilă, un „bloc de asociații“, care să marcheze, ca o piatră de hotar, cele două lumi. Toate mijloacele tehnice, menite să provoace explozia din conștiința „colonistului“, tind spre ruperea echilibrului vechi și crearea unui echilibru nou. Acest nou echilibru se sprijină pe legături imprimate adânc în sistemul nervos al copilului.

4. Regimul educativ.

Rezultatele cercetărilor lui Pavlov ne oferă un prețios temei științific în înțelegerea și explicarea nenumăratelor reguli sau principii educative. Așa de exemplu, noi știm azi în ce măsură reglementarea vieții copilului, cu privire la orele de muncă și repaos, veghe și somn, se repercutează asupra organismului, imprimându-i un anumit ritm, creînd reflexe corespunzătoare, socotite în trecut ca fiind complet „autonome“, sustrase influenței, atît directe cit și celei indirecte, a conștiinței. Însă nici astăzi nu putem domina în mod *direct* salivația glandelor noastre, secreția gastrică, variațiile metabolismului bazal sau somnul. „Reflexele la timp“ ale ciinilor din laboratoarele lui Pavlov ne învață că cele mai „autonome“ reflexe pot fi reglementate, constrinse să se exerciteze, cu precizia ceasornicului, într-un anumit moment. Creînd deprinderea de a mînca la o oră fixă, impunem reflexelor vegetative, care participă la procesul digestiei, să se declanșeze la ora prinzului; formîndu-ne deprinderea de a ne culca la o oră fixă, supunem treptat procesul „involuntar“ al adormirii, sau al trezirii, poruncii conștiinței, care a avut inițiativa acestei deprinderi.

Copilul supus unui regim constant nu va mai da părinților prilej de a se îngrijora de lipsa de apetit sau de insomniile acestuia etc. Regimul, deci, ca „organizare a cadrului exterior al comportării“⁶⁵⁾, după definiția lui Makarenko, are mai întîi acest efect al organizării vieții noastre organice, vegetative, al cîrmuirii etajului de jos al vieții noastre psihice.

Organizarea precisă a comportării, însă, are și alte efecte, de alt ordin. Prin punctualitate, precizie, respectare a ordinii invariabile în colectiv, fiecare membru al colectivului își formează stereotipe identice, care facilitează progresiv munca, sau îi sporește eficiența, datorită eliberării progresive a energiei, prin formarea automatismelor.

Regulament și ordine înseamnă reducere a neprevăzutului, a surprizei, a noutății, deci a efortului, a risipei de energie.

Stabilirea unui regim educativ constituie nu numai o condiție generală de antrenament pentru orice tip de sistem nervos, dar și o condiție indispensabilă pentru activitatea unui sistem nervos slab. Cu cît cineva este mai slab, cu atît viața lui trebuie să fie mai riguros reglementată; noutatea, variația prea mare, obosesc.

Dar se poate ca din procesul dialectic al gîndirii, să răsară o obiecție: monotonia și ea obosește și deprimă în aceeași măsură ca și variația. Se poate răspunde că nu este vorba aici de *conținutul* moral și psihologic al vieții copilului, ci de *cadrul exterior* al desfășurării activității lui. În același cadru de ordine și de deprinderi de scolare, masă, spălat, muncă,

65) A. S. Makarenko, *Opere pedagogice alese*, vol. II, p. 154.

somn, sport și joc, se pot introduce cele mai variate activități și preocupări, fiindcă nu trebuie să uităm că „regimul reprezintă în primul rând un mijloc” și nu un scop; el este acel „fond” stabil și permanent de deprinderi sau automatisme, pe care se ridică eșafodajul conștient, dificil, plin de riscuri și de încredere, al abilităților și cunoștințelor.

Regimul educativ uniform, față de un program de învățământ variat de la oră la oră și de la zi la zi, este analog relației, pe de o parte, între deprindere sau obișnuință, care înseamnă fixitate, permanență și, pe de altă parte, abilitate sau cunoștință, în continuă mobilitate, transformare. Regimul este temelia și sprijinul educației și al învățământului, așa cum reacția tonică și posturală este sprijinul, temelia mișcării fizice, precise, variabile, mobile și diferențiate. Eficiența unei munci este net superioară, dacă aspectul variabil și nou al muncii se exercită în același loc, la aceeași oră, în aceeași ambianță fizică și socială. Este comună constatarea că inspirația însăși, în creație — proces care părea de natură rebelă și capricioasă — devine docilă și supusă, dacă este reglementată, adică transformată într-un „reflex la timp”.

Fiind un mijloc de educație, menit să creeze un fond de obișnuințe comune unui colectiv, regimul nu exclude, deci, principiul individualizării, al dozării influențelor educative, atât cantitativ cât și calitativ. În această privință, regimul moral, ca și cel alimentar trebuie să respecte aceleași principii; să se dea fiecăruia după intensitatea și calitatea interesului. Artă educatorului este de a trezi și întări interesele, apetitul spiritual, spre a se evita „carențele” intelectuale. Cunoștințele trebuie să fie cât mai variate și prezentate într-o formă cât mai accesibilă. Altminteri, riscăm să provocăm „carențe”, „indigestii” sau „intoxicații” intelectuale, să inhibăm reflexul de investigație, al curiozității. Toate metodele și arta educației reprezintă, în fond, un arsenal de mijloace în vederea asimilării optime de cunoștințe și abilități.

5. Orariile, programele și metodele.

Ținem să scoatem aici în relief câteva din aplicațiile la învățământ ale ideilor lui I. P. Pavlov cu privire la cele două sisteme de semnalizare.

Un efect nefavorabil asupra randamentului școlar îl au schimbările frecvente în orariile școlare. Aceste schimbări se repercutează în mod dăunător mai ales asupra elevilor cu sistem nervos slab sau slăbit, în urma unei activități suplimentare acasă, sau în urma unor împrejurări nefavorabile familiale (conflicte, emoții etc). Cred că se impune un studiu științific și cu privire la efectele alternării săptămânale a lecțiilor de dimineață cu cele de după amiază.

În alcătuirea orarilor nu se ține totdeauna seama de necesitatea îmbinării obiectelor de învățământ mai concrete cu cele abstracte, iar în predare adesea nu se evită folosirea precumpănitoare a explicațiilor verbale și abstracte față de metoda intuiției sau invers — a intuiției în detrimentul gândirii abstracte. Studiul prof. A. Roșca atrage în această privință, în mod judicios, atenția asupra primejdiei, în primul caz, de a se cădea în formalism și, în cazul al doilea, de a se neglija dezvoltarea sistemului secund. Asigurarea armoniei între cele două sisteme de semnalizare, adică evitarea dezechilibrului nervos, nu se poate efectua decât prin evaluarea atentă, cantitativă și calitativă, a efortului solicitat și dirijat prin orar, programă și metodă.

Una din cele mai dificile aspecte ale artei didactice este dozarea dificultăților în predarea cunoștințelor. Un pedagog ne-a mărturisit cîndva că el nu se trudește să înlesnească studenților asimilarea cunoștințelor, socotind că studentul trebuie învățat să lupte contra dificultăților și să se deprindă cu această luptă. Este mult adevăr în această convingere, dar, aplicată în mod absolut, este tot atît de dăunătoare, ca și preocuparea de a reduce efortul studentului pînă la zero.

În fond, problema este pusă greșit, căci interesul nu este de a crea obstacole în fața elevului, spre a-l deprinde cu efortul; în acest caz, întreaga tehnică didactică lucrează împotriva intereselor educative. Toată știința educației urmărește nu sporirea sau diminuarea efortului, ci sporirea randamentului: cu același efort, să obținem rezultate superioare. Tot procesul de învățămînt nu urmărește altceva decît facilitarea și sporirea *eficienței* și nu a efortului.

Pînă la momentul în să cînd ne vom putea folosi de metoda științifică în gradația efortului, ne servim practic și empiric de *interes*, ca indiciu al potrivirii între posibilitățile elevului și greutatea lecției noastre, căci interesul se stinge la ambele extremități ale scării de în-cordare intelectuală, adică în apropiere atît de pragul maxim, cît și de cel minim al efortului. Ideile prea grele (prin ele înșile sau prin modul de a le preda) nu interesează, din cauză că devin înțeligibile, iar cele ușoare plictisesc, din cauză că sînt prea cunoscute. Iată de ce, în aprecierea unei lecții, rămînem încă la constatarea empirică: o lecție este bună, cînd este urmărită cu interes; aceasta înseamnă, că dozarea ponderii bagajului de cunoștințe a fost justă. Desigur, că acest criteriu urmează să fie completat și confruntat cu diverse forme de control al cunoștințelor, singurele care ne pot lămuri mai complet asupra condițiilor în care s-a efectuat munca intelectuală respectivă.

6. Disciplina.

Învățătura lui I. P. Pavlov ne ajută să vedem mai clar și în problema complexă a disciplinei școlare. Abaterile de la normele și regulile școlare le putem privi în mare parte ca manifestări ale dezechilibrului între elev și școală. Se înțelege de ce A. S. Makarenko nu considera disciplina ca mijloc, ci ca efect al educației.

Exigențele școlare, în ansamblul lor, reprezintă o anumită normă care poate fi realizată de o majoritate și constituie o înălțime inaccesibilă, sau mai greu realizabilă, pentru o minoritate. Exigența didactică propriu-zisă, de însușire a unui bagaj de cunoștințe, impune, la rîndul ei, îndeplinirea unui număr de obligații, formarea unui complex de deprinderi, ca frecvență regulată, rezolvarea temelor date acasă, atenție și liniște în clasă, o anumită comportare față de profesor, colegi, față de bunurile școlare etc. Toate aceste exigențe solicită un efort de adaptare și acest efort nu este accesibil fiecăruia în egală măsură și totdeauna. Abaterea de la norma școlară poate avea un caracter de violare directă, fățișă și violentă (aspect de explozie nervoasă) sau tacită, ascunsă și piezișă.

Desigur că indisciplina, abaterea de la normă, eludarea unei obligații, eschivarea de la o sarcină, își găsește explicația atît în însușirile temperamentale caracterologice ale individului, cît și în factorii externi, în ambi-

anța școlară, regimul școlar. Vom încerca aici să indicăm numai câteva linii generale de explicație, spre a înlesni găsirea remediilor corespunzătoare.

Lăsând la o parte cazurile de abateri din ignorarea regulii sau din cauza lipsei de prevedere a efectelor unei conduite, ne vom mărgini schematic la două aspecte fundamentale ale indisciplinei.

Exigențele școlare se exercită, în mare, asupra elevului, prin două moduri de presiune: pozitivă și negativă; solicitarea unor aumite manifestări și inhibarea altora; *solicitare* și *interdicție*.

Este clar că, în această privință, se urmărește realizarea unei potriviri între natura și gradul solicitării sau interdicției, pe de o parte, și gradul intereselor sau înclinațiilor corespunzătoare ale elevului, pentru a face sau a nu face ceea ce i se cere. În cazurile de dezacord, se naște o luptă între excitația și inhibiția corticală, luptă care se poate termina cu o izbucnire neurotică, adică — pe plan psihologic — cu protest și respingere directă a exigenței sau cu o eludare a conflictului, a exigenței, printr-o îndeplinire formală sau una disimulată, care ascunde în dosul ei fapte prohibite, adică de natură opusă celor cerute.

Am deosebit cindva două tipuri de tensiune afectivă:⁶⁶⁾ tensiunea rezultată din ciocnirea unei forțe pozitive de o barieră (externă ori internă) și una rezultată din apărare împotriva unei solicitări, atunci cind acestei solicitări nu-i corespunde nici o atracție, nici un interes. Primul tip de tensiune are loc cel mai frecvent la persoanele ce aparțin unui tip de sistem nervos tare și excitat, cu o forță deci redusă de inhibiție și obișnuit refractar față de interdicții, iar al doilea tip de tensiune se întâlnește de obicei la persoane de tip slab, refractar de obicei față de cerințe, exigențe pozitive.

Se înțelege de ce în primul caz educatorul trebuie să urmărească, prin anumite mijloace, întărirea *inhibiției*, a forței de interdicție, de respingere, iar în al doilea caz, întărirea valorilor pozitive, de sporire a forței lor de *atracție*. De altfel ambele aceste preocupări trebuie să meargă mină în mină. Astfel, în cazul Ujicov, bunăoară, lupta între tendința egoistă de satisfacere a unor interese de furt nu este contrabalansată de *atracția* exercitată de valorile morale de onestitate; în același timp, ea nu este oprită nici de forța valorii *negative*, a primejdiei unei existențe izolate de colectiv și condamnate de colectiv.

O mulțime de „cazuri dificile” din domeniul educației se pot explica prin nerespectarea relațiilor normale între starea sau tipul sistemului nervos și intensitatea excitației. Pedepsele, privite sub raportul intensității, au adesea efecte contrarii celor urmărite. Copilul care ne face „în ciudă” reprezintă un fenomen neurotic: cu cit îl pedepsești mai grav, cu atît abaterile săvîrșite de el „întrec mai mult măsura”. Insolența, minciuna, furtul și numeroase acte de „indisciplină” sînt adeseori simptome ale unui sistem nervos slab (sau slăbit) sau sînt reacții ale unui sistem nervos normal la excitații prea intense, prea grele; în ambele cazuri — dezadaptare între organism și mediu.

Adeseori se formează un *cerc vicios*: actele de indisciplină, într-o instituție de educație, dictează „măsuri forte”, instaurarea unei discipline „de fier” și „autoritate”, iar această „voință de fier” reușește, prin măsurile ei represive, să sporească gradul de indisciplină, numărul de abateri;

66) V. Pavelcu, *Caracterele afectivității* p. 58-59.

imaginea de altă dată din ospiciile de alienați. Cu cât un bolnav era mai agitat, cu atât măsurile personalului de spital, cu privire la el, erau mai dure. Bieții schizofrenici erau tratați foarte aspru. Se înțelege consecvența atitudinii lui Pavlov în recomandarea pe care o face față de acești bolnavi: atitudine afectuoasă, calmă, binevoitoare, blândă.

Refuzul net al unui copil de a executa o sarcină trebuie să ne facă să examinăm atent cauzele acestui refuz, să vedem dacă nu este o momentană lipsă de corespondență dintre greutatea sarcinei și capacitatea de a o duce. „Reacția de demisie” este răspunsul tipului slab sau slăbit, răspuns de apărare al sistemului nervos. O pedeapsă în acest caz n-are alt efect decît de agravare a acestei stări; agravarea sapă și mai adînc conflictul; acesta împinge spre represalii mai puternice ș.a.m.d.

Adeseori, pentru a provoca un interes și tendință pentru o acțiune, este suficient — după cum am văzut — s-o interzici. Acest efect este susceptibil de două explicații, după caz. Un temperament slab, predispus spre negativism, este excitat prin „veto”, prin interdicție sau amenințare. Acest fenomen este explicat de Uhtomski prin inerția dominantei.⁶⁷⁾ Se poate, însă, observa aceeași reacție și la un temperament tare; interdicția reprezintă implicit o importanță, deși negativă, totuși o valorificare a lucrului sau a acțiunii; un obiect, indiferent pînă atunci, dobîndește o valoare prin faptul de a fi prohibit. Inhibiția provoacă, stimulează excitația prin inducție reciprocă. La un temperament la care predomină excitația, balanța se înclină în sensul pozitiv, adică tocmai contrar celui urmărit de educator. Iată de ce educatorul trebuie să cunoască nu numai arta stimulării pentru acțiune, dar trebuie să posede și arta frînării. Minuit fără abilitate, arsenalul de mijloace represive, inhibitorii (amenințarea, pedeapsa și interdicția), provoacă efecte opuse.

Schematizînd, se poate afirma că, într-un sistem educativ fără nici o exigență, adică fără nici o disciplină, nu există nici indisciplină, iar într-un sistem de exigențe pe măsură herculiană, toată lumea ar deveni nedisciplinată. După cum acul unui manometru arată presiunea unui corp gazos sau lichid, tot așa abaterile de la normele școlare traduc presiunea exercitată de exigențele școlare asupra posibilităților de realizare sau înfrînare ale colectivului școlar. Se înțelege că nivelul de exigențe trebuie să varieze în funcție de colectivul școlar, adică de anul de studii, de componența colectivului etc.

Numărul mare de abateri de la disciplină nu se poate explica decît prin nepotrivire între exigențe și capacitățile școlarului: fie că aceștia nu sînt încă obișnuiți cu regimul școlar, fie că au un sistem nervos mult mai slab față de mediu, fie că metodele de educație sînt greșite, fie că — toate condițiile fiind normale și egale — exigențele sînt exagerate.

Caracterul educativ al disciplinei constă în perspectiva continuă de creștere a exigențelor potrivit cu gradul de antrenament al elevului.

CONCLUZII

Analiza procesului de echilibrare nervoasă și psihică ne permite să înțelegem mai bine mecanismele ce cirmuiesc relațiile dintre elev și sar-

67) A. A. Ухтомский, Сочинения, Ленинград, 1950, vol. I, p. 207. Expunerea acestui principiu în studiul: V. Pavelcu, *Principiul dominantei*, Rev. de Psih. I-II, 1956, p. 45-67.

cina instructiv-educativă. Înțelegerea celor mai de seamă factori ce tulbură aceste mecanisme ne ajută la înlăturarea lor, la restabilirea condițiilor normale. Problemele care au preocupat în toate timpurile organele de răspundere în domeniul instrucției și educației ne obligă să căutăm o explicație științifică, dialectică a contradicțiilor, a conflictelor dintre elev și ambianța școlară, ca și a conflictelor interne ale elevului⁶⁸).

Nerespectarea normelor cu privire atât la volumul și natura cunoștințelor predate, cât și la metodele de predare, are ca efect stingerea intereselor intelectuale, cu tot cortegiul de fenomene negative, supărătoare, ca formalism, mecanicism, surmenaj, indisciplină, nevroză, manifestări variate ale răminerii în urmă.

Dinamica fenomenului echilibrării externe se reduce la câteva aspecte simple și fundamentale: supraincărcarea provoacă inhibiție nervoasă, refuz de acțiune, conduită negativă, intelectuală sau morală, teoretică sau practică. Supraincărcarea, la rindul ei, poate fi produsă de nepotrivire, atât în intensitate, cât și în calitate, dintre sarcină și rezistența nervoasă, la fel ca și pe planul conduitelor mai simple, al reflexului alimentar: hrana excesivă sau calitativ neadecvată trebuinței provoacă repulsie, mobilizând reflexele de apărare.

La fel de periculoasă este și carența (calitativă și cantitativă) intelectuală și morală: sarcina prea ușoară are ca efect slăbirea energiei nervoase și stingerea intereselor (ca și inaniția în reflexul alimentar).

Un alt aspect important al echilibrării la om este acela care se formează dintre sistemele de semnalizare. Exigențele mediului social se reflectă, interiorizându-se, în sistemul secund de semnalizare și astfel pe planul psihic apar contradicții importante și mobilizatoare: conflict între atracție și obligație, plăcere și datorie, necesitatea ajustării posibilităților, a dorințelor și intereselor, la nivelul de datorie și obligație, a echilibrului între a dori și a voi, între a putea și a trebui, între a da și a primi. Această cum-pănire este o transpunere pe plan social a echilibrului biologic între asimilație și dezasimilație. Efortul, încordarea, răsar din această contradicție dintre instanțele nervoase; procesul instructiv-educativ creează și folosește această tensiune.

Dar din aceeași tensiune, ajunsă la hipertensiune, la supraincordare, răsar și tulburările nevrotice și psihozele.

Psihologiei îi revine sarcina de a descrie și a explica aceste stări de dezechilibru, artei pedagogice — sarcina de a le semna și înlătura la timp. Numai atunci când pedagogul va cunoaște precis relațiile între acțiunea educativă și rezultatele acesteia, vom ieși din empirismul pedagogic. Medicul care nu cunoaște decât relațiile dintre mijloacele terapeutice și boli și nu înțelege mecanismul acțiunii acelor mijloace, este un simplu tehnician. Psihologia pedagogică trebuie să treacă — după expresia prof. L. V. Zankov — de la „descrierea și gruparea fenomenelor ce se referă la asimilarea de către copii a normelor de conduită, a cunoștințelor și a deprinderilor, la *explicația* fenomenelor nodale, dominante, prin dezvăluirea mecanismelor lor fiziologice”⁶⁹).

68) În această privință, efortul nostru răspunde cerințelor pedagogice, formulate de Bellaeva-Exemplarskaja, nr. 1, 1956 din Вопросы психологии. „Este de dorit — spune autoarea sovietică — să se cunoască în psihologie acele legi ale activității nervoase superioare, stabilite de Pavlov, care ne orientează în problemele complexe ale conflictului intern și în găstrea posibilităților de a le înlătura” (p. 103).

69) Проф. Л. В. Занков, О внедрении физиологического учения И. П. Павлова в педагогику, Сов. пед., nr. 10, 1951, p. 13,

BIBLIOGRAFIE

1. Ананьев Б. Г.: К постановке проблемы развития детского самосознания, Изд. Акад. Пед. Наук, 18, 1948, р. 101-124.
2. " Труд как важнейшее условие развития чувствительности, Вопросы психологии, 1, 1955, р. 66-73.
3. Асратян Э. Л.: Переключение в условнорефлекторной деятельности как особая форма ее изменчивости, Вопросы психологии, 1, 1955, р. 49-58.
4. Беляева-Экземплярская С. Н.: Применение понятий физиологического учения И. П. Павлова в учебном курсе психологии в педагогических институтах, Вопросы психологии, 1, 1956, р. 100-103.
5. Быков К. М.: Кора головного мозга; внутренние органы, Гос. Изд. Мед. Лит. 1954.
6. Гальперин В. С. и Васюточкин А. М.: Курс анатомии и физиологии человека, Учпедгиз, 1950.
7. Горбачева В. А.: К вопросу о формировании оценки и самооценки у детей, Изд. Акад. Пед. Наук Р.С.Ф.С.Р. 13, 1948, р. 3-27.
8. Gurtovoi G. K. și Spirkin A. S.: *Probleme de fiziologie și teoria leninistă a reflectării*, Философские записки V, 1942.
9. Леонтьев А. Н.: Природа и формирование психических свойств и процессов человека, Вопросы психологии, 1, 1955, р. 29-36.
10. Майоров Ф. П.: История учения об условных рефлексах, Изд. Акад. Мед. Наук, Москва, 1948.
11. Makarenko A. S.: *Opere pedagogice*, vol. II, Ed. de Stat, 1951.
12. Макаренко А. С.: Педагогическая поэма, Изд. Акад. Пед. Наук, 1950.
13. Pavelcu Vasile: *Caracterele afectivității*, Extras din Analele de Psih. IV, 1937.
14. " : *Linie de perspectivă și reflexele condiționate*. An. șt. ale Univ. „Al. I. Cuza” din Iași, 1955, p. 189-203.
15. " : *Principiul dominantelor* Rev. de psih. 1-11, 1955, p. 45-67.
16. Pavlov I. P.: *Experiența a douăzeci de ani în studiul activității nervoase superioare a animalelor*, Ed. Acad. R. P. R., 1953.
17. " : *Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale*, Ed. Acad. R. P. R. 1951.
18. Павловские среды, Изд. Акад. Наук СССР, 1949, 3 vol.
19. Попов Е. А.: О некоторых неясных и спорных сторонах в проблеме неврозов, Журн. невропатологии и психиатрии, 5, 1955, р. 380-389.
20. Roșca Al.: *Unele aspecte pedagogice ale învățării lui I. P. Pavlov desore cele două sisteme de semnalizare*, Rev. de Pedagogie, 1, 1955, р. 17-31.
21. Roșca M., Codreanu R. și Dinu-Cotuțiu P.: *Unele aspecte pedagogice legate de particularitățile activității de analiză și sinteză la copilul înfrizant mintal*, Rev. de pedagogie, 3, 1955, р. 29-49.
22. Шнирман А. Л.: Об изучении развития личности в коллективе, Вопросы психологии, 2, 1955, р. 27-39.
23. Теплов Б. М.: О понятиях слабости и инертности нервной системы, Вопросы психологии, 6, 1955, р. 3-16.
24. Трауготт Н. Н.: О путях изучения нарушения взаимодействия сигнальных систем в психиатрической клинике, Журн. невропатологии и психиатрии Т. 52, кн. 6, 1952, р. 3-13.
25. Ухтомский А. А.: Сочинения I, Ленинград, 1950.
26. Занков Л. В. и Петрова В. Г.: Исследования различия сходного материала у школьников (Инст. дефектологии), Москва.
27. Занков Л. В.: О внедрении физиологического учения И. П. Павлова в педагогику, Сов. пед. 10, 1951, р. 3-16.

НЕЙРО-ПСИХИЧЕСКОЕ УРАВНОВЕШИВАНИЕ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Краткое содержание

В настоящей работе мы занимаемся вопросом соотношения между значительностью учебно-воспитательной нагрузки и выносливостью нерв-

ной системы. Уравновешивание нервной системы достигается одновременно двумя путями: приспособлением нагрузки к уровню деятельности нервной системы и поднятием дееспособности нервной системы до уровня нагрузки.

Использование воспитателем этих двух возможностей предполагает с одной стороны уточнение значительности нагрузки, наиболее правильную её оценку, с другой стороны точное установление пределов нервной дееспособности воспитываемого субъекта и стимулирование правильного отношения его к труду.

Этот вопрос психо-педагогического характера решается на основе изучения наиболее общих отношений между тремя терминами: поведением, нервной системой и нагрузкой. Если нам известны нагрузка и нервная система субъекта, нетрудно предвидеть характер его поведения; если нам известны степень выносливости нервной системы и поведение, мы можем правильно оценить значительность нагрузки; основываясь на знании поведения и трудности данного положения, мы можем установить тип высшей нервной деятельности. В нашем исследовании мы интересовались главным образом пределами.

Для наиболее полного освещения процесса приспособления воспитываемого субъекта к воспитательной среде, к её требованиям, необходимо углубить изучение механизма этого процесса. Учение И. П. Павлова оказывает серьёзную помощь в этом деле.

В изучении механизма уравновешивания мы рассматриваем сначала внутренний аспект нервного уравновешивания, наиболее ярко выраженный в явлениях нервного расстройства и являющийся результатом столкновения между возбуждением и торможением.

Внешний аспект уравновешивания, органически связанный с внутренним, рассматривается нами в первую очередь с точки зрения его интенсивности. При этом мы подчёркиваем соотношение между силой и длительностью возбуждения, их взаимную обратимость. Вопрос длительности и силы неотделим от вопроса типа нервной деятельности. При установлении типов нервной деятельности следует учитывать не только связь между динамическими свойствами типа нервной системы, но и содержание данной деятельности, её психологическое значение (векториальный характер нервных центров). Кроме того, эти свойства следует понимать лишь как относящиеся к определённой ситуации (обобщаемость типа ограничена).

Все это приводит нас к рассмотрению качественного аспекта уравновешивания, к изучению связи между способностями субъекта или его ориентировки и требованиями среды, между „спросом и предложением“. Другими словами, трудность задачи следует оценивать учитывая большую или меньшую её сложность, новизну, затрачиваемые на неё усилия дифференцировки, учитывая уровень решения её (отношение субъекта к данной задаче), а также и социальную атмосферу.

Соотношение между нервными инстанциями является важным элементом уравновешивания. Требования общественной среды отражаются во второй сигнальной системе порождая серьёзные мобилизирующие противоречия: конфликт между влечением и долгом, между удовольствием и обязанностью, между желанием и необходимостью, между личными интересами и интересами общественными. Из этого противоречия возникает усилие, напряжение. Школа создаёт и использует эту напряжённость и

добивается таким образом подъема нервной деятельности до уровня нагрузки. Однако напряженность переходящая в перенапряжение влечет за собой нервное расстройство.

В первой части настоящей работы мы занимались главным образом изучением факторов и механизмов уравнивания. Вторая часть посвящена некоторым наиболее важным педагогическим вопросам, в свете вышеуказанных процессов. Вопрос „предела“ способностей получает экспериментальное решение путем тренировки нервной системы, а из этого вытекает необходимость правильной оценки в дозировании требовательности. Педагогический аспект отставания вскрывает внутреннюю логику развития (А. Н. Леонтьев). Динамика интересов становится понятнее в свете принципа нервного переключения (Е. Асратян).

Роль коллектива в процессе воспитания объясняется также законами разработанными И. П. Павловым, а метод „взрыва“ использованный А. С. Макаренко показывает нам как обострение конфликта, влекущее за собой нарушение равновесия, может стать исходным моментом в процессе преобразования динамического стереотипа, в создании нового равновесия.

Воспитательный режим является необходимым средством для достижения психической организованности, нервного уравнивания, тренировки нервной системы. Влияние расписаний, программ, методов воспитания и образования выявляется с предельной ясностью при изучении механизмов уравнивания. Нарушение дисциплины является в большинстве случаев результатом нарушения равновесия между нервной системой и школьной нагрузкой.

Из рассмотренных нами положений вытекает что, как перегрузка так и снижение требований, представляют собой два крайних фактора нарушения нервного равновесия и влекут за собой одни и те же последствия: исчезновение интереса, отставание.

Отставание, как следствие нарушения равновесия, сопровождается целым рядом нежелательных явлений, как формализм, механицизм, переутомление, недисциплинированность, а иногда и неврозы.

В общем, мы считаем нашу работу исходным пунктом для дальнейших исследований. Случаи неспособленности в школах следует рассматривать как естественные экспериментальные случаи, точно так же как патологический метод представляет собой одну из граней экспериментального метода.

Общие положения сформулированные нами нуждаются еще в экспериментальном подтверждении.

L'ÉQUILIBRE NEUROPSYCHIQUE ET LA TÂCHE SCOLAIRE

R é s u m é

Dans l'étude présente nous nous sommes occupés du problème de la relation à établir entre les obligations scolaires et la résistance du système nerveux.

L'équilibre nerveux peut être réalisé simultanément par deux moyens: en ajustant la tâche au niveau de l'activité du système nerveux et en amenant la capacité nerveuse au niveau de la tâche.

L'ensemble de ces deux moyens suppose de la part de l'éducateur une connaissance précise des difficultés de la tâche et un diagnostic exact de la capacité nerveuse du sujet, pour développer finalement chez celui-ci la conscience de ses devoirs. Le problème posé est résolu par la connaissance des relations entre ces trois termes : la conduite, le système nerveux et la tâche. En connaissant les difficultés de la tâche de l'individu et son système nerveux, nous pouvons prévoir la conduite du sujet ; étant donné le degré de résistance nerveuse et la conduite, nous pouvons apprécier la difficulté de la tâche ; de même, en connaissant la conduite et les difficultés de la situation, nous pouvons diagnostiquer le type d'activité nerveuse supérieure. Dans nos déterminations nous nous sommes intéressés surtout aux cas limites.

Pour mieux comprendre le processus d'ajustement ou de non-ajustement du sujet à l'ambiance éducative et à ses exigences, nous devons approfondir la connaissance du mécanisme de ce processus. A ce sujet la doctrine de I. P. Pavlov est précieuse.

En analysant le mécanisme de l'équilibre, nous nous sommes occupés d'abord de l'aspect interne de l'équilibre nerveux. Cet aspect devient plus clair dans le phénomène du dérèglement nerveux, dans la crise neurotique, résultat du conflit entre l'excitation et l'inhibition, dont la tension dépasse les limites de la résistance nerveuse.

L'aspect externe de l'équilibre, étroitement lié à l'aspect interne, a été examiné d'abord du point de vue de l'intensité, de la quantité. On a souligné à cette occasion la relation entre l'intensité et la durée de l'excitation, leur convertibilité réciproque. L'examen quantitatif de la situation ne peut pas être séparé de l'examen du type d'activité nerveuse.

Dans l'établissement du diagnostic psychologique de ces types, on doit tenir compte non seulement des relations entre les qualités dynamiques du type de système nerveux, mais aussi du contenu de son activité, de son sens psychologique (du caractère „vectoriel“ des centres nerveux).

De même, nous ne devons envisager ces qualités que relativement à une situation donnée (la généralité du type est limitée).

Ces considérations nous obligent à examiner l'aspect qualitatif de l'équilibre, les relations entre la disponibilité ou l'orientation de l'individu et les sollicitations du milieu, entre „l'offre et la demande“. La tâche doit être envisagée dans toute sa complexité : sa nouveauté ou son ancienneté, le travail de la différenciation, le niveau de la solution (l'attitude du sujet par rapport à la tâche) et le climat social. Les relations entre les instances nerveuses représentent un aspect important de l'équilibre. Les exigences du milieu social se reflètent dans le système secondaire de signalisation et donnent très souvent naissance à des contradictions importantes : conflit entre l'attraction et l'obligation, le plaisir et le devoir, le désir et la nécessité, l'intérêt individuel et l'intérêt social. De ces appels contradictoires naît l'effort, la tension. L'école crée et utilise cette tension ; elle réussit ainsi à amener la capacité nerveuse au niveau des charges imposées. Mais une tension trop forte peut donner naissance à des troubles nerveux.

Si dans la première partie de notre étude nous nous sommes occupés des facteurs et du mécanisme de l'équilibre, dans la seconde partie nous avons insisté sur certains problèmes pédagogiques importants que nous

avons examiné à la lumière des processus analysés plus haut. Le problème du „plafond“ des aptitudes trouve sa solution expérimentale dans le processus de l'entraînement du système nerveux, d'où la nécessité de graduer judicieusement les exigences scolaires. L'analyse psychologique des sujets qui échouent dans leurs tâches scolaires nous révèle la logique intérieure du développement, de l'enchaînement des connaissances (A. N. Leontiev). On comprend mieux la dynamique des intérêts en l'envisageant du point de vue du principe de la commutation nerveuse (E. Asratian). De même, on explique le rôle des collectivités scolaires par les lois établies par I. P. Pavlov et son école physiologique. La méthode de „l'explosion“ employée par A. Makarenko nous montre comment un conflit qui s'accroît jusqu'à la rupture de l'équilibre d'un système donné peut servir comme point de départ pour la création d'un nouveau système, salutaire, d'équilibre. Le régime éducatif représente un moyen nécessaire pour l'organisation psychique, l'équilibre et l'entraînement nerveux. L'effet des horaires, des programmes et des méthodes d'enseignement et d'éducation est mieux compris à la lumière des lois de l'équilibre neuropsychique. Les cas d'indiscipline sont le plus souvent un effet du manque d'équilibre entre le système nerveux et les tâches scolaires.

On constate donc que les programmes surchargés d'une part, et la carence intellectuelle d'autre part représentent les aspects extrêmes, semblables par leurs effets, manque d'intérêt intellectuel, retard dans les études. Les difficultés dans l'accomplissement des tâches scolaires, qui dépassent la capacité énergétique nerveuse, sont accompagnées d'un long cortège de phénomènes déplaisants, tels que: le formalisme, l'accumulation mécanique des connaissances, le surmenage, l'indiscipline et, parfois, la névrose.

Nous considérons l'étude présente comme un point de départ pour des recherches ultérieures. Les cas de manque d'adaptation scolaire doivent être regardés comme des cas expérimentaux offerts par l'école, de même que le cas clinique est une expérience naturelle pour un pathopsychologue.

Certaines thèses générales formulées par nous demandent encore une démonstration expérimentale.

PSIHOLOGIA COPILULUI ÎN LUMINA MATERIALISMULUI DIALECTIC

DE

S. GĂINA

Dezvoltarea psihică a ființei umane prin vîrstele copilăriei — adică de la naștere și pînă-n pragul tinereții — se prezintă ca un proces care manifestă un pronunțat caracter de unitate și este brăzdat în același timp de o mulțime de diferențieri. Cum poate fi înfățișat acest proces atît de complex și de variat? Pe diverse planuri — al trăirii estetice, al gîndirii comune, al cunoașterii științifice — apare adesea imaginea unui arbore; unii au văzut în copil un fel de „plantă umană”; din aceeași sferă și atmosferă a răsărit și termenul de „grădina de copii”, devenit atît de răspîndit și de obișnuit, încît și-a pierdut prospețimea și frumusețea înțeleșului originar — iar literatura pedagogică e plină de cuvinte și sensuri preluate din domeniul horticulturii.

Dar, la urma urmei, aceste analogii — oricîte sugestii ar oferi pentru înțelegere — sînt prea simple și — ca orice analogie, poate mai mult ca altele — sînt departe de a realiza o asimilare mulțumitoare.

Incomparabil mai deplin și mai adecvat decît prin acele analogii obișnuite, evoluția psihică și spirituală a copilului, astfel cum ea ni se înfățișează în aspectele ei marcante și prin caracterele ei esențiale, apare mai pregnantă și devine cu adevărat inteligibilă abia și numai *în lumina materialismului dialectic*. Mai mult, ea ni se pare un fenomen privilegiat în privința aceasta — o realitate în care principiile materialismului dialectic apar întruchipate efectiv, ca legi ale dezvoltării copilului. Cu alte cuvinte, *evoluția psihică și spirituală a copilului este de natură esențial dialectică*.

O analiză cît de sumară îi învederează cu prisosință acest caracter fundamental și organic. Fiecare din principiile materialismului dialectic își găsește în psihologia copilului o aplicare deplină și o ilustrare desăvîrșită. În cadrul, obiectiv limitat, al acestei comunicări, ne vom mulțumi să ne referim la numai două dintre ele și anume la *principiul saltului calitativ* și la *principiul evoluției prin contradicții*.

Astfel, cu privire la primul dintre principiile acestea, textul competent stabilește că „dialectica privește procesul de evoluție nu ca un simplu proces de creștere, în care schimbările cantitative nu duc la schimbări

calitative, ci ca pe o evoluție care trece de la schimbări cantitative neînsemnate și imperceptibile la schimbări vizibile, la schimbări radicale, la schimbări calitative, în care schimbările calitative survin nu în mod treptat, ci rapid, brusc, efectuându-se în salturi de la o stare la alta, nu survin în mod întâmplător, ci după legi necesare... De aceea, metoda dialectică consideră că procesul de evoluție trebuie înțeles... ca o mișcare progresivă, ca o mișcare ascendentă, ca o trecere de la vechea stare calitativă la o nouă stare calitativă, ca o evoluție de la simplu la complex, de la inferior la superior" (*Cursul scurt de istorie a P. C. (b)* al U. S., trad., ed. P. M. R., ed. a III-a, p. 149).

Iată o teză fundamentală al cărei adevăr îl ilustrează perfect evoluția vieții sufletești a copilului și-l impune ca îndreptar pentru psiholog și pedagog. Vine în vedere aici, înainte de toate, raportul comparativ între copil și omul matur. O dată ce copilăria, în sens larg, înseamnă dezvoltare spre o „formă” matură, s-ar putea crede că această formă este dată din capul locului, dar în proporții reduse, minuscule — și crește pe încetul pur și simplu în dimensiune, sporind fără încetare și în mod continuu, prin acumulări și tranziții imperceptibile, până la stadiul matur, cînd acea formă atinge amploarea maximă. S-ar părea că nimic nu e mai firesc decît să vedem în copilul mic un adult în miniatură — ca o grădină japoneză în care natura ni se înfățișează la diminutiv. Or, chiar faptul că în copilărie avem a face cu o fază activă și creatoare, care-și îndeplinește cu atît mai bine rolul, cu cît este trăită mai din plin și realizată mai expresiv în ceea ce-i aparține — este o indicație că ea trebuie să-și aibă caracterul ei diferențial și specific, fizionomia și structura ei proprie. Și într-adevăr, deosebirea între copil și adult nu este numai și atît de grad, de cantitate, de amănunte, ci mai ales de natură, de calitate, de structură. Copilul și adultul nu diferă atît prin „mai mic — mai mare”, „mai puțin — mai mult”, ci printr-un alt fel de a fi. Dacă ne gîndim la complexitatea structurii psihice — concepută ca totalitate organică de funcțiuni, conținuturi și sensuri — dacă ținem seama și de faptul că maturitatea și copilăria se află pe poziții diferite pe linia evoluției unei ființe — deosebirea calitativă dintre adult și copil devine perfect inteligibilă și apare necesară, ea caracterizînd, înainte de toate și atotdeauna, întregul mod de a fi.

Pe deasupra tuturor asemănărilor, care sînt mari și esențiale, evident, copilul are *întrecîtor* altă mentalitate, alte modalități de gîndire (mai concretă, structurată intuitiv și timbrată afectiv), altă orientare și dinamică volițională, alte moduri de activitate, trăire, creație, alt sentiment al vieții, altă atitudine față de viață, alt sentiment cosmic — cu un cuvînt, copilăria își are originalitatea ei calitativă; ea este o lume deosebită, cu viața ei, cu interesele și înțelesurile ei specifice, este o formă tipică de viață integrală.

Acest adevăr vădit trebuie însă să-l înțelegem în mod chibzuit, just, cu toate relativitățile cuvintelor, ferindu-ne de a-l compromite prin exagerare literară și denaturare științifică, așa cum se întîmplă în unele curente ale psihologiei burgheze care sapă o prăpastie ontologică și gnozeologică între adult și copil. Afirmarea lui reinnoită nu a devenit încă superflua și prea naivă, de vreme ce prea adesea și prea ușor sîntem ispitiți să neglijăm diferența calitativă între copil și adult,

indeosebi atunci când părăsim planul teoriei și, în calitate de părinți și educatori, intrăm în contact nemijlocit cu copiii, fără să descoperim în ei copilăria.

Punctul de vedere diferențial se cuvine aplicat, în baza aceluiași principiu, și în cuprinsul copilăriei, de vreme ce, bineînțeles, copilăria nu este omogenă și uniformă pe toată durata ei. Evoluția spre maturitate nu este rectiliniară, nu este continuă în progresiune constantă — ci e ritmică, determinată periodic de transformări și restructurări rapide, cu aspecte uneori revoluționare: ea zvicnește în salturi, încheindu-se într-un șir de faze bine definite prin structură proprie, specifică, tipică, prin anumite caractere marcante și dominante, care se realizează în gradul lor de maximă expresivitate în stadiul culminant al fazelor respective.

La anumite cotituri ale dezvoltării sale, copilul renaște de mai multe ori, ca ființă nouă, spre noi forme de viață. Acest proces se desfășoară după o ordine legală, fiecare fază își află condițiile genetice în faza anterioară, care o pregătește și înlăuntrul căreia ea începe chiar să se organizeze, încă înainte de-a apărea, printr-un salt revoluționar, în structura ei proprie. Aceasta, la rîndul ei, își dezvoltă, în condițiile vieții și ale educației, din plin toate posibilitățile pe care le cuprinde, își realizează ființa specifică și începe apoi să se distame, dînd pas fazei următoare, după ce și-a îndeplinit rolul funcțional în evoluția psihică a copilului. Este ceea ce psihologii sovietici numesc *stadialitatea* dezvoltării psihice a copilului. E vorba, deci, de o adevărată *metamorfoză*, adică de o unitate evolutivă articulată într-o serie de forme specifice ce se dezvoltă organic una *după* alta și una *din* alta, cu spor de complexitate, în progres de la inferior la superior: vîrstele antepreșcolare, vîrsta preșcolară, vîrsta primei școlarități, preadolescența, adolescența.

Acest ritm al evoluției se propagă în cuprinsul întregului „volum psihic” al fazelor, coborînd la diferitele fenomene și funcțiuni din sinul lor, cum se poate constata, de pildă, cu privire la evoluția limbajului, a desenului, a gîndirii ș. a.

Prin urmare, în toate dimensiunile, principiul materialist-dialectic al saltului calitativ se află așa-zicînd încorporat în realitatea psihică a evoluției copilului, dezvoltîndu-i unul din caracterele ei esențiale.

Mai departe, „dialectica pornește de la faptul că obiectelor naturii, fenomenelor naturii le sînt proprii contradicții interne, căci ele, toate, au o latură negativă și una pozitivă, un trecut și un viitor, elemente care dispar și altele care se dezvoltă; că lupta acestor contrarii, lupta între ceea ce este vechi și ceea ce este nou, între ceea ce dispăre treptat și ceea ce se naște, între ceea ce dispăre și ceea ce se dezvoltă, constituie conținutul intern al procesului de evoluție, conținutul intern al transformării schimbărilor cantitative în schimbări calitative. De aceea, metoda dialectică consideră că procesul de evoluție de la inferior la superior se produce nu sub forma unei desfășurări armonioase a fenomenelor, ci sub forma dezvoltării contradicțiilor proprii obiectelor și fenomenelor, sub forma „luptei” tendințelor contrarii care acționează pe baza acestor contradicții” (*ibid.*, p. 151).

Participînd, poate, la însăși natura contradicției, caracterul acesta dialectic al dezvoltării copilului nu se impune aîit de vîguros ca cele evidențiate de celelalte principii dialectice, mai ales că, de obicei, el se ascunde în mare parte sub aparența unei dezvoltări armonice și euforice, lipsită de contraste. Dar, sub acest înveliș — care pe alocuri și în răs-timpuri se subțiază transparent și prezintă chiar soluții de continuitate — acel caracter dialectic devine vizibil, uneori marcant, și în orice caz se dovedește real.

Astfel, pe drumul de la intrarea în lume și pînă la maturitate, omul se naște și moare de mai multe ori. Pe parcursul evoluției copilului, viața înfruntă și se împletește mereu cu moartea; unele fenomene, funcțiuni și înțelesuri apar și se dezvoltă, pe cînd altele se atenuază și dispar, în tensiuni și lupte întreolaltă — o copilărie se destramă și alta se înfiripează, *după* ea și *din* ea. În sinul unei structuri psihice începe să se închege și se organizează alta, care îi promovează disoluția, o dislocă și așa-zicînd o „sparge” dinlăuntru. Procesul acesta dinamic, evident, e plin de tensiuni, asperități și contraste între structuri, între forme de viață diferite, cu calități diferite, cu tendințe diferite și uneori opuse, care, tocmai, intră în realizarea lor în raporturi dialectice, grefate pe relații obiective, care sînt și ele un izvor de polarități, opoziții și conflicte. Toate acestea apar de timpuriu și, poate, se vădesc simptomatice și în prima manifestare a vieții omului, tîpătul de la naștere, care — în caz că are vreo semnificație psihică și nu este un act pur fiziologic — exprimă un raport de contrast în chiar cel dintîi contact cu lumea, marcînd trecerea bruscă dintr-un mediu în altul, total diferit.

Contrastele și contradicțiile se concentrează mai expresiv la a doua naștere epocală, în faza „renașterii”, cum a fost numită pubertatea, cînd adolescentul îndură oarecum durerile facerii propriiei sale ființe sufletești și spirituale; în această fază, *pînă* a se concretiza și *pentru* a se cristaliza într-o individualitate, într-o personalitate bine încheată și rotunjită, adolescentul se caută pe sine prin mai multe ființe pînă se găsește, trăiește simultan, alternativ și în succesiune rapidă, mai multe vieți cu forme și tendințe în mare parte opuse — iar din această coexistență dinamică rezultă în măsură largă problematica, neliniștile și frămîntările pubertății și ale adolescenței.

Contrastele întovărășesc întregul curs al evoluției, conferind vieții psihice a copilului aspecte pozitive și altele negative. Uneori conflictele funcționale se petrec în surdină; adeseori însă ele apar în lumina clară a conștiinței; de pildă, copilul, în plin proces de restructurare și salt calitativ în altă vîrstă a copilăriei, se leapădă po'emic de vîrsta anterioară — ca atunci cînd, prin pubertate, trece rapid de la copilăria mijlocie la adolescență, faza superioară a copilăriei, cînd „junele” nu mai este „copil” și se vrea „mare”, adult, matur.

În tensiunea polară lăuntrică dintre ceea ce moare și ceea ce se naște, între diferitele tendințe ale psihicului în dezvoltare își au temeiul fundamental fenomenele caracteristice de criză — crize de creștere, crize de evoluție. În privința aceasta, psihologia sovietică accentuează că fenomenul de criză nu are în mod inevitabil acel aspect fatal și invariabil de vehemență și zdruncin pe care îi atribuie în mod obișnuit psihologia burgheză, indiferent de condițiile concrete în care se dezvoltă copiii. Or,

criza variază în funcție de relații obiective, în sensul că fenomenele critice, motivate funcțional în ritmul dezvoltării psihice, pot afla în contact cu realitatea prilejuri de-a spori până la amploarea și intensitatea unei adevărate crize, sau, dimpotrivă, de-a se atenua pe linia unei evoluții mai calme. De pildă, tendințele de afirmare și independență ce apar mai puternic la anumite vârste (ca, de ex., în pubertate), dacă întâlnesc opoziția brutală, excesivă sau în alt fel neadecvată a unor părinți sau educatori neînțelegători sau neîndemnatici, pot provoca crize mai mult sau mai puțin grave (după vîrste, împrejurări și indivizi), pe cînd în cazul contrar, ele își găsesc satisfacția potrivită, favorabilă din punct de vedere psihologic și pedagogic, cu prețul unor tensiuni și fricțiuni mai ușoare. Sau — frămîntările critice ale puberului proletar din societatea capitalistă se desfășoară într-o dinamică mai agitată, cînd sînt alimentate (de ex. în școală) cu teze burgheze antiproletare care îi lezează conștiința — pe cînd în orinduirea socialistă legăturile sale cu realitatea socială nu numai că sînt ferite de astfel de incongruențe și ciocniri, ci dimpotrivă, se string în consensul afinității, al unității. În cazul acesta — precum și întotdeauna cînd în procesul educației organizate, prin care se înfăptuiește dezvoltarea psihică și spirituală a copilului, se menține mereu corespondența între conștiința în continuă prefacere și problemele și sarcinile ce i se pun din sfera realității — viața sufletească a copilului poate evolua și fără manifestări mai serioase de criză gravă. Cum însă avem a face cu un caracter dialectic inerent evoluției — oricît de prielnice ar fi condițiile vieții sociale, împrejurările concrete ale dezvoltării și oricît de bine ar fi organizat procesul educației și învățămîntului — ele vor prilejui și vor alimenta mereu, în măsură variabilă, la o potență mai redusă, tensiunile și conflictele copilului cu sine, cu semenii, cu lucrurile, cu lumea, în procesul dezvoltării sale psihice și spirituale, în procesul de încadrare în viață, în concepțiile, valorile și normele adulților.

Uneori, fenomenele de polaritate și contradicție se traduc pe planul afectivității cu un semn negativ, de la jenă ușoară pînă la sentiment tragic. Alteori, ele sînt, sub acest raport, mai mult sau mai puțin neutre, — cum este, de pildă, tensiunea dialectică permanentă, în conștiința copilului mai mare, între lumea viziunii naive a poveștilor și realitatea obiectivă a experienței interpretate științific („poveștile nu sînt adevărate”, „poveștile sînt pentru copii mici”), între trăirea nemijlocită a lumii în aspectele ei intens și plenar intuitive și reprezentarea ei mai mult sau mai puțin abstractă, elaborată conceptual — sau cum sînt contradicțiile implicate în pe nedrept așa-crezutul și așa-numitul „illogicism” organic al gîndirii infantile, în cuprinsul căreia fenomenele de juxtapunere, sincretism, conglomerare (constatabile și în alte activități ale copilului mic: în vorbire, desen, manipulație constructivă) apar de fapt în perspectiva rezolvării lor pe linia unei tendințe puternice spre organizare, sinteză, unitate logică.

Adeseori, însă, polaritatea se manifestă sub semnul pozitiv al euforiei, cum se întîmplă tocmai în activitatea esențială și caracteristică a copilăriei mai mici — în joc. După cum arată psihologii sovietici, jocul implică o tensiune contrastantă și înseamnă rezolvarea unei contradicții și anume a contradicției dintre dorință și putință, vrînd să se manifeste activ în lumea mai largă despre care află atîtea din intuiție directă, din

cărți cu poze și din vorbele adulților — dar lipsindu-i încă experiența și puterile necesare, copilul rezolvă această contradicție prin joc, pe planul ludic, unde el poate fi șofer, călăreț, explorator, soldat, unde poate fi și isprăvi orice dorește. În jocurile colective (cu sujet și cu reguli) operează intens și contradicția dintre libertate și disciplină, ca și în plăcerea și interesul cu care elevii mai mici iau parte la învățămînt, care — fapt sensibil îndeosebi la începutul perioadei școlare — satisface dispoziții psihice ce solicită deopotrivă libertate și disciplină, independență și ascultare, manifestare subiectivă și angajare obiectivă.

În orice grad de conștiință ar fi trăită, orice semn afectiv ar purta — contradicția este adînc prezentă în viața sufletească a copilului — mai mult: ea se dovedește a fi un ferment activ, un promotor puternic al evoluției psihice, încît și principiul materialist-dialectic al evoluției prin contradicții se verifică pe deplin în psihologia copilului.

Peste tot, caracterul multiplu dialectic al structurii și dezvoltării psihice și spirituale a copilului apare imanent și fundamental, Operînd în expunerile premergătoare o priză de conștiință netă — deși numai parțială — în ceea ce privește acest caracter organic și structural, ne putem da seama că evoluția psihică a copilului se prezintă ca o adevărată piesă de demonstrație a materialismului dialectic. În perspectiva aceasta, materialismul dialectic se califică în mod integral pentru a se impune în psihologia copilului ca o concepție de bază și ca instrument de lucru, în imensa lui valoare ontologică și metodologică.

*Catedra de pedagogie
și psihologie*

ПСИХОЛОГИЯ РЕБѢНКА В СВЕТЕ ДИАЛЕКТИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛИЗМА

Краткое содержание

Можно правильно и глубоко постигнуть главные аспекты и существенные особенности психического развития человеческого существа в течение детского возраста, в широком смысле этого слова, охватывая первые двадцать лет жизни, лишь в свете диалектического материализма.

Более того, это развитие можно считать в этом отношении, особенно выразительным и показательным явлением в котором воплощаются принципы диалектического материализма, как общие законы развития ребёнка. Иначе говоря, психическое развитие ребёнка имеет диалектический характер.

Это и есть то, что старается доказать автор, ссылаясь на принцип скачкообразного развития, („стадиальность“ развития ребёнка с качественными изменениями, возрастающей сложностью прогрессом от низшей к высшей структуре), а также на принцип эволюции посредством противоречий (феномен полярности, контраста и напряжения, как самого активного фактора развития ребёнка).

Из этого краткого, быстрого и частичного анализа следует, что психическое развитие ребёнка может служить самым наглядным примером применения диалектического материализма.

PSYCHOLOGIE DE L'ENFANT ET MATÉRIALISME DIALECTIQUE

R é s u m é

Le développement psychique de l'être humain durant l'enfance — au sens large de ce terme, désignant à peu près les premières deux décades de la vie — ne peut être compris justement et profondément, sous ses principaux aspects et dans ses caractères essentiels, que dans l'esprit du matérialisme dialectique. Bien plus, il nous apparaît à cet égard comme un phénomène particulièrement expressif et représentatif, dans lequel les principes du matérialisme dialectique agissent effectivement comme lois générales du développement de l'enfant. En d'autres termes, l'évolution psychique de l'enfant est de nature essentiellement dialectique.

C'est ce que l'auteur tâche de mettre en évidence, envisageant le *principe de l'évolution par sauts* („stadialité“ du développement de l'enfant, avec transformations calitatives, complexité croissante, progrès des structures inférieures aux structures supérieures) — et le *principe de l'évolution par contradictions* (le phénomène de polarité, contraste, tension comme facteur promoteur du développement de l'enfant). De cette brève analyse — quoique rapide et partielle — s'ensuit avec évidence que le développement psychique de l'enfant se présente comme une véritable „pièce de démonstration“ du matérialisme dialectique.

ROLUL CONTROLULUI ÎN FORMAREA UNUI STIL DE MUNCĂ INDEPENDENTĂ *)

DE

A. COSMOVICI și C. DIMITRIU

În afara oricărei discuții însemnătatea pe care o are astăzi creșterea de cît mai numeroase cadre capabile de inițiativă, creație. Independența în gîndire, manifestată cu prilejul reproducerii și aplicării celor învățate, e primul pas spre dezvoltarea spiritului inovator, a tendinței de a soluționa în mod creator atît problemele producției, cît și cele științifice. Învățămîntul are, firește, sarcina de a educa spiritul inovator spre a-și îndeplini, în întregime, misiunea lui într-o societate care înaintează cu pași mari spre socialism. De aceea pedagogia acordă o mare atenție problemei independenței în muncă. Se subliniază de obicei, în școala medie, rolul lecțiilor destinate muncii independente („lecții de fixare” — așa cum le numesc alții); în școala superioară această preocupare e prezentată drept caracteristică atît seminariilor, cît și lucrărilor practice. Fără îndoială că nu se poate nega însemnătatea lor deosebită; nu poate fi neglijat nici rolul celorlalte activități principale: prelegerile, lecțiile de recapitulare și sinteză etc.

În cele ce urmează vom arăta că preocuparea de a stimula la un studiu individual creator, de a forma un stil de muncă independentă reprezintă un aspect dominant, esențial al activității de control. Aceasta rezultă firește, dintr-un scop fundamental al didacticii și anume din cerința ca elevii, sau studenții, să-și însușească în așa fel cunoștințele încît să le poată aplica, să le poată folosi în vederea îndeplinirii sarcinilor ce stau în fața tinerei generații.

Demonstrînd acest lucru vom putea trage unele concluzii și în ce privește condițiile generale pe care trebuie să le îndeplinească orice verificare a cunoștințelor și care, uneori, deși importante, sînt neglijate în practică.

Mai întîi este însă necesar să stabilim ce este stilul de muncă și de ce depinde educarea lui.

1. Despre stilul muncii intelectuale.

Inovația, munca creatoare este posibilă numai dacă există, pe de o

*) Studiul de față constituie partea introductivă a unei lucrări mai ample (*Valoarea instructiv-educativă a probelor de control*) comunicată în sesiunea științifică a Universității „Al. I. Cuza” din Iași de la 21-23 mai 1955.

parte, aspirația la o contribuție personală, îndreptată spre progresul continuu al tehnicii și culturii, pasiune pentru munca de cercetare, iar pe de altă parte, un înalt grad de dezvoltare a capacităților intelectuale și morale. În fond, este vorba despre acel entuziasm revoluționar și aceea voință fermă care caracterizează pe un comunist și care trebuie să definească pe un intelectual absolvent al școlii superioare. Aceste însușiri fac parte din ceea ce psihologul sovietic I. A. Samarin numește „stil de muncă intelectuală”¹⁾. De fapt autorul descrie stilul muncii „elevilor mai mari” — adică stilul activității lor independente. Aceasta, fiind baza viitorului stil creator de muncă va constitui principalul obiectiv al preocupărilor noastre; vom arăta pe scurt caracterele muncii intelectuale după Samarin și corelația lor.

Cercetătorul sovietic citat caracterizează stilul muncii intelectuale prin trei trăsături. Mai întâi, prin „năzuința către scop” — „nucleu al atitudinilor ce caracterizează stilul personalității”²⁾. E vorba de orientarea elevilor, de interesele lor, dintre care cel mai important (din punctul nostru de vedere) este acela de cunoaștere prin proprii puteri. Fără îndoială însă că acest interes se leagă strins în special de „problemele publice”³⁾, cit și de anumite materii de învățămînt avînd legătură cu aspirațiile elevului către viitoarea lui profesie. Putem spune că e vorba de orientarea spre o cunoaștere principală a naturii și societății. Conform cu învățătura lui I. P. Pavlov s-ar putea vorbi aici despre existența unui „reflex al scopului”, bine dezvoltat și dirijat îndeosebi spre un țel de nivel înalt⁴⁾, adică există o tendință puternică, dominantă spre însușirea, stăpînirea de valori. În cazurile descrise de I. A. Samarin, e vorba de valori ale culturii, de ideile și concepțiile înaintate.

Apoi, stilul muncii intelectuale se caracterizează prin „gradul domnării conștiinței a propriilor procese psihice (intelectuale, afective și volitionale)”⁵⁾, prin existența unor „priceperi” (priceperea de a-și domina asociațiile, de a-și concentra atenția, aceea de a gândi în mod serios și circumspect) . . . prin răbdare, perseverență, deci, în ansamblu, printr-o anume organizare, disciplină mintală.

În fine, în al treilea rînd, se mai distinge „gradul de însușire a procedeelor tehnice de activitatea intelectuală”, cum sînt: luarea de notițe, lămurirea sensului cuvintelor, alcătuirea unui plan de lucrare, organizarea studiului și altele.

Aceste două din urmă caractere sînt rezultatul formării unor stereotipe dinamice, adică a unor sisteme de reacțiuni relativ stabile. În cazul procedeelor tehnice ar fi vorba mai mult de consolidarea unor stereotipe în care predomină acțiunea primului sistem de semnalizare (sînt deci niște deprinderi obișnuite) pe cînd în cazul priceperilor, al disciplinei mintale, s-ar putea vorbi de anume stereotipe specifice sistemului al doilea de semnalizare.

1) I. A. Samarin, *Stilul muncii intelectuale a elevilor mai mari* în *Probleme de psihologia copilului*, Ed. de stat pedag. și psih., 1951.

2) *Op. cit.*, p. 122.

3) *Op. cit.*, p. 127.

4) I. P. Pavlov, *Reflexul scopului*, în *Experiența a 20 ani în studiul activității nervoase a anim.* Ed. Acad. R P R. 1953, p. 260.

5) I. A. Samarin, *Op. cit.*, p. 123.

„Stilul muncii” nu e altceva decât felul cum știu să studieze elevii, modul lor de a învăța. El este un rezultat al procesului instructiv-educativ, privit din punct de vedere al muncii intelectuale, care necesită tocmai însușirile analizate mai sus: interese puternice de cunoaștere, un anumit grad de dezvoltare a priceperilor, capacităților intelectuale și anumite deprinderi de lucru. Fără îndoială că toate acestea se formează în timpul însușirii cunoștințelor (desigur în cursul unui proces organizat în mod rațional). Dar temeinicia cunoștințelor elevului, capacitatea de a le aplica în practică este indisolubil legată de felul în care au fost asimilate. De aceea dacă ne preocupăm de calitatea cunoștințelor, trebuie să dăm mare atenție problemei formării unui stil conturat de muncă.

Spre a putea rezolva această problemă, trebuie să stabilim valoarea celor trei caractere ale stilului, descrise mai sus. În legătură cu prima trăsătură, am vorbit de „interes”, de „atitudine”, „orientare”. Am pus aceste noțiuni pe același plan fiind strins legate între ele. Fără a întreprinde aici o analiză amănunțită, vom aminti că, așa cum arată Leontiev, interesul e strins legat de „motivul” activității, de sensul ei pentru elev, de „atitudine”. Interesele pentru o activitate se dezvoltă ușor dacă putem crea motivele corespunzătoare, atitudinea necesară⁶⁾. Soarta cunoștințelor depinde tocmai de atitudinea elevului (sau studentului) față de învățatură. De exemplu, să presupunem că un elev învață, urmărind doar ca să poată trece un examen apropiat; dacă un altul învață aceeași materie, dar cu intenția sinceră de a-și clarifica deplin problemele pentru a le putea aplica în mod inteligent în producție, nu e oare cu totul evident că trăinicia cunoștințelor asimilate, rolul pe care-l vor juca acestea în viața celor doi va fi cu totul diferit? Fără îndoială că de atitudinea elevului depinde în primul rând și capacitatea de concentrare a atenției lui asupra lecției, răbdarea și perseverența sa în rezolvarea problemelor, cât și formarea deprinderilor de notare, de organizare a studiului etc. Astfel celelalte două caracteristici—gradul de dezvoltare a capacităților, priceperilor intelectuale și stăpânirea unor procedee, deprinderi tehnice de lucru—apar subordonate formării unei atitudini corespunzătoare (deși între ele există o incontestabilă interdependență).

Atitudinea elevilor și studenților față de învățatură, față de munca intelectuală, constituie nucleul din care se dezvoltă întreaga lor structură intelectuală. De ea depinde valoarea reală a cunoștințelor. Rezultă deci că educarea intereselor, a atitudinii este cheia de boltă a formării unui stil de muncă intelectuală, a reușitei depline în munca instructiv-educativă.

Pentru a pune în lumină dificultățile ce stau în calea dezvoltării unei atitudini corespunzătoare față de învățatură, Leontiev accentuează că atitudinea nu se învață, ci se educă⁷⁾. Pedagogia ne indică o serie de mijloace ce ne stau la îndemână când e vorba de educație: munca de convingere (prin conversație, lecturi de biografii, în predarea noilor cunoștințe etc.) exemplul profesorului, crearea unei opinii în clasă, (sau grupă), organizarea colectivului, regimul etc.

6) A. N. Leontiev: *Probleme psihologice ale atitudinii conștiente în învățare* în *Probleme de psihologia inteligenței* sub red. A. A. Smirnov, Ed. de stat pt. lit. științifică, 1951, p. 53-56.

7) A. N. Leontiev: *Op. cit.*, p. 56.

Preocupându-ne de dezvoltarea atitudinii de cunoaștere independentă și de rolul controlului, vom sublinia în special trei idei importante care se impun din analiza învățăturii lui I. P. Pavlov. În primul rând, pentru ca un complex de stimuli să capete semnificație, importantă și să ducă la o creștere a tonusului cortical, trebuie însoțit de o „întărire”, de o satisfacere a unei trebuințe vitale. Pe planul activității umane, experiențele lui Ivanov Smolenski au pus în evidență rolul întăririi verbale în formarea reflexelor condiționate motorii. Se cunoaște astfel și rolul aprobării sau dezaprobării experimentatorului în formarea acestor legături temporare.

În termeni de psihologie putem afirma că, însăși conștiința subiectului despre rezultatul acțiunii sale devine factor important în cristalizarea unor atitudini și activităților care au dus la obținerea acelor rezultate favorabile. De aici derivă și adevărurile cunoscute în pedagogie: importanța educativă a activității și a succesului (recompensei). Despre însemnătatea lor vorbesc experiențele educative ale lui A. S. Makarenko, ... rolul „bucuriei zilei de mîine” ... asupra cărora nu e locul să insistăm. E necesar să subliniem însă, reamintind aceste idei generale și bazându-ne pe cele arătate mai sus, că succesul trezește interesul *tocmai pentru activitatea care-l precede, care-i prilejuiește aprobarea profesorului și elevilor*. Deci dacă vrem să trezim un interes pentru o muncă serioasă de înțelegere pentru o aplicare creatoare a cunoștințelor în rezolvarea de probleme complexe, trebuie neapărat ca numai într-o astfel de activitate și nu alta (simplă memorare superficială) să fie angrenat elevul și pe baza ei și nu a alteia să se facă aprecieri favorabile.

În al doilea rând, I. P. Pavlov arată un aspect aparent paradoxal în formarea așa-zisului „reflex al scopului”⁸⁾: necesitatea unor obstacole, care să creeze o anumite tensiune. De aici rezultă că atunci cînd urmărim formarea intereselor de cunoaștere trebuie să avem grijă să punem elevii în situația de a da piept cu greutățile unei înțelegeri complete, serioase, în prelucrarea și aplicarea cunoștințelor. Aceasta ne duce la principiul „exigenței”.

Deci referirea la învățatura despre reflexele condiționate a adus în primul plan trei idei, norme pedagogice: educarea prin „activitate”, prin „exigență” și prin „recompensă” (succes) și ne permite să formulăm unele indicații în legătură cu problema care ne preocupă. Astfel educarea unui interes real și puternic pentru o cunoaștere temeinică și independentă va reuși cu atît mai ușor cu cît elevii:

— vor fi antrenați cît mai mult și efectiv într-o activitate mintală corespunzătoare scopului propus;

— vor întâmpina dificultăți din ce în ce mai mari în această activitate;

— vor obține periodic unele succese.

Punîndu-se consecvent în practică aceste cerințe ale pedagogiei, fără îndoială că o dată cu formarea atitudinii juste față de învățatură se vor forma și priceperile și deprinderile necesare. Aceasta nu numai pentru că, așa cum am arătat, educarea atitudinii duce la dezvoltarea tuturor celorlalte

8) I. P. Pavlov, *op. cit.*, ⁴⁾ p. 264.

trăsături ale stilului muncii intelectuale, dar și fiindcă toate capacitățile, priceperile se formează în activitate.

Interesele, atitudinea, toate aptitudinile intelectuale și morale ale elevilor se formează, se dezvoltă, se îmbogățesc datorită întregii munci instructiv-educative ce se desfășoară în școală (și nu numai în școală) printr-un complex de mijloace pedagogice — din care am amintit mai multe. Am pus în primul plan câteva indicații, pe de o parte fiindcă ele sînt primordiale cînd ne ocupăm de stimularea la muncă independentă, și pe de altă parte pentru că ele ne vor permite să putem aprecia rolul controlului și condițiile pe care acesta trebuie să le îndeplinească.

2. Controlul — instrument important în combaterea formalismului.

Pentru ca elevii să poată avea satisfacția unei munci duse la bun sfîrșit, trebuie să aibă conștiința unui progres, a valorii rezultatelor obținute. Din păcate însă, munca intelectuală, mai ales cea pe care o depun elevii în școală, nu duce de obicei la rezultate propriu-zis concrete, perceptibile direct prin simțuri și chiar cînd duce la asemenea rezultate (hărți, desene etc.) justa lor apreciere presupune o competență. De aceea, în special în primii ani de școală, autoaprecierea cunoștințelor, a lucrărilor și temelor e nesigură, subiectivă, depinzînd foarte mult de părerile celor din jur, îndeosebi ale persoanelor care se bucură de prestigiu — cum sînt profesorii și părinții. În școala elementară și medie, chiar și în învățămîntul superior (desigur în proporții diferite, cu aspecte diferite), conștiința progresului realizat și o dată cu aceasta — bucuria unui succes real, sînt determinate de aprecierea profesorilor, a persoanelor competente.

Dar profesorii nu pot aprecia nivelul cunoștințelor, munca depusă de elevi și studenți, rezultatele obținute, decît cu prilejul controlului ce se desfășoară în diferite forme și cu ocazii variate; de aceea aprecierea e considerată ca parte integrantă a muncii de verificare. În felul acesta satisfacția unui succes în muncă depinde foarte mult de control, de felul în care se efectuează. Activitatea de control vădește o mare importanță educativă: *ea singură, printr-o justă apreciere provoacă bucuria datoriei împlinite*. Am văzut că această satisfacție are un rol de seamă în formarea unor interese trainice de cunoaștere, ceea ce duce, în mod firesc, la învățatură sirguincioasă, la asimilarea temeinică a cunoștințelor, la dezvoltarea — în acest proces — a priceperilor și deprinderilor corespunzătoare. Așadar, controlul este un stimulent de mare importanță în școală, un stimulent absolut indispensabil, un factor de mare valoare educativă.

Se subliniază de obicei că, pentru a obține un rezultat, controlul trebuie să fie nedespărțit de o apreciere competentă, completă, nepărtinitoasă, astfel ca elevul să fie convins de justetea ei. Se mai evidențiază importanța creării unei opinii în clasă, care să poată aprecia atît progresele cît și lipsurile din pregătirea tovarășilor lor etc. Toate acestea sînt foarte adevărate — vrem însă să accentuăm, în legătură cu aprecierea, semnificația muncii elevilor sau studenților dinaintea și din timpul controlului.

După cum am arătat aprecierile favorabile (sau defavorabile) se răsfrîng tocmai asupra acestor activități, prin trezirea interesului față de ele. De aceea valoarea educativă a controlului depinde nu numai de modul cum apreciem, ci și de ceea ce apreciem. O apreciere favorabilă

asupra unei activități care nu e în concordanță cu scopurile învățămîntului produce un efect educativ negativ. Valoroasă e numai aceea care scoate în evidență o muncă întru totul conformă Țelurilor educației comuniste.

Care sînt aceste activități? Spre ce fel de muncă trebuie să orientăm atenția, interesele elevilor și studenților?

Fără îndoială că tineretul studios trebuie să îndrăgească viitoarea sa profesiune, care îi îngăduie să aducă o contribuție efectivă la progresul avîntat al țării noastre spre socialism. El trebuie să fie atașat cauzei partidului, muncii în folosul poporului, pentru ridicarea celor mulți la un înalt nivel de trai, material și cultural.

În școală însă nu putem antrena elevii și studenții (decît în mică măsură) într-o activitate identică cu cea din viitor: pe de o parte fiindcă profesiunile complexe, de înaltă calificare, cer în prealabil o foarte îndelungată muncă pregătitoare, ce se poate realiza numai printr-un proces pedagogic îndelungat; pe de altă parte, chiar în școlile care pregătesc elevii pentru profesiuni relativ simple (școlile profesionale), chiar și în acestea e nevoie de măsuri care să contribuie la dezvoltarea multilaterală a personalității elevilor în concordanță cu sarcinile educației comuniste. Tinerii trebuie pregătiți nu numai pentru o anume profesiune, ci și pentru viață, pentru viața în societatea socialistă, care solicită în cel mai înalt grad de la fiecare membru al ei o muncă cu caracter social, politic, cultural, atitudine principială față de evenimentele trăite de familie, sat, sau oraș, de țara din care face parte, ba chiar față de problemele ce privesc întreaga omenire. Toate acestea cer o conștiință morală, o concepție unitară, materialist-dialectică despre lume, despre societate, care trebuie făurită în școală. Or, noi nu putem angrena, nici pe departe, elevii și studenții în toate situațiile, problemele, în toate activitățile ce li se vor cere în viitor, ci numai în unele tipice, generale. Activitățile ce se desfășoară în școală pot fi astfel cel mult similare — și rareori identice, cu acelea în care tinerii vor fi antrenați în decursul vieții lor. Există deci pericolul ca să trezim interese, să dezvoltăm aptitudini, să-i învățăm multe cunoștințe pe care apoi tinerii să nu fie capabili să le folosească. Pericolul constă în a pregăti tineretul doar pentru viața „școlară” și nu pentru cea reală, cea „de toate zilele”.

Astfel abordăm una din problemele fundamentale ale didacticii, aceea a condițiilor necesare pentru ca ceea ce se învață în școală să poată fi aplicat cu succes în toate domeniile și situațiile. Psihologia, fiziologia sistemului nervos central, reliefează complexitatea ei. Experiențele asupra reflexelor condiționate la animale au arătat că față de același excitant, bunăoară bătaia metronomului, un ciine poate reacționa în mod cu totul diferit (reflex de apărare în locul celui alimentar). Diferența această mare de reacție poate apărea chiar dacă un complex de excitanți diferă de altul doar printr-un singur amănunt (ora la care se produce sunetul etc.). Chiar prezența unui fapt mărunț poate anula sau modifica reacția animalului, cu atît mai mult schimbări mari în ansamblul situației.

Psihologia arată, pe de altă parte, că reamintirea unui fapt, a unei idei nu depinde numai de prezența unui alt fapt sau idei cu care a fost asociat anterior, ci de întregul ansamblu, de întreaga situație. În pedagogie se cunoaște foarte bine că un elev care poate descrie și „explica”

în clasă un fenomen (bunăoară plutirea corpurilor) poate fi perfect incapabil de a-l explica în altă situație diferită, în viața de toate zilele.

Pe ce căi se poate evita acest formalism, această insuficiență posibilă a activității didactice? În primul rînd prin *conținutul învățămîntului*: dacă în școală se desfășoară activități asemănătoare celor viitoare, dacă se predau cunoștințele cu care elevii se vor întîlni în practică, în diferite ocazii, dacă se dezvoltă acele deprinderi și capacități necesare în mare măsură producției, fără îndoială că greutatea în aplicarea și utilizarea cunoștințelor vor fi mult mai mici, decît dacă vom predă doar cele „șapte arte libere”: gramatica, retorica, logica etc., sau dacă vom centra învățămîntul în jurul studiului limbilor și literaturii latine și eline. Școala noastră legată de practică, de politică, predînd cunoștințe exacte, variate și unitare, dînd mare importanță învățămîntului politehnic, lucrărilor practice și de laborator, realizează în cea mai mare măsură legătura cu viața.

Formalismul se mai evită și prin *metodă*. Încă J. J. Rousseau cerea ca tinerii să descopere singuri, prin propriul lor efort, adevărurile stabilite de știință sau unele aplicații ale acestor adevăruri. Dacă acest principiu nu e și nici n-a fost aplicat în mod absolut, în formularea sa moderată rămîne un principiu de bază și al școlii noastre de azi „principiul participării active și conștiente”. El pune în evidență o trăsătură foarte importantă necesară în muncile complexe și care, tocmai de aceea, trebuie dezvoltată neapărat la elevi și studenți. Orice muncă, calificată, solicită din partea celui care lucrează o anume independență în gîndire, un răspuns adecvat la unele situații și probleme mai mult sau mai puțin noi, neprevăzute și mai mult sau mai puțin complicate. Cu cît munca e mai complexă, cu atît și gradul de independență ce se cere de la cel care o efectuează sau o conduce, e mai mare (prin independență înțelegem capacitatea de a rezolva diferite probleme teoretice sau practice singur, fără ajutorul cuiva, folosind cunoștințele, experiența acumulată anterior).

Această trăsătură importantă și comună tuturor muncilor calificate poate perfect să fie dezvoltată în toate școlile începînd cu cele elementare și culminînd cu cele superioare. Atunci cînd s-ar neglija acest aspect absolvenții unei școli ar fi oarecum în situația jalnică a unor ființe dresate. În clasă, sub supravegherea și cu ajutorul profesorului, pot da impresia stăpînirii unor cunoștințe bogate și temeinice, dar în viață, în practică sînt complet dezorientați⁹⁾. Și e firesc să fie așa, fiindcă psihologic vorbind, e altceva să *repeți* în mod coerent cele spuse de profesor, răspunzînd la întrebări dinainte prevăzute, într-o situație deplin familiară și e cu totul altceva să *aplici* cele învățate în împrejurări neașteptate, într-o situație nouă. E drept că în ambele cazuri pot fi necesare „aceleași cunoștințe”, dar ansamblul fiind cu totul diferit tînrul nu și le poate reaminti, are impresia că se cer cu totul altele. Deosebirea principală e de atitudine—în clasă i s-a cerut mai mult să reproducă după modelul profesorului, în practică i se cere să rezolve

9) Și astăzi există încă asemenea cazuri, rebuturi ale muncii pedagogice: „buccherii”. Din rîndurile lor se recrutează acela care au fost botezați „birocrați”, „formaliști”, oameni care se tem de orice inițiativă cît de mică, de orice răspundere.

singur probleme cu care nu a fost obișnuit. Dar atitudinea, complexul de tendințe e tocmai ceea ce unifică cunoștințele într-un sistem. Putem deci spune că, de fapt, în practică i se cere în adevăr altă sistematizare a cunoștințelor decît cea cu care a fost deprins în școală (bineînțeles în cazul cînd s-a neglijat problema capacității de a aplica independent cunoștințele).

Dimpotrivă, dacă elevii sînt obișnuiți, încă din primele clase, să aplice cunoștințele în rezolvarea de probleme variate, dacă li se cere mereu un efort personal, creator, dacă ei sînt deprinși cu situația în care li se pretinde să folosească în mod variat și neașteptat cele învățate, dacă se creează astfel tendința și aspirația de a soluționa singuri problemele ridicate de practică, trecerea de la activitatea școlară la cea productivă se va efectua incomparabil mai lesne¹⁰⁾. Activitatea din școală va fi foarte asemănătoare cu oricare muncă productivă calificată nu numai prin conținut, ci și datorită faptului că se va cere de la școlari aceeași atitudine, aceeași independență, aceleași capacități și aptitudini de aplicare a cunoștințelor și experienței acumulate. Cu cît școala pregătește cadre pentru o mai înaltă calificare, cu atît și gradul de independență care trebuie educat e și el mai mare.

Se observă ușor că o „participare activă”, la un nivel înalt, implică un complex de aptitudini, abilități, capacități. În adevăr „independența” aceasta nu este o „însușire psihică elementară” ușor de educat. Ea implică: atenție concentrată, voință, capacitatea de a selecta, compara, resistematiza cunoștințele, de a sesiza esențialul etc. Toate acestea sînt posibile numai dacă există și deprinderi de muncă consolidate, o organizare a activității. În fine, miezul acestui proces complex îl constituie atitudinea, interesul viu pentru soluționarea prin proprii puteri a dificultăților întîmpinate. Pe scurt, e vorba de ceea ce am descris în paragraful anterior ca fiind stilul de muncă independentă. Am arătat atunci că el este un rezultat al întregii munci instructiv-educative, fiind în același timp o cheazășie a succesului ei. De aici decurge clar că această independență a elevilor nu se poate realiza dintr-o dată în formele ei superioare, ci numai treptat, printr-o muncă didactică sistematică, de lungă durată, conformă cu toate celelalte principii didactice (al învățămîntului intuitiv, sistematic, accesibil etc.) și folosindu-se metode și procedee variate; însă permanent profesorul trebuie să fie preocupat de asigurarea participării cît mai active a elevilor. Desigur că aceasta nu e unica grijă, dar e din cele mai importante, fiindcă nu e alta decît preocuparea de calitate a asimilării cunoștințelor, de posibilitatea aplicării lor în practică.

Trebuie de arătat că în urma considerațiilor de mai sus, se pune în relief un anume sens al principiului participării active. Cînd vorbim de

10) Aplicarea cunoștințelor, soluționarea problemelor depinde în mare măsură de capacitatea de a deosebi generalul de particular, esența de aparență. E. G. Vațuro într-un studiu recent *Principiul „nivelării” și importanța sa pentru psihologie și pedagogie* — apărut în *Pedagogia sovietică* nr. 3/954 — arată că posibilitatea de a distinge esențialul e în funcție și de organizarea învățării. Astfel prezentîndu-se idelle generale, legile, aspectele esențiale în situații, contexte cît mai variate, elevii ajung să le poată descifra în practică, devin capabili de abstractizare (analiză) și generalizare. Iată de ce vom insista asupra necesității de a se pune mereu variate și complicate probleme școlărilor și studenților.

participarea activă a elevilor și studenților, de „independență” lor în gândire, în învățare ne-am referit nu numai la fapte ca: urmărirea cu atenția încordată a prelegerilor, sau studierea și aprofundarea materiei în timpul studiului individual fără supraveghere și ajutor. Am avut în vedere în special tendința continuă de a lega singuri de viață cele învățate, de a descoperi și rezolva variate probleme, de a-și lărgi cercul de cunoștințe — pe scurt, acea activitate în care tinărul caută să folosească cele asimilate în vederea realizării, prin propriile sale forțe, a unui nou și continuu progres intelectual, profesional, politic și moral (progresul său personal cit și al colectivului din care face parte). În această formulare, munca independentă ar fi poate mai firesc să o numim „creatoare”: atunci când un elev caută și izbutește să demonstreze o teoremă nouă singur, el face un efort cu caracter inovator (desigur pe plan psihologic, dar nu și din punct de vedere social). Pe de altă parte toți cei care realizează adevărate inovații, au fost cu siguranță mai întâi creatori „pe plan subiectiv”. Dacă școala, chiar cea superioară, nu poate promova decât unii „viitori adevărați inovatori”, ea e datoră să promoveze cel puțin inovatori în sens psihologic. În cele ce urmează, pentru a accentua această nuanță, vom folosi deseori cuvântul de „inovator”, „creator”, tocmai cu această semnificație psihologică mai largă.

În rezumat am arătat pînă acum că activitatea de verificare are mare rol în cadrul procesului instructiv-educativ desfășurat în școală, fiindcă *numai cu ajutorul controlului se pot evidenția succesele și insuccesele în muncă ale tinerilor*. Căutînd să stabilim natura muncii către care trebuie să-i dirijăm, condițiile acesteia, s-a vădit că ea trebuie să aibă un conținut apropiat de practică, de viață și o structură similară cu cea a activității productive. Fără a putea aborda, nici pe departe această problemă în amănunt, s-a vădit că o trăsătură comună, esențială muncii școlare și celei productive este necesitatea de a rezolva independent problemele ivite. Astfel controlul trebuie totdeauna să pună în lumină posibilitatea de a folosi în cele mai variate situații cele învățate, stimulînd la o însușire creatoare a cunoștințelor.¹¹⁾ Așadar se vedește că asocierea problemei controlului de cea a formării unui stil de muncă nu a fost făcută în mod întâmplător, ci este cerută în mod imperios de sarcinile școlii noastre.

3. Obiectivele imediate ale controlului și condițiile necesare realizării sarcinii sale educative.

Încercînd să stabilim condițiile și aspectele concrete ale unei munci de control, care să-și îndeplinească în întregime rolul său, trebuie să arătăm din capul locului că elevii nu pot fi antrenați, în vederea verificării, într-o activitate cu totul aparte, cu totul diferită de cele ce se desfășoară în cadrul celorlalte tipuri de lecție. Cu alte cuvinte, în timpul

11) Fără îndoială că această „insușire creatoare” trebuie înțeleasă dialectic pentru copiii din primele clase elementare înțelegerea unui text scurt, dar care conține cuvinte abstracte, are totuși un aspect creator intrucit pentru „gîndirea concretă” și, în „acțiune” caracteristică încă lor, aceasta constituie un important pas înainte, solicitînd serioase eforturi. Pentru un elev de școală medie, însă, același act nu reprezintă nicidecum o activitate nouă, un progres, nu cere nici o încordare specială.

controlului trebuie să punem elevii fie să recapituleze cunoștințele, fie să efectueze exerciții, probleme sau „compoziții creatoare” (ca în lecțiile „de fixare” sau „destinate muncii independente”), fie să aplice cele cunoscute în efectuarea de lucrări practice sau de laborator. Ca ilustrare a acestui fapt putem observa că acei pedagogi care clasifică tipurile de lecție după particularitățile, structura activității ce se desfășoară în timpul lecției, nu izolează controlul ca un tip aparte¹²). Aceasta pune în relief că din acest punct de vedere lecția de control nu diferă în mod radical de alte tipuri de lecție. În schimb în clasificarea după scopul lor didactic se prevede un tip aparte de „lecție de control”¹³). Putem deci afirma că *ceea ce caracterizează în mod esențial munca efectuată într-o lecție de control este scopul ei*. E de la sine înțeles că deosebirea de scop va determina și diferențe între activitățile din timpul controlului și cele din lecțiile urmărind alte obiective (fără a fi însă fundamentale).

În consecință pentru sevizarea tuturor aspectelor unei munci eficiente de verificare va trebui să facem unele precizări în legătură cu scopul urmărit de control. S-a arătat că verificarea are rol de frunte în stimularea elevilor și studenților; faptul acesta nu e contestat de nimeni. Controlul se realizează, însă, printr-o activitate complexă cu sensuri multiple. La o analiză detaliată a felului în care se desfășoară deosebim: o fază de verificare propriu-zisă, când elevul răspunde la una sau mai multe teme date, iar profesorul observă, constată rezultatele și modul în care se folosesc cele învățate; apoi există o altă fază de apreciere, de bilanț, când profesorul face cunoscută valoarea rezultatelor; în fine se mai poate distinge și un aspect de ajutorare, de îndrumare, când se dau indicații privitoare la modul în care trebuie să se lucreze, se precizează și completează unele cunoștințe¹⁴).

Desigur că cele mai mari dificultăți sînt legate de munca de „constatare”. De felul cum o organizăm depinde în cea mai mare măsură efectele controlului. Trebuie însă de subliniat că „diagnoza” ca atare (la fel ca aprecierea și îndrumarea) nu constituie un „scop în sine”; nu constatăm doar „pentru a constata”. Ea urmărește cel puțin două scopuri principale. De unul ne-am ocupat pe larg — e vorba de stimularea elevilor sau studenților la muncă; dinamizarea lor prin cunoașterea succeselor sau insucceselor implică constatarea felului în care ei învață. Celălalt scop urmărește îmbunătățirea muncii pedagogice din școală de către profesor sau forurile superioare, prin variate măsuri. Pentru aceasta e nevoie să se cunoască cum au înțeles elevii lecțiile, ce profit au tras, sau ce greutăți au întâmpinat etc.

Deși ambele obiective au nevoie de observații culese din aceeași activitate unică de verificare, ele se referă la aspecte deosebite: stimularea cere să se pună în lumină munca elevului, contribuția sa la obținerea unor rezultate bune (sau rele), se urmărește elevul pentru a-l încuraja sau

12) Vezi I. N. Kazanțev, *Lecția în școala sovietică*, Ed. de stat did. și ped. p. 128-141 și I. A. Kairov (sub. red.) *Pedagogia* Ed. de stat. 1949, p. 144-158.

13) Ministerul Învățămîntului, *Pedagogia*, Ed. de stat did. și ped., 1954, p. 245 (după *Pedagogia* de B. P. Esipov și N. K. Gonciarov).

14) Toate aceste „faze” nu ce succed decît rareori unulilnear, de obicei ele se întrepătrund, iată de ce pot fi caracterizate ca „aspe te” ale aceleiași activități unitare, sau condiții ale controlului.

avertiza și pentru a-l putea îndruma imediat. Este în special, o diagnoză *pentru elev*.

Îmbunătățirea activității profesorului și școlii urmărește desigur tot progresul elevilor, dar mijlocit, pe alte căi. Pentru aceasta analiza rezultatelor tinde să stabilească ce se datorește mai ales muncii profesorului, organizării activității școlare etc.; adică trebuie știut dacă nu cumva lecțiile au fost prea abstracte dacă s-au reliefat ideile esențiale ș. a. m. d., cu alte cuvinte felul cum se reflectă activitatea profesorului în munca și succesele elevilor. Am putea vorbi de o verificare *pentru profesor* (în sensul că îi servește direct și imediat lui).

Fără îndoială că ambele aspecte sînt în strînsă interdependență. Practic nu putem stabili deficiențele unui elev, cît și cum a învățat acasă, dacă nu avem certitudinea că lecția examinată s-a explicat clar și complet și, invers: nu putem cunoaște natura și gradul lipsurilor unei expunerii anterioare dacă nu avem certitudinea că s-a muncit serios pentru înțelegerea lecției respective.

Indisolubil legate, aceste două preocupări totuși nu coincid. De aceea în practică este important ca avînd grijă de una să nu neglijăm pe cealaltă. Atît controlul în ansamblul său (cuprinzînd toate „fazele” sale), cît și momentul special al constatării, diagnozei se organizează, se structurează în conformitate cu obiectivele urmărite. Întrucît ele nu se opun, le putem realiza simultan, prin folosirea de numeroase procedee.

Pe de altă parte, un control redus, fără a verifica gradul de aprofundare al cunoștințelor (mărginindu-ne să constatăm că elevii „au înțeles ideile principale”), poate sluji profesorului ca un ghid în aprecierea muncii sale didactice; el nu servește însă celuiilalt scop: stimulării elevilor. Ba chiar putem spune că, dimpotrivă, întărind părerea unor elevi că „e suficient să înțelegi ceea ce s-a spus și să poți reproduce întocmai” încurajezi tendința acestora spre o asimilare superficială.

Mai mult, să presupunem că într-o verificare minuțioasă a cunoștințelor și a capacității de prelucrare independentă a acestora aprecierea se reduce numai la notarea lapidară prin „insuficient”, „slab” fără alte explicații sau îndrumări¹⁵⁾. Prin acest control noi am putut să culegem tot ceea ce este necesar „pentru profesor”, pentru o optimă organizare viitoare a procesului instructiv-educativ. În schimb nu se realizează în întregime sarcina „stimulării”, dimpotrivă uneori putem cauza descurajare; de exemplu în cazul, intîlnit destul de des, cînd tinerii și-au în-sușit o metodă de lucru defectuoasă, obțin mereu rezultate slabe și nu știu cum să iasă din impas: lipsa de justificare a aprecierilor în analiza muncii elevului făcută de profesor, lipsa unei îndrumări atente, a unei încurajări poate duce la deprimare, la delăsare.

Cu alte cuvinte: o verificare periodică foarte conștiincioasă dar însoțită numai de aprecieri lapidare este suficientă pentru ca profesorul să constate roadele metodelor aplicate și să-și poată îmbunătăți munca — dar, deși *absolut necesară*, ea nu e și *suficientă* pentru atingerea în întregime a scopului stimulării. Acesta cere să se acorde o mare însemnătate atît

15) Această situație era frecventă în școală înainte. În forme atenuate se mai poate intîlni uneori și azi.

discutării și aprecierii rezultatelor obținute, cât și îndrumării atente în muncă.

Așadar preocupându-ne cu multă grijă de realizarea dinamizării elevilor în direcția unei munci cu caracter creator, vom putea obține și toate datele necesare atingerii celui alt obiectiv, nu însă și invers. Iată de ce nu credem că am greșit accentuând și punind mereu pe primul plan în procesul controlului stimularea muncii, în vederea obținerii unor rezultate educative maxime. În lumina ei aprecierea apare ca un moment de tensiune maximă dînd sens întregii activități de verificare. Experiența profesorilor fruntași a pus mereu în evidență importanța aprecierii, descriindu-se pe larg condițiile eficienței sale.

Credem necesar să subliniem valoarea îndrumărilor ce trebuie date o dată cu aprecierea, fiindcă în practică acest aspect e mai des neglijat. Este bine ca o dată cu discutarea rezultatelor să se analizeze felul de a se pregăti al elevului dîndu-se totodată indicații privitoare la organizarea studiului individual. Este greșit ca indicațiile acestea să fie formulate numai cu prilejul altor lecții. Momentul aprecierii are o deosebită valoare pedagogică, tinerii avînd atenția ascuțită la maximum pentru problema roadelor muncii lor — interesul trebuie folosit cât mai mult în vederea consolidării aspectelor pozitive ale învățaturii lor și eliminării celor negative.

Indicațiile și lămuririle din timpul controlului uneori sînt mai ample, alteori mai restrînse. Important e ca ele să nu lipsească din preocupările de bază ale oricărei activități ce urmărește stimularea activității tineretului studios. În același timp, trebuie, cînd este nevoie, să clarificăm imediat unele probleme, să completăm unele cunoștințe, să dăm noi exemple etc. Aceasta constituie un aspect al „laturii instructive” a controlului, contribuția sa directă la întregirea, adîncirea și sistematizarea cunoștințelor. Latura instructivă a controlului nu se referă numai la noile cunoștințe ce se obțin cu prilejul bilanșului, ea e legată și de progresul pe care îl realizează tinerii în timpul activității controlate.

De asemenea latura educativă nu se referă numai la dinamizarea elevilor, la formarea unei atitudini corespunzătoare sarcinilor lecției, ci și la dezvoltarea capacităților intelectuale chiar în timpul controlului, ceea ce se poate dovedi ușor pe baza concluziilor de pînă acum. În adevăr din cele spuse reiese că putem caracteriza controlul ca o activitate ce se desfășoară de către cadrele didactice în vederea stimulării tinerilor, prin apreciere și îndrumare, la muncă independentă, orientată spre un progres multilateral, în conformitate cu sarcinile educației comuniste. Am arătat însă că stimularea la o astfel de muncă e posibilă numai dacă putem face aprecieri în legătură cu participarea lor activă. De aici decurge clar că verificarea trebuie să ceară de la elevi un efort relativ „creator”, ceea ce înseamnă că rezultatul lui va trebui să constituie în mod necesar un anume pas înainte.

Pedagogia a stabilit de mult care sînt acele activități în care se poate evidenția capacitatea de a prelucra cele învățate, temeinicia cunoștințelor:

a) *Expunerea* de către elev sau student a unei părți dintr-o lecție predată anterior de către profesor (sau unui text recomandat în prea

abil), dar numai dacă se folosește un plan propriu (sau indicat în mod special de profesor) cuvinte și variate exemplificări proprii, noi.

b) Rezolvarea de probleme, nu numai din acele care presupun calcule ci, în sens larg: comparații, paralele, interpretări de fapte, deducții pe baza celor învățate etc. Acestea se pot efectua fie în scris, fie oral. Deși cu caracteristici aparte, în această categorie de activități ar intra și răspunsurile elevilor la unele întrebări puse de profesor.

c) Compozițiile creatoare.

d) Lucrările practice efectuate de elev sau student¹⁶⁾.

În practică aceste forme de activitate se pot îmbina, structurându-se conform unor anumite metode de control. Nu e greu de dovedit că fiecare din acestea permit nu numai o apreciere multilaterală a nivelului cunoștințelor, dar și realizarea unui progres: mai întâi — instructiv — în ce privește sistematizarea, adîncirea, întărirea cunoștințelor; apoi un progres în privința exersării, dezvoltării capacităților, abilităților. Toate acestea cer profesorului (deși într-o măsură mai mică decît la alte lecții) să se preocupe în prealabil nu atît de noile cunoștințe ce s-ar putea comunica ocazional¹⁷⁾, cît de modul în care va organiza prelucrarea lor de către elevi, în rezolvarea unor probleme sau situații relativ noi.

Pe scurt putem deci conchide că activitatea de control e asemănătoare cu toate celelalte forme de muncă didactică:

— prin faptul că profesorul are un rol activ, important, atît în pregătirea, cît și în desfășurarea, conducerea activităților;

— prin aceea că în timpul ei trebuie să se realizeze, în mod inevitabil, și un anume progres instructiv, din punct de vedere al însușirii cunoștințelor; de asemeni totdeauna se face un pas înainte și în privința educării capacităților intelectuale;

— prin faptul că munca elevilor se aseamănă atît în conținutul ei, cît și prin structură, cu cea în care sînt angrenați cu prilejul altor lecții.

În același timp controlul se deosebește de alte activități prin aceea că:

— urmărește mai ales un scop educativ — stimularea la o muncă cu caracter creator, promovarea unor eforturi continue în direcția unui progres neîntrerupt în toate direcțiile;

— solicită o participare mai activă din partea elevilor și studenților, decît celelalte forme de învățămînt.

Totodată a ieși în evidență că o verificare rațională a pregătirii tineretului studios implică mai multe condiții. Astfel e necesară pregătirea minuțioasă a unei forme de activitate care să poată permite verificarea capacității de a aplica cunoștințele în variate situații. Pentru ca „diagnoza” să fie completă se cere:

16) Activitățile sînt cele enumerate și analizate de I. A. Kairov cu unele mici modificări. Vezi *Pedagogia*, Ed. de stat, 1949, p. 81-83.

17) Materialul nou poate fi comunicat odată cu aprecierile dar mai ales atunci cînd se dă tema de tratat — se poate da un text nou, cerîndu-se să fie analizat prin prisma caracterizărilor făcute în general asupra autorului; chiar la istorie se poate cita un fapt care n-a fost arătat la lecție și să se ceară explicarea lui cu ajutorul celor cunoscute.

— temele să implice o participare creatoare din partea celor examinați ceea ce presupune opunerea unor dificultăți reale, serioase, (așa cum arată I. P. Pavlov acestora contribuie și la menținerea intereselor, la continua lor dezvoltare);

— să se asigure întotdeauna o proporționare a greutăților, ținând seama de particularitățile de vîrstă și de volumul cunoștințelor pentru a se putea obține rezultate pozitive.

În afară de verificarea propriu-zisă, un rol deosebit de important îl joacă aprecierea, discutarea rezultatelor obținute. Ea are rol principal în dinamizarea tineretului cu condiția să fie perfect justă, completă și să cîștige adevărul conștientă a întregii clase sau grupe.

În fine, o dată cu aprecierea e necesară și o muncă de îndrumare, în vederea completării cunoștințelor și îmbunătățirii studiului individual.

Discutînd problema controlului am insistat în mod deosebit asupra participării cît mai active din partea celor controlați. Faptul ar putea părea banal dacă nu am fi accentuat tocmai sensul special de activitate „creatoare” al acestei participări. Insistența noastră se explică mai ales prin erorile care persistă încă în practica școlii noastre¹⁸).

Din păcate, controlul se transformă adesea într-o activitate seacă. S-ar părea că unii examinatori consideră cunoștințele ca un „material” inert, iar controlul ca o operație de constatare a existenței acestuia. Verificarea seamănă uneori cu un examen medical în care se măsoară diferite dimensiuni ale corpului și în care pacientul nu poate contribui cu nimic la modificarea rezultatului.

Dimpotrivă credem că verificarea din școală ar putea să semene mai mult cu activitatea depusă la un antrenament sportiv. Sportivii profită și progresează atît datorită exercițiilor variate cît și de pe urma indicațiilor primite. Totodată aprecierile antrenorului îi stimulează la o continuă perfecționare, la consolidarea aspectelor pozitive și la înlăturarea greșelilor, prin antrenament serios și sistematic.

La fel controlul, în școală, trebuie să constituie o activitate plină de dificultăți, dar vie, interesantă, un prilej de întrecere în muncă, într-o muncă creatoare. Atunci efectele sale pe plan instructiv și mai ales educativ sînt maxime. Numai așa se contribuie în mod eficient la formarea unor interese de cunoaștere independentă, a tendinței spre un continuu progres intelectual, la dezvoltarea abilităților, capacităților, la conturarea și apoi cristalizarea unui stil de muncă „creatoare”, principala cheazășie a unei juste aplicări în viață a celor învățate.

*Catedra de pedagogie
și psihologie*

B I B L I O G R A F I E

1. Iuhnovschi G. L., *Sî dezvoltăm gîndirea creatoare a studenților* (in Вестник высшей школы, nr. 2/1951).
2. Găina S., *Curs de didactică generală*, 1947 (inedit).

¹⁸) Toate considerațiile expuse asupra controlului se bazează pe observații culese din practica școlii — ele au izvorit mai ales din cercetarea modului în care sînt folosite probele de control; din motive de ordin obiectiv, materialul faptic nu a putut fi inclus în lucrarea de față.

3. Ivanov S. V., *Lecțiile de control* (în Revista de pedagogie, nr. 2/1953, traducere parțială din „Типы и структура уроков“ Учпедгиз 1952).
4. Kairov I. A., (sub red.) *Pedagogie*, Ed. de Stat, 1949.
5. Kazanțev I. N., *Lecția în școala sovietică*, Ed. de Stat, 1953.
6. Kobozev, N. I., *Despre îndrumarea studiului individual al studenților* (în Вестник высшей школы 1949).
7. Leontiev A. N., *Probleme psihologice ale atitudinii conștiente în învățare* (în *Probleme de psihologia înțelegerii*, sub red. A. A. Smirnov, Ed. de stat 1951).
8. Ministerul Învățămîntului, *Pedagogia*, Ed. de Stat, 1954.
9. Ogorodnikov I. T. și Șimbirev P. N., *Pedagogia*, Ed. de Stat, 1952.
10. Pavelcu Vasile, *Curs de psihologie generală*, 1954 (inedit).
11. Pavlov I. P., *Reflexul scopului* (în *Experiența a 20 de ani în studiul activității nervoase superioare a animalelor*. Ed. Acad. R.P.R. 1953).
12. Samarin I. A., *Stilul muncii intelectuale a elevilor mai mari* (în *Probleme de psihologia copilului* red. Ananiev B.G., Ed. de Stat, 1951).
13. Zinoviev S. I., *Culegere de articole cu privire la munca independentă a studenților* (în Вестник высшей школы, nr. 12/1953).
14. „*Impotriba manifestărilor de bucherism în învățămîntul superior* (în Беситик высшей школы, nr. 7/1952).

РОЛЬ КОНТРОЛЯ В ФОРМИРОВАНИИ СТИЛЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ

Краткое содержание

Значение знаний приобретенных в школе зависит от степени их влияния на профессиональную и общественную деятельность молодого поколения. Трудности в использовании приобретенных знаний заключаются не только в разнице между конкретными условиями, которые встречаются в практике, и общими условиями существующими в школе, но также в необходимости использования знаний в новых условиях и для осуществления новых целей. Очевидно, что возможность применения известных методов, законов и т. д. зависит также от направленности интересов и целей определяющих углубление и усвоение знаний. Сложные профессии требуют самостоятельного решения вопросов, большей инициативы. Усвоение и укрепление знаний должны осуществляться главным образом в свете стремления к самостоятельному решению различных вопросов. Таким образом, воспитание интереса к самостоятельному усвоению знаний играет главную роль. Конечно, это предполагает и соответствующее развитие умственных способностей; нельзя также игнорировать роль некоторых „технических навыков“, специфических умственному труду.

Значение этих черт (которые составляют то, что И. А. Самарин называет стилем научного, умственного труда) тем более велико, чем более в настоящее время требуются творческое применение знаний и воспитание повздорского духа.

Согласно учению И. П. Павлова, можно утвердить, что формирование стиля самостоятельного труда зависит в особенности от тренировки учащихся в соответствующей деятельности, от постепенного возрастания трудностей и от обеспечения успеха в труде. В виду того, что самооценка результатов умственного труда имеет в большинстве случаев субъективный характер, проверка играет большую стимулирующую роль в правильной оценке результатов труда и в проявлении интереса к самостоятельному познанию.

Значение контроля увеличивается в зависимости от личного участия ученика в работе; таким образом, контролируемая деятельность неизбежно способствует развитию умственных способностей и углублению преподаваемых предметов.

Всякое стремление превратить контроль в процесс „*sui generis*“, в котором ударение падает на воспроизведение знаний, придаёт ему характер сухого баланса, снижая до минимума его роль. Наоборот, ставя постоянно перед учащимися вопросы (в самом широком смысле этого слова), проверка ответов получает живой характер, интегрируясь эффективно в совокупность дидактического процесса и приближаясь таким образом по своей структуре к практике. Контроль должен быть не простым „выводом“, а главным образом источником энергии, исходной точкой и возбудителем новых перспектив.

LE RÔLE DU CONTRÔLE DANS LA FORMATION D'UN STYLE DE TRAVAIL INDÉPENDANT

R é s u m é

La valeur des connaissances acquises à l'école dépend de l'intensité dont elles pourront influencer l'activité professionnelle et sociale de la jeune génération. On remarque que les difficultés dans l'emploi de ce qu'on a appris résultent non seulement des différences d'entre les conditions concrètes rencontrées dans la pratique et les conditions générales d'étude à l'école, mais aussi de la nécessité d'employer les connaissances dans d'autres buts que ceux auxquels les jeunes gens sont habitués. Donc, la possibilité d'appliquer certaines méthodes, lois, etc., dépend aussi des raisons, des intérêts qui ont déterminé leur étude approfondie et leur assimilation. Les professions complexes imposent la résolution des problèmes d'une manière indépendante, à un degré d'initiative plus accentué; il résulte que l'appropriation et la consolidation des connaissances doivent être effectuées surtout avec la préoccupation de résoudre les divers problèmes par un effort personnel. Ainsi, la formation de l'intérêt pour une connaissance indépendante acquiert une importance centrale; en même temps, il faut, assurément, développer aussi les capacités intellectuelles correspondantes; et il n'y a pas à ignorer, non plus, le rôle de certaines „habitudes techniques“ spécifiques au travail intellectuel.

L'importance de ces traits (constituant ensemble ce que I. A. Samarin appelle „un style de travail intellectuel“) est d'autant plus grande que l'application créatrice des connaissances, la formation de l'esprit innovateur, s'imposent aujourd'hui de plus en plus.

Ensuite, en employant la doctrine de I. P. Pavlov, on met en évidence le fait que la formation d'un style de travail indépendant dépend spécialement de l'entraînement des élèves et des étudiants dans une activité correspondante, de la création de certaines difficultés progressives et de l'assurance de l'obtention de quelques succès.

Puisque l'appréciation par soi-même des résultats du travail intellectuel est très difficile et subjective, l'activité de contrôle est la seule

qui permette leur juste évaluation et qui puisse ainsi occasionner la pleine satisfaction du succès dans le travail. C'est pourquoi la vérification joue un rôle stimulant d'une extrême importance dans la détermination et la cristallisation des intérêts de connaissance indépendante — bien entendu si elle met en évidence une activité renfermant des efforts à caractère créateur. La valeur du contrôle est d'autant plus appréciable, que la contribution personnelle de l'élève est plus grande; de cette manière, l'activité contrôlée contribue inévitablement au développement des capacités intellectuelles et à l'approfondissement de la matière d'enseignement.

Toute tendance à transformer le contrôle dans un procès „sui generis“, où l'on met l'accent sur la reproduction des connaissances, lui prête l'aspect d'un sec bilan comptable, lui diminue le rôle. Au contraire, en posant toujours aux jeunes gens des problèmes — au plus large sens de ce mot — on lui donne un caractère vif et la vérification est effectivement intégrée dans l'ensemble du travail didactique, en s'approchant par sa structure, de la pratique. Le contrôle ne doit pas être une simple conclusion, mais surtout une source d'énergie, un point de départ, ouvrant toujours des perspectives.

ROLUL INSTANTELOR JUDECĂTOREȘTI ÎN ASIGURAREA LEGALITĂȚII POPULARE ÎN ADMINISTRAȚIA DE STAT A R. P. R.

DE

I. VINTU

1. — Una dintre problemele importante de drept de stat și de drept administrativ — care nu a fost încă soluționată în toată complexitatea ei, atât de tribunale, cât și în literatura juridică, — este aceea a competenței tribunalelor populare de a controla legalitatea actelor administrative, fie cu dreptul de anulare, fie numai cu dreptul de a constata ilegalitatea lor, pentru a statornici asupra răspunderilor penale sau civile care rezultă din astfel de acte administrative ilegale.

Prin studiul de față voi încerca să aduc o contribuție în cercetarea acestei probleme.

Legalitatea fiind unul dintre principiile fundamentale ale activității sociale și de stat, respectarea ei este o îndatorire constituțională a tuturor organelor și organizațiilor de stat, a organizațiilor obștești, a lucrătorilor din aparatul de stat și a cetățenilor și constituie o preocupare permanentă a conducerii de partid și de stat¹⁾.

Respectarea și întărirea legalității populare în administrația de stat este de cel mai mare interes, pentru că, în activitatea lor de realizare a puterii de stat a oamenilor muncii, organele executive și de dispoziție ale puterii de stat sînt obligate să asigure, potrivit condițiilor și specificului activității ce desfășoară, o cit mai deplină, mai oportună și mai consecventă executare a legii, fie prin aplicarea directă a prevederilor ei la cazurile concrete pe care sînt chemate să le rezolve, fie prin elaborarea de acte normative subordonate legii.

Desigur, însăși condițiunile obiective ale orînduirii noastre sociale și de stat constituie puternice garanții ale respectării și întăririi legalității populare în administrația de stat: dezvoltarea sectorului socialist al economiei naționale, egalitatea în fața legii și în societate a tuturor oamenilor muncii de diferite naționalități, rolul conducător al partidului clasei muncitoare în mecanismul dictaturii proletariatului, legile de bază ale muncii sociale, ridicarea continuă a nivelului cultural al maselor muncitoare, principiile fundamentale ale organizării de stat etc.

În același timp, fundamentul democratic al organizării de stat, unicitatea și deplinătatea puterii de stat a oamenilor muncii, exercitată de

1) Art. 90 din Constituție; raportul de activitate al C. C. al P. M. R. la Congresul al II-lea al Partidului.

Marea Adunare Națională și de sfaturile populare, precum și dreptul organelor superioare de a controla legalitatea actelor juridice ale organelor inferioare, reprezintă mijloace generale de asigurare a legalității populare în administrația de stat.

Dar, deosebit de aceste garanții și mijloace generale de asigurare a legalității în administrația de stat, au fost create treptat, pe măsura dezvoltării orânduirii sociale și de stat, modalități și forme sociale de control al legalității populare în activitatea organelor administrației de stat, înființându-se în același timp și organele de stat pentru exercitarea fiecărei forme speciale de control.

Astfel, a fost creat un sistem de organe, cărora le revine sarcina ca, prin metode și forme speciale de control, să asigure respectarea celei mai stricte legalități populare în administrația de stat: instanțele judecătorești, organele procuraturii, Comisia controlului de stat și Arbitrajul de stat.

Caracteristic este că aceste organe, investite cu competența de a exercita controlul legalității, au, în același timp — ca și toate celelalte organe și organizații de stat, ca și organizațiile obștești, ca și lucrătorii din aparatul de stat și ca și toți cetățenii — îndatorirea de a colabora la asigurarea legalității, prin sezișarea organelor de stat competente și aducerea la cunoștința acestora a cazurilor de încălcare a legalității și de deficiențe în activitatea unor anumite organe și organizații de stat. Aceasta este o îndatorire generală, cuprinsă în art. 90 din Constituție și precizată de actele normative referitoare la organizarea și funcționarea organelor de stat cu atribuțiuni speciale de control al legalității sau rezultând din dispozițiile acestor acte normative ²⁾.

Prin urmare, în afară de formele și metodele specifice de exercitare a controlului legalității populare, organelor de stat care fac parte din sistemul organelor create pentru asigurarea legalității în activitatea de stat, le revine sarcina ca, ori de câte ori, cu prilejul activității lor, constată abateri de la legalitate sau lipsuri în activitatea organelor și organizațiilor de stat, pe care ele nu sint îndreptățite să le rezolve, să sezișeze organul de stat competent în soluționarea lor.

2. — Instanțele judecătorești ocupă un loc special în sistemul organelor de stat împuternicite pentru asigurarea legalității populare în administrația de stat, atât prin felul activității lor, cit și prin formele și metodele în care ele asigură respectarea legii și a celorlalte acte normative.

Una dintre sarcinile principale ale instanțelor judecătorești este aceea a asigurării legalității populare, prevăzută în art. 2 al. II al legii pentru organizarea judecătorească.

Dar instanțele judecătorești nu exercită un control sistematic al legalității în administrația de stat, ci numai atunci cînd sint sezișate cu soluționarea unei anumite pricini.

De regulă, instanțele judecătorești își îndeplinesc sarcina de asigu-

2) Art. 26 din legea Nr. 5/1954, pentru organizarea și funcționarea Arbitrajului de Stat; art. 5 din legea Nr. 6/1952, pentru organizarea Procuraturii; art. 2 din legea Nr. 2/1956 privind modificarea legii Nr. 5/1952, pentru organizarea judecătorească; Decretul Nr. 97/1956, privind modificarea și republicarea Decretului Nr. 369/1949, pentru înființarea Comisiei Controlului de Stat, republicat în Buletinul Oficial Nr. 91 din 16 august 1951.

rare a legalității populare în administrația de stat în forma și cu metode obișnuite activității lor, statornicind asupra răspunderii penale sau civile în legătură cu activitatea de serviciu a angajaților de stat, pronunțând pedepse penale pentru infracțiuni și repararea pagubelor cauzate proprietății socialiste³⁾. Această formă constituie, desigur, un mijloc eficace de asigurare a legalității populare în administrația de stat. Cu toate acestea, ea nu poate fi considerată ca o formă specială de control al legalității, pentru că, deși acțiunea judiciară se exercită separat, ea este legată de verificarea și controlul executării și de supravegherea generală a legalității, care o preced, constituind deci o perfectare judiciară a acestui control, prin realizarea responsabilității penale sau civile. Trebuie, deci, subliniat că, judecând și rezolvind pricini penale sau civile legate de administrația de stat, tribunalele nu depășesc cadrele dreptului penal sau ale dreptului civil, a căror aplicațiune le este, în general, încredințată.

În afară de această formă generală și de drept comun în care instanțele judecătorești își îndeplinesc sarcina de asigurare a legalității atât în activitatea socială, cât și în activitatea aparatului de stat, ele sînt competente, în anumite cazuri prevăzute de lege, să cerceteze, pe cale directă sau indirectă, legalitatea actelor administrative.

Cazurile în care instanțele judecătorești sînt autorizate prin lege să cerceteze legalitatea actelor administrative sînt de trei categorii: cazurile în care tribunalele exercită, în mod principal și direct, legalitatea unor anumite acte administrative avînd dreptul de a anula actele constatate ca fiind ilegale; cazurile în care instanțele judecătorești exercită direct controlul legalității cu ocazia examinării cererilor de executare similă introduse de organele administrației de stat împotriva acelor care refuză executarea unor anumite acte ale lor sau a plingerilor introduse de particulari împotriva încheierilor de aplicare a unor sancțiuni administrative; cazurile în care instanțele judecătorești fiind sesizate cu o acțiune penală, examinează, pe cale indirectă și ca o condițiune de rezolvare a pricinii, legalitatea actului administrativ.

a) Printre cazurile în care tribunalele exercită, în mod principal și direct, legalitatea unor acte administrative, cu dreptul de anulare a acestora constatate ca fiind ilegale, se menționează următoarele:

— Potrivit art. 11 din Decretul nr. 272/1956, referitor la actele stărilor civile, republicat la 15 iunie 1955, „anularea sau rectificarea unei înregistrări în registrul de stare civilă se poate face numai în temeiul unei hotărîri judecătorești rămasă definitivă. Instanța judecătorească se va pronunța la cererea celui interesat, a comitetului executiv al sfatului popular sau a Procuraturii, după ce va cere, în toate cazurile, miliției, să facă cercetări”.

— Potrivit art. 24 din legea nr. 9/1952, pentru alegerea deputaților în Marea Adunare Națională și Decretului nr. 391/1953 pentru alegerea deputaților în sfaturile populare, împotriva deciziei comitetului executiv al sfatului popular, dată în legătură cu contestațiile introduse contra ștergerilor, omisiunilor sau înscrierilor greșite în listele electorale, cetățenii

3) Art. 2 din legea nr. 2 | 1956 privind modificarea legii nr. 5 | 1952, pentru organizarea judecătorească.

nemulțumiți au deschisă calea de atac la tribunalul popular, care hotărăște în mod definitiv dînd dispozițiuni comitetului executiv.

— Potrivit art. 36 al. 1 din Decretul nr. 78/1952, pentru normarea, repartizarea și folosirea suprafeței locative, „în afară de cazurile în care legea prevede evacuarea pe cale administrativă, punerea în executare a unui ordin de repartiție privitor la o suprafață locativă se face cu acordul deținătorului suprafeței locative repartizate, fie pe baza unei hotărîri judecătorești”. Desigur că în acest caz, în virtutea legii, dacă se naște un litigiu între deținătorul imobilului care refuză să execute ordinul de repartiție și titularul ordinului de repartiție, instanța va trebui să verifice legalitatea ordinului de repartiție⁴⁾.

Tot în această materie, art. 36 și 37 din H.C.M. nr. 1508—1953 prevăd că, împotriva refuzului serviciului de gospodărie locativă de a autoriza schimbul de locuințe, părțile se pot plînge justiției și că, de asemenea, justiția poate anula ordinele de repartizare în cazul schimbului de locuințe.

b) Printre cazurile în care instanțele judecătorești exercită direct controlul legalității, cu ocazia examinării cererilor de executare silită introduse de organele administrației de stat împotriva acelor care refuză executarea unor anumite acte ale lor sau a plîngerilor introduse de particulari împotriva încheierilor de aplicare a unor sancțiuni administrative, se menționează următoarele:

— În conformitate cu dispozițiunile Decretului nr. 131/1952 (modificat prin Decretele nr. 241/1952, 24/1954 și 61/1954), privitor la răspunderea pentru nepredarea în termen de către gospodăriile agricole individuale și de către cetățeni a produselor agricole supuse colectării, precum și la procedura de urmărire silită a executării acestor obligațiuni și H.C.M. nr. 262/1954, privind aprobarea instrucțiunilor Ministerului Justiției și ale Președintelui Comitetului de Stat pentru colectarea produselor agricole, referitoare la aplicarea Decretului nr. 131/1952, executarea silită, în cazul nerespectării obligațiunii de predare se face în urma cererii împuternicitului raional al Comitetului de Stat pentru colectare (azi Ministerul Colectărilor) numai pe baza hotărîrii tribunalului sesizat, care examinează mai întîi dacă cotele au fost stabilite legal de organul administrativ.

Aceleași reguli sînt prevăzute și în Decretul nr. 274/1954, privitor la executarea obligațiunilor izvorite din contractele de cultură și din contractele de animale și de produse animale.

— Un sistem asemănător este prevăzut în Decretul nr. 224/1951, privitor la urmărirea imobiliară pentru realizarea creanțelor Statului, potrivit căruia vînzarea imobiliară pentru debite restante din impozite, taxe și alte venituri bugetare, se încuviințează de tribunalul popular al locului unde este situat imobilul, la cererea unității financiare care a pornit urmărirea.

— Potrivit art. 25 și urm. din Decretul nr. 184/1954, pentru reglementarea sancțiunii contravențiilor, modificat prin Decretul nr. 198/1955 și republicat la 28 mai 1955, contravenienții pot face plîngere la tribunalul popular împotriva încheierilor de aplicare a sancțiunii și a măsuri-

4) Vezi Decizia nr. 811 din 16 octombrie 1954 a Tribunalului Suprem, Colegiul civil.

rii confiscării, iar tribunalul judecă în fond plîngerea statornicind asupra sancțiunii, a măsurii confiscării și asupra despăgubirii, atunci cînd acestea sînt definitive. Tribunalul are dreptul să anuleze procesul verbal de constatare a contravenției sau încheierea de amendare precum poate reduce amenda sau despăgubirea, drept ce relevă competența sa de a cerceta legalitatea actelor administrative.

c) Tribunalele sesizate cu judecarea infracțiunilor și aplicarea pedepselor, pot, în cazurile prevăzute de lege, să cerceteze în prealabil legalitatea actelor administrative, pentru că legalitatea acestor acte constituie condițiunea a însăși existenței unor anumite infracțiuni în legătură cu activitatea organelor administrației de stat și pentru că urmărirea penală aparține în întregime și exclusiv instanțelor judecătorești, organele de administrație neavînd nici o competență în această materie. Dar, în materie penală tribunalele sînt competente să controleze legalitatea unor acte administrative tocmai pentru că însăși legea le autoriză să exercite acest control.

În adevăr, Codul penal califică drept infracțiuni neexecutarea unor obligațiuni stabilite în mod legal sau a unor dispozițiuni luate în mod legal de către organele de stat. Astfel, potrivit art. 264 și 265 c. pen. *sustragerile de bunuri legal sechestrate*, cu sau fără aplicare de sigilii, sînt calificate delictе și sancționate cu pedepse penale; art. 268⁸ c. pen., prevede că *zădărnicierea prin orice mijloace, a stabilirii obligațiilor legale de predare a produselor agricole supuse colectării* se pedepsește cu închisoare corecțională; art. 268²⁸ c. pen. prevede pedeapsa cu închisoare corecțională pentru *exercitarea comerțului fără autorizație legală*; art. 268³⁰ c. pen. prevede că *refuzul nejustificat de a pune la dispoziția organelor Statului bunurile legal rechiziționate* se pedepsește penal; art. 268³¹ prevede că *nerespectarea dispozițiilor legale privitoare la folosirea mărcilor de fabrică* se pedepsește cu închisoare corecțională; art. 368³ c. penal prevede că *nerespectarea dispozițiilor legale privitoare la tehnica securității în locurile de muncă ce prezintă un pericol deosebit* se pedepsește penal etc.

După cum s-a putut vedea, în toate aceste cazuri este vorba de *neexecutarea unui act administrativ legal*. De aceea, pentru a statornici asupra răspunderii penale, instanța judecătorească este obligată să cerceteze legalitatea actului administrativ, căci, dacă va constata că actul este ilegal, ea va hotări că nu există infracțiune și, în consecință, va absolve de răspundere pe cel învinuit.

Din această sumară expunere rezultă că tribunalele sînt competente să controleze legalitatea actelor administrative numai în cazurile și în condițiunile prevăzute anume de lege. Controlul legalității actelor administrative este, astfel, o formă excepțională în care instanțele judecătorești își îndeplinesc sarcina de asigurare a legalității populare în administrația de stat.

Putem, deci, trage concluzia primă, în legătură cu problema ce ne-am propus să examinăm, că, în virtutea competenței lor de drept comun, tribunalele nu sînt îndreptățite să controleze legalitatea actelor administrative, fie cu dreptul de a le anula, fie numai cu dreptul de a statornici asupra consecințelor penale sau civile ce rezultă din astfel de acte juridice.

Acest principiu este consacrat — după cum s-a văzut — de sistemul nostru legislativ și corespunde principiilor constituționale ale organizării noastre de stat, în virtutea cărora fiecărei forme a activității de stat îi corespunde un sistem de organe, care lucrează independent unele de altele, toate fiind subordonate organului suprem al puterii de stat și fiecare organ dintr-un anumit sistem fiind subordonat organului său superior, iar actele sale juridice fiind supuse controlului legalității exercitat de organul superior. Organele de stat dintr-un anumit sistem controlează legalitatea actelor organelor de stat dintr-un alt sistem numai dacă sînt împuternicite de lege și numai în limita acestei împuterniciri.

De aceea, de regulă, controlul legalității actelor administrative se exercită, potrivit centralismului democratic, de organul de putere corespunzător și de organele administrative superioare, iar numai în mod excepțional și anume în cazurile în care sînt împuternicite de lege, acest control al legalității se exercită și de instanțele judecătorești.

3. — Am văzut că, potrivit principiilor de drept și normelor legale ale statului nostru democrat-popular, tribunalele sînt competente să controleze legalitatea actelor administrative, cu dreptul de anulare, numai în cazurile anume prevăzute de lege și că, astfel, așa-numitul contencios general de anulare, pe care îl exercitau instanțele judecătorești în organizarea burgheză a statului nostru, a fost desființat. Am văzut, de asemenea, că în anumite pricini penale sau civile, legea autoriză în mod expres tribunalele să controleze legalitatea actelor administrative, acest control limitîndu-se la constatarea ilegalității actului, pentru ca, în temeiul acestei constatări, să poată soluționa pricina dedusă în judecată.

Dar problema ce interesează în mod deosebit este aceea dacă tribunalul sesizat cu o acțiune introdusă contra unui organ al administrației de stat, pentru repararea prejudiciilor cauzate printr-un act administrativ, este competent să controleze legalitatea actului administrativ producător de daune, pentru a statornici pe această cale asupra culpei administrației, care este una dintre condițiile responsabilității civile. Cu alie cuvinte, ne interesează să știm dacă, față de principiile organizării de stat și de sistemul de organe creat pentru controlul legalității în administrația de stat, de care ne-am ocupat, sumar, mai sus, precum și față de regimul legislativ stabilit prin actele normative amintite, tribunalele și-au mai păstrat competența de drept comun — statornicită printr-o practică jurisprudențială îndelungată, în temeiul art. 998 și ur n. c. civ. — de a constata ilegalitatea actului administrativ cu prilejul judecării unei acțiuni civile, pentru a deduce din aceasta culpa administrației, care este una dintre condițiile responsabilității civile. Se ridică, deci, problema dacă în actualul nostru sistem de drept s-a mai păstrat așa-numitul contencios în despăgubire, exercitat de tribunalele ordinare în sistemul dreptului burghez.

Socotim că pentru studiarea acestei probleme trebuie să plecăm de la constatarea că în dreptul nostru pozitiv nu există o dispozițiune asemănătoare aceleia cuprinse în art. 407 c. civ. al R.S.F.S.R. (care se găsește și în codurile celorlalte republici unionale sovietice) și potrivit căreia organele de stat răspund pentru prejudiciile cauzate prin actele ilegale ale funcționarilor lor numai în cazurile anume stabilite de lege

și numai atunci cînd caracterul neregulat al actului funcționarului a fost constatat de către organul judecătoresc sau administrativ competent.

Lipsa unei astfel de dispozițiuni speciale în legislația noastră ar putea constitui temeiul susținerii că, spre deosebire de sistemul sovietic, în dreptul nostru răspunderea organelor de stat pentru actele juridice ale funcționarilor lor este reglementată de dispozițiunile care orînduiesc, în general, răspunderea persoanelor juridice pentru pagubele pricinuite prin culpa organelor respective, cu condițiunea ca aceste acte să fi fost emise de către organele persoanelor juridice în limita puterilor conferite. S-ar aplica, deci, dreptul comun în materie, cuprins în art. 35 din Decretul nr. 31/1954, privitor la persoanele fizice și persoanele juridice, precum și în art. 998-1000 c. civ.

De aici ar rezulta că organele de stat ar fi răspunzătoare, în toate cazurile, pentru daunele cauzate de funcționari prin acte juridice săvîrșite în limita atribuțiunilor de serviciu a acestora și că tribunalul ar fi competent să constate, pe cale de excepție, legalitatea actului administrativ păgubitor, întrucît caracterul ilegal al actului este condiția dreptului la repararea prejudiciului cauzat. Numai în cazul cînd controlul judecătoresc ar avea drept scop însăși anularea sau reformarea actului administrativ, aceasta nu s-ar putea exercita decît în cazurile anume determinate de lege.

Tocmai pe aceste considerațiuni se întemeiază prof. bulgar Angel Anghelov—in R. P. Bulgaria există un sistem legislativ în materie asemănător celui de la noi—pentru a susține că tribunalele bulgare, spre deosebire de cele sovietice, sînt competente să statueze asupra legalității actelor administrative atunci cînd sînt sesizate cu acțiuni în despăgubire a daunelor pricinuite prin astfel de acte.

Examinînd cazurile de „apreciere indirectă” de către organele judecătorești a actelor administrative, prof. Anghelov ajunge la următoarele concluziuni, în legătură cu controlul legalității actelor administrative exercitat de tribunale cu prilejul judecării acțiunilor în despăgubire:

„Conform sistemului sovietic, instituțiile de stat sînt răspunzătoare de pagubele materiale pricinuite de funcționarii răspunzători de emiterea actelor administrative numai cînd această responsabilitate este prevăzută într-un text expres de lege și cu condiția ca neconcordanța cu legea a actului emis, să fie recunoscută pe cale judiciară sau administrativă... În practică s-a acceptat că cerința ca să existe o prevedere specială de lege pentru ca să se poată pune în general problema responsabilității este valabilă nu la orice fel de acțiuni, ci anume la emiterea unor acte administrative. În aceste cazuri de administrație de stat s-a considerat că nu trebuie admis că Statul (instituția corespunzătoare) răspunde civilmente decît în cazul unei prevederi speciale a legii... După dreptul bulgar, legea privitoare la obligațiuni și contracte nu conține nici un fel de dispozițiuni limitative de felul celei din art. 407 c. civ. R.S.F.S.R. În această situație trebuie admis că Statul, respectiv organele de stat, vor purta răspunderea pentru daunele materiale pricinuite de funcționarii răspunzători în legătură cu emiterea actelor administrative pe o bază generală—așa cum ar răspunde dacă ar fi

vorba de acțiuni tehnice, materiale etc. Spre a pronunța responsabilitatea, tribunalul este imputernicit din principiu să aprecieze actul organului de stat sub aspectul concordanței lui cu legea. În concluzie, trebuie, deci, să se arate că în domeniul aprecierii indirecte a actelor administrative de către tribunalul civil este greu să se stabilească reguli cu caracter general cu privire la competența și limitele aprecierii pe care o poate face justiția. Punctul de plecare rămâne faptul că tribunalul care soluționează procesul civil, poate, din principiu, să aprecieze actul administrativ în care de soluția acestei probleme va depinde soluția litigiului de natură civilă. Spre a se nega dreptul la o astfel de apreciere, trebuie să existe motive și considerațiuni speciale. Pe de altă parte, însă, tribunalul care soluționează procesul civil nu poate să revocă actele administrative. Totuși, aici trebuie să se deosebească cazurile când s-ar pretinde injust că există o astfel de revocare, iar în realitate este vorba de o apropiere inadmisibilă (direct sau indirect) a însăși competenței tribunalului civil de către organul administrativ⁵⁾.

După cum s-a putut constata, prof. Anghelov trage concluziuni pentru competența tribunalelor de a examina, pe cale de excepție, legalitatea actelor administrative, din faptul că în sistemul de drept bulgar nu a fost introdusă o regulă corespunzătoare aceleia prevăzută de art. 407 c. civ. R.S.F.S.R.

Întrucât în dreptul nostru problema se pune exact în aceiași termeni ca și în dreptul bulgar, interesează să vedem anume dacă lipsa din legislația noastră a unei dispozițiuni corespunzătoare aceleia din art. 407 c. civ. R.S.F.S.R. ne poate duce la concluzia că au rămas în vigoare vechile reguli ale codului civil, potrivit cărora s-a recunoscut, printr-o practică jurisprudențială îndelungată, competența tribunalelor de a examina, pe cale de excepție, legalitatea actelor administrative producătoare de daune și că astfel regimul nostru de drept în materie—ca și regimul de drept bulgar, după cum arată prof. Anghelov—ar fi fundamental deosebit de cel sovietic și din această deosebire am fi îndreptățiți să ne însușim teza prof. Anghelov.

Pentru aceasta socotim necesar să cercetăm—in strictă legătură cu chestiunea ce studiem—care sînt condițiile principale prevăzute de art. 407 c. civ. R.S.F.S.R. pentru răspunderea civilă a organelor de stat pentru a tele de serviciu neregulate ale funcționarilor lor și să verificăm apoi dacă acestea sînt valabile și în ce măsură anume în dreptul nostru. Astfel vom putea stabili cu precizie în ce constă deosebirea în materie între regulile dreptului nostru și cele ale dreptului sovietic și mai ales dacă există o deosebire de principii sau numai o deosebire de întindere a responsabilității civile a organelor de stat.

Art. 407 c. civ. R.S.F.S.R. are următorul cuprins :

„Instituția răspunde pentru prejudiciul cauzat prin actele de serviciu neregulate ale funcționarilor ei, numai în cazurile anume stabilite de lege și numai atunci cînd caracterul neregulat al actului funcționarului a fost constatat de către organul judecătoresc sau administrativ competent. Instituția este exonerată de răspundere dacă păgubitul nu a ata-

5) A. Anghelov, *Asigurarea legalității în administrația de stat a R. P. Bulgariei*, Sofia, 1952. Cap. VIII.

cat, în timp util, actul neregulat. Instituția are dreptul, la rîndul său, să impute funcționarului o sumă echivalentă cu indemnizația plătită păgubitului“.

Din cuprinsul acestui text rezultă că în dreptul sovietic răspunderea instituției pentru prejudiciile cauzate prin actele juridice ale funcționarilor săi este condiționată de îndeplinirea următoarelor cerințe : prejudiciul să fie cauzat printr-un act de serviciu neregulat al funcționarului; cazul de răspundere patrimonială pentru actul de serviciu neregulat să fie anume determinat de lege; caracterul neregulat al actului să fie constatat în prealabil de organul judecătoresc sau administrativ competent.

a) *Prejudiciul să fie cauzat printr-un act de serviciu al funcționarului.*

Prima cerință a art. 407 c. civ. R.S.F.S.R. este aceea ca actul cauzator de prejudicii să fie un act de serviciu al funcționarului instituției.

Numai cu îndeplinirea acestei prime condițiuni privind natura juridică a actului producător de daune, organul de stat are o răspundere patrimonială limitată. În afara actelor de serviciu neregulate, răspunderea organelor de stat se rezolvă potrivit regulilor dreptului comun, întrucît ea nu este reglementată de art. 407 c. civ.

Legislația, practica judiciară și literatura juridică sovietică au precizat că prin expresiunea „acte de serviciu neregulate ale funcționarului“ se înțelege numai acele acte ale funcționarilor de stat care constituie forma juridică a activității executive și de dispoziție pentru realizarea puterii de stat.

În acest sens, art. 407 c. civ. al R. S. S. Ucrainene, reproducînd art. 407 c. civ. R.S.F.S.R., prevede condiția ca prejudiciul să fie cauzat „prin actele de serviciu neregulate ale unui funcționar, săvîrșite cu ocazia exercitării de către acesta a funcțiunii puterii“.

În același sens, Planul Tribunalului Suprem al U. R. S. S., prin Decizia sa de îndrumare din 10 iunie 1943, menționează condiția ca prejudiciul să fie cauzat prin acte neregulate în „domeniul conducerii administrative“.

Comentînd această interpretare a Tribunalului Suprem U.R.S.S., E. A. Fleișîț se declară de acord pentru următoarele motive :

„Pentru acest domeniu, stabilirea unor condiții speciale și a unui regim special de răspundere pentru prejudiciul cauzat prin actele neregulate ale funcționarilor este pe deplin justificată. Tocmai pentru acest domeniu de activitate s-a elaborat norma cuprinsă în art. 407 c. civ. al R.S.F.S.R. Art. 407 c. civ. se aplică în cazurile cînd prejudiciul patrimonial este cauzat prin exercitarea neregulată a activității de conducere administrativă. Organul de stat răspunde pentru atari prejudicii numai dacă există o dispoziție specială a legii care să stabilească, pentru cazurile respective, răspunderea acestui organ de stat.. Astfel, actele administrative au fost despărțite de celelalte acte săvîrșite de instituțiile de stat. În adevăr, atunci cînd este vorba de îndeplinirea de către un organ de stat, prin intermediul funcționarilor săi, a unui act cu caracter economic (aprovizionare, repararea localului etc.) sau a vreunei operații tehnice (consolidarea firmei sau placardei de pe acoperișul clădirii în care funcționează instituția etc.), prin ce se deosebește, din punct de vedere

juridic, o astfel de activitate a unui organ de stat de o activitate similară a altui organ de stat ?⁹⁾.

Această primă cerință a art. 407 c. civ. R.S.F.S.R. est: prevăzută și în dreptul nostru. Ea rezultă din dispozițiile art. 35 ale Decretului nr. 31/1954, privitor la persoanele fizice și persoanele juridice (al. II și III), care prevede următoarele:

„Actele juridice făcute de organele persoanei juridice în limitele puterilor ce le-au fost conferite, sînt actele persoanei juridice însăși.

„Faptele licite sau ilicite, săvîrșite de organele sale, obligă însăși persoana juridică, dacă au fost îndeplinite cu prilejul exercitării funcției lor“.

Este neîndoielnic că art. 35 din Decretul 31/1954 reglementează răspunderea patrimonială a organelor de stat numai în calitatea lor de persoane juridice, adică numai pentru prejudiciile cauzate prin actele juridice ale funcționarilor lor care intră în circuitul raporturilor de drept civil. Art. 35 nu se ocupă, deci, de răspunderea organelor de stat pentru prejudiciile cauzate prin actele administrative care reprezintă forma juridică a activității organelor executive și de dispoziție, adică prin acele acte administrative prin care organele administrative exercită în numele Statului atribuțiile autorității în scopul realizării puterii de stat.

Astfel, în legătură cu problema ce studiem, trebuie să se facă deosebire și în dreptul nostru — ca și în dreptul sovietic — între actele organelor administrației de stat emise de acestea în calitate de subiecte de drept administrativ, care sînt acte de realizare a puterii de stat a oamenilor muncii și actele juridice făcute de organele administrației de stat, prin funcționarii lor, în calitate de persoane juridice, care produc efecte juridice civile. În cazul unui act intrînd în circuitul raporturilor juridice civile, organele administrative răspund potrivit regulilor generale ale dreptului comun, iar tribunalul este competent să verifice legalitatea acestui act, întrucît prejudiciul nu este cauzat printr-un act de realizare a puterii de stat, emis de organul de stat în exercițiul „atributelor puterii“, ci de un act făcut de un organ de stat în calitate de subiect de drept civil. În cazul unui act administrativ de realizare a puterii de stat, organul administrației de stat sovietice răspunde în condițiile rezultînd din principiile constituționale ale organizării de stat și din regulile privitoare la competența organelor de stat.

b) *Cazul de răspundere patrimonială pentru actul de serviciu să fie anume determinat de lege.*

A doua cerință prevăzută de art. 407 c. civ. R. S. F. S. R. pentru răspunderea patrimonială a organelor de stat este aceea că instituția răspunde pentru prejudiciile cauzate prin actele de serviciu neregulate ale funcționarilor ei numai în cazurile anume determinate de lege.

Răspunderea patrimonială a organelor de stat este, deci, limitată la prejudiciile cauzate prin acele acte săvîrșite în domeniul conducerii administrative și de realizare a puterii de stat care sînt prevăzute special de lege.

Această cerință își găsește explicațiunea în lucrările preparatorii ale Codului civil al R. S. F. S. R. Proiectul de cod civil prevedea regula generală a răspunderii instituțiilor de stat pentru toate actele de serviciu

6) E. A. Fleișit, *Obligațiile izvorîte din cauzarea de prejudicii și din îmbogățirea fără cauză*, Buc., Ed. Stat, 1954, p. 135.

neregulate ale funcționarilor lor. Comisia instituită de C. E. C. al R. S. F. S. R. în legislatura a IX-a, pentru examinarea acestui proiect, pentru considerațiuni de ordin financiar și manifestind îngrijorarea că această regulă generală „ar pune în sarcina instituțiilor o răspundere prea mare”, a fost de părere că, „deoarece răspunderea instituțiilor pentru prejudiciul cauzat prin săvârșirea de către funcționari a unor acte administrative este prevăzută în legi, reglementarea acestei răspunderi să fie rezervată și pe viitor legilor speciale, căci, deocamdată, stabilirea ei ca regulă generală este periculoasă” ⁷⁾.

O restricție asemănătoare aceleia din dreptul sovietic nu există în dreptul nostru. Astfel, spre deosebire de dreptul sovietic, dreptul R. P. R. stabilește răspunderea patrimonială a organelor administrative pentru prejudiciile cauzate prin orice act administrativ de realizare a puterii de stat.

c) *Caracterul neregulat al actului juridic păgubitor să fie constatat în prealabil de organul judecătoresc sau administrativ competent.*

A treia cerință a art. 407 c. civ. R. S. F. S. R. este aceea a constatării caracterului neregulat al actului juridic producător de daune de către organul judecătoresc sau administrativ competent.

Cu privire la această cerință a art. 407 c. civ. nu găsim în literatura juridică sovietică o indicație unitară și suficient de precisă asupra înțelesului ei. Din această cauză prof. Anghelov, invocând unele lucrări sovietice, ajunge la concluzia eronată — după părerea noastră — că, în cazurile prevăzute de acest text, controlul actului administrativ producător de daune s-ar putea face fie de organul de stat competent, fie de tribunalul sesizat cu acțiunea în despăgubire, pentru a deduce din aceasta că, din moment ce în dreptul sovietic tribunalele sînt competente să controleze legalitatea oricărui act administrativ intrînd în prevederile art. 407 c. civ. aceasta înseamnă că nu competența tribunalului de a controla legalitatea actului este limitată, ci sînt limitate numai cazurile de răspundere patrimonială a organelor de stat. Că, deci, dreptul de control al legalității actelor administrative în cazurile de răspundere patrimonială prevăzute de art. 407 c. civ. este inclus în competența tribunalelor sovietice de a hotări în acțiunile civile introduse împotriva organelor de stat pentru repararea daunelor produse prin aceste acte juridice. Pe baza acestei concluziuni prof. Anghelov formulează teza că, întrucît în dreptul bulgar (ca și în dreptul nostru) organele administrației de stat sînt răspunzătoare pentru prejudiciile cauzate prin orice act administrativ, ilegal, tribunalele au competență generală de a controla, pe cale de excepție, legalitatea actului administrativ păgubitor, în scopul nu de a-l anula, ci de a constata culpa administrației.

În susținerea tezei sale, prof. Anghelov se întemeiază îndeosebi pe următorul pasaj din menționata lucrare a autoarei sovietice E. A. Fleișîț:

„Totuși, pot fi cazuri cînd acțiunea neregulată a funcționarului nu constituie o faptă penală și nu poate fi nici măcar imputată unei vini și totuși „o lege specială” pune în sarcina Statului răspunderea pentru prejudiciile cauzate printr-o astfel de faptă. Astfel de dispoziții întîlnim, de pildă, în legea privitoare la rechiziții și confiscare, în regulamentul pentru administrarea porturilor maritime și altele. De aceste cazuri este

7) E. A. Fleișîț, *op. cit.*, ⁸⁾ p. 134.

evident că instanța judecătorească, care trebuie să constate caracterul neregulat al actului funcționarului care a cauzat un prejudiciu cu prilejul efectuării unui act al puterii, trebuie să fie instanța sesizată cu acțiunea intentată împotriva organului de stat pentru repararea prejudiciului. Această instanță examinează problema caracterului neregulat al actului funcționarului ca o condiție a răspunderii organului de stat. În astfel de cazuri nu va interveni o hotărîre judecătorească premergătoare statuind asupra caracterului neregulat al actului săvîrșit de funcționar, deoarece ar fi ciudat să se ceară ca, în cazul cînd actele funcționarului nu vor prezenta trăsăturile unei fapte penale, păgubitul să fie obligat să intențeze în fața instanței, în primul rînd, o acțiune de constatare a caracterului neregulat al actului funcționarului, ca apoi, în al doilea rînd, să pornească, în fața aceleiași instanțe, o acțiune pentru repararea prejudiciilor ce i-au fost cauzate prin fapta sa, care — anterior — a fost calificată de instanță ca neregulată. Acest lucru ar constitui o dificultate inutilă pentru păgubit, o inutilă tergiversare, străină sensului general al art. 407 c. civ.⁶⁾

Este evident că acest pasaj nu ar putea fi invocat în susținerea tezei prof. Anghelov, deoarece Fleișit se referă la ipoteza cînd însăși legea dă în competența instanței judecătorești dreptul de a cerceta legalitatea actului administrativ și de a statornici asupra despăgubirilor civile. Totuși, caracterul oarecum general al expunerii făcută de Fleișit, deși aceasta se referă la cazurile de răspundere patrimonială prevăzute în mod special de lege, ar putea da impresia că acțiunea în despăgubire este condiționată de constatarea în prealabil, prin hotărîre judecătorească, a caracterului neregulat al actului producător de daune, ceea ce ar însemna că de regulă numai tribunalul este competent să cerceteze legalitatea actelor administrative.

Înțelesul acestui pasaj din lucrarea menționată ne apare în toată claritatea lui dacă avem în vedere expunerea făcută cu o pagină mai înainte, în care autoarea arată limpede că constatarea ilegalității actului este o operațiune prealabilă acțiunii în despăgubire și ea este de resortul fie a organului judecătorec, fie a organului administrativ competent.

„Care anume este organul administrativ sau judecătorec competent despre care vorbește art. 407 c. civ. R.S.F.S.R.?”, se întreabă această autoare. După ce arată că soluția pe care literatura juridică sovietică o dă acestei probleme nu este totdeauna aceeași și nici totdeauna de ajuns de clară, autoarea continuă: „Astfel, în Manualul de drept civil din anul 1938 s-a spus: „Înainte de a cere repararea prejudiciului, păgubitul trebuie să facă o plîngere împotriva actului neregulat al persoanei care i-a cauzat prejudiciul”. Manualul de drept civil arată: „Răspunderea în temeiul art. 407 c. civ. ia naștere numai în cazul cînd caracterul neregulat al actului a fost recunoscut pe cale judecătorească sau administrativă”. Se pare că este vorba de o plîngere premergătoare acțiunii în justiție pentru repararea prejudiciului cauzat. Astfel credem că trebuie înțeleasă, deși nu o spune în mod expres, indicația lui H. I. Svarț, cu privire la faptul că „pentru stabilirea caracterului neregulat al actului păgubitor este necesar ca acest caracter să poată fi stabilit de organul competent al puterii și de aceea repararea prejudiciului este legată de

calificarea actului ca neregulat de către acest organ. Firește că plingerea p emergătoare acțiunii în justiție este o plingere făcută pe cale administrativă⁹⁾.

De asemeni, nici explicațiile prof. S. N. Bratus nu sînt suficient de precise, deși se pare că el se referă numai la cazurile cînd competența de control al legalității actului administrativ este recunoscută instanțelor judecătorești:

„Răspunderea bazată pe art. 407 c. civ. nu intervine decît dacă păgubitul „în termenul stabilit“, cu alte cuvinte înăuntrul termenului prescripției extinctive, a atacat actul funcționarului în fața organului judecătoresc sau administrativ competent, iar acest organ a declarat actul atacat ca neregulat, adică ilegal, iar în anumite cazuri și ca fiind săvîrșit cu vină. Organul judecătoresc care declară neregularitatea actului unui funcționar poate fi instanța judecătorească care pronunță sentința în cauza penală, în cazul cînd actul neregulat al funcționarului are caracter penal sau instanța în fața căreia s-a intentat o acțiune în despăgubire, dacă acest act nu cade sub incidența legii penale“¹⁰⁾.

Nici autorii sovietici de drept administrativ nu se pronunță în mod categoric asupra acestei chestiuni.

Asfel, S. S. Studenichin, ocupîndu-se de această chestiune, scrie următoarele:

„În unele cazuri, legislația sovietică stabilește răspunderea instituțiilor de stat pentru dauna materială cauzată prin actele ilegale ale funcționarilor aparatului de stat (confiscarea sau rechiziția ilegală, pierderea unei expedieri postale, însușirea unor valori primite în vederea transmiterii lor de către o terță persoană etc.). Este adevărat, însă, că neregularitatea actelor funcționarilor de stat trebuie să fie stabilită de organele judecătorești sau administrative și să formeze obiectul unei reclamații introduse în termen. Instituția care a acoperit paguba pricinuită unui cetățean sau unei organizații poate, printr-o acțiune de regres, să impute funcționarului vinovat valoarea daunei reparate (art. 83-83^a Codul muncii). În celelalte cazuri, instituția răspunde pentru actele ilegale ale funcționarilor săi, care ar fi pricinuit un prejudiciu material cetățenilor sau organizațiilor obștești“¹¹⁾.

Menționatele studii dovedesc că în literatura juridică nu se dă o precizare în privința înțelesului celei de-a doua părți a art. 407 c. civ. R.S.F.S.R., fapt care poate explica, într-o măsură, greșita lui interpretare de către autorii străini. Autorii sovietici arată numai că dreptul de a controla legalitatea actelor administrative producătoare de daune aparține fie tribunalelor, fie organelor administrative. Această formă de prezentare este justificată de împrejurarea că art. 407 c. civ. nu prevede cine anume este competent, tribunalul sau organul administrativ, și stabilește numai că, în cazurile în care legea prevede răspunderea civilă a administrației pentru actele ilegale ale funcționarilor săi, această responsabilitate este condiționată de constatarea ilegalității actului de către instanțele judecătorești sau organele administrative. De aceea nici litera

9) E. A. Fleișt op. cit., ⁹⁾ p. 147.

10) S. N. Bratus, *Drept civil sovietic*, vol. II, Buc. 1954, p. 293.

11) S. S. Studenichin, *Manual de drept administrativ sovietic*, p. 138.

tura juridică sovietică nu arată anume cînd este competent tribunalul și cînd este competent organul administrativ, adică nu stabilește un criteriu pe baza căruia să se determine competența de cercetare a celor două categorii de organe sau, mai exact, nu arată în mod categoric că aceeași competență specială este determinată, după caz, de lege.

Este evident că chestiunea de care ne ocupăm nu putea fi rezolvată prin dispozițiile codului civil (art. 407), care a condiționat numai exercițiul acțiunii în despăgubire de constatarea ilegalității actului administrativ producător de daune. Aceasta înseamnă că, întrucît, după caz și potrivit prevederilor legilor speciale, dreptul de control al legalității aparține nu numai organelor administrative dar și instanțelor judecătorești, codul civil a menționat numai condițiunea constatării ilegalității actului, fără a se preocupa de cine anume are să facă această constatare (tribunalul sau organul administrativ), întrucît această competență este determinată de normele legilor speciale prin care se recunoaște dreptul la despăgubire pentru prejudiciile cauzate prin actele de serviciu neregulate ale funcționarilor de stat.

Prin urmare, în dreptul sovietic răspunderea patrimonială a organelor de stat pentru pagubele pricinuite prin actele de serviciu neregulate ale funcționarilor de stat este limitată în mod expres — prin art. 407 c. civ. al R.S.F.S.R. și prin dispozițiile corespunzătoare din legislația civilă a celorlalte republici unionale — numai la cazurile anume prevăzute de lege, iar caracterul neregulat al actului administrativ producător de daune se constată — potrivit dispozițiilor cuprinse în legile speciale care prevăd cazurile de responsabilitate civilă a organelor de stat — fie de instanța judecătorească sesizată cu acțiunea în despăgubire, fie de organul administrativ competent.

Aceasta este singura interpretare posibilă a art. 407 c. civ. al R.S.F.S.R. și ea corespunde principiilor organizării de stat sovietice și a celor referitoare la competența instanțelor judecătorești cu privire la asigurarea legalității socialiste în administrația de stat.

În adevăr — după cum arată autorii sovietici — instanțele judecătorești sovietice participă, în condițiile legii, la asigurarea respectării legalității în administrația de stat, dar ele nu efectuează o supraveghere sistematică a activității organelor administrative¹²⁾. Instanțele judecătorești nu pot să atace actele neregulate ale organelor administrației de stat și nu au dreptul să suspende sau să anuleze actele ilegale ale acestora¹³⁾. Ca regulă generală, litigiile care apar între subiectele raporturilor de drept administrativ se soluționează pe cale administrativă, organul de stat competent putînd suspenda sau anula actul ilegal ori da îndrumări obligatorii pentru modificarea lui¹⁴⁾. Pentru ca legalitatea socialistă să fie cît mai mult asigurată, au fost create treptat organe speciale de stat, care, exercitînd controlul legalității, fie că iau direct măsuri (cum este cazul Ministerului Controlului de stat, în calitatea lui de organ al Consiliului de miniștri), fie că aduc la cunoștința organului administra-

12) S. Studenichin, *op. cit.*,¹¹⁾ p. 166.

13) Lunev, Studenichin și Lampolskaya, *Legalitatea socialistă în administrația de stat sovietică*, 1951, p. 165 și urm.

14) Studenichin, *op. cit.*,¹¹⁾ p. 41.

tiv competent ilegalitatea comisă, pentru ca acesta să ia măsurile necesare ¹⁵⁾.

Regula este, deci, că litigiile izvorite din raporturile de drept administrativ se soluționează în dreptul sovietic prin dispoziția directă a organului de stat ¹⁶⁾. În mod excepțional, în temeiul unor acte normative speciale, unele probleme ale administrației se rezolvă pe cale judiciară, iar nu pe cale administrativă. În această privință se poate menționa Hotărîrea Consiliului Comisarilor Poporului din U.R.S.S. și C.C. al P. C. (b) al U.R.S.S. din 11 aprilie 1937 ¹⁷⁾, înlocuită prin Hotărîrea din 28 aprilie 1944 ¹⁸⁾, prin care s-a introdus o importantă instituție de control judiciar cu privire la asigurarea legalității în administrația de stat. Anume, s-a introdus rezolvarea pe cale judecătorească a măsurilor de executare ale administrației, îndeosebi cînd este vorba de executarea întreprinsă împotriva unor cetățeni sau colhozuri pentru amenzi, impozite neachitate și prime de asigurare sau cote către stat nevărsate. În toate cazurile prevăzute în această hotărîre, organele administrației de stat nu pot întreprinde direct executarea silită asupra bunurilor și încasarea sumelor de bani sau preluarea cotelor etc. de la cetățeni sau colhozuri. Trebuie ca mai întîi tribunalul să se pronunțe asupra pretențiunilor administrației. Administrația are calitatea de reclamant în justiție. Dacă tribunalul găsește că actul de impunere sau de stabilire a volumului cotei obligatorii, ori a primei de asigurare etc. nu corespunde legii, atunci el respinge acțiunea administrației. Dacă constată că s-au făcut calcule greșite (și, în consecință, nu este vorba de o măsură ilegală, ci de determinarea greșită a volumului obligației de plată stabilită), tribunalul întrerupe dezbaterile și trimite cauza spre a fi examinată din nou de organul administrativ competent.

De asemenea, tribunalele sovietice cercetează legalitatea actelor administrative cu ocazia judecării unui proces penal, în cazurile în care — adică — actele săvîrșite de funcționari au caracter penal, aceasta deoarece legea dă în competența instanței de judecată constatarea caracterului ilicit al acestor acte. În această privință F. I. și I. scrie următoarele: „Instanța care constată caracterul neregulat al actului unui funcționar, prin care s-a cauzat un prejudiciu, poate fi instanța care pronunță o sentință într-o cauză penală, în cazul cînd actul neregulat al funcționarului are un aspect penal. Din această cauză, cei care analizează mai în amănunt susținerea că este necesar ca stabilirea caracterului neregulat al actului cauzator al prejudiciului să premergea întentării acțiunii în justiție, consideră că acest lucru poate fi făcut numai de instanța care judecă o cauză penală avînd ca obiect acuzarea

15) L. N. V., St. D. N. I. C. h. n., I. a. m. p. o. l. s. c. a. i. a., *op. cit.* ¹⁸⁾ p. 172.

16) St. D. N. I. C. h. n., *op. cit.* ¹¹⁾ p. 41.

17) Hotărîrea Consiliului Comisarilor Poporului din U.R.S.S. și a C. C. al P. C. (b) al U.R.S.S. din 11 aprilie 1937 „Cu privire la revocarea procedurii administrative și stabilirea procedurii judiciare pentru confiscarea bunurilor în vederea acoperirii impozitelor de stat și locale neachitate, a asigurărilor obligatorii, cotelor obligatorii în natură și amenzilor, de către colhozuri, cooperative de producție meșteșugărească și cetățeni”.

18) Hotărîrea din 28 aprilie 1944, „Cu privire la modificarea parțială a procedurii de executare a obligațiilor neachitate provenite din impozite și alte sarcini”.

adusă autorului prejudiciului de a fi săvârșit o infracțiune (sau, atunci când este cazul, de comisia disciplinară)^(1b).

Aceste explicațiuni ne conduc la stabilirea următoarelor concluziuni asupra sistemului de drept sovietic în materia controlului legalității actelor administrative, pe cale directă sau de excepție, de către instanțele judecătorești:

1. De regulă, controlul legalității actelor administrative se exercită de către organele puterii de stat și de către organele administrative su-perioare, fie din proprie inițiativă, fie ca urmare a sesizării lor de către instanțele judecătorești, de către organele procuraturii ori arbitrajului de stat sau de către cetățeni.

2. În mod excepțional, instanțele judecătorești sînt competente să cerceteze legalitatea actelor administrative de realizare a puterii de stat numai în cazurile anume determinate de lege (fie cu dreptul de anulare și de a obliga organul administrativ să reintre în legalitate, fie cu dreptul de a respinge cererea de execuțiune silită făcută de administrație, fie cu dreptul de a examina legalitatea actului administrativ cu prilejul unui proces penal, fie cu dreptul de a statornici asupra daunelor rezultînd dintr-un astfel de act juridic).

Aceste precizări justifică și interpretarea ce am dat celei de-a treia cerințe a art. 407 c. civ. R.S.F.S.R., în sensul că, atunci cînd potrivit legii, tribunalele sovietice sînt competente să judece acțiunile în despăgubire introduse contra instituțiilor de stat pentru repararea prejudiciilor cauzate prin actele ilegale ale funcționarilor, aceste instanțe sînt îndrituite să statornicească asupra pretențiunilor de despăgubiri numai dacă în prealabil a fost constatată ilegalitatea actului, de regulă de către organul administrativ competent, iar, în mod excepțional, de către instanța judecătorească, în cazurile cînd în mod expres legea i-a atribuit această competență.

Așadar, ceea ce trebuie reținut, este că art. 407 c. civ. R.S.F.S.R. a limitat numai sfera responsabilității Statului, statornicind condițiile în care el răspunde pentru daunele pricinuite prin actele administrative ilegale. Dar, în ceea ce privește condiția stabilirii prealabile a ilegalității actului administrativ, aceasta nu este rezolvată de art. 407 c. civ., ci ea se rezolvă în temeiul principiilor generale ale dreptului sovietic și potrivit prevederilor din actele normative speciale.

Aceeași concluzie se impune și în dreptul nostru, deoarece, ca și în dreptul sovietic, competența tribunalelor de a controla, pe cale de excepție, legalitatea actelor juridice ale organelor administrației de stat, prin care se realizează puterea de stat, se rezolvă în virtutea principiilor constituționale de organizare de stat, a specialității de activitate a diferitelor categorii de organe de stat și a independenței lor operative, potrivit cărora controlul legalității activității organelor executive și de dispoziție se exercită de organele corespunzătoare ale puterii de stat și de organele administrative superioare, cu dreptul de anulare a actelor juridice ilegale și de a da îndrumări obligatorii organelor subordonate pentru modificarea lor.

Prin urmare, recapitulînd observațiile ce am făcut prin studierea comparativă a cerințelor art. 407 c. civ. R.S.F.S.R. și regulilor dreptului

19) E. A. Fleișit, *op. cit.*, ⁽⁹⁾ p. 148.

nostru cu privire la competența tribunalelor de a controla, pe cale de excepție, legalitatea actelor juridice de realizare a puterii de stat, făcute de organele administrative, putem afirma că singura deosebire care există între cele două sisteme de drept constă numai în întinderea răspunderii patrimoniale a organelor administrației de stat, în sensul că, în timp ce în dreptul sovietic acestea răspund numai pentru daunele cauzate prin actele juridice anume prevăzute de lege, în dreptul nostru organele de stat răspund pentru pagubele cauzate prin orice act administrativ ilegal.

Astfel, argumentarea prof. Anghelov ni se pare neîntemeiată, deoarece faptul că în dreptul bulgar—ca și în dreptul nostru—nu s-a limitat prin lege dreptul de a intenta acțiuni în fața tribunalelor pentru repararea daunelor rezultând din acte administrative ilegale, nu justifică susținerea că prin aceasta s-a înlăturat și limitarea controlului legalității actelor administrative exercitat de tribunalele sovietice numai în cazurile prevăzute special de lege, care este o trăsătură caracteristică a sistemului dreptului socialist.

Controlul legalității activității administrative se exercită de regulă de organele superioare ale administrației de stat și numai în mod excepțional—anume în cazurile special prevăzute de lege—tribunalele controlează, fie direct, fie indirect (pe cale de excepție), legalitatea actelor administrative.

4. În sistemul dreptului nostru s-ar mai putea invoca încă un argument în favoarea tezei menținerii competenței tribunalelor de a controla, pe cale de excepție, cu ocazia judecării unei acțiuni civile în despăgubire, legalitatea unui act administrativ. S-ar putea invoca anume că, în lipsa unei dispoziții legale exprese de desființare a competenței tribunalelor de a cerceta legalitatea actului administrativ cu prilejul judecării unei acțiuni în despăgubire, introdusă contra organului administrativ emitent al actului, această desființare a competenței nu ar putea fi prezumată.

Examinarea acestei chestiuni implică studiarea istoricului controlului legalității actelor administrative în dreptul nostru, pentru a vedea dacă regulile în materie, caracteristice organizării de stat burghez, au fost menținute în noua orînduire socială și de stat și deci dacă ele sînt compatibile cu principiile dreptului nostru socialist.

Problema competenței tribunalelor ordinare de a controla, pe cale de excepție, legalitatea actelor administrative, fără a le anula, ci numai în scopul de a cerceta temeinicia acțiunilor în despăgubire introduse de particulari pentru repararea prejudiciilor cauzate prin astfel de acte, s-a ridicat la noi în chiar momentul în care s-a trecut la organizarea burgheză a statului. Prin derogare de la principiul separațiunii puterilor, care stătea formal la baza organizării de stat, s-a stabilit, pe cale jurisprudențială, dreptul tribunalelor ordinare de a controla legalitatea actelor administrative. Această jurisprudență s-a stabilit în temeiul art. 998-1000 c. civ., care prevăd principiul general al responsabilității civile, dar nu precizează și răspunderea statului pentru repararea daunelor rezultând din actele administrative ilegale. De abia în 1912 s-a prevăzut, prin legea de reorganizare a Curții de Casație, dreptul tribunalelor de a examina, pe cale de excepție, legalitatea actelor administrative.

Controlul exercitat de tribunalele ordinare asupra legalității actelor ad-

ministrative, cu prilejul judecării acțiunilor în despăgubire introduse de particulari lezați prin astfel de acte, a trecut prin mai multe faze :

a) Dreptul tribunalelor de a judeca litigiile dintre particulari și administrație a fost stabilit în baza legii și ca urmare a unei creații jurisprudențiale, o dată cu înființarea Consiliului de stat, prin legea din 11 februarie 1864. Această lege, recunoscând Consiliului de stat anumite atribuțiuni consultative de contencios administrativ, prevedea în mod expres dreptul particularilor de a se adresa și tribunalelor, cu excepția cazurilor anume determinate de legi.

În urma desființării Consiliului de stat — prin constituția din 1866 — atribuțiile acestuia au fost deferite, printr-o lege specială, tribunalelor ordinare, care au devenit singurele competente de a judeca vătămările de drepturi aduse particularilor prin acte administrative.

Pe baza acestor dispozițiuni s-a stabilit, pe cale jurisprudențială, dreptul tribunalelor ordinare ca, în examinarea acțiunilor în despăgubire introduse contra administrației, potrivit art 998-1000 c. civ., să cerceteze, pe cale de excepție, legalitatea actelor administrative, fără a le anula, ci numai în scopul de a deduce din constatarea ilegalității lor culpa administrației și deci de a verifica temeiul acțiunii în despăgubire.

b) Această jurisprudență, prin care se recunoaștea dreptul tribunalelor ordinare de a verifica, pe cale de excepție, legalitatea actelor administrative, a fost menținută chiar și după ce s-a creat contenciosul de anulare, dat în competența Secțiunii a III-a a Curții de Casație. Astfel, după promulgarea legii din 1 iulie 1906, pentru reorganizarea Curții de Casație, prin care se recunoaștea Secțiunii a III-a o anumită competență de contencios de anulare a actelor administrative și se prevedea că daunele urmau să fie stabilite conform dreptului comun de tribunalele ordinare (art. 35), a continuat să se aplice jurisprudența potrivit căreia tribunalele sesizate cu acțiunea în despăgubire aveau dreptul să cerceteze legalitatea actului administrativ producător de daune.

Legea din 17 februarie 1912, pentru modificarea organizării Curții de Casație, a reorganizat contenciosul administrativ dând în competența Secțiunii a III-a a Curții de Casație nu numai dreptul de a declara actul ilegal, dar și de a invita autoritatea administrativă să-l revoce, sub sancțiunea daunelor cominatorii (art. 63). În același timp, prin art. 37 al. 7 al acestei legi, s-a prevăzut în mod expres că „tribunalele ordinare nu se pot pronunța asupra ilegalității unui act administrativ de autoritate, decît pe cale de excepție”. Acesta este primul text legislativ prin care s-a recunoscut tribunalelor ordinare dreptul de a exercita, pe cale de excepție, controlul legalității actelor administrative.

Competința tribunalelor ordinare de a cerceta, pe cale de excepție, legalitatea actelor administrative (de autoritate) s-a menținut și sub imperiul Constituției din 1923, în temeiul căreia contenciosul administrativ a devenit o instituție de ordin constituțional, fiind dat numai în căderea puterii judecătorești (art. 107).

Pe baza acestei dispoziții constituționale a fost elaborată legea pentru contenciosul administrativ, din 23 decembrie 1925, potrivit căreia se puteau introduce la Curțile de Apel acțiuni pentru anularea actelor administrative ilegale, aceste instanțe fiind în același timp investite și cu

dreptul de a judeca cererile de despăgubiri, fie împotriva autorității administrative, fie contra funcționarului vinovat (art. 6).

Dar prin această lege — așa cum rezultă din lucrările preparatorii și din practica judiciară — nu s-a desființat competența tribunalelor ordinare, stabilită pe cale jurisprudențială, de a judeca acțiunile în despăgubire introduse contra administrației și de a cerceta, pe cale de excepție, legalitatea actului administrativ generator de daune.

d) Acest regim legislativ a fost modificat prin legea din 11 septembrie 1938. Această lege a desființat competența tribunalelor ordinare de a examina legalitatea actelor administrative, chiar și pe cale de excepție, prevăzând că cererea de despăgubire nu poate fi introdusă la instanțele judecătorești de drept comun decât numai după ce instanța de contencios administrativ va fi stabilit în principal ilegalitatea actului.

Astfel, tribunalele ordinare aveau dreptul, în cadrul general al competenței lor, de a judeca acțiunile în despăgubire introduse contra organelor administrative, numai dacă în prealabil actele administrative generatoare de daune fuseseră declarate ilegale de către instanțele speciale de contencios administrativ.

e) Trecerea revoluționară la orinduirea democrat-populară și principiile noi ale organizării de stat, oglindite în constituțiile din 1948 și 1952, între care unicitatea puterii de stat a oamenilor muncii (ca atare și suprimarea principiului separațiunii puterilor), crearea unui nou sistem de organe ale puterii de stat și de organe de stat subordonate lor, centralismul democratic etc. au făcut inadmisibilă supraviețuirea dreptului instanțelor judecătorești de a exercita atât controlul constituționalității legilor, cât și controlul legalității actelor administrative. De aceea, prin Decretul Nr. 122 din 8 iulie 1948 au fost abrogate legea pentru contenciosul administrativ și legea de organizare a Curților Administrative²⁰).

Abrogarea legii pentru contenciosul administrativ a avut ca efect însăși desființarea contenciosului administrativ, adică a dreptului tribunalelor ca, în virtutea competenței lor obișnuite, să cerceteze legalitatea actelor administrative, pentru că această competență era incompatibilă cu principiul unicității puterii de stat și al specialității funcționale a diferitelor categorii de organe de stat, care în sistemul unității puterii îndeplinesc forme speciale ale activității de stat principii care sînt prevăzute în Constituție. Acest efect al Decretului Nr. 128 din 8 iulie 1948 rezultă și din expunerea de motive care îl însoțește, chiar dacă această expunere de motive nu are o motivare pe deplin satisfăcătoare din punct de vedere științific:

„Art. 37 din Constituție (Constituția din 1948) dispune că Marea Adunare Națională a R. P. R. este organul suprem al puterii de stat. Față de acest principiu și considerînd că tot această Adunare alege Președintele și formează guvernul, potrivit art. 39, rezultă în ce privește

20) Art. 1: „Legea pentru contenciosul administrativ, din 23 decembrie 1925, precum și legea de organizare a Curților administrative, din 13 martie 1939, se abrogă.

Art. 3: „Acțiunile de contencios administrativ în curs de judecată, la data intrării în vigoare a prezentei legi, se consideră stinse, iar hotărârile judecătorești date în această materie și readuse la îndeplinire la aceeași dată, se consideră nule“.

organele judecătorești o subordonare față de organul suprem. Cu o asemenea structură nu se mai poate concepe ca actele autorității să fie puse în discuție de particulari, iar aceștia să mai aibă dreptul să cheme statul în judecată pentru ca actele lui să fie cenzurate de o autoritate subordonată“.

Prin urmare, din cuprinsul expunerii de motive rezultă voința clară a legiuitorului de a desființa contenciosul administrativ, adică dreptul instanțelor judecătorești de a controla în mod obișnuit și sistematic, ca o activitate ce intră în competența lor jurisdicțională, legalitatea actelor administrative, iar nu numai de a abroga fără nici un efect legea contenciosului administrativ.

Unicitatea puterii de stat a oamenilor muncii, exercitată de Marea Adunare Națională, asigură unitatea de acțiune a tuturor categoriilor de organe de stat, fiecare dintre ele desfășurând o anumită formă a activității de stat și fiind supuse controlului suprem al Marii Adunări Naționale și controlului ierarhic al organelor superioare din același sistem. De aici rezultă că pentru ca un organ de stat făcând parte dintr-un anumit sistem de organe să poate exercita controlul asupra activității unui organ făcând parte din alt sistem de organe de stat, este necesar ca el să fie împuternicit în mod special prin lege. Datorită acestor considerațiuni, dreptul general de control pe care instanțele judecătorești îl exercitau asupra actelor administrative a fost desființat, tribunalele având dreptul să controleze legalitatea unor anumite acte administrative, pe cale directă și principală sau pe cale indirectă și excepțională, nu: ai atunci când sînt împuternicite expres de lege.

5. — O ultimă chestiune ce urmează a fi examinată în legătură cu efectele legii din 1948 este aceea dacă prin abrogarea legii contenciosului administrativ nu s-a recunoscut implicit dreptul tribunalelor ordinare de a examina legalitatea actelor administrative cu prilejul judecării unui proces civil în despăgubire, drept care, după cum s-a văzut, a fost desființat prin legea din 1938. Cu alte cuvinte, dacă abrogarea legii contenciosului administrativ, cu modificarea adusă la 1938, a avut ca efect reînvierea competenței contencioase a tribunalelor ordinare, recunoscută prin practica judiciară pînă la 1938.

Noi credem că nu s-ar putea susține că prin Decretul din 1948 s-a restituit competența contencioasă pe care o aveau tribunalele înainte de modificarea introdusă prin legea din 1938, care a fost și ea abrogată. Aceasta pentru următoarele considerațiuni:

a) În primul rînd trebuie să se țină seama că — după cum s-a arătat — competența contencioasă a tribunalelor a fost o creație a jurisprudenței, astfel că nu s-ar putea susține că abrogarea unei legi ar putea avea drept efect reînvierea unei practici judiciare anterioare abrogării, aceasta cu atît mai mult, cu cît, în sistemul dreptului nostru democratic popular practica judiciară nu este recunoscută ca izvor de drept.

b) Legea din 1938 a desființat competența contencioasă a tribunalelor ordinare, rezervînd-o exclusiv instanțelor speciale de contencios administrativ.

c) Decretul din 1948 a desființat însăși instituția contenciosului administrativ, adică dreptul instanțelor judecătorești de a cerceta fie pe

cale principală, cu drept de anulare, fie pe cale excepțională, cu drept de constatare a ilegalității actului.

d) În ipoteza susținerii că această competență contencioasă și-ar găsi temeiul în prevederile codului civil (art. 998 și urm.), deși am arătat că aceasta este o creație jurisprudențială, în acest caz dispozițiunea din codul civil urmează a fi astfel interpretată, încît, prin adaptare, să corespundă sistemului dreptului nostru socialist²¹⁾.

Ori, din moment ce pe cale principală tribunalele nu pot cerceta legalitatea actelor administrative decît în cazurile cînd ele sînt imputernicite de lege, este incontestabil că ele nu au dreptul să cerceteze pe cale de excepție legalitatea actelor administrative de realizare a puterii de stat decît tot în cazurile cînd sînt imputernicite special de lege.

6. — În temeiul acestor cercetări, credem că putem conchide că, în afară de cazurile anume prevăzute de lege, cînd tribunalele sînt investite în mod expres cu dreptul de anulare sau indirect de constatare a ilegalității actului administrativ, controlul legalității se exercită, în condițiile legii, de organele corespunzătoare ale puterii de stat și de organele administrative superioare, cit și de organele de stat anume create pentru asigurarea legalității populare în administrația de stat.

Astfel, organizațiile socialiste și cetățenii se bucură de o ocrotire eficace împotriva arbitrarului administrației, avînd drept de reclamație la organul de stat competent, care este obligat să rezolve reclamația și să comunice rezultatul într-un anumit termen.

Numai după ce organul de stat competent — de regulă organul corespunzător al puterii ori organul administrativ superior și excepțional organul de stat investit în mod special, în anumite cazuri cu exercitarea controlului legalității — a constatat ilegalitatea actului administrativ de realizare a puterii de stat, tribunalele sînt competente — potrivit dreptului comun — să judece pretențiunile de daune pentru repararea prejudiciilor rezultînd din actele administrative anulate sau constatate ca fiind ilegale.

*Catedra de teoria statului
și dreptului*

РОЛЬ СУДА В ОБЕСПЕЧЕНИИ НАРОДНОЙ ЗАКОННОСТИ В ГОСУДАРСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ РНР

Краткое содержание

В обыкновенной форме своей деятельности суды обеспечивают административную законность разбором уголовных или гражданских дел, в связи с служебной деятельностью должностных лиц. Помимо этого общего права, трибуналам, в определенных случаях, представлено право расследовать законность административных актов. Это бывает в трёх случаях:

21) Tr. Ionașcu, *Modificările aduse Codului Civil de principiul constituțional al egalității sexelor* (Justiția Nouă, nr. 2/1950).

случаи, в которых контроль осуществляется непосредственно и принципиально, трибуналы имея право отменить противозаконный административный акт²²⁾; случаи, в которых трибуналы проводят контроль законности в связи с рассмотрением заявлений о принудительном исполнении поданных административными, государственными органами против тех, которые отказываются от исполнения определенных актов или жалоб, поданных частными лицами против заключения о применении некоторых административных санкций²³⁾; случаи, в которых трибуналы, будучи уведомлены о разрешении дела, рассматривают косвенным образом, и как условие разрешения дела, законность административного акта²⁴⁾. Неразрешённым вопросом в нашей юридической практике и литературе является вопрос, могут ли трибуналы, в подсудности которых имеется разрешение гражданского дела о возмещении убытков, вытекающих из административного акта, предварительно расследовать законность этого акта для того, чтобы вывести из его незаконности вину государственного органа, элемента гражданской ответственности.

В разрешении этого вопроса необходимо иметь ввиду, что в гражданском законодательстве РНР не существует соответствующего текста статьи 407 ГК РСФСР. Итак, ставится вопрос: могут ли трибуналы при отсутствии специальных норм, отклоняющихся от общих норм гражданского права (содержащихся в статье 998 ГК и ст. 35 Декрета 31/54 относящихся к юридическим и физическим лицам) сохранить в данном случае свою компетенцию по общему праву, установленную в долгой юридической практике, рассматривать так называемые административные дела об убытках.

Автор этой статьи того мнения, что не входит в компетенцию трибуналов рассматривать законность административного акта непосредственно или косвенным путём, кроме случаев, когда это вытекает из закона. В подтверждение этого мнения автор указывает, что, хотя в нашем праве не существует нормы подобной ст. ГК РСФСР, однако требования этого текста вытекают у нас как из общих принципов, так и из нормативных актов. Единственное отличие между двумя правовыми системами состоит только в размере гражданской ответственности румынских и советских государственных органов, в том смысле, что первые отвечают только за причиненный вред административными актами, специально предусмотренными законом, вторые отвечают за причиненный вред любым административным актом, незаконность которого была констатирована.

Кроме этого принципиального аргумента автор добавляет, что специальными нормативными актами было устранено правомочие трибуналов расследовать законность административных актов.

22) Ст. 11 Декрета № 272/1956 предусматривает, что отмену или исправления регистрации в книге записи можно делать только на основании окончательного судебного решения.

Ст. 24 закона № 91/1952 предусматривает, что трибуналы рассматривают дела в связи с включениями, исключениями или опущениями в списках избирателей.

Ст. 36 Декрета 78/1952 предусматривает право трибунала расследовать законность квартирного ордера на жилую площадь.

23) Декрет 131/1952, касающийся ответственности за несдачу в срок сельскохозяйственных продуктов подлежащих поставкам. Декрет № 224/51 о взыскании недоимок на недвижимое имущество и декрет № 184/1954 о наказаниях за правонарушения.

24) Ст. 264, 265, 268 Уголовного Кодекса.

LE CONTRÔLE JURISDICTIONNEL DE LA LÉGALITÉ
DES ACTES ADMINISTRATIFS

R é s u m é

Les tribunaux roumains exercent le contrôle de la légalité des actes administratifs seulement dans les cas où ils sont expressément autorisés par la loi. Le contrôle de la légalité des actes administratifs constitue, donc, une forme d'activité, exceptionnelle, par laquelle les tribunaux remplissent leur rôle d'assurer la légalité populaire dans l'administration d'État.

Cette règle est consacrée par notre système législatif et correspond aux principes constitutionnels d'organisation de l'État, en vertu desquels les différentes formes de l'activité d'État, sont réalisées par des organes spéciaux, indépendants les uns des autres mais tous subordonnés à l'organe suprême du pouvoir (la Grande Assemblée Nationale).

En vertu du principe du centralisme démocratique les actes des organes administratifs sont soumis au contrôle de leur légalité, exercé par les organes correspondants du pouvoir et par les organes administratifs supérieurs.

Le contrôle de la légalité des actes administratifs s'exerce, en même temps, par les organes spéciaux (les tribunaux, les organes de la procuration, la Commission du contrôle d'État et l'Arbitrage d'État). Mais la particularité de ce contrôle consiste dans le fait que tous ces organes nouvellement créés, en constatant l'illégalité de l'acte administratif sont obligés de saisir l'organe administratif compétent et seulement dans les cas prévus par la loi certains d'entre eux, surtout les tribunaux, peuvent statuer directement sur l'annulation de l'acte administratif illégal.

Un aspect intéressant de la compétence contentieuse des tribunaux est celui concernant le droit de vérifier, à l'occasion du jugement d'une action civile en dédommagement des préjudices causés par un acte administratif, la légalité de cet acte. Il s'agit, donc, de savoir si, en raison des transformations réalisées dans l'organisation de l'État roumain démocrate-populaire et dans son système législatif, les tribunaux ont conservé leur compétence de droit commun — établi par une longue jurisprudence, en vertu de l'art. 998 et suiv. civ. — de constater l'illégalité de l'acte administratif à l'occasion d'un procès civil en dédommagements, pour en déduire la faute de l'administration, qui constitue l'une des conditions de la responsabilité civile.

L'auteur de cet article est d'avis que les tribunaux ne peuvent plus exercer cette compétence et que leur droit de contrôle de la légalité d'un acte administratif, soit par voie directe — en annulation — soit par voie d'exception — en constatation —, est limité aux cas où ils sont autorisés par la loi d'exercer, directement ou indirectement, ce contrôle.

En effet, si les dispositions de notre code civil concernant cette matière sont restées les mêmes, il est indubitable qu'elles doivent être interprétées à la lumière des prévisions constitutionnelles et des trans-

formations réalisées dans l'organisation de l'État. Il est vrai que dans notre système législatif on ne trouve pas une disposition analogue à celle de l'art. 407 c. civ. R.S.F.S.R. Mais les conditions exigées par cet article résultent des principes constitutionnels et des prévisions des actes normatifs.

C'est pour ces motifs que l'application de la jurisprudence antérieure est devenue incompatible à l'organisation de l'État et au nouveau système de droit.

En dehors de ces arguments de principe, il faut envisager les dispositions de la loi de 1938, qui a enlevé expressément aux tribunaux ordinaires la compétence contentieuse en la réservant aux instances spéciales et d'un décret de 1948, qui a abrogé la loi de 1925 sur le contentieux administratif, ce qui veut dire qu'il a supprimé toute compétence contentieuse des instances judiciaires.

SISTEMUL DE REZOLVARE A CONFLICTELOR DE LEGI · ÎN MATERIE CONTRACTUALĂ ÎN DREPTUL INTERNAȚIONAL PRIVAT ROMÂN

DE

M. JACOTĂ

I

I N T R O D U C E R E

Într-o ramură a dreptului, cum este aceea a dreptului internațional privat, reputată de secole prin obscuritatea ei, materia obligațiunilor izvorind din contracte este, netăgăduit, capitolul care pune cele mai complexe probleme.

În această parte a dreptului internațional privat, mai mult ca în altele, textele de lege, când nu lipsesc cu totul, sînt puțin numeroase, iar unele din principiile de bază rămîn încă obiect de controversă¹⁾.

Spețele pun în joc interese mari îngreunînd alegerea între pozițiile teoretice corespunzătoare.

Variatatea principiilor care se propun, mulțimea problemelor teoretice și practice de care se lovește cercetătorul, ca și interesul pe care-l prezintă pentru economia unei țări contractele de comerț exterior fac, astăzi, din studiul obligațiunilor contractuale una din materiile cele mai importante, din punct de vedere practic, și cele mai interesante, din punct de vedere teoretic.

1) Nici un text nu reglementa conflictele de legi privind fondul contractelor, nici în codul civil francez de la 1804, nici în codurile care l-au imitat. Dimpotrivă, codul civil german și celelalte coduri apărute în sec. XX, conțin un număr din ce în ce mai mare de texte de drept internațional privat privind contractele. Codul civil italian, din 1939-1942, are un articol (art. 15 din legea introductivă) care dă indicațiuni privind rezolvarea conflictelor de legi în această materie.

Codul Bustamante din 1928, are, de asemenea, un număr de articole consacrate contractelor și obligațiunilor în dreptul internațional privat. Sinteza practicii tribunalelor din SUA, elaborată de „Institutul american de drept” și publicată sub titlul de *Restatement on the law of conflict of laws* (tradus în limba franceză de P. Wigny și W. J. Brockelbank: *Exposé du droit international privé américain présent en forme de code par l'American Law Institute* Sirey, Paris, 1937), cuprinde un număr de 65 de articole privind aceeași materie.

În țările socialiste, rezolvarea conflictelor de legi în materia care ne interesează este de regulă reglementată în noile coduri sau legi de drept internațional privat. Astfel, art. 7 cod. proc. civ. R.S.F.S.R. sau legea cehoslovacă de drept internațional privat din 11 martie 1948.

Totuși, materia obligațiunilor contractuale în dreptul internațional privat a fost foarte puțin studiată pînă în primele decenii ale sec. XX ²⁾.

În schimb, astăzi, problemele în legătură cu această materie intră din ce în ce mai mult în preocupările juriștilor și ale legiuitorilor, ocupînd un loc, relativ, mult mai important ca la începutul sec. XIX.

Această situație e rezultatul unor cauze complexe.

În primul rînd, frecvența raporturilor de comerț exterior a crescut treptat pe măsura dezvoltării forțelor de producție în lume, ajungînd să ia proporții nemaîntîlnite pînă acum. Această importanță deosebită a raporturilor de comerț exterior se oglindește, cu oarecare întîrziere, în starea științei dreptului internațional privat și a textelor de drept internațional privat.

Condițiile istorice în care a apărut și s-a dezvoltat dreptul internațional privat explică, de asemenea, numărul mic de reguli privind contractele în codurile burgheze. Raporturile de drept internațional privat pun cu totul alte probleme decît raporturile de drept civil intern. În cele dintîi, interesele statului sînt angajate în o mare măsură, mai ales atunci cînd comerțul exterior constituie un monopol de stat. Ori, la începutul secolului XIX, cînd s-a deschis marea perioadă de codificare, pe de o parte comerțul exterior capitalist nu luase dezvoltarea de azi, iar pe de altă parte redactorii codurilor, mai ales aceia ai codului civil francez, nu se găseau în fața unei practici anterioare, care să indice legiuitorului sensul și direcția în care trebuie legiferat.

Desigur, existase și înainte principii de drept internațional privat și se produsese conflicte de legi în materie contractuală, din moment ce dreptul internațional privat își făcuse apariția încă din sec. XII-XIV. Dar, pînă la constituirea de state naționale în Europa, dreptul internațional privat apăruse și se dezvoltase ca un drept interregional (interprovincial). Așa se întîmplase în Italia sau în Franța. Schimburile de la stat la stat erau rare, sau se făceau în condițiuni care excludeau posibilitatea apariției unui drept internațional privat propriu-zis, cum era, de exemplu, cazul comerțului Venetiei cu Levantul sau al Franței cu Turcia, începînd din timpul lui Francisc I. În schimb, co-

2) O analiză atentă a literaturii universale de drept internațional privat arată că de puțin a atras materia contractelor atenția cercetătorilor în trecut. Conflictele de legi în acest domeniu au fost tratate chiar de primii autori de drept internațional privat (postglosatorii), dar pînă la Dumoulin (sec. XVI) s-au dat numai soluții de speță, fără să se fi alcătuit o teorie unitară. Contractele ocuroau, în operele lor, alături de celelalte materii, un loc puțin important; postglosatorii și-au exercitat știința asupra unor chestiuni care erau, fără îndoială, mult mai actuale în acea epocă și anume succesiunile și donațiunile. În sec. XIX și la începutul sec. XX, manualele sau tratatele de drept internațional privat se ocupă, tot mai pe larg, de conflictele de legi în materie contractuală, fără însă ca literatura juridică a problemei să devină prea bogată. Tratatul practic de drept internațional privat al lui Pillet, publicat în 1923-1924, fructul a douăzeci de ani de cercetări, expunea materia obligațiunilor contractuale în 174 din totalul de 1749 de pagini, adică 100/100, deși este vorba de un *Traité pratique* care se adresează, în special, practicienilor dreptului, avocați, judecători. Aceeași proporție (74 din 702 pagini) o găsim într-un manual mai nou, *Dreptul Internațional Privat* (Oxford University Press, 1945) tradus în limba rusă la Moscova, 1948. Situația se îmbunătățește după primul război mondial, cînd probleme noi au fost incluse în manuale și în tratate și cînd încep să apară, în număr mai mare, monografiile, teze de doctorat și cursuri speciale consacrate acestei materii.

merțul dintre diferitele regiuni ale aceluiași stat, ca Franța, Italia devenise la un moment dat, intens, fără ca aceste regiuni să fie supuse unui sistem de drept național unificat, de unde existența unor conflicte de drept interregional și în materie contractuală, ca și în alte materii de drept.

Cînd a venit momentul să se legifereze conflictele de legi cu țările străine, s-a observat că natura lor e diferită de aceea a conflictelor interregionale, și că interesele care stau la baza reglementării lor sînt altele.

Pe lîngă lipsa unei practici anterioare de rezolvare a conflictelor de legi în materie contractuală susceptibilă de a fi folosită și luată drept călăuză, o altă împrejurare a venit să influențeze elaborarea de către redactorii vechilor coduri, a unor reguli conflictuale cu privire la contracte. În împrejurările mereu schimbătoare ale relațiilor internaționale, nu se puteau face previziuni de lungă durată, așa cum ar fi cerut structura unui cod elaborat în interesul clasei dominante. Dacă redactorii codului francez ar fi avut la îndemînă o bogată practică judecătorească discutată și bine analizată (e știut că o muncă bună de codificare se pregătește printr-o intensă muncă doctrinală), ei ar fi putut insera în cod reguli de drept internațional privat privitoare la contracte. În lipsa acestor precedente, autorii codului francez, care nu înțelegeau să adopte în general o atitudine de creatori novatori cu orice preț față de trecut, au renunțat la încercarea de a enunța, ei, pentru prima oară, noi reguli referitoare la contracte. Și aceeași a fost situația la noi, în momentul adoptării codului francez la nevoile încă rudimentare ale capitalismului născînd din Principatele recent unite într-un singur stat.

Interesul crescînd pe care literatura juridică îl acordă astăzi chestiunilor în legătură cu contractele, cît și numărul, relativ, mai mare de texte legislative care, în sistemele juridice burgheze, privesc materia contractelor, reflectă, cu o sensibilă întîrziere, dezvoltarea uriașă a raporturilor de comerț internațional, frecvența contractelor și importanța pe care o prezintă pentru economia unei țări moderne comerțul exterior.

Pentru a înțelege însă just acest proces de oglindire a materiei noastre în legislație și în literatura juridică, trebuie să constatăm că, deși frecvente, raporturile juridice născute din contracte nu dau naștere la atît de numeroase conflicte de legi, pe cît s-ar crede. Aceasta era deja situația în dreptul burghez, deoarece autori ca: Pillet și Niboyet în *Manuel de droit international privé* (Rec. Sirey, Paris, 1924), justifică tratarea redusă a materiei contractelor declarînd (p. 523): „Le droit des contrats est heureusement une des branches où les conflits sont moins fréquents, en raison du grand fond commun du droit romain qui a alimenté beaucoup de législations. Cette circonstance rend plus tolérable la difficulté que l'on éprouverait sans cela à résoudre les conflits...” — Volumul litigiilor care ridică probleme conflictuale în materie de contracte va fi, prin forța lucrurilor, și mai redus în sistemele socialiste din cauza principiilor generale asemănătoare care stau la baza sistemelor lor de drept.

De aceea o lucrare ca cea editată de Camera de Comerț a R.P.R., sub titlul *Arbitrajul în comerțul exterior*, București, 1955, va constata: „În ceea ce privește litigiile ce se nasc între organizațiile de stat pentru

comerțul exterior din țările lagărului democrat, trebuie relevat faptul că ele sînt puțin numeroase, pentru că între aceste țări relațiile de comerț exterior, au fost astfel reglementate, încît au fost înlăturate multe din cauzele care puteau să dea naștere la litigii“.

Din această situație, nu se poate însă deduce o diminare a interesului pe care l-ar prezenta cunoașterea și studiul aprofundat al principiilor reguli care guvernează conflictele de legi în materie contractuală. Dimpotrivă, acest studiu se impune astăzi cu necesitate, deoarece în dreptul internațional privat contemporan raporturile juridice derivînd din contracte, în comparație cu raporturile juridice din dreptul de familie sau succesiune sînt, nu numai cele mai frecvente, dar cele care prezintă un interes practic imediat cu mult superior față de cele din urmă.

Pe cînd probleme referitoare la starea și capacitatea persoanei, la dreptul de familie sau succesiune, se ivesc sporadic în practica dreptului internațional privat român, acele referitoare la obligațiunile din contracte sînt curente.

În adevăr, litigiile din materia contractelor sînt cele care se pun astăzi în fața organelor romîne competente. Pe cînd Comisia de Arbitraj pentru comerțul exterior de la București, care a fost înființată în 26 noiembrie 1953, începînd să funcționeze efectiv ceva mai tîrziu, a arbitrat un anumit număr de spețe privind obligațiunile izvorînd din contracte, în schimb, nu cunoaștem, în aceeași perioadă, nici o speță de drept internațional privat privind toate celelalte materii, care să fi fost dedusă în fața vreunei instanțe.

Pe de altă parte, dintre raporturile care intră în sfera dreptului internațional privat, cele mai numeroase și cele mai importante din punct de vedere general-economic, fiindcă se leagă de comerțul nostru exterior, sînt raporturile de obligațiuni izvorîte din contracte.

Volumul raporturilor juridice derivînd din contractele de comerț exterior este deja foarte mare în practica întreprinderilor noastre de stat pentru comerțul exterior, pe cînd, în același timp, raporturile juridice de drept internațional privat din materia succesiunilor familiei etc., (fără să fie vorba de litigii), sînt, netăgăduit, cu mult mai puține.

În alte perioade, mai ales înainte de primul război mondial, spețele care apăreau cel mai des în practica tribunalelor romîne burgheze, erau cele din materia familiei, a succesiunii sau a procedurii.

Întreprinderile de Stat pentru comerțul exterior intră în raporturi de drept civil cu organizațiuni economice, societăți sau comercianți din statele străine.

Raporturile juridice din sfera comerțului exterior sînt raporturi de obligațiuni care se nasc din contractele încheiate.

Regulile de drept internațional privat privind contractele se aplică și e necesar să fie cunoscute, chiar în afară de orice litigiu, cu ocazia încheierii contractelor de comerț exterior. În acest caz, cunoașterea regulilor dreptului internațional privat ajută juristului în elaborarea clauzelor contractelor, în așa fel, încît să se evite, pe cît este cu putință, conflictele. Dreptul internațional privat român urmărește ca, pe baza cunoașterii cît mai amănunțite și precise a regulilor romîne și străine de drept internațional privat în materia contractelor, cît și a practicii încheierii con-

tractelor de comerț exterior, să reducă în cea mai mare măsură cu putință litigiile izvorind din raporturile de comerț exterior.

Iată, deci, de ce credem că materia pe care o abordăm prezintă un interes atât practic cât și teoretic.

Studiul nostru are un obiectiv limitat. După ce vom examina stadiul în care se găsește problema în legislația și literatura română a dreptului internațional privat, vom încerca să desprindem noțiunile care stau la baza elaborării regulilor de rezolvare a conflictelor de legi în materia contractelor. Vom desprinde regula centrală a sistemului român și vom fundamenta prioritatea ei față de celelalte reguli. În cele din urmă vom semnaliza deosebirile pe care le prezintă din punct de vedere teoretic, sistemul român, față de sistemul sovietic, bazat pe art. 7 din Codul de procedură civilă R. S. F. S. R., și față de sistemul burghez al autonomiei de voință.

În absența unor texte de lege care să reglementeze materia și a unei practici arbitrale mai cuprinzătoare, pe care să ne putem baza în construirea unui sistem, putem sesiza urgența sarcinii de a încerca o punere la punct a principiilor rezolvării conflictelor de legi privind contractele. Rolul științei dreptului internațional privat rămâne în această privință, deosebit de mare.

Departate de a avea pretenția să spunem ultimul cuvânt, vom încerca numai să vedem cum trebuie puși termenii problemei. Într-o materie ca a noastră, numai un șir lung de studii, sprijinite pe o largă practică arbitrală (care în prezent oferă un număr de spețe și soluții cu totul insuficiente pentru a servi la fundamentarea unui sistem de drept internațional privat în materia contractelor) ar putea ajunge la o soluție așa-zis „definitivă”, care în realitate, ar fi mereu susceptibilă de îmbunătățiri.

Este necesar însă ca această practică să fie călăuzită de elaborările succesive ale literaturii juridice în această materie, pentru ca ea să găsească, totdeauna, cele mai bune soluții.

Practica viitoare a comerțului exterior (înțelegând prin ea munca de elaborare a tratatelor, convențiilor și acordurilor, încheierea contractelor de comerț exterior și judecarea spețelor de organele judecătorești sau de Comisia de Arbitraj pentru comerț exterior) va aduce date noi cercetătorilor în această materie. Multe din soluțiile care azi par deplin stabilite vor putea fi, foarte bine, depășite în urma ivirii a noi elemente de natură a modifica situațiunea actuală a regulilor de drept pozitiv. Acesta este însă specificul dreptului internațional privat, care e unul din domeniile în care opiniile se schimbă cu cea mai deconcertantă rapiditate.

Studiul nostru, chiar dacă se face în condiții grele, trebuie totuși să fie încercat din cauza utilității sale incontestabile³⁾. Nu se poate trage

3) Stadiul în care se găsește practica noastră a comerțului exterior e următoarea:

Întreprinderile de stat pentru comerț exterior nu înserează în contracte clauze prin care să facă alegerea sistemului de drept aplicabil contractului. Contractele elaborate de întreprinderile române de comerț exterior nu conțin decît clauze de alegere a comisiei de arbitraj care va avea să judece eventualul litigiu.

Un ordin al Ministerului Comerțului Exterior permite întreprinderilor de stat pentru comerț exterior să contracteze folosind contractele propuse de unele din întreprinderile străine cu care au raporturi de comerț. Dintre aceste contracte

un argument dintr-o serie de împrejurări de ordin obiectiv spre a se demonstra inutilitatea cercetării științifice. Am putea spune că e cu atât mai necesar ca acest studiu să se facă, cu cât e mai mare lipsa de texte legale și literatură juridică. Nu s-ar putea invoca faptul dezvoltării comerțului nostru exterior, chiar în absența unei cunoașteri clare și precise a regulilor de drept internațional privat, pentru a conchide inutilitatea efortului. Tocmai fiindcă astăzi comerțul exterior e monopol de stat, e necesar ca el să se facă în condiții optime din punctul de vedere al cunoașterii regulilor de drept internațional privat și al folosirii lor în interesul evitării sau rezolvării echitabile a conflictelor de legi care ar izbucni între părți.

Dacă comerțul nostru exterior se dezvoltă și în prezent, în situația în care nu există o împedecă cunoaștere a regulilor de drept internațional privat în materia contractelor, aceasta nu înseamnă că ele nu sînt cerute, că nu se simte lipsa elaborării lor sistematice.

Comerțul nostru exterior e în plină dezvoltare. Conflictetele de legi vor deveni mai dese și apelul la principiile de rezolvare a conflictelor de legi în materie contractuală va fi tot mai frecvent.

Evident, practica de încheiere a contractelor de comerț exterior nu poate aștepta pînă ce literatura juridică va elabora un sistem de rezolvare a conflictelor în materia care ne interesează și în felul acesta, pornește la lucru în mod empiric, evitînd să se pronunțe, în general, pentru o clauză oarecare de drept internațional privat, făcînd, mai adesea, numai alegerea comisiei de arbitraj care e însărcinată cu judecarea eventualului litigiu.

Dar, cu cît munca de elaborare e îndeplinită mai devreme, cu atât mai efectiv e ajutorul dat practicii dreptului internațional privat.

II

STADIUL ÎN CARE SE GĂSEȘTE PROBLEMA ÎN LEGISLAȚIA ȘI LITERATURA JURIDICĂ ROMÂNĂ

Sistemul de rezolvare a conflictelor de legi în materia contractelor, aplicat în dreptul român burghez, era sistemul autonomiei de voință.

În noile condiții sociale și economice acest sistem nu-și mai poate găsi aplicarea. A vorbi de autonomia de voință a întreprinderilor de stat pentru comerțul exterior și a căuta să se rezolve problemele pe care le ridică activitatea acestor întreprinderi, recurgîndu-se la ceea ce

străine, contractele propuse de Asociația Comerțanților de Cereale din Londra (London Corn Trade Association) și de Asociația Exportatorilor de Bumbac din Alexandria (Alexandria Cotton Exporters Association) sînt singurele care cuprind clauze prin care se face alegerea sistemului juridic aplicabil contractului (a se vedea infra p. 14).

Contracte străine cu o foarte largă circulație internațională, nu au clauză de alegere a sistemului juridic aplicabil contractului. Între acestea putem indica: formulaiul de contract adoptat de Federația comerțului de cherestea din Regatul Unit, Asociația exportatorilor de lemn din Finlanda (1933) și toate formularele de contracte redactate în Secțiunea de formulare de contracte (Contract Form Section) a publicației The Finnish Timber and Paper Calendar, 1954-1955, 9-th ed., The Finnish Paper and Timber Journal Publishing Company, Helsinki, Finland. În schimb cele mai multe au clauze de alegere a arbitrajului: cum, spre exemplu, contractul „FAS FORM” (adopted by the Netherlands Softwood Association, The Swedish Wood Exporters Association and the Finnish Sawmill Owners Association). Iată clauza: „a) arbitration to be held by one or three arbiters who in accordance with the principles of justice and equity shall give an award that is final and binding”.

dreptul burghez numea autonomie de voință, înseamnă a face imposibilă o adevărată rezolvare juridică a acestor probleme.

Pentru dreptul internațional privat sovietic pentru care ar trebui să fie valabilă aceeași observație, s-ar părea că este contrazisă de părerea prof. Lunț (*Manual de Drept Internațional Privat*, Moscova, 1949, traducere dactilografiată I.S.R.S. cap. XI, p. 267), care, vorbind de dreptul internațional privat în materia contractelor spune că „autonomia voinței” în alegerea legii și a jurisdicției este recunoscută în mod neîndoiește în U.R.S.S. în privința actelor de comerț exterior, în măsura în care, prin alegerea legii străine, nu se încalcă vreuna din normele restrictive ale dreptului sovietic.

În text însă „autonomia de voință” e pusă de autor între semnele citării. Dreptul internațional privat sovietic recunoaște numai în anumite limite dreptul întreprinderilor sovietice de a face alegerea sistemului juridic care să reglementeze contractele încheiate de ele.

Credem, deci, că prof. Lunț se referă numai la ceea ce formal ar putea fi reținut din autonomia de voință și anume o oarecare posibilitate de opțiune în privința legii aplicabile contractelor de comerț exterior. Noțiunea de autonomie de voință pusă de dreptul burghez la baza sistemului său conflictual e legată însă de un anumit regim social și politic, de o anumită concepție. Limitele lucrării noastre nu permit să examinăm, sub acest raport, teoria autonomiei de voință, însă credem că nu se poate vorbi despre o aplicare propriu-zisă a acestei noțiuni la activitatea întreprinderilor noastre de comerț exterior sau la a acelora din U.R.S.S.

În dreptul civil al R.P.R., se aplică încă un număr de norme de drept internațional privat, în formularea pe care le-a dat-o codul civil din 1864. Dintre acestea, cele mai importante, conținând principii generale, se găsesc în art. 2 codul civil. Cele 3 aliniate ale acestui articol se referă respectiv la materia persoanelor, a bunurilor și la forma actelor juridice (înscrisul probatoriu). Nu avem nici un text care să reglementeze conflictele de legi în materia contractelor de comerț exterior, așa cum există, de pildă, în dreptul internațional privat sovietic, art. 7 din cod. proc. civ. R.S.F.S.R.

Unele indicațiuni foarte prețioase privind rezolvarea conflictelor de legi în materie contractuală le găsim în literatura juridică română. În cartea recent apărută a prof. T. R. Popescu, *Probleme juridice în relațiile comerciale internaționale* se tratează problema care ne interesează în paragraful 2 al secțiunii 3, intitulat „probleme conflictuale privitoare la conținutul contractelor de comerț exterior”. În paragraful la care ne-am referit se arată că:

1. Dreptul internațional privat român consacră regula *locus regit actum* în ceea ce privește forma actelor.

2. În ceea ce privește fondul contractelor de comerț exterior, instanțele judecătorești sau comisia de arbitraj pentru comerțul exterior, vor aplica principiile generale în această materie, care sînt aplicarea legii aleasă de părți sau legea locului de contractare.

Lucrarea *Arbitrajul în Comerțul Exterior*, editată de Camera de Comerț a R.P.R. nu studiază conflictele de legi privind contractele în dreptul nostru, dar dă cîteva scurte indicațiuni (p. 6):

„Legea aplicabilă se poate foarte bine să fie legea locului unde s-a încheiat contractul (*lex loci contractus*), legea locului unde se va executa (*lex loci executionis*), ori o altă lege pe care părțile ar indica-o”.

Și de asemenea (p. 7): „În țările lagărului democrat se face întotdeauna aplicarea legii străine ori de câte ori acest lucru s-a convenit sau rezultă din dreptul conflictual național al țării pe teritoriul căreia se află instanța de judecată”.

Reținem că literatura noastră juridică actuală e de părere că în sistemul de rezolvare a conflictelor de legi privind contractele se admite ca o întreprindere de stat pentru comerțul exterior să aleagă legea aplicabilă contractului. Nu rezultă însă izvorul și fundamentarea acestor indicații. Iar regulile enunțate mai sus trebuie elaborate într-un sistem.

III

SISTEMUL DE REZOLVARE A CONFLICTELOR DE LEGI ÎN MATERIE CONTRACTUALĂ ÎN DREPTUL INTERNAȚIONAL PRIVAT ROMÂN

Față de situația mai sus învedereată, încercarea de a fundamenta sistemul român de rezolvare a conflictelor de legi în materie contractuală ni se pare de o necesitate evidentă.

1. Sistemul de rezolvare a conflictelor de legi în materie contractuală comportă în primul rând, ca o chestiune preliminară, determinarea modului în care principalele reguli ale sistemului nostru juridic se impun în raporturile de drept internațional privat.

Contractele noastre de comerț exterior, chiar în cazul în care sînt supuse dreptului străin, vor trebui să respecte anumite reguli fundamentale ale sistemului nostru juridic, care exprimă interesele clasei dominante în stat.

Aceste reguli pot fi imperative, prohibitive sau simplu dispozitive. Toate aceste reguli, care exprimă interesele fundamentale ale clasei dominante în stat și care înlătură aplicarea normelor contrarii dintr-o legislație străină normal competentă să se aplice unui raport juridic în virtutea regulilor noastre de drept internațional privat, preferăm să le numim, pentru motivele pe care le vom indica imediat, reguli de ordine publică în dreptul internațional privat. Pentru noi, noțiunea de regulă de ordine publică în dreptul internațional privat reprezintă acea regulă din sistemul nostru juridic care se impune în raporturile de drept internațional privat, din cauza importanței ei, înlăturînd regula străină care ar fi normal competentă să se aplice în virtutea, chiar, a regulilor noastre de drept internațional privat. Desigur că terminologia de ordine publică e foarte discutată. Termenul exact ar fi „regulă care se impune în dreptul internațional privat”. Dar nici un alt termen n-ajunge să exprime suficient de precis și simplu, în același timp, ideea, așa că putem să rămînem la expresia consacrată și tradițională, cu condiția să ne dăm seama că este vorba de o terminologie convențională, care nu exprimă decît imperfect fondul gîndirii noastre și să avem, totodată, perfect fixat conținutul noțiunii la care se referă termenul. În același timp păstrarea acestei terminologii se face independent de orice implicație cu consecințele pe care instanțele și autorii burghezi le-au dedus, în sistemul lor de drept, din

noțiunea de ordine publică internațională și din cea de ordine publică internă. Inconveniențele schimbării terminologiei adoptate de noi rezultă din încercarea de a denumi „normă imperativă” ceea ce noi numim „regulă de ordine publică în dreptul internațional privat”.

În sistemul nostru de drept internațional privat nu orice regulă de drept imperativă sau prohibitivă se impune raporturilor de drept internațional privat, în timp ce simple reguli dispozitive pot avea un astfel de rol. Din această cauză, numai înțelegând prin „regulă imperativă” o regulă care, indiferent că e imperativă, prohibitivă sau simplu dispozitivă, se impune în raporturile de drept internațional privat, putem accepta termenul. Dar aceasta înseamnă a crea o terminologie amfibologică, ceea ce nu constituie o metodă recomandabilă și terminologia adoptată de noi prezintă tocmai avantajul de a evita o astfel de amfibologie.

Dacă nu s-ar admite concluzia la care ne-am oprit mai sus, atunci, în primul rând, reguli foarte importante, dispozitive și care, tocmai din cauza acestei importanțe ar trebui să înlăture aplicarea legii străine normal competente, nu ar putea avea acest efect. Ori, e vădit că unele din regulile fundamentale ale sistemului nostru juridic sînt simplu dispozitive.

Pe de altă parte, multe reguli imperative sau prohibitive, în dreptul intern, nu se impun în raporturile de drept internațional privat. Unele reguli imperative din codul familiei, spre exemplu, nu se impun totdeauna în raporturile de drept internațional privat.

Deci, sfera și conținutul noțiunii de regulă imperativă-prohibitivă nu e identică cu aceea a regulilor care se impun în raporturile de drept internațional privat, iar criteriul formal pe care pare a-l promova denumirea de regulă imperativă-prohibitivă, se dovedește a fi insuficient.

În al doilea rând, în lipsa unui text de lege, nu rezultă de nicăieri, în legislația noastră, că regulile imperative-prohibitive din dreptul intern se impun în raporturile de drept internațional privat, în toate cazurile. Dimpotrivă, sistemul nostru de drept internațional privat, bazat pe o largă posibilitate de opțiune în ceea ce privește legea aplicabilă contractului, exclude posibilitatea aplicării rigide și automate a regulilor imperative-prohibitive a dreptului nostru intern, atunci cînd părțile au făcut alegerea legii străine. Se impun raporturilor de drept internațional privat, numai acele reguli foarte importante, care exprimă interesele fundamentale ale clasei dominante în stat, indiferent că sînt imperative, prohibitive sau simplu dispozitive.

Credem, în concluzie, că nu s-ar putea utiliza termenul de regulă imperativă-prohibitivă decît în sensul de regulă care, se impune în raporturile dreptului internațional privat, înlăturînd regula străină normal competentă. Dar, în acest caz, ar trebui să fie denumită regulă imperativă-prohibitivă în dreptul internațional privat. Dacă nu se folosește formularea aceasta, termenul poate crea confuzii. Este preferabil să utilizăm o terminologie bazată pe un criteriu de fond și anume importanța regulilor în materie. Este cerința pe care o indeplinește terminologia consacrată de multă vreme și care adoptă ca criteriu material noțiunea de ordine publică în dreptul internațional privat.

Într-o materie ca a noastră, unde conlucrăm cu organizațiuni străine, întrebuintarea unei formule cu o largă circulație internațională ca aceea

de ordine publică în dreptul internațional privat, terminologie cunoscută de întreaga lume a specialiștilor, nu poate fi considerată ca o greșală.

De altfel, tratatele care cuprind clauzele de drept internațional privat, încheiate de R. P. R., se referă, ori de câte ori este cazul, la noțiunea de ordine publică.

Noțiunea și termenul de ordine publică sînt cunoscute de dreptul internațional privat român. Termenul e folosit de art. 375 din Codul de procedură civilă:

„Hotărârile judecătorești date în țări străine nu se vor putea executa în R. P. R. decît după ce tribunalul popular în a cărui circumscripție vor avea a se executa, va încuviința printr-o sentință investirea cu titlu executor în urma citării părților”.

„Această cerere nu se va putea încuviința decît dacă aceste hotărîri sînt date de tribunalele competente... dacă nu se calcă legile de ordine publică ale R. P. R.”

Noțiunea de ordine publică se găsește în tratatul de comerț și navigație încheiat între U. R. S. S. și R. P. R. la 20 februarie 1947⁴⁾. Art. 14 se referă la aceasta: „Părțile contractante se obligă să ducă la îndeplinire hotărârile arbitrale date în litigiile care s-ar putea naște din tranzacțiile comerciale încheiate între cetățeni etc.

„Executarea hotărîrilor arbitrale, date în conformitate cu dispozițiile de mai sus, poate fi refuzată numai în următoarele cazuri: „... .

„c) dacă hotărîrea de arbitraj este contrară ordinii publice a țării unde urmează să se execute”.

2. În fine, trebuie să ne referim, la faptul general admis, în condițiile coexistenței pașnice, a dezvoltării paralele a mai multor sisteme juridice diferite, între care pot exista uneori importante deosebiri. Acest lucru are o importanță primordială pentru elaborarea unui sistem de drept internațional privat în materia noastră.

Comerțul exterior e unul din mijloacele cele mai puternice pentru menținerea și întărirea legăturilor de prietenie cu alte popoare și pentru păstrarea păcii. Plecînd de la ideea că există în prezentă două sisteme juridice și că, în cazul încheierii unui contract de comerț exterior, acestea ar fi în mod egal îndreptățite să reglementeze raportul juridic intervenit între întreprinderile de comerț exterior, din care numai unul se poate aplica efectiv. Și de asemenea, de la ideea, care decurge din aceeași premiză că, în negocierile cu o persoană străină, trebuie să avem în vedere cazul în care aceasta nu consimte ca raportul juridic pe care a se forma, să fie reglementat de dreptul român, ci dorește să fie supus dreptului său străin. În ambele aceste ipoteze trebuie să prevedem și posibilitatea pentru părțile contractului de drept internațional privat de a alege dreptul străin, indiferent unde s-ar fi încheiat contractul.

În încercarea de a găsi liniile principale ale sistemului român, trebuie să distingem, fiindcă au o reglementare diferită, forma contractelor de comerț exterior (contractul privit ca *instrumentum*), de condițiile de fond ale contractului (contractul privit ca *negotium*, ca operație juridică).

În ceea ce privește forma contractelor de comerț exterior, proble-

4) T. R. Popescu, *Probleme juridice*, p. 256.

mele referitoare la ea nu prezintă dificultăți. Sistemul este fixat în liniile lui mari de art. 2, aliniatul 3, al codului civil român și nu vom insista mai mult asupra acestei materii.

Cum am arătat mai sus, în dreptul internațional privat român, nu există un text de lege care să reglementeze conflictele de legi în materia contractelor privite ca *negotia*. În această situație, urmează să examinăm atât tratatele, convențiile și acordurile internaționale pe care le încheie țara noastră, cât și practica în materie de încheiere a contractelor de comerț exterior, pentru a desprinde unele concluzii asupra materiei pe care o studiem.

Contractele de comerț exterior încheiate de întreprinderile comerciale cu persoane străine, sunt reglementate, în afară de legi și de dispoziții cuprinse în tratate, convenții și acorduri cu țările străine. Toate aceste acte normative ale comerțului exterior constituie un cadru juridic în care se dezvoltă relațiile contractuale cu statele străine.

Printre cele mai importante tratate comerciale, sînt tratatele de comerț și navigație. Ele cuprind dispoziții generale cu privire la chestiuni care interesează schimburile comerciale dintre țări, cum ar fi: regimul schimbului de mărfuri, situația juridică a unei persoane fizice sau juridice a unei țări pe teritoriul celeilalte, transportul maritim și fluvial, organizarea și funcționarea oficiilor consulare, statutul juridic al reprezentanțelor comerciale (agenții) și dispoziții prin care se recunoaște monopolul de stat al comerțului exterior.

Republica Populară Română a încheiat tratate de acest fel cu Bulgaria, Albania, Anglia, Norvegia, Suedia și alte țări; cu U. R. S. S. la 20 februarie 1947 ⁵⁾.

Deocamdată, în ele nu găsim dispoziții interesînd materia noastră.

În afară de tratatele de comerț și navigație, comerțul nostru exterior este reglementat și de „Convenții internaționale privitoare la traficul feroviar de mărfuri”.

Asemenea convenții s-au încheiat între statele de democrație populară între anii 1945-1949. În 1950 s-a încheiat o convenție unică intitulată: „Convenție pentru transportul pe căile ferate în traficul internațional direct (S. M. G. S.), care a intrat în vigoare la 1 noiembrie 1951 și a înlocuit convenția de la Berna între țările lagărului socialist.

Convenția a fost modificată la 31 iulie 1953. Au participat la ea și China, Coreea, Mongolia. A fost denumită „Convenție privind traficul internațional de mărfuri” și a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1954. Ea stabilește principii generale uniforme în materia transporturilor, dar nimic referitor la conflictele de legi în materie contractuală.

Cît privește transporturile dintre țara noastră și țările capitaliste europene, ele sînt reglementate prin „Convenția internațională privind transportul mărfurilor pe căile ferate” (C.I.M.), revizuită în 1932 la Berna, noul text intrînd în vigoare în 1935. Nu are dispoziții relative la materia care ne interesează ⁶⁾.

Convențiile internaționale denumite „Acorduri cu privire la schimbul de mărfuri și plăți” se referă la numeroase chestiuni, între care vo-

5) T. R. Popescu, *Probleme juridice*, p. 68.

6) *Idem*, p. 75.

lumul schimburilor, intervalul de timp înăuntrul căruia urmează să se efectueze lucrările, modalitatea de calcul al prețului, modul în care se va controla executarea acordurilor, modul de decontare și plăți, cuprinzând dispoziții care determină în linii generale unele elemente ale contractului de comerț exterior.

Ele prevăd că organizațiile de stat pentru comerțul exterior sînt obligate să încheie contracte prin care să concretizeze obligațiunile lor.

Mai aproape de materia noastră sînt condițiile generale de livrare denumite „Acorduri privitoare la condițiile generale de livrare“.

Prin condițiile generale de livrare se tinde spre uniformizarea condițiilor de livrare de mărfuri între state. Avem astfel de acorduri cu țările de democrație populară și cu cele capitaliste. Găsim în ele reguli generale reglementînd raporturile juridice între vînzător și cumpărător.

În condițiile generale de livrare de mărfuri între statele de democrație populară sînt cuprinse reguli relative la o procedură cu caracter nelitigios (reclamații) și la una cu caracter litigios, între organizațiile economice⁷⁾.

Iată, cu titlu de exemplu, dispozițiile din Acordul cu Cehoslovacia pe anul 1953⁸⁾:

„Toate litigiile putînd decurge din contracte sau în legătură cu acestea sînt supuse rezolvării pe cale de arbitraj, cu excluderea competenței de jurisdicție obișnuită, în acest caz:

a) dacă partea pîrîtă în litigiu va fi organizație romînă, arbitrajul va avea loc la București, la Comisia de arbitraj de pe lîngă Camera de Comerț Exterior a R.P.R., conform regulamentului de arbitraj al acestei comisii.

b) dacă partea pîrîtă în litigiu va fi o organizație cehoslovacă, arbitrajul va avea loc la Praga, la curtea de arbitraj a Camerei de Comerț Exterior Cehoslovac, conform regulamentului de arbitraj al acestei comisii.

Dispoziții asemănătoare se cuprind și în celelalte „Condiții generale de livrare“ încheiate cu alte state de democrație populară⁹⁾.

Astfel fiind, între statele de democrație populară, procedura de urmat în caz de litigiu e totdeauna procedura arbitrală și instanța este aceea a țării pîrîtului, care va aplica propriul ei regulament de funcționare.

Condițiile generale de livrare fiind acorduri interguvernamentale au un caracter normativ și se impun organizațiilor economice de stat, care nu mai pot introduce în contracte clauze prin care să se prevadă judecarea litigiilor în fața unor instanțe de drept comun. Se poate alege însă, printr-o clauză din contract și o altă instanță de arbitraj decît aceea a țării pîrîtului.

De asemenea, arbitrajul este obligator numai pentru litigiile care se nasc din operațiile de comerț exterior, care fac obiectul reglementării condițiilor generale de livrare. Ele nu se referă la alte genuri de

7) *Arbitrajul în Comerțul exterior*, ed. Camerei de Comerț a R.P.R., 1955, p. 4.

8) *Idem*, p. 5.

9) „... p. 5.

litigii, cum ar fi cele izvorînd din executarea contractelor de prestare de servicii. În privința acestor contracte, la care nu se referă condițiile generale de livrare, litigiile la care, eventual ar da naștere, se vor judeca de Comisia de arbitraj numai în cazul în care se va prevedea lucrul acesta printr-o clauză contractuală. După cum vedem, „condițiile generale de livrare“ nu conțin reguli privind rezolvarea conflictelor de legi în materie contractuală.

Întreprinderile de stat pentru comerțul exterior, încheie contracte cu întreprinderi străine, folosind, fie formulare elaborate de organizațiile române, fie formulare prezentate de firmele străine.

Pînă acum, contractele elaborate de Întreprinderile de stat pentru comerțul exterior conțin clauze de arbitraj, dar nu prevăd siste-ul juridic aplicabil contractului¹⁰⁾.

Marea majoritate a contractelor formulate de întreprinderile străine nu conțin, de asemenea, clauze de alegere a legii, ci numai clauze de arbitraj. Ministerul Comerțului exterior a autorizat întreprinderile noastre să folosească la încheierea unor raporturi de comerț un anumit număr de contracte, elaborate și propuse de organizațiunile străine.

Unele din contractele folosite de organizațiunile străine (puține de altfel la număr) în raporturile cu organizațiunile noastre, conțin clauze de alegere a sistemului juridic aplicabil.

Dintre acestea, putem cita contractele propuse de Asociația comercianților de cereale din Londra (London Corn Trade Association) și de Asociația Exportatorilor de bumbac din Alexandria (Alexandria Cotton Exporters Association).

Iată clauza referitoare la materia ce ne interesează din formularul nr. 49, „Contract pentru cereale de Dunăre și Marea Neagră“ (1952), întocmit de London Corn Trade Association:

„Vinzătorul și cumpărătorul sînt de acord ca, în caz de procedură legală sau arbitraj, contractul să fie considerat ca făcut în Anglia.....“.

„Tribunalele engleze sau arbitrii numiți în Anglia... vor avea jurisdicția exclusivă asupra tuturor litigiilor care ar rezulta din acest contract. Atare litigii vor fi soluționate în conformitate cu legile Angliei, oricare ar fi domiciliul, reședința sau sediul părților din contracte“.

Contractul egiptean propus de Alexandria Cotton Exporters Association are următoarea clauză referitoare la legea aplicabilă contractului¹¹⁾.

1. „Tout contrat... à l'étranger conclu entre membres ou entre un membre et un non-membre, est de plein droit soumis aux Règlements de l'Alexandrie et ce, pour toutes questions ou différends de quelque nature que ce soit...“

2. „Tout contrat dans lequel il sera spécifié qu'il est soumis aux Règlements de l'Association, ou qui contiendra des indications dans ce sens, doit être considéré comme un contrat fait en Egypte et en conformité avec les lois égyptiennes et sera sujet en tous points à ces Rè-“

10) Contractul elaborat de Întreprinderea de Stat pentru Comerțul Exterior, Export-lemn conține numai clauză de arbitraj.

11) Statuts, Définitions et Règlements (Contrat égyptien) de l'Alexandria Cotton Exporters Association, Alexandria, Soc. de Publ. égyptiens, 1948.

glements. En conséquence de cela toute partie au présent contrat et tout intéressé à son execution sont censées avoir acceptée d'orès et déjà de se soumettre à la juridiction des tribunaux d'Égypte."

Liniiile mari ale sistemului de rezolvare a conflictelor de legi în materie contractuală, rezultă, deci, din principiile generale ale sistemului de drept român și din practica întreprinderilor de stat pentru comerțul exterior conformă, în totul, cu acestea.

La sfîrșitul acestei analize sumare a principiilor care domină materia noastră și a practicii întreprinderilor romine putem desprinde unele concluzii:

Organizațiile noastre de comerț exterior au totdeauna facultatea de a indica în contract sistemul juridic care-l reglementează.

Aceasta este regula primordială a sistemului nostru. În condițiile coexistenței pașnice, această regulă dă un impuls apreciabil schimburilor între state cu un sistem economic diferit.

Nu vom confunda însă sistemul nostru, conform căruia întreprinderile de stat pentru comerțul exterior pot să aleagă legislația căreia să-i supuie contractul, cu autonomia de voință. În paragraful următor vom încerca să arătăm deosebiriile care, după părerea noastră, le separă.

Indicarea sistemului juridic pe care părțile îl aleg să reglementeze contractul trebuie să rezulte dintr-o clauză expresă în contract. Intenția de a supune contractul unei legislații sau alteia, nu poate rezulta din analiza unor elemente cuprinse în însuși contractul sau din împrejurările în care s-a săvîrșit contractul. O soluție a arbitrajului de stat pentru comerțul exterior, care s-ar sprijini pe intenția părților rezultînd din unele elemente ale contractului sau exterioare contractului, pentru a deduce că ele au înțeles să supună contractul unei instanțe sau anume comisii de arbitraj, ar fi din punct de vedere teoretic, o soluție greșită.

Facultatea recunoscută întreprinderilor de stat pentru comerțul exterior de a alege sistemul juridic căruia să-i supuie contractul are numai un scop utilitar și anume acela de a favoriza dezvoltarea comerțului nostru exterior, creînd posibilități de colaborare cu întreprinderi străine care, pentru un motiv sau altul, doresc să supuie contractul propriului lor sistem juridic. În condițiile specifice ale relațiilor comerciale internaționale actuale, sistemul acesta, care oferă posibilitate de opțiune în privința legii aplicabile contractului, indiferent de locul încheierii, e sistemul cel mai suplu și mai acceptabil.

El este aplicat de întreprinderile de stat pentru comerțul exterior în practica lor.

E foarte posibil, și aceasta va depinde de multe lucruri, în primul rînd de împrejurările viitoare ale dezvoltării comerțului internațional, de rezultatele practicii întreprinderilor de stat pentru comerțul exterior etc., ca viitorul cod civil sau viitoarea lege de drept internațional privat, să fixeze liniile mari ale conexiunii contractelor de comerț exterior cu un sistem juridic, adică să indice precis cînd un contract de comerț exterior va fi reglementat de legea romînă și cînd de legea străină și de care anume.

Dar e tot așa de posibil ca, din motivele arătate de noi mai sus, să rezerve un loc oarecare facultății de alegere a sistemului juridic

pentru a da posibilitate întreprinderilor noastre de comerț exterior să încheie tranzacții cu întreprinderile din țările străine care, eventual, ar stăruia să se aplice contractului legea străină, chiar în cazul în care locul de încheiere e în țara noastră.

O dovadă a tăriei cu care se impun considerațiile de acest ordin în materia noastră, o constituie art. 7 din Codul de procedură civilă R.S.F.S.R. Acest articol proclamă în mod imperativ legea locului de contractare, ca singura lege aplicabilă¹²⁾. Ulterior apariției art. 7, acest sistem a fost modificat. Astăzi articolul sus citat nu mai reprezintă întregul sistem sovietic de rezolvare a conflictelor de legi în materie contractuală. Modificarea sistemului mai rigid al art. 7, în sensul unei mai mari suplețe, arată necesitatea de a ține seama în materie de comerț exterior și de elementul străin, și de aceea după o experiență mai lungă sistemul inițial al art. 7 cod. proc. civ. R.S.F.S.R. a fost modificat.

Prof. Lunț arată, făcând bilanțul unei evoluții posterioare apariției art. 7 cod. proc. civ. (*op. cit.*, cap. XI, p. 267), că în mod neîndoielnic întreprinderile de stat pentru comerțul exterior pot alege, chiar atunci când încheie contractele în U.R.S.S., o altă lege căreia să-i supuiască contractul. Iar în altă parte (*op. cit.*, cap. XI, p. 274), ne spune că comisia de arbitraj de la Moscova se conduce după voința manifestată în contract a părților cu privire la legea ce urmează a fi aplicată și pune în paranteză *lex voluntatis*, pentru a nu mai fi nici o îndoială că e vorba de posibilitatea de liberă alegere a legii. Prof. Lunț nu citează nici un text de tratat sau alt act normativ, așa încît rezultă că e vorba de o regulă desprinsă din practica întreprinderilor de stat pentru comerțul exterior care, ca și la noi, vor fi fost autorizate de Ministerul Comerțului Exterior să încheie contracte cu firmele străine, acceptînd aplicarea legii străine, chiar cînd contractele se încheie în U.R.S.S.

Alegerea sistemului juridic aplicabil contractului înseamnă siguranță pentru întreprinderile de stat și e deosebit de recomandabilă. Părțile care au ales legea aplicabilă contractului știu de la început care sînt regulile care reglementează raportul juridic și după care se va conduce arbitrajul de stat în cazul unui conflict.

Mai frecvente în practica noastră a comerțului exterior, sînt cazurile în care întreprinderile de stat nu-și manifestă voința în privința sistemului juridic aplicabil contractului. Contractele de comerț exterior utilizate de organizațiunile noastre nu au decît clauză de supunerea litigiilor care ar izvorî din executarea contractului unei anume comisii de arbitraj și anume comisiei de arbitraj a țării pîrîtului, dacă este vorba de raporturile dintre întreprinderile de stat pentru comerțul exterior a statelor de democrație populară.

În situația în care organizațiunea romînă în contractul încheiat nu a făcut, printr-o clauză expresă, alegerea sistemului juridic, în acest caz se va aplica de către Comisia romînă de arbitraj pentru comerțul exterior, chemată a judeca un atare litigiu, sistemul de drept cel mai com-

12) Art. 7 cod. proc. civ. R.S.F.S.R.: „Instanțele cercetînd actele și contractele încheiate în străinătate, vor lua în considerație legile în vigoare la locul întocmirii contractului sau actului, dacă acele contracte sau acte sînt permise de legile și convențiile încheiate de R.S.F.S.R., cu acea țară pe teritoriul căreia au fost încheiate”.

petent să reglementeze raportul juridic și acesta va fi sistemul care are cea mai mare legătură cu contractul. Din mai multe legi în conflict, una va părea a fi cea mai îndreptățită să reglementeze contractul.

În cazul cel mai simplu, al unui contract încheiat de o întreprindere de stat pentru comerțul exterior română cu o întreprindere străină, pe teritoriul statului străin respectiv, legea țării străine va fi legea cea mai competentă ca fiind, în același timp, legea locului de încheiere și legea națională a uneia din părțile contractante.

Nu se poate primi părerea exprimată de unii autori, după care alegerea unei instanțe de arbitraj ar prezuma, în sistemul român, supunerea contractului legii țării căreia îi aparține acea comisie de arbitraj.

Acestea sînt liniile mari ale sistemului român în materia contractului, la care se poate referi arbitrul, în lipsă de texte, în legislația noastră.

Sistemul român se definește mai bine comparîndu-l cu autonomia de voință. În adevăr, la prima vedere, s-ar părea că sistemul practicat de întreprinderile de stat pentru comerțul exterior nu e altceva decît sistemul autonomiei de voință, întrucît în acest sistem contractanții au posibilitatea să aleagă sistemul juridic căruia vor să-i supună contractul încheiat.

Cu toate acestea, deosebiri de esență și de detalii de reglementare, separă cele două sisteme.

Teoria autonomiei de voință a fost formulată, pentru prima oară, de jurisconsultul francez Dumoulin, în sec. XVI în Franța. Spre finele sec. XVI și la începutul sec. XVII, statul francez era unificat din punct de vedere politic, dar, dintre alte vestigii ale trecutului, producea multă nemulțumire împărțirea țării într-un număr mare de regiuni cu cutume deosebite. Fărîmîțarea juridică a statului francez era un obstacol din cele mai importante în calea dezvoltării schimbului, din cauza nesiguranței de care erau lovite contractele încheiate de părți rezidînd pe teritorii cutumiare diferite. Un contract putea fi nul sau valabil după regiunea cutumiară unde se cerea executarea lui. E drept că în speța cu ocazia căreia Dumoulin a formulat, pentru prima oară, teoria autonomiei de voință, e vorba de un contract de stabilire a regimului matrimonial, numai. Însă, dezvoltarea forțelor de producție punea aceleași probleme pentru toate contractele în cadrul statului francez. Conform principiilor în vigoare la acea dată, ale teritorialismului feudal, un act juridic, deși valabil conform cutumei locului unde fusese săvîrșit, nu se putea executa, nici nu avea efect asupra bunurilor dintr-o altă regiune cutumiară, dacă nu era valabil, de asemenea, în conformitate cu cutuma de acolo. Aceasta, întrucît fiecare cutumă avea autoritate numai înăuntrul granițelor sale și actele asupra oricărui bun aveau eficacitate, numai dacă erau făcute în conformitate cu regulile cutumei unde se găsea bunul. Astfel era înțeles teritorialismul cutumelor în societatea feudală.

Rolul originar al autonomiei de voință era de a crea un instrument cu ajutorul căruia să se înlăture dificultățile izvorînd din existența a numeroase cutume pe teritoriul aceluiași stat. Dumoulin a scos reglementarea contractelor de sub imperiul cutumelor, arătînd că ele se bazează pe voința părților și nu pe cutumă și că, prin urmare, un contract

nu e supus regulilor cutumiare ale regiunii unde e făcut, ci regulilor pe care voința persoanei înțelege să i le dea. Astfel, un contract făcut sub imperiul unei cutume are efect asupra unor bunuri care se găsesc într-o altă regiune cutumiară, chiar dacă nu e făcut conform regulilor acesteia din urmă.

Din momentul elaborării ei și pînă astăzi, teoria autonomiei de voință a mai îndeplinit și alte roluri, dar funcțiunea originară s-a menținut mereu. În prezent încă, autonomia de voință permite ocolirea inconvenientului provenind, pentru comerțul internațional al statelor burgheze, din multiplicitatea de sisteme juridice în lume. Dînd posibilitate părților să aleagă sistemul pe care îl preferă, se înlătură incertitudinea în privința legii aplicabile contractului și se permite de asemenea ca părțile să aleagă sistemul juridic cel mai conform cu interesele lor. Aceasta însă numai în cazul cînd părțile se folosesc de facultatea recunoscută lor de autonomia de voință, alegînd, printr-o clauză expresă în contract, sistemul juridic căruia vor să-i supune contractul.

De la teoria autonomiei de voință se ajurge, în mod obligatoriu, în practica rezolvării conflictelor de legi privind contractele, la anumite consecințe. Părțile pot alege oricare dintre legislațiile în conflict sau altă legislație străină.

Dacă părțile nu-și manifestă voința, în privința legii aplicabile contractului, judecătorul pleacă de la ideea că o atare voință nu se poate să fi lipsit din contract și că ea există, tacit exprimată, și trebuie descoperită. Se caută ca în baza elementelor intrinsece sau extrinsece contractului, să se găsească voința prezumată a părților.

Deci, autonomia de voință înseamnă posibilitate de alegere nelimitată pentru părțile contractante și, în subsidiar, o putere de interpretare foarte largă, pentru instanțele judecătorești, putînd deveni arbitrară.

Sistemul român exclude autonomia de voință în sensul teoriei juridice burgheze. Întreprinderile de stat pentru comerțul exterior au personalitate juridică și o independență operativă necesară îndeplinirii scopurilor în vederea cărora au fost create, dar ele sînt organizații de stat care desfășoară o activitate economică în domeniul comerțului exterior, avînd anumite sarcini de plan trasate, de îndeplinirea cărora răspund. Întreprinderile de stat pentru comerțul exterior nu pot avea autonomie de voință față de stat, ele bucurîndu-se numai de independența operativă necesară ducerii la bun sfîrșit a sarcinilor trasate.

Sistemul nostru de drept internațional privat, care permite alegerea legislațiunii aplicabile contractului (sistemul opțiunii), nu poate fi confundat cu autonomia de voință deși îndeplinește același rol de favorizare a dezvoltării comerțului internațional, înlăturînd însă arbitrarul la care poate duce autonomia de voință.

În ambele cazuri e vorba de o regulă care permite părților contractante să aleagă legea care va guverna contractele, ca și cum ar pune contractul sub imperiul ei. Se pare că în situația actuală a coexistenței mai multor sisteme juridice diferite, cu notabile diferențe de reglementare, sistemul acesta e menit să se mai bucure de multă favoare ¹³⁾. El se ba-

13) În acest sens Lunt, *Drept internațional privat*, trad. dact. I.S.R.S. cap. XI, p. 253.

zează pe necesitatea dezvoltării comerțului exterior în scopul întăririi legăturilor de colaborare între popoare.

Sistemul român, care permite întreprinderilor de stat pentru comerțul exterior să facă alegerea sistemului juridic aplicabil contractului, pleacă de la principiile și practica comerțului nostru exterior, enunțate mai sus. În scopul dezvoltării comerțului nostru exterior, întreprinderile de stat primesc dreptul de a supune contractele unei legi străine, dacă lucrul acesta este menționat expres în contract.

De aici următoarele consecințe:

Posibilitățile de alegere sînt limitate la sistemele juridice care se găsesc în conflict. Lucrul acesta decurge din scopul utilitar al regulii. Este firesc ca firma străină, necunoscînd bine dreptul român, să ceară aplicarea dreptului său propriu. Este fără interes să ceară aplicarea unui sistem juridic cu totul străin părților contractante. Desigur, nu trebuie să confundăm această situație cu alta vecină, bine cunoscută în dreptul internațional privat, cînd părțile introduc în contract, ca reglementarea internă a lui, un grup de reguli sau cazuri, dintr-o regiune care nu are legătură cu părțile contractante.

Dacă întreprinderile de stat pentru comerțul exterior nu fac uz de facultatea de alegere, arbitrii nu vor cerceta o voință care ar fi fost tacit exprimată. Se va constata absența alegerii și comisiunea de arbitraj va trece la rezolvarea conflictului de legi potrivit principiilor de drept internațional privat român, căutînd care e sistemul juridic cel mai competent să reglementeze contractul, întrucît are mai multă legătură cu aceasta.

Regula principală în sistemul sovietic de rezolvare a conflictelor de legi în materia contractelor este cuprinsă în art. 7 cod. proc. civ. R. S. F. S. R., cu următorul cuprins: „Instanța... va lua în considerare legile în vigoare la locul întocmirii actului sau contractului dacă aceste acte sau contracte sînt permise de legile și convențiile încheiate de R.S.F.S.R. cu acea țară pe teritoriul căreia au fost încheiate.

Deci, în primul rînd, unui contract i se aplică legea locului de contractare. Ulterior, s-a ajuns la concluzia că regula înscrisă în art. 7 este depășită de interesele dezvoltării comerțului exterior. De aceea s-a admis aplicarea dreptului străin contractelor de comerț exterior și în afara ipotezelor prevăzute de art. 7. Lucrul acesta rezultă din literatura sovietică de drept internațional privat. Prof. Lunț, în manualul său (cap. XI p. 268) spune: „Autonomia de voință» în alegerea legii și a jurisdicției este la noi recunoscută, în mod neîndoielnic, în privința actelor de comerț exterior, în măsura în care, prin alegerea legii străine, nu se încalcă vreuna din normele restrictive ale dreptului sovietic”. Expresia de „autonomie de voință” e pusă între semnele citării, arătîndu-se că este vorba de ceva ce numai din punct de vedere formal poate fi numit așa.

Iar în același cap. XI (p. 268), autorul sovietic declară: „Nu pot exista îndoieli asupra dreptului pe care-l au societățile de comerț exterior ca o dată cu încheierea de acte în U. R. S. S. să stipuleze că drepturile și obligațiile părților din act sînt supuse legii sau jurisdicției străine”.

Și, în fine, (cap. XI, p. 274): „Comisia de arbitraj pentru comerțul exterior se conduce după voința părților manifestată în contract cu privire la legile și uzanțele ce urmează a fi aplicate (lex voluntatis)”.

Nu știm în baza cărui act normativ s-a modificat art. 7 din cod. proc. civ. R.S.F.S.R. Precizarea necesară nu rezultă din literatura juridică sovietică, în măsura în care am putut-o consulta direct. În orice caz, în sistemul sovietic spre deosebire de sistemul nostru, a doua regulă e subsidiară astfel încît, în principal, se aplică legea locului de contractare și numai dacă părțile și-au manifestat voința în privința legii aplicabile contractului, printr-o clauză expresă, (ceea ce se întîmplă mai rar) se aplică legea aleasă de părți.

În principiu, orice reguli noi adăugate în tratate, acorduri sau convenții internaționale, pot modifica sistemul actual expus de noi.

În materia contractelor de comerț exterior, dreptul român se găsește într-o perioadă de început. Totuși, după o practică de cîțiva ani, în care timp s-au pus bazele comerțului nostru exterior, era momentul să se ridice problema sistemului român de rezolvare a conflictelor de legi, chiar dacă nu se poate desprinde, dintr-o dată, o soluție deplin satisfăcătoare.

Putem afirma, chiar, că o atare soluție va fi totdeauna susceptibilă de îmbunătățiri, fiindcă dezvoltarea comerțului nostru exterior va pune mereu probleme noi care vor modifica neîncetat vechile poziții.

O operă valabilă, în acest domeniu, nu poate fi decît fructul unor eforturi repetate constînd în cercetări care se vor sprijini unele pe altele, folosind din plin și în mod creator critica opiniilor exprimate mai înainte.

*Catedra
de drept civil*

СИСТЕМА РАЗРЕШЕНИЯ КОЛЛИЗИИ ЗАКОНОВ В ОБЛАСТИ ДОГОВОРОВ В ЧАСТНОМ МЕЖДУНАРОДНОМ РУМЫНСКИМ ПРАВЕ

Краткое содержание

В этой статье автор занимается исследованием румынской системы разрешения коллизионных вопросов в сфере договорных обязательств.

Румынская буржуазная юриспруденция пользовалась принципом „автономии воли“ как исходным началом для разрешения коллизии по договорам с иностранным элементом.

В новых социальных и экономических условиях эта теория неприемлема. Исследуя практику румынских государственных предприятий внешней торговли в сфере заключения договоров, все наши высказывания можно свести к следующему: румынским предприятиям предоставляется выбор юридической системы при заключении договорных обязательств, однако с условием предусмотрения специальной оговорки в договоре.

Статья заканчивается сравнением румынской и советской систем разрешения коллизии.

LE CONFLIT DE LOIS EN MATIÈRE DE CONTRATS EN DROIT INTERNATIONAL PRIVÉ ROUMAIN

R é s u m é

L'étude des conflits de lois en matière de contrats présente une importance spéciale à l'heure présente, en considération du développement de notre commerce extérieur et de la consécration constitutionnelle du commerce extérieur comme monopole d'État.

La législation civile roumaine, ainsi que les traités, conventions ou accords internationaux ne contiennent pas de dispositions concernant cette matière. Le système de l'autonomie de la volonté, admis par la jurisprudence et la littérature juridique d'avant la dernière guerre mondiale, n'est plus possible aujourd'hui.

Le monopole d'État du commerce extérieur est maintenant une règle constitutionnelle. Il est pratiqué exclusivement par des entreprises d'État, qui exercent sur les biens attribués par voie administrative un droit spécial de disposition, limité par les organes tutélaires de l'administration de l'État. L'entreprise n'est pas „autonome“ par rapport à l'État. En matière de conflits de lois, il ne peut plus s'agir d'une véritable autonomie de la volonté. En outre, le principe de l'autonomie de la volonté dans sa forme classique, n'est plus compatible avec les nouveaux principes du droit roumain.

Le problème de la règle du droit international privé applicable en matière de contrat n'est pas encore résolu dans la jurisprudence et la doctrine roumaine.

L'auteur recherche un éclaircissement dans la pratique des entreprises d'État pour le commerce extérieur. Celles-ci contractent soit par formulaires – type propres, soit par formulaires présentés par les firmes étrangères. Les formulaires des entreprises roumaines ainsi que celles des firmes étrangères, ne contiennent pas généralement de clauses touchant la loi applicable au contrat. Le Ministère du Commerce Extérieur autorise les entreprises roumaines d'utiliser, dans leurs rapports avec l'étranger, les formulaires de certaines firmes étrangères, spécialement désignées par ordre ministériel. Quelques uns de ces formulaires étrangers portent des clauses relatives à la loi applicable au contrat. Donc, en pratique, on choisit quelquefois la loi.

La conclusion qu'on peut tirer serait la suivante :

Le système roumain admet le choix de la loi, nationale ou étrangère, applicable aux contrats. Au cas où l'entreprise n'use pas de la faculté du choix contractuel de la loi, les juges ou les arbitres, suivant les cas, n'ont pas le pouvoir d'interpréter une volonté qui n'a pas été exprimée (ce serait le système de l'autonomie de la volonté sous sa forme la plus pure) mais doivent faire régir le contrat par la loi qu'ils considèrent la plus indiquée.

Le système roumain présente donc des traits spéciaux en ce qui concerne le conflit de lois en matière de contrats, ce qui justifierait sa qualification comme système du choix limité de la loi applicable aux contrats.

UNELE PROBLEME PRIVIND DESFACEREA CONTRACTULUI DE MUNCĂ

DE

I. IAVORSCHI

Creșterea continuă și sistematică a forțelor de producție ale țării în condițiile dezvoltării sectorului socialist al economiei naționale, nu numai că a înlăturat posibilitatea crizelor economice și a șomajului, dar a determinat și sporirea masivă a numărului de muncitori, tehnicieni, ingineri și funcționari ocupați în diferitele ramuri de activitate. Această dezvoltare a economiei naționale în cursul procesului de construire a bazei economice socialiste se reflectă în textele Constituției R. P. R. și prin consacrarea dreptului la muncă, ca unul dintre drepturile fundamentale ale cetățenilor.

Constituția R. P. R. înscrie dreptul la muncă în art. 77, prevăzând totodată și garanțiile materiale pentru exercitarea acestui drept. Garanțiile indicate prin Constituție sînt tocmai realitățile economiei naționale care îngăduie folosirea tuturor celor capabili de muncă în procesul producției sociale.

Dar pe lângă garanțiile materiale pe care le oferă însăși organizarea socialistă a economiei naționale, legislația statului democrat-popular mai prevede și o serie de garanții suplimentare privind exercitarea dreptului la muncă. Asemenea garanții sînt stabilite și prin normele juridice care reglementează desfacerea contractului de muncă.

Codul muncii indică, în mod limitativ, cauzele de stingere a obligațiilor decurgînd din contractul de muncă, stabilește procedura desfacerii acestui contract și precizează drepturile angajatului concediat. Prin ansamblul normelor privitoare la desfacerea contractului de muncă, codul muncii pune la îndemîna angajaților mijloace de apărare împotriva conședierilor abuzive.

Contractul de muncă poate fi desfăcut din diferite cauze, care sînt precizate îndeosebi în art. 18—20 codul muncii. Unele dintre aceste cauze privesc o schimbare în situația de fapt și de drept a aceluia care angajează, determinînd încetarea raporturilor contractuale cu o parte sau chiar toți angajații. În această categorie sînt cuprinse cauzele de desfacere a contractului de muncă prevăzute de art. 20, lit. a—c, codul muncii, care se referă la dizolvarea unității (lit. a), reducerea personalului (lit. b) și încetarea temporară a activității (lit. c).

Cuprinderea acestor cauze de desfacere a contractului de muncă într-o grupă distinctă este justificată nu numai prin faptul că ele privesc situația aceleiași părți contractante, dar îndeosebi prin caracterul lor comun, de a fi împrejurări obiective care duc la încetarea raporturilor contractuale cu anumite consecințe identice pentru angajații concediați.

Pentru a indica pe una din părțile contractante, codul muncii în-
trebuințează termenul „unitate”, cit și expresia „acela care angajează”. În
condițiile etapei actuale ale construcției socialiste, „acela care angajează”
sau „unitatea” poate fi, în primul rînd, una dintre persoanele juridice la
care se referă art. 26 al decretului nr. 31 privitor la persoanele fizice și
persoanele juridice, din 30 ianuarie 1954, adică o organizație socialistă;
mult mai rar, calitatea de „acela care angajează” o pot avea și persoanele
fizice, precum și persoanele juridice din sectorul particular¹⁾ al
economiei naționale¹⁾.

Dintre persoanele juridice indicate în textul menționat, cel mai frec-
vent sînt în situația de „acela care angajează” instituțiile de stat, organi-
zațiile economice socialiste de stat, precum și organizațiile obștești. În
limitele restrînse stabilite prin statutele respective, în această situație
poate să apară chiar și organizațiile cooperatiste, dar în cazul lor rapor-
turile juridice de muncă salariată prezintă o importanță cu totul secun-
dară față de raporturile juridice de muncă cooperatist-colectiviste, care
sînt specifice organizațiilor cooperatiste.

Dat fiind faptul că marea majoritate a muncitorilor și funcționarilor
își desfășoară munca în cadrul instituțiilor de stat și al organizațiilor
economice socialiste de stat, ne vom limita numai la aceste persoane
juridice în examinarea problemei desfacerii contractului de muncă din
cauza reducerii personalului, încetării temporare a activității și dizolvării
unității respective.

În acest studiu, cazurile de desfacere a contractului de muncă sînt
prezentate într-o ordine diferită de cea a codului muncii, succesiunea
lor fiind legată de amploarea consecințelor produse de schimbarea inter-
venită în situația unității, asupra contractelor de muncă în curs de exe-
cutare, adică de la concedierea unui număr de angajați, la concedierea
tuturor angajaților unității respective.

REDUCEREA PERSONALULUI ORGANIZAȚIEI SOCIALISTE DE STAT

Una dintre cauzele de desfacere a contractului de muncă pe durată
determinată ori nedeterminată sau pentru îndeplinirea unei lucrări deter-
minate este reducerea personalului organizației socialiste de stat. În această
privință, art. 20 codul muncii prevede următoarele: „contractul de muncă...
poate fi desfășurat de către acela care angajează, în cazul cînd: ...b) se
reduc personalul din administrație sau din producție”.

În redacțiunea anterioară modificării din 24 iulie 1956, art. 20, lit. b,
admitea desfacerea contractului de muncă pentru motivul că unitatea „își
reduc activitatea”, ceea ce, desigur, că nu este tot una cu reducerea

1) A se vedea și art 132 codul muncii.

personalului. Vechea redacțiune putea să dea loc și la interpretarea potrivit căreia aplicarea art. 20, lit. b, codul muncii era limitată numai la cazurile de micșorare a volumului de lucrări al unității respective. Ori, ținându-se în mod just, literatura juridică sovietică²⁾, cit și Tribunalul Suprem din U. R. S. S. și R. P. R.³⁾ au înțeles prin „reducerea activității” nu numai micșorarea volumului de lucrări, dar și schimbările din procesul producției care determină o reducere a numărului de angajați, chiar fără restrângerea volumului global al lucrărilor (reducerea statului de funcții).

Evident că noua redacțiune a art. 20, lit. b, codul muncii este mai corespunzătoare proceselor care se pot produce în cadrul organizațiilor socialiste. Astfel, activitatea întreprinderilor urmează, în general, o linie ascendentă și numai în mod excepțional cerințele planificării pot impune, pentru unele dintre ele, o restrângere trecătoare a volumului de lucrări. Dar introducerea procedurilor tehnologice mai avansate, folosirea deplină a tehnicii noi, creșterea productivității muncii, înlăturarea lipsurilor privind repartizarea și folosirea forțelor de muncă, — toate acestea pot duce la reducerea personalului din producție și administrație fără restrângerea volumului de lucrări și chiar cu creșterea lui.

În *Raportul de activitate al C.C. al P.M.R. la Congresul al II-lea al Partidului* s-a arătat că „în multe întreprinderi există un număr mai mare de muncitori și funcționari decât cel necesar producției. Numărul de ateliere și de secții este de asemenea mai mare decât cel cerut de procesul tehnologic al producției, ceea ce duce la o risipă de cadre de conducere, de maeștri, ingineri și personal administrativ”⁴⁾. Economisirea forțelor de muncă este însă o cerință a economiei socialiste și ea reclamă stabilirea unei juste corelații între sarcinile de producție și cadrele folosite. În condițiile arătate, reducerea personalului poate avea loc fără micșorarea volumului de lucrări al organizațiilor socialiste. Prin această reducere de personal se urmărește îmbunătățirea repartiției și folosirii forțelor de muncă, pentru a influența favorabil activitatea aparatului economic și de stat și pentru a reduce prețul de cost al producției, în vederea creșterii acumulărilor și a salariului real.

Bineînțeles că reducerea personalului unei organizații socialiste nu trebuie să constituie un pretext pentru desfacerea abuzivă a contractelor de muncă. O astfel de concediere ar reprezenta încălcarea dreptului la muncă, fiind totodată contrarie normelor eticii socialiste.

Modificarea codului muncii, din 24 iulie 1956, ținând seama de soluțiile admise anterior în literatura juridică și practica judiciară, a stabilit anumite garanții pentru angajați în cazul reducerii de posturi care determină desfacerea unor contracte de muncă.

2) A. E. Pașerstnik, *Dreptul la muncă*, Ed. Stat, Buc., 1954, p. 56; *idem*, *Soluționarea litigiilor de muncă*, Ed. Stat, Buc., 1955, p. 74.

3) Tribunalul Suprem, col. civ., decizia nr. 346 din 30 octombrie 1952, *Culegere de decizii ale Plenului și colegiilor Tribunalului Suprem R. P. R.*, vol. I, Buc., 1955, nr. 89, p. 181; *idem*, decizia nr. 222 din 22 februarie 1955, *Legalitatea populară*, nr. 4/1955, p. 399—400.

4) Gh. Gheorghiu-Dej, *Raportul de activitate al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român la Congresul al II-lea al Partidului*, E. S. P. L. P., Buc., 1955, p. 63.

Din cuprinsul art. 20¹ codul muncii rezultă că, în cazul reducerii de personal, desfacerea contractului de muncă este legală numai dacă a fost făcută în următoarele condiții:

- a) personalul organizației socialiste de stat a fost efectiv redus;
- b) angajatul concediat a ocupat un post care a fost desființat sau un alt post de aceeași natură;
- c) organizația socialistă a făcut selecționarea și redistribuirea personalului în cazul desființării unui post de aceeași natură cu cel ocupat de angajatul concediat.

a) *Reducerea personalului.* Pentru a putea constitui un temei legal al desfacerii contractului de muncă, reducerea personalului unei organizații socialiste de stat trebuie să fie hotărâtă de organul competent și totodată să fie efectivă, în sensul că această reducere să privească angajați folosiți în procesul producției și a căror menținere în serviciu nu mai este necesară, ea fiind chiar păgubitoare pentru organizația respectivă și economia națională. Aceasta înseamnă că reducerea statului de funcții trebuie să privească posturi care sînt ocupate, iar nu numai posturi libere, ceea ce de altfel precizează art. 20 codul muncii. Cu alte cuvinte, desființarea posturilor neocupate nu constituie o reducere a statului de funcții care să aibă consecințe asupra contractelor de muncă în curs de executare.

Desfacerea contractului de muncă este ilegală dacă postul fiind menținut în stat, salariatul a fost concediat pentru reducere de personal, iar în postul său a fost angajată o altă persoană, din afara cadrelor unității respective. În asemenea caz, reducerea de personal este fictivă și ea nu poate constitui o justificare legală a concedierii. Acest punct de vedere, care s-a impus din considerente privind apărarea dreptului la muncă, a fost adoptat, în general, de literatura juridică sovietică⁵⁾ și de practica Tribunalului Suprem din U.R.S.S. și R.P.R.⁶⁾. Pentru aceleași considerente, este abuzivă și concedierea unui angajat care în prealabil a fost trecut de conducerea organizației respective într-un post despre care ea știa că va fi desființat, această schimbare fiind făcută tocmai în scopul desfacerii contractului, căreia voia să-i dea o astfel de justificare aparentă⁷⁾. O asemenea concediere este contrarie principiilor dreptului muncii R.P.R. și totodată constituie o încălcare a normelor eticii socialiste privind conducerea instituțiilor și organizațiilor de stat.

Așadar, desfacerea contractului de muncă de către conducerea unității fiind o măsură gravă pentru angajat, ea trebuie luată corespunzător nevoilor reale ale producției, dar și cu respectarea drepturilor angajatului.

- b) *Desființarea postului.* Reducerea statului de funcții poate să

5) N. G. Alexandrov, *Drept muncitoresc sovietic*, Ed. Stat, Buc., 1950, p. 181.

6) Tribunalul Suprem R.P.R., col. civ., decizia nr. 222 din 22 febr. 1955, *Legal. pop.*, nr. 4/1955, p. 399-400; *idem*, decizia nr. 1936 din 18 sept. 1955, *Legal. pop.*, nr. 1/1956, p. 89-90.

7) Tribunalul Suprem R.P.R., col. civ., decizia nr. 346 din 30 oct. 1952, *Culegere de decizii ale Plenului și colegiilor Tribunalului Suprem R.P.R.*, vol. I, Ed. Stat, Buc., 1955, nr. 89.

privească postul unic existent pentru un anumit gen de muncă din cadrul organizației socialiste respective sau unul ori mai multe posturi dintr-o categorie mai largă de posturi privind același gen de muncă, adică posturi „de aceeași natură”, după cum se exprimă art. 20¹ codul muncii.

Credem că urmează a fi considerate ca posturi „de aceeași natură” posturile din statul de funcții al unității respective care au aceeași denumire, deși lor le-ar putea corespunde categorii și poziții de salarizare diferite. Într-adevăr, denumirea identică a unor posturi trebuie să arate că angajații respectivi îndeplinesc același fel de lucrări sau mult asemănătoare prin natura lor, indiferent de locul de muncă din cadrul unității, — lucrări care reclamă o calificare profesională în aceeași meserie sau profesiune; de exemplu, denumirea posturilor de contabil, dactilograf, paznic etc.

Categoriile și pozițiile de salarizare ale posturilor „de aceeași natură” sînt determinate de importanța și volumul lucrărilor corespunzătoare, iar nu de însăși natura muncii respective.

Așadar, aprecierea unui post ca fiind „de aceeași natură” cu postul ocupat de angajatul concediat trebuie făcută pe baza statului de funcții aprobat.

Contractul de muncă al angajatului care ocupă postul unic poate fi desfăcut, o dată cu desființarea postului respectiv, fără a se pune problema selecționării și redistribuirii personalului.

În cazul cînd în statul de funcții al organizației socialiste de stat există mai multe posturi „de aceeași natură”, care însă pot fi de importanță, categorii și poziții de salarizare diferite, suprimarea unuia sau mai multor asemenea posturi ocupate, deschide dreptul conducerii unității de a proceda la selecționarea și redistribuirea angajaților respectivi, în scopul menținerii în serviciu a celor mai corespunzători în muncă.

c) *Selecționarea și redistribuirea personalului.* Art. 20¹, al. 2, codul muncii limitează selecționarea personalului la angajații care ocupă posturi de natura acelor desființate. Această dispoziție înlătură o mișcare mai largă în personalul organizației socialiste de stat, care ar putea să aibă consecințe nefavorabile pentru producție, și totodată ușurează compararea activității angajaților, restrîngînd-o numai la acei ce îndeplinesc munci de același gen.

În redacțiunea anterioară a art. 20 codul muncii, dreptul conducerii unității de a selecționa angajații cu prilejul reducerii de personal nu fusese prevăzut în mod expres, dar acest drept a fost recunoscut de practica judiciară. Printr-o serie de decizii pronunțate în ultimii ani, Tribunalul Suprem R.P.R. a arătat că în cazul reducerii statului de funcții, conducerea organizației socialiste de stat are dreptul de a selecționa și re-grupa angajații, procedînd la defacerea unuia sau mai multor contracte de muncă, chiar dacă posturile angajaților concediați au fost menținute în noua schemă⁸⁾. Dar în aceste decizii nu se subliniază că selecționa-

8) Tribunalul Suprem, col. civ., decizia nr. 953 din 3 dec. 1954 și decizia nr. 4 din 3 ian. 1955, ambele în *Legal. pop.*, nr. 1/1955, p. 76-77, resp. 78-79; decizia nr. 222 din 22 febr. 1955, *Legal. pop.*, nr. 4/1955, p. 399-400; decizia nr. 950 din 18 nov. 1953; decizia nr. 46 din 14 ian. 1955 etc.

rea și redistribuirea personalului trebuie limitată la angajații care ocupă posturi de aceeași natură. Un nou text introdus în codul muncii — art. 20¹ — aduce însă importante precizări cu privire la criteriul și limitele selecționării și redistribuirii angajaților în cazul reducerii personalului.

În privința criteriului după care va fi făcută selecționarea angajaților, codul muncii, prin art. 20¹, al. 2, dispune că „acela care angajează are dreptul ca, dintre angajații ce ocupă posturi de natura celor desființate, să rețină pe cei mai corespunzători în muncă”... Selecționarea fiind reclamată de interesele producției, prin „cei mai corespunzători în muncă”, trebuie să înțelegem, în primul rând, angajații cu o calificare mai înaltă și cu o mai mare productivitate în muncă. Acest punct de vedere, clar exprimat în literatura juridică sovietică⁹⁾ a fost adoptat și de Tribunalul Suprem din U.R.S.S., după cum rezultă îndeosebi din decizia de îndrumare a Plenului, dată la 11 ianuarie 1952¹⁰⁾.

Selecționarea angajaților care ocupă posturi de aceeași natură ridică și problema ordinii de preferință în cazul unor angajați cu același nivel de calificare profesională și cu o egală productivitate în muncă. În această privință, în U.R.S.S. există norme speciale, cuprinse în decizia Comisariatului Poporului pentru Muncă al R.S.F.S.R. din 6 februarie 1923, care — în cazul calificării și productivității în muncă egale — acordă preferință angajaților care întrețin doi sau mai mulți membri ai familiei sale, precum și altor categorii. Literatura juridică sovietică și Tribunalul Suprem U.R.S.S. au subliniat însă că familia numeroasă și situația materială mai puțin bună nu pot constitui criterii de preferință decât în cazul când angajații supuși selecționării au o situație egală sub raportul calificării profesionale și al productivității în muncă.

Criteriul profesional în selecționarea personalului a fost adoptat și de Tribunalul Suprem R.P.R., care într-una din deciziile sale precizează chiar că „principiul existent în această materie” este selecționarea cu menținerea în serviciu a angajaților care „sînt mai bine pregătiți din punct de vedere profesional”¹¹⁾.

Textul art. 20¹, al. 2, codul muncii nu rezolvă însă și problema ordinii de preferință în cazul unor angajați cu același nivel de calificare profesională și cu o egală productivitate în muncă, iar Tribunalul Suprem R.P.R. nu a dat îndrumări în această privință. Unele indicații găsim însă în recomandările Consiliului Central al Sindicatelor făcute comisiilor pentru soluționarea litigiilor de muncă, pentru a urmări „ca să fie menținuți în serviciu cei care au sarcini familiare grele sau se găsesc în alte situații pentru care legea acordă ocrotire specială (cei care au mai puțin timp până la pensionare, maternitate, boală și altele)”¹²⁾.

1

9) N. G. Alexandrov, *op. cit.*,⁵⁾ p. 181; A. E. Pașerstnik, *Soluționarea litigiilor de muncă*, Ed. Stat. Buc., 1955, p. 74; A. E. Pașerstnik, *Dreptul la muncă*, Ed. Stat. Buc., 1954, p. 57.

10) Decizia de îndrumare Cu privire la practica judecătorească în cauze civile izvorite din raportul de muncă.

11) Tribunalul Suprem, col. civ., decizia nr. 953 din 3 dec. 1954. *Culegere de decizii ale Plenului și colegiilor Tribunalului Suprem al R.P.R.*, vol. I, Ed. Stat. Buc., 1955, nr. 90, p. 184.

12) *Ce trebuie să știe Comisia pentru soluționarea litigiilor de muncă și Constituțiile de judecată tovărășească*, Ed. C.C.S., Buc., 1955, p. 49-50.

Așadar, selecționarea angajaților trebuie făcută în primul rînd după un criteriu obiectiv (calificarea și productivitatea în muncă), care este impus de interesele producției socialiste, iar criteriile secundare folosite pentru stabilirea ordinii de preferință pot fi determinate de situațiile personale ale angajaților din aceeași categorie (vîrstă, starea sănătății etc.).

Redistribuirea personalului, ca de altfel și selecționarea lui, este limitată la angajații care ocupă posturi de aceeași natură cu postul sau posturile suprimate. În această privință, art. 20¹, al. 2, codul muncii aduce o precizare care nu era subliniată în practica Tribunalului Suprem R.P.R., înlăturînd, după cum s-a mai spus, o mișcare inutilă și chiar dăunătoare în personalul unității respective.

Fără îndoială că redistribuirea angajaților selecționați și care urmează a fi încadrați în posturile de aceeași natură rămase în statul de funcții, trebuie făcute după același criteriu al calificării profesionale și productivității în muncă. În acest sens, încă înainte de incorporarea art. 20¹ în codul muncii, Tribunalul Suprem R.P.R., decisese că regruparea salariaților se face ținîndu-se seama de capacitatea fiecărui angajat și de nevoile serviciului ¹³⁾.

Selecționarea personalului și redistribuirea lui în limitele posturilor de aceeași natură menținute în statul de funcții al organizației respective, duc la desfacerea contractelor de muncă ale angajaților mai puțin corespunzători sub raportul calificării profesionale și al productivității muncii. În consecință, concedierea acestor angajați este legală chiar dacă posturile ocupate anterior de către ei nu au fost suprimate, iar în locul lor au fost încadrați alți angajați ai unității, considerați mai corespunzători în muncă, și ale căror posturi, de aceeași natură, au fost desființate. Această soluție, care fusese admisă de autorii sovietici și de practica judiciară din U.R.S.S. și R.P.R. din considerente privind interesele producției socialiste, are acum un temei de text în art. 20¹ codul muncii.

Compararea activității angajaților care îndeplinesc același gen de muncă, făcută în vederea reducerii personalului, poate duce, cu prilejul redistribuirii lui, la trecerea unui angajat menținut în serviciu într-un post de o importanță și categorie de salarizare inferioară sau superioară. Dreptul conducerii organizației socialiste ca, în această situație, să poată trece pe un angajat într-un post inferior celui ocupat de el anterior a fost recunoscut de către juriștii sovietici și practica Tribunalului Suprem al U.R.S.S. Acest drept al conducerii unității este intim legat de selecționarea și redistribuirea personalului în limitele posturilor menținute în schemă. Plenul Tribunalului Suprem R.P.R., prin Decizia de îndrumare nr. 2 din 21 iunie 1955, a adoptat aceeași soluție, hotărînd că în cazul în care, în urma reducerii statelor de funcțiuni și a selecționării cadrelor, au rămas angajați care nu pot fi reîncadrați în posturi corespunzătoare celor deținute de ei anterior, unitatea îi poate

13) Tribunalul Suprem R.P.R., col. civ., decizia nr. 756 din 29 aprilie 1955, *Legal-pop.*, nr. 5/1955, p. 531-532.

reîncadra în alte posturi vacante, chiar dacă sînt inferior remunerate¹⁴⁾. Posibilitatea trecerii angajatului în alt post este acum prevăzută în lege (art. 20¹ codul muncii).

Potrivit principiului socialist al retribuiri după cantitatea și calitatea muncii depuse, angajatul trecut într-un post inferior celui ocupat mai înainte, urmează să primească salariul corespunzător noului post.

Evident că trecerea angajatului într-un post inferior ca urmare a selecționării și redistribuirii personalului nu este tot una cu retrogradarea în funcție pentru o durată limitată și cu reducerea corespunzătoare a salariului, care este o sancțiune disciplinară prevăzută în decretul nr. 255/1953. Prin urmare, trecerea angajatului într-un post inferior trebuie să fie condiționată de acceptarea lui, acesta putînd refuza noul post oferit.

Refuzul angajatului de a primi postul care i se oferă nu obligă conducerea organizației socialiste să procedeze la o nouă redistribuire a personalului. În acest caz, unitatea este în drept să desfacă contractul de muncă al angajatului respectiv, pe temeiul reducerii de personal. Această soluție, adoptată anterior în practica Tribunalului Suprem R.P.R.¹⁵⁾, a fost consacrată prin art. 20¹, al. 3, codul muncii, care dispune: „dacă angajatul nu este de acord cu noua încadrare, contractul de muncă este desfăcut pe baza art. 20, lit. b”.

Desfacerea contractului de muncă ca urmare a refuzului angajatului de a accepta noul post oferit, deschide dreptul persoanei concediate pentru reducere de personal de a solicita și obține reangajarea, bineînțeles în postul inferior refuzat. Într-adevăr, această persoană nu fusese concediată pe motivul că nu corespundea muncii încredințate potrivit contractului de muncă — ca în cazul desfacerii contractului pe temeiul art. 20, lit. d, — ci pentru că era mai puțin corespunzătoare în muncă decît ceilalți angajați care ocupau posturi de aceeași natură și au putut fi cuprinși în statul de funcții redus. Cu alte cuvinte, comparația între activitățile angajaților care ocupau posturi de aceeași natură indicase numai cine era mai puțin corespunzător în muncă, iar nu pe acela care în totul nu corespunde muncii pe care o avea potrivit contractului. Așadar, mai înainte de a face angajări de persoane din afara cadrelor unității, conducerea trebuie să satisfacă pe acei ale căror contracte de muncă au fost desfăcute pe temeiul art. 20, lit. b, codul muncii și care acceptă să fie reîncadrați în posturile devenite libere pe calea arătată. În această privință, Plenul Tribunalului Suprem R. P. R. a decis, prin decizia de îndrumare menționată mai sus, că „selecționarea angajaților pentru încadrarea noii scheme se poate face numai din cadrele existente la data cînd are loc restructurarea¹⁶⁾. Această soluție concordă cu conținutul art. 20¹, introdus recent în codul muncii.

Din cele expuse referitor la desfacerea contractului de muncă în

14) *Legalitatea populară* nr. 8/1955, p. 253. În același sens și Colegiul civil al Tribunalului Suprem R.P.R., decizia nr. 756 din 29 aprilie 1955, *Legal. pop.*, nr. 5/1955, p. 531-532.

15) Vezi nota 14.

16) Decizia de îndrumare nr. 2 din 21 iunie 1955, *Legal. pop.*, nr. 3/1955, p. 253.

cazul reducerii de personal, rezultă că dispozițiile corespunzătoare introduse prin modificarea codului muncii din 24 iulie 1955 au urmat, în general, drumul indicat de literatura juridică sovietică și de practica Tribunalului Suprem R.P.R. Soluțiile privind unele dintre principalele aspecte ale problemei, admise anterior și verificate ca fiind corespunzătoare intereselor producției și drepturilor angajaților, au fost consacrate acum prin noile texte ale codului muncii, contribuindu-se astfel la întărirea legalității populare.

Dat fiind vechea redacțiune a art. 20, lit. b, cit și îndeosebi interpretarea care trebuia să i se dea pe baza practicii Tribunalului Suprem R.P.R., decretul nr. 369/1956 pentru modificarea codului muncii, prin art. IV, a extins aplicarea noilor dispoziții cuprinse în art. 20, lit. b și art. 20¹ codul muncii și asupra cazurilor de desfacere a contractului de muncă „pentru reducerea activității”, precum și asupra soluțiilor adoptate în concordanță cu dispozițiile art. 20¹, care au intervenit pînă la data intrării în vigoare a acestui decret, adică pînă la 24 iulie 1956.

ÎNCETAREA TEMPORARĂ A ACTIVITĂȚII ORGANIZAȚIEI SOCIALISTE DE STAT

Procesul de producție dintr-o organizație socialistă de stat poate fi întrerupt, parțial sau total, din cauze și pe durate diferite. Uneori, întreruperea în producție poate să fie limitată la un anumit loc de muncă și să fie produsă din vina angajatului respectiv; de exemplu, defectarea unei mașini-unelte din neglijența celui care o minuieste îi provoacă acestui angajat încetarea lucrului. Alteleori, activitatea uneia ori mai multor subunități sau chiar a întregii întreprinderi poate fi întreruptă din vina administrației, care — de exemplu — nu a luat la timp măsurile necesare pentru aprovizionarea cu materii prime, carburanți etc. Reparațiile capitale, calamitățile, pot duce, de asemenea, la întreruperea activității unei organizații socialiste de stat. Așadar, unele întreruperi în activitatea unității pot fi determinate de înseși nevoile producției (reparații capitale, adaptarea unor noi instalații), iar altele, din cauze străine de interesele producției (neglijență, calamități).

Întreruperile în activitatea unității care nu sînt determinate de înseși nevoile producției, au consecințe dăunătoare pentru organizația socialistă respectivă, cit și pentru economia națională. De aceea, normele dreptului democrat-popular care reflectă cerințele economiei socialiste privitoare la dezvoltarea continuă a producției și reducerea prețului de cost, în scopul creșterii sistemice a nivelului de trai, acționează în sensul frînării întreruperilor în producție.

În ceea ce privește situația angajaților, întreruperile în producție duc, în general, la micșorarea retribuției și chiar la desfacerea contractelor de muncă ale unor angajați.

Reglementînd retribuția muncii în cazuri speciale, codul muncii cuprinde și norme privitoare la plata orelor nelucrate în timpul „încetării lucrului” (art. 45). În acest caz, desigur că textul respectiv se referă la întreruperi în producție de durată mai mică și care, pentru

angajați, atrag numai consecințe în privința salarizării. Astfel, orele nelucrate în timpul încetării lucrului nu sînt plătite angajatului vinovat de întreruperea producției. Mai mult, chiar în cazul încetării lucrului fără vina angajatului, orele nelucrate nu sînt plătite integral, ci numai cu o cotă din salariul tarifar respectiv, a cărei mărime este stabilită în funcție de ramura industrială (art. 45 codul muncii).

Dispoziția privitoare la retribuția inferioară celei normale în cazul încetării lucrului fără vina angajatului reflectă principiul socialist al plății după cantitatea și calitatea muncii depuse și totodată preocuparea de a interesa pe angajați în buna desfășurare a procesului producției, de a-i face să sezeze administrația și organele sindicale, în timp util, cu privire la pedicile care ar putea duce la întreruperea producției sau — cu alte cuvinte — prin această dispoziție se urmărește și întărirea simțului de răspundere al colectivului de muncă.

Totuși, în anumite cazuri de întrerupere în producție fără vina angajatului, i se poate încredința acestuia, în mod temporar, o altă muncă corespunzătoare calificării lui, fără micșorarea salariului și chiar cu un salariu mai mare, dacă este astfel prevăzut pentru noua muncă (art. 15, al. 2, 4, codul muncii).

Cînd întreruperea în producție privește întreaga activitate specifică a întreprinderii sau instituției și durează un timp mai îndelungat, menținerea angajaților — chiar cu salarii reduse — constituie nu numai o grea sarcină financiară pentru unitatea respectivă, dar imobilizează forțe de muncă care ar putea fi folosite în alte activități. Din aceste considerente privind interesele economiei naționale, codul muncii prevede posibilitatea desfacerii contractelor de muncă în cazul cînd „unitatea respectivă își încetează activitatea pe un termen mai mare de o lună” (art. 20, lit. c).

Dezvoltarea economiei naționale restrînge pînă la dispariție cauzurile de încetare a activității organizațiilor socialiste de stat din cauza lipsurilor de ordin tehnic și organizatoric, încît pentru aceste cazuri art. 20, lit. c, codul muncii, aproape că nu are cîmp de aplicare. Totuși, activitatea unei organizații socialiste de stat ar putea înceta pe un termen mai mare de o lună și din alte cauze; de exemplu, planificarea unor reparații capitale, producerea unor calamități sau chiar din cauza unor condiții climatice nefavorabile (hotel turistic, case de odihnă etc.).

Firește că în toate cazurile de încetare a activității pe o durată mai mare de o lună nu se întrerupe cu desăvîrșire orice activitate a întreprinderii sau instituției, ci numai producția principală, activitatea specifică a unității respective; continuă însă, dar cu un volum mai redus, unele lucrări administrative și tehnice privind — de exemplu — gestiunea, întreținerea și paza bunurilor etc., făcînd astfel necesară menținerea în serviciu a numărului corespunzător de angajați.

De obicei, durata întreruperii activității poate fi cunoscută îndată după producerea ei, iar în unele cazuri chiar mai înainte. Astfel, planul reparațiilor capitale, expertiza și planul lucrărilor de refacere în cazul unei calamități (incendiu, cutremur etc.) ne arată — între altele — durata lucrărilor, ceea ce îngăduie stabilirea datei probabile a reîncepturii activității. În consecință, dacă a intervenit întreruperea producției

întreprinderii sau instituției și sînt elemente sigure care indică o încetare a activității pe un termen mai mare de o lună, contractele de muncă ale angajaților din producția specifică a unității pot fi desfăcute în baza art. 20, lit. c, codul muncii, pe data stabilirii duratei încetării activității și chiar mai înainte de împlinirea termenului de o lună de la încetarea în fapt a producției. Numai în cazul în care nu s-ar putea preciza durata încetării activității și s-ar aștepta din zi în zi reînceperea ei, contractele de muncă ar putea fi desfăcute după împlinirea termenului de o lună, în care timp urmează să se aplice dispozițiile art. 45 codul muncii cu privire la retribuția angajaților în timpul încetării lucrului.

Încetarea activității specifice mai mult de o lună pune și problema reducerii personalului din administrație la numărul corespunzător situației de fapt a unității respective. Pentru această categorie a personalului, încetarea activității specifice a unității atrage, de regulă, reducerea volumului de lucrări, în acest caz fiind deci aplicabile și dispozițiile prevăzute de art. 20, lit. b, și art. 20¹ codul muncii. În consecință, concedierea unei părți a personalului administrativ va fi întemeiată nu numai pe litera c, dar și pe litera b din art. 20 codul muncii.

Reînceperea activității organizației socialiste de stat obligă conducerea unității respective de a reîncadra pe foștii angajați, concediați pe temeiul art. 20, lit. c, codul muncii, și care nu au obținut între timp alte posturi. Această obligație rezultă din cuprinsul art. 20² codul muncii, care impune unității, în limitele posibilităților de plasare, să asigure încadrarea angajatului concediat în condițiile prevăzute de art. 20, lit. a-c, codul muncii, într-un alt post din aceeași sau altă unitate, potrivit cu calificarea profesională a acestuia.

DIZOLVAREA ORGANIZAȚIEI SOCIALISTE DE STAT

Codul muncii, prin art. 20, lit. a, modificat la 24 iulie 1956, dispune că acel care angajează poate desface contractul de muncă pe durata determinată ori nedeterminată sau pentru îndeplinirea unei lucrări determinate, în cazul cînd „unitatea încetează a avea ființă prin dizolvare”.

Textul corespunzător din redacțiunea anterioară a art. 20 codul muncii prevede desfacerea contractului de muncă „la cererea aceluia care angajează, în cazul cînd: a) unitatea respectivă se lichidează complet sau parțial”. În acest text „lichidarea parțială” era pusă alături de lichidarea completă, în timp ce același articol al codului muncii, la litera b, prevede cazul desfacerii contractului de muncă pentru reducerea activității.

Formularea „lichidare parțială” folosită anterior de codul muncii — și care, de altfel, este necorespunzătoare — poate avea următoarele înțelesuri: organizația socialistă de stat nu încetează de a avea ființă, dar i se desprinde o parte din patrimoniu, care este transmisă altei organizații socialiste, sau — chiar fără această devizare parțială, — unitatea își restrînge volumul lucrărilor prin încetarea funcționării uneia sau mai multor subunități (atelier, secție, depozit etc.). Dar în ambele cazuri se produce o reducere a activității organizației socialiste de stat, ceea ce era prevăzut și în art. 20, litera b, codul muncii. Din acest punct de ve-

dere, noul text al art. 20, lit. a, prezintă o formulare mai științifică decât cel anterior.

Potrivit decretului nr. 31/1954, dizolvarea este unul din modurile prin care o persoană juridică încetează de a avea ființă (art. 40); prin efectul ei, persoana juridică intră în lichidare, în vederea realizării activului și a plății pasivului (art. 51). Cu alte cuvinte, dizolvarea este însoțită de lichidarea patrimoniului persoanei juridice.

Cazurile în care se pot dizolva organizațiile cooperatiste și orice organizații obștești sunt prevăzute în decretul nr. 31/1954. În ce privește organizațiile socialiste de stat, trebuie să observăm că dizolvarea lor poate interveni numai atunci când menținerea și chiar reorganizarea unei astfel de organizații nu mai sunt oportune, ceea ce se întâmplă destul de rar. De obicei, corespunzător nevoilor activității economice și de stat, organizațiile socialiste sunt reorganizate prin comasare sau divizare.

Spre deosebire de unele cazuri privind organizațiile cooperatiste și orice organizații obștești, în care dizolvarea se produce de plin drept (art. 45, lit. a, b și d, decretul nr. 31/1954), dizolvarea organizațiilor socialiste de stat trebuie hotărâtă prin actul organului competent, în condițiile prevăzute de art. 43 al decretului nr. 31/1954.

Dizolvarea unei organizații socialiste de stat și intrarea ei în lichidare presupune o serie de operații reclamate de necesitatea definitivării unor lucrări în curs și, îndeosebi, de necesitatea realizării activului și a plății pasivului.

Deoarece prin dizolvarea și lichidarea unei organizații socialiste de stat nu se realizează transmiterea întregului patrimoniu și nici chiar a unei fracțiuni din el, către o altă organizație socialistă, dizolvarea nu duce la transmiterea unor sarcini de plan sau a unor drepturi și obligații contractuale. Sarcinile de plan, precum și drepturile și obligațiile pe care le avea organizația socialistă dizolvată se sting prin efectul dizolvării. După lichidare rămân numai bunuri, a căror destinație este stabilită prin actul organului competent a hotărîi dizolvarea. În această privință, pentru întreprinderile de stat există dispoziții cuprinse în decretul nr. 199 din 14 mai 1949 (art. 31), iar pentru organizațiile cooperatiste și orice organizații obștești, chestiunea destinației bunurilor rămase după lichidare se rezolvă în conformitate cu normele decretului nr. 31/1954 (art. 52).

Prin dizolvarea organizației socialiste de stat nu numai că încetează existența persoanei juridice care era parte în contractul de muncă, dar dispare însăși posibilitatea îndeplinirii prestațiunilor reciproce pe temeiul acestui contract, deoarece se produce încetarea efectivă a activității respective. În consecință, contractul de muncă se desființează de plin drept pe data dizolvării, iar drepturile și obligațiile contractuale se sting în cadrul operațiilor de lichidare.

Dar existența unei perioade de lichidare, în care timp se îndeplinesc operațiile privind realizarea activului și plata pasivului, îngăduie, și chiar face necesară, continuarea activității unui număr restrins de angajați, îndeosebi acei care au de predat gestiunea și lucrările ce derivă din funcțiile de răspundere.

Toate contractele de muncă anterioare fiind desfăcute de plin drept, personalul strict necesar pentru lichidare va continua munca fiind an-

gajat temporar. Noile contracte de muncă au deci o durată determinată, stabilită în raport de desfășurarea și durata operațiilor de lichidare.

Alegerea personalului necesar pentru lichidare o face conducerea unității intrată în lichidare, dar dreptul de alegere este limitat dacă ținem seama de natura funcțiilor îndeplinite de angajați înainte de dizolvarea unității.

Deoarece în cazul dizolvării organizației socialiste contractul de muncă se desființează deplin drept, urmează că nu este corespunzătoare formularea folosită în general, pentru toate cazurile prevăzute de art. 20 și 21 codul muncii, potrivit căreia contractul de muncă este desfăcut „de către acela care angajează”. În situația la care se referă art. 80, lit. a, codul muncii, conducătorul organizației socialiste dizolvate nu face decît să comunice angajaților hotărîrea organului competent privind dizolvarea și trecerea în lichidare a organizației respective, indicînd temeiul legal al desfacerii contractului și data cînd contractul de muncă a încetat deplin drept, ca un efect al dizolvării.

După cum s-a mai arătat, dizolvarea organizațiilor socialiste de stat, deci și desfacerea contractului de muncă pe temeiul art. 20, lit. a, se produc destul de rar; în cazul cînd aceste organizații nu mai corespund cerințelor economice și de stat, ele sînt reorganizate.

Potrivit dispozițiilor decretului nr. 31/1954, reorganizarea organizațiilor socialiste de stat se poate face prin comasare sau divizare.

Comasarea se îndeplinește prin absorbirea unei organizații socialiste de către o altă asemenea organizație sau prin fuziunea mai multor organizații pentru a alcătui o nouă organizație socialistă de stat.

Divizarea se face prin împărțirea întregului patrimoniu al unei organizații socialiste desființate între mai multe organizații socialiste existente sau care iau astfel ființă. În afară de această divizare totală (art. 41, al. 2), decretul nr. 31/1954 mai prevede că se poate face desprinderea unei părți din patrimoniul unei organizații socialiste și transmiterea ei la două sau mai multe asemenea organizații existente sau care iau astfel ființă, realizîndu-se în modul acesta o divizare parțială (art. 42).

În toate aceste cazuri de reorganizare a organizațiilor socialiste (absorbție, fuziune, divizare totală sau parțială), care comportă transmiterea unei părți sau chiar a întregului patrimoniu al uneia sau mai multor organizații, are loc, între organizațiile respective, transmiterea nu numai a activului, dar și a pasivului, adică nu numai a bunurilor și drepturilor, dar și a sarcinilor de plan și a obligațiilor¹⁷⁾. În consecință, transmiterea privește și drepturile, precum și obligațiile care derivă din contractul de muncă.

De altfel, încheierea contractelor de muncă de către organizația socialistă desființată prin comasare ori divizare totală sau care și-a restrîns activitatea prin divizare parțială, s-a făcut în vederea îndeplinirii unor sarcini de plan care nu se sting prin reorganizarea organizației socialiste

17) Traian Ionașcu, *Transmiterea sarcinilor de plan, a drepturilor și obligațiilor, ca urmare a reorganizării organizațiilor socialiste, în dreptul R.P.R.* Justiția Nouă, nr. 4/1954, p. 457.

respective. Aceste sarcini de plan urmează a fi îndeplinite de organizația sau organizațiile socialiste dobânditoare și care trebuie să dispună, în acest scop, de forțele de muncă și de mijloacele materiale necesare. Forțele de muncă sînt asigurate prin existența unor contracte de muncă încheiate anterior și ele pot fi folosite mai departe în procesul producției de către organizația socialistă căreia îi revine obligația de a continua executarea unor sarcini de plan. Nefiind cazul dizolvării organizației socialiste de stat, contractele de muncă în curs de executare nu sînt desfăcute prin desființarea acestei organizații pe calea reorganizării ei.

De altfel, art. 20, lit. a, codul muncii privește numai desfacerea contractului de muncă din cauza dizolvării unității, această nouă redacțiune a textului fiind în deplină concordanță cu procesele economice și situațiile juridice privind încetarea existenței organizațiilor socialiste de stat.

Reorganizarea organizațiilor socialiste de stat duce la contopirea personalului existent cu acel preluat sau numai la contopirea personalului preluat de la organizațiile socialiste care și-au încetat existența. Această contopire de personal pune mai întîi problema stabilirii unei juste corelații între numărul angajaților și nevoile producției, putînd reclama reducerea personalului organizației socialiste menținute sau care a luat ființă prin reorganizare.

Reducerea personalului potrivit fondului de salarii și statului de funcții aprobate, impune selecționarea și redistribuirea personalului corespunzător cerințelor serviciului. Aceste operații sînt îndeplinite de organizația socialistă respectivă pe temeiul art. 20, lit. b, și 20^a codul muncii.

Așadar, desființarea organizației socialiste de stat prin comasare sau divizare, precum și reducerea activității prin divizare parțială nu desființează de plin drept contractul de muncă, în aceste cazuri nefiind aplicabilă dispoziția cuprinsă în art. 20, lit. a, codul muncii. Drepturile și obligațiile contractuale se transmit, o dată cu transmiterea unei porțiuni sau a întregului patrimoniu, asupra organizației socialiste dobînditoare, care este în drept să procedeze — dacă este cazul — la reducerea personalului și deci la desfacerea unor contracte de muncă, dar pe temeiul art. 20, lit. b, codul muncii.

PROCEDURA DESFACERII CONTRACTULUI DE MUNCĂ ȘI DREPTURILE ANGAJATULUI CONCEDAT.

a) *Organul competent a desface contractul de muncă.* Codul muncii precizează că în cazurile de concediere prevăzute de art. 20, contractul de muncă este desfăcut „de către acela care angajează” (art. 20 și 21), oricare ar fi felul contractului, cu durată determinată ori nedeterminată sau pentru îndeplinirea unei lucrări determinate.

Cu excepția cazului prevăzut de art. 20, lit. a, codul muncii, cînd contractul de muncă încetează de plin drept¹⁸⁾, în celelalte cazuri examinate contractul este desfăcut prin manifestarea de voință a „celui care angajează”, în condițiile stabilite de codul muncii, îndeosebi prin art. 20—21.

Pentru concedierea angajaților care sînt membri ai comitetului de

18) A se vedea p. 373.

întreprindere (instituție) sau ai comisiilor pentru soluționarea litigiilor de muncă, este necesar avizul favorabil al comitetului sindical respectiv, iar în cazul președinților și secretarilor acestor comitete, avizul organului sindical ierarhic superior. Această dispoziție a codului muncii (art. 21, al. 2), menită să apere conducerea organizației sindicale și organul de soluționare a litigiilor de muncă de eventualele abuzuri ale administrației, devine inutilă în condițiile dizolvării unității respective, dar poate prezenta o utilitate îndeosebi în cazul reducerii personalului (art. 20, lit. b, codul muncii).

Manifestarea de voință a unității privind desfacerea contractului de muncă se realizează în forma ordinului conducătorului unității respective. Acest ordin, precum și comunicarea scrisă făcută angajatului concediat, trebuie să arate motivele concedierii, cu indicarea textului respectiv din codul muncii.

b) *Dreptul la compensație.* În toate cazurile de desfacere a contractului de muncă pe care le-am examinat, angajatul concediat are dreptul la o compensație egală cu câștigul său mediu pe o jumătate de lună.

Câștigul mediu se calculează conform art. 135 codul muncii, lundu-se în considerare ultimele 3 luni calendaristice dinaintea desfacerii contractului de muncă.

Plata compensației și a celorlalte drepturi cuvenite angajatului concediat trebuie făcută în termen de cel mult 3 zile de la data desfacerii contractului de muncă (art. 43 codul muncii).

Dreptul la compensație în cazurile studiate este justificat prin caracterul cauzelor de desfacere a contractului de muncă, care impune să se asigure angajatului concediat fără vina lui mijloacele de trai necesare, cel puțin un anumit interval de timp, considerat de lege ca suficient pentru a obține un alt post.

Primirea de către angajatul concediat a sumei corespunzătoare compensației nu poate fi considerată ca o acceptare tacită a situației, dacă acesta și-a manifestat constant voința de a cere organului competent să constate ilegalitatea concedierii ¹⁹⁾.

c) *Calea de atac.* Împotriva ordinului de concediere dat pe temeiul art. 20, lit. a — c, angajații nemulțumiți pot face plîngerile la comisia pentru soluționarea litigiilor de muncă, iar dacă au îndeplinit funcții de răspundere, la organul administrativ ierarhic superior (art. 21, al. 5; art. 117, lit. c, codul muncii); ultimul dintre aceste organe este singurul competent a soluționa și plîngerile angajaților împotriva redistribuirii de personal, făcută cu prilejul reducerii posturilor din unitatea respectivă (art. 20¹, al. 4; art. 117, lit. b, codul muncii). În toate cazurile, termenul de sesizare a organelor indicate este de 15 zile de la data comunicării deciziei de concediere (art. 118, al. 2, codul muncii).

d) *Încadrarea în alt post.* Cauzele de desfacere a contractului de muncă prevăzute de art. 20, lit. a — c, codul muncii privesc condiții obiective în care se poate afla o organizație socialistă de stat și care nu pun în discuție situația personală și nici culpa angajatului. Era deci firesc ca încadrarea într-un alt post a angajatului concediat în condițiile arătate

19) Tribunalul Suprem R. P. R., col. civ., decizia nr. 748 din 22 sept. 1953, *Cu legerea de decizii...* vol. I, nr. 104, p. 213.

să constituie o preocupare și chiar o obligație pentru unitatea care a desfășurat contractul de muncă. De aceea, codul muncii, prin art. 20², obligă pe „acel care angajează” să asigure încadrarea angajatului concediat într-un alt post, „în aceeași unitate sau în altă unitate”.

Textul art. 20² precizează că obligația aceluia care angajează se execută în limita posibilităților de plasare și că încadrarea în alt post se va face ținându-se seama de calificarea profesională a angajatului concediat.

Dar încadrarea angajatului concediat într-un alt post din aceeași unitate firește că este imposibilă în cazul dizolvării unității și foarte puțin posibilă în cazul încetării temporare a activității. Numai dacă concedierea a fost o consecință a reducerii personalului, fostul angajat ar putea fi încadrat într-un alt post din aceeași unitate, bineînțeles dacă îi îngăduie calificarea profesională să ocupe un post diferit ca natură de postul deținut anterior concedierii.

Urmează, așadar, că în cazurile — destul de rare — când ar mai exista posturi libere, unitatea care și-a redus personalul este obligat să le ofere — ținând seama de calificarea profesională — angajaților concediați în condițiile arătate; numai în urma refuzului lor de a primi posturile pe care le-ar fi putut ocupa unitatea este în drept să angajeze alte persoane.

O aplicare mult mai largă poate avea art. 20² codul muncii în privința plasării celor concediați în posturi din alte unități. În toate cazurile de concediere examinate, conducerea unității este obligată să se informeze asupra posibilităților de plasare și să întreprindă demersuri în acest sens. Aceasta înseamnă a lua contact cu organele respective ale Direcției Generale a Recrutării și Repartizării Forțelor de Muncă și cu alte instituții de stat sau organizații economice socialiste, în scopul plasării angajaților concediați. Lipsa posturilor libere la alte unități nu duce la stabilirea unor noi obligații în sarcina unității care a desfășurat contractul de muncă.

Reîncadrarea în muncă în termen de 90 zile de la desfacerea contractului pe temeiul art. 20, lit. a — c, codul muncii, nu întrerupe vechimea în muncă a celui concediat.

Normele juridice privitoare la desfacerea contractului de muncă se integrează în ansamblul garanțiilor suplimentare pe care legislația statului democrat-popular le prevede pentru asigurarea exercițiului dreptului la muncă. Indicarea cu precizie a cazurilor când poate fi desfășurat contractul de muncă, precum și a procedurii de urmat, limitează — fără înșelăciune — posibilitatea concedierilor neîntemeiate, contribuind astfel la întărirea stabilității cadrelor din aparatul economic și de stat. Într-adevăr, concedierile abuzive provoacă fluctuația forțelor de muncă, — mișcare de muncitori și funcționari inutilă și dăunătoare atât pentru economia națională cât și pentru acei care muncesc.

„Dreptul la muncă — scrie juristul sovietic A. E. Pașerstnik — înseamnă că angajarea unui om al muncii nu poate înceta din inițiativa administrației, fără ca să existe un temei legal”²⁰). Codul muncii îngăduie desfacerea contractului de muncă în cazurile de reducere a personalului,

21) A. E. Pașerstnik, *Dreptul la muncă*, Ed. stat, Buc., 1954, p. 54.

încetare temporară a activității și dizolvare a instituțiilor de stat și organizațiilor economice socialiste de stat. Dispozițiile respective sînt determinate de interese economice și de stat, de cerințele regimului de economii, metodă de gospodărire socialistă care impune — între altele — folosirea rațională a resurselor de muncă, în scopul dezvoltării producției sociale.

Aceste dispoziții ale codului muncii nu treb. iesc însă folosite ca o aparentă justificare pentru concedieri care în fond nu sînt decît încălcări ale dreptului la muncă. În această privință practica Tribunalului Suprem R. P. R. a avut o însemnătate deosebită pentru justă interpretare și aplicare a unor texte din codul muncii, neclare sau insuficiente pentru reglementarea defacerii contractului de muncă.

Urînd, în mare măsură, soluțiile admise anterior de practica Tribunalului Suprem R. P. R., modificările codului muncii din 24 iulie 1956, referitoare la defacerea contractului de muncă pe temeiul art. 20, lit. a — c, au întărit sistemul garanțiilor organizate în legislația statului democratic-popular cu privire la exercitarea dreptului la muncă.

Catedra de Drept civil

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ КАСАЮЩИЕСЯ РАСТОРЖЕНИЯ РАБОЧЕГО КОНТРАКТА

Краткое содержание

Изменения принесенные Кодексу Труда в Румынской Народной Республике Декретом опубликованным 24 июля 1956 года относятся, между прочим, и к правилам о расторжении трудового договора.

В этой работе автор рассматривает только некоторые случаи расторжения договора, а именно, те которые относятся к сокращению служащих, временного прекращения работы и роспуску учреждений или государственных экономико-социалистических организаций. В этих случаях, предвиденных статьей 20, а — с. Кодекса Труда — увольнение известного числа наёмных или всего персонала определяется необходимостью правильного пользования ресурсами труда и денежных средств, в целях увеличения общественной продуктивности.

До изменения от 24 июля 1956 г., в своей предыдущей форме, текст ст. 20 а — с. кодекса договоров о труде имел неудовлетворительную редакцию и даже недостаточно регламентировал некоторые случаи расторжения договоров о труде. Решения Верховного Трибунала РНР, данные по этому поводу, имели особенное значение для правильного толкования и применения вышеуказанной статьи.

Автор указывает что решения данные этой инстанцией воздействовали на улучшение регламентации расторжения трудовых договоров, особенно в случаях сокращений служащих, учреждений и предприятий.

Рассматривая новые мероприятия кодекса договора о труде, относящихся к расторжению трудовых договоров, автор приносит несколько уточнений в связи с их применением, так например, что касается выбора и перераспределения служащих уволенных из-за сокращения персонала, о положении служащих в случаях реорганизации учреждений или предприятий, через слияние или разделение.

Новые статьи Кодекса Труда ограничивают возможность необосновательных увольнений служащих, предвидит обязательность со стороны руководителей соответственных учреждений и предприятий устраивать уволенных служащих на другое место в той же или в другой единице.

В заключение, автор указывает что теперешние изменения Кодекса Труда укрепили систему организованной гарантии в законодательстве Народно-Демократического Государства что касается проявления права на труд.

QUELQUES PROBLÈMES CONCERNANT LA RÉSILIATION DU CONTRAT DE TRAVAIL

R é s u m é

Les modifications apportées au Code du travail de la République Populaire Roumaine par le Décret publié le 24 juillet 1956, se rattachant, — entre autres, — implicitement aux dispositions qui réglementent la résiliation du contrat de travail.

Dans cette étude, l'auteur examine seulement certains cas de congédiement et notamment les cas de réduction du nombre des travailleurs, d'arrêt temporaire des travaux et de dissolution de l'institution d'État ou de l'organisation économique socialiste d'État. Dans ces cas, prévus par l'art. 20, lettres a — c, du Code du travail, le congédiement d'un certain nombre d'employés ou même de tous les employés, est déterminé par la nécessité d'utiliser rationnellement les ressources de travail et les moyens pécuniaires, afin de développer la production sociale.

Dans sa forme antérieure à la modification de 24 juillet 1956, le texte de l'art. 20, lettres a — c, Code du travail, était d'une rédaction imparfaite et réglementait même trop sommairement quelques cas de résiliation du contrat de travail. Les arrêts de la Cour Suprême de la République Populaire Roumaine, rendus en cette matière, ont été d'une importance spéciale pour une juste interprétation et application du texte mentionné. — L'auteur vient de constater que les solutions adoptées par cette instance ont contribué beaucoup à l'amélioration de la réglementation de la résiliation du contrat de travail et spécialement dans les cas de réduction du nombre des travailleurs de l'institution ou de l'entreprise.

En examinant les nouvelles dispositions du Code du travail concernant la résiliation du contrat de travail, l'auteur fait nombre de précisions en ce qui concerne leur application; ainsi, par exemple, quant à la sélection et à la redistribution des travailleurs, déterminées par la réduction de l'effectif des employés, à la situation des employés dans le cas de réorganisation de l'institution ou de l'entreprise par fusion ou par division etc.

Par les nombreux textes du Code du travail, la possibilité de dissoudre sans motifs le contrat de travail est beaucoup atténuée et la direction de l'institution ou de l'entreprise est obligée de placer les employés licenciés sur d'autres lieux de la même unité ou d'une autre.

Dans ses conclusions, l'auteur nous montre que les dernières modifications du Code du travail ont fortifié le système des garanties organisées dans la législation de l'État démocrate-populaire en ce qui concerne l'exercice du droit au travail.

DREPTUL DE AUTOR

DE

PAUL I. DEMETRESCU

I. Noțiunea dreptului de autor.

1. Rolul pe care-l joacă literatura, arta și știința, în dezvoltarea spirituală a omenirii și continua îmbogățire cu creațiuni literare și artistice a tezaurului ei, se datorește puternicei influențe pe care o exercită operele literare și artistice asupra oamenilor, pentru că reflectând lumea reală, arată concepția scriitorului și artistului despre lume.

Vorbind despre savanți, scriitori, artiști, poeți, care au sarcina să exprime civilizația, Balzac spune în *Lettres aux écrivains français* (1834): „noi sintem noii pontifi ai unui viitor necunoscut, a cărui operă o pregătim; gândirea unei țări este țara întreagă”.

Viața a putut fi reflectată în profunzime numai de literații, artiștii și oamenii de știință care s-au situat pe poziția materialismului, iar slujirea deschisă a poporului a făcut din aceștia propagandiști ai celor mai înaintate idei, care reflectă adevărul obiectiv al vieții.

Leninismul cunoaște într-adevăr principul partințității literaturii și artei, care proclamă legătura literaturii și artei cu interesele oamenilor muncii. „Fiecare scrie după comanda inimii sale—sunea Șoșohov la Congresul al II-lea al scriitorilor sovietici—iar inimile noastre aparțin partidului și poporului, pe care noi îl slujim prin arta noastră”.

Literatura și arta sînt un ajutor al partidului în educarea ideologică a maselor, iar acea activitate creatoare în domeniul literaturii și artei, ca și în domeniul științei, care sădește optism în inimă și care dezvoltă conștiința socialistă, este încurajată. În țara noastră, partidul acordă astfel o atenție deosebită culturii, educînd oamenii muncii — după cum se arată în *Raportul de activitate al C.C. al P.M.R. la Congresul al II-lea* — „în spiritul dragostei și al respectului pentru oamenii de cultură, care și-au pus talentul, cunoștințele și puterea de muncă în slujba poporului”.

Partidul ridică necontenit nivelul material al creatorilor de opere literare, artistice sau științifice, asigurînd în acest mod activitatea lor creatoare, iar creatorului unei opere literare, artistice sau științifice i se recunoaște, asupra rezultatului activității sale creatoare un drept de autor, care îi acordă asupra operei create un drept exclusiv.

2. Despre un drept de autor, ca un drept asupra muncii încorporate în opera creată, se poate vorbi numai din momentul invenției tiparului. Mai înainte de acest extraordinar eveniment în istoria dezvoltării culturii

nu se poate vorbi despre un drept exclusiv în legătură cu creația de opere literare, artistice sau științifice și aceasta din cauza costului material ridicat al exemplarelor scrise de mână și din cauză folosirii relativ restrinse a acestor exemplare.

Cu invenția tiparului costul exemplarelor fabricate a devenit cu atât mai mic, cu cât numărul de exemplare tipărite a devenit mai mare. Din această cauză a apărut și posibilitatea desfășurării unei activități industriale tipografice, care-și căuta beneficiul în vânzarea a unui cit mai mare număr de exemplare, iar ca element al costului fabricării acestor exemplare a putut fi introdusă și o retribuție în favoarea autorului.

Se intră astfel, începând din secolul al XV-lea, în perioada istorică a privilegiilor de editură. Editorii urmăresc acum să-și asigure baza de consum a ediției publicate, prin obținerea de la autoritate a unui privilegiu care să elimine concurența altor editori. Ei cereau aceasta în numele prosperității industriei tipografice, factor al progresului civil și ca o necesitate de a putea recompensa pe autori pentru opera creată.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea a fost părăsit sistemul privilegiilor de editură, afirmându-se principiul apărării dreptului individual. Dreptul de autor a fost astfel recunoscut ca un drept asupra operei artistice, literare sau științifice create, fiind proclamat de revoluția franceză din 1789 ca manifestarea cea mai sacră a dreptului de proprietate.

Dreptul de autor cunoaște astăzi, în țara noastră, prin Decretul nr. 321 privind dreptul de autor, din 27 iunie 1956, o reglementare care îmbrățișează toate aspectele înfățișate de munca autorului și care stimulează munca lui creatoare, astfel că dreptul de autor reprezintă un mijloc important în dezvoltarea revoluției culturale.

Acest decret a abrogat legea asupra proprietății literare și artistice din 28 iunie 1923, legea nr. 598 din 24 iulie 1946, decretul nr. 19 din 16 februarie 1951, decretul nr. 428 din 13 noiembrie 1952, art. 5 și 7 din decretul nr. 591 din 24 decembrie 1955.

Decretul privind dreptul de autor nu reglementează însă dreptul de autor asupra operelor de arhitectură; acest drept va fi stabilit prin Hotărârea Consiliului de Miniștri, potrivit principiilor cuprinse în decretul privind dreptul de autor și ținând seama de condițiile specifice decurgând din relațiile dintre autor, constructor și beneficiar (art. 42).

3. Operele de creație, oricărei categorii ar aparține ele, au comun caracterul reprezentativ, care constă în reprezentarea unui conținut de fapte, de idei și de sentimente. Opera de artă oglindește într-un chip propriu, specific realitatea și ea nu trebuie să fie o simplă ilustrare, a unei idei generale, ci să facă să trăiască o mare bogăție ideologică, în fapte și oameni vii, puternic individualizate (*Rezoluția la Congresul al doilea al scriitorilor din R. P. R.*).

Creatorul unei opere literare, artistice sau științifice are în sistemul legislației noastre, un drept de autor asupra rezultatului activității sale creatoare, drept care reglementează raporturile ce se nasc în legătură cu opera creată. Dreptul de autor asupra operelor literare, artistice sau științifice, precum și asupra oricăror alte asemenea opere de creație intelectuală, create pe teritoriul R. P. R. — prevede art. 1 din decret — este garantat autorilor în condițiile decretului cu privire la dreptul de autor. Este de asemenea, garantat și dreptul de autor asupra operelor create în alte țări și folosite pe teritoriul R. P. R., cetățenilor români și celor care nu sînt cetățeni

romini, în condițiile prevăzute de convențiile internaționale la care R.P.R. este parte ¹⁾.

4. Scopul urmărit prin recunoașterea dreptului de autor este acela al ocrotirii intereselor personale și patrimoniale ale autorului, precum și o largă răspundere în masele oamenilor muncii a acelor opere care pot servi la îndeplinirea sarcinilor dezvoltării culturii.

Autorul, pentru munca ce a depus cu ocazia creării operei sale, are dreptul la o remunerație, stabilită în raport cu munca creatoare cheltuită, cu ocazia acestei realizări. El are astfel dreptul să primească, ca orice om al muncii, o parte din produsul social, care corespunde cantității și calității muncii socialmente utilă pe care a cheltuit-o.

Spre deosebire însă de salariul angajaților, care primesc o remunerație pentru o muncă actuală, autorul unei opere artistice, literare sau științifice primește o remunerație pentru folosirea rezultatului muncii sale, încorporată în opera pe care a creat-o. Această remunerație depinde astfel, în cazul unei opere literare, de natura operei, de întinderea ei, de categoria în care a fost încadrată de editură și de tirajul ediției în care se publică. Normele de remunerare a autorilor sunt reglementate prin Hotărîrea Consiliului de Miniștri, care stabilește tarifele și modalitățile de plată (art. 23).

Dreptul autorului de a fi remunerat potrivit calității și cantității muncii cheltuite cu ocazia creării operei nu înseamnă însă că orice operă de autorului dreptul de a pretinde o remunerație de autor. Numai munca socialmente utilă poate fi remunerată, deci numai munca care aduce un folos societății, iar sarcina de a stabili caracterul util al muncii cheltuite pentru crearea unei opere este încredințată editurii, studioului cinematografic, organizației de spectacole, de radiodifuziune. Cu toate deci că dreptul de autor asupra operelor proprii a fi tipărite este recunoscut și garantat, fără îndeplinirea vreunei formalități sau înregistrări, totuși dreptul de a pretinde remunerația de autor se naște în momentul în care editura, studioul sau organizația constatînd că lucrarea este utilă dezvoltării științei și culturii, o acceptă spre publicare.

Remunerația autorului prezintă unele particularități datorite faptului că de obicei nu se determină în raport cu munca efectiv cheltuită, ci după valoarea rezultatului acestei munci, care este opera ce a fost creată sau după valoarea dreptului care a fost cedat unei edituri ori organizației de spectacole, unui scenariu cinematografic sau unei organizații de radiodifuziune, spre a folosi acest rezultat prin editare, punere în scenă etc. Astfel, ca o particularitate a remunerației autorului, trebuie să menționăm posibilitatea acestuia de a primi un avans, din remunerația sa, de a primi o remunerație la editarea unei opere literare precum și dreptul pe care-l au moștenitorii de a obține un folos patrimonial în cazul morții autorului, în măsura prevăzută de lege.

Faptul că remunerația cuvenită autorului se plătește în raport cu munca care a fost încorporată în opera creată, nu trebuie să ne ducă însă la concluzia că munca autorului este asimilată cu o marfă. Într-adevăr remunerația plătită autorului reprezintă venitul său provenit din muncă, deși

1). Cu privire la calitatea de cetățean, a se vedea Decretul nr. 33 din 24 ianuarie 1952 privitor la cetățenia R. P. R. și regulamentul aprobat prin H. C. M. nr. 474 din 10 aprilie 1952.

nu i se plătește pentru cheltuirea unei munci vii, ci pentru opera care a fost creată, operă care este rezultatul muncii sale.

Decretul privind dreptul de autor, ca o consecință a faptului că remunerarea plătită autorului reprezintă venitul său provenit din muncă, prevede că sumele de bani datorate autorului în baza dreptului de autor se bucură de aceleași garanții legale ca și salariile și pot fi urmărite numai în aceleași condiții (art. 37).

Pentru că sistemul de remunerare a autorului prezintă o deosebită importanță în ce privește calitatea operelor create, legiuitorul a permis, în scopul de a recompensa just valoarea operei create, un sistem de diferențiere a remunerației. Aceasta înseamnă că deși cuartumul remunerației este de obicei normal, totuși, în modul de calcul re a remunerației cuvenite autorului există importante diferențieri ținându-se seama de genul literar, artistic sau științific din care face parte opera respectivă.

5. Din momentul când autorul are dreptul la o remunerație pentru munca sa creatoare, scopul pe care-l urmărește dreptul de autor este, în primul rând, acela de a ocroti interesele patrimoniale ale autorului. Într-un alt rezultat autorului constă însă și în ocrotirea intereselor sale personale, deci în garantarea calității sale de autor.

Dreptul de autor are ca scop deci atât ocrotirea intereselor patrimoniale, cât și a intereselor personale ale autorului.

Dreptul de autor, cuprinde astfel : a) dreptul de a aduce opera la cunoștința publicului. Acest drept aparține numai autorului operei, care este singur în măsură să aprecieze dacă opera întrunește toate acele calități care sînt cerute unei opere de creație pentru a fi adusă la cunoștința publicului; b) dreptul de a fi recunoscut autor, opera urmînd să apară la alegerea autorului, sub numele sau pseudonimul acestuia sau fără indicarea de nume ; c) dreptul de a consimți la folosirea operei de către alții și de a cere încetarea actelor de folosire săvîrșite de alții fără consimțămîntul său ; d) dreptul la inviolabilitatea operei și la folosirea ei în condiții potrivite cu natura operei, ținînd seama de îm rejurări ; e) dreptul de a trage foloase patrimoniale din reproducerea și difuzarea operei, reprezentarea sau executarea ei din orice alt mod de folosire licită a ei ; f) dreptul la reparație patrimonială în caz de folosire fără drept a operei (art. 3 al.).

Autorul unei opere literare, artistice sau științifice are deci un drept exclusiv de a publica sau de a face cunoscut publicului în orice alt mod opera sa, iar în cursul termenului stabilit prin lege, de a reproduce și difuza opera sa prin mijloace permise de lege și de a obține, prin mijloace legale, foloase din dreptul său. Drepturile acestea de care se bucură autorul creează acestuia condiții prielnice creației sale, îi apără interesele personale și patrimoniale, stimulîndu-l astfel în munca de îmbunătățire a calității operei.

6. Drepturile personale ale autorului iau naștere de îndată ce a creat opera, prin urmare independent de faptul dacă va fi editată sau reprezentată în public, folosită în film sau difuzată prin radio sau televiziune și aceeași, pe considerația că nașterea drepturilor personale, în persoana autorului, este expresia capacității sale juridice generale.

Drepturile patrimoniale ale autorului, spre deosebire de cele personale, se nasc însă numai cînd societatea folosește rezultatele muncii

autorului și când există așadar un complex de fapte care îmbrățișează crearea operei, recepția care precede încheierea unui contract și folosirea operei consimțită de autor prin contract, care poate fi de editare, executare în public, folosire în film, difuzare prin radio și televiziune, ținând seama de categorii în care intră opera respectivă.

Drepturile personale ale autorului izvorăsc așadar din activitatea creatoare a acestuia, cu condițiunea ca această activitate să se realizeze într-unul din acele probe concrete și materiale care aparțin uneia din marile categorii ale artei, literaturii sau științei sau, cum se exprimă legiuitorul, „dreptul de autor ia naștere în momentul în care opera a luat formă de manuscris, schiță, temă, tablou, ori altă formă concretă” (art. 2, al. 2).

În timp ce opera rămâne însă legată de persoana autorului, în strînsă legătură cu drepturile personale ale acestuia, cesiunea operei privește numai drepturile patrimoniale ale autorului, dar și această cesiune nu-i nelimitată și absolută, pentru că durata drepturilor patrimoniale este fixată în legătură cu viața autorului și un număr de ani după moartea acestuia.

Drepturile personale ale autorului unei opere literare, artistice sau științifice nu pot fi deci separate de persoana titularului lor și nu sînt transmisibile nici în timpul vieții sale, nici după moartea sa. Dreptul de autor — prevede art. 3 al. 2 din decret — nu se poate transmite prin act între vii, ci numai în cazul morții autorului în măsura prevăzută de lege; exercițiul drepturilor patrimoniale de autor va putea fi cedat însă numai pe timp limitat.

Dacă am vrea acum să cunoaștem natura juridică a dreptului de autor, cred că n-am putea susține că din moment de izvorăște dintr-o creație intelectuală, ar face parte dintre drepturile personalității. N-am putea susține, de asemenea, nici opinia după care dreptul de autor, dată fiind natura reală a drepturilor patrimoniale pe care le are, ar face parte din categoria dreptului de proprietate, fiind o expresiune a acestui drept. Socotim că dreptul de autor nu trebuie confundat nici cu acel al personalității, nici cu dreptul de proprietate, el constituind un tip de drept deosebit, în conținutul căruia se înmănunchiază drepturi personale și drepturi patrimoniale, avînd din această cauză o proprie și originală reglementare juridică.

II. Subiectul dreptului de autor.

7. Subiectul dreptului de autor este persoana a cărei activitate creatoare a determinat apariția unei opere.

Sînt, de asemenea, subiecte ale unui drept de autor, însă a unui drept derivat, moștenitorii autorului, în măsura prevăzută de lege. Subiectele dreptului derivat de autor, vor putea exercita însă numai drepturile patrimoniale ale autorului, din moment ce drepturile personale nu sînt transmisibile. Moștenitorii vor putea exercita astfel dreptul de reproducere și de difuzare a operei și dreptul de a obține un folos patrimonial de pe urma operei create de decuius.

Va putea fi subiect al unui drept derivat de autor și o persoană juridică. Aceasta va putea dobîndi dreptul de autor, fie printr-un con-

tract cu autorul real al operei, fie pe baza unui contract de muncă încheiat cu o persoană, în măsura în care din cuprinsul acestui contract se poate constata că scopul lui constă în crearea unei anumite opere.

O persoană juridică nu poate fi însă, în părerea pe care o socotim justă, titulara unui drept originar de autor și aceasta pe considerația că oricare ar fi activitatea depusă de persoana juridică în organizarea creării operei respective, creația acestei opere reprezintă rezultatul activității unor oameni considerați în individualitatea lor. Oamenii creează o anumită operă și numai din această creație ia naștere dreptul derivat de autor al persoanei juridice. Adevărații autori ai operei este deci autorul real al operei sau angajatul persoanei juridice respective, care va fi și ea titulara unui drept de autor, însă a unui drept derivat. Trebuie respinsă așadar opinia după care dreptul de autor al persoanelor juridice ar fi un drept originar, precum și justificarea acestei opinii, care susține că, dacă persoana juridică nu este creatoare în sens fizic, este totuși creatoare în sens juridic, din moment ce este în esența personalității persoanelor juridice posibilitatea de a acționa în ordinea materială, prin opera persoanelor ce acționează și creează în numele persoanei juridice.

Opera artistică creată de autorul salariat al unui organizațiuni socialiste în cadrul obligațiilor rezultând din raportul său de muncă—prevădute art. 16 din decret — poate fi folosită de acea organizație pentru scopuri strâns legate de activitatea sa, fără consimțământul autorului, cu plata remunerației stabilite pentru aceste cazuri și cu respectarea tuturor celorlalte drepturi de autor. Opera nu va putea fi folosită de o altă persoană, timp de doi ani de la nașterea dreptului de autor, decât cu încuviințarea organizației în al cărui serviciu a fost creată.

Opera este considerată creată în cadrul obligațiilor ce rezultă din raportul său de muncă, dacă asemenea obligații sînt menționate în contractul de muncă sau dacă ele rezultă din nomenclatura de funcții ori din planul tematic al organizației sau din acte normative aplicabile în unitate cu caracter obligator pentru angajat (art. 17).

Persoana juridică poate avea de asemenea interesul ca operele realizate în cadrul ei să nu fie publicate fără indicarea denumirii ei. Astfel, în cazul unei colaborări și anume în cazul în care o persoană a cercetat o anumită temă într-un institut și a trecut apoi într-un alt institut în care și-a definitivat cercetările asupra acestei teme, institutul se bucură de ocrotire juridică, însă nu în calitate de autor, ci ca titular a dreptului personal la nume²⁾.

8. În cazul în care o operă este rezultatul activității mai multor persoane, ea va putea să reprezinte, în primul rînd, un tot unitar, părțile ei componente dacă ar fi privite separat, neputînd să aibă o valoare literară, artistică sau științifică proprie.

Această ipoteză este prevăzută de art. 11 din decret, potrivit căruia studiourile cinematografice sau radiofonice și organizațiile de în-

2) Potrivit art. 53 din statutul pentru organizarea și funcționarea Academiei R.P.R., aprobat prin H.C.M. nr. 1214, din 11 iulie 1955, „lucrările executate în institute sau de persoane din afara institutului, cu mijloacele Academiei R. P. R., sînt bunurile R. P. R., deținute și administrate de Academia R. P. R.”

registrare mecanică au drept de autor asupra operelor colective pe care le realizează, iar autorul scenariului, al compoziției muzicale, regizorul și orice alți creatori își păstrează dreptul de autor asupra operei sale cuprinsă în opera colectivă astfel realizată.

În cazul însă cînd într-o operă în care diferitele părți ale operei create de mai multe persoane își păstrează o proprie valoare literară sau științifică—cum este cazul textului și a muzicii într-o operă muzicală — în această situație dreptul de autor aparține în comun coautorilor, iar foloasele patrimoniale rezultate din exercițiul acestui drept se împart în mod egal, dacă ei n-au convenit altfel. Dacă contribuția fiecărui autor este distinctă, de natură să poată fi valorificată separat, fiecare dintre coautori își poate exercita drepturile personale nepatrimoniale asupra părții sale, fără a putea atinge interesele celorlalți coautori sau a prejudicia operei comune (art. 4).

În cazul în care mai mulți autori participă la întocmirea unei opere colective, fiecare dintre colaboratori își păstrează un drept de autor numai asupra unei părți din această operă.

Această ipoteză este prevăzută de art. 12 din decret, potrivit căruia autorul unei opere, apărute într-un ziar sau într-o altă publicație periodică păstrează dreptul de a o reproduce și folosi sub orice formă. Dreptul de autor asupra întregii opere este dobîndit astfel de organizația economică respectivă.

III. Obiectul dreptului de autor.

9. În ceea ce privește obiectul dreptului de autor, acesta este produsul activității creatoare a omului, exprimat într-o formă concretă, accesibilă percepției altor oameni. Opera va trebui însă să fie rezultatul unei activități creatoare, a unei activități originale, pentru că dacă nu există creațiune, nu există nici autor, lipsind în acest mod atît justificarea dreptului personal la apărarea paternității și integrității operei, cît și justificarea drepturilor cu caracter patrimonial.

Originalitatea creatoare constă din reprezentarea originală a unui conținut de fapte, de idei sau sentimente. Atîta timp deci cît ideea autorului n-a fost exteriorizată în această formă, oricare ar fi valoarea literară, științifică sau artistică a acestei idei a autorului, ea nu poate fi ocrotită de dreptul de autor.

10. Sînt cuprinse în denumirea de opere asupra cărora se exercită dreptul de autor, prevede art. 9, toate operele de creație intelectuală din domeniul literar, artistic sau științific, oricare ar fi conținutul și forma de exprimare, indiferent de valoarea și destinația lor.

Sînt astfel opere de creație:

a) romanele, nuvelele, poeziile, criticile literare și de artă, cronicile, recenziile, reportajele literare, scenariile, manualele școlare, cursurile universitare și orice alte scrieri literare, științifice și publicistice;

b) operele dramatice destinate a fi executate pe scenă — ca dramele și comediile ; operele dramatico-muzicale, care sînt și ele destinate a fi executate pe scenă, cum este opera și opereta și în care muzica și textul formează un singur tot ; operele coreografice și pantomimele a căror punere în scenă este stabilită în scris prin desene și alt

mod asemănător. În cazul operelor coreografice și pantominelor, ideea creatoare a autorului se exprimă prin diferite mișcări ale corpului — dansuri, mimică — și sînt însoțite de muzică. Pentru ocrotirea acestor opere ca obiecte ale unui drept de autor, ele vor trebui concretizate în așa mod de autor, prin schițe sau indicații scrise, încît pe această bază să poată fi reprodusă succesiunea de mișcări respective;

c) compozițiile muzicale care se exteriorizează prin note muzicale și în care există un conținut reprezentat de subiectul sau concepțiunea muzicală, precum și o formă reprezentativă, constituită din folosirea de mijloace muzicale. Compoziția muzicală, pentru a fi socotită originală, va trebui să fie independentă de oricare altă operă, în sensul că inspirată chiar din alte opere sau conținînd reminiscențe din alte opere, să apară ca o operă de sine stătătoare.

Dacă o compoziție muzicală este însoțită de un text, fără a fi executată pe scenă, este socotită tot compoziție muzicală și formează obiectul unui drept de autor, în măsura în care conține elemente de creație, cum ar fi cazul unei romanțe;

d) operele de pictură, sculptură, grafică—ilustrații, afișe artistice, caricaturi, desene, litografie—și artă decorativă, operele de arhitectură;

e) operele de artă aplicată, ceramică, mozaic, vitralii și altele de acest gen, fotografiile artistice, ilustrațiile, hîrtiile, planurile, schițele și lucrările plastice privitoare la oricare ramură a științei.

11. Dau de asemenea naștere dreptului de autor, fără a se aduce atingerea drepturilor autorilor operelor originale (art. 10):

a) traducerile, adaptările și prelucrările cu caracter literar, aranjamentele și orchestrațiile de muzică și orice alte transformări ale operelor literare sau muzicale, însă numai dacă acestea au un caracter creator;

b) traducerile, adaptările sau prelucrările operelor tehnice sau științifice sau transformările unor astfel de opere, dacă efectuarea lor necesită cunoștințele unui specialist în domeniul operei originale și reprezintă o muncă intelectuală de creație;

c) culegerile de opere literare, artistice sau științifice, cum sînt antologiile, crestomațiile sau lucrările didactice, care prin alegerea sau sistematizarea materialului constituie opere de creație;

12) În ceea ce privește momentul în care ia naștere dreptul de autor, acesta este acela în care opera a căpătat formă concretă, cînd deci a luat—după cum arată art. 2—forma de manuscris, schiță temă, tablou ori altă formă concretă.

Oricare ar fi categoria din care face parte opera, dreptul de autor aparține autorului, tot timpul vieții sale, cu excepția cazurilor arătate de art. 7 din decret, potrivit căruia, autorul are folosința drepturilor patrimoniale numai pe termen de 20 ani de la apariția operei cu privire la cei care alcătuiesc enciclopedii, dicționare și culegeri; pe termen de 10 ani de la apariția cu privire la autorul unei serii de fotografii artistice; pe termen de 5 ani de la apariția cu privire la autorul de fotografii artistice separate.

Drepturile patrimoniale de autor se transmit prin moștenire cu privire la acele opere față de care autorul are limitat folosința drepturilor patrimoniale, pe timpul rămas din termenele prevăzute.

În cazul în care dreptul patrimonial de autor aparține unei persoane juridice, durata lui—cu excepția cazurilor de limitare arătate mai sus—este de 50 ani.

Drepturile patrimoniale de autor se transmit prin moștenire, la moartea autorului sau a vreunuia dintre coautori, potrivit prevederilor Codului civil și anume: soțului și ascendenților autorului, pe tot timpul vieții fiecăruia; descendenților, pe timp de 50 ani; celorlalți moștenitori pe timp de 15 ani, fără ca în acest caz dreptul să se poată transmite din nou prin moștenire (art. 659 și urm. cod. civil).

Termenele de 50 ani și 15 ani sînt socotite de la 1 ianuarie al anului următor morții autorului.

Dacă moștenitorii cărora li s-au transmis drepturile patrimoniale de autor, pe timp de 15 ani sînt minori, ei se vor bucura de ele și după trecerea acestui termen, pînă la dobîndirea deplinei capacități de exercițiu sau pînă la terminarea studiilor superioare, dar numai pînă la împlinirea vârstei de 25 ani (art. 7)³⁾.

După expirarea termenelor prevăzute la art. 6—privind termenele referitoare la transmiterea prin moștenire a drepturilor patrimoniale de autor—și la art. 7—privind limitarea folosinței drepturilor patrimoniale—iar în lipsă de moștenitori, din momentul morții autorului, dreptul patrimonial de autor se stinge (art. 8 din decret).

13. Am văzut că prin reglementarea dreptului de autor se urmărește atît ocrotirea intereselor personale și patrimoniale ale autorului, cît și o largă răspîndire în public a operelor literare, artistice și științifice.

Pentru realizarea acestui din urmă scop, se permite (art. 13) fără consimțămîntul autorului, dar cu respectarea celorlalte drepturi ale acestuia: a) înregistrarea mecanică a compozițiilor muzicale sau a lucrărilor artistice, literare ori științifice pe discuri, bande de magnetofon, peliculă și orice alte mijloace, dacă aceste compoziții sau lucrări au fost reproduse și difuzate; b) transmiterea radiofonică ori prin televiziune sau înregistrare ori filmare în vederea retransmisiunii a operelor de orice fel din sălile de spectacole sau localurile publice în care acestea sînt reprezentate, executate sau expuse; c) inserarea în culegeri, albume sau altele de acest fel pentru exemplificarea conținutului ori în presă pentru ilustrarea unei teme, a unei opere literare, muzicale sau științifice, în fragmente sau integral, ori reproduceri după operele de artă plastică; d) înregistrarea mecanică a operelor muzicale, literare sau artistice, în fragmente sau integral, în vederea radiodifuzării, televiziunii sau a folosirii în jurnalele cinematografice.

Dispozițiile de la literele c și d se vor aplica numai în privința operelor anterior aduse la cunoștința publicului prin reproducere și difuzare, reprezentare, executare sau prin expunere.

14. Sînt permise, de asemenea, fără consimțămîntul autorului și fără plata vreunei remunerații, respectîndu-se totuși celelalte drepturi ale acestora (art. 14): a) reproducerea în publicații periodice, radiodifuzarea sau prezentarea cinematografică cu titlul de informație și de actua-

3) Cu privire la dobîndirea deplinei capacități de exercițiu, a se vedea art. 8 al decretului nr. 31 din 30 ianuarie 1956 privitor la persoanele fizice și juridice.

lităte a discursurilor ținute în adunări publice; b) reprezentarea, executarea, recitarea sau expunerea operelor în cadrul activității școlilor, organizațiilor de masă; c) publicarea operelor literare, muzicale sau științifice ori reproducerea operelor de artă plastică în manuale, cursuri universitare etc.; d) reproducerea și radiodifuzarea articolelor de presă; e) extrase din opere sau reproduceri și prezentări cu ajutorul aparaturii optice a unor opere de artă plastică servind ca document explicativ; f) transpunerea operelor de pictură, gravură, desen sau a altor opere de artă plastică prin sculptură, ori a operelor de sculptură prin pictură, gravură, desen, dacă operele rezultate din aceste transpuneri nu se valorifică; g) reproducerea în alte dimensiuni a operelor de artă plastică așezate în piețele publice, muzee, pinacoteci cu încuviințarea organelor de conducere ale acestora. Acel care valorifică aceste reproduceri este obligat să plătească autorului remunerația cuvenită, dacă au ca obiect principal opera de artă ca atare; h) reproducerea operelor de artă plastică în filme, diafilme sau prin televiziune cu titlul de informare sau de prezentare accesorie. Dacă filmul, diafilmul sau transmiterea prin televiziune are ca obiect principal reproducerea acestor opere, autorul are dreptul la plata remunerației; i) expunerea operelor de artă plastică în expoziții publice; j) fotografierea, copierea unei opere de artă plastică, dacă aceasta nu se valorifică.

În cazul folosirii operelor fără consimțământul autorului, va trebui să se indice opera originală, numele autorului acesteia, al traducătorului sau al autorului operei derivate, iar la operele de artă plastică va trebui să se indice și locul unde se găsește originalul, precum și numele celui care a efectuat copia. Aceste mențiuni vor fi trecute și în afișele, anunțurile, publicațiile relative la opera realizată după o altă operă literară, artistică sau științifică (art. 15).

IV. *Exercițiul dreptului de autor*

15. Dreptul autorului de a reproduce și difuza opera pe care a creat-o, de a o reprezenta în public, de a o folosi în film, de a o difuza prin radio și televiziune, este expresia dreptului său personal.

Consimțământul autorului la reproducerea, reprezentarea, folosirea în film sau difuzare prin radio și televiziune a operei sale se exprimă prin încheierea unui contract cu unitățile socialiste, care contractând cu autorul, dobîndesc dreptul de a edita opera de a o executa sau de a o prezenta în public. Acest contract apare nu numai ca un mijloc de realizare a drepturilor personale ale autorului, ci în același timp formează și temelul pentru dobîndirea dreptului cu caracter patrimonial care este dreptul la remunerație al autorului.

Există diferite variante de contracte de autor, iar decretul privind dreptul de autor reglementează contractul de editură, de reprezentare în public, de folosire în film a unei opere, de difuzare prin radio și televiziune. Aceste contracte sînt însă de același gen și aceasta pentru că subiectul dreptului de autor este una dintre părți, obiectul contractului îl formează obiectul dreptului de autor, iar conținutul tuturor acestor contracte privește modul și condițiile de publicare, reprezentare, folosire sau difuzare a operei.

Se poate prin urmare vorbi de un contract de autor ca despre un singur gen de contract, ale cărui variante se deosebesc unele de altele prin modul de reproducere și reprezentare, folosire și difuzare prevăzute în contract.

16. Atît contractul de editare, contractul de reprezentare în public, contractul de folosire în film a unei opere, cît și contractul pentru difuzarea unei opere prin radio și televiziune sînt bilaterale—conținînd deci obligații reciproce pentru părțile contractante; oneroase—din moment ce contractanții se obligă în vederea obținerii în schimb a unei prestațiuni, corespunzătoare aceleia pe care o promet; consensuale—deci perfecte prin acordul de voință al părților; comutative—din moment ce părțile cunosc chiar de la încheierea lor, întinderea obligațiilor asumate.

Contractul privitor la exercitarea dreptului de autor se încheie în formă scrisă și cuprinde—pe lîngă condițiile de existență și validitate, cerute pentru orice contract—elementele necesare pentru determinarea remunerației tarifare sau totale convenite autorului (art. 19).

Pentru a apăra pe autor, decretul prevede că dispoziția după care clauzele contractuale care defavorizează pe autor față de dispozițiile legale, privind normele de stabilire a tarifelor de remunerare a dreptului de autor și a modalității de plată, sînt nule și înlocuite de drept cu dispozițiile obligatorii corespunzătoare (art. 24).

Decretul privitor la dreptul de autor cuprinde, de asemenea, unele dispozițiuni referitoare la contractul de comandă și anume:

a) acest contract va trebui să cuprindă și termenul de predare;
b) persoana care a comandat opera are dreptul să denunțe un astfel de contract, dacă opera nu îndeplinește condițiile contractului, în această situație sumele încasate de autor rămînînd cîștigate acestuia.

c) dacă în vederea creării unei opere care a făcut obiectul unui contract de comandă au fost efectuate lucrări pregătitoare cu caracter de creație, acestea, precum și cheltuielile ocazionate cu pregătirea acestor lucrări, vor fi plătite autorului, dacă cel care a făcut comanda denunță contractul din motive temeinice și care nu pot fi imputate niciuneia din părți (art. 20, 21).

Decretul cuprinde apoi dispoziția după care cesiunea dreptului de reproducere, multiplicare și difuzare nu cuprinde și transmiterea dreptului de proprietate asupra originalului; de asemenea transmiterea dreptului de proprietate asupra originalului nu implică și cesiunea dreptului de reproducere, multiplicare sau difuzare. Convenția contrară însă, în ambele situațiuni, este admisă.

Pentru fiecare gen de contract sînt întocmite de Ministerul Culturii, contracte-tip privind valorificarea dreptului de autor.

17. Prin contractul de editare, autorul cedează, pe un anumit termen, dreptul exclusiv la publicarea operei sale, iar editorul care este o organizație socialistă—se obligă să editeze opera și să ia toate măsurile care depind de el pentru difuzarea ei.

Prin contractul de editare se urmărește deci materializarea muncii autorului, concretizate în opera sa.

Legea admite și practica cunoaște atît o formă de contract prin care

editura se obligă să editeze o operă existentă, cit și o formă de contract care se încheie pentru o operă care n-a fost încă creată de autor în momentul încheierii contractului, iar autorul se obligă să creeze opera și s-o predea editurii, în scopul tipăririi ei, într-un anumit termen.

Contractul de editare trebuie încheiat prin act scris, care va cuprinde și termenele de predare, de acceptare, de apariție și difuzare a operei. Vor putea fi încheiate însă și oral contracte de editare pentru lucrările ce urmează să apară în ziare sau în alte publicații periodice.

Reeditarea unei opere nu se va putea face, decît în temeiul unui nou contract, afară numai dacă în contractul inițial de editare nu s-a convenit altfel.

În baza contractului de editare, autorul cedează editurii numai dreptul de reproducere și difuzare, păstrînd dreptul la calitatea de autor și la inviolabilitatea operei, din moment ce acestea sînt drepturi personale. Autorul păstrează, tot astfel, posibilitatea de a dobîndi prin alte mijloace, venituri din opera sa, astfel autorul unei opere literare păstrează dreptul la transpunerea operei sale narrative într-o operă dramatică sau într-un scenariu de film.

Scopul contractului de editare fiind reproducerea și difuzarea unei opere, orice obiect al dreptului de autor, propriu pentru reproducere și difuzare, va putea fi obiectul unui contract de editare, astfel operele literare, muzicale, plastice. Reeditările vor putea fi efectuate, de asemenea, tot în baza unui contract.

În baza contractului încheiat, autorul va trebui să predea editurii manuscrisul, la termenul prevăzut în contract, iar la întocmirea contractului, să alăture planul lucrării, dacă aceasta urmează să fie întocmită ulterior.

Înăuntrul termenului pentru care este încheiat contractul de editură, editura avînd dreptul să reproducă și să difuzeze opera, autorul n-are dreptul să publice opera lui, fără consimțămîntul scris al editurii. Dacă autorul încalcă această obligație, editura are dreptul să rezilieze contractul și să ceară despăgubiri pentru prejudiciile suferite.

Întreprinderea de editură va trebui să editeze și difuzeze opera autorului și să plătească autorului suma contractată.

Contractul de editare va putea fi cedat de editură: a) cu consimțămîntul autorului și cu încuviințarea instituțiilor, organelor și a organizațiilor centrale care îndrumază și controlează cele două edituri; b) sau cu înștiințarea autorului din dispoziția acestor instituții, organe sau organizații centrale, în caz de modificări organizatorice ale rețelei de edituri, în care caz, pentru temeinice motive, autorul va putea să ceară desfacerea contractului (art. 28).

18. Prin contractul de reprezentare în public, autorul cedează organizației de spectacole, dreptul de a reprezenta o operă dramatică, dramatico-muzicală, coreografică sau o pantomină iar organizația de spectacole se obligă să reprezinte opera în condițiile și în termenul prevăzut în contract.

Nu poate avea loc însă decît în temeiul unui contract, reprezentarea pentru prima dată în public a unei asemenea opere. În cazul în care opera a mai fost reprezentată, în această situație ea va putea fi repre-

zentată și fără încheierea unui contract, cu respectarea dreptului autorului la remunerație.

În contractul de reprezentare în public, compozitorul muzicii și autorul libretului, apar adeseori, când este vorba de o operă muzical-dramatică, în calitate de coautori. Tot astfel, traducătorul unei opere dramatice este subiectul unui drept de autor, deosebit de dreptul pe care-l are autorul operei.

În cazul unui contract de comandă privind reprezentarea în public a unei opere, organizația de spectacol este obligată să o reprezinte numai dacă și-a asumat prin contract o asemenea obligație, urmînd după acceptarea operei comandate, să fie stabilite de părți termenul și condițiile de reprezentare.

Contractul de reprezentare în public se încheie prin act scris, și va trebui să îndeplinească toate cerințele legii pentru validitatea lui și să cuprindă elementele necesare pentru determinarea obligațiilor reci roce ale părților.

Dreptul de a reprezenta opera va putea să fie cedat de către organizația de spectacole, cu consimțămîntul autorului unei alte organizații de spectacole.

19. Prin contractul de scenariu, autorul cesează studioului cinematografic exercițiul dreptului de folosire în film a unui scenariu cinematografic sau a unei compoziții muzicale iar studioul cinematografic se obliga să plătească autorului, pentru scrierea scenariului și pentru cesiunea dreptului de a-l turna, o remunerație.

Au un drept de autor asupra operelor ce au creat numai autorul scenariului cinematografic și autorul compoziției muzicale. Regizorul și operatorul care pun în scenă un film n-au însă un drept de autor, raporturile dintre ei și studioul cinematografic fiind stabilite prin contracte de muncă.

Scenariul cinematografic cuprinde descrierea amănunțită a conținutului filmului ce va fi turnat, dialogurile personajelor, textele, iar pe baza lui are loc turnarea filmului.

Contractul dintre autor și studioul cinematografic se încheie prin act scris. Prin încheierea contractului, autorul consimte la reprezentarea în public a operei cinematografice realizate pe baza scenariului sau a compoziției sale muzicale, cu respectarea drepturilor sale de autor.

20. Prin contractul pentru difuzarea unei opere prin radio și televiziune, organizația de radiodifuziune și televiziune are dreptul să înregistreze și să folosească în programele sale operele pentru care a încheiat contractul, plătiind autorului suma de bani convenită drept remunerație.

De asemenea, organizația de radiodifuziune și televiziune are dreptul, chiar fără încheierea vreunui contract să înregistreze și folosească în programele sale, operele care au fost reproduse și difuzate, reprezentate, executate sau expuse în public, în schimbul unei remunerații forfetare stabilite prin Hotărîrea Consiliului de miniștri și plătite prin organele unității sau asociației respective de creatori.

Autorul unei opere radiodifuzate sau televizate păstrează dreptul de a o folosi pe orice cale, chiar dacă această operă a făcut obiectul unei comenzi speciale.

21. În cazul încălcărilor drepturilor de autor, apărarea lor se în-

făptuiește pe cale judecătorească (art. 39). Această încălcare poate lua forma uzurpării calității de autor, de împrumuturi din opera altuia, cu depășirea limitelor prevăzute de lege și fără arătarea autorului și izvorului respectiv, de reproducere și difuzare a operei fără consimțământul autorului. Prin aceste fapte pot fi încălcate atât drepturile persoanei, cit și drepturile patrimoniale ale autorului.

Autorul este apărat astfel împotriva oricăror contrafaceri—a plagiatului—operei sale.

Operele de creație, oricărei categorii ar aparține, au comun, după cum am văzut, caracterul reprezentativ, care constă în reprezentarea unui conținut de fapte, idei sau sentimente. O persoană poate folosi în lucrările sale proprii conținutul altor opere, însă numai ca elemente din aceste opere. Această utilizare nu va putea fi împinsă astfel pînă la uzur, parea celui complex de elemente din care iradiază chiar individualitatea de reprezentare a unei opere anterioare.

Pentru a stabili deci dacă o operă a fost plagiată va trebui să vedem dacă cele două opere constituie două reprezentări individuale diferite sau dacă nu sînt decît o singură reprezentare.

Dacă într-o operă nouă vom recunoaște astfel, cu toate variațiile, adaosurile sau reducerile, identitatea substanțială a unei opere anterioare, fondul acestei opere, va trebui să ajungem la concluzia că noua operă a plagiat vechia operă.

Persoana care a suferit o atingere în dreptul personal nepatrimonial de autor a unei opere științifice, artistice ori literare, va putea cere instanței judecătorești atât încetarea săvîrșirii faptei care aduce atingere acestui drept, cit și să oblige pe autorul faptei săvîrșite fără drept să îndeplinească orice măsuri socotite necesare pentru a ajunge la restabilirea dreptului de autor (art. 54 din Decretul privitor la persoanele fizice și juridice, modificat prin legea nr. 4 din 4 aprilie 1956).

22. În cazul în care, încălcările dispozițiilor decretului privind dreptul de autor constituie infracțiuni, ele vor fi urmărite și pedepsite potrivit legii penale, acțiunea penală putînd fi pusă în mișcare la plîngerea prealabilă a părții vătămate, a uniunii sau asociației respective de creatori ori a Ministerului Culturii.

Potrivit codului penal—art. 555; se pedepsește nerespectarea drepturilor de autor asupra operelor literare, științifice sau artistice sau asupra oricăror alte creații de același gen, ori tehnico-științifice, prin folosirea lor fără drept. Pedepsa constă în închisoare corecțională de la trei luni la trei ani sau amendă de la 300 la 1000 lei.

23. Pentru apărarea drepturilor de autor au fost înființate de asemenea, uniuni și asociațiuni, care au de scop să contribuie la ridicarea nivelului material și la dezvoltarea spiritului de creație a membrilor lor, precum și la apărarea și reprezentarea intereselor lor și a drepturilor care iau naștere în legătură cu editarea, reprezentarea în public, folosirea în film a unei opere, difuzarea unei opere prin radio și televiziune. Au fost înființate, tot astfel, așa-numitele „fonduri” care sînt organizațiuni obștești speciale pentru satisfacerea în condițiunile cele mai bune a nevoilor materiale și culturale a membrilor acestor uniuni și asociațiuni.

Uniunile și asociațiile de creatori au un rol deosebit de important

în apărarea dreptului de autor. Astfel, la moartea autorului sau în cazul unei opere comune a vreunui dintre coautori, sarcina de a apăra patrimonialitatea, inviolabilitatea și justa folosire a operei acestuia revine uniunii sau asociației respective de creatori sau, în lipsa acestora, organului de stat competent (art. 3); apărarea și urmărirea dreptului de reprezentare sau executare a operei este în sarcina uniunii sau asociației respective de creatori (art. 18 al. 2.); acțiunea penală pentru infracțiunile privind dreptul de autor se pune în mișcare atât la plângerea prealabilă a părții vătămate, cât și a uniunii sau a asociației respective de creatori sau Ministerului Culturii (art. 40, al. 2).

Urmărirea în justiție a plății remunerației de autor este asimilată cu urmărirea plății salariului. Sumele de bani datorate autorului în baza dreptului de autor—prevede în acest sens art. 37 din decret—se bucură de aceleași garanții legale ca și salariile și pot fi urmărite în aceleași condiții⁴). Nu vor putea forma obiect de urmărire silită utilajele, schișele, machetele, manuscrisele și orice alte lucruri care servesc direct la realizarea unei opere care dă naștere dreptului de autor (art. 58).

Decretul cuprinde, de asemenea, dispozițiuni tranzitorii cu privire la exercițiul dreptului de autor: a) potrivit art. 41 exercițiul dreptului de autor este supus prevederilor decretului din 27 iunie 1956, indiferent de data la care a luat naștere. Sînt exceptate drepturile exercitate și partea încasată din remunerație pînă la data intrării în vigoare a noului decret; b) tarifele de remunerație noi, care vor fi stabilite prin Hotărîrea Consiliului de miniștri, se vor aplica în contractele în curs de executare, pentru calculul părții neincasate din remunerație în măsura în care noile tarife nu ating drepturile de autor conform contractelor; c) termenele privind dreptul de autor și exercițiul lui, prevăzute în legi anterioare vor continua să curgă pînă la împlinirea lor, fără a putea însă depăși termenele corespunzătoare din noul decret.

Catedra de Drept civil

АВТОРСКОЕ ПРАВО

Краткое содержание

В настоящее время авторское право в нашей стране регламентировано декретом от 27 июля 1956 года, который охватывает все виды авторского труда и стимулирует творческую работу автора.

Декретом гарантируется, как авторское право на произведения, созданные на территории РНР, так и авторское право на произведения, созданные в других странах и используемые на территории РНР. Декрет содержит постановления в связи с субъектом и объектом авторского права, а также в связи с пользованием этим правом, регламентируя тем самым договоры на издание, сценарные договоры (кинофильм, радио, телевидение).

Охрана авторских прав осуществляется в судебном порядке

4) A se vedea art. 409 din codul de procedură civilă și art. 71 din codul muncii din 8 iunie 1950, modificat prin decretul nr. 369 din 24 iulie 1956.

союзами и обществами писателей, художников, композиторов, целью которых является не только повышение материального уровня и развитие творческих способностей их членов, но и защита и представительство их интересов и прав, возникающих в связи с изданием различных произведений, их публичным исполнением, их использованием в кинофильме, в передачах по радио или телевидению.

DE DROIT D'AUTEUR

R é s u m é

Par le décret du 27 juin 1956, le droit d'auteur jouit, aujourd'hui, dans notre pays, d'une nouvelle réglementation, qui embrasse tous les aspects du travail de l'auteur et en stimule l'élan créateur. Ce décret garantit le droit d'auteur sur les oeuvres créées dans la République Populaire Roumaine, aussi bien que le droit sur les oeuvres parues dans d'autres pays et diffusées dans la République Populaire Roumaine.

Le décret comprend des dispositions concernant le sujet, le droit d'auteur, le but de ce droit et la façon de l'exercer. Il réglemente le contrat d'édition, le contrat de représentation en public, le contrat pour la mise en film d'une oeuvre, le contrat pour la diffusion radiophonique et la télévision.

La défense du droit d'auteur est assurée par voie judiciaire et par les unions et associations d'écrivains, d'artistes plastiques et de compositeurs, dont le but est de contribuer à élever le niveau matériel et à développer l'esprit de création de leurs membres. Elles assument également la défense de leurs intérêts et de leurs droits, en ce qui concerne l'édition, la représentation en public, la mise en film d'une oeuvre, la diffusion radiophonique et la télévision.

CONSTRUCȚII PRONOMINALE PLEONASTICE

DE

G. ISTRATE

Într-o poezie de tinerețe a lui George Coșbuc, publicată, după moartea autorului, în *Arhiva Someșeană* nr. 5, Năsăud, 1926, p. 26, și reprodusă de N. Drăganu în studiul *George Coșbuc la liceul din Năsăud și raporturile lui cu grănicerii*, publicat în *Serbările de dezvelire a bustului lui Gh. Coșbuc*, Bistrița 1926, găsim întrebuintarea pleonastică a formelor neaccentuate ale pronumelui personal¹⁾:

Te du, te du amice, ci eu voi cugeta
Adeseori la tine și la iubirea ta,
Și-n noaptea disperării, pe platul suferinții,
Cînd totul m-a gonit-mă, din sin m-a exila,
Eu voi privi la tine, iar tu la provedință
Și astfel niciodată noi nu ne vom uita.

Fenomenul este curent în graiurile populare de peste munți, într-o regiune care depășește, cu mult, limitele raionului Năsăud, unde-l remarcăm prezența încă în 1937²⁾ și, un an mai târziu, era înregistrat tot pentru nordul Transilvaniei, și în paginile revistei *Buletin lingvistic*³⁾. În volumul IV (1936) și V (1937) al acestei reviste, existența fenomenului fusese semnalată în Bihor⁴⁾ și în Banat⁵⁾, după cum alte publicații ne informează că el există în Țara Oașului⁶⁾, în Maramureș⁷⁾, în Lugoslavia⁸⁾ etc. Ceea ce trebuie remarcat este faptul că repetarea are loc, totdeauna, în construcții în care apar forme verbale compuse.

În *Buletinul* pomenit dădeam câteva exemple și din Grigore Ureche⁹⁾. Pot spune că fenomenul apare și la Miron Costin¹⁰⁾ și, mai ales, la Dosofteiu, în a cărui *Psaltire* în versuri se întâlnește de câteva sute de ori¹¹⁾.

1) Poezia poartă titlul *Ad memoriam* și a fost scrisă în amintirea unui coleg mort.

2) Cf. *Buletinul Institutului de Filologie Română Alexandru Philippide* IV, p. 81, unde dădeam exemple ca: *l-am văzutu-l; l-am auzitu-l; m-o ocăritu-mă; l-o bătutu-l mă-sa; s-o dusu-să la țîrg; i-o mîncatu-i lupcii o oaie*.

3) Vol. VI, 1938, p. 191: *m-o ocăritu-mă; ț-oi spune-ț; te-am lăsatu-te; l-am cematu-l; l-o pusu-l; i-am datu-i; i-o dusu-i; le-am spusu-le; s-o spartu-să; s-a găta-să; ne-om gîndi-ne; ne-am rădicatu-ne; v-ar omîni-vă; etc.*

4) Cf. p. 133: *l-am trasu-l; în brîncă l-am adusu-lă; ne-am dusu-ne; m-am dusu-mă etc.*

5) Cf. p. 143: *m-o auzitu-mă; am dusu-l*.

6) I. A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, Buc. 1906, p. 51: *s-o dusu-să*.

7) Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București 1925, p. LXVII, LXXI, 158. Papahagi transcrie greșit unele exemple ca: *s-o dată-să*, dar sînt potrivite următoarele: *s-o dusu-să; s-o povestitu-să; s-o finutu-să; m-or jeli-mă; m-am băgatu-mă; te-a întreba-te; l-o dusu-l; l-o făcutu-l; l-a-ngropa-l etc.*

8) Giuglea Vilšan, *De la Rominii din Serbia*, București, 1913, p. 374: *l-a, dăruitu-l cu el*.

9) Ediția Const. Giurescu, București 1916, p. 19, 37: *i-au prinsu-i vii; i-au purtatu-i din loc în loc*.

10) *Letopisețul Țării Moldovei*, București 1944, p. 191: *l-au trasu-l*.

11) *Psaltirea în versuri* întocmită de Dosofteiu mitropolitul Moldovei, 1671-1680 publicată de pe manuscrisul original și de pe edițiunea de la 1673 de I. Bîanu București 1887.

Voi indica, în paranteză, după fiecare exemplu pagina la care îl găsim, mi-
 acoperi-mă (81); i-au adunatu-l (372); ne-ai adunatu-ne (112); ne-ai adăpătu-ne (195);
 și-au adusu-și aminte (335, 360); mi-am alesu-mi (304); i-ai alesu-l (449); ți-ai aprin-
 su-ți (309); m-oi arăta-mă (48); și-au arătat-u-și (355); cind ți-ai arăta-te (148); te-ai
 arătu-te (195); ți-am arătu-ți (434); i-au arsu-i (268); te-oi asculta-te (79); și
 și-au ascuțitu-și limba (471); să vor așăza-să (214); mi-ai auzitu-mi (85); și le-au
 auztu-le (372); ți-au auztu-ți cuvintul (466); i-am avutu-l (341); ți-au avutu-ți (248);
 le-au batutu-le (262); i-ai bogățitu-l (62); i-au blagoslovitu-l (378); s-a bucura-să
 (111, 331); m-oi bucura-mă (250); ne-am bucura-ne (440); m-ur călca-mă (82); mi-ai
 căutatu-mi (399); ți-am căutatu-ți (437); mi-ai cercatu-mi (46); te voi cerca-te (81);
 i-am cercatu-l (111); de mi-i cerca-mă (128); m-a certa-mă (474); te voi chema-te
 (148); i-am chematu-l (341); să va chema-să (39); i-ai concenitu-l (55); i-au cură-
 țiu-l (262); nu ți-l cuteza-te (175); mi-ai datu-mi (54, 99, 138, 185, 233, 287, 480);
 mi-au datu-mi (44, 71, 99, 404); ți-am datu-ți (274); ți-ai datu-ți cuvintul (277, 310,
 358); ți-au datu-ți (284, 348, 431, 490); i-ai datu-l (215, 352, 390, 469); i-am datu-i
 (186); i-au datu-l (372) i-au datu-l (362); le-ai datu-le (195); le-au datu-le (372); le
 va da-le (211); să va da-să (206); și-au datu-și (278); i-ai dăruitu-i (62); și-au defăi-
 matu-și credința (264); i-am descăpăținat-u-l (408); i-au descărcatu-l (274); le vei
 deschide-le cale (347); m-ar desfăta-mă (468); de ți-l desfăta-te (216, 218); s-a desfa-
 ta-să (63); s-ar desfăta-să (201); mi-ai făcutu-mi (328); ne-au făcutu-ne (327); i-ai
 făcutu-l (73) ți-ai făcutu-ți (350, 458); și-au făcutu-și (334); m-oi fali-mă (184); mă
 voi feri-mă (52); mi-i feri-mă (-66); ți-am feritu-ți legea (413); ți-ai feritu-ți mărturia
 (426); te-a ferite (185); te va ferite (431); le-a fiele de smintea-lă (396); i-au fostu-l
 (46); mi-ai gătatu-mi (71); și-au gătatu-și (30); ne-am golitu-ne (501); ție ți-am g e-
 știtu-l (168); ți-au greșitu-ți (284); mă voi griji-mă (128); te-a griji-te (183); i-am
 hrănit-u-l (225); ne-ai hrănit-u-ne (271); nu li s-a ierta-să (219); cind mi-i ispti-mă
 (79); i-am iubit-u-l (290); ți-am iubit-u-ți zisa (42); s-a ivi-să (282); și-au ivitu-și
 (399); te vei ivite (163); ți-i ivite (221); m-ai izbăvi-mă (466); i-au izbăvitu-l (372);
 m-oi îmbăbăta-mă (84); ți-ai imblinzitu-ți minia (284); mă vei înălța-mă (56); te vei
 înălța-te (124); s-a înălța-să (39); m-oi închina-mă (465); te vor înconjura-te (2);
 i-au îndreptatu-l (376); i-am infrinctu-l (54); mi-ai inlrintu-mi (25); mă va infrun-
 ta-mă (474); te va infrunta-te (167); s-or inmulți-să (175); i-ai însămnatu-l (56); i-am
 înărlitu-l (249); i-au întărlitu-i bogăția (241); și-au întărlitu-și (205); i-ai întemelu-
 (73); ți-ai intinsu-ți cortul (142); m-am intorsu-mă (106); mi-au intorsu-mi (99); ți-ai
 intorsu-ți (99); te-oi întreba-te (130); m-oi învăța-mă (423); mi-ai lărgitu-mi (18); i-ai
 lăsat-u-l (248); i-ai lăsat-u-l (308); i-ai lălitu-l (271); m-ai lauda-mă (184); te-ar lău-
 da-te (202); te-oi lauda-te (201, 230); nu te-oi lauda-te (398); mi-am lipitu-mi (343);
 mi-au lipitu-mi (409); ți-ai luat-u-ți (254); i-ai măritu-l (56); te voi mărie-te (26); ți-ai
 minunatu-ți (105); m-oi mihni-mă (82); i-au minia-l (261); te-a mintu-te (314); să
 vor muiă-să (151); i-ai obosit-u-l (29); i-au cmoritu-l (269); le vei oprie-le (283); te-a
 păli-te (331); și-au părăsitu-și domul cortul (264); și i-au petrecutu-i (367); ți-ai
 pogori-te (211); i-ai pomăzutu-l (307); mi-au potolitu-mi greutatea (299); m-oi prim-
 bla-mă (408, 416); ți-am primitu-ți (435); mi-ai pusu-mi (53); mi-au pusu-mi (131, 10);
 i-au pusu-l (509); i-ai pusu-l (28, 310, 441); i-au pusu-l (266); și le-ai pusu-le (353);
 ți-ai pusu-ți (298, 352); și-au pusu-și (349); i-ai rasu-l (29); i-ai rădicatu-l (308);
 m-oi ruga-mă (465); te vom ruga-te (62); ți-i ruga-te (61); te-ai sămețitu-te (174); s-ar
 sătura-să (202); s-au schimonosit-u-să (377); i-am scosu-l (311); i-ai scosu-l (254, 261);
 i-au scosu-i (367, 373, 374, 375, 376); și și-au scosu-și (364, 355); m-oi sc la-mă
 (469); și-au sfîințitu-și (239); mi-au slăbitu-mi (298); nu m-oi slăbi-mă (79); le-a slo-
 bozi-te (26); i-au slobozitu-i (42); ți-au slujitu-ți (283); mi-am smeritu-mi (448);
 ne-a sorbi-ne (438); m-oi spăla-mă; (79); ți-i speria-te (315); mi-am spusu-mi (403);
 ți-ai spusu-ți (480); v-au spusu-vă (256); i-ai stricatu-l (308); mă va striga-mă (305);
 te voi striga-te (46); ți-am strigatu-ți (46, 464); mi-am strinsu-mi (99); i-au strinsu-l
 (264); i-ai stinsu-l (195); m-aș suia-mă (467); cind te vei sui-te (221); ne-om sui-ne
 (43); me-i și-mă (467); ți-au șlutu-ți (303); de s-ar tăbăci-să (81); ți-ai tinsu-ți
 (119); i-ai timpinatu-l (62); cind s-a țimpla-să (123); eu voi trimete-vă (7); ți-ai tri-
 misu-ți (9, 186, 390); ți-au trimisu-ți (348); le-au trimisu-le (365); și-au tr misu-și
 (292); de mi s-au turburatu-mi vederea de spa mi (23); ți-au ținutu-ți poruncile (23);
 nu s-au uțatu-să (246); nu le-aș uita-le (119); te-aș uita-te (464); li s-a uita-să (161);
 ți-au uratu-ți (117); i-ai uritu-l (307) i-au urzitu-l (296); de și-au urzitu-și (28); i-au
 uraturu-l (436); mi-ai lușuratu-mi (211); mi-am văditu-mi (106); de m-aș vedea-mă
 (140, 201); te-oi vedea-te (48); mi-au venitu-mi (222); i-au venitu-i (384, 385); pină

le-a veni-le (176, 279); ce s-or zidi-să (345); i-au zdrobit-u-i (246); le-au zdrobitu-le (375). În afară de exemplele din Psaltire, mitropolitul Dosofteu mai folosește construcții asemănătoare și în lucrarea în proză, *Viețile sfinților*, dar în măsură mai mică decât aici.

Pe lângă exemplele citate din Psaltirea lui Dosofteu, în care situația este clară în sensul că între ele și cele din limba populară nu există nici o deosebire, mai avem și altele pe care le-am putea numi defectuoase, întrucât lipsește unul dintre cele două elemente (me, și te etc.)¹²⁾.

Trebuie să spun că fenomenul există și în graiul moldovenesc de nord, dacă nu ca o trăsătură generală, cum am văzut că apare în Transilvania¹³⁾, cel puțin ca un element de import din regiunile de peste munți. Așa se explică frecvența lui relativ mare în operele scriitorilor din secolul al XIX-lea și este cazul să spun că l-am semnalat în scrisul lui Gheorghe Asachi¹⁴⁾, în *Păcatele tinerețelor* a lui C. Negruzzi¹⁵⁾ în *Miron și frumoasa fără corp*, a lui Eminescu¹⁶⁾, în *Amintirile lui Ion Creangă*¹⁷⁾ etc. Îl înregistrează, de asemenea, culegătorii de literatură populară, din vremea noastră¹⁸⁾, după cum ni-l semnalează și unii specialiști care se ocupă cu probleme de dialectologie¹⁹⁾.

12) Iată câteva dintre ele: *de-aș depărta-mă* (180); *și-aș aștepta-te* (180); *de-aș vedea-te* (201); *de-aș vedea-mă* (281); *și-au ivitu-și dreptatea* (335); *ș-au grăitu-și* (380); *de-au cu totul desrădăcinatu-i* (383); *T-voi așterne-i pe toți sub picioare* (388); *de-ai spusu-mi* (480); Și la Grigore Ureche, op. cit., p. 27, am găsit un asemenea exemplu: *au săgetatu-le caii*, cf. și A. I. Rosetti, *Scrisori românești din Arhivele Bistriței*, București 1944, p. 70: *cum va hi-le voia*.

13) Și cum credeau Sandfeld-Olsen (*Syntaxe roumaine*, Paris, 1936, p. 102).

14) *Spiculatorul moldo-român*, Iași, april-mai-iunie 1841, p. 73: *le-om afla-le*.

15) Cf. p. 309 (ediția 1857): *mi s-au tăiatu-mi dreapta*, exemplu care apare, de fapt, în cadrul unui citat mai lung din *Viețile sfinților*, lucrarea citată deja a mitropolitului Dosofteu.

16) *L-au spă'atu-l, pieptănatu-l*

La botez l-au dus pe micul,

La icoane l-a-nchinatu-l

sau :

A crescut cum l-a meritul.

Un alt exemplu, din opera lui Eminescu, găsesc în *Opere* IV, p. 518, în poezia intitulată *Cintec caracudesc*:

Cel de pe urmă pantalonii i-am dusu-i la răcoare...

17) *Eu m-am dusu-m-am* (ediția Marmeliuc, p. 18). Exemplul acesta, ca și cel pe care îl dăuse cu mult înainte I. Heliade Rădulescu (v. ceva mai încolo!), se deosebesc de cele înșirate mai sus, în sensul că se repetă nu numai pronumele, ci și verbul auxiliar. Se pare că ne păsim în fața unei trăsături caracteristice nu atât limbii populare, graiurilor regionale, ci vorbirii oamenilor culti.

18) Cf. Alexandru Vasiliu, *Povești și legende*, București 1928: *eu voi primi-vă* (17); *cum s-o nimeritu-să* (55); *m-aș ruga-mă* (80); *i-am spusu-ți* (161); *v-a judeca-vă* (162); *v-ot da-vă* (166), etc. Să se vadă și *Bulletin linguistique* V (1937), p. 202, unde întîlnim exemple ca următoarele: *l-am văzutu-lî*; *i-am spusu-i*; *v-o bătutu-vî*; *i-o cîntatu-i*; *le-o datu-li*.

19) Colegul Ștefan Ciucureanu mi atrage atenția că întrebuintarea pleonastică a pronumei există și în raionul Rădăuți, dar numai în vorbirea bătrînilor, care păstrează încă urme ardelenesti evidente, în vorbirea lor. În comunele Hurjueni, Gălănești, Vicov de jos, Vicov de sus, Putna, Straja, Voitineli, Bilca etc. se pot auzi exemple ca: *vitele l-o mîncatu-l finul*; *mortul l-o dusu-l la groapă* etc. În vara anului acestuia (1956), eu însumi am înregistrat, în cadrul anchetei pe care colectivul nostru a întreprins-o în raionul Rădăuți, exemple ca următoarele: *m-am dusu-mă și mi-o dat aspirină*; *noi ne-am deșteptatu-ne în legea germană*; *m-am rugatu-mă*; *te-oi brihtui-te*; *de-acolo s-a vide-să mai bine satul* (toate în comuna Straja); *avem o firă de borș, l-am făcutu-l dimineață* (Bilca). Dar fenomenul se cunoaște și prin regiunea Iași nu numai în Bucovina. Tovarășul Ion Morărescu, profesor de limba română în orașul nostru, mi pune la îndemînă un exemplu auzit în vorbirea unui om din comuna Rediu-Tatar, satul Zahorna, raionul Iași: *Ce, dacă dumneata ai da un ban rupt, nu l-ar primi-l?*

Deși foarte răspândit, cum s-a văzut din exemplele citate, fenomenul în discuție n-a atras, în mod deosebit, atenția lingviștilor mai vechi. Alexandru Philippide cunoștea exemplul din Creangă²⁰⁾, precum și alte citeva din revista *Contemporanul*²¹⁾. Tot el atrage atenția și asupra faptului că, în afară de dialectul dacoromin, fenomenul este cunoscut și meglenorominilor²²⁾. Philippide a încercat să-și explice și cauzele care l-au determinat pe romini să repete pronumele, în aceste împrejurări, și el ajunge la concluzia că un rol important ar fi jucat, aici, ritmul. Chiar dacă nu avem, în spusele lui Philippide, o explicație propriu-zisă, afirmația lui se impune să fie reținută măcar pentru motivul că primele exemple numeroase, pentru problema pe care o urmărim, sînt luate dintr-o operă în versuri (Psaltirea lui Dosofteiu) și se știe că în asemenea lucrări ritmul joacă rol mai important decît în operele scrise în proză. Trebuie să atrag, de asemenea, atenția și asupra altui fapt care duce la aceeași concluzie: fenomenul nostru nu este de loc reprezentat în textele din secolul al XVI-lea cînd se știe că noi nu avem literatură scrisă în versuri. Chiar în secolul al XVII-lea nu există altă lucrare pe care s-o putem compara, sub raportul multimei exemplelor, cu Psaltirea lui Dosofteiu. Cronicile lui Ureche și Miron Costin abia înregistrează fenomenul. Tot așa scrisorile rominești din Arhivele Bistriței.

Dar mulțimea mare de exemple, din Psaltirea lui Dosofteiu, nu trebuie pusă numai pe socoteala ritmului fiindcă, în cazul acesta, ne-am aștepta ca fenomenul să fie reprezentat în toate operele în versuri, în aceeași proporție, ceea ce nu este cazul cu nici o altă lucrare similară. Așa stînd lucrurile, cred că trebuie să încercăm și altă explicație. Mă gîndesc, anume, dacă nu există, în limba noastră, o adevărată tendință de a repeta pronumele, eventual nevoia de a exprima de două ori obiectul: *o am văzut-o* ; *o aflat-o* ; *l-am auzit, pe X, cînd cerea acest lucru* ; *i-am spus lui Y să nu mai aibă nimic cu mine* etc. Aceasta a putut ușura, nici vorbă, apariția construcției pleonastice în discuție²³⁾.

Fenomenul îl era cunoscut și lui Eliade Rădulescu. Scriitorul muntean îl considera specific vorbirii oamenilor din nordul țării și recomanda moldovenilor să nu-l întrebuițeze în scris: „*Not zicem m-am dus și dumneavoastră, și alți români, cu un pleonasm vițios, m-am dus-m-am, și nu e prea bine*”²⁴⁾. De asemenea îl cunoștea Bogdan Petriceicu Hasdeu care îl pomenește, fără nici un fel de indicație, în cunoscutul său *Cestionar* publicat în fruntea volumului I din *Etymologicum Magnum Romaniae*, p. X, sub întrebarea nr. 47, formulată în felul următor: „*Are poporul pe acolo obiceiul de a zice: l-am văzut-o-l; te-am bătutu-te; i-am datu-i; ne-am înfîlțitu-ne; le-au arătat-le: cu pronumele repetit? ori zice numai l-am văzut; i-am dat; ne-am înfîlțit etc.?*”

20) *Principii de istoria limbii*, Iași 1894, p. 137.

21) *l-oi vede-lă; l-om tăie-lă*.

22) *Ibid: li-a anclis-au*. Matirziu, Sextil Pușcariu avea să dea un exemplu și pentru dialectul istroromin (*Studii istroromine* II, București, 1926, p. 248): *neca l' fure l' lemne*, despre care spunea că „*aduce aminte de construcții vechi românești și ardelenice ca mă ducu-mă*”. Alte exemple pentru dialectul istroromin găsim în *Bulletin Linguistique V* (1937), p. 203.

23) Aspectul general al problemei a fost discutat, printre alții, de R. A. Budagov în *Studii și cercetări lingvistice*, 1953, fasc. I, p. 35—66.

24) *Currier de ambe sexe, 1836—1838*, p. 370.

PRIMA VERSIUNE ROMÎNEASCĂ DIN *POEZIE ȘI ADEVĂR*

DE

AL. ANDRIESCU ȘI C. MACAREVICI

Punerea în mina cititorului român, necunoscător al limbii germane, a celei mai de seamă opere autobiografice a lui Goethe, *Poezie și adevăr*, este unul din evenimentele literare importante ale anului trecut. Alimentația de aici își nutrește trăinicia din două izvoare, la fel de puternice: locul important pe care îl ocupă această scriere în cadrul operei goetheene și frumoasa haină românească în care a fost prezentată cititorului român de academicianul Tudor Vianu. Goethe, fără o pătrundere adâncă în perioada de cristalizare a genului său, nu poate fi cunoscut și înțeles deplin. *Poezie și adevăr* este calea prin care pătrunzi ușor în universul poetului.

În nici o operă asemănătoare, ca în *Poezie și adevăr*, nu se împletește mai strâns, într-o țesătură mai aleasă și mai impresionantă, epoca cu viața scriitorului, istoria cu pagina autobiografică. Faptul acesta nu e un joc reușit al întâmplării, ci rezultatul unei concepții noi, față de punctele de plecare din „confesiunile” mai vechi, asupra scopurilor unei scrieri cu caracter biografic. Goethe arată cu claritate și precizie, în cele câteva pagini ale prefeței acestei opere, obiectivul central al biografiei, care trebuie „să descrie pe om în împrejurările vremii lui și să arate în ce măsură totalitatea lumii i se opune, în ce măsură îl favorizează, cum din acestea se formează o concepție despre lume și oameni și în ce chip, dacă este vorba de un artist, poet sau scriitor, concepția lui se răsfinge din nou în afară”. Aceste câteva rânduri indică mai precis decât paginile multe de exegeză ale criticului, locul pe care îl ocupă *Poezie și adevăr*, în cadrul întregii sale creații. Am invoca aici și mărturia poetului: „tot ce am dat la iveală sînt deci numai fragmente ale unei mari confesiuni, pe care cartea de față își ia acum îndrăzneala s-o completeze” (p. 30). Trecut de 60 de ani, poetul se întoarce la vîrsta începuturilor sale, le învâlește în lumina experienței și a înțelegerii date de parcurgerea anilor în care și-a făurit concepția despre lume și viață întregită încă de pe atunci.

Document important pentru cunoașterea epocii, în care, după cum s-a remarcat, se țese intim viața și creația poetului, opera autobiografică a autorului lui *Faust* este remarcabilă și prin excepționalele ei calități literare. Nu este cazul aici să intrăm în analiza de detaliu. E necesar, însă, să pomenim câteva fapte care vor avea darul să fixeze efortul traducătorului de a oferi cititorului român o tălmăcire fără pete. Din nou pornim de la mărturia poetului, care își încheie astfel prefața: „Despre cele ce ar mai fi de spus în legătură cu modul pe jumătate poetic și pe jumătate istoric al tratării materiei, se va ivi deseori prilejul în cursul povestirii. Reținem modul de tratare a materiei — poetic și istoric — care cerea calități de veritabil scriitor traducătorului, pe lângă însușirile și cunoștințele omului învățat. Goethe cuprinde în cîmpul vast al narațiunii o lume în însăși. Oamenii, mulți dintre ei nume ilustre, cu faptele lor mărețe și îndrăznețe, cu spiritul iscoditor, activi, câteodată numai ciudați; aristocrați, burghezi, sau țărani, artiști sau simpli meseriași, sînt zugrăviți cu un talent deosebit, într-un neîntrerupt elogiul al muncii lor, din care răsar artele și construcțiile. Nu este neglijat nici cadrul în care se mișcă această omenie și de aici acele admirabile descrieri de orașe sau de peisaje. Firul narațiunii — și Goethe are o povestire anenantă, vie, chiar cînd cîmărtariu este savant, ceea ce formează mai ales delicia cititorului — se desfășoară după înalțarea în viață, în lume, a povestitorului, care se dezvoltă într-un contact permanent cu evenimentele și oamenii

remarcabili ai epocii. Din loc în loc acest fir este întrerupt de episoade inderendante, povestiri sau comentarii, care nu strică însă construcția întregului. Nu putem încheia aceste aprecieri sumare asupra meritelor literare ale acestei cărți, fără să pomenim nimic despre frumoasele perioade caracteristice prozelui lui Goethe. Fraza amplă, desfășurată în perfect echilibru, simetrică, deși saturată de determinări, cuprinde, fără reduceri, simplificări, reticențe sau întortochele gânduri contorsionate, cugetul înalt al poetului, senin, cu limpezimi de cristal și perfecțiunea pură a figurii geometrice.

A reușit traducătorul, ținând seama de dificultățile enorme pe care le ridică transpunerea în românește a acestui tezaur de frumusețe, să ofere cititorului român icoana fidelă a originalului? Acea ta este întrebarea la care ne vom strădui să răspundem în paginile care urmează. Bineînțeles comentarea versiunii românești a uneia din capodoperele literaturii universale face din nou actuală problema traducerilor, cu referințe speciale la traduceri de proză artistică. Nu ne vom feri de discutarea unor principii generale asupra acestei probleme, după cum, la sfârșit, vom înscrise rezultatele generalizatoare, pe care le impune materialul parcurs.

Proporțiile uriașe ale narațiunii, desfășurată pe planuri atât de variate, în care se inscrie spiritul înscoditor al poetului, solicitat, la vârsta cuprinsă în limitele povestirii, de toate aspectele vieții și frământat adânc de florile creației, sînt trăsate de mîna sigură a omului stăpîn pe o vastă cultură și un arsenal artistic bogat, fructul activității sale din întreaga perioadă de pînă la vârsta înaintată cînd își povestește începutul vieții. Goethe folosește, în funcție de cuprinsul narațiunii, variate resurse lexicale: cuvinte populare, termeni familiari, locuțiuni idiomatice, cit și termeni rari, tehnici, proprii diferitelor arte, științelor sau specifici unei epoci trecute. Prima greutate rezultată pentru traducător de aici a fost găsirea unor echivalente potrivite în românește pentru bogăția variată a lexicului din original.

Mărturisind împotriva statisticii, vom trece peste unii termeni care ar putea fi menționați într-una din categoriile indicate, dar care nu ar sprijini, decît numerește, judecarea valorii versiunii românești. În schimb, vom comenta mai pe larg tălmăcirea unor termeni sau expresii care, fericit aleși de traducător, se ridică de la valoarea lor în textul tradus, la rolul important de a ilustra unele principii călăuzitoare în traduceri artistice.

Ne-am oprit, pentru început, asupra basmului *Noul Paris* din cartea a II-a.

Goethe numește pe cele trei femei răsărite din merele dăruite de Mercur în visul copilului *drei schöne Frauenzimmerchen* (trei fetișcane frumoase, frumoase, p. 40¹). Traducătorul român înlocuiește superlativul, prea uzat de vorbirea zilnică, realizat prin repetarea adjectivului, cum ar fi trebuit să procedeze într-o traducere verbală (*schöne, schöne* — frumoase, frumoase) cu locuțiunea *frumoase cozi* (trei fetișoare frumoase cozi, l, p. 92). La fel, mai departe, va recurge tot la expresii idiomatice pentru a o înfățișa pe a patra fată, Aletta. Constatarea din cuvintele lui Goethe: „[das] ganz vollkommen dem niedlichen Mädchen gleich (seamnă exact cu fata dragălașă, p. 45), capătă următoarea haină românească: *seamănă leit cu fata plină de nuri* (l, p. 95). Nu eșie nevoie să mai insistăm asupra modului cum crește valoarea traducerii de la o versiune la cealaltă, cit de necesare sînt aceste locuțiuni, alături de alte elemente, pentru a face sensibilă cititorului român atmosfera de basm. Cele două exemple comentate ne-au îndreptat direct, fără șovăiri, spre miezul problemei: fidelitatea în traducerea artistică, de urde se desprind, ca dintr-un izvor comun vîrtele de apă, celelalte aspecte ale acestei probleme care a alimentat atîtea discuții în toate timpurile. Ocupîndu-se de traduceri lui Lenz, Goethe are cuvinte aspre în *Poezie și adevăr* pentru traducătorul care își permite libertăți prea mari față de original. „Lenz îl tratează acolo pe autor [Shakespeare] cu mare libertate, nu prea este concis și fidel, dar știe să-și potrivească atât de bine costumul sau mai degrabă tunica de bufon a înaintașului său, se pricepe să imite cu atîta umor gesturile sale, încît trebuia să cucerească aplauzele celui cărui îi plac astfel de lucruri” (II, p. 53). Falsificarea conținutului originalului, oricît de abilit ar fi imitația, este condamnată și o dată cu ea și acei care aplaudă astfel de producțiuni. Traducătorul nu trebuie să încalce, după bunul plac, textul. El trebuie să se supune unor anumite norme, care n-au caracter de valabilitate în orice împrejurare, și pe care vom încerca să le ilustrăm

1) Folosim ediția: Goethes Werke, Auswahl in 16 Bänden. (Mit einer biographischen Einteilung von H. Stiehler), Berlin, Druck und Verlag von A. Weichert.

în aceste pagini cu materialul oferit de prima tălmăcire românească din *Poezie și adevăr*. Traducerea profesorului Tudor Vianu, prin calitățile ei, poate servi ca model și altor traducători.

În exemplele comentate mai înainte, ca și în altele asupra cărora ne vom opri de aici încolo, fidelitatea n-a fost încălcată, deși nu avem o traducere verbală. Modificările nu denaturează, ci servesc textului. Ele ilustrează cazurile când traducătorul, dacă nu vrea să imite servil, trebuie să creeze în limba tălmăcirii o haină nouă pentru conținutul de idei din original. Modificările permise traducătorului sînt determinate de mai multe cauze. Discuția de pînă aici ne-a pus în fața celei mai importante. Traducerea verbală trebuie părăsită ori de cîte ori, fără să denatureze conținutul de idei, echivalentele lingvistice găsite de traducător reușesc să dea viață textului, alfel sortit morții de reproducerea banală, stearsă, plată, a cuvintelor originalului sau, în cazul cel mai bun, unei vieți departe de gloria și strălucirea pe care a cunoscut-o în limba în care a fost creat.

Problema este departe de a fi limitată numai la tălmăcirea sau întrebuintarea locuștilor și vom vedea, în continuare, numeroase exemple de altă natură.

Capitolul încoronării arhiducelui Iosif al II-lea, fiul Mariei Theresia, ca rege al Romei, cartea a V-a, a pus traducătorului probleme din cele mai dificile. Soluționarea lor se face în spiritul consemnat deja: păstrarea unei fidelități textuale acolo unde transpunerea din limba germană în limba română permite acest lucru și modificarea ușoară a textului prin abaterea spre traducerea mai liberă, acolo unde traducerea ad litteram ar fi însemnat — paradoxul devine de neevitat — lipsa de fidelitate. Traducerea verbală ar fi condus la trădarea tonului general al capitolului, la risipirea atmosferei proprii împrejurărilor povestite și la falsificarea stărilor afective trăite intens de adolescentul uluit de nouitatea dragostei și de fastul sărbătorilor încoronării. Astfel, cel care judecă îngust problema fidelității față de original, nu vor putea admite o ușoară modificare a traducătorului în fraza: „Și dacă partea cea mai mare a sălii dobîndise în felul acesta un aspect fantomatic, întrucît strălucitul prinț era servit pentru niște oameni nevăzuți, o masă neocupată din mijlocul sălii era și mai tulburătoare la vedere” (I, p. 244). Sîrșitul acestei fraze, într-o traducere verbală, trebuia să sune: *masa era și mai tristă la vedere (die Tafel... war noch betrübter anzusehen)*. Considerăm că înlocuirea termenului *tristă* cu *tulburătoare* este potrivită pentru această masă ieșită din comun. Toată desfășurarea acestor festivități *tulbură* pe adolescentul Goethe, care, legat încă puternic de vîrsta copilăriei, cu imaginația învăpăiată și simțirea răscolită de primii fiori ai dragostei, trăiește în plin miraj de basm, cu împărați și regi, fapte reale. Traducerea verbală, în această situație, ar fi făcut imposibilă susținerea conținutului psihologic. Aceași problemă o ridică și traducerea frazei: „Orașul scîlpea în toate colțurile și perspectivele lui cînd îmi găsisă iubita” (I, p. 245). Nedumerirea ar putea fi provocată de faptul că în textul german citim: „*als ich meine Geliebten antraf*” (cînd am întîlnit pe dragii mei, p. 175). Fata vorbea aici de Gretchen, iubita poetului și de Pylades, prietenul său. Orașul se găsea strălucitor pentru înalții oaspeți regali, dar, la 15 ani, cînd ești îndrăgostit, cum să nu asociezi această strălucire cu ofranda pe care o merită frumusețea iubitei? Este potrivită, prin urmare, traducerea lui Tudor Vianu pentru că subliniază acest fond psihologic.

Ținem să consemnăm aici, pentru a înlătura interpretarea echivocă, favorizată de faptul că ne oprim cu analiza numai asupra acestor aparente modificări ale traducătorului, că trebuie să parcurgi pagini întregi, uneori cărți întregi, pentru a le descoperi. Pasajele unde nu există nici o dificultate de traducere, unde fraza se desfășoară liniar, în cuvinte uzuale sau termeni internaționali, traducătorul le tălmăcește verbal, cu modificările inerente, mai ales în structura frazei, impuse de sistemele deosebite ale celor două limbi: germana și romina. Modificările de altă natură, cînd apar, după cum am văzut, ținesc, de cele mai multe ori, sporirea puterii de emoție a frazei, contribuind, pe lîna conținutului, la sublinierea precisă a intenției creatorului textului.

Referindu-se la timpul său și la cel care l-au străbătut, Goethe spune un lucru repetat apoi adeseori: „*Werther* este *rodul* nefericit al acestei epoci” (II, p. 98). Tudor Vianu traduce prin metafora populară *rod* cuvîntul german *Blüte*, „floare”. Dacă ar fi respectat metafora din textul german și n-ar fi înlocuit-o cu cea oferită în mod obișnuit de limba romină cînd este vorba de comunicarea unui rezultat, traducerea ar fi sunat straniu.

Menționăm, în continuare, o serie de modificări impuse de natura specială a conținutului străin de realitățile noastre, pentru care ne lipsesc, prin urmare, echiva-

lente lex'cale potrivite în limba română. În mod fatal aici trebuie să se producă nu atât un proces de traducere, cât unul de adaptare, sau de împrumut direct. E una dintre dificultățile mari care se ridică în fața traducătorului și nu puțini sînt acei care au fost numiți din această cauză „trădători”. Deși ar putea fi invocate și alte capitole, ca să ilustrăm cele afirmate aici, ne vom referi din nou la capitolul în coronării, menționat și cu alte prilejuri, pentru faptul că oferă cele mai potrivite exemple, și cele mai numeroase, pe un spațiu redus. Pitorescul alaiului, obiectele care serveau pentru efectuarea diferitelor ceremonialuri, numite cu termeni vechi în text, personalajele participante la aceste festivități, cu titlurile lor vechi, specifice organizației statale germane de atunci, ridicau probleme care nu-și aveau ușor soluția. Traducătorul se vede nevoit să recurgă la termeni vechi în limba noastră, la cuvinte populare, familiare, spre a găsi, cit de cit, echivalente românești potrivite pentru cuvintele germane care numesc realități necunoscute nouă.

Prima mențiune care se impune, se referă la cîțiva termeni arhaici (*cămăraș, paharnic, vistiernic, mare stolnic*), întrebunțați de traducător pentru a numi diferite ranguri nobiliare de la curtea împăraților germani. Termenii înșirați corespund cuvintelor: *Kämmerer, Erbschenk, Schatzmeister, Truchsess*. Discuția, pe larg, a acestor termeni o facem împreună cu o serie de cuvinte care numesc obiectele întrebunțate într-o anumită împrejurare, în cadrul festivităților în coronării, de demnitarilor menționați. Traducătorul a găsit, socotim noi, procedeul cel mai potrivit pentru soluționarea unei probleme dificile, întrebunțînd cuvinte populare sau familiare în locul traducerii prin perifrază pe care o cere respectarea excesiv de fidelă a textului. Deși aceste cuvinte par, la prima vedere, nepotrivite cu solemnitatea oficială a festivităților, cele mai multe echivalează, totuși, ca sens, cuvintele din textul german. Reproducăm un fragment mai larg din traducerea lui Tudor Vianu, cu intenția ca cititorul să se poată edifica asupra atmosferei de basm în care se desfășoară scena. La realizarea acestor atmosfere concurează, în măsură egală, termenul popular, familiar, ca și arhaismul. Ținem să atragem atenția că reproducerea verbală, cu ajutorul perifrazel, a termenilor pe care-i vom discuta, ar fi îngreuiat înțelegerea textului. Cititorul ar fi fost lipsit de posibilitatea reprezentărilor imediate a obiectelor, pe care, cu greu ar fi putut să și le imagineze din datele perifrazel. Cuvîntul familiar evocă prompt, în mintea sa, obiectul despre care este vorba. Cît despre aparenta nepotrivire a termenilor populari cu atmosfera solemnă, oficială, a scenei, ținem să precizăm că nutrebul, nici un moment să se plardă din vedere faptul că, în mintea copilului de 15 ani, evenimentele reale, fastul în coronării, luau proporții fabuloase, de basm. Cuvintele populare, ca și cele arhaice, din versiunea românească, susțin perfect intenția lui Goethe de a „împrima povestiri un ușor caracter fabulos, rezultatul viziunii unui copil asupra scenei. Iată citatul care, sîntem încredințați, va lămurii, fără loc pentru indoială, problema: „Zveltu și chipeșul mareșal ereditar, după ce își depusese sabia, se așezase pe armăsarul său; în mîna dreaptă ținea o băncioară de argint, cu foarte, iar în stînga o lopățică cu care s-o poartă netezi. Se îndreptă printre rîndurile de privitori către grămada de ovăz, își umplu băncioara, o netezi cu multă demnitate, o răsturnă iar în grămadă. Grajdul imperial era deci aprovizionat. Cămărașul porni și el călare către același loc, și aduse de acolo un lighenaș, o cană și un șip (?). Mai distractiv a fost pentru spectatori momentul cînd marele stolnic veni să ia o bucată din boul fript. El înaintă călare printre rînduri și se duse către marea bucată de sclinduri, de unde se înapoie curînd cu bucatele acoperite, pentru a se îndrepta apoi către Rômer. Veni în fine și rîndul paharnicului, care porni călare către fîntina arteziană ca să ia vin. Masa împăratului era astfel servită și toți ochii îi așteptau acum pe vistiernic, care urma să azvîrle bani mulți” (I, p. 241).

Fragmentul citat debutează cu un cuvînt solemn, *mareșal ereditar*, compus, de aceea, din două neologisme, după care urmează termenii ce ne introduc în plină atmosferă de basm: *băncioară* — *Gemäss* „măsură”; *lopățică* — *Streichblech* „tablă de netezit”; *cămăraș* — *Erbkämmerer*, „primul nobil ereditar al camerei regal-”; *lighenaș* — *Handbecken*, „vas pentru spălat mîinile”; *cană* — *Giessfass* (are și sensul „căuș”); *șip* — *Handquehle*, „prosop”(?).

Înlocuirea termenului popular sau familiar întrebunțat de traducător cu traducerea pîrăstică dată de noi, oferă posibilitatea de a vedea cum, din atmosfera de poveste, se ivesc contururile reci, înghețate în convenție și tradiție seacă, ale acestei scene, menită să înfățișeze belșugul casei imperiale. Așa putea să apară jocul acestor „actori”, în care se improvizează marii demnitari ai curții, unul om în vîrstă, blazat, dispus să ridă răutăcios de ceea ce se ascunde sub fardul gros al

convenienței, nu să pornească de aici spre lumea deprinsă din poveste; să privească mirat și amuzat, nu la persoanele reale, devenite personaje de comedie, ci la personajele basmului, cum l-au apărut poetului la vîrsta aceea atît de tînă. Faptul că la realizarea acestui efect contribuie, în versiunea rominească, foarte mult cuvintele menționate, ne face să trecem cu ușurință peste unele aparente nepotriviri.

Nedumerește, și pe bună dreptate, traducerea *șip* pentru *Handquehle*. Acest cuvînt, care nu face parte din vocabularul uzual al limbii germane, înseamnă „prosop”, „ștergar” și este departe de a putea fi tradus *șip*. Înaintea dicționarului, pledează pentru traducerea *ștergar* textul lui Goethe: „Cămărașul porni și el călăreacă-tre același loc și aduse de acolo un *lighenaș*, o *cană* și un *ștergar* (nu un *șip*). Acestea erau cele trei obiecte necesare spălatului, pe cînd *șipul* ar fi dublat, fără rost, *cană*.”

Am putut urmări, cu ultimele exemple, modificările impuse în mod necesar în traduceri de lipsa echivalentelor potrivite în limba în care se face tălmăcirea, rezultatul lipsel unuia din mod de organizare, și chiar de a trăi, comun. Traducerea verbală nu se poate realiza în astfel de situații, iar perifraza devine nepotrivită, chiar absurdă, de cele mai multe ori. Recurgerea la un cuvînt popular sau familiar, dacă este ne-vote la un arhaism sau neologism, chiar dacă în felul acesta traducerea devine mai liberă, nu se pare procedeu cel mai indicat. Nu-i mai puțin adevărat, că chiar în astfel de cazuri, necesitatea care conduce la modificare este dublată, în traducerea mai liberă, și de urmărirea efectelor jocului unor subtile sensuri afective. Aceste efecte stilistice nu mai formează singurul scop, așa cum am văzut în cazul unor exemple din prima categorie. În multe cazuri modificările sînt impuse numai de nevoia, peste care nu are nimeni dreptul să treacă, de a respecta conținutul de idei. Nu mai este vorba doar de știrbirea tonului din original, a atmosferei generale, ci de falsificarea ideii, dacă n-ar interveni schimbarea traducătorului. Această ope a presupune cultură, mai mult decît pricepere, talent, sensibilitate, atributele indispensabile adevăratei creații. Limităm exemplele doar la cîteva.

Traducerea fidelă a termenului german *eigentümlich*, „propriu, caracteristic, specific, curios, ciudat”, prin oricare din sinonimele românești înșirate, ar fi avut darul să-l pună pe juristul Moser într-o lumină ciudată, împotriva intențiilor lui Goethe. Traducătorul își dă seama că nici unul din termenii înșirați nu-i potrivit ca atribut pe lângă *scriitor* și tălmăcește cu un alt cuvînt: „Totuși juristul Moser-junior se dovedise de pe atunci mai liber și mai *personal* (I, p. 315).

Goethe acordă în *Poezie și adevăr* un loc de seamă lui Lenz. Iată cum îl prezintă, undeva, pe acest scriitor ascuțit, dar plin de curiozități: „Aus wahrhafter Tiefe, aus unerschöpflicher Produktivität ging sein Talent hervor, in welchem Zartheit, Beweglichkeit und Spitzfindigkeit mit einander wetteiferten, das aber, bei aller seiner Schönheit, durchaus *kränkelte*, und gerade diese Talente sind am schwersten zu beurteilen” (p. 13). Fraza este modificată structural în traducerea lui T. Vianu: „Talentul lui, în care se întrecuau gingășia, mobilitatea și inventivitatea, porneau dintr-o adîncime autentică, dintr-o productivitate neistovită. Dar, cu toată frumusețea lui, talentul lui Lenz era făcut să *rănească* totdeauna; și astfel de talente sînt cele mai greu de judecat” (II, p. 161). În versiunea profesorului Vianu, fraza germană este ruptă, împărțită după cerințele sintactice ale limbii romîne. Ea oferă însă un alt fapt asupra căruia găsim că e necesar să ne oprim. Termenul german *kränkeln*, „a fi bolnăvicios”, a fost tălmăcit prin verbul a *răni*, căruia l-ar corespunde în limba germană, însă, verbul *kränken* „a mihi, a supăra, a jigni, a întrista”. Este evident că nu sîntem în fața unei confuzii între cei doi termeni (*kränkeln* și *kränken*), ci în fața unei modificări făcute de traducător cu intenție. Felul cum vorbește Goethe despre Lenz, chiar în această frază, face să cadă traducerea literală, „talent în întregime bolnăvicios”, care l-ar fi pus pe acesta într-o lumină falsă și să facă necesară sublinierea aceluia laturii a personalității sale complexe din care ușor poate răsări acuza „bolnăvicios”, adică spiritul său caustic, talentul său făcut parcă să *rănească*, cum a tradus T. Vianu.

Consemnăm și cîteva schimbări care nu pot fi acceptate fără ca textul lui Goethe să nu sufere. Ele sînt neînsemnate și nu pot scădea valoarea, în afara oricărei discuții, a traducerii de care ne ocupăm.

Cităm un exemplu în care traducătorul a trecut, nu înțelegem din ce motive, alături de sensul adevărat al frazelor lui Goethe: „genug, er besass alles, was dazu gehört im Leben ein zweites Leben durch Poesie hervorzubringen, und zwar in dem gemeinen, wirklichen Leben” (p. 42) ... pe scurt, el poseda tot ce se cere pentru a

crea în viață o a doua viață prin poezie — și anume *în viața comună, reală*. În versiunea lui T. Vianu citim: „...pe scurt, posedă tot ce e necesar să crezi în viață o a doua viață prin poezie, și anume una reală și comună” (I, p. 3C5). Nu-i tot una dacă spui, ca Goethe, *să crezi prin poezie, în viața comună, reală, o a doua viață și dacă spui, ca traducătorul romin, să crezi prin poezie, o a doua viață reală și comună*.

Nu ni se pare potrivit epitetul *nostim* pe lângă *scară*; o *scară nostimă*, în spirală (eine erneute, heltere Wendeltreppe — o scară în spirală, renovată, veselă). Epitetul românesc introduce o undă de familiarism, de banalitate, nepotrivită; de altfel nu echivalează de loc epitetul german *helter* „vesel, prietenos”. Tot aici am adăuga și expresia „cu toptanul” (I, p. 370), nepotrivită în ambianța în care apare: „*din-du-i cu toptanul poezi și critici germani* (ich überlies ihm ganze Körbe deutscher Dichter und Kritiker — eu îi lăsa¹ coșuri întregi de poeți și critici germani). Fiind vorba de cărți și nu de o negustorie oarecare, ni se pare mai potrivită traducerea verbală *coșuri întregi* sau, eventual, *teancuri* întregi. Aceeași mențiune o facem și în legătura cu fraza: „Se spune că o nenorocire nu vine niciodată singură și, se poate observa, că la fel se întâmplă și cu *nenorocire*” (II, p. 233). Nu vedem necesitatea acestui plural popular (*nenoroc*) pentru germanul *Glück* „noroc”. De altfel prezența singularului *nenorocire*, de la începutul frazei, îi demonstrează și mai mult inoporiunitatea.

Am lăsat, cu intenție, la stăvilit comentariile frazei din versiunea românească. Motivele care ne-au determinat sînt mai multe și dintre toate cel mai puțin a cîntărit faptul că așa se procedează în mod obișnuit cu problemele de sintaxă. Hotărîtorii au fost alți factori. În cadrul modificărilor care îi sînt permise traducătorului, fără ca prin aceasta să devie obișnuitul trădător al textului de care se ocupă, construcția internă a frazei ridică probleme speciale. Fraza lui Goethe este, în afară de aceasta, foarte greu de tradus. În prețiosul studiu introductiv al lui T. Vianu sînt arătate, la urmă, și greutatea mari pe care le ridică traducerea în românește a perioadelor largi, caracteristice stilului din proza lui Goethe. Ne permitem, deoarece aceste considerații sînt foarte importante pentru discuția de aici, să reproducem în întregime acest fragment: „Goethe scrie în largi perioade bine echilibrate, bogate în determinări. Scriind, autorul operei *Poezie și adevăr* nu lasă nimic subînțeles, evită vagul și aluzia, exprimă toate particularitățile gândirii și asfel calitatea principală a prozelor sale este mai mult soliditatea și temeinicia, decît spontaneitatea și aceea rapiditate a trăsăturii care alcătuiește excelența stilului unui Voltaire sau Heine. Cum, pe de altă parte, autorul își reprezintă cu mare precizie vizuală întâmplările și aspectele narate și descrie, cum el nu lasă niciodată nenotate o formă, o direcție, un raport între lucruri, un gest sau o acțiune, numărul termenilor determinanți, mai cu seamă al adverbilor, este destul de mare și cititorul modern poate încerca uneori, în fața bogățiilor perioadei ale lui Goethe, impresia încercărilor. Traducătorul a avut de luptat uneori cu aceste dificultăți, astfel încît, silindu-se să rămînă fidel față de tonul și particulele ritmice de stil și construcțiile ale originalului, s-a străduit totuși să dea cititorului romin o versiune clară și ușor de parcurs” (I, p. 42-43).

Dacă deschizi, la întâmplare, unul din cele două volume ale versiunii românești și citești cîteva fraze, rămiți impresionat nu atît de lungimea lor, cît de perfectul lor echilibru, de lipsa acelor construcții sintactice neromânești, din nenorocire încă atît de frecvente în multe din traduceri care apar la noi. Fluența, claritatea și precizia lor, distribuția armonioasă a numeroaselor determinări din complexa țesătură sintactică goetheeană, conform cerințelor sintaxei românești, sînt rodul unei munci mari, făcută cu pricepere și talent. Pentru că nu ne putem permite o inutilă risipă de spațiu cu reproducerea, așa cum am procedat în cazul unor exemple mai scurte, de trei ori a aceluiasi text (originalul, traducerea textuală și traducerea din versiunea românească în discuție), comentariile noastre nu vor cuprinde exemple propriu-zise — acestea stau, de altfel, la îndemina oricui în fiecare pagină a traducerii — ci doar cîteva indicații de text. De multe ori propoziția principală a frazei din textul german este rupită de numeroase propoziții secundare. Nu rare sînt cazurile cînd această fragmentare este făcută în mai multe locuri. Desigur că această distribuție a propozițiilor în frază, cu difuzarea principalei printre secundare, îngreuează înțelegerea. Traducătorul reconstituie de multe ori propoziția principală și coordonează în frază, potrivit structurii sintactice a limbii române, cu totul altfel propozițiile sau părțile lor. Calitatea esențială care izvorăște din faptul că traducătorul nu se lasă de loc furat de sintaxa originalului este fluiditatea și firescul românesc al frazei. Păstrarea tuturor determinărilor, deși li se găsește de multe ori un loc cu totul deosebit de cel din textul german, nu con-

duce la știrbirea tonului din original. Traducătorul scoate, de pildă, din principala o parte de propoziție și-i dă independența relativă a propoziției secundare. Propoziția născută astfel este plasată așa fel în frază încît echilibrul ei devine perfect. Indicăm pentru susținerea celor afirmate mai sus—cu toate că cititorul care va dori să încerce această muncă va găsi exemple mai numeroase și mai bune—fraza din partea a II-a, vol. II, p. 24, primul alineat.

Pentru demonstrarea acelui-ași lucru, dar mai ales pentru frumusețea și cursivitatea ei desăvîrșită cităm, numai în traducerea lui T. Vienu, perioada: „Această reciprocă activare și agitație ce mergea pînă la exces, influența pe fiecare, în felul lui și din această frământare și creație, din această viață comună plină de îngăduință, din felul acesta de a da și a lua, practicat cu libertate fără vreo stea călăuzitoare teoretică, de atîția tineri, fiecare potrivit caracterului său înăscut și fără alte considerații apărū în acea epocă literară atît de renumită, criticată și condamnată, în timpul căreia o multime de tineri geniali au produs cu tot curajul dar și cu multe pretenții, așa cum se cuvine în acest anotimp al vieții, și prin întrebuintarea tuturor puterilor lor au dat la iveală unele lucruri îmbucurătoare și bune, dar aplicîndu-le greșit au produs și unele neazuri și pagube” (II, p. 77). După cum se poate ușor observa, traducătorul a învins total greutățile ridicate de numărul neobișnuit de mare al determinărilor, închegîndu-le în unitatea perfectă care este perioada citată.

Înscrind la sfîrșitul acestei cercetări răspunsul la întrebarea pe care ne-am pus-o la început, dacă traducătorul a reușit să ofere cititorului român icoana fidelă a frumuseții originalului, acesta vine, fără nici un fel de ezitare, afirmativ. Materialul analizat îl soliciță imperios. Mai mult, ilustrează, așa cum am văzut, cîteva din principiile generale privitoare la traducerea artistică. Nu este nimic nou în aceste constatări, totuși repetarea lor cînd mai sînt încă atîtea traduceri criticeabile, nu ni se pare inutilă.

Traducătorul nu are dreptul să-și permită nici un fel de libertate față de text. El trebuie să se străduiască, în permanență, să-l servească. De aceea nu pot fi admise denaturările la care ajung unii traducători în numele creației personale, a originalității, înțeleasă, de multe ori, greșit. De aici nu trebuie să se înțeleagă, însă, că înclinăm către traducerea verbală. Traducerea trebuie să-și păstreze toată puterea de convingere a originalului. Prin urmare, traducătorul are dreptul, în împrejurări speciale—menținerea tensiunii afective din original, diferența de sistem lingvistic, de realități specifice, organizare statală, mod de viață, necesitatea de a crea atmosfera potrivită împrejurării narate, zăgrăvirea unui personaj sau a unei scene—să traducă mai liber. Trebuie să se urmărească, în permanență, cu toată grija, mai presus de orice, ca aceste modificări, de neevitat în traducerea artistică, să nu conducă la denaturarea intențiilor autorului.

TEODOR T. BURADA

— etnograf și folclorist —

DE

I. D. LĂUDAT

Activitatea lui Teodor T. Burada, variată în preocupări, este rezultatul unei culturi multilaterale căpătată în familie și în școlile vremii.

S-a născut la Iași, la 3 octombrie 1839. Primele studii și le-a făcut în familie, cu profesori vestiți pe vremea aceea: V. A. Urechia la limba și literatura română, Gr. Cobălcescu la științele naturale, Foulquier pentru limba franceză, Starke pentru limba germană, Zaratianov pentru limba rusă. Ultimii ani de studii secundare — clasa a VI-a și a VII-a — îi face la Academia Mihăileană, în 1858—1859 și 1859—1860, luându-și atestatul de terminare a studiilor secundare în iulie 1860. Tot în perioada aceasta de formare el primește în familie o aleasă educație muzicală. Astfel, studiază pianul cu Const. Gros și violina cu Paul Hett, Adolf Fiechtenmacher și Hübsch, fleacă din ei avînd merite deosebite în mișcarea muzicală a vremii. De asemenea, în familie are un mediu muzical ales. Tatăl său, vornicul Teodor Burada, era un bun executant la pian și ghitară. În familie se organizau seri muzicale cu colaborarea celor mai buni cunoscători ai muzicii din acel timp, la care participă și Francisc Caudella. Această preocupare de educație muzicală a înrîurit activitatea unora dintre membrii familiei, printre care și pe aceea a lui Teodor T. Burada, determinîndu-l să urmeze la Paris pe lîngă cursurile facultății de drept și pe acelea ale Conservatorului imperial din acel oraș. Revenit în patrie în 1866, a ocupat mai întîi funcția de magistrat în care a stat 19 ani. Părăsește cariera de magistrat în 1885 rămînînd numai profesor la Conservatorul din Iași. De aici înainte activitatea sa de profesor la Conservator se împletește cu aceea de concertist nu numai în orașele din țara noastră, dar și în cele mai însemnate centre din alte țări. La toate aceste concerte muzica populară românească ocupa un loc însemnat în program, contribuind astfel la popularizarea artei românești. În turnee el făcea deosebită impresie. Astfel, gazeta „La Turquie” din 20 și 21 oct. 1889 menționînd concertul dat de T. T. Burada se exprimă astfel: „T. T. Burada posedă un cîntec care pătrunde. Ariile românești executate cu această ocazie au plăcut prin originalitatea lor. Pasajele melancolice, duloase, vesele și atrăgătoare au produs o impresie deosebită”. Pe lîngă pasiunea pentru muzică el a avut și pe aceea a călătoriilor. A cunoscut pe toți românii din toate provinciile, acela care erau înăuntrul granițelor țării. Vizitînd pe toți românii la ei acasă, el s-a interesat de folclorul acestora sub aspectul creației populare orale și muzicale, precum și de obiceiurile lor. Cunoscîndu-le muzica pentru care el avea o pregătire desăvîrșită, a compus un mare poem muzical cu elemente luate de la toți românii pe care l-a vizitat. Poemul se intitulează „Rapsodia românească pe cîntece populare ale romînilor din Macedonia, Croația, Istria, Pecuția, Bucovina, Transilvania și România”. El este necunoscut muzicologilor, găsindu-se în arhiva familiei.

În aceste călătorii, el a adunat instrumentele muzicale ale acestor locuitori și a organizat la noi în țară un muzeu de instrumente muzicale, pe care l-a dăruit apoi Muzeului de Antichități din București.

Călătoriile acestea au fost făcute fără nici un ajutor din partea statului.

După ce se documenta bine acasă asupra unui centru pe care urma să-l viziteze, își lua viața cu el și pleca acolo pentru un timp oarecare. Lua poza unui lăutar

sărăcăcios, le cînta oamenilor spre a le deschide sufletele, sta de vorbă cu ei, aflîndu-le muzica poezia și obiceiurile.

Rezultatele acestor călătorii sînt concretizate în multe broșuri extrem de interesante atît istoricului cît și etnografului și folcloristului. Interesul pentru romîni din afara granițelor țării sale este de natură pur afectivă. El dorește să-l vadă din curiozitate de a le cunoaște viața, cu obiceiurile și folclorul lor și a le confrunta cu acelea ale rominilor din granițele țării sale. El ar vrea ca acești romîni să-și ducă o viață a lor proprie în mijlocul populației majoritare a țării respective.

Așa se explică unele accente de compătimire a situației acestor insule de romîni de peste graniță. Despre felul acesta de a vedea lucrurile, ne încredințază însuși Burada:

„Ce interes mai avem noi azi despre niște grupuri de romîni răzlețe de poporul nostru cu care nu mai putem avea nici o legătură?

Este adevărat că vreun interes actual de politică nu mai poate izvorî pentru noi din atingerea cu ei.

Din cunoașterea întîinderii rominilor prin locurile pe unde i-am găsit, mi-am dat însă seama de vitalitatea acestui popor⁽¹⁾.

Cît despre felul cum își petrecea ei viața în mijlocul acestor romîni, tot el ne mărturisește următoarele:

„Le-am cîntat *doina* și multe cîntece de-ale noastre între care: hore, bătute de briu și altele. Mulțimea auzind aceste cîntece se înveselea foarte, mulți imi spusera că unele din acele cîntece au asemănare cu cîntecele valahilor din Roznov, Bistrița, Birnova, Rahova.

După aceea, cu toții neștiind cum să-mi mulțumească de plăcerea ce le făcusem, m-au ospătat și sărbătorit cu multă înfocare, iar eu luîndu-mi rămas bun, m-am despărțit de el, ducînd cu mine o amintire din cele mai plăcute⁽²⁾.

Călătoriile acestea se făceau de multe ori cu riscul vieții.

Călătoria la muntele Athos o face pe un vas șubred, încît valurile mării îl puteau rupe la prima lor furie.

Drumurile de la o localitate la alta, la sfîrșitul veacului al XIX-lea prin imperiul turcesc, atît în partea lui europeană, cît și în aceea asiatică, sînt nesigure, pline de primejdii în orice moment.

Pentru securitatea vieții, de multe ori se pune sub protecția turcească și, punîndu-și fesul pe cap, capătă de la autoritățile turcești dreptul de a purta la briu un iatağan și un revolver spre a se apăra de tîlhari.

Plin de interes pentru activitatea desfășurată în aceste peregrinări de către T. T. Burada sînt paginile cărții sale: *O călătorie în satele romînești din Istria*.

Romîni din Istria, situați la o depărtare mare de cei din statul romîn, fără nici o legătură cu aceștia, exercitîndu-se asupra lor politica de deznaționalizare dusă de statul austro-ungar, erau sortiți încă de pe atunci unei pieți sigure.

Burada îl vizitează pe acești romîni în octombrie 1890.

Înainte de el îl mai vizitase Ion Maiorescu în 1857 și V. A. Urechia în 1868.

Pe acești romîni el îi vizitează casă cu casă.

Într-o discuție cu preotul catolic din satul Cepici, Burada protestează împotriva faptului că romînii de acolo nu au o școală în limba lor, în care să se cultive limba și să se dea naștere unei literaturi proprii, așa cum aveau celelalte popoare ale imperiului.

El îl spunea acestuia: „Toate națiunile au dreptul de a trăi, cu limba, cu datinile, cu moravurile lor⁽³⁾).

Necesitatea înființării unei școli în limba romînă fusese de altfel o preocupare a acestor romîni de multă vreme.

Astfel, în 1887, ei făcuseră o intervenție la Dieta provincială din capitala Istriei pentru a le deschide școli „în care să se poată înstrui și ei în limba maternă, ca și alte popoare din imperiul Austriei⁽⁴⁾).

Pentru a da cît mai puține libertăți popoarelor ținute sub opresiune din imperiul austro-ungar, oficialitatea falsifică datele recensămîntului populației, omițînd existența unei populații latine în Istria.

1) T. T. Burada, *O călătorie la romîni din Moravia*. Iași, Goldner, 1894.

2) *Ibidem*.

3) *Op. cit.*, p. 22.

4) *Op. cit.*, p. 71.

Repetatele intervenții făcute de populația romină din Istria pe lângă dieta din capitala Istriei, au rămas fără rezultat pozitiv, deși populația se arătase dispusă să se îngrijească ea de local de școală, iar în privința învățătorilor, să se aducă din Bucovina, care era tot sub stăpânirea austriacă.

Văzind toate acestea, Burada se oferă el singur să-i ajute pe acești romini să-și deschidă o școală în limba lor, cerându-le să-i dea copii care să meargă la Iași să învețe acolo carte românească și apoi să se întoarcă în satele românești și să-i învețe carte pe romini în limba lor.

Pline de interes sînt paginile în care se arată stăruința lui pentru a crea cadre didactice necesare acestor sate românești. În acest sens, el a luat pe tînărul Andrei Glavina — fiul lui Matei Glavina, cel care însoțise atît pe Ion Maiorescu cit și pe Burada în cercetările lor din Istria — l-a adus în Iași și l-a înscris la „Institutele Unite”, un liceu particular etatizat. Ca să se convingă de condițiile optime în care învață tînărul Glavina și pentru a stimula și pe alți romini din Istria ca să accepte să învețe copiii lor în România, Burada l-a adus la Iași pe Matei Glavina tatăl, voia să facă din el un propagandist pîntre iștrieni ca să-și dea copiii la învățătură aici.

Influența preotului slovac Flegar din Susnevizsa asupra lui Matei Glavina a fost mai puternică decît realitatea pe care o văzuse el cu ochii și care era în afară de orice critică, căci întors în Istria, mai întîi nu-și mai lasă sectorul să continue studiile și devenind unealta preotului slovac, a căutat să-l împiedice pe Burada să aducă alți copii la studii în România. Cînd Burada reușise să capete consimțămîntul altor părinți să-și trimită cu el copiii la învățătură în România, el îl denunță autorităților polițienești din Fiume că a luat acești copii prin violențe și atunci Burada este arestat, iar copiii trimiși acasă. Cercetările au restabilit adevărul că acești copii fuseseră luați cu consimțămîntul părinților, iar Burada a fost eliberat. Întorcîndu-se înapoi în Istria, aceștia n-au vrut să mai meargă, fiind speriați de poliția din Fiume. Găsind alți copii, de data aceasta primarul n-a voit să le mai dea pașapoarte, iar aparatul polițienesc l-a izgonit din comună. Furtul mulțimii împotriva lui Matei Glavina era la culme, încît dacă n-ar fi fugit în munți, unde a rămas cîțva timp, ar fi fost omorît de oamenii din Susnevizsa.

Între preocupările lui T.T. Burada au figurat și acelea legate de trecutul nostru istoric.

Revista de specialitate ca: „Arhiva din Iași” sau „Revista pentru istorie, arheologie, filologie din București”, își deschid coloanele pentru a publica studii legate de istoria patriei.

Este printre inițiatorii cercetărilor arheologice de la Cucuteni⁵⁾, avînd un merit deosebit alături de N. Beldiceanu.

A scris studii despre diferite m. n. monumente vechi, legate de ctitorii diferite domnitorilor⁶⁾, studii despre diferite urme ale trecutului⁷⁾, studii despre diferite instituții culturale din trecutul nostru cum este Conservatorul din Iași⁸⁾, descriindu-ne începuturile acestei instituții și viața ei între anii 1836-1838.

În 1882, pe cînd se afla la Vastui, ca președinte al curții cu jurați, a descoperit piatra cu inscripția lui Ștefan cel mare de la biserica Sfîntul Ioan din acel oraș care stătea de veacuri acoperită sub tencuială⁹⁾. Legat tot de studiile referitoare la treburile noastre culturale, menționăm că de la el n-a rămas un foarte prețios studiu despre activitatea de muzicolog a lui D. Cantemir¹⁰⁾.

Din acest studiu aflăm că D. Cantemir, în perioada cît a stat la Constantinopol, pe lângă limba turcească pe care a învățat-o foarte bine, el a studiat în aceeași

5) T.T. Burada: *Antichitățile de la Cucuteni*, Arhiva, an. XII, nr. 5 Iași 1901.

6) T.T. Burada: *Biserica „Sf. Ioan” din Vastui*, (Revista pentru istorie, arheologie, filologie, an. I, 1889, vol. I, p. 418, și *Biserica „Sf. ap. Petru și Pavel” din Huși a lui Ștefan cel Mare*, Revista pentru istorie, arheologie, filologie, an. I, vol. II, 1883, p. 191; *Biserica „Sf. Gheorghe” din Hirău, zidită de Ștefan cel Mare*, Revista pentru istorie, arheologie, filologie, an. III, vol. VI, 1891, p. 134 etc.

7) T.T. Burada: *Podul de piatră zis a lui Ștefan Vodă din Vastui*, Rev. de Ist. arh. filol. I, vol. II, 1883, p. 428.

8) T.T. Burada: *Cercetări asupra Conservatorului filarmonic dramatic din Iași*, (1836-1838), Iași, tip. Națională, 1888.

9) Serbarea jubileului artistic de 50 de ani.

10) T.T. Burada: *Scrierile muzicale ale lui D. Cantemir, domnitorul Moldovei*, Buc. 1911.

măsură și muzica turcească, atât în partea ei teoretică cit și practică, cu profesori renumiți.

D. Cantemir cînta foarte bine la *tambură* (un instrument oriental cu gîtul lung și cu coarde de sîrmă) și la *nei* (un flûler de trestie asemănător cu cavatul nostru cîobănesc).

N. Costin spune că era vestit cîntăreț în Constantinopol, încît agii îl chemau să le cînte la ospetele lor.

Dar D. Cantemir nu numai că și-a făcut faima de cel mai mare muzicant din Constantinopol ca instrumentist, doar el a rămas în istoria muzicii turcești ca întemeietorul muzicii culte a acestui popor.

El a inventat notele muzicale pentru a exprima cîntecele, fiind necunoscute mai înainte nu numai turcilor, ci și altor popoare din Orient.

Invenția acestor note a fost apreciată în lumea muzicală din Orient, făcînd din Cantemir inițiatorul muzicii orientale.

Sistemul muzical al lui Cantemir folosește literele alfabetului turcesc pentru note. De la Cantemir a rămas o carte în care erau notate cîntecele turcești pe notele muzicale inventate de el.

Această carte constituie temelia pe care s-a ridicat muzica turcească cultă.

Interesantă este de asemenea călătoria la romini de dincolo de Balcani, cuprinsă în lucrarea: *Cercetări despre școalele rominești din Turcia*.

Cu această ocazie el a vizitat masa de romini din afara granițelor statului nostru care se găsesc în provincii mai apropiate și în numărul cel mai mare. Ei sînt răspîndiți în Macedonia, Tesalia, Epir, Albania, Tracia. Folosind statisticile vremii el arată că în aceste provincii sînt aproximativ 1.200.000 de romini, fără a mai socoti pe rominii din Grecia și din insulele arhipelagului.

Din cauza numărului lor mare și așezării lor mai apropiate de statul român, precum și datorită faptului că unii oameni din conducerea statului nostru erau originari din aceste părți, acești romini s-au bucurat de un sprijin mai efectiv din partea statului nostru.

În legătură cu acești romini, Burada atrage atenția că ei trebuie să preocupe statul nostru spre a nu fi antrenați alături de popoarele în mijlocul cărora stau împotriva noastră, cum se acționa în acea vreme. El spune că noi care ne-am creat o cultură națională datorită unor condiții favorabile, trebuie să acționăm asupra acestora ca să-i facem să nu lucreze împotriva noastră, ca dușmanii, așa cum din nenorocire s-a întîmplat¹¹⁾ pînă acum, ci ca prietenii, care trebuie să se simtă frați cu noi prin originea comună.

Interesantă este călătoria la muntele Athos, atât prin descrierea geografică a acestui colț de pămînt cu particularitățile lui deosebite ca natură și moravuri, dar mai ales prin izvoarele prețioase care se găsesc în unele mănăstiri de aici, al căror trecut este legat direct de al poporului nostru.

În muntele Athos sînt multe izvoare pentru istoria rominilor. Acolo sînt documente, inscripții, pomelnice, hrisoave, portretele domnitorilor pe pereții bisericilor, odoare dăruite de domnitori și multe locașuri zidite cu cheltulala domnitorilor romini.

Mănăstirea Lavra de aici a fost restaurată de Neagoe Basarab și acoperită cu table de plumb.

Numele lui Ștefan cel Mare este de asemenea legat de multe lucruri de aici.

De aceea Burada spune: „Cercetîndu-se și inventarîndu-se toate acestea, s-ar înăvui izvoarele noastre istorice pe care se poate clădi o istorie adevărată a țării noastre”¹²⁾.

Dar dacă lucrările de care ne-am ocupat pînă acum au o valoare mai mult etnografică și istorică, alte lucrări ale lui Burada reprezintă preocupările sale legate de folclorul literar.

În culegerile sale de folclor literar se vede preocuparea sa de a reda întocmai cum a cules aceste producții populare, cu toate repetițiile lor, cu toate imperfecțiunile lor sub raportul formel.

Folclorul literar din Dobrogea are, după opinia lui Burada exprimată în introducerea lucrării: *O călătorie în Dobrogea*, o valoare artistică redusă din cauza greută-

11) T.T. Burada: *Cercetări despre școalele rominești din Turcia*, București, 1890, Tip. Bucurului, p. 190.

12) T.T. Burada: *O călătorie la muntele Athos*, Iași, Tip. Națională, 1884, p. 95—96.

flor vieții dusă de populația acestei provincii care nu avea decât foarte rareori răgazul de a-și exprima gândurile și sentimentele în cîntece.

Deși socotit așa, Burada îl redă întocmai, neamestecîndu-se nici în conținutul, nici în forma acestor producții cum ar fi făcut alți folcloriști care stăpîniți de aceeași dragoste pentru locuitorii acestei provincii, l-ar fi prezentat altfel de cum era el în realitate.

Aceeași mărturie o face și în prefața colecției despre bocetele de la înmormîntări, unde subliniază faptul că repetițiile diminuează din valoarea artistică a acestor bocete, totuși ele sînt reproduse așa cum le-a cules din diferite provincii românești.

Acestor colecții le lipsește indicația persoanei de la care s-au cules producțiile și reproducerea strict fonetică pentru ca pretențiile unei colecții strict științifice să fie respectate.

Să ne ocupăm mai de aproape de lucrările din sectorul folclorului literar.

O călătorie în Dobrogea, Iași, tip. Națională, 1880, este o lucrare valoroasă prin folclorul publicat în ea în urma călătoriei făcute în această regiune a țării noastre.

Călătoria în Dobrogea a fost făcută cu scopul de a studia credințele, datinile și obiceiurile rominilor care locuiesc acolo și de a aduna poeziile populare ale acestora, singura creație intelectuală ce posedă acești romini (*op. cit.*, p. 3).

Ea este făcută imediat după războiul pentru independență din 1877, cînd rănile războiului erau încă vizibile.

„Călătorind prin interiorul Dobrogei, am rămas pătruns de jale văzînd calamitățile și pustirile făcute de ultimul război: orașe distruse, sate întregi nimicite cu desăvîrșire, încît abia se mai cunoaște că prin acele locuri au locuit oameni, doar pietrele cîmîtitorilor mai dovedesc călătorului că în apropierea lor au fost cîndva așezări românești. Cea mai mare parte din locuitori sînt reduși la mizeria cea mai de pe urmă, totul le lipsește, pînă și hrana de toate zilele” (*op. cit.*, p. 4).

Vorbînd despre populația provinciei din acel timp, el arată că existau în acea vreme mulți turci și tătari față de care indiferențismul politic al vremii avusese ca efect călî îndepărtase de noi, făcîndu-i să dorească plecarea de prin acele locuri în alte regiuni din Turcia mult mai neprielnice vieții unui om.

Rominii se așezară mai mult spre malurile Dunării. Ei veniseră din Muntenia și din Moldova din timpuri foarte vechi. Dovada vechimii lor prin aceste locuri o constituie faptul că o seamă de obiceiuri păstrate de ei, a căror origine este romină, nu se mai păstrează de către rominii din Moldova și Muntenia.

Lucrarea aceasta cuprinde folclor literar din Dobrogea: un plugușor, mai multe colinde, cîntece bătrînești, doine, hore, bocete și descîntece.

Așa cum observă și Burada, în introducerea acestei colecții, conținutul acestor producții populare este asemănător cu al speciilor literare corespunzătoare din folclorul de dincoace de Dunăre.

Comparînd o baladă ca *Ghiță Cătănuță* din colecția Burada (1880) cu aceea din colecția G. Dem. Teodorescu (1885), observăm că în lîni mari, atît din punct de vedere al conținutului cit și din punct de vedere al formei, cele două balade se aseamănă. Asemănarea nu trebuie pusă numai pe socoteala apropierei ca spațiu, întrucît aceea din colecția G. Dem. Teodorescu este culeasă din Brăila de la Petrea Crețul Șolcanu, lautarul Brăilei, iar aceea din colecția Burada de pe malul celălalt al Dunării, ci ea trebuie pusă pe sema caracteristicilor specifice poeziei populare după care o creație poate apărea dintr-un colț de țară în altul diametral opus prin înși care o poartă dintr-o parte în alta, reținînd ceea ce impresionează sufletul lui, adăugînd și suprimînd, nobilînd sau degradînd o producție după talentul celui care adoptă producția respectivă.

Aceeași baladă o găsim în colecția lui Anton Pann *O șezătoare la țară*, partea a II-a, Buc. 1852 și o mai găsim și în colecția lui V. Alecsandri. În lîni mari conținutul și forma sînt asemănătoare cu variantele din aceste colecții.

Deosebirile dintre balada culeasă de Burada și aceleași pe care le găsim la Pann și Alecsandri provin de acolo că intervenția acestora din urmă este vădită în sublinierile momentelor mai puternice din cursul acțiunii și mai ales intervenția lor e vizibilă prin faptul că îngustează orizontul baladelor, dîndu-le un sens mai strîns, moralizator, legat de o anumită temă.

Între varianta Teodorescu și aceea Burada, există de asemenea asemănări și deosebiri.

Ele se aseamănă în general nu numai prin reeditarea aceluiași momente, dar

ele reproduc într-o mai mare măsură adevăratul spirit popular al creațiilor poetice redată așa cum le-a produs poporul.

Ele sînt apropiate de adevăratul gen popular de la păstrarea sensului larg al învățăturii care se concretizează în asemenea producții, pînă la forma în care sînt exprimate ideile și sentimentele poporului.

Există și deosebiri. Acestea sînt legate de valoarea artistică a acestor balade.

Așa cum observă și Burada, creațiile poetice culese din Dobrogea sînt mai sărace în imagini artistice decît acelea care se găsesc în colecția Teodorescu culese din alte părți ale țării.

Explicația sărăcirii poetice a acestor producții este aceea dată mai sus.

În *Datările poporului român la înmormîntări*, Iași 1882, tip. Națională, este tot atît de interesant studiul introductiv (p. 1-89), cit și culegerile de bocete (89-154). Bocetele din acest volum au fost publicate mai întîi în „Convorbiri literare” din anii 1879-1881.

Culegerea de față este alcătuită din producțiuni adunate din cele mai îndepărtate părți locuite de romîni.

Studiul introductiv descrie cele mai variate ceremonialuri care însoțesc înmormîntarea oamenilor de toate vîrstele.

Interesantă este partea referitoare la originea acestor ceremonialuri și în special aceea care privește originea lor latină.

Burada, cunoscător a literaturii latine, găsește în operele marilor scriitori latini corespondența între obiceiurile întîlnite la romîni și acelea practicate de latini, așa cum sînt ele menționate în diferite opere literare.

Bocetele s-au bucurat la romîni de un prestigiu deosebit. Ele au căutat să exprime cît mai fidel sentimentele oamenilor legate de ființe de care se despărțeau. Ideile exprimate sînt simple, dar adînci, căci simțirea care le-a produs este caracterizată pînă la adîncă sinceritate:

Bucură-te, tîntirime,
Mindră florică-ți vine
Da nu vine să-nflorească
Ci vine să vestejească.
Scoală, scoală pulșor
Și privește-ne cu dor
C-a venit carte domnească
De la noi să te oprească.
Mindră casă ți-a' gătît
În mormîntul înegrit,
Fără uși, fără ferești,
În ea veșnic să trăiești.
Dragul meu puluț rotat
În zi mindră te-al gătât
De la noi te-al înstrăinat
Și în lacrimi ne-al lăsat.
Cînd ți-a fi puluț mai bine
Să trimiți și după mine,
Prin suspînul vîntului
Prin fundul pămîntului,
Cules din Răpescuni (Moldova).

Burada culege producțiile populare pe care le socotește „o parte principală a bogățiilor noastre intelectuale”.

În ele, el vede un izvor prețios „în care găsim deslușiri asupra năravurilor, datinilor și obiceiurilor noastre din vechime” (*op. cit.*, p. 85-86).

Însemnătatea culegerii de bocete a lui Burada constă în aceea că aceasta este prima de acest gen.

El este primul culegător de bocete românești. El subliniază pentru prima oară valoarea artistică a acestor producțiuni populare. Nici Alecsandri nu menționase bocetele în clasificarea producțiilor artistice populare pe care o făcuse în prefața ediției sale din 1852.

Nici Bogdan Petriceicu Hasdeu nu le menționase în clasificarea poeziei populare, pe care o făcuse la *Basmele* lui I. C. Fundeșu din 1867.

Burada scoate la iveală pentru prima oară aceste producții populare socotindu-le demne de a fi puse alături de celelalte specii populare larg cultivate în diferite ediții.

O parte din bocetele culese de el, au fost traduse în limba germană și publicate în revista Magazin für die Literatur des Auslandes, Leipzig, 1880⁽¹³⁾.

O altă lucrare de care ne mai ocupăm este *Istoria teatrului în Moldova*, Iași, N. V. Ștefăniu, vol. I, 1915 și vol. II, 1922.

Aceasta este printre u timele lucrări ale lui Burada.

Este o lucrare de informație largă și minuțioasă, de cercetări ample de bibliotecă și arhivă. Volumul întâi din această lucrare începe cu prezentarea celor mai variate producții populare aparținând genului dramatic popular.

În rîndul producțiilor dramatice sînt puse pe lîngă cunoscutele producțiuni care formează drama noastră populară *Viclețul* sau comedia noastră populară *Păpușile* și alte producții populare care au în ele elemente dramatice și care producții populare se valorifică tocmai prin aceste elemente dramatice.

Unele dintre ele nici nu au sens decît concepute ca reprezentații, ca desfășurări în fața unui public și debitate de cineva cu o pregătire, întocmai cum se petrec lucrurile cu piesele de teatru.

În rîndul acestora intră: „steaua”, „sorcova”, „plugușorul”, „orația de nuntă”, „caloianul”, „lăzar lui” etc.

În această lucrare remarcabilă prin tot conținutul ei, Burada ne prezintă textele acestor producții găsite în diferite colecții sau culese personal prin atîtea călătorii făcute la cea mai mare parte dintre romini.

Pe lîngă aceasta, ne arată aria de întindere a fenomenului folcloric, pornind de la existența lui în Moldova și comparîndu-l cu variantele existente în alte colțuri locuite de romini.

Teodor T. Burada a fost o figură reprezentativă a vremurilor de adînci prefaceri de la sfîrșitul veacului al XIX-lea și primul sfert al veacului nostru.

Trăind între 1839 și 1923, activitatea sa se împletește cu a acelor figuri care au militat în acest timp pentru realizarea năzuințelor vremii de a ridica principatele românești din punct de vedere economic, politic, social-cultural.

A voit să cunoască marea masă a poporului nostru nu numai din granițele statului român, ci și pe acei romini care conviețuiesc cu alte popoare în state separate și cunoscînd întreaga cultură populară a căutat s-o popularizeze. Aceasta l-a dus către cercetările etnografice dintre care aspectul folcloric constituie piesele cele mai valoroase.

Este cel dintîi folclorist care dă la lumină un nou gen de poezie populară și anume bocetele.

Prin sentimentele sincere care stau la baza acestor producții ca și prin unele aspecte cu caracter social pe care le reflectă, bocetele se înscriu printre producțiile artistice izbutite ale poporului nostru.

Interesul pentru trecutul patriei pe care-l oferea prezentului ca pe un stimulent în munca pentru progresul social s-a concretizat în multe lucrări cu caracter istoric în care este vorba de evocarea unor vremi trecute ale unor instituții sau chiar a vieții poporului.

Asistînd la schimbarea continuă a moravurilor societății, el a căutat să consemneze în scris obiceiurile pe care le mai găsea în masele populare, contribuind în felul acesta la cunoașterea bazei edificîului culturii populare din care crește creația cultă.

Căutînd să impună prestigiul poporului nostru în afara granițelor sale, el a căutat să-i facă cunoscută arta mai întîi la acei romini din afara granițelor țării sale, și apoi tuturor popoarelor din Europa prin concertele sale, în care muzica populară românească ocupa un loc de seamă.

CONTRIBUȚIE LA ISTORICUL ȘCOLILOR ȚINUTALE

DE

I. ANTOHI și AL. ANDRONIC

Regulamentul Organic, legea de bază a organizării tuturor domeniilor de activitate economică și socială din Moldova, instaurează în prima jumătate a secolului al XIX-lea un regim de viață, care reprezintă o încercare de adaptare a orânduirii feudale la noile cerințe ale epocii. Această tendință generală de a se înlocui unele stări vechi se concretizează într-o serie de măsuri menite să asigure noua orientare a vieții economice și sociale. Marea boierime, antrenată tot mai mult în procesul relațiilor marfă-bani, se străduia, prin această legiuire, să imprime un nou avânt dezvoltării economice a țării. Necesitatea unor noi tehnicieni, în stare de a face față cerințelor societății în dezvoltare, se simțea într-o largă măsură. De aceea grija pentru școală, ca instrument de pregătire a cadrelor necesare societății, constituie una din preocupările principale ale Regulamentului Organic. În consecință, toate regulamentele, instrucțiunile și legiuirile școlare din această perioadă urmăresc organizarea unei școli noi, potrivit trebuințelor concrete ale societății. În „Albina Românească” din 21 iulie 1832 se subliniază acest fapt, menționându-se că scopul „...învățăturilor sistematice [este] de a înzestra pe junime... cu acele științe, a căror aplicație aduce îndeminarea traiului și înflorirea patriei”¹).

Traducerea în viață a dispozițiilor Regulamentului Organic referitoare la învățămînt, imprimă un ritm accelerat organizării tuturor treptelor școlare atît la centru cît și în capitalele de ținuturi. Articolul 420, prevede școli începătoare, pentru „junii și fete”, nu numai în „capitale” ci și „pe la ținuturi”, fixîndu-se asupra a șase centre ținutale.

Majoritatea celor care au cercetat trecutul învățămîntului din țara noastră se opresc prea puțin asupra acestor școli. Astfel, datele pe care le găsim din belșug în cele patru volume *Istoria școalelor* publicate de V. A. Urechia între anii 1892, 1902, cuprînd doar referințe speciale cu privire la aceste școli, fără a menționa măcar năzuințele și străduințele ocîrmuirii de a generaliza învățămîntul începător în toate capitalele de ținuturi. N. Iorga, de asemenea, în cunoscuta sa lucrare intitulată *Istoricul învățămîntului din România* (1924), vorbește numai în linii generale despre școlile ținutale și sătești, fără a preciza caracterul și importanța lor pentru cultura românească, atenția cercetării fiind concentrată asupra învățămîntului gimnazial și înalt (superior). Cît privește studiul lui C. Andriescu cu titlul *Istoricul liceului Național din Iași (1835—1935)*², în capitolele consacrate învățămîntului din Moldova pînă la întemeierea Academiei Mihăilene, cu toate că trebuia să se refere la toate treptele de învățămînt, școlile ținutale nu sînt menționate.

Prin urmare, este explicabil de ce mult material arhivistice a rămas necercetat iar cel publicat de V. A. Ureche, neinterpretat. Dementul istoriei școlilor se află astfel lipsit de o importantă verigă în cunoașterea dezvoltării învățămîntului de toate gradele din această perioadă.

Materialul documentar aflat la Arhivele Statului din Iași, oferă cercetătorilor posibilitatea de a studia și prezenta un nou aspect al frămîntărilor, care au prece-

1) Albina românească, nr. 57 din 21 iulie 1832.

2) Publicat în volumul: *De la Academia Mihăileană la liceul național*, Iași, 1953, p. 3—268.

dat întemeierea școlilor ținutale din Moldova, așa cum rezultă din dosarul referitor la înființarea școlii ținutale de la Tîrgul Frumos, ținutul Cîrligături¹.

Anaforaura din 1828, prin care se precizează formele și conținutul învățămîntului românesc nu prevede nici o măsură cu privire la organizarea școlilor ținutale. Darea de seamă din anul 1831, prezentată de vornicul M. Sturza, viitorul domnitor, cu privire la activitatea școlilor din Moldova, menționează numai „cursul elementar și normal, ce funcționa la Trel Ierarhi²). Nu se indică nici o școală ținutală, deoarece ocîrmuirea nu manifestă încă astfel de preocupări. Existența școlilor particulare din această vreme nu era recunoscută de Epitropia școlilor³).

O dată cu aplicarea dispozițiilor Regulamentului Organic, Epitropia în fruntea căreia se găseau Mitropolitul Veniamin Costachi, vornicul Costachi Mavrocordat, vîsternicul Mihailechi Sturza și aga Gh. Asachi, anunța măsurile privind traducerea în viață a dispozițiilor înscrise în art. 66 și 420 din Regulamentul Organic, referitoare la înființarea a șase școli ținutale.

La 15 ianuarie 1832, Epitropia publică și apoi difuza la ținuturi o înștiințare prin care se făcea cunoscută întemeierea a cinci școli ținutale și anume la Roman, Botoșani, Birlad, Galați și Focșani⁴). În intenția Epitropiei intrau însă și alte centre ținutale. Astfel, în instrucțiunile referitoare la organizarea și funcționarea școlilor ținutale din septembrie 1832, Epitropia menționează un nou centru ținutal, Hușul unde urma să funcționeze o școală începătoare⁵).

Pe baza unor documente inedite se poate susține că Epitropia intenționa să întemeieze astfel de școli și în alte centre ținutale, între care Tg. Frumos din ținutul Cîrligături.

Încă din decembrie 1831, Divanul împlinitor dădea dispoziții isprăvniceilor de la ținuturi să ia măsuri în vederea înființării și funcționării școlilor ținutale și, ca primă măsură, se cerea „a se întocmi o casă cu chirie de cătră obștea acelui ținut pentru școala ce urmează a se alcătui acolo după noul așezămînt spre învățătura copiilor⁶). Dar, deoarece ținuturile n-au luat imediat măsurile cuvenite, Departamentul Ministeriei pricinilor din lăuntru (în locul Divanului împlinitor desființat) revine la 29 ianuarie 1832 cu noi dispoziții, care de data aceasta se referă mai ales la ținutul Cîrligăturii.

Față de aceste presiuni isprăvnicia convoacă pe „boierii ținutași și alte clasuri din cele l-lu feți⁷ pentru îndeplinirea poruncilor ocîrmuirii. În circulara adresată boierilor din ținut și celor din Tg. Frumos se specifică obiectivul convocării acestora. Ei trebuiau să găsească mijloacele necesare pe tru a închiria localul unde urma să se deschidă școala (un local destul de încăpător - 4 odăi - ca să poată locui și profesorul⁸).

3) V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, I, Buc. 1895, p. 149.

4) *Ibid.* p. 150-151.

5) Arhivele Statului Iași, Tr. 616, op. 673 dos. 220, f. 9-9 verso: vezi și V. A. Urechia, *op. cit.*, I, 199-20; IV p. 389.

6) V. A. Urechia, *op. cit.*, IV, p. 390.

7) A. S. Iași, Tr. 616, op. 673, dos. 220, f. 5.

8) Pentru elementele ce le conține documentul, îl reproducem în întregime:

„Isprăvnicia ținutului Cîrligăturii nr. 34-1832 ghenar, 31 Tîrgul Frumos.

Cătră cînstiții dumneor boierii ținutași și alte clasuri din cele l-lu feți.

Departamentul ministeriei pricinilor din lăuntru prin poronca sa din 832 ghenar 29 cu no. 573 de lnoavă poftorește acestii isprăvnici ca numai decit și cu cea mai mare grăbire să aducă intru tocmă săvîrșire poronca Divanului împlinitoriu din 831 decemvrie 22 cu no. 144 cuprinzătoare ca boierii acestui ținut împreună cu alte clasuri din cele l-lu feți să numască o casă cu 4 odăi plătind chiria de la sine unde au a învăța copil dumneor și a șede și dascălii ce au a se trimite de la cînstia Epitropiei încheindu-se de cătră dumneavoastră și jurnalul de punere în lucrare a acestei cereri pentru care isprăvnicia pofteste pe dumneavoastră ca fără prelungire a închiria și casa cerșută și încheind și jurnalul poroncit să le trimiteți isprăvniceii ca și isprăvnicia să le prestaviliască stăpînirii după poroncă (A. S. Iași, Tr. 616, op. 763, dos. 220, fila 6-6 verso).

Discuțiile și hotărârile urmau să fie consemnate într-un jurnal, care trebuia trimis la centru în vederea întocmirii și definitivării lucrărilor referitoare la întemeierea școlii proiectate. Întrucât lucrările nu permiteau întârzieri, după trei zile, la 2 februarie 1832 isprăvnicia raporta ocirmuirea de executarea dispozițiilor, anexând și jurnalul încheiat de boierii din ținutul Cirligăturii și cei din Tg. Frumos⁹⁾.

Jurnalul reliefează o serie de fapte puțin cunoscute din viața școlilor ținutale. Demn de reținut este entuziasmul cu care boierimea întâmplină proiectul de a se întemeia o școală începătoare și sublinierea că „aice se află copii care au mai învățat ceva, atît în limba moldovenească, precum și grecești și franțuzești”¹⁰⁾. Prin urmare, exista deja un învățămînt particular, probabil după sistemul „dascălului” medieval, care grupa copiii mai multor familii și-i învăța puțină moldovenească și multă grecească sau franțuzească. De altfel, boierii ținutași nu pierd ocazia de a arăta ocirmuirii preferințele lor, atrăgînd atenția asupra învățămîntului efectuat deja într-o limbă străină. Atitudinea aceasta nu este întâmplătoare. Ea traduce tendințele clasei dominante pentru promovarea unui învățămînt în limbi străine accesibile fiilor clasei dominante. Așa se explică de ce jurnalul în cauză nu cuprinde nici o măsură concretă, care ar fi făcut posibilă întemeierea și funcționarea acestei școli ținutale.

Departamentul ministeriei pricinilor din lăuntru, ia atitudine față de acest jurnal și restituindu-l atrage atenția isprăvniceii din ținutul Cirligăturii asupra măsurilor efective ce trebuiau luate în legătură cu școala, precizînd că nu s-a indicat dacă s-a găsit localul (suficient de încăpător), nu s-a comunicat numele proprietarului și nici prețul chiriei localului pe trei ani. În încheiere, ordinul cuprinde dispoziția de a se întocmi un nou jurnal, potrivit celor cerute de ocirmuire, care să fie trimis cu prima poștă¹¹⁾.

9) Reproducem documentele în ordinea lor firească: raportul isprăvniceii și jurnalul anexat la raport.

„Cătră cînstitul Departamentul ministeriei pricinilor din lăuntru.

Isprăvnicia ținutului Cirligăturii.

Raport.

Primînd al doilea poroncă, cel întăiu a desfîlînatului Divan împlinitoriu cu nr. 144 și al 2-lea a cînstitului Departament cu no. 573 pentru alcătuirea unei case cu 4 odăi întru care casă are a fi școală pentru învățătura copiilor, isprăvnicia întru împlinirea poronci au făcut cunoscut tuturor boierilor, atît ținutașilor cît și a celor aflători în acest tîrg, care boieri încheind jurnal pe care acum cu supunere îl pre-stavilism cînstitului Departament.

No. 35, 832 februarie 2.

Jurnal ținutul Cirligăturii.

Anul 832 ghenar 22 pentru alcătuirea școalei în urmarea poronci cînstitului Divan împlinitoriu din 22 decembrie sub no. 144 ce ni s-au înfățișat prin care se și face cunoscut că au binevoit înalta ocirmuire a ne rîndul și la ținutul acesta dăscăli pentru învățătura tinerelor copii la cele de folos, sub îndatorirea a să alcătui de către noi casa trebuincioasă cu 4 odăi pentru acest tribunal (sic), cu bucurie luîndu-o în băgare de samă am întăles binele către care privește ocirmuirea întru o unire cu toți ne îndatorim a alcătui cu plată de chirie casa poroncită mai virtos cu osăbîta rîvnă pentru că aice se află copii care au mai învățat ceva atît în limba moldovenească, precum și grecești și franțuzești pînă la vreme îngrozitoare boale holera morbos, că d-lui dascăl ce s-a fost găsit s-au dus și acum din neînlesnire părinților a pute tocmî alt dascăl sau a-l duce pe la alte locuri mai departe, fiind și vîrsta copiilor mari, au rămas lipsiți de învățătura trebuincioasă și dar pe temelul acesta cînstita isprăvnicie va binevoi a prestavilsi cînstitul Divan în urmarea poronci supusă din partea noastră rugămînte spre a pute trimite asemenea dascăl ca cu toți de obște să rămînem în cea mai adîncă mulțămire”. (A. S. Iași, Tr. 616, op. 673, dos. 220, ff. 7, 2).

10) A. S. Iași, tr. 616, op. 673, dos. 220. f. 2.

11) Reproducem documentul în întregime, fiind un ordin elocvent în acest sens.

„Departamentul ministeriei pricinilor din lăuntru

către isprăvnicia ținutului Cirligătura.

Raportul acei isprăvnici din 3 Februar cu no. 35 s-au luat împreună și cu jurnalul alăturat pentru casă de școală ce urmează a fi la acest tîrg însă fiindcă acest jurnal arată numai că obștea iaste în toată mulțămire spre alcătuirea unei asemenea case și că așteaptă trebuincioșii dascăli iar că au alcătuit acea casă sau nu, nici cum nu s-a arătat și dar nefiînd pe formele cerșute să întoarce înapoi și să

Isprăvnicia nu răspunde la acest ordin, ceea ce influențează negativ lucrările de la centru. Ținutul Cîrligăturii este omis din publicația prin care Epitropia (15 ianuarie 1832) anunța înființarea școlilor ținutale. Motivarea oficialității o găsim formulă mult mai târziu (spre sfîrșitul anului 1832 — luna decembrie). În adresa prin care ocîrmuirea făcea cunoscut isprăvniceii ținutului Cîrligăturii întemierarea școlilor ținutale, preciza că „Epitropia învățăturilor după luarea aminte ce au făcut la neagînsul întîmpinării cheltuelilor cu plata lefel profesorilor l' altea penru școlile din toate tirgurile, prin adre cătră acest Departament lămurește că școale rămin precum s-au și statornicit numai în tirgurile Botoșani, Roman, Putna, Ga alî, Tutova și Fălciu¹²⁾).

Cu toate acestea, preocupările pentru școlile ținutale continuă să fie intensificate. Toate dispozițiile ulterioare referitoare la învățămînt sînt comunicate și ținutului Cîrligăturii. Astfel, cu toate că isprăvnicia nu dăduse nici un răspuns ocîrmuirii, Departamentul ministeriei pricinilor din lăuntru trimitea la 27 februarie 1832 spre difuzare¹³⁾ binecunoscuta publicație prin care Epitropia făcea cunoscut organizarea învățămîntului public din Moldova. Această publicație a fost adusă la cunoștința publicului în ziua de 2 martie 1832 prin „privighetorul și telalul” tirgului, pentru „a se afla acele persoane cu niște asemenea știință de învățatură”, care ar voi să fie și elevi dar și profesori pentru a preda într-o eventuală școală ce s-ar înființa¹⁴⁾. Isprăvnicia ținutului Cîrligăturii mai cerea ca „privighetorul și telalul tirgului” să răspundă fără întîrziere. Răspunsul acestuia din urmă, însă, lipsește din dosar.

Cu toate că în *Jurnalul* boțerilor ținutași (citată mai sus) se menționează existența unui dascăl la Tg. Frumos, care însă a fost obligat să părăsească școala din cauza epidemiei de holeră, din documentele aflate în dosar nu se poate conchide că s-ar fi găsit în ținutul Cîrligăturii persoane „cu niște asemenea știință de învățatură” trebuincioasă oricărui dascăl. Cît despre copii, jurnalul menționează că cei mai mulți „au rămas lipsiți de învățatură trebuincioasă” din cauză că n-a putut fi angajat un alt profesor, care să continue opera predecesorului.

În altă ordine de idei, pretextînd lipsa de mijloace materiale pentru plata unui dascăl sau pentru întreținerea copiilor la școlile existente în alte centre, boțerii ținutași se mențin pe vechea lor linie de a nu sprijini efectiv dezvoltarea școlilor românești. Aceasta se vede și din faptul că atunci cînd ocîrmuirea anunța înființarea școlilor ținutale și invita pe boțerii din ținutul Cîrligăturii să-și trimită copii la învățatură la școlile din alte tirguri, aceștia se dezinteresează total. Adresa Departamentului ministeriei treburilor din lăuntru, rămîne fără răspuns, iar ținutul Cîrligăturii fără școală începătoare. Astfel s-au încheiat străduințele ocîrmuirii de a înființa o școală la Tg. Frumos¹⁵⁾.

Cu toate acestea, dorința de învățatură își face un loc din ce în ce mai larg în rîndurile populației din Moldova. Epitropia școlilor, sprînjînd această dorință,

scrie acel isprăvniceii ca să prîfacă întocmai precum îi poroncisă di mai înainte să scrie arătînd pre larg că s-au găsit cesă cu atîtea odăi, a cui și cu ce preț s-au închiriat pe vreme de 3 ani și un asămîne jurnal încheind să de obștia aceluî ținut și lscălinu-să, nu mai tirziu de cît poșta vîltoare să se și trimită la această ministe-rie spre a să face ce mai înainte lucrare.

Ministerul pricinilor din lăuntru și cavalier
ss. Balș logofăt

Șef secție
Indescifrabil

Secția al 3-lea
No. 72

1832 februar 20

(A. S. Iași, Tr. 616, op. 673, dos. 220, f. 1).

12) A. S. Iași, Tr. 616, op. 673, dos. 220, f. 14.

13) A. S. Iași, Tr. 616, op. 763, dos. 220, ff. 8—9 verso; vezi și V. A. Urechia, *op. cit.*,⁸⁾ IV, p. 389.

14) A. S. Iași, Tr. 616, op. 673, dos. 220, f. 12.

15) Abia în 1837 se menționează existența unei școli particulare cu limba romînă ca limbă de predare, avînd 16 elevi și un profesor (V. A. Urechia, *op. cit.*,⁸⁾ I, p. 376). Această școală nu participă însă la examenele publice din iulie 1838 și nici nu este menționată în catalogul școlilor private din Moldova (*ibid.*,⁸⁾ p. 121—124).

crează condiții tot mai bune pentru a se deschide școli în toate centrele ținutale. Între anii 1832—1839 numărul școlilor ținutale se dublează, încît în anul 1839 funcționau 12 școli începătoare în următoarele orașe: Bacău, Botoșani, Hirlău, Ștefănești, Piatra Neamț, Roman, Tg. Ocna, Tg. Moinești, Nicorești, Galați, Fălțiceni și Huși¹⁶). Din această listă lipsește orașul Focșani, unde exista o școală încă din anul 1832. Aceasta ne conduce către concluzia că statistica nu a menționat toate școlile existente și că, probabil, mai existau școli și în alte orașe. Această concluzie este întărită și de faptul că după doi ani (în 1841), în cataografia școlilor din Moldova alături de școlile de mai sus (plus Focșanii) mai sînt citate încă două școli: școala din Vaslui și cea din Tg. Frumos. Prin urmare, în toată această perioadă, Epitropia își intensifică preocupările de a extinde învățămîntul elementar pe la toate ținuturile.

Începînd din anul 1841, școala din Tg. Frumos este menționată mereu ca una din școlile cu o activitate bogată¹⁷). Astfel, în 1842 școala număra 50 elevi¹⁸) și avea ca profesor pe N. Verdeanu, fostul pedagog al stipendiștilor de la Academia Mihăileană, venit special pentru organizarea acestei școli¹⁹).

De la început, școala se încadrează în programa de învățămînt preconizată de regulamentul școlilor. Învățarea scris-cititului, memorizarea și numărarea se făceau după metoda lancastrului (clasa I). În clasa normală, (cu 11 elevi în 1843), programa de învățămînt cuprindea: religia, gramatica romină, geografia, aritmetica și caligrafie²⁰), adică toate acele obiecte prevăzute pentru școlile începătoare²¹).

Cu timpul, această școală începe să constituie tot mai mult centrul atenției ocrotimii și Epitropiei școlilor. Astfel, cînd în 1847 se pune problema înființării „comitetelor de inspecție din județe”²²), Tg. Frumos este menționat printre primele țirguri cu următorul personal: căminarul D. Pîsoțchi (președinte), serdarul Brînză și Comisul Mircea²³). Tot în această perioadă, pentru ca procesul de învățămînt să se desfășoare în condiții cit mai bune, Epitropia ia unele măsuri în vederea înzestrării școlii cu o *bibliotecă*. Direcția școlii se preocupă îndeaproape să procure în primul rînd cărțile didactice recomandate de Epitropie în instrucțiunile menționate mai sus. Se simțea nevoia unor cărți didactice, deoarece încă din 1843 programa de învățămînt fusese sporită, adăugîndu-se istoria și științele naturii (istoria naturală). Astfel, în catalogul bibliotecii alăturat în 1875, sînt menționate un număr mare de cărți didactice care au servit procesul de învățămînt. Dintre acestea nu lipsesc: *Geografia țării românești* de B. Fabian (1840), *Manual de istorie naturală* de T. Stamati (1841), *Elemente de matematică*, partea I aritmetica de Gh. Asachi (1843), *Gramatica românească* de P. Cîmpeanu (1848) și alte cărți și reviste²⁴). Biblioteca a fost mereu sporită, adăugîndu-se tot mai multe volume provenite din comerț sau din donații de stat și particulare. Printre donatorii figurează la loc de cinste: Gh. Asachi, T. Stamati, P. Cîmpeanu, T. Codrescu și alții²⁵).

După 1850, școala din Tg. Frumos intră într-o nouă fază de dezvoltare, potrivit condițiilor create de noile legiuiri impuse de împrejurările politice interne și externe ca urmare a mișcării revoluționare din țările romine din anul 1848. În această perioadă, școala din Tg. Frumos, ca și celelalte școli județene, sub imboldul elementelor burgheze, dobîndește un caracter nou, îmbogățindu-și programa de învățămînt cu noi materii legate de practică iar care trebuie amintite „cunoștinți practice de industrie agricolă și domestică, agromensura, cotitul vaselor, cunoașterea măsurilor”²⁶).

16) *Ibid.*, II, p. 116—122.

17) O dovadă în plus că în anul 1841 școala funcționa o constituie faptul că în registrul „Inventar de arhiva și dota școlii primare de băieți din urbea Tergu Frumos anul 1875” (A. S. Iași, F. 15, S. II, dos. 549/942, f. 1-16) se menționează un regulament al școlii în manuscris datînd din acest an:

18) V. A. Urechia, *op. cit.*,³) II, p. 222.

19) A. S. Iași, Tr. 1764, op. 2113, dos. 238, f. 69.

20) A. S. Iași, Tr. 1764, op. 2113, dos. 236, f. 76.

21) V. A. Urechia, *op. cit.*,³) IV, p. 324—332.

22) *Ibid.*, II, p. 323—324 și 332.

23) Ultimul în calitatea lui de inspector școlar, va colabora în mod special cu conducerea școlii, donînd loc de școală și asigurînd parte din fondurile necesare pentru construcția localului de școală (A. S. Iași, Tr. 1764, op. 2013, dos. 242).

24) A. S. Iași, F. 15, S. II, dos. 549/942, f. 2—4.

25) *Ibid.*, f. 11 verso—16.

26) V. A. Urechia, *op. cit.*,³) III, p. 27—30.

Astfel, pînă la legea generală de organizare a învățămîntului public din 1864 școala din Tg. Frumos, continuă să desfășoare o rodnică activitate pe linia dispozițiilor Așezămintului pentru reorganizarea învățăturilor publice în principatul Moldovei din 1851. După legea din 1864 și o dată cu aplicarea noilor programe de învățămînt, se stabilesc bazele unei școli primare, care, de aici înainte, va duce o viață identică cu a oricărei școli elementare din România.

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA SEMINARULUI

DE

ERNEST STERE

Vom prezenta în cele ce urmează o serie de observațiuni și sugestii în legătură cu munca de seminar. Ele nu privesc toate formele de seminar existente, ci în mod special acele legate de activitatea catedrelor de psihologie, pedagogie, istorie și literă.

Referindu-ne la acest important sector al muncii didactice universitare, seminarul, preocuparea noastră de competențe este de a privi lucrurile sub aspectul lor practic. Pentru aceasta, vom înfățișa mai întâi câteva aspecte reale legate de procesul muncii didactice în seminarile noastre, astfel ca după semnalarea lipsurilor mai frecvente, să rezulte într-un chip mai pregnant și mai convingător necesitatea cunoașterii obiectivelor muncii seminariale, precum și căile care trebuie luate în considerație pentru a spori eficiența acestei forme de activitate.

În această ordine de preocupări, cercetările noastre au avut în vedere un întreg scop:

1) De a stabili formele și cauzele lipsurilor principale manifestate la unele din seminarile noastre.

2) De a preciza—in lumina concepției actuale asupra educației—obiectivele ce trebuie urmărite în activitatea seminarială.

3) De a determina căile necesare de ordin metodic-științific pentru atingerea obiectivelor enunțate.

Urmează acum să vedem care sînt deficiențele pe care le-am constatat la seminarile noastre. Precizăm însă, că nu ne vom opri decît asupra acelor care prezintă un caracter tipic. Aspecte negative, particulare, întâlnite la un seminar sau altul, nu vor fi semnalate decît pentru valoarea lor reprezentativă, pentru latura lor de exemplificare a unor situații mai frecvente.

Sistematizînd, am putea grupa lipsurile constatate, în două categorii principale:

a) Lipsuri de ordin metodic.

b) Lipsuri de ordin științific.

Fără îndoială, nu trebuie să pierdem din vedere că între aceste două categorii de lipsuri există o strînsă interacțiune și condiționare reciprocă. Astfel că nîciodată slabele rezultate obținute la seminar, nu trebuie atribuite numai metodelor de lucru. Invers, modul de a proceda afectează calitatea rezultatelor.

a) Referindu-ne la prima categorie de lipsuri: o anumită situație atrage atenția de la început și anume: absența unei metode unitare de lucru în seminarile noastre. Acest fapt se manifestă sub diverse forme. Spre exemplu: la unele specialități se practică în mod exclusiv seminarul de tip recapitulativ, destinat controlului și verificării cunoștințelor predate la curs (la psihologie, pedagogie etc.). La disciplinele istorico-literare însă, pe lângă seminarile de control și verificare a cunoștințelor, este utilizată pe scară întinsă metoda referatelor, aceasta fie în cadrul ședințelor obișnuite, fie în cadrul unor seminarii speciale, avînd scopul esențial de a forma la studenți deprinderea muncii științifice și independente, încurajîndu-i uneori la producțiuni personale.

Fără îndoială că aceste variațiuni care privesc metodică seminarilor, deplînd în bună măsură de natura, durată și însemnătatea cursurilor respective. Tendința însă

de a subestima valoarea referatului ca metodă de lucru în seminar, ni se pare nejustificată. Sintem de părere că referatul constituie una din căile principale în vederea formării deprinderilor de a lucra științific și un exercițiu deosebit de important pentru dezvoltarea personalității intelectuale și științifice a studenților noștri. Pentru aceste motive considerăm că metoda referatelor—asupra căreia vom reveni poate fi utilizată cu succes, bineînțeles ținându-se seama de anii de studiu și pregătirea individuală a studenților,—chiar din anul I la toate specialitățile.

b) Deosebirii de la un seminar la altul în cadrul aceleiași specialități, sau în specialități diferite, au putut fi remarcate de noi în legătură cu aplicarea uneia dintre cele mai importante cerințe ale muncii didactice și anume: *planificarea*.

Sub orice formă—fie că este vorba de seminarii introductive, de control al cunoștințelor sau seminarii speciale—, activitatea desfășurată în ora de seminar trebuie să se conformeze unui plan prealabil, judicios întocmit. Nu întotdeauna, însă, această cerință este tratată cu atenția și priceperea cuvenită. Am putut avea astfel uneori impresia, justificată de forma dezordonată a discuțiilor, fiecă acest aspect a fost omis cu desăvârșire în pregătirea seminarului, fie că planificarea a fost întocmită în mod defectuos. În bună măsură, această împrejurare o atribuim faptului că problema planificării nu s-a impus suficient atenției cadrelor, care au datorită să îndrumeze și sub acest aspect cadrele mai tinere lipsite de experiență.

Lipsurile care privesc metoda de lucru nu pot fi și nu trebuie tratate însă în chip izolat; ele sînt strîns legate și prin aceasta accentuate de o insuficiență pregătire științifică a orei de seminar. De aici o serie de lipsuri dintre care semnalăm pe cele mai caracteristice:

a) Teama, sau refuzul de a aborda probleme noi, sau de a da *clarificări suplimentare* în jurul temelor examinate la curs sau prevăzute chiar în planul ședinței respective de seminar.

b) Lipsa unei dozări juste a discuțiilor în funcție de importanța problemelor tratate la seminar. Se insistă prea mult asupra unor chestiuni secundare, trecîndu-se cu ușurință peste acele probleme care solicită o frământare mai adîncă și mai sistematică.

c) Neatenția față de modul de a se exprima al studenților și insuficiențele vocabularului lor științific. Spre exemplu: un student vorbește despre „metodele de investiție”, în loc de „investigație”, ale pedagogiei, un altul despre „statornicia bipedă” a omului în loc de „stațiune bipedă”, un student pronunță „proprietate” în loc de „prioritate”. Nu s-a produs în aceste împrejurări intervenția necesară din partea conducătorului de seminar. Nici atunci cînd unul dintre studenți avînd intenția de a arăta importanța teoriei darwiniste, începea în felul următor: „Darwin dă mai multe exemple care arată justetea celor confirmate de el”...

d) Conducătorul de seminar trebuie să dirijeze discuțiile în mod activ și creator punînd întrebări sau formulînd concluzii precise la sfîrșitul dezbaterilor asupra fiecărei probleme tratate în seminar sau la sfîrșitul ședinței. Întrebările au însă uneori un caracter prea vag, spre exemplu: „Ce fel de proces este percepția?” sau „Ce fel de minte era Aristot?”.

e) Concluziile și aprecierile asupra contribuției studenților la discuții, în cadrul seminariilor de control sau a unor seminarii speciale, sînt de asemenea uneori vagi și inconsistente. Spre exemplu: în cadrul unui seminar special, conducătorul încheia discuțiile asupra referatului, ținut de un student, în felul următor: „sînt și eu de acord cu tov. student X, că referatul ținut de studentul Y are calități, dar și lipsuri. Timpul însă fiind înaintat, nu putem face o analiză mai amănunțită, așa că ne oprim aici”...

Nu mai multă precizie și substanță rezultă din următoarele cuvînte, cu care conducătorul de seminar își încheia considerațiile asupra unui referat: „credem că expunerea prezentată de tov. X ne poate satisface în oarecare măsură”.

f) Dacă sintem de acord cu toții că în bună măsură pregătirea științifică a grupei de studenți este o oglindă și un rezultat al pregătirii și interesului științific manifestat de cadrele didactice, ne putem explica pînă la un punct faptul că, la unele seminarii numărul studenților care iau parte la discuții precum și calitatea participărilor sînt nesatisfăcătoare.

Insuficiența pregătirii metodico-științifice a seminarului se reflectă mai ales în caracterul superficial al discuțiilor, în alura lor dogmatică și un mod de a trata abstract, birocratic, problemele, fără a se folosi de materialul viu, concret și mai ales legat de actualitate.

Cauzele lipsurilor

- a) Insuficienta pregătire a seminarilor din punct de vedere metodic și științific, de către unele cadre didactice.
- b) Deficiențe în ce privește munca de îndrumare și control din partea catedrelor.
- c) Alcătuirea defectuoasă a grupelor de studenți.
- d) Programul de studii prea încărcat.
- e) Lipsa de sistemă și nivelul științific necorespunzător al unor prelegeri, împrejurare care se răsfinge în chip negativ și asupra calității muncii desfășurată în seminar.
- f) Frecvența neregulată a studenților la unele cursuri și seminarii,

Obiectivele seminarului

Din însăși expunerea lipsurilor mai caracteristice manifestate la unele din seminarile noastre, credem că s-au putut desprinde deja obiectivele și preocupările ce ar trebui să domine în seminar, pentru ca această formă de activitate didactică să corespundă pe deplin sarcinilor ce revin astăzi învățămîntului nostru. Pentru mai multă precizie vom specifica următoarele obiective care trebuie urmărite în activitatea desfășurată în seminar:

- a) Seminarul trebuie să constituie un prilej de verificare a modului în care studenții și-au însușit materialul prelegerilor și al lecturilor științifice recomandate.
 - b) Să transmită noi cunoștințe sub formă de completări și aprofundări a materiei predate la curs.
 - c) Să formeze deprinderi de gândire creatoare în domeniul muncii științifice.
 - d) Să contribuie la formarea și îmbogățirea vocabularului științific.
 - e) Să ridice nivelul științific al studenților prin interpretarea exactă a problemelor materiei de specialitate și legarea lor de sarcinile construirii socialismului.
- Nu e nevoie să insistăm asupra faptului că aceste obiective nu pot și nu trebuie urmărite separat. Între ele există o strinsă interdependență, astfel că în munca depusă la seminar, chiar dacă uneori se pune accentul pe o anumită latură, ele trebuie cultivate în mod solidar.

Tipuri de seminar și căi metodice

Fără îndoială că există și trebuie să existe deosebiri în ceea ce privește metoda de lucru de la o specialitate la alta. Din punct de vedere metodic, este evident că la un seminar de arheologie nu se poate proceda ca la unul de istorie contemporană sau de psihologie. Aceste particularități metodice sînt deosebit de interesante pentru pedagogie și demne de studiat. Dar fiind însă cadrul limitat al expunerii noastre, nu ne putem îngădui a discuta decît asupra căilor celor mai generale, a formelor tipice pe care le capătă activitatea desfășurată în seminarile noastre. Forma cea mai frecventă practică la catedrele cercetare de noi, este aceea a seminarului de control și verificare a cunoștințelor. În afară de aceasta însă, există și alte căi utilizate deja, dar asupra cărora va trebui să se îndrepte mai mult atenția din partea cadrelor didactice. Ne referim la *seminarile introductive*, *seminarile cu referate* și *seminarile speciale*. În cele ce urmează vom examina pe rînd formele menționate mai sus, pentru a scoate în relief utilitatea lor și căile pe care le socotim apte de a le spori randamentul cantitativ și calitativ.

Seminarul introductiv

Utilitatea acestei forme de seminar este adeseori, dacă nu ignorată, cel puțin insuficient apreciată. Practica seminarilor de acest tip este cu totul sporadică, cu toate că acestea ar putea fi de un real folos în munca instructiv-educativă depusă în cadrul prelegerilor și a celorlalte forme de activitate seminarială. Iată cum concepem activitatea acestor seminarii: la începutul fiecărui ciclu de seminarii recapitulative sau speciale, este bine să se consacre cîteva ședințe de pregătire. Este vorba ca în cadrul acestor seminarii introductive studenții să fie inițiați asupra tematicii generale a cursului respectiv, asupra problemelor care vor fi discutate în cadrul seminarilor recapitulative ulterioare, asupra temelor principale ale referatelor ce vor fi repartizate studenților cit și asupra terminologiei științifice a materiei de specia-

itate. Tot în cadrul acestor seminarii, studenții anului I trebuie deprinși cum să conspecteze un material științific, cum să ia note la curs, cum se întocmește o fișă bibliografică etc.

Fără îndoială că aceste preocupări din partea conducătorului de seminar, trebuie să aibă un caracter permanent; dar ele se impun mai ales la începutul fiecărei activități noi, avînd rolul specific de a introduce și familiariza pe studenți cu problematica specialității respective și totodată de a le arăta de la început căile cele mai potrivite ale studiului individual.

Seminarul de control și verificare a cunoștințelor

Dificultățile cele mai mari legate de această formă de seminar se manifestă mai ales în cadrul metodei de lucru utilizată aici și anume: convorbirea dintre conducătorul de seminar și grupa de studenți. S-a constatat că în practica multor seminarii de acest fel, discuția degenerază adeseori într-o formă școlărească, elementară de „ascultare”. În loc ca problemele abordate pe calea discuției să fie supuse unei dezbateri reale, insuficientă și aprofundată, ele fac obiectul unei desfășurări cvasimecanice, în care apelul la memorie reprezintă factorul esențial. Această atitudine este fundamental greșită. La originea ei nu vedem altceva decît o subestimare cu totul nemotivată a muncii din seminar. De aceea nu putem aștepta o îmbunătățire a muncii depusă în sectorul învățămîntului universitar decît printr-o revizuire a atitudinii manifestată de către unele cadre didactice cu privire la valoarea și utilitatea seminarilor.

Este cert, că din punctul de vedere al valorii instructiv-educative ca și în ceea ce privește complexitatea desfășurării sale proprii, seminarul nu trebuie așezat mai jos decît prelegerea. A-i minimaliza importanța, înseamnă a comite o gravă eroare. Împărțim pentru acest motiv întru totul opinia cadrelor didactice din învățămîntul sovietic, cu privire la însemnătatea muncii seminariale. Majoritatea autorilor sovietici care au studiat această problemă au scos în lumină caracterul complex și deosebita răspundere ce revine acestei munci. „Unii profesori — declară autoarea sovietică Burmistrova — sînt de părere că e mai greu să ții o prelegere decît să conduci un seminar. Acest lucru nu corespunde întocmai realității. Este indiscutabil că e mult mai greu să pregătești o prelegere decît un seminar. Dar e mult mai complex să ții un seminar decît să ții o prelegere pregătita de înainte. În cursul prelegerii, profesorul poate fi sigur că planul său de expunere nu va fi cu nimic schimbat, că nimic nu-l va abate, că nu-l așteaptă nici o surpriză; în cadrul seminarului sînt posibile tot felul de abateri neprevăzute de la plan și se pot ivi cele mai neprevăzute probleme”. (Burmistrova T.I.: *Despre priceperea de a conduce o discuție de*. Din *Vestn. Șk.* nr. 7, 1942).

O deosebită atenție trebuie acordată întocmirii planului de conducere a seminarului, precum și pregătirii pe baza căreia va putea fi transpus în practică planul prestabilit. În legătură cu cele arătate mai sus, vom sublinia că nu e suficient ca seminarul să decurgă conform unui plan anterior întocmit. Experiența ne arată că un conformism prea rigid față de acest plan, nu poate fi decît un obstacol în desfășurarea vie și rodnică a discuției. Executarea planului întocmit trebuie pentru acest motiv să se efectueze fără rigiditate, cu mult tact și supleță din partea conducătorului de seminar, pentru a face față unor împrejurări noi, neprevăzute. Este necesar de a îmbina într-un mod cât mai armonios posibîl cerința planificării, o dată cu aceea de a satisface o curiozitate nouă, de a oferi un răspuns la problemele care se pot ivi neașteptat în cadrul discuțiilor.

Firește e imposibil de anticipat în chip amănunțit, forma precisă pe care o va urma discuția în cadrul seminarului. Această imposibilitate a prevederii riguroase — problemă care nu se pune în legătură cu prelegerea — constituie aspectul cel mai dificil al muncii seminariale, dificultate care nu poate fi biruită decît printr-o temeinică pregătire științifică și metodică.

În cadrul seminarului se ivesc întotdeauna probleme noi, cu alți mai numeroase și mai neprevăzute cu cît interesul științific al studenților este mai puternic stimulat. În atitudinea adoptată față de aceste situații noi, conducătorul de seminar trebuie să dea dovadă de competență și discernămint pentru a lămuri problemele ridicate, a deosebi acele elemente ale discuției care reprezintă o valoare pozitivă de ceea ce poate fi înlăturat ca nefiind necesar în sine, sau raportat la cerințele seminarului respectiv.

În concluzie două extreme trebuie evitate în raport cu cerința desfășurării planificate a muncii seminariale:

1. A nu se pierde din vedere necesitatea unui fir conducător care să închege discuțiile într-un tot organic, coerent și rațional.

2. A nu transforma executarea planului într-o aplicație dogmatică și bucherească. Rezultă că planul de conducere al seminarului nu trebuie conceput și aplicat decât sub forma unei scheme, e drept precisă, dar elastică în același timp, a unor puncte de reper prestabilite, aflate din distanță în distanță, dar care în intervalul dintre ele, să îngăduie suficientă libertate în mișcare, posibilitatea de a privi în jur și mai departe, în toate direcțiunile.

Semnalam, fără a intra în amănunte, importanța altor cerințe, a căror respectare contribuie în mod neîndoielnic la buna desfășurare a orei de seminar:

a) A nu se atorda prea multe probleme mai ales în primul an de studii; la primele seminarii nu e recomandabil să cerem prea mult din partea studenților. Dacă această cerință referitoare la dozarea materiei supusă discuției este respectată, atunci orele următoare vor decurge din ce în ce mai activ, imprimându-se astfel seminarului un stil cu adevărat creator.

b) Desfășurarea discuțiilor să fie subordonată unei necesități interne, raționale, cu alte cuvinte, să existe o orientare logică în cadrul convorbirilor dintre asistenți și studenți, pentru a se înlătura astfel arbitrarul și incoerența.

c) Întrebările să fie clare și precise.

d) Discuția să nu lase în urmă probleme neelucidate. E de preferat sacrificarea unei părți din plan, decât executarea cu orice preț, chiar cu prețul unei tratări superficiale și formale a problemelor.

e) În vederea realizării aceluiasi caracter de unitate rațională a discuțiilor din seminar, e necesar ca timpul consacrat fiecărei probleme ce se discută să fie în mod just dozat după importanța acestora. În caz contrar, studenții vor avea o perspectivă greșită, denaturată, cu privire la însemnătatea problemelor supuse discuției.

f) O deosebită atenție va trebui să aște de conducătorul de seminar cu privire la felul de a învăța și a reproduce cele învățate, al studenților. În această privință trebuie să rezulte cu evidentă faptul că operația recapitulării n-a fost în mod elementar înțeleasă, ca o reproducere textuală, un simplu dublet literal al cursului. Recapitularea trebuie privită mai mult ca un mijloc și nu ca un scop în sine. Scopul esențial ce trebuie urmărit în seminar este de a stimula cit mai mult interesul științific și gândirea creatoare a studenților. Acest lucru nu poate fi obținut decât prin folosirea unui material amplu și bogat în exemple vii, a unei metode active în conducerea seminarului, care să permită discutarea insuficientă a problemelor, aprofundări și completări ale cunoștințelor predate la curs.

Aplicată în chip just, recapitularea va putea deveni astfel prilejul unei prelu-crări active a materiei științifice de specialitate. Numai în aceste condiții va putea fi evitată monotonia și sterilitatea de care sînt atinse unele seminarii. Numai astfel se va putea imprima acestor forme de muncă didactică un caracter dinamic de o calitate superioară.

Seminarul cu referate

S-a pus problema dacă este bine sau nu, să se utilizeze metoda referatelor. Dacă există o îndoială în această privință, ea se datorește faptului că multe din referatele ținute de către studenții noștri nu-și ating scopul. Ele sînt adeseori pregătite în grabă, avînd de aceea mai curînd caracterul unor compilații naive, decât a unor producțiuni personale. În ce privește discuțiunile pe marginea referatelor, ele nu reușesc, după cum se știe, să antreneze decât o parte din studenți, restul complăcîndu-se într-o atitudine de pasivitate totală. Este deci în bună măsură întemeiată opinia unor cadre didactice care subliniază lipsa de utilitate a referatelor. Dar dacă pînă în prezent acest sistem de lucru n-a dat peste tot roadele așteptate, aceasta nu înseamnă că el trebuie abandonat.

Pentru a stimula interesul științific al studenților și a-l deprinde cu metodele de studiu științific — cum să elaboreze o lucrare științifică și să o redacteze, cum să cerceteze un material bibliografic și cum se conspectează, — este recomandabil ca studenții să fie antrenați la acest gen de lucrări, cu referate, chiar din anul I. Am putu constata astfel că acolo unde conducătorul seminarului este activ și se pricepe să însușească grupa de studenți, rezultatele referatelor sînt foarte bune.

Experiența învățămîntului sovietic — menționăm pentru exemplificare catedra de istorie de la Universitatea din Moscova —, ne demonstrează în modul cel mai convingător eficiența acestei metode atunci cînd este aplicată cu seriozitate și competență.

Seminarile speciale

Cu privire la această formă de seminar noi nu dispunem de un material recoltat pe calea unei experiențe proprii, această, formă de activitate, nefiind practică la catedra noastră de psihologie-pedagogie. Ceea ce putem spune în această privință este rezultatul unor observațiuni, pînă în prezent fragmentare, efectuate asupra unor seminarii la specialitățile Istorie și Filologie. Indicații prețioase în această direcție, am putut obține pe calea unei anchete întreprinse printre conducătorii acestor seminarii. De un deosebit folos, a fost pentru noi cunoașterea experienței și a rezultatelor obținute de învățămîntul sovietic, în practica acestei forme de seminar. Într-adevăr seminarile speciale, avînd rolul de a încuraja pe studenți la cercetări și producții personale și de a-i deprinde totodată cu minuirea metodelor de lucru științific, li se acordă o deosebită însemnătate în școala sovietică. Pe calea lor, studentul este angajat într-o formă concretă și personală în procesul de cercetare și de creație științifică. Procedul de lucru este în esență următorul: se încredințează studenților spre tratare anumite probleme, de un nivel mai înalt, atît în vederea aprofundării cunoștințelor cît și pentru desăvîrșirea lor și în același timp valorificarea deprinderilor de studiu individual. În acest scop sînt folosite o serie de căi pe care le amintim, deoarece ele ar putea constitui norme de lucru pentru seminarile speciale ce se țin la facultățile noastre:

a) Tematica referatelor prezentate în cadrul seminarilor speciale trebuie strîns legată de tematica muncii științifice a catedrei. E de dorit astfel, așa după cum se practică în învățămîntul sovietic, ca munca de cercetare științifică a catedrei și aceea depusă de studenți, să se împletească într-un efort unitar.

b) Din cerința mai sus menționată, rezultă atenția cu care trebuie să se întocmească planul temelor pentru referate. Acest plan trebuie întocmit cu multă grijă la începutul fiecărui semestru fără însă a fi exclusă posibilitatea ca studenții înșiși să-și aleagă teme complementare pentru studiu, în cazul că unii dintre ei sînt preocupați în special de anumite probleme.

c) Temele să nu aibă un caracter prea general nici prea special.

d) În vederea formării deprinderilor de lucru științific, este bine ca studentul să fie îndrumat în permanență de către conducătorul de seminar, precum și în cadrul orelor de consultații, de către titularul specialității respective. Îndrumările se vor referi în special la următoarele operațiuni, care stau la baza alcătuirii unui referat științific:

- 1) Adunarea și conspectarea materialului.
- 2) Critica materialului cercetat.
- 3) Elaborarea acestui material.
- 4) Redactarea lucrării.

Sîntem convinși că rezultatele obținute la seminarile speciale vor fi cu atît mai bune, cu cît va fi existat o pregătire în direcția muncii științifice, încă din anul I. Acesta e motivul principal pentru care socotim că studenții trebuie deprinși de la începutul studiilor cu munca de pregătire a referatelor; bineînțeles, acestea avînd în anul I și II caracterul unui exercițiu preliminar, în vederea lucrărilor mai personale și mai dificile, care vor trebui efectuate începînd din anul III.

Concluzii

Am schițat în cele de mai sus o serie de cerințe și unele sugestii care privesc problema îmbunătățirii muncii de seminar. Între toate condițiile enumerate, aceea pe care o socotim fundamentală este pregătirea științifică a conducătorului de seminar. Este evident pentru oricine, că buna pregătire științifică și ideologică a factorilor de conducere în învățămînt, reprezintă instrumentul cel mai prețios al muncii didactice. Nu poate fi vorba de „personalitate” sau „măiestrie pedagogică”, acolo unde această condiție e absentă. O pregătire științifică superioară este chela oricărui succes veritabil și nici un artificiu tehnic sau „miracol”, n-ar putea compensa lipsurile existente în această privință.

Numai atunci și numai în măsura în care, datorită pregătirii și unei meditații stăruitoare asupra problemelor specialității sale, profesorul și-a putut asigura o cultură temeinică și deprinderi creatoare pe terenul muncii științifice, acțiunea sa culturală va putea deveni o veritabilă „uneltă de transformare a personalității”. Numai în aceste condițiuni, dintr-o elementară metodă vizînd simpla recapitulare și înregistrare mecanică a cunoștințelor predate la curs, seminarul poate deveni fermentul unei activități pozitive, veritabilă școală a gîndirii, de care are nevoie formarea omului nou.

DIN TRECUTUL ÎNVĂȚĂMÎNTULUI JURIDIC ÎN MOLDOVA

CU PRILEJUL ÎMPLINIRII A O SUTĂ DE ANI DE LA ÎNFIINȚAREA FACULTĂȚII DE ȘTIINȚE JURIDICE DIN IAȘI

DE

MIHAIL AVADANEI

La 24 februarie 1956 s-a împlinit o sută de ani de la deschiderea cursurilor facultății de drept din Iași.

Aceasta a fost cea dintâi facultate înființată pe baza regulamentului școlar din 1851, alcătuit din îndemnul domnitorului Grigore Ghica, prin care învățătura în Moldova era împărțită în trei ramuri: primară, secundară și învățătura înaltă, adică facultățile: filozofică, giuridică, teologică și medicală¹⁾.

Cînd s-a întemeiat Universitatea din Iași, în 1860, facultatea de drept a intrat în componența ei cu organizarea pe care o avea dinainte și și-a păstrat în cadrul universității, în esență, aceeași structură mai multe decenții.

În dezvoltarea învățămîntului juridic din țara noastră, facultatea de drept din Iași a avut un rol însemnat. Ea a dat, în timp de o sută de ani, peste opt mii de licențiați, absolvenți și diplomați universitari.

Cu prilejul aniversării a o sută de ani de existență a facultății juridice trebuie să ne îndreptăm atenția și la formele pe care le-a avut învățămîntul juridic în Moldova înainte de înființarea facultății, pentru că învățămîntul juridic este mai vechi decît facultatea. De altfel nu s-ar putea vorbi despre facultatea de drept fără a pomeni și despre felul cum era organizată învățătura juridică înainte de 1856.

Dezvoltarea vieții economice și sociale și a relațiilor comerciale și culturale ale Moldovei cu celelalte state, îndeosebi spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea a dat naștere cerințelor de a se cunoaște legile mai temeinic și de căre mai mulți dintre acei care făceau parte din aparatul de stat.

Hotărîrile și sentințele trebuiau și erau, cel puțin în parte, încă din secolul al XVIII-lea, sprijinite pe citate din legi²⁾, ceea ce denotă că învățătura dreptului devenea din ce în ce o trebuință mai urgentă, căreia nu i se mai putea face față decît cu un învățămînt organizat în limba poporului.

În perioada de dezvoltare a relațiilor capitaliste din Moldova, cînd piața cerea din ce în ce mai multe mărfuri, proprietarii de moși acaparau mereu pămînturi ca să poată produce cereale-marfă în cantități mari. Aceasta a adus, însă, la o continuă schimbare a hotarelor dintre proprietățile funciare și a dat naștere multor procese, pentru care era nevoie și de hotarnici și de juriști.

Pentru hotarnici, Gheorghe Asachi a deschis în 1813 un curs, în cadrul *academiei grecești* din Iași, pe care l-a ținut în limba română, iar pentru învățătura dreptului se cerea în anaforaia Epitropiei școlilor, din 1827 pentru înființarea școlilor de la Trei Ierarhi, ca pe lângă alte cursuri, la gimnaziu să se predea și „acela de pravile“.

1) *Manualul administrației al principatului Moldovei*. Tom. II, Iași 1856. „Regulamentul școlar” Kapul II, art. 11.

2) Andrei Rădulescu, *Cercetări asupra învățămîntului dreptului în Țara Românească*, București, Ed. Flacăra, 1913.

Cursul de legi nu a luat ființă o dată cu școlile de la Trei Ierarhi, ci după doi ani.

În ziua de 3 iunie 1830, pravilistul Cristian Flechtenmacher, numit profesor extraordinar al gimnaziului vasilian pentru cursul de legi, și-a deschis cursul cu lecția intitulată: „Istoria dreptului românesc sau a pravililor românești”.

Cu această prelegere, care este prima lecție de drept ținută în țara noastră, ce s-a păstrat în întregime, poate fi socotit început învățămîntul juridic din Moldova în limba română.

La dezvoltarea acestui învățămînt, de la începuturile lui, pravilistul Flechtenmacher a avut un rol foarte însemnat. El era doctor în legi și jurist renumit, adus din Ardeal de domnitorul Calimah în 1812, printr-o scrisoare a lui Mihail Sturza, pe atunci vornic de aprozi.

Flechtenmacher avusese rol principal în alcătuirea codului „Calimah” și îndeplinea funcția de pravilist (jurisconsult) al statului moldovean.

Prin istoria dreptului românesc, Flechtenmacher înțelegea, de fapt, istoria dreptului roman pe care îl considera continuat de legiunile statului nostru și vrednic a sta la temelia legilor a „toate Staturile Europei”³⁾.

Cursul de legi de la gimnaziul vasilian a fost ținut de Flechtenmacher pînă în 1834.

O dată cu înființarea Academiei din Iași, în 1835, prevăzută prin Regulamentul Organic, învățămîntul juridic trece într-o nouă fază.

De la un curs de legi despre dreptul civil al Moldovei, ținut în cadrul gimnaziului, îl trebuia să fie organizat, cum se prevedea în regulamentul de organizare a academiei, într-o facultate de legi.

Dar, și acum, la deschiderea cursurilor academiei (16 iunie 1835), numită mai tirziu Academia Mihăileană, ca și la gimnaziul de la Trei Ierarhi, cursul de legi nu la ființă de la început. După un an, adică în 1836, constatîndu-se că elevii din clasa filozofiei au cunoștințele necesare ca să înțeleagă legile, tot Flechtenmacher deschide cursul de legi de la Academie cu o lecție din dreptul naturii, intitulată: „Cuvînt căre cinstiții ascultători de legi rostit la anul 1836 în Academia din Iași”, care se păstrează la Academia R. P. R.

Lecția începe cu o interesantă definiție a dreptului naturii și cuprinde prețioase observații cu privire la însușirile judecătorești.

Astfel au luat ființă la Academie lecțiile de drept, care se țineau de patru ori pe săptămînă, fără, însă, să se fi organizat ceea ce stătea scris în regulament, adică facultatea de legi.

Flechtenmacher a predat aceste lecții un an, după care la cursul de legi a fost angajat francezul Maisonnabe, care a predat primele cursuri în limba franceză la Academie. Acesta a fost semnalul aplicării gîndurilor domnitorului Mihail Sturza de a înălțarea din Academie limba națională, cu toate că el însuși militase mai înainte pentru introducerea ei ca limbă de predare. „Spălmînat de progresul școlilor — cum spune Cogălniceanu în raportul către domnitorul Al. I. Cuza — de idei naționale și liberale”⁴⁾, Sturza, reprezentant al moșterimii, era în fruntea luptei pentru desființarea învățămîntului în limba poporului. El ducea astfel o politică de clasă care limita posibilitățile de a cunoaște legile numai la fiii moșterilor și virfurilor burgheziei.

În 1838, cînd încă nu luase ființă facultatea de legi, un nou regulament intitulat „Regulament a șoarelor publice din principatul Moldovei” precizează treptele învățaturii publice și condiționează urmarea cursului de legi de însușirea întii a „învățăturilor ce se paradoxesc în facultatea filozofică”. Cursurile facultății de legi, organizată prin acest regulament, erau de trei ani și cuprindeau, pentru anul I, teoria legilor în general și statistica, anul II, dreptul roman și științele politice și anul III, dreptul civil al Moldovei, dreptul criminal, procedura civilă și criminală, dreptul comercial și cambial și stilul politico-judecătoresc. Regulamentul stabilea că absolvenții facultății de legi vor avea titlul de avocat⁵⁾.

3) G. Ungureanu, *Învățămîntul juridic în Academia Mihăileană. Cercetări*, în anuarul jubilar pe 1935 al Liceului național din Iași, p. 333 (lecția ținută de Flechtenmacher la 3 iunie 1830).

4) Iulian Teodorescu, *Istoricul facultății juridice din Iași*, în Anuarul jubilar al Universității din Iași, pe anul 1910 — fragment din cuvîntarea rectorului Suciu de la 1876.

5) G. Ungureanu, *op. cit.*, p. 358.

Dacă pînă acum învățămîntul juridic din Moldova s-a făcut, fie sub forma unui curs de drept civil în cadrul gimnaziului de la Trei Ierarhi, fie sub formă de lecții de dreptul naturii în cadrul Academiei, cu aplicarea regulamentului din 1838, dreptul urmează să se studieze într-o instituție specială care făcea însă parte tot din Academie.

Epitropia școlilor din Moldova constatînd că învățătura la Academie ajunsese la gradul „a se putea începe în acest an școlastic și paradoxul legilor” recomandă prin anaforaua nr. 209 din 1 octombrie 1839 să fie numit profesor de legi ardeleanul P. Cîmpeanu, „glurat a universității de Pesta”⁶⁾.

Cursurile facultății s-au deschis în ziua de 15 noiembrie 1839 cu 17 tineri în anul I și un profesor — Cîmpeanu. În anul următor facultatea funcționa cu doi ani, dar tot cu un singur profesor (același Cîmpeanu) care preda la amîndoi anii. Abia în toamna anului 1841, cînd facultatea avea toți trei ani, a fost numit profesor pentru anul III Damaschin Bojinca⁷⁾.

Începînd din octombrie 1842 învățămîntul de la facultatea de legi se îmbogățește cu o disciplină nouă: economia politică, pe care a predat-o timp de doi ani, cît a durat, Ioan Ghica.

Primit absolvenți al facultății au fost recomandați să fie folosiți ca judecători. Entuziasmul cu care la început se îndreptau tinerii spre facultatea de legi a mers descreșcînd, astfel că în anul 1845 nu se mai înscrie nimeni la facultatea de legi. La aceasta a contribuit, fără îndoială, alături de tendința tot mai evidentă a lui Mihail Sturza de a înlocui limba romînă cu cea franceză și lipsa unor perspective stabilite prin lege pentru absolvenții facultății.

După plecarea lui Ioan Ghica — în 1844 — facultatea a rămas cu cei doi profesori, Cîmpeanu și Bojinca, iar din 1846-47 ea poate fi considerată, ca desființată, odată cu celelalte cursuri superioare ale Academiei. Lupta domnitorului Sturza împotriva învățăturilor înalte în Moldova se încheiase cu victoria acestuia. Dar, această situație nu putea să dureze, mai cu seamă că dezvoltarea spiritului revoluționar după 1848 a stimulat năzuințele poporului moldovean spre cultură înaltă și numai după cîtiva ani, în 1851, o comisie însărcinată de domnitorul Gr. Ghica alcătuit un nou regulament de organizare a Învățămîntului din Moldova. Acest „Regulament școlar” a însemnat un important pas înainte pentru învățămîntul nostru. El este alcătuit în spiritul unor concepții înaintate și stă la baza reorganizării școlilor din Moldova.

În articolul 6 al regulamentului, unde se vorbește de învățătura științelor înalte, se arată că pentru aceasta „sînt menite facultățile la a căror înființare se va avea în vedere atît științele abstracte cît și acele practice și istorice”.

Aceste facultăți nu se vor înființa pînă cînd învățăturile gimnaziale nu „vor pregăti școleri vrednici de a învăța cu ispravă științele înalte”. Este vorba, prin urmare, de un sistem de învățămînt cu instituții mai temeinic organizate decît în regulamentele anterioare.

Acest regulament mai are meritul de a fi pus problema, pe cît se pare pentru prima oară mai susținut, a socotirii învățăturii publice „ca o condiție neapărată a ocupării funcțiilor publice”⁸⁾. Acesta este considerat ca un principiu fundamental al regulamentului.

Prin articolul 61, capitolul II din regulament, era stabilită organizarea învățămîntului juridic, care avea să ia ființă sub forma unei facultăți de 3 ani — așa cum de altfel a continuat să rămînă pînă în 1930 — în care se prevedeau ca discipline de predat:

- a) Enciclopedia științelor juridice.
- b) Teoria dreptului, teoria dreptului criminal, dreptul gîtelor.
- c) Dreptul civil al Romanilor, Instituții și Pandecte și Istoria dreptului roman.
- d) Dreptul comercial și cambial, codica comercială a Moldovei.
- e) Codica civilă și criminală a Moldovei, Teoria procedurii criminale și civile, procedura criminală și civilă a Moldovei.
- f) Medicina judecătorească.

6) Arhivele Statului București. Fond: Ministerul Cultelor și Învățaturii Publice în Moldova, Dosar adm. 126, fila 83.

7) G. Ungureanu, *op. cit.*,⁸⁾.

8) *Manualul administrației al principatului Moldovei*, art. 9 din „Regulamentul școlar”.

g) Enciclopedia științelor politice.

h) Științele politice, ear mai cu seamă economia politică, știința financiară, cunoștința așezămintelor administrative ale Moldovei⁹⁾.

După trei ani de cursuri de legi, în care timp tinerii „cu deosebită silință” puteau urma și cursurile facultății filozofice cu obligația de a întrebuinta în ă un an — al patrulea — pentru pregătirea examenelor, se obținea diplomă de „licențiat de giurispundență”.

Facultatea de legi din cadrul Academiei, de la 1839, era de fapt tot un fel de curs de drept, pe care îl ținea un singur profesor la un an sau chiar la doi, cum preda profesorul Cimpeanu la anii I și II, de ac-eea se consideră că facultatea de drept în adevăratul înțeles al cuvintului a fost înființată prin regulamentul din 1851, în care se prevedea organizarea acesteia pe baze mai temeinlice și cu un conținut mult mai bogat.

Problema înființării efective a facultății s-a pus abia în 1855, cind gimnaziul, reorganizat prin același regulament, avea să dea prima serie de absolvenți. Pentru aceas-a era nevoie să se ia măsuri pentru crearea condițiunilor de funcționare a facultății de legi și filozofică, cele dintii care urmau să ia ființă.

Una dintre problemele esențiale era asigurarea profesorilor care să predea cursurile.

Și de data aceasta, ca și la începutul învățămîntului juridic în 1830 și a deschiderii cursului de legi din 1839, tot spre Ardeal s-au îndreptat gîndurile Moldovei. Astfel încă din septembrie 1854 inspectorul școlilor din Moldova, August Treboniu Laurian a scris lui Simion Bărnuțiu, care își luase doctoratul în drept la Pavia, să vină la Iași¹⁰⁾. La începutul anului 1855, Bărnuțiu preda la clasele superioare ale gimnaziului un curs de filozofie. Tot la aceste clase deocamdată a fost numit profesor de economie politică Gh. Apostoleanu. Aceștia urmau să fie trecuți la facultatea de legi pe care consiliul școlar o pregătea pentru toamna anului 1855. Pentru înființarea facultăților juridică și filozofică, Consiliul ceruse încă din februarie 1855 suma de 70.000 lei,¹¹⁾ pe care, însă, nu o obținuse.

Abia în octombrie 1855, cind cursurile facultăților trebuiau să fie deschise, departamentul învățăturilor publice a propus domnitorului înființarea numai a facultății juridice de 3 ani.

La Universitatea din Iași se păstrează steagul pe care este scris: „Facultatea de Drept din Iași — 6 Octombrie 1855”, probabil pregătit în vederea deschiderii facultății de drept, o dată cu cea filozofică, pentru care există un steag la fel.

Pentru deschiderea facultății mai trebuia un profesor de statistică, pe care Bărnuțiu l-a ales, în calitatea de inspector al școlilor, în persoana lui Al. Papiu-Iliarian, pe care l-a chemat la Iași.

În ziua de 24 februarie 1956 s-au deschis cursurile facultății de drept cu trei profesori care predau disciplinele anului I: Simion Bărnuțiu — drept natural, Gh. Apostoleanu — economia politică și Al. Papiu — statistică.

Facultatea funcționa în localul Academiei, unde este astăzi Filiala Iași a Academiei R.P.R. și tăcea parte, din punct de vedere administrativ, tot din Academie.

În primul an, deși cursurile s-au ținut pînă în iunie, rezultatele n-au putut fi prea însemnate. Nu știm, încă, nici cîți tineri au audiat cursurile. Din anul al doilea — 1856-1857 — a luat ființă și facultatea filozofică la care predau în general aceiași profesori de la facultatea de drept. În acest an, la Facultatea de drept predau 5 profesori: S. Bărnuțiu — istoria dreptului roman, Al. Papiu — istoria dreptului criminal al Moldovei, G. Apostoleanu — procedura criminală, T. Veisa — dreptul civil și Petru Suciu — enciclopedia dreptului și enciclopedia politică.

La începutul anului au fost predate, se pare, numai logica și psihologia de către Bărnuțiu și abia în martie s-au început cursurile de legi.

Din cauza întreruperii cursurilor în 1858, facultatea a funcționat numai cu anii I și II pînă în 1859, cind s-au început cursurile și cu anul al III-lea. În acest an facultatea avea 24 studenți și 6 profesori¹²⁾. Celor cinci profesori amintiți mai sus li s-a adăugat I. Lupașcu pentru dreptul comerțului și cambial.

9) *Manualul administrației al principatului Moldovei*. (Vezi și G. Ungureanu, *op. cit.*,³⁾ p. 374 și urm.).

10) G. Ungureanu, *op. cit.*,³⁾ p. 375.

11) G. Ungureanu, *op. cit.*,³⁾ p. 376.

12) G. Ungureanu, *op. cit.*,³⁾ p. 380.

Cursurile se țineau încă destul de neregulat, așa că nu se putea ști dinainte sigur când le va absolvi cel ce intra în facultate.

Nu știm încă dacă vreunul dintre absolvenții facultății din acest timp și-a dat examenul de licență¹³⁾. De altfel o parte dintre absolvenți nici nu se putea prezenta la examenul de licență pentru că nu avea gimnaziul terminat la intrarea în facultate. Ei primeau numai certificate de absolvire, care de altfel, erau de ajuns pentru a fi numiți judecători sau avocați în barou. Aceste certificate au început a fi eliberate din anul 1860.

Cu toate că facultatea de drept era o instituție cu conținut propriu, arate de învățămîntul secundar, ea nu era totuși complet separată și independentă din toate punctele de vedere. Funcționa de la înființarea ei, din 1856, sub același regim cu învățămîntul secundar și trebuia să devină complet independentă de celelalte instituții școlare de grad secundar.

Pentru aceasta a fost alcătuită o comisie, compusă din Bărnăuțiu, Suciu și Veisa, care a elaborat statutul de organizare a facultății de drept, pe care l-a prezentat Consiliului școlar la 1 februarie 1860.

În acest statut se stabilea, pentru prima oară, separarea completă a facultății de învățămîntul secundar și se precizau atribuțiunile profesorilor, alegerea unui decan pentru conducerea facultății și condițiile de primire și absolvirea studenților (examenul de licență și doctoratul în legi).

Cu toată opoziția unora dintre membrii Consiliului școlar, ideea separării învățămîntului superior de cel secundar s-a impus. Comisia însărcinată de Consiliu cu studierea statutului facultății juridice, din care făceau parte: P. Suciu, G. Apostoleanu, T. Veisa și Șt. Micu, propunea organizarea învățăturilor înalte separată „cu totul de gimnaziu, căci nice învățeturile nice regulile ce se aplică la gimnaziu nu sînt în conformitate cu natura facultății”.

Problema învățăturilor înalte în Moldova era în 1860 una din problemele mult frământate și nu se mai punea numai chestiunea separării facultăților de învățămînt secundar, ci și aceea a unirii acestor facultăți într-o singură instituție de învățămînt superior. În vara anului 1850 s-au făcut pregătirile necesare pentru înființarea Universității din Iași, care s-a inaugurat în ziua de 26 octombrie 1860, în prezența domnitorului Al. I. Cuza și a lui Mihail Cogălniceanu.

Facultatea de drept a intrat ca unul din factorii cel mai de seamă în cadrul Universității, avînd organizarea și profesorii ei, cu care a continuat să se dezvolte în condițiile noi, la crearea cărora ea a avut un rol așa de însemnat.

13) Iulian Teodorescu, în studiul amintit, spune că primul examen de licență s-a dat în 1870 (Vezi anuarul).

Acad. IORGU IORDAN, *Nume de locuri românești în Republica Populară Română*, Volumul I, Ed. Acad. R. P. R., 1952, (304 p.)

Studiul numirilor de locuri a început să trezească interes de abia în a doua jumătate a secolului trecut. Noua disciplină științifică a atras atenția mai multor categorii de cercetători și anume a istoricilor, geografilor, etnografilor și lingviștilor. Faptul acesta se explică prin valoarea pe care o prezintă, din diferitele puncte de vedere, toponimia unui teritoriu oarecare. Geograful a văzut în numirile de locuri „o adevărată anexă terminologică a disciplinei sale” (v. *Introducere*, p. III), istoricul a privit toponimia „drept istoria nescrisă a unui popor, o adevărată arhivă, unde se păstrează amintirea altor evenimente... care s-au petrecut de-a lungul timpurilor și au impresionat într-un chip oarecare psihicul popular”, etnograful s-au slujit de toponimice pentru stabilirea etnogenezei populației dintr-o anumită regiune, iar lingviștii au descoperit în numele de locuri documente de limbă veche, cu o foarte mare valoare, în cele mai multe cazuri, pentru epocile lipsite de texte scrise. În primul rând toponimicele sînt fapte de limbă. Ele trebuie puse alături de cuvintele obișnuite, așa-zisele apelative, din vocabularul unei limbi. Ca și în cazul acestora, prima operație care trebuie efectuată este stabilirea originii, a etimologiei lor. Trebuie să se știe de la început ce înseamnă un toponimic oarecare, din ce limbă provine el, ce modificări formale sau semantice a suferit, deci trebuie să se întreprindă o operație ce ține de competența lingvistului. O dată stabilite toate acestea, toponimicele pot fi invocate cu folos și de ceilalți cercetători în vederea sprijinirii ideilor pe care aceștia le urmăresc. Cum spune I. Iordan, „studiul strict lingvistic al numelor topline trebuie să preceadă pe cel geografic, istoric, etnologic etc.” (p. IX). Cu toate acestea, faptele s-au petrecut în alt mod. Căci cei dinții care s-au oprit asupra studiului numirilor de locuri n-au fost lingviștii, ci istoricii. Faptul nu a putut rămâne fără urmări negative asupra valabilității rezultatelor cercetărilor. Un toponimic oarecare, ca orișice alt cuvînt al unei limbi, se supune legilor de dezvoltare ale acelei limbi. Modificările formale ale cuvintelor trebuie să se reflecte și în componența sonoră a celui toponimic, presupunînd că el este străvechi în limbă. Evoluția fonetică a numirilor de locuri, cu foarte rare excepții, nu este alta față de cea a cuvintelor normale. Nețînînd seama de aceasta și, în primul rând, necunoscînd temeinic tendințele fonetice manifestate în evoluția unei limbi, primii cercetători al toponimiei au ajuns la rezultate care astăzi nu mai pot avea valoare științifică. Așa, cel puțin, se prezintă situația la noi. Cele mai multe din etimologiile toponimice ale lui A. D. Xeropol sau chiar ale lui B. P. Hasdeu nu rezistă, pentru că autorii lor ignorează „legile fonetice” fundamentale ale limbii române, subordonînd, în același timp, studierea toponimiei ideii continuității, cu orice preț, a elementului romanizat în nordul Dunării. Așa se explică de ce în multe toponimice evidente slave sau maghiare etc., cercetătorii din secolul trecut vedeau numai cuvinte latinești.

Această „perioadă de lirism” a cercetărilor toponomastice, cum o numește Th. Capidan (*Les noms géographiques de Roumanie et le dictionnaire toponymique roumain*, în *Langue et littérature*, vol. IV, nr. 1 și 2, București, 1948, p. 136) a fost curînd depășită, căci, o dată cu începutul secolului nostru, apar lucrări în care spiritul științific riguros înlătură construcțiile etimologice arbitrare cu care se îndeletniciseră, sub ideea obsedantă a timpului, cercetătorii anteriori. Progresul coincide cu apariția unor lucrări de lingvistică românească de o certă valoare științifică. Este vorba de lucrările care au ca obiect trecutul istoric al limbii noastre, îndeosebi, evoluția sistemului fonetic românesc. Acum se descoperă „legile fonetice” ale limbii române, care stabilesc corespondențe precise, de la o etapă la alta din evolu-

ție, în materialul cel mai concret al limbii—sunetele. Paralel cu aceasta, fac mar progrese și cercetările asupra lexicului românesc, clarificându-se componența istorică, pe origini, a cuvintelor limbii noastre. La acestea se adaugă și publicarea a tot mai numeroare texte vechi, unde se întâlnește un bogat material toponomastic, foarte valoros pentru înțelegerea toponimiei actuale, precum și a unor dicționare toponimice, alcătuite de geografi. Valoarea documentelor istorice și a dicționarelor geografice pentru studierea toponimiei a fost odată subliniată pregnant de V. Bogrea într-o frază care trebuie să fie amintită: „Numai avind dicționarul geografic într-o mână și colecțiile istorice în altă, se poate ajunge la rezultate pozitive în acest domeniu”. Pentru cercetarea toponimiei românești, începe acum o nouă etapă. Nu vom aminti decât câteva nume de lingviști cu merite deosebite în această privință. Mei întii Ov. Densusianu, Al. Philippide, S. Pușcariu, G. Weigand, apoi N. Drăganu, G. Kisch, Th. Capidan, E. Petrovici, Șt. Pașca și alții.

Printre aceștia, autorul lucrării pe care o recenzăm ocupă un loc de frunte. Concomitent cu preocupările intense asupra stărilor lingvistice actuale românești, concretizate în lucrările cunoscute, pe care, de aceea, nu-i nevoie să le mai amintim, asupra limbii contemporane, se observă în activitatea lingvistică a acad. I. Iordan un interes statornic pentru toponomastica românească. Prima sa lucrare de proporții este *Rumänische Toponomastik*, apărută în anii 1923 și 1925 (două volume) în Germania. După ea au urmat numeroase studii tipărite în revistele de specialitate din țară sau din străinătate. În anul 1952 a apărut cartea de față: *Nume de locuri românești în Republica Populară Română*.

Lucrarea sa *Rumänische Toponomastik* ne apare ca prima încercare de a prezenta global, folosindu-se și cercetările anterioare, situația toponimiei românești și problemele pe care ea le ridică. Elaborată în perioada dinaintea unirii Transilvaniei, această lucrare nu cuprinde decât numirile de locuri din Muntenia și Moldova. Ele sînt cercetate din trei puncte de vedere: al semnificației lor, al valorii lor ca documente de limbă și al importanței lor pentru dovedirea unor amestecuri etnice. Cartea cuprinde, așadar, trei părți distincte. Deși de un real folos științific în timpul apariției sale (ea trebuie consultată și astăzi pentru partea lingvistică și etnografică), lucrarea a fost cu timpul depășită, prin lărgirea materialului toponomastic și prin noile explicații elaborate de cercetători. La acest progres al studiilor toponomastice a contribuit însuși acad. I. Iordan. O nouă lucrare care să țină seama de progresele realizate între timp în această ramură a lingvisticii românești era absolut necesară. Cartea *Nume de locuri...* are, printre altele, și acest mare merit. Acum, o chestiune secundară. Deși au trecut cîteva ani de la apariția ei, această operă nu a fost discutată în publicațiile de specialitate. Singura recenzie a lui V. Chereșteșu, din „Limba română”, an I, 1953, p. 85, urm., nu merită să fie luată în considerație pentru tonul ei inadmisibil în discuțiile științifice.

O comparație făcută în grabă între opera mai veche în limba germană și cartea apărută în 1952 scoate îndată la iveală superioritatea acesteia din urmă. În primul rînd, materialul luat în considerare este mult mai bogat. Ne putem da seama numai dacă facem o comparație a numărului de pagini: volumul întii din vechea lucrare număra 117 pagini, în timp ce acesta de acum are peste 300 de pagini. Autorul a inclus acum numeroase toponimice din Transilvania, precum și toponimicele românești sud-dunărene, care între timp fuseseră cercetate cu competență de Th. Capidan. La acestea se adaugă lărgirea simțitoare a explicațiilor, a pasajelor interpretative. Planul ultimei lucrări coincide însă, în liniile sale generale, cu acela al cărții *Rumänische Toponomastik*. Ca și acolo, principalele probleme pe care le ridică studiul toponimiei românești sînt tot în număr de trei. Le consemnează autorul la sfîrșitul părții introductive: 1. „Cum procedează românii la denumirea locurilor cunoscute de dinșii”; 2. „Ce fapte de limbă constatăm în nomenclatura noastră toponimică”; și 3. „În care ținuturi din cele locuite astăzi de romini găsim dovezi toponimice despre amestecuri etnice” (p. XVII, *Introducere*). Dintre acestea, prima constituie obiectul volumului I, acesta de care ne ocupăm. Discuțiile lingvistice legate de toponimia românească vor fi tratate în volumul următor, care pînă astăzi încă nu a apărut, dar pe care dorim să-l vedem cit mai curînd publicat. Față de vechea lucrare, unde partea etnografică este reprezentată, e drept numai printr-un capitol asupra amestecului etnic romino-ucrainean reflectat în toponimia (și onomastica) fostelor județe Dorohoi și Botoșani, noua lucrare, spre regretul cititorului, va fi lipsită de această parte. Autorul aduce următoarea motivare: „Deoarece studiul toponimiei (nu numai a celei românești) cu scopul de a urmări migrațiile popoa-

relor prezintă dificultăți mari, pe care nu mă simt în stare să le birui, îmi limitez cercetarea la punctele 1 și 2* (p. XVII).

Partea I a cărții *Nume de locuri...* poartă subtitlul *Onomastologie*, termen care exprimă succint punctul de vedere din care este privit obiectul cercetării. Dată fiind marea diversitate a toponimicelor românești și dificultatea unei grupări pe origini sau în alt mod, autorul se oprește asupra punctului de vedere semantic. O grupare avînd drept criteriu înțelesurile numerelor topice se impune oarecum de la sine atunci cînd, ca în lucrarea de față, se manifestă tendința de a îmbrățișa, în limitele posibilului cit mai multe din toponimicele țării noastre, cel puțin din cele înregistrate în vreun mod oarecare. Iată cum se exprimă autorul, "... cercetarea toponimiei trebuie să pornească de la însemnarea numerelor respective, oricare ar fi scopul mai îndepărtat pe care-l urmărim, așa că o grupare a lor după criteriul semantic este nu numai recomandabilă, ci și inevitabilă" (*Introducere*, p. XV). Din acest punct de vedere, materialul cercetat este împărțit în patru mari categorii și anume: 1. toponimice „care descriu poziția, aspectul sau vreo altă particularitate a locului” (*Topografice*); 2. „nume care au ca punct de plecare diverse fapte din viața socială a poporului nostru” (*Sociale*); 3. „nume care păstrează amintiri despre evenimente și întâmplări din trecut” (*Istorice*); 4. „nume care trădează o anumită atitudine sau trăsătură psihică a celor ce le-au dat” (*Psihologice*). Recunoscînd utilitatea unei astfel de împărțiri, autorul nu trece cu vederea dificultățile pe care ea le implică. Ele sînt de greutatea ce se ivește ori de cîte ori vrem să stabilim o grupare judicioasă a cuvintelor după sensul lor, căci de multe ori sensul unui cuvînt poate fi atribuit mai multor categorii semantice. Lucrul acesta este evident mai ales în primul capitol al lucrării (*Topografice*). Între toponimicele „care descriu forma sau aspectul exterior al locului” sau între numirile topice „care evocă natura terenului aparținînd localității respective” și „toponimicele care arată o însușire a locului” (asa sînt intitulale primele trei paragrafe din capitolul *Topografice*), este, adeseori, foarte dificil de sesizat diferențele specifice care ne dau dreptul să atribuim cutare toponimic uneia dintre categoriile semantice indicate mai sus. Așa se explică de ce unele numiri de locuri sînt tratate de două sau, uneori, și de trei ori, cum se întâmplă cu unele din sinonimele toponimicului *Baltă*, din paragraful I, repetate mai departe sub *Glodul*, cu sinonimele toponimicului *Piscul* (p. 23), repetate și la p. 45, în al doilea paragraf, sau cu sinonimele toponimicului *Corătura*, aduse în discuție și în paragraful cuprinzînd toponimice „care arată o însușire a locului (sub *Ars*). În alte cazuri, unele toponimice ar putea figura, după părerea noastră, în alt paragraf decît cel fixat de autor. Așa ar fi de pildă toponimicul *Doroșol*, dacă aprofieră lui de rus. - ucr. *doroğa* „drum, stradă” e mai potrivită decît de ucr. *doroğ* + suf. *-uŋ* (v. E. Petrovici, „St. cerc. lingvistice”, IV, p. 74), și cu toponimicul *Putna*, din rus., ucr. *putь* „drum” + *-na*. Acestea, și încă altele, ar putea alcătui un grup aparte, despărțit de celelalte sinonime ale lui *Val*, unde s trecute acum. Renunțăm la alte exemple.

Autorul și-a dat seama de această dificultate și a subliniat-o de mai multe ori, printre altele la p. 16: „Această situație arată, mai elocvent decît orice alte considerații teoretice, că o grupare, după înțeles, a numerelor topice, contestabilă din punct de vedere principal, se dovedește a fi foarte dificilă, dacă nu chiar imposibilă, în fapt”. Cu toate acestea, o altă împărțire nu poate fi preferabilă: „Trebuie să recunoșc că gruparea numirilor topice în modul adoptat de mine este destul de arbitrară, cum poate lesne observa cititorul atent, dar alta mai judicioasă, nu mi se pare posibilă, iar renunțarea la o clasificare după criteriul materiale ar îngreua expunerea” (p. 30, nota 3).

Dificultatea grupării stricte în categoriile semantice stabilite nu împlinează întru nimic asupra valorii științifice a acestui prim capitol. Ca și în alte lucrări ale acad. I. Iordan, impresionează de la început materialul imens de faote luat în discuție. Procedura aceasta, care se vedește încă din primele sale lucrări în domeniul lingvisticii românești, îl ferește pe autor de concluzii pripite și conferă rezultatelor sale trînicie și valabilitate.

Ne vom opri acum asupra primului capitol, *Topografice*. Una din caracteristicile demne de relevat ale acestui capitol, în afară de bogăția faptelor, este prezentarea și discutarea, o dată cu toponimicele derivate din apelative existente în lexicul românesc, și a numirilor de locuri al căror etimon se află în una din limbile vecine sau în vorbirea unor popoare care au locuit altădată pe teritoriul țării noastre. Prin aceasta, autorul nu lese în afara problemei enunțată în titlul lucrării, căci aceste toponimice cu etimon străin sînt în uzul întregii mase de vorbitori ai limbii

romine, care le folosește curent, deși nu-și dă seama, în cele mai multe cazuri, de semnificația lor originară. Pentru ilustrarea felului cum procedează autorul, vom da aici un singur exemplu. În paragraful al doilea (toponimice care evocă natura terenului aparținând localității respective sau aflate în apropierea ei), sub cuvântul *Fagul*, cu diferitele sale forme, sint grupate următoarele sinonime: *! icul*, *Bucopățut*, *Bucopina* etc., toate derivate din v. sl. *buk* „fag”; apoi *Bichlăglu*, *Bichis* și altele, din magh. *Bükkös* „făget”; *Boholța* sau *Boholț* din sâs. *Büch'lyz* (= pădure de fagi). În alte cazuri, aceste sinonime sint cu mult mai numeroase, căci, adeseori, în situația celor de origine slavă, ele au forme diferite după limba slavă din care provin, sau după radicalul slav care poate fi diferit. Procedarea aceasta are, pe lângă altele, avantajul că ne ajută să ne dăm seama de amestecurile etnice din unele regiuni, toponimicele cu etimon strălin, cu excepția poate a celor slave vechi, putând fi grupate pe arii mai mult sau mai puțin compacte, și să ne întărească convingerea că procedeele de creare a numirilor de locuri sint, în cea mai mare măsură, asemănătoare la diferitele popoare. Este și normal să fie așa, deoarece diferitele caracteristici ale terenului, ridicături, văi, șesuri, păduri etc. sint denumite, în primul rînd, și în conformitate cu mentalitatea populară, „dispusă să-și reprezinte noțiunile în mod concret”, cu însăși cuvintele curente în lexicul unei limbi, indiferent de care limbă e vorba.

Autorul nu pierde niciodată din vedere, atunci cînd cercetează toponimicele de origine slavă de pe teritoriul românesc, aspectul lor fonetic, care-l ajută să facă precizări dacă, de pildă, cutare toponimic este vechi slav, sau este ucrainean sau sîrb. Printre altele, se ține seama de următoarele particularități fonetice, tratamentul lui *g* ca *h*, ceea ce ne îndreaptă spre originea ucraineană a termenului, prezența polnoglasiei sau plenisoniei, caracteristică limbilor slave răsăritene (în toponimia românească interesează numai ucraineană), tratamentul vocalei nazale vechi slave din seria dură *ō* (o nazal) ca *-im-*, *-un-* (toponimicele cu acest tratament sint vechi slave) sau ca *-u-* (toponimicele acestea sint ucrainene, dar pot fi și sîrbești dacă ele apar în Banat). „Fonetismele *-im-* și *-um-*”, spune autorul, ocupîndu-se, de tratamentul lui *ō* v. slav, ale numelor noastre presupun o origine bulgărească, pe cînd *-u-* arată proveniența sîrbească (în sud-vest) și ucraineană-rusească (în nord și est)” (p. 49, nota 9). Precizări de felul acestora sint numeroase în acest prim capitol de care ne ocupăm. Din acest punct de vedere, un toponimic ca *Putna* trebuie socotit de origine ucraineană în nord și este și de origine sîrbă în Banat. Tot de origine sîrbă este și *Lugos*, derivat de la un radical v, sl. *lōgъ* „mlaștină”, cu, *ō > u* ca și în alte toponimice de origine sîrbească (v. p. 56-27, s. v. *Lunca* etc.). Despre *Lugos* autorul nu face această precizare.

Un alt fapt care merită subliniat în legătură cu materialul discutat în capitolul *Topografice* este menționarea, atunci cînd informația o permite, a sinonimelor toponimice de pe teritoriul altor limbi, îndeosebi a celor slave, ceea ce înfirmă obșteștia, plină de rea-credință, a lui V. Cheresteșiu din recenzia amintită, mulțumit, se pare, numai cu parcurgerea, atentă, a *Introducerii*. Exemple ne întîmpină aproape la fiecare pagină și poate că nu ar mai fi nevoie să insistăm. Numai spre ilustrare, vom enumera sinonimele din alte limbi, invocate de I. Iordan, ale toponimicelor derivate de la adjectivale *frumos* și *bun*: ucr. *Krasna*, slov. croat. *Krasnitsa*, croat. *Krasoitsa*, apoi slov. *Lépt Dób*, *Lépt Vrh*, croat. *Lepoglava*, *Lepa Ves*, derivate din tema slavă *lěpъ* „frumos, drăguț” (p. 88), apoi croat., sîrb., ucr. *Dobra*, croat. *Dobritsa*, *Dobrinka*, sîrb. *Dobra*, *Dobrinja*, *Dobroti*, sorb. *Dobruša*, *Dobryn* etc., derivate din slav. *dobъ* „bun”, sau sîrb. *Dobrodo*, *Dobrodoll*, *Dobriti Doll*, *Dubrodoljane*, *Dobrodoltsa*, *Dobru Voda*, ucr. *Dobrovoody*, *Dobrovoodka*, ceh *Dobrá Voda*, în care intră și apelativele *voda* sau *dol* „apă”, „vale”. Prin această procedare, care este prezentă mereu, cum am mai spus, autorul nu izolează toponimia românească de aceea a țării lor vecine, subliniind, ori de cîte ori se ivește ocazia, similitudinile și paralelismele toponomastice din această parte a Europei. Aceasta nu înseamnă că dacă aceleași paralelisme le descopere și le semnaleză I. Iordan și în a te părți mai îndepărtate ale Europei, el poate fi acuzat de „ploconire în fața occidentalului” (v. recenzia amintită a lui V. Cheresteșiu). Așa ceva este de-a dreptul ridicol.

Capitolul al doilea, *Societate*, cuprinde numiri de locuri „care se referă la diverse instituții, obiceiuri etc. din viața poporului român”. În multe privințe, cum remarcă și autorul, cercetarea acestora implică referiri la trecutul nostru și, din acest motiv, unele din numirile topice discutate aici ar putea figura și în capitolul al III-lea, *Istorie*. Sint distinse mai multe categorii de toponimice, care, prin sensul lor, amîn-

tesc de organizarea socială românească. Mai întâi „toponimice derivate de la nume de persoană”. Acestea amintesc, în cazul localităților, de întemeietorul unui sat, de proprietarul satului, sau, în general, de un personaj care va fi jucat un rol de seamă în viața sa alături respective. Predomină aici toponimicele derivate cu ajutorul sufixelor *-ești* sau *-eni*. Foarte interesante sînt observațiile cu privire la valoarea acestor sufixe toponimice, precum și a sufixului *-ani*. Reținem următorul citat dintr-un document de pe vremea lui Șerban Cantacuzino cu privire la formarea numelui de familie cu ajutorul acestor sufixe: „Așa pronumele unui romin este *Ioan* și are moșia *Plop*, prin adăugirea la *Plop* scurtimea *-eanu*, face *Plopeanu* și cu *Ioan*, va fi *Plopeanu Ioan*. Cel ce nu are nici una din aceste bogății (moșie sau sat), apăsă și formeze vîitoarea numire luind pronumele lui tată-său, adăugindu-i scurtimea *-escu* sau *-eanu*, și cu pronumele ar ieși: *Adam* și pe tată-său *Ioan*, prin adăugirea *-escu*, ar fi *Ioănescu*, pus la al lui ar veni *Adam Ioănescu*”. Printre toponimicele formate de la antroponimice, se deosebesc mai multe categorii: „antroponimice masculine cu formă de singular”, „antroponimice feminine”, „antroponimice formate cu ajutorul lui *-falău*”, care predomină în Transilvania, „antroponimice comemorative”. Acestea din urmă ne sugerează problema care nu a oprit pînă acum, în mod special, atenția cercetătorilor toponimiei, asupra felului cum sînt denumite străzile principalelor noastre orașe. S-ar putea alcătui, cu acest prilej, un capitol special în cadrul disciplinei noastre, dedicat acestor chestiuni, cu rezultate, desigur, foarte importante. Fără îndoială că cele mai multe numiri de străzi sînt legate de diferite personalități istorice, cu un rol de frunte în viața orașului respectiv, sau, în general, a poporului nostru. Altele amintesc de personalități străine legate de istoria noastră. Așadar, multe „antroponimice comemorative”. Sînt însă foarte numeroase numiri de străzi sau cartiere care, amintind de stări de lucruri mai vechi, au o certă valoare atît lingvistică, cît și istorică sau etnografică. Exemple numeroase ne oferă, de pildă, orașul Iași. Numiri de străzi ca *Păcurari*, *Sărărie*, *Rufen* (un cartier lipovenesc), *Pojărnice*, *Curelari*, *Tălpăfari*, *Beilic*, *Juratori* și multe altele, sînt dovezi în acest sens. N-ar fi, deci, lipsită de interes o astfel de cercetare.

La toponimicele cuprinse în capitolul *Sociale* se alătură și acelea „care arată raporturi de proprietate”, apoi acelea „însoțite de adj. *mare* și *mic*, *nou* și *vechi* etc.”, căci acestea din urmă consemnează procesul dezvoltării satelor noastre în decursul timpurilor. Capitolul al doilea al lucrării se compunează cu următoarele paragrafe: „Toponimice care amintesc diverse instituții sau măsuri de ordin social”, „Toponimice care arată poziția socială a oamenilor”, „Toponimice care amintesc existența unor categorii de locuitori avînd o funcție specială în organizația statului”, apoi „Toponimice care vorbesc despre credințe, superstiții și obiceiuri” etc.

Al treilea capitol, *Istorice*, cuprinde „Toponimicele formate de la nume de popoare” (unul din paragrafele cele mai interesante). „Toponimice care arată originea românească a locuitorilor” și „Toponimice care păstrează amintirea unor evenimente sau obiecte istorice”.

În sfîrșit, ultimul capitol, *Psihologice*, grupează toponimicele care trădeză atitudinea *subiectivă* a indivizilor vorbitori față de diferitele realități topice înconjurătoare. Oamenii nu rămîn indiferenți față de ele. Ei își manifestă, în felul cum le numesc, atitudinea lor psihică față de ele. Alte numiri de locuri „exprimă o reacție afectivă, o luare de poziție emoțională din partea creatorilor lor, nu față de „loc” ci față de „om”, un sat, să zicem, este numit după o particularitate fizică sau psihică a întemeietorului, a stăpînului sau a locuitorilor lui” (p. 270). Toponimicele din acest capitol sînt grupate după cum urmează: 1. „porecle” (particularități fizice sau psihice); 2. „calificări” (situarea locuitorilor în ierarhia socială după criteriile economice); 3. „imagini” (expresi plastice prin excelență).

O bibliografie a lucrărilor esențiale și un indice alfabetic încheie primul volum. Despre indice am avea de spus că el nu cuprinde, adeseori, toponimice asupra cărora autorul face discuții largi în cursul lucrării (de pildă *Dunărea* etc., etc.).

Vom face cîteva observații de amănunt, cîte o dată și unele completări.

La p. 7, unde se discută toponimica care indică „locuri de pe care s-au scos copacii pentru a fi transformate în terenuri agricole, pășuni...” poate fi adăugat și numele de munte *Ousorul* de lingă Vatra-Dornei, alături de cele din reg. Bacău și Iași, derivat din magh. *ovas* „curătură”. Apelativul maghiar stă și la baza toponimicului *Oașul*, *Tara Oașului* precum și a altor toponimice din Transilvania, pe care le discută acad. E. Petrovici în studiul *O particularitate a fonetismului maghiar oglindită în*

elementele maghiare ale limbii române, „Șt. cerc. șt.” Seria III, (Șt. sociale), nr. 3-4 anul V, Iulie-decembrie, Cluj, 1954, p. 449. O astfel de interpretare este conformă cu realitatea, acest munte fiind complet despădurit, ca și muntele *Oașul* din nord-vestul Ardealului. Este drept că forma conțică aproape perfectă a muntelui de lângă Vatra-Dornel ne-ar putea îndreptăți să apropiem numele său de apelativul *ou*, apropiere care se pare că-l frecventă în gura vorbitorilor din regiune.

La p. 23, toponimicul *Iglîta* este pus în legătură cu pol. (*igłitsa* „ac mare, iglîță”, „virî (de munte, de turn)”, iar *Parîngul* (culme de munte), cu termenul entopic *parîngă* „creastă înaltă, alcătuită din stînci mari și pietre tari”, același cuvînt, probabil, cu *parîngă* „prăjină de transportat greutăți”. Termenul *igłitsa*, alături de „ac mare” etc., mai înseamnă în unele locuri (com. Voinești-Iași) și „prăjină care se pune pe marginea unui poiet, un fel de parapet”. S-ar putea, deci, stabili un paralelism între felul cum a luat naștere toponimicul *Parîng* și toponimicul care ar putea fi socotit sinonim, *Iglîta*, plecîndu-se de la niște apelative care înseamnă „prăjină”. Pe aceeași pagină este discutat și toponimicul *Chiculul*, un deal lângă satul Voinești-Iași, invocîndu-se un etimon romanic **picco* „virî”. La cele spuse de autor, adăugăm că în același sat se cunoaște și un apelativ, *chiclăuri* (am auzit numai forma de plural), însemnînd „ridicături de pămînt, movile, pe un șes”.

La p. 26, printre toponimicele care au ca punct de plecare apelativul *stîncă*, cu sinonimele *Stară* sau *stancă*, este trecut și *Stînișoara* (culme de munți în Carpații răsăriteni, numele unei mănăstiri din Argeș, munte în Gorj; acestea din urmă avînd forma *Stănișoara*). Punerea lor în legătură cu cuvîntul *stîncă* este respinsă de autor pe motivele, întîi, că prefacerea lui *î* neaccentuat în *ă*, ca în toponimicele din Argeș și Gorj etc., nu-i obișnuită în limba română (fenomenul *opus*, *ă* neaccentuat > *î* fiind cel obișnuit), și al doilea, că existența stîncilor pe acești munți „n-are importanță pentru motivul că pretutindeni în regiunile muntoase dăm peste stînci, care nu pot constitui, de î, un semn distinctiv al unui anumit loc decît în mod cu totul excepțional”. La acestea avem de spus că dacă prezența stîncilor pe acești munți (e vorba și de muntele *Stănișoara* din raionul Fălticeni, unde, la fel, sînt numeroase stînci) nu poate constitui un punct de plecare în explicarea denumirii lor, la fel se prezintă lucrurile și în cazul explicației adoptate de I. Iordan, căci pretutindeni în regiunile muntoase dăm peste stînci, acestea neputînd constitui aici „un semn distinctiv al unui anumit loc”. Afirmăm că autorul nu se pare prea categorică.

Din acest punct de vedere este interesant să amintim constatarea făcută tot de I. Iordan, în aceeași lucrare, în legătură cu prezența unor numeroase toponimice care înseamnă „șes, cîmpie” tocmai în regiunile accidentate, unde raritatea locurilor plane constituie un motiv, prin contrastul care se realizează, pentru folosirea deasă a acestor toponimice însemnînd „șes cîmpie”. La p. 6 : „...marea majoritate a locurilor numite astfel [*Cîmpul*, *Cîmpie* etc.] sînt situate în regiuni muntoase și deluroase, așadar acolo unde aspectul lor contrastează cu al ținutului înconjurător și prin această atrage atenția”. Dacă toponimicele avînd la bază apelativul „cîmpie, șes” sînt mai numeroase la munte și la dealuri, cum s-a văzut mai sus, nu vom rămîne surprinși cînd vom constata că, dimpotrivă, toponimicele derivate de la cuvîntul *stîncă* sînt foarte numeroase în alte regiuni decît cele muntoase, căci, întocmai ca și în cazul precedent, ele denumesc aspecte ale terenului mai neobișnuit în cadrul unui relief ușor accidentat, în regiunea deluroasă. Această constatare se poate face ușor urmărind regiunile în care au fost înregistrate toponimicele derivate de la cuvîntul *stîncă*, la p. 26, *op. cit.* Cu excepția cîtorva dintre ele, aceste toponimice se întîlnesc în regiunile deluroase: în regiunea Iași, trei: *Stîncea*, *Stîncea Popricani* sau *Stîncea-Roznovanu*, *Coadă Stîncii*; în Botoșani și Dorohoi iarăși trei; apoi în regiunea Hușilor, București etc. Această constatare ne-ar putea îndreptăți să derivăm la fel de bine toponimicul *Stînișoara*, dintr-o regiune muntoasă, nu numai decît de la un sinonim al lui *stîncă* (*stană* etc.) (asemenea toponimice abundă în regiunile deluroase) cum face acad. I. Iordan, ci și de la apelativul *stîncă*. De altfel, toponimice care cuprind cuvîntul *stîncă* există la noi. Un deal, unde în fiecare an se fac stîni, în raza satului Voinești-Iași, se cheamă *Dealul Stîncii*, o cabană din Munții apuseni se numește *Stîncă din Vale*, iar I. Iordan, la capitolul *Psihologice*, paragraful *Imagini*, lucrarea de față, notează *Stîncă bătrînă*. Vrem să spunem, deci, că toponimicul *Stînișoara* poate fi explicat și ca un diminutiv al cuvîntului *stîncă*. *Stîncă* apare în toponimie și la romînii sud-dunăreni. El are aici fie forma din limbile slave (v. sl. *stanъ*, fie forma din limba greacă (*στάνυ*). Iată cîteva numiri de locuri, de pe teritoriul locuit de romînii sud-dunăreni, care îl cuprind : *Stănt-tu-cîmpu*, *Stane*, *Stana*, *Stănt-tu-groapă*, *La Stănt-al-Cararica*, *La Stănt-al-Lambru*, *Stăntle*. Nu lipsește nici forma alcătuită

cu ajutorul sufixului diminutiv **isor*, ca și în *Stânțsoara* noastră: „*Stanțisor* nom de village situé près de la petite ville de Gnilane, dans la région moravo-vardarienne jusqu'à Vranja, où, au Moyen-Âge il y avait beaucoup de pâtres aroumains“ (v. Th. Capidan, *Toponymie macédo-roumaine*, în *Langue et littérature*, București, 1946, p. 106).

La p. 32-33: Ocupându-se de toponimicele care au ca punct de plecare apelativul *avă*, acad. I. Iordan aduce în discuție și numirea *Cernapodă*, a cărei origine slavă este clară. În afară de orașelul cu acest nume, mai este numită astfel și o baltă din apropiere care, împreună cu balta *Carasu*, este situată pe valea cu apă curgătoare numită tot *Carasu*. Ultima denumire este de origine turcească, însemnând exact același lucru ca și *Cernapodă*: „apă neagră“ sau „vale neagră“, apelativul *avă* fiind adeseori sinonim cu *vale*, în toponimie. Concluzia la care ajunge autorul în privința priorității, în timp, a toponimicului slav față de cel de origine turcească este desigur indiscutabilă, chiar dacă știri istorice în această privință nu pot fi invocate. Slavii au locuit prin aceste locuri înainte de venirea populației turcești.

Pe marginea acestor fapte, ni se pare interesant de relevant următoarele. În *Originea Românilor*, I, la p. 436-437, precum și la p. 469, Al. Philippide, ocupându-se de toponimicele de pe teritoriul romanizat al Peninsulei balcanice în timpul lui Iustinian, găsite în lucrarea *De aedificiis* a lui Procopios, menționează o localitate cu numele de *Μαυρόβαλλε* (Maurovalle) care este situată de Procopios printre toponimicele ce se aflau „dinspre fluviul Istru în Scythia“ (*παρὰ ποταμὸν Ἰστρου, Σκυθίας*). Localitatea aceasta se afla pe undeva pe lângă malul dobrogean al Dunării, în Scythia Mică. Philippide vede în prima parte a toponimicului notat de Procopios cuvântul grecesc *μυῦρος* „negru“, iar în a doua, pe *valis* „vale“. Dacă această explicație este valabilă, atunci în toponimicul acesta avem de-a face cu aceeași formație ca și în toponimicele precedente, *Cernapodă* și *Carasu*. Nu poate exista totuși certitudinea că actualele denumiri, care coexistă, deși una e mai veche ca cealaltă, au ca punct de plecare toponimicul atestat în secolul VI, care va fi fost întâi calchiat de către slavi, prezenți aici în acest timp. Și aceasta, din cauză că, deși situată de Procopios în Scythia Minor și prin apropiere de Dunăre, nu putem ști dacă localitatea Maurovalle se va fi găsit prin apropiere de actualul *Cernapodă* sau undeva pe valea râului *Carasu*. Dar, cu toate acestea, o oarecare probabilitate că între vechea denumire și numele topice de astăzi s-ar putea întrevedea o filiație, rămâne, și ea poate fi sprijinită nu numai pe coincidența semantică semnalată, ci și prin analogia cu alte situații similare, din aceeași regiune. Într-adevăr, au fost consemnate, până acum, în Dobrogea, de către cercetători, și alte numiri de locuri care continuă, prin intermediul slav, toponimice romane. Le pomenește și I. Iordan în lucrarea de față. Primul este *Hîrșova*, în care unii au văzut pe vechiul *Carsum*, părere la care se raliază și I. Iordan, adăugind că în modificările ulterioare a jucat un rol și slav. *hru(s)ka* „păr“ (pomul). Sufixul *-ova* este de asemenea tot slav (v. p. 67). Cel de-al doilea prezintă o situație lipsită de sinuozități. Localitatea *Comena* din Dobrogea (din slav. *kamen* „piatră“) este situată pe locul unde a fost, pe vremea stăpînirii romane, satul *Petra*, cum o probează o inscripție descoperită aici care pomenește acest toponimic (v. p. 67). Dar nu numai în Dobrogea, ci și în alte locuri din țara noastră sînt atestate toponimice din vremea stăpînirii romane, unele de origine autohtonă, peste care s-au suprapus toponimice de origine slavă. Așa, de pildă, spune I. Iordan la p. 91: „*Cerna* din Banat coincide, se pare, în ce privește așezarea geografică, cu vechiul *Dierna* (redat și sub aspectele *Zerna*, *Tierna*, *Tsterna*)“, iar *Bîrzaba*, din aceeași regiune „trebuie considerat drept continuatorul vechiului *Berzobia* (*Berzobis* etc.) despre care O. R. I, p. 322 urm. susține, pe bună dreptate, cred, că este trac (pronunțarea exactă va fi fost *Berzava*), atît de asemănător ca sunete (poate și ca sens), care a dat cu vremea pe actualul *Bîrzava*“ (p. 59). La fel, peste toponimicul latinesc *Ad aquas caldas*, din Transilvania, se va fi suprapus un toponimic de origine slavă, *Toplîța*, care înseamnă același lucru. Sigur este că magh. *Hévíz* „baie caldă, pîrau cald“, din *hé* (= *hő*) „cald“, „fierbinte“ și *olz* „apă“, denumind localitatea *Toplîța* din Regiunea autonomă maghiară, este traducerea, cuvînt cu cuvînt, a toponimicului slavo-romîn (v. I. Iordan, *op. cit.*, p. 86). Cît privește toponimicul sinonim de origine autohtonă *Germisara*, pentru care, la aceeași pagină, se citează Kisch, I, p. 45, 274, trimitem și la cele spuse de Philippide, *Originea Românilor*, I, p. 444-447. Philippide crede că la baza lui stă *germ-* sau *ferm-* „cald“ și *-zera* (> *zeară* > *zără*, în romînă), „apă“. Toponimicul este localizat în apropiere de Deva, lîngă satul de astăzi Feredő-Gyógy, unde sînt și acum izvoare termale. Că între toponimicele *Cernapodă*, *Carasu*, pe de o parte, și toponimicul din Procopios, *Maurovalle*, pe de altă parte, există vreo legătură, aceasta se poate afirma cam în aceeași măsură în care se susține că, de pildă, *Toplîța* din Ardeal este aceeași cu *Ad aquas caldas* din vechime.

Lap. 37 este amintit toponimicul *Hangu*, pus de autor în legătură cu magh. *hang* „ton”. Într-o notă etimologică, publicată în „Studii și cercetări științifice”, an. VI, nr. 3-4, Iași, 1955, p. 239 și urm., am încercat să dovedesc mai pe larg că pentru explicarea lui trebuie să se pornească de la alt apelativ, tot de origine maghiară, și anume de la *hanga* cu sensul de „șes, cîmpie întinsă, mărăciuniș”. În acest sens, pledează formația *Șesul Hanguului* (tautologie toponimică, întocmai ca și cele discutate de I. Iordan, în lucrarea de față, la p. 9, precum și în alte locuri) avînd ca punct de plecare forma reliefului denumit astfel, apoi atestarea cuvîntului *hangă* în cronică atribuită lui Muste, într-un pasaj care referă chiar la regiunea unde-i toponimicul nostru. (În cronică el este apelativ; *Dictionarul A a lemei* îl pune în legătură cu magh. *hanga* „cîmpie, șes”). În sprijinul acestei etimologii mai sînt invocate și alte fapte. La cele spuse acolo, am avea de adăugat că în raionul Fălticeni, satul Dolhești există un șes numit *La Hangu*, pe Valea Șomuzului. Și tot la cele spuse acolo, mai adăugăm că trecerea substantivului *hangă* de la declinarea I la declinarea a II-a, o dată cu schimbarea genului, se va fi petrecut prin influența apelativului *hang* cu sensul de „sunet, ecou, ton”, rămas pînă astăzi ca apelativ în limba romînă, după ce termenul cu sensul de „șes, cîmpie” a fost uitat.

La p. 53, unde sînt date sinonimele toponimicului *Hotar*, putem adăuga toponimicul *Lin a Somleră*, un hotar care desparte două păduri în raza satului Voinești-Iași. Al doilea cuvînt ar putea fi pus în legătură cu un termen francez, *sommier*, însemnînd „catastif”, care va fi fost poate folosit în secolul trecut în Moldova, cînd apar multe catastife sau catagrafii, de către inginerii hotarnici. Se știe că după desființarea școlii de ingineri hotarnici a lui Gh. Asachi, foarte mulți tineri au făcut studii de acest fel în Franța. Alte fapte în sprijinul acestei ipoteze nu pot fi invocate deocamdată.

La discuția numelui *Dunării* și a altor toponimice avînd la bază un radical care înseamnă „a curge” (v. nota de la p. 70-71), autorul, ocupîndu-se de chestiunea numelor de riuri sau de fluvii devenite apelative (*prut*, „apă curgătoare mare, baltă etc.”, *filu* riu în genere etc.), spune despre *Dunăre* „că n-a suferit încă (fără să fim totuși absolut siguri) această modificare, dar se întrebuițează în formulele expresive ca *a se minia Dunăre*, *a curge Dunăre*... unde începutul procesului semantic este foarte clar” (p. 71).

De la un informator ocazional, originar din satul Gropeni, raionul Brăila, regiunea Galați, am notat apelativul *dunîri*, folosit prin partea locului pentru a denumi o ramificație de-a Dunării, o gîrlă cu apă: „am mers mai încolo ș-am dat de altă *dunîri*”; „o *dunîri* mică se numește *oîlcîu* (accentul pe prima silabă, iar *i* și *u*, consonanți). Informatorul a mai precizat că în satul său prin *gîrlă* se înțelege „Dunărea aia mare”. Așadar, și aici a avut loc același proces semantic bănuît de I. Iordan. Cu acest prilej, vrem să adăugăm că în aceeași localitate, așezată pe malul Dunării, cuvîntul *prtoal*, care apare în toponimie „de preferință în regiunile udate de Dunăre”, cum spune I. Iordan (p. 38, nota 5) are sensul de „baltă adîncă pînă la piept, unde se găsește pește”. Acest sens diferă de acela dat de Porucic, *Termenii entopictici...*, pe care s-a bazat I. Iordan cînd a trecut toponimicul *Prtoalul* printre numiri topice ca *Bălbăitoarea*, *Clopottoa*, *Haotrna*, *Larma*, *Sunătoarea* etc. La Porucic, într-adevăr, este dat sensul de „locul unde se poate acosta pe malul apei curgătoare; cascadă”. *Prtoalul* este, dimpotrivă, o apă stătătoare, o baltă. Toponimicul caracterizează regiunea Galați și, în afară de cele amintite de I. Iordan, *loc. cit.*, mai pot fi adăugate următoarele patru, toate pe porțiunea Dunării din dreptul satului Gropeni: *Prtoalul Veriga*, *Prtoalul Dobîrta*, *Prtoalul Bazînul* și *Prtoalul Pîntia*. Apropiate ca sens cu *prtoalul* sînt, în aceeași localitate, *japsa*, *groapa*, *tezărul*, foarte frecvente ca toponimice. În raza aceleiași comune, am notat șapte *gropi* de acest fel, lacuri rămase după retragerea apelor Dunării (de aici trebuie să derive și numele satului: *Gropenți*); *Groapa Bordea*, *Groapa Coșniții*, *Groapa lui Moș Badea*, *Groapa Singtrului* (accentul pe prima silabă), *Groapa Mocanului* (unde s-a înecat un mocan), *Groapa Budoaielor*, *Groapa Bășina*. Mai puțin numeroase sînt *jăpsile*: *Japsa Meilor* și *Japsa Dobîrta*, (probabil aceeași cu *Prtoalul Dobîrta* de mai sus). În schimb *tezărul*, explicat de către informator ca „*golîș* cu apă”, adică „baltă pe valea Dunării fără stuf sau țipirig într-însa”, apare de mai multe ori: *tezărul Chitlicii*, *tezărul Căteaua*, *tezărul Somnorosu*, *tezărul Rătunda*, *tezărul Lungu*, *tezărul Cornou*, *tezărul Veseților*, *tezărul Culîntii Mari*, *tezărul (culîntii Mici)*, *tezărul Tertelectu*, *tezărul Glăoănetile*, *tezărul Babalecu*, *tezărul Rîșn. Itlor*, *tezărul Bundilor*, *tezărul Vlaca*, *tezărul Lupotu*. Toate acestea în balta Dunării din apropierea unei singure localități. Și desigur că aici n-au fost trecute toate. De aceea ne putem da seama cîtă dreptate are I. Iordan cînd afirmă, în *Introducere*, p. XVI, discutînd modul cum a recoltat materialul toponomastic, că „înregistrarea

tuturor numelor de locuri iese din sfera posibilităților, nu numai pentru un teritoriu, atât de întins, cum este acela al țării noastre, ci chiar pentru o regiune mult mai restrânsă“.

Toponimicele pomenite ar trebui incluse toate printre sinonimele lui *Baltă* (la p. 33-36, unde-i trecut numai *Japsă*) și în primul rând toponimicele care conțin apelativul *prtoal*, al căror loc alături de numiri ca *Larma*, *Bălbăitoarea* etc., nu-i deloc indicat. Toponimicele derivate de la *tezzer* sînt trecute de autor printre sinonimele lui *Iazul* (p. 54), dar ele pot sta, ca și cele de mai sus, tot sub cuvîntul *Baltă*. De altfel, o grupare după sens, în modul cel mai riguros, a toponimicelor care sînt sinonime cu cuvîntul *bilta* și a celor care pleacă de la termenul *iaz*, este mai greu de realizat și de aceea credem că mai nimerit ar fi fost ca ele să fie grupate într-un singur loc.

La informația dată în nota 4 de la pagina 77, că toponimicul *Suceava* a fost apropiat înaintea lui Drăganu de către N. Costin de apelativul maghiar *szűcs* „blănar“ („Soci se chiamă ungurește cojocar, iară Suceava cojocărie“), adăugăm că mai înainte de aceasta a fost făcută aceeași apropiere de către Grigore Ureche, *Letopisețul Tării Moldovei*: „așijderea Suceava scrie că o au descălecat niște cojocari ungurești, ce să cheamă pre limba lor suci, iar Suceava pre limba ungurească se chiamă cojocărie“ (p. 65, ed. P. P. Panaitescu, București, 1956). Din citat rezultă că această explicație e mai veche chiar decît Grigore Ureche, căci el o va fi găsit în *Letopisețul moldovenesc* al lui Eustratie Logofătul, care s-a pierdut. P. P. Panaitescu atribuie pasajul lui Simion Dascălu.

În paragraful „Nume topice care arată o însușire a locului“, printre sinonimele toponimice ale lui *ascuțit(ă)*, trebuie trecut, alături de *Ostra*, de origine slavă, și *Hîghesul*, de origine maghiară. Toponimicul denumește un munte cu vârful ascuțit, situat în stînga goselei care duce de la localitatea Ceahlău înspre Tulgheș, pe Valea Bistricioarei. Din magh. *hegyes*, „ascuțit, cu vîrf“ (vezi și *Notele etimologice* amintite, la p. 234).

Există și un alt sens a cuvîntului *praoaf*, în afară de cel original (v. sl. *pravob* „drum drept“) pentru care I. Iordan trimite la V. Bogrea, *Dacoromania*, IV, p. 178, și în afară de acela dat de Tiktin în *Dicționarul* său (*praoaf* = scop, scop final), însoțit de citate din literatura veche. L-am notat de la un subiect din Drăgănești de Olt regiunea București: *praoaf* „proșăpelul de la roțila plugului de care se anină tînjala“. Sensul acesta este ulterior și se explică ușor dacă ținem seama că proșăpelul plugului poate fi mișcat în dreapta sau în stînga pe un fier în formă de potcoavă, cu găuri, astfel ca plugul să poată merge drept pe brazdă. Deși l-am consemnat aici, nu credem că acest sens restrîns poate fi luat în considerație în explicarea toponimicului *Praoafuț*, pentru care I. Iordan, după V. Bogrea, invocă pe sl. *pravob* „drum drept“.

Pe bună dreptate afirmă acad. I. Iordan (p. 104 ; v. și nota 2) că toponimicul *Șarur* din depresiunea Dornelor are ca punct de plecare un apelativ *șar* (< sl. *šarъ* „cua loare“), cu care este denumit un teren roșietic, ce conține mult arsenic, din apropiere comunei Șarul Dornei (Dicționarul geografic dă această informație). Într-adevăr, cu prilejul unor anchete dialectale efectuate aici, a fost notat cuvîntul cu același sens. În alte cazuri, spune autorul, în toponimia macedoromînă, dar și în cea dacoromînă, poate fi luat în considerație și lat. *serra* > *sară* „creștătură“. Cu privire la aceasta, notăm aici următoarele considerații ale lui E. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Paris, 1946, p. 210: „Une des métaphores les plus heureuses et les plus répandues est celle qui a fait comparer une chaîne de montagnes à la lame dentelée d'une scie: depuis l'Orient (mr. *šarā*) et le Fioul, on trouve la trace à travers l'Italie du Nord et le long de la Méditerranée y compris la Corse, jusque dans les régions ibériques où elle devait solidement s'implanter (esp. *sierra*, ptg. prov. *serra*)“.

Cu privire la toponimicul *Posada*, discutat de I. Iordan în paragraful „Toponimice care se referă la organizarea fiscală din secolele trecute“ (capitolul *Sociale*), pot fi văzute acum și cele spuse de C. Turcu într-un studiu dedicat special acestui termen vechi cu accepții diferite, intitulat *Contribuții la cunoașterea posadet, Studii și cercetări științifice*, Seria III (Științe sociale), 3-4, anul V, iulie-decembrie, Iași 1954, p. 401-418. Pe baza unor documente nediscutate, în care apare cuvîntul, autorul urmărește evoluția sensului termenului *posadă* în toponimia noastră, precum și schimbările de sens suferite de apelativ în decursul timpurilor.

Toponimicele *Sărăcneanca*, *Sărăcnești* etc. p. 241, sînt puse în legătură cu ital. *saracino* „despre popoarele musulmane care cuceriseră în evul mediu litoralul Mării Mediterane“, „*Saracin*“ (la origine, Arab, apoi mahomedan în general). Nu ne putem da seama de valoarea acestei apropieri etimologice. Consemnăm însă faptul că la I. Mihaly, *Diplome maramureșene*, apare numele unei vechi familii de boieri de origine romi-

nească, *Sărăcin* (v. P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, București, 1947, p. 55). Acest nume poate avea legătură directă cu termenul italian pomenit mai sus, iar unele dintre toponimicele de felul celor citate trebuie considerate și ca fiind creații de la acest nume propriu cu ajutorul sufixelor toponimice *-ean* sau *-ești* etc.

Printre sinonimele toponimicului *Șanul* (p. 267, capitolul *Istorie*) nu-i trecut *Hindechi* sau *Hindicht*, desigur pentru că el nu a fost înregistrat în dicționarele topografice consultate de autor. Toponimicul există în raza satului Voinești-Iași. El este de origine turcească, *hender* sau *handak* „șanș de întărire”. La Neculce: „Au făcut *hendechtu* împrejurul taberii”. Alte citate din texte vechi sau mai apropiate de noi, vezi în *Dicționarul Academiei*. În Dacoromania, III, p. 422, V. Bogrea pomeneste, discutând toponimicul *Trolanul*, și de *hindichtul lui Trolan*, care apare la Amiras. Sub *Trolanul* (p. 267-268 din lucrarea *Nume de locuri...*) trebuie adăugate și informațiile, extrem de bogate, adunate de V. Bogrea, în legătură cu sinonimele acestui toponimic.

Nu încapă îndoială că noua lucrare a acad. I. Iordan marchează un moment important în evoluția cercetărilor toponomastice românești. În acest domeniu însă sînt încă multe lucruri de făcut. În primul rînd trebuie biruită greutatea adunării materialului de nume topice. Dicționarele topografice existente nu cuprind decît foarte puține toponimice. După Th. Capidan, acestea nu ar constitui decît 20% din tot materialul existent pe teren. Situația de aici se prezintă ca și în cazul studiilor de lexicologie. Acestea au putut să progreseze numai după ce au fost adunate de către cercetători cît mai numeroase cuvinte din graiurile populare sau din textele vechi. Din acest punct de vedere, credem că ideea exprimată în 1948 de Th. Capidan, în articolul său *Les noms géographiques de Roumanie et le dictionnaire toponymique roumain*, trebuie să devină actuală pentru lingviștii noștri. Capidan vede în acest dicționar toponimic, pe care el îl deosebea de dicționarele topografice existente, o operă a căreia trebuiau să i se dedice numeroși lingviști. La baza întregii lucrări trebuiau să stea anchetele pe teren, făcute cu ajutorul unor chestionare anume întocmite, pentru înregistrarea, pe cît posibil, în transcrierea fonetică, a tuturor numirilor de locuri (ape, munți, dealuri, peșteri, localități etc.) cunoscute de romîni. O asemenea muncă nu ar putea fi întreprinsă astăzi decît sub auspiciile Academiei R. P. R. Această acțiune trebuie dublată de cercetarea îndelungată a documentelor și cronicilor noastre, a hărților celor mai vechi etc. Asupra marelui însemnătății a acestei lucrări nu credem că este nevoie să ne mai oprim acum. *Dicționarul toponimic român* rămîne una din marile lucrări de colaborare care va trebui să fie făcută.

V. Arvinte

M. V. SERGHIEVSKI, *Introducere în lingvistica romanică*, ed. II
(Editura Literaturii în limbi străine), Moscova 1954.

Editura Literaturii în limbi străine din Moscova a pus la îndemîna studenţilor sovietici şi, în general, a intelectualilor doriţi să se iniţieze în romanistică ediţia a II-a a Cursului introductiv în lingvistica romanică, datorit prof. M. V. Serghievski. Tipărită după moartea autorului, scrierea apare cu un studiu – prefaţă semnat de acad. V. F. Şişmarev.

După ce subliniază faptul că lucrările, în care se studiază istoria unui grup de limbi, trebuie să ţină seama de tezele principale ale lingvisticii generale, formînd puntea de trecere spre aceasta, V. F. Şişmarev discută caracterul şi structura operei lui Serghievski. Urmărind un scop didactic, Cursul cuprinde, ca în general orice lucrare similară, trei mari compartimente: limba latină, istoria rezumativă a limbilor romanice şi dezvoltarea lingvisticii romanice. Împărţirea adoptată de Serghievski corespunde unui dublu scop. Pe de o parte ea scoate în relief criteriul istoric, pe de altă dispune cu mai multă claritate şi logică materia vastă a disciplinei, ceea ce se poate aprecia din următoarea repartiziune pe capitole:

I. Introducere istorică (expansiunea limbii latine în Italia şi romanizarea provinciilor) (Cap. 1-2).

II. Limba latină populară şi apariţia limbilor romanice (Cap. 3-4).

III. Expunerea succintă a formării limbilor naţionale şi caracterelor structurilor gramaticale (Cap. 5-9).

IV. Momentele principale din istoria lingvisticii romanice (Cap. 10).

Capitolele 3-4 ocupă un spaţiu mai extins (Şişmarev accentuează faptul că orice tratat introductiv în romanistică presupune cunoaşterea preliminară a limbii latine), iar istoria limbii franceze ocupă un spaţiu mai redus, deoarece acelaşi autor (Serghievski) publicase cu ani în urmă o monografie aparte (ediţia I a Istoriei limbii franceze a apărut în 1938, ed. a II-a în 1947).

Deosebit de utilă pentru orientarea studentului în literatura cu caracter introductiv în romanistică este prezentarea critică, făcută de acad. Şişmarev, a tratatelor scrise de Neumann, Söderhjelm, Körting, Morf, Meyer-Lübke, Gorra, Savj Lopez, Tagliavini, Monteverdi, Bourciez, trimiţînd pentru date bibliografice suplimentare la Rohlf: *Romanische Philologi*, I (Heidelberg, 1950, p. 6-42). D-sa aminteşte contribuţia rusă şi sovietică prin Budilov, Petrov, Savcenko, şi V. A. Bogorodicki: *Introducere în studiul limbilor romanice şi germanice actuale* (Moscova, 1953).

Discutînd diferitele teorii cu privire la originea limbilor romanice, M. V. Serghievski acordă atenţia cuvenită concepţiei lui Mohl. După cum se ştie, acesta din urmă afirmă că la baza deosebirilor dintre idiomele romanice au existat varietăţi dialectale ale latinei în perioada romanizării. Aceasta, din contactul cu dialectele italiice a căpătat o serie de trăsături care au constituit izvorul diferenţierilor neolatine. Acceptînd în linii mari punctul de vedere al lui Mohl, Serghievski subliniază neclaritatea concepţiei lui. Ea se constată în descrierea procesului de formare a dialectelor care ulterior devin limbi romanice. Pe de o parte Mohl neagă orice influenţă a substratului, iar pe de altă susţine că barbarii romanizaţi au fost aceia care au dus la fărîmîşarea dialectală. Bazîndu-se pe indicaţiile lui Fr. Engels privind destrămarea Imperiului roman, M. V. Serghievski opinează: „Mai just ar fi să presupunem că dialectele au început să se formeze în latina provinciilor chiar de la începutul colonizării acestora, continuîndu-şi existenţa mai cu seamă în mediul rural în acel timp cînd la oraşe se răspîndea latina populară uniformă, nivelată de influenţa normei literare. Tocmai aceste dialecte vii în perioada începutului căderii imperiului au căpătat o nouă vitalitate, legată de destrămarea treptată a statului şi de prafacerea istorică izolată care începuse în diferite regiuni”.

Expunând problema clasificării limbilor romanice (așa cum apare în lucrările lui Fr. Diez, G. I. Ascoli, G. Gröber, H. Morf, S. Savcenko, W. Meyer-Lübke, P. Guarnierio, M. Bartoli, și Paolo Savj-Lopez), prof. M. V. Serghievski arată că, începând din sec. XIX și pînă în prezent, această problemă delicată a lingvisticii romanice a fost tratată în mod diferit de autori diferiți. Divergența de păreri în clasificarea limbilor romanice a fost determinată de criteriile urmate de cercetători. De aceea nici nu există o clasificare unitară a limbilor și dialectelor romanice. Lingvistul sovietic conchide că existența uzului literar (considerată de mulți ca unul din criteriile cele mai valabile) nu constituie totdeauna un argument în favoarea delimitării lingvistice. Pe de altă parte, lipsa literaturii scrise, ca de altfel și lipsa unei conștiințe naționale proprii, nu reprezintă o piedică în recunoașterea autonomiei lingvistice. Prin urmare, nici uzul literar și nici independența politică nu constituie criteriile decisive în clasificarea limbilor romanice. Mai este necesară și existența autonomiei lingvistice care apare în procesul evoluției istorice a limbilor ca urmare a condițiilor social-economice și politice.

Prezentarea istorică a fiecărei limbi romanice în parte, cuprinzînd capitolele: formarea limbii literare, studiul fonetic, morfologic și lexical al respectivei limbi, are avantajul, față de gramaticile comparative, că permite urmărirea pe unități a procesului evoluției limbilor romanice, ușurînd asimilarea materiei.

Istoricul lingvisticii romanice, plasat din considerente didactice judicioase la sfîrșitul Cursului, înglobează capitolele: 1. Apariția lingvisticii romanice și dezvoltarea ei pînă în secolul al XIX-lea, 2. Fr. Diez, 3. Dezvoltarea lingvisticii romanice în sec. XIX, 4. Problema latinii populare, 5. Problema dialectologiei romanice, 6. Geografia lingvistică, 7. Curente contemporane în lingvistica romanică, 8. Dezvoltarea lingvisticii romanice în Rusia prerevoluționară și după Revoluția din Octombrie, 9. Concluzii cu privire la dezvoltarea lingvisticii romanice și sarcinile ei.

Vorbînd foarte pe scurt despre curentele contemporane în lingvistica romanică de peste hotare, prof. M. V. Serghievski analizează esența metodelor de cercetare proprii adversarilor școlii neogramatice. Arătînd că atît „neofilologia idealistă” (școala lui K. Vossler) cît și „neolingvisti” (în frunte cu M. Bartoli și G. Bertoni) au criticat concepțiile lingvistice ale reprezentanților curentului neogramatic dar, după cum constată romanistul sovietic, „această critică nu a putut da rezultate fructuoase, deoarece „neofilologii” și „neolingvisti”, emițînd teza reacționară conform căreia limba este opera unei personalități creatoare, au negat caracterul social al limbii și condiționarea istorică a evoluției ei”.

M. V. Serghievski menționează de asemenea că îndepărtarea de la principiile neogramatice a fost cauzată și de influența pe care a exercitat-o școala sociologică a lui F. de Saussure, vădită în lucrările unor romaniști (în parte la Ch. Bally și Albert Sechehaye).

Parcursînd istoria romanisticii, prof. M. V. Serghievski subliniază contribuția lingviștilor din Rusia prerevoluționară și din perioada de după Revoluție. Înainte de Revoluție s-au remarcat în romanistică N. V. Krușevski, D. K. Petrov, S. V. Savcenko, M. M. Pokrovski, A. I. Sadov, A. I. Iațimirski, P. A. Sirku (ultimii doi s-au ocupat îndeaproape de raporturile lingvistice slavo-romîne). Studiile de lingvistică romanică iau o mare amploare după Revoluția din 1917. Amintim cercetările și contribuțiile de o deosebită valoare ale acad. V. F. Șişmarev, M. V. Serghievski, R. A. Budagov, acad. L. V. Scerba, K. Ganșina, M. Peterson, O. I. Bogomolova ș. a.

Apreciînd dezvoltarea lingvisticii romanice în cei peste 100 ani de existență a ei, prof. M. V. Serghievski constată că romanistica, apărută sub influența lingvisticii comparative-istorice, în decursul sec. XIX a mers pe căile acesteia, dar în mod gradual s-a eliberat de ideile școlii neogramatice, adoptînd metode noi și criticînd în același timp pe cele vechi. Geografia lingvistică creată tocmai de romaniști a contribuit considerabil la această emancipare. Ideile noi, determinate de analiza materialului viu al limbilor romanice s-au impus chiar dincolo de limitele lingvisticii romanice.

„E cu neputință — spune autorul —, să nu recunoaștem că lingvistica romanică constituie un cîmp de activitate deosebit de favorabil pentru cercetarea și rezolvarea problemelor generale ale lingvisticii grație faptului că ea are a face cu limbi vii, care își trag originea dintr-un „strămoș” vechi — limba latină, cunoscută nouă, deși nu în toate detaliile ei istorice, dar totuși într-o măsură considerabilă”. Autorul recunoaște că multe probleme privind limba latină însăși, cît și limbile romanice, „rămîn nerezolvate pînă în prezent, dar, continuă d-sa, abundența mereu crescîndă a materialelor și perfecționarea

metodelor de cercetare ne permit să considerăm că nici una din aceste probleme nu este nerezolvabilă“.

Prof. M. V. Serghievski concludă : „ În țara noastră acest optimism științific este cât se poate de firesc. Pătrunsă de ideologia marxist-leninistă și înarmată cu metodele marxist-leniniste, știința sovietică de mult a ocupat deja locurile de frunte într-o serie de ramuri de bază. Filologia romanică este o știință încă tânără, dar și ei îi este asigurat un loc de cinste și un mare viitor. Sarcina romaniștilor sovietici — alături de studierea critică a realizării științei din Occident — constă în a lucra neobosit la crearea romanisticii marxist-leniniste, în stare să rezolve acele probleme care în afara metodelor noastre nu pot fi nici rezolvate nici just puse“.

După mărturisirea lui Serghievski însuși, tratatul său a urmărit să fie un manual pentru uzul studenților. Ca atare, el se înfățișează clar, sistematic și succint. Adăugînd că lucrarea posedă o bibliografie bogată, glosar, indice al materiei și al numelor proprii, subliniem interesul ei didactic și științific atît în Uniunea Sovietică cît și peste hotare.

Șt. Cuciureanu

Ariton Vraciu

GRIGORE URECHE, *Letopisețul Țării Moldovei*

Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1955 (242 pagini).

Cronica lui Grigore Ureche, spre deosebire de cele alcătuite, după dînsul, de Miron Costin, Nicolae Costin și Ion Neculce constituie, pînă în momentul de față, una din pietrele de incercare din istoriografia moldovenească veche. Istoricii și filologii n-au căzut încă de acord asupra paternității acestei cronici pe care unii o atribuie, deopotrivă, lui Ureche și compilatorului său principal Simion Dascălul. Cea mai cunoscută ediție a Cronicii, apărută la București în anul 1916 poartă următorul titlu: *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1369–1595) întocmit după Grigorie Ureche vornicul, Istrate logofătul și alții de Simion Dascălul*. Constantin Giurescu alcătuitorul ediției, nu-i acordă, așadar, lui Ureche decît o importanță secundară în scrierea cronicii. Același punct de vedere îl găsim la Constantin C. Giurescu¹⁾ și la Al. Rosetti²⁾, ca să nu pomenim decît pe specialiștii cunoscuți de toată lumea.

Panaitescu reia problema paternității cronicii și dovedește, după părerea noastră, că autorul ei nu poate fi decît Grigore Ureche (v. p. 39, 40, 43–45, 57). Dacă unii „apărători” mai vechi ai lui Ureche puteau fi acuzați de moldovenism, pentru pasiunea cu care îmbrățișau problema, pentru cuvintele tari adresate compilatorului Simion Dascălul etc., Panaitescu nu poate fi învinuit de așa ceva. El ajunge la această concluzie pe baza analizei izvoarelor lui Ureche și pe aceea a criticii textului. Identificarea pasajelor introduse în cronică, de Simion Dascălul, Misail Călugărul etc., ni se pare cu totul convingătoare. Un examen de natură lingvistică socotesc că ar întări concluziile lui Panaitescu.

Editorul fixează, de asemenea, cu foarte multă precizie, locul lui Ureche în istoriografia noastră: „El știa desigur latinește, folosește, cel dintîi dintre cronicarii noștri, izvoarele istorice în această limbă. Dar nimic din stilul său nu denotă pe un umanist. Stilul lui Ureche este moldovenesc, cu adînci rădăcini populare, fără nici o influență a topicii latine, ca la Miron Costin, fără încercare de a introduce neologisme latine în limbă, fără citate din autorii clasici și din mitologie, atît de familiare umaniștilor. Nici construcția lucrării: prezentarea persoanelor, discursuri, gradarea dramatică a evenimentelor, obișnuite în operele umaniștilor, nu se regăsesc în cronică lui Ureche. Substratul feudal moldovenesc a fost pentru Ureche mai puternic și mai adînc” (p. 18); „Cronica lui Ureche se deosebește de cronicile slave din secolele precedente mai întîi prin limbă: este prima cronică moldovenească, care ni s-a păstrat, scrisă în limba poporului, ceea ce înseamnă un progres vădit, prin lărgirea cercului de cititori și prin concepția despre o istorie scrisă pentru poporul român. În al doilea rînd, cronică lui Ureche se deosebește de cronicile slave prin aceea că se preocupă de originile poporului nostru, de așa-numitul „descălcăt întîi”, de cucerirea romană, de sciții anteriori cuceririi romane, de originile limbii. Prin urmare este o lărgire a orizontului istoric, față de cronicile slave care se ocupă numai de istoria statului feudal, Moldova” (p. 20). „Între istoriografia slavo-nă din veacurile precedente și cea românească din secolul al XVII-lea nu este numai o deosebire de limbă, ci și o deosebire fundamentală: trecerea de la istoriografia domnască, de curte, la cea a boierimii. Aici stă și cauza introducerii limbii române în istorio-

1) *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359–1595) întocmit de Grigore Ureche Vornicul și Simion Dascălul*, ediție comentată de Constantin C. Giurescu, Editura „Scrișul Românesc” S. A., Craiova, 1939 (ediția a II-a !).

2) Cf. *Observații asupra limbii cronicii lui Grigore Ureche-Simion Dascălul* (în volumul *Studii lingvistice*, Buc. 1955, p. 17–32).

grafie. Domnii aveau grămătică de slavonie și o cancelarie organizată; boierii cei noi mai puțin cunoscători de limbi străine, aveau nevoie de scrieri în limba țării. O istoriografie scrisă de boieri pentru a fi citită de boieri, și poate și de țirgoveți, nu putea fi scrisă decât în limba poporului. Luarea meșteșugului istoriografic în mîinile boierilor noi a însemnat, în chip necesar, trecerea de la limba slavonă la limba romînă. Adăugăm că această trecere s-a făcut înainte de introducerea oficială a limbii romîne în biserică, reformă care datează de abia de la sfîrșitul secolului al XVII-lea" (p. 21-22).

Deși există influențe ale limbii bisericești în scrisul lui Ureche, ele sînt, totuși reduse și izvorul principal al cronicarului este limba populară din Moldova. De aici claritatea în expunere, fraza corectă și vocabularul neîncărcat de elemente arhaice sau străine, necunoscute astăzi. Tradiția literară, prea puțin puternică, nu i-a pus la îndemînă cronicarului, nici un fel de modele, încît el a fost silit să-și creeze singur nu numai un stil al său propriu, ci chiar mai mult: să modeleze, pentru prima dată, pentru nevoile istoricului, materialul de limbă pe care i-l puneau la dispoziție moldovenii timpului său.

Panaiteșcu face și o scurtă privire asupra edițiilor anterioare ale cronicii (p. 47-49), unde găsim, iarăși, lucruri convingătoare, vrednice de reținut. Criticile aduse editorilor anteriori sînt, toate, juste.

Pentru ediția alcătuită de dînsul, Panaiteșcu a plecat de la manuscrisul A-2 (păstrat la Biblioteca Centrală din orașul nostru !) considerat nu numai cel mai complet ci și mai corect decît celelalte manuscrise existente. Este și el o copie datorită unui muntean. Asta înseamnă că valoarea cronicii este mai mare pentru istorie decît pentru filologie; limba din acest manuscris nu este în totul a lui Ureche, ci a fost modificată de copistul care se caracteriza prin alte trăsături decît cronicarul. Editorul arată că modificările cele mai mari pe care le-a adus copistul sînt în domeniul foneticii, unde s-a renunțat la *dz* (în favoarea lui *z*) sau la *gi*, care a fost înlocuit cu *j*. Lexicul s-a păstrat, în schimb, în cea mai mare parte. Și acest punct de vedere ni se pare just și el poate fi verificat prin comparația textului cronicii lui Ureche cu cele ale lui Miron și Nicolae Costin ori cu al lui I. Neculce. Dacă totuși acești cronicari, mai apropiați în timp de noi, decît Ureche, prezintă în limba lor fonetisme moldovenești mai numeroase și o serie de cuvinte neîntîlnite în Letopisețul acestuia, trebuie să presupunem că ele au caracterizat toată literatura istorică din Moldova, că le-a avut și Ureche dar că au fost înlocuite, în cronica lui, de copisti munteni. În lipsa originalului pierdut, cea mai bună alegere posibilă era aceea a manuscrisului A 2: „În neputința de a avea un manuscris corect datorit unui copist moldovean, neputînd sacrifica conținutul istoric al cronicii, am adoptat acest manuscris care nu înlătură puțința unui studiu al limbii, în ce privește morfologia, sintaxa și în cea mai mare parte lexicul. Am crezut însă de datoria noastră să avertizăm în chip special pe cercetători asupra acestui fapt, ceea ce nu au făcut precedenții editori care s-au folosit de aceleași manuscrise" (p. 51).

Cred că n-ar fi lipsită de interes analizarea, cu atenție, a mijloacelor de expresie din partea cronicii care aparține, în mod sigur, lui Ureche și compararea acesteia cu pasajele interpolate. S-ar putea ajunge, în felul acesta, la întărirea concluziilor lui Panaiteșcu și ideea unei ediții critice a cronicii, așa cum a sugerat-o Liviu Onu în recenzia publicată în *Steaua*, august 1956, p. 83-89, n-ar fi prea departe de realizare. Impresia mea este că, în anumite pasaje interpolate, se pot recunoaște nu numai stingăcii de stil ci și mai numeroase elemente străine (de exemplu ungurești) decît în restul cronicii. Asta ar însemna că interpolatorii ar fi putut fi originari din Transilvania. Elemente ungurești și, în general, de proveniență ardelenască există în toată cronica, dar aici ni s-a părut că sînt mai bine reprezentate.

Nu voi întîrzia asupra studiului limbii din cronică pentru motivul că lucrul acesta l-a făcut, recent, academicianul Al. Rosetti și, apoi, pentru problema pe care am sugerat-o este nevoie de o cercetare specială. Voi încerca, totuși, unele considerații de natură generală care vor avea drept scop stabilirea rolului pe care l-a avut această cronică, și după ea și ale celorlalți moldoveni, la formarea limbii literare romînești.

Panaiteșcu acordă un rol deosebit limbii din această cronică și faptul că ea n-a fost publicată la timp nu poate duce la ideea, exprimată de unii, că limba noastră literară s-ar fi format exclusiv pe baza textelor religioase. Ultimul editor al cronicii lui Ureche susține, din acest punct de vedere, ceea ce a subliniat, foarte just, academicianul Rosetti în lucrarea pomenită: „scrierile cronicarilor moldoveni deschid limbii literare romînești o eră nouă, prin fundarea stilului artistic al limbii literare pe limba populară" (8).

În cronică lui Ureche, așa cum o avem reproducă după manuscrisul A 2, cu interpoalările respective, fuzionează în chip fericit, elemente de limbă din toate cele trei provincii istorice românești. Asta înseamnă că încă din secolul XVII, pe deasupra tuturor deosebirilor de la regiune la regiune, poate fi vorba de un început de unificare a limbii, de înlăturare a caracterelor strimți regionale. Contribuția cea mai importantă o aduce, nici vorbă, graiul moldovenesc, în care vorbea Ureche însuși, dar și elementele munte-nești și cele ardelenesti sînt bine reprezentate. Dacă influența muntenească se resimte, în această cronică, în primul rînd prin copîști, ardelenii își exercită influența mai ales prin prezența unora dintre ai lor în nordul Moldovei, unde au putut introduce elementele de acasă în vorbirea localnicilor. Fără îndoială că ne putem gândi la influența transmisă prin textele scrise, dar mi se pare că acest argument trebuie pus pe plan secundar; celui alți i se cuvine întîietatea. Fiind cele mai numeroase, elementele moldovenești n-au nevoie să fie scoase în evidență, în chip special. Mă voi opri numai la cîteva, cu totul caracteristice, cum ar fi palatalizarea labialelor: nu poate *hi* (71); *înhierbîntatu* (104) *înhierbîntați* (139);

— înlocuirea lui *e*, prin *i*, în prefixul *des*: *dispartă* (60), *discăltcat(ă)* (60, 61) *discăltcare* (67) *dispartire* (72) *discăltca* (99, 107), *discoperi* (101).

— *îarit* (57, 67). în locul lui *îarit*.

— *popoi* (57), alături de *puhoi* (144).

— *mînule* (92, 103, 145, 151) pentru literarul *mîntile*.

— *megitaș* (108), în loc de vecin.

— *cotigi* (117), *chîzmi* (57), pentru *pîzmi* (= scrie, însemna!), pe care îl întîlnim la p. 59 într-o interpolare a lui Simion Dascălul.

Influența ardelenescă, în limba cronicii, poate fi probată printr-o serie de pronume sau locuțiuni adverbiale ca: *oarecînd* (62), *maiîne* (93), *fie la ce* (109), *fiește cine* (113, 114), *fie unde* (135), *fiește cînd* (162), *oare ce* (165), *oarecari'e* (193), prin fonetismele *păhar* (70), *sast* (65), *prusi* (73, 109, 110, 114), *rusi* (98, 107, 114, 129)⁴ *cură* (144), în loc de *curge* și *ape curătoare* (63), pentru ape *curgătoare*, prin cuvinte ca: *hălăduț* (80), *nemiși* (63) *pită* (75), *suci* (65) = „așijderea Suceava ce o au descălecat niște cojocari ungurești, ce să cheamă pre limba lor suci)⁵ *tină* (83) derivate de felul lui *cășas* (145), construcții pronominale pleonastice ca: *i-au prinsu-l olt* (180)⁶ ori construcții verbale de felul următoarelor: *cum nu orea avea nici o grijă de nici o parte* (85); *Și ar fi orut apuci și alte cetăți* (98); *Și atîta să călc, să legea creștinească, cît de-l orea crușa Dumnezeu mult pre toți îi orea duce din lumină la întuneric* (156); *Mai apoi de-i orea fi a domni multu, nu orea putea fi să nu urmeze frăține-său* (157); *nu orea putea fi într-altu chip* (168); *cu sulția la halca nu pe lesne orea avea pretonic* (182); *Și de nu orea fi pripit* și Ion Vodă cu oastea turcească și tătarească, nu pre lesne s-ar fi așăzat la domnie (183); *de nu-i orea fi venit vête dîndărăt* (187); că mulți era carii *orea fi bucuorît să auză una ca acela* (207).

Influența muntenească este marcată, mai întîi, de numeroasele forme verbale iotacizate⁷: *dispartă* (60), *să auză* (72, 103, 207); *să-i trimiță* (73, 90, 136, 146, 147, 168, 169, 171, 172, 177, 183, 188, 195); *să nu pată* (77, 81, 176, 181); *să nu-și pîarză cre-diința* (78, 81, 101, 188); *să o împartă* (79); *să scoată* (79, 140, 143, 168, 182, 194, 203, 207); *să nu să increază* (80); *să-i coprinză* (87) 88); *să cază* (103, 109); *să deprinză* (113); *să pîarză* (126); *să-i sloboază* (136, 147, 148); *să prinză* (147, 153, 159, 189, 195, 197, 207, 208, 209); *să vază* (157, 158, 186); *să-și rîză de dînsa* (158); *să crează* (167, 178, 207); *să-i deschiză* (174); *să să răpază* (195); *să nu să increază* (206); și *să purcează* (207); *să coprinză* (208).

4) Pînă în momentul de față pluralul substantivului *sas* este identic, prin părțile Bistriței, cu singularul, întrucît s rămîne neschimbat și nu se modifică în ș. Cronicarii moldoveni se pare că preferau aceste fonetisme, cu ș în locul lui s, fiindcă le mai găsesc atît la Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei* (*Sasi*, 92, 93, 174, 199; *Rusi* 124, 142, 155, 174; *Persilor* 154, 239) cît și la Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace* (*Rusi* 57, 114; *Prusi* 184) sau la Ion Neculce (ed. 1932) (*Prusi* 346, 353, 354, 416, 417; *Sasi* 247, 288, 353, 364, 365, 366, 375, 416, 417, 433).

5) Ideea aceasta o vom regăsi la Nicolae Costin, *op. cit.*, p. 174: „Suceava tîrgul l-au descălecat niște cojocari; Soci să chiamă ungurește cojocari, iară Soceava, cojocărie”.

6) Pentru amănunte vezi aceste Anale, p. 395—398.

7) Care au putut fi, totuși, impuse și de textele din Transilvania în care le găsim, de asemenea.

Graiului din Muntenia îi aparțin fonetismele *mîne* (173) și *pîne* (61), care n-au fost niciodată moldovenești. La fel *deschis* (60, 109, 119, 136, 144, 145, 153, 160, 174 209), pentru *deschis*, *oarde* (117)⁸), în locul lui *hoarde*; *dupe* (160), pentru *după*; *băjănitte* (192); *acîta* (58), în locul lui *at ea*; *j* în locul lui *gi*⁹), în exemple foarte numeroase. Urmele influenței muntenești sînt vizibile și în morfologie unde întîlnim *copa-ciu* (la singular, 89); ținutul *Sorocîi* (203) și pircălabul *Sorocîi* (203) etc., pentru *Sorocăi*, cum spun moldovenii.

Eu sînt înclinat să pun pe socoteala acestei influențe și infinitivele lungi, terminate în *a* nu în *e*, pe care muntenii nu le prea înțelegeau, din moment ce nu le aveau în vorbirea lor proprie, și le considerau mai mult substantive decît forme verbale; din cauza aceasta le articulau. Exemplele sînt foarte numeroase și nu le pot înregistra, aici, pe toate. Dau, totuși, o parte dintre ele:

de a *ferirea* (69); de a-și *tocmirea* (92); a-i *lăsarea* (94); a-l și *crederea* (97)¹⁰) de a-și *răscumpărarea* (104); de a-l *baterea* (120); a le *darea* (121); de a *scoaterea* (123); ci de a *facerea* (136); de a *pîirea* (147); de a *prădarea* (168); de a mai *firea* viu (181); gata de a să *amestecarea* la toate (186); gata de a să *baterea* (195); de a să *depărtarea* și de a *ieșirea* (209). Este adevărat că substantivizarea aceasta apare, citeodată, rar de tot, și la moldoveni, dar în alte exemple decît cele indicate aici și neîntîlnite în cronică lui Ureche, cum ar fi, spre exemplu, *de-a mîrarea*.

Trecînd, acum, la metoda de lucru a editorului, la principiile care l-au călăuzit în alcătuirea ediției, trebuie să spun că el a procedat bine cînd a transcris *arzîndu* (98), *ascunzîndu* (101), *cînd* (98), *cîndu*, (110), *dintr-însul* (101), *dîndu* (97), *dînsul* (111), *dobîndească* (98) *gîndt* (100), *gîndîtal* (111), *gîndul* (100, 101), *gîndurile* (109), *Hîrlăul* (99), *într-aiitea* (111), *într-însă* (61), *înțelegîndu* (101, 102), *lîngă* (97), *păgîrilor* (100), *pîne* (61), *prînzîndu* (101), *Rîmulut* (61, 62), *Rîmnic* (94), *rîndu* (61, 110), *sîmbătă* (105), *sînge* (le) (100, 111), *sîntu* (sb) (106), *stăpînulut* (98), *strîmbătate* (107), *stringîndu* (85, 100, 104), *strînsă* (107), *taține-său* (100), *trecîndu* (61), *tărîi* (61)¹¹), *tărîlor* (110), *uitîndu* (100), *văzîndu-să* (91), *Vîlcea* (97), *virtea* (111), *orîndu* (107), *zicîndu* (101), chiar dacă manuscrisul ne indică lectura: *arzăndu*, *ascunzăndu*, *cănd(u)*, *dintr-ănsul*, *dăndu*, *dănsul*, *dobăndească*, *găndt*, *găndîtal*, *găndul*, *hăncurîle*, *Hărlăul*, *într-aiitea*, *într-ănsa*, *înțelegăndu*, *lăngă*, *păgănilor*, *păine*, *prînzăndu*, *Rămulut*, *Rămnic*, *răndu*, *sămbătă*, *sănge(le)*, *săntu*, *stăpănulut*, *strămbătatea*, *străngărdu*, *strănsă*, *taține-său*, *trecăndu*, *tărăt*, *tărălor*, *uităndu*, *văzăngu-să*, *Vălcea*, *văritea*, *orăndu*, *zicăndu* pentru motivul că trebuie să admitem că pronunțarea cu *i* este cea normală, în cuvintele citate, iar *ă* este incidental și, în cel mai bun caz, regional. Nu trebuie să uităm că ortografia veche, oricît de fonetică era, nu reflecta cu fidelitate toate realitățile din limbă. În *Introducerea* ediției găsim o lămurire, în această ordine de idei, o justificare a întrebuirii procedeeului respectiv:

„În privința transcrierii textului romînesc din alfabetul cirilic în cel latin, ea are caracter fonetic, nu grafic. Cu alte cuvinte, nu am adoptat un semn latin pentru fiecare semn cirilic, ci am transcris semnele cirilice cu valoarea pe care socotim că o aveau în vechea limbă romînească. Nu am socotit deci că fiecare semn cirilic reprezintă un sunet deosebit și nici că același semn cirilic se pronunța întotdeauna și în fiecare caz la fel” (52). În urma acestor afirmații ne-am fi așteptat ca, în locul lui *cîtră* (102) să fi citit, în textul lui Panaitescu, *cătră*.

Cu toată grija pe care editorul a pus-o, în transcrierea textului, s-au strecurat, totuși, o serie de greșeli dintre care subliniez cîteva pentru a fi corectate la o eventuală ediție nouă. Încep cu lipsa notării accentului pe *e*, acolo unde această vocală trebuie interpretată ca *e* deschis:

lent, pentru *lênt* (61); *înțelege* pentru *întelêge* (61); *într-același*, în loc de *întra-cêtași* (91); *cale* pentru *calê* (93), *crêdere* pentru *crêderê* (97, 106). În cîteva locuri a fost înlăturat *u* final, deși manuscrisul îl indică foarte clar: *zic*, pentru *zicu* (61), *dat* pentru *datu* (77). La pagina 62 apare numele propriu *Lăslău* (cu doi *ă*!) deși

8) Cf. și *Praova*, la Miron Costin, *op. cit.*,⁴) p. 104, 105, 182.

9) Întîlnim, aici, și unele forme hipercorecte cum ar fi *zăloji* unde *j* nu mai înlocuiește pe *gi* moldovenească, ci pe *z* (114, 166, 168). Fonetismul acesta apare și la Nicolae Costin, *op. cit.*,⁴) p. 197.

10) În transcrierea lui Panaitescu avem *crêdere*, dar manuscrisul indică lectura cu *a* final. cf. și p. 181: de a-l și *crêdere*.

11) La aceeași pagină avem *dentăi*. În manuscris găsesc același semn (X) atît pentru *i* din *tărîi*, cit și pentru *ă* din *dentăi*.

manuscrisul ne indică lectura *Lastău*. Alte greșeli mărunte care pot fi puse, măcar parțial, și pe seama zețarilor găsim la paginile : 78 (*aceasta*, în locul lui *aceastea* ¹⁾), 83 (*mărunte*, pentru *măruntă*), 89 (*decti* pentru *dectia*), 97 (*perdut*, în locul lui *pierdut*) 97 (*altor*, în loc de *alt ra*), 101 (*credincioșii*, în locul necorectului *credincioșu*), 104 și 110 (*curund* , respectiv *curindu*, în locul lui *curându*) ¹²⁾. Tot la pagina 104 ne-am oprit la *care* (în locul lui *carile* din manuscris) și la substantivul *sfințitul*, pe care manuscrisul ni-l prezintă fără *i* (*sfințulu*). O pagină mai înainte (103) în pasajul : „Că văzindu craiul ațita cuvinte rele la dînsul la oastea sa...” prepoziția *de* din manuscris, a fost înlocuită prin *la*. Multe modificări introduse în textul cronicii se datoresc tendinței de modernizare, de literarizare de care s-a lăsat stăpinit, citeodată, editorul. Iată câteva dintre acestea : *cuvintele*, în loc de *cuvîntili* (61) : *to-mească*, pentru *tocmească* (77) ; *împreună*, în loc de *împriună* (77) ; *tar*, în loc de *tară* (78) ; *se*, în loc de *si* (84) ; *trebul*, în loc de *tribul* (86) ; *prilettinu*, în loc de *prilatînu* (87) ; *lefegit* în loc de *lefecit* (60) ¹³⁾ ; *să rîdici*, în loc de *să radici* (91) ; *mulțumitu*, în loc de *mulțămitu*, (92) ; *Sendrea*, în loc de *Sandrea*, evidentă greșeală de copist (97) ; *mucenic*, în loc de *mucenic* (97) ; *mărgătoriu*, în loc de *mărgătoriu* (101) ; *zilele*, în loc de *zille* (98, 101) ; *în-cotro*, în loc de *încătrou* (102) ; *rîsipă*, în loc de *răstipă* (102) ; *băea*, în loc de *bătita* (104) ; *părea*, în loc de *părîta* (110) ; *tăiere* în loc de *tăiare* (105) ; *fratele*, în loc de *fratle* (110).

Dacă nepotrivirile, de pînă aici, dintre manuscris și textul tipărit, sînt mărunte și nu schimbă nimic din intenția autorului avem și altfel de greșeli mai mari, care pot duce la înțelegerea greșită a unui pasaj. Ca să se vadă mai clar despre ce este vorba voi sublinia în context schimbările pe care le semnalez în forma pe care o găsim la Panaitescu, mai întîi, și apoi în aceea înfîlînită în manuscris :

Lectura lui Panaitescu :

în manuscris :

61: Și pentru aceasta să cunoaște că cum nu-i discălicată țara de oameni așăzați, așa nici legile, nici tocmeala țării pre obiceiă bune și legate, ci toată direptatea au lăsat pre acel mai mare...

Și pentru aceasta să cunoaște că cum nu-i discălicată țara de oameni așăzați, așa nici legile, nici tocmeala țării pre obiceiă bune nu-s legate, ci toată direptatea au lăsat pre acel mai mare...

61 : Deci cumu-i voia domnului, *de* caută să le placă tuturor, ori cu folos, ori cu paguba țării, care obiceiă pînă astăzi trăiaște.

Deci cumu-i voia domnului, *le* caută să le placă tuturor, ori cu folos, ori cu pagubă țării, care obiceiă pînă astăzi trăiaște.

77 ... și *curundu* vrême...

...și *curândă* ¹⁴⁾ vrême...

84: că au fostu Evdochia fată lui Simeon împăratul, iară nu soră.

că au fostu Evdochia fată lui Simeon împăratul *Moscului*, iară nu soră.

84 : Iară în zécilea an a domnii sale,...

Iară în *al* zécilea an a domnii sale,...

85 : de care lucru multe ori să lăuda Mateiași crai,

de care lucru *de* multe ori să lăuda Mateiași crai,

91 : și muierile le-au robit și mulți țigani au luat...

și muierile *lor* le-au robit și mulți țigani au luat...

96 : cu ajutoriul sfințului și marelui mucenic...

cu ajutoriul sfințului *si a* marelui mucenic...

99 : că nu numai cu nēmții și cu vecinii săi, ce și cu turcii multe trebi au avut...

că nu numai cu nēmții și cu vecinii *săi războiu cu noroc făcea*, ce și cu turcii multe trebi au avut...

100 : au zidit sfința episcopie în Huși...

au zidit sfința episcopie *în tirgu*, în Huși...

12) În conformitate cu principiul stabilit de Panaitescu, lectura cea mai bună ar fi, de fapt, *curind*, nu *curând*.

13) Varianta cu *ci* (lefecii) apare și la Miron Costin, *op. cit.* ¹⁾ p. 20.

14) Eventual *curindă* (vrême).

102 : ci până a să strînge toată la un loc

102 : ca să ție vadul Prutului, la Cernăuți.

108 : nu doară că s-au temut de puterea lor,

111 : Și unde biruia alții, nu perdea nădădea,...

ci până a să strînge *oastea* toată la un loc

ca să ție vadul Prutului, *la tîrgu* la Cernăuți.

nu că doară s-au temut de puterea lor,

Și *unde-l* biruia alții, nu perdea nădădea,...

Dacă în exemplele imediat precedente observăm cum au fost omise unele cuvinte, avem, alte dăți, cuvinte introduse în context, nejustificate de manuscris.

Dau și din acestea două :

Panaiteșcu :

85 : să făliia *ca* să arate cum iaste adevăratu,

100 : Și au trimis soli la Ștefan vodă, de i-au datu *de* știre să să gătească să meargă cu dînsul,...

Manuscrisul :

să făliia să arate cum iaste adevăratu.

Și au trimis soli la Ștefan vodă, de i-au datu știre să să gătească să meargă cu dînsul,...

Ediția se încheie cu un *indice de nume proprii* (de locuri și de persoane), (p. 213—228), cu un *indice de termeni privind starea economico-socială și culturală a epocii* (p. 229—234) și cu un glosar (237—242). Toate trei sînt bine alcătuite și ele se dovedesc foarte necesare celor care consultă cronica. Ar fi fost de dorit ca și cuvintele din glosar să aibă indicațiile paginilor pe care se găsesc, așa cum este cazul cu cele din amîndouă indicele.

Înainte de a încheia, trebuie să spun că ediția Panaiteșcu ușurează drumul către un text al cronicii lui Ureche, cît mai apropiat de acela pe care ni l-a lăsat cronicarul însuși, dar care n-a putut ajunge pînă la noi. După unele tendințe de arhaizare a limbii cronicii (M. Kogălniceanu și I. N. Popovici) și după acceptarea unor forme moderne în scrisul lui Ureche, la fel de neîntemeiate (C. Giurescu), avem, în ultima ediție, reproducerea fidelă a celui mai complet manuscris, foarte important pentru istoric și util pentru filologul care urmărește problemele limbii noastre în secolul al XVII-lea.

G. Istrate

PISANI VITTORE: *Storia delle letterature antiche dell'India*

283 p. 8°, L. 2,300. Nuova Accademia editrice. 1954.

Autorul este unul din cei mai de seamă comparatiști și sanscristiști nu numai din Italia, dar și din lume. Numeroasele sale articole și opere se adresează atât specialiștilor, cât și studenților, pentru care a alcătuit excelente manuale de gramatică comparată.

Cartea de care ne ocupăm e tipărită în condiții tehnice superioare și este o plăcere s-o citești, deși materia este extrem de concentrată și cere atenție și gândire. Autorul a scris cartea în primul rînd pentru publicul cult și pentru studenți, însă ea interesează și pe specialiști.

În prefață, d. Pisani își propune să descrie evoluția literaturii și a gândirii indiene în legătură cu istoria politică, socială și culturală, pe care o descrie mai ales la p. 19—25 și 61—67. În felul acesta e schițată întreaga istorie a civilizației indiene, sub toate aspectele ei variate după timp și loc.

În introducere, care e precedată de o hartă lingvistică, se arată diferitele limbi vorbite în India din antichitate pînă în ziua de azi (p. 9—11) și rolul pe care l-au avut unele din ele în literatură (p. 11 sq.).

În legătură cu aceasta stă scrierea. India are două scrieri primordiale: *brāhmī* și *kharoṣṭī*. Ultima derivă dintr-o scriere aramaică și a fost introdusă de Perși, cînd au anexat Sindhul la împărăția lor. Cealaltă scriere trebuie să fie indigenă și cu mult mai veche (p. 13).

Descoperirile arheologice de la *Mohenjo Daro* și de la *Harappa* au scos la iveală civilizația preariană a Indiei. Ele au arătat că în mileniul al doilea înaintea erei noastre, existau cetăți cu o civilizație foarte înaintată, ale cărei caractere se asemănau cu acele ale civilizației dravidiene de azi, din India de sud. Ele mai dovedesc că din Mediterana și pînă-n India înflorea o civilizație dezvoltată, care se află la baza civilizației noastre occidentale (p. 19).

Năvălitorii indoeuropeni aduceau în luptă o inovație cu carele lor de luptă trase de cai, lucru necunoscut în lumea indomediteraniană. Împărțiți în triburi, acești năvălitori s-au așezat treptat în sate, unde alături de păstorit, practicat în perioada nomadă, se ivea agricultura, pe care au învățat-o, cel puțin în parte, de la populațiile indigene (p. 22).

Autorul mai descrie castele (p. 20), condițiile de viață (p. 21) și noua alcătuire politică și socială în urma pătrunderii și a stabilirii definitive a Arienilor în India (pe la 1000 î. e. n.) (p. 23).

Principalele evenimente istorice sînt indicate sumar: invazia lui *Darius*, în anul 518 î. e. n. (p. 25) și aceea a lui *Alexandru cel Mare* (între 329 și 325 î. e. n.) (p. 61); domnia lui *Candragupta Maurya* (322 î. e. n.) (p. 61) și aceea a lui *Așoka* (273 î. e. n.) (p. 62).

Un rol foarte important a jucat în India, în toate timpurile, gândirea religioasă și cea filozofică. De aceea, în istoria literaturii trebuie să se vorbească pe larg despre ea, ceea ce și face autorul, mai ales la p. 44, 46 și 47, unde vorbește despre brahmanism, la p. 55 sqq, unde tratează despre jainism și budism, și la p. 64, unde brahmanismul și budismul sînt expuse paralel.

Cît despre istoria literaturii sau mai exact a literaturilor din India (căci acesta este titlul cărții), ea este încadrată în istoria politică și-n cea socială.

Deși titlul cărții este: *Istoria literaturilor vechi ale Indiei*, autorul se ocupă de întreaga lor evoluție pînă-n zilele noastre, sfîrșind cu cel mai mare poet și gînditor modern al Indiei: *Rabindranath Tagore*. Operele lui, mai ales poeziile, au ajuns de mult celebre, nu numai în India, dar și în lumea întreagă.

Cartea este și o bună călăuză pentru acela care se ocupă cu literatura comparată. Istoria literaturilor din India este împărțită în patru perioade: vedică (p. 17 sqq.), protoclasică (p. 61 sqq.), clasică (p. 157 sqq.) și postclasică (p. 197 sqq.).

Literatura vedică, importantă din punct de vedere religios și lingvistic, cuprinde în primul rând cele patru Vede: *Rig-Veda*, *Sama-Veda*, *Atharva-Veda* și *Yajur-Veda*.

Un loc de frunte din punct de vedere filozofic îl dețin *Upanișadele*.

Perioada aceasta se termină cu *Sutrelle* (p. 54), tratate care cuprind reguli extrem de concise, imposibil de înțeles fără comentariu, care nu arareori are la rîndul său nevoie de alt comentariu.

Timp de secole, tradiția textelor vedice a fost numai orală și nu prin manuscrise, spre deosebire de cele din perioada clasică (p. 14). Cf. în această privință *Iliada* și *Odissea*, care și ele au fost mult timp transmise numai oral.

Despre *Mahabharata* d. Pisani afirmă că ar fi opera unui om genial care-i sigur că a fost un brahman (p. 128 și 130). Însă e mult mai probabil că această epopee uriașă (de vreo 200.000 de versuri) și extrem de variată n-a fost alcătuită de un singur om, ci s-a format treptat timp de multe secole de-a rîndul, așa cum a arătat, între alții și Winternitz (v. *Geschichte der indischen Literatur*, I, 403).

Și literatura poveștilor este foarte bogată la Indieni. E de ajuns să cităm cele două opere celebre: *Panciatantra* (cu variantele ei) și *Kathasaritsagara* („Oceanul de povești”), de *Somadeva*.

Literatura sanscrită clasică atinge apogeul cu marele poet *Kalidasa* (sec. V e. n.), a cărui dramă *Çakuntala* este o glorie a literaturii universale și a fost tradusă și în românește de Coșbuc (sub titlul *Sacuntala*). *Kalidasa* este și cel mai mare poet liric al Indiei.

O caracteristică a poeziei sanscrite este genul gnostic, în care indienii rivalizează cu grecii. Cel mai mare poet gnostic al indienilor este *Bhartrhari* (sec. VII e. n.)

Un loc important în istoria literaturii indiene îl ocupă operele budiste, fie în sanscrită, fie în limba specială a budismului, *pali*. Despre această literatură se tratează la p. 69 sqq.

Autorul vorbește și despre literatura populară, îndeosebi despre lirica pracrită (la p. 78).

În sfîrșit, la p. 244 sqq. se tratează despre literaturile noi. Toate aceste literaturi, atît de bogate și de variate, sînt expuse pe scurt în cartea d-lui Pisani. Principalele opere din literatura sanscrită sînt rezumate și peste tot se dau în traducere pasajele cele mai importante și mai frumoase. Astfel, la p. 35 este tradus imnul creațiunii din *Rig-Veda* X, 129, din care s-a inspirat Eminescu în *Scrisoarea I*; la p. 31 sq. găsim imnul către Indra (RV. II, 12), pe care l-a tradus Coșbuc (v. p. 78 din aceste *Anale*); iar la p. 52 sq. este dată în traducere frumoasa upanișadă *Îça-Upanișad*. Prin aceste traduceri cartea oferă cititorilor o crestomație care cuprinde quintesența literaturii sanscrite.

Uneori autorul face comparații reușite și interesante cu literatura greacă; d. e. la p. 91, n. 1; 180, 183, n. 2; sau cu civilizația greco-latină (p. 123, n. 1).

Paralel cu literatura, este schițată în mod concis și clar gîndirea indiană, nu numai cea filozofică, atît de profundă și de originală, dar și cea științifică (p. 110, 194, 223, și 242).

Se știe ce influență a avut această gîndire asupra Occidentului, încă din antichitate (v. p. 65 sq.).

Este însă timp să ne oprim aici cu darea noastră de seamă, ca să nu riscăm să scriem și noi o carte. Cu regret trebuie să trecem peste opere atît de importante ca gramatica lui Panini, unică în lume, sau ca tratatele despre știința politică sau a iubirii, cele despre arta poetică etc., etc.

La sfîrșit cartea are o excelentă bibliografie și cîteva indici: unul de autori și de opere, un indice general și un indice de capitole și de materii.

Errata indică o singură greșeală de tipar și aceea neînsemnată: *Raniseņa*, în loc de *Ruviseņa*.

Cartea d-lui Pisani este o sinteză a civilizației indiene și ar trebui să fie tradusă în românește, spre a deveni accesibilă tuturor celor care doresc să cunoască literatura și cultura poporului indian, atît de importante în istoria omenirii.

Th. Simenschy

NOTE PE MARGINEA ULTIMEI EDIȚII A CRONICII LUI GRIGORE URECHE¹⁾

Noua ediție a cronicii lui Grigore Ureche scoasă de P. P. Panaitescu readuce în discuție o problemă neelucidată definitiv în legătură cu începuturile istoriografiei în limba română.

Chiar începuturile istoriografiei noastre în limba slavă — care reprezintă primele manifestări în acest domeniu — plutesc încă într-o atmosferă neclară.

Originalul cronicii scrisă la curtea lui Ștefan cel Mare în ultimii ani ai secolului al XV-lea ne este necunoscut. Ceea ce cunoaștem noi din această cronică sînt unele variante ale ei transmise de unii copiiști de pe la începutul secolului al XVI-lea. Variantele acestea duc adesea desfășurarea evenimentelor dincolo de ultimii ani de domnie ai lui Ștefan cel Mare, dovadă că ele sînt făcute tirziu după moartea marelui domnitor moldovean.

În privința continuărilor acestui prim monument istoriografic, avem mai multă siguranță. Ei sînt monahii: Macarie, Eftimie și Azarie, care duc povestirea evenimentelor istorice din Moldova pînă la anul 1575. Mai ales operele istoriografice ale acestor trei călugări au o anumită factură. Sînt scrise din porunca anumitor domnitori și sub directă lor supraveghere. Ele se ocupă, în primul rînd, de evenimentele care au în centrul lor persoana domnitorului.

Scriindu-le după modelul panegiricelor din legende hagiografice, vor aminti nu mai aspectele pozitive din viața domnitorilor, trecîndu-se sub tăcere orice aspect negativ. ocupîndu-se mai mult de viața domnitorilor, vor ignora și viața poporului. Autorii acestor cronici fiind monahi, oameni care nu cunosc mai nimic din zbuciumul vieții lumești și în special din aceea de la curtea domnească, nu vor da adevărata viață a societății timpului.

Cu totul altfel este alcătuită cronica lui Grigore Ureche.

Acesta, citind în colegiile poloneze opere cu caracter istoriografic în care se evocă trecutul Poloniei și al unor țări din vecinătatea ei, se trezește în sufletul său ideea să scrie istoria țării sale „ca să nu se înceapă anii trecuți și să nu se știe ce s-a lucrat, să se asemeze fiarălor și dobitoacelor celor mute și fără minte”²⁾.

El nu-și mai scrie cronica din porunca cuiva, ci din propriul său imbold care venea dintr-o conștiință luminată, de istoric, încălzită de o curată dragoste de patrie.

Pentru aceste considerente, opera sa este mai importantă decît tot ce se scrisese în domeniul istoriografiei înainte de ea.

Cronica lui Ureche reprezintă un salt calitativ pe care-l face istoriografia noastră după o serie de eforturi făcute în împrejurări neprielnice, datorite condițiilor grele, în care se desfășura viața provinciilor românești.

Vitregia vremurilor sub semnul cîrora se dezvoltă cultura românească face ca Gr. Ureche să nu-și termine opera. El descrie evenimentele din trecutul Moldovei numai pînă în preajma anului 1594. Cronica sa, atît cît fusese scrisă, s-a pierdut. O cunoaștem în mod numai aproximativ, din compilațiile făcute la diferite intervale de pe ea.

Întîmplări nefericite urmăresc și pe Miron Costin, pe Dimitrie Cantemir, pe Stolicul Constantin Cantacuzino.

Miron Costin cade victimă intrigilor boerilor rivali, fiind omorît înainte de a-și fi terminat opera istoriografică pentru realizarea căreia avea o deosebită competență.

1) Grigore Ureche: *Letopisețul țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu. (Colecția Clasicii romîni, E.S.P.L.A. 1955).

2) Gr. Ureche: *Cronica, Predostoite*.

Dimitrie Cantemir, învățatul domn moldovean, nu-și desăvârșește opera din cauza vieții zbuciumate pe care a dus-o, mai ales în perioada ultimă a vieții sale.

La fel, stolnicul Constantin Cantacuzino, lasă opera neterminată din cauza evenimentelor tragice pe care le trăiește și a căror victimă va cădea până la urmă.

Încercarea de a reconstitui cronica lui Ureche după manuscrisele existente a fost o preocupare a multor cercetători din domeniul istoriei literaturii române vechi, dar rezultatele sînt încă nemulțumitoare.

M. Kogălniceanu încearcă în *Letopiseșele țării Moldovei*, ed. I, Iași 1852, tom. I și în *Cronicile României*, Buc. 1872, tom. I, să separe textul lui Ureche de acela al compilatorilor săi, expediind în Adaos interpolările compilatorilor.

I. N. Popovici încearcă de asemenea în *Chronique de Gligorie Ureche*, Buc. 1911 să ne dea cronica lui Ureche cu limba ei autentică, schimbînd după limba operelor din vremea aceea, cuvintele introduse de copiii ulteriori.

„Procedul lui I. N. Popovici este arbitrar, un text se publică, nu se refacă; limba unui scriitor este un fenomen individual, reprezintă un grad de cultură și nu putem ști, fără a-l citi, ce cuvinte și forme de limbă va alege³⁾).

În străduința de a găsi o soluție cît mai justă în dezlegarea enigmei în care este învăluită cronica lui Ureche, C. Giurescu oferă altă soluție care i se pare mai plauzibilă, în ediția sa din 1916, reprodușă mai tîrziu de C. C. Giurescu într-o ediție populară.

Mai întîi, el adoptă ideea că, avînd copii numai după compilația lui Simion Dascălul și deci, necunoscînd cronica lui Ureche, este bine să atribuim această operă ambilor istoriografi.

Apoi, în privința limbii acestei opere, Giurescu utilizînd toate manuscrisele existente, compară frază cu frază în aceste manuscrise, introducînd cuvintele și expresiile care i se par potrivite celor doi autori ai operii.

Așa cum observă P. P. Panaitescu, autorul ultimei ediții a cronicii lui Ureche, printre altele, deficiența principală a ediției lui Giurescu constă în aceea că ediția aceasta „este un mozaic din diferite manuscrise”, îndepărtîndu-se și mai mult de autenticitatea limbii cronicii, decît dacă ar fi reprodus un manuscris oarecare și ar fi dat în note, variantele celorlalte manuscrise.

Ediția P. P. Panaitescu reproduce un manuscris care a părut mai apropiat de originalul cronicii lui Ureche.

Interpolările stabilite pe baza criticii interne au fost păstrate la locul lor, dar pentru a le distinge în textul lui Ureche, ele au fost scrise cu literă mică, indicîndu-se deasupra fiecărui pasaj numele interpolatorului.

Acesta este deci ultima formă a cronicii lui Gr. Ureche, deosebită de toate edițiile anterioare.

Trebuie să subliniem faptul că acesta este procedul cel mai bun folosit pînă în prezent, pînă cînd cineva va avea marele noroc să găsească originalul cronicii lui Gr. Ureche.

Și ca să terminăm cu această parte privitoare la începuturile istoriografiei noastre, trebuie să mai menționăm un fapt important, subliniat de P. P. Panaitescu⁴⁾, acela că, înaintea cronicii lui Grigore Ureche scrisă în limba romînă, a existat *Letopiseșul moldovenesc*. Acesta aparține lui Eustratie logofătul, așa cum este indicat și de Miron Costin⁵⁾. Acest letopiseș este o traducere a cronicilor slave ale Moldovei din secolele al XV-lea și al XVI-lea și merge pînă la anul 1587.

P. P. Panaitescu acordă o însemnătate deosebită *Letopiseșului moldovenesc*, socotînd că Eustratie logofătul a folosit pentru redactarea acestuia cronicile slave ale Moldovei într-o formă mai completă și mai dezvoltată decît acelea pe care le cunoaștem noi azi.

În privința atitudinii lui Ureche față de *Letopiseșul moldovenesc* se vede că el îl socotește principalul său izvor de informare, dîndu-i în toate relatările sale despre trecut înțîietate, față de celelalte izvoare pe care le folosește, în ceea ce privește cronologia și faptele.

Cronica de care ne ocupăm își are un loc bine precizat între operele cu caracter

3) P. P. Panaitescu: Introducere la *Letopiseșul țării Moldovei* de Grigore Ureche, p. 47.

4) P. P. Panaitescu: *Cronica lui Gr. Ureche*, Introducere, p. 34—36.

5) Miron Costin: *Istorie în versuri polone* (Acad. Rom. Mem. sec. ist, 1929, p. 88).

istoriografic ale literaturii noastre vechi. Ea este o verigă în lanțul de povestiri despre trecutul Moldovei.

Prin caracterul său deosebit de *Letopiseșul moldovenesc*, cronica lui Ureche este primul izvor important de cunoaștere a trecutului Moldovei în limba română. Ea este o operă care pune probleme dificile pentru vremea aceea cum ar fi originea latină a poporului și a limbii noastre; este o operă care dă un sens istoriei, făcând din ea o operă educativă pentru acei care vor conduce țara, selectează faptele — pe care le trece în cronică, respectă adevărul în cele relatate, evocă domnitori și vremuri în concordanță cu o anumită concepție despre menirea istoriei, și este scrisă din proprie inițiativă.

Iată cite aspecte proprii fac din ea prima operă valoroasă în ceea ce privește izvoarele trecutului Moldovei.

Privită în perspectiva timpului, cronica lui Gr. Ureche este însemnată în primul rînd prin căldura cu care evocă trecutul Moldovei.

Cronicarul povestește evenimentele cu un pronunțat accent afectiv de participare la desfășurarea acestor evenimente, entuziasmîndu-se de ele.

Memorabile în acest sens sînt relatările în legătură cu moartea lui Ștefan cel Mare, făcute în așa fel, încît ni se par ale unui martor ocular. Iată jalea care a cuprins poporul la moartea marelui voevod: „Atîta jale era, de plîngea toți ca după un părinte al său, că cunoștia toți că s-au scăpat de mult bine și de multă apăratură⁶⁾. Chiar timpul în care s-a petrecut acest eveniment a fost într-un anumit fel: „Fost-au mai nainte de moartea lui Ștefan Vodă într-același anu iarnă grea și geroasă, citu n-au fost așa nici odinioară, și decii preste vară au fost ploi grele și povoaie de ape și multă înecare de apă s-au făcut⁷⁾.

Evocator este și momentul cînd marele domnitor strînge la căpătiul său pe sfinții săi, dîndu-le îndrumări în ceea ce privește relațiile cu popoarele vecine: „Iar cînd a fost aproape de sfîrșitul său, chemat-au vîldicii și toți sfinții săi, boiarii cei mari și alți cîți s-au prilejuitu, arătîndu-le cum nu vor putea ține țara, cum o au ținut-o el...⁸⁾.

În toate aceste evocări îl vedem prezent și pe Gr. Ureche, admirator fără rezerve al lui Ștefan cel Mare.

La fel de vie este evocată și domnia lui Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare.

„Bogdan Vodă, s-au pristăvit în anii 7025, aprilie 18, în ceasul cel dintîi al nopții, în tîrgul în Huși, nu cu puțină laudă pentru lucrurile cele vetejești ce făcîia, că nu în beții, nici în ospețe petrechia, ci ca un stejar în toate părțile priveghia, ca să nu să știrbească țara ce-i rămăsese de la tatăl său⁹⁾.

Și pentru un domnitor de mai mică însemnătate el are intuiția personalității acestuia:

„Pristăvit-s-au Ștefan Vodă cel Tînăr și cu cinste l-au îngropat în minăstirea Putna.

Acest Ștefan Vodă într-un tot simăna cu firea moșu-său, lui Ștefan Vodă cel Bun, că la războaie îi mergea cu noroc, că tot izbîndia și lucrul său îl știa purta, măcar că era tînăr de zile, amîntrilea era om minios și pre lesne vărșea sînge¹⁰⁾.

În nararea acestor pagini de istorie din trecutul Moldovei, Gr. Ureche este prezent prin amănuntele cu care însoțește desfășurarea acestor evenimente și prin felul cum sînt ele judecate.

El este un dușman declarat al turcilor. Dorind eliberarea țării sale de sub jugul otoman, el evocă cu putere pagini din trecutul Moldovei cînd aceasta se opusese turcilor și-i învîșese în lupte grele, asigurîndu-și succese răsunătoare.

Aici este explicația căldurii cu care evocă el vremea lui Ștefan cel Mare și a urmașilor acestuia care i s-au asemănat în această privință. Domnia acestora este expusă fără nici o umbră, chiar dacă documentele pe care le folosește menționează unele scăderi ale acestor domni.

El trece peste informațiile căpătate din Bielski, izvorul său de seamă, cînd acesta relatează acte care ar umbră pe acei domnitori care au adus glorie Moldovei.

„La cunoscuta închinare a lui Ștefan cel Mare la Colomeia (1485), Ureche surprîmă scena îngenuncherii domnului român. Dacă Ștefan trimite regelui polon din steagurile cucerite de la munteni, nu și-a făcut datoria de vasal cum afirmă Bielski, ci

6) Grigore Ureche., *op. cit.*,¹⁾ p. 111,

7) *Idem*, p. 111—112.

8) „ p. 112.

9) „ p. 133.

10) „ p. 137.

fiindcă a voit să-l aibă prieten la nevoie, iar altădată el protestează împotriva unor afirmații care nu redau adevărul în legătură cu un eveniment din trecutul Moldovei¹¹⁾.

Dorind binele țării sale, Gr. Ureche descrie nu numai strălucirea unor domnii care însemnează creșterea puterii Moldovei, dar el se oprește cu amărăciune și asupra perioadelor de regres a Moldovei sub domnitori care i-au adus decăderea, înfierind lipsa de patriotism a acestora.

El îi zugrăvește pe aceștia cu același realism, de parcă i-a văzut, i-a cunoscut, a trăit acele vremuri de decădere. Așa sint prezentați fiii lui Petru Rareș: *Iliș*, „din afară se vede pom înflorit, iar din lăuntru lac împuștit”¹²⁾; *Ștefan*, „că mai apoi nu numai lăcomia și asupreală făcea, ce și nelegiuire nespusă era întrînsul”¹³⁾.

Despre *Despot vodă* arată că: „Mai apoi puse pre țară greotăți mari, bisericile dezbrăca, arginturile, le lua, de făcea bani și altele cite nu au zis țara că va vedea”¹⁴⁾.

De asemenea cruzimea lui Alex. Lăpușneanu ne este redată prin vorbele și actele săvârșite de el. O solie trimisă de Ștefan Tomșa și boierii săi îl întîmpină la venirea în a doua domnie la granițele țării, comunicîndu-i că țara nu-l vrea domn.

El le răspunde: „De nu mă vor, eu îi voiu pre ei și de nu mă iubesc, eu îi iubesc pre dîșii și tot voi merge, ori cu voie ori fără voie”¹⁵⁾.

Aceste vorbe „sînt cuvintele tiranului, căruia puțin îi pasă de voia poporului asuprit; cinismul lui reiese mai limpede din propriile lui cuvinte ce i se atribuie, decît dacă ar fi fost stigmatizat de cronicar”¹⁶⁾.

Domni răi care au întunecat gloria Moldovei au fost: Iancu vodă¹⁷⁾, Aron vodă¹⁸⁾. Despre acesta din urmă relatează cronicarul că „împăratul turcesc și sfatul auzind atîta răutate ce făcea, cu morți si cu jafuri fără măsură, l-au mazilit”. De multe ori jefuitorul turc pare mai blind decît unii dintre domnitorii principatelor noastre.

În al doilea rînd, cronica lui Gr. Ureche ne interesează prin afirmarea categorică a unor idei care încă în aceste veacuri circulau în legătură cu originea latină a limbii și poporului român.

În timpul studiilor sale în Polonia, în afară de știrile privitoare la istoria Moldovei, Gr. Ureche a mai făcut cunoștință și cu ideea latinității limbii romîne, idee care s-a bucurat de o atenție deosebită în literatura romînă veche.

Această idee fusese pusă în circulație de umaniștii italieni începînd din secolul al XV-lea. Cel dintîi care a vorbit în Italia de latinitatea limbii noastre, a fost toscanul Poggio Bracciolini (1380-1459) într-o operă a sa: *Disceptationes convivales*, publicată în 1451.

Acela, însă, care a contribuit într-o măsură mai mare la răspîndirea ideilor despre originea latină a poporului și a limbii romîne este Aeneas Silvius Piccolomini (1405-1464) în *Historia rerum ubique gestarum locorumque description*.

Aceste idei au trecut apoi la istoricii sași printre care se citează Laurențiu Toppeltin cu opera sa: *Origines et occasus Transylvanorum*, Lyon 1667.

Capitolul despre originea romînilor din Ardeal a fost folosit de Miron Costin în opera sa *De Neamul Moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*.

Aceste idei referitoare la originea latină a poporului și a limbii romîne au pătruns și în istoriografia ungară și polonă. Dintre istoricii polonezi care o înregistrează sînt: Marcin Kromer (1512-1589) și Pawel Piassecki sau, cu numele latin, Piassecius (1578-1669)¹⁹⁾.

Așa cum arătam mai înainte, Gr. Ureche a cunoscut într-o formă oarecare această idee la o parte din cronicarii polonezi ai timpului cînd își făcea studiile în Polonia, pînă aproximativ în anul 1617, cînd se întorcea împreună cu tatăl său, definitiv, în Moldova.

Ideile acestea sînt arătate în cronica sa. Referitor la originea și structura limbii noastre, Ureche observă: „limba noastră din multe limbi iaste adunată și ne iaste ames-

11) Grigore Ureche, *op. cit.*, ¹⁾ p. 16.

12) *Idem*, p. 156.

13) „ p. 157.

14) „ p. 163-167.

15) „ p. 177.

16) „ p. 29.

17) „ p. 198-200.

18) „ p. 207.

19) N. Cartoian, *Istoria literaturii rom. vechi*, vol. II, p. 141-144.

tecat graiul nostru cu al vecinilor de prin prejur, măcar că de la Rîm ne tragem și cu ale lor cuvinte ni-s amestecate²⁰⁾.

Aici este subliniat în mod just faptul că limba noastră își are originea în limba latină, dar și faptul că ea are și elemente împrumutate de la popoarele cu care am venit în contact: slavi, greci, turci.

Gr. Ureche caută să argumenteze latinitatea limbii noastre cu elemente lexicale, a căror origine la unele o arată just, iar la altele greșit.

În *Predosloviea descălicării a țării Moldovei*²¹⁾, Gr. Ureche caută să explice, atît cît îi permiteau izvoarele istorice ale vremii, numele etnic al rominilor, care pe acel timp era „valah”, socotindu-l că vine de la numele unui comandant roman, *Flaccus*, care a înfrînt pe daci. El folosește această explicație dată de Aeneas Sylvius Piccolomini, ale căruia idei se impuseseră în istoriografia vremii cu privire la originea numelui poporului român, idee părăsită în întregime azi.

Și unii dintre contemporanii lui Ureche sînt convinși de faptul că moldovenii, muntenii și ardelenii vorbesc aceeași limbă.

Mitropolitul moldovean Varlaam, își intitulează *Cazania* din 1643 *Cartea romînească de învățătură*, adresînd-o tuturor rominilor.

Mitropolitul ardelean, Simion Ștefan, ne arată în prefața *Noului Testament* de la Bălgrad, 1648, că este preocupat ca opera apărută prin grija sa, să fie înțeleasă de toți rominii răspîndiți, din vitregia istoriei, în atîtea părți.

La fel învățatul boier muntean, Udriște Năsturel, care cunoștea bine și limba latină, își dă seama de faptul că limba rominilor din toate provinciile se aseamănă.

Grigore Ureche se ridică deasupra tuturor acestora. El nu numai că înțelege strînsa înrudire dintre limba locuitorilor provinciilor romînești, dar el se găsește printre primii care afirmă în mod răspicat că limba locuitorilor acestor provincii are aceeași origine, anume limba latină. Lui i se pare așa de evident acest lucru, încît afirmă că, dacă am cerceta originea tuturor cuvintelor din limba noastră, le-am găsi pe toate de origine latină, exagerare pe care însă o corectează tot Ureche, arătînd că în limba noastră se în-tîlnesc și multe cuvinte împrumutate de la popoarele cu care au avut contact mai strîns.

Și în sfîrșit, cronica lui Gr. Ureche ne interesează prin *valoarea ei literară*.

Judecarea valorii literare a unei opere presupune elucidată problema autenticității textului.

Lucrul acesta nu este posibil în cazul cronicii lui Gr. Ureche, fiindcă noi nu avem nici manuscrisul autograf al lui Gr. Ureche, dar nici măcar pe acela al interpolatorului și compilatorului său principal, Simion dascălul, de pe al cărui manuscris avem o serie de copii, unele mai îngrijite, altele destul de defecruos redade.

Totuși, așa cum arată P. P. Panaitescu²²⁾, studiul limbii lui Ureche și deci și valoarea literară a cronicii lui, nu este cu neputință de stabilit, fiindcă intervențiile interpolatorilor săi nu sînt copleșitoare în textul lui Gr. Ureche, iar unele dintre ele sînt ușor de identificat.

Așa cum s-a arătat de către diferiți istorici literari²³⁾, din lectura oricărei copii de pe manuscrisul lui Ureche pe care o avem azi, se vede că cea mai mare parte a cronicii este scrisă de cineva stăpînit de o puternică dragoste de patrie, cu o solidă cultură istorică, care urmărește cu spirit critic să redea perioadele de creștere și descreștere ale gloriei Moldovei. Acesta nu poate să fie decît Gr. Ureche, pe care ni-l indică interpolatorul său principal, Simion dascălul.

Pe de altă parte, cel care are multe pasaje introduse în textul lui Ureche este Simion dascălul ale cărui intervenții sînt de multe ori mărturisite.

Personalitatea literară a acestuia se caracterizează printr-un spirit critic mai puțin probant, dovadă introducerea unor legende care n-au nici un temei istoric în probleme foarte importante ca acelea legate de originea poporului român.

Apoi, lui Simion dascălul îi place să-și lungească expunerile cu fel de fel de umpluturi, unele dintre ele fiind autoelogieri.

Cunoscînd aceasta, putem să ne pronunțăm asupra valorii literare a cronicii lui Gr. Ureche.

20) Grigore Ureche, *op. cit.*, ¹⁾ p. 61.

21) *Idem*, p. 59.

22) „ „ p. 27.

23) N. Cartoian: *Ist. lit. rom. vechi*, p. 149, vol. II.

Se impune și de data aceasta să arătăm că topica frazei din textele bisericești este influențată într-o mare măsură de aceea a limbii slavone din care se făceau traduceri. Această observație este valabilă nu numai pentru limba cărților de cult, dar și pentru limba cărților bisericești destinate lecturii, cum sînt *Cazania* lui Varlaam, *Viețile sfinților*, ale lui Dosoftei etc.

Gr. Ureche, construindu-și opera altfel decît contemporanii săi ecleziști, folosind izvoarele interne și externe laice într-o expunere proprie, folosește limba poporului ca mijloc de narare a faptelor, aceea care se mîlădise în producțiile artistice anonime, întrebunșind comparații și proverbe din limba poporului. Vînd să arate cît de mult s-a bucurat țara cînd a auzit că Aron Vodă cel Cumplit a fost scos din domnie, el recurge la un proverb popular: „Dacă înțeleaseră toți de maziile a lui Aron Vodă, nu într-alt chip, ci cum după multă furtună și vremea rea, dacă oăd oamenii sentin și lîntste, să bucură toți, așa toată țara să bucurasă”²⁴⁾.

Tot așa, atunci cînd vorbește despre calitățile urmașului lui Ștefan cel Mare — Bogdan Vodă — spune că: „după moartea lui Ștefan și fîciorul său — Bogdan Vodă urma lui luasă, de lucruri vitejești, cum să timplă din pom bun, roadă bună iase”²⁵⁾.

Atmosfera care se degajă din lectura cronicii lui Ureche ne este familiară, cronicarul stabilind o legătură cu cititorul prin evocarea caldă a unor fapte din trecutul țării, într-o limbă colorată.

Iată cum ne este sugerată starea de mizerie în care trăia poporul pe la 1585 „Domnind Pătru Vodă, țara Moldovei, mare secită s-au timplatu în țară, de au secat toate izvoarele, văile, bălțile și unde mai nalnte prindea pește, acolo ara, și piatră prin multe locuri au căzut, copacii au secat de secită, dobitoacile n-au fost avîndu ce paște vara, ci le-au fost dărîmînd frunză. Și alita prafu au fost, cîndu să scornîia vîntu, cînd s-au fostu stringîndu trolîni la garduri și la gropi de pulbere ca de omăt.

Iar despre toamnă deaca s-au pornit ploii, au apucat de au crescut mohoară și cu acelea s-au fost oprînd sărăcimea foamea, că-l cuprinsese pretîinderea foamea”²⁶⁾.

Rareori vedem situația maselor populare în opera cronicarului, dar din acest pasaj, deși nu se referă direct la ele, înțelegem greutatea vieții acestora.

Dar procedeul artistic folosit de Ureche cu cel mai mare succes a fost portretul și caracterizarea.

Și aici este de subliniat realismul folosit de cronicar în expunere.

Figura lui Ștefan cel Mare este construită din multe trăsături pozitive, dar nu sînt trecute cu vederea nici cele negative.

Acest portret este unul dintre cele mai izbutite din întreaga noastră literatură²⁷⁾. Astfel, este subliniată: hărnicia sa, interesul pentru binele poporului, dragostea de țară, vitejia, curajul.

„Amîntrilea era om întreg la fire, neleneșu și lucrul său îl știa a-l acoperi și unde nu gîndîia, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși se vîra, ca vîzîndu-l ai săi, să nu să îndărăpteaze și pentru acela raru război de nu birușă. Și unde biruia alții, nu perdea nădîjdea, că ștîndu-să cîzută jos, să rădica deasupra biruitorilor”.

Nu sînt trecute cu vederea nici unele părți negative exprimate prin cuvintele: „de grabu vă sătorîu de singe nevinovat, de multe ori la ospete omora fără județ, era minios”.

Acest portret este atît de real, încît întreaga sa domnie este evocată prin aceste cuvinte. Îl vedem întreaga fire a voievozului atît în războaiele în care era victorios, cît și în acelea în care, învins pentru un moment își pregătea fulgerător revanșa.

Portretul este alcătuit din multe elemente păstrate prin tradiție, din generație în generație.

În jurul lui Ștefan cel Mare s-au creat fel de fel de legende, sublinîndu-l diferite calități sufletești. Lui i se atribuie în Moldova tot ce-i vechi, tot ce e măreț din trecut. Poporul și-l închipuie cititorul tuturor bisericilor vechi, al tuturor mănăstirilor vechi și monumentale al căror întemeietor s-a ultat, lui i se atribuie construirea unui pod de piatră solid care a înfruntat anii, lui i se atribuie ridicarea unei moșii într-un podiș. El este pentru popor modelul de vitejie din trecut și de credincioșenie a unor lucruri durabile.

24) Grigore Ureche, *op. cit.*,¹⁾ p. 208.

25) *Idem*, p. 111.

26) „, p. 202.

27) „, p. 111.

Din aceste elemente a construit Grigore Ureche clasicul său portret.

Pentru sublinierea atmosferei de tristețe care a cuprins țara cu ocazia morții lui Ștefan, voind să arate în manieră populară că o nenorocire nu vine niciodată singură, el povestește că moartea marelui domnitor care a întristat așa de mult întreaga Moldovă, fusese precedată de alte nenorociri ale naturii: o iarnă nemaîntîlnit de geroasă, o vară cu ploi grele, încît puhoaiile au înecat cîmpiile și satele. Aceste elemente ale naturii măresc prin efectul lor negativ asupra poporului jalea care a cuprins țara la moartea lui Ștefan.

De asemenea prinde nota justă în portretul lui Bogdan Vodă, subliniind vitejia acestuia „că nu în beții, nici în ospețe petrecia, ci ca un strejar în toate părțile priveghia, ca să nu să știrbească țara ce-i rămăsese de la tată-său”²⁸⁾.

Sugestiv este evocat și Ștefan Vodă cel Tânăr, subliniind defectele acestuia: mînia, graba în luarea de hotărîri și cruzimea: „Acest Ștefan Vodă întru tot simăna cu firea moșu-său, lui Ștefan Vodă cel Bun, că la războaie îi mergea cu noroc, că tot izbîndia și lucrul său îl știia purta, măcară că era tînăr de zile, amîntrilea era om mînios și pre lesne vărsa sînge”²⁹⁾.

Petru Rareș este prezentat ca un domn viteaz, drept și prompt în judecățile pe care le făcea: „Cu adevărat era ficior lui Ștefan Vodă celui Bun, că întru tot semăna tatîne-său, că la răboaie îi mergea cu noroc, că tot izbîndia, lucruri bune făcea, țara și moșia sa ca un păstor bun o socotia, judecată pre dreptate făcea.

Almîntrilea de stat era om cuvios și la toate lucrurile îndrăzneț și la cuvintu gata, de-l cunoaște toți că iaste harnic să domnească țara”³⁰⁾.

Domnitorul care corespundea idealului de viață al boierimii este Petru Șchiopul.

Gr. Ureche este partizanul monarhiei de drept divin. De aici el socotește că boierii și toată țara trebuia să slujească domnitorului cu dragoste și cu credință, iar acesta are datoria să-și ocrotească boierii și supușii. În felul acesta este prezentat Petru Șchiopul. „El era domn blind ca o matcă fără ac, la judecată dreptu, nebețiv, nelațom, nerisipitoriu, putem să-i zicem că toate pre izvod le-au ținut, ca nu să zminteașcă”³¹⁾.

Bazat pe această concepție, domnitorii care calcă acest legămînt de ocrotire sînt răi și invers, cei care-l respectă sînt buni.

Din cauză că Ion Vodă armeanul nu a ținut acest legămînt față de boierii mari, este prezentat ca un domn rău. Pre toți i-a covîrșit cu vrăjmășia lui și cu morți groaznice ce făcia. Și vrînd să ia agonisită tuturor, nu alt meșteșug, ci cu vărsare de sînge și din zi în zi izvodia feluri de munci noao. Băgat-au în foc de viu pre vîlădică Gheorghie, de au arsu, auzînd că are strînsură de avuție.

Îngropă de viu pe Veveriță și pe popa Cozma și pe Molodeșu călugărul, iar din boiari și din cei de cînte sabia lui nu mai știia și cu toate feluri de morți îi omoria”³²⁾.

Gr. Ureche scrie de pe pozițiile clasei boierești. De multe ori, el crede că domnitorii omoară pe marii boieri spre a le lua avuțiile. În realitate, domnitorii îi omorau pe marii boieri care schițau vreun gest de independență față de ei, pentru că în vremea aceasta — începînd cu veacul al XV-lea — era o tendință generală de concentrare a puterii în mîna domnitorului³³⁾.

Ion Vodă armeanul își îndrepta atenția asupra poporului cu sprijinul căruia voia să realizeze independența țării de sub jugul otoman.

Neavînd încredere în boierii mari, el se sprijină pe boierimea mică și pe popor.

Gr. Ureche, interpretînd astfel atitudinile unor domnitori ne lasă o amintire urîtă a acestora, cum s-a întîmplat cu Ion Vodă armeanul.

Istoria de azi, judecînd pe acești ultimi doi domni în lumina faptelor lor, scoate în evidență din ce în ce mai mult patriotismul lui Ion Vodă armeanul, trecîndu-l înaintea figurii șterse a lui Petru Șchiopul. Și aceasta o face bazîndu-se tot pe unele elemente găsite în cronică lui Ureche.

În prezentarea figurii lui Ion Vodă armeanul, cronicarul nostru îngroașă actele de cruzime ale domnitorului uzitate de el în raporturile cu marea boierime, în așa fel încît îndreptățește porecla pe care i-au dat-o mai tîrziu boierii de „Ion Vodă cel Cumplit”.

Dar, fiindcă inițial își propusese să scrie o cronică în care să respecte adevărul,

28) Grigore Ureche, *op. cit.*, ¹⁾ p. 133.

29) *Idem*, p. 137.

30) „ p. 155.

31) „ p. 205.

32) „ p. 185.

33) „ p. 11.

„ca să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deșarte, ce de dreptate“³⁴), el lasă să se vadă din nararea faptelor lui Ion Vodă armeanul: vitejia acestuia, istețimea în a combina diferite situații pentru a-și asigura victoria, sprijinul pe poporul care suferea jugul otoman și pe care voia să-l angajeze în lupta împotriva turcilor.

Iată conturată întreaga personalitate a lui Ion Vodă armeanul în aceste câteva fraze:

„Și stringându țara, cătră care se ruga cu multe cuvinte blinde, ca să le poată întoarce inimile spre dînsul și arăta nesațiul turcesc și lăcomia lor, zicîndu că turcii toate schimbările le fac pentru mîzdă (*mită*), de-i îngreuiază ca să-i sārăcească și să-i slăbească. Și le arăta cum poate de lesne să dipărteze mina turcului de pe dinșii de vor vrea și ei.

Iară dispre sine, să nu-l știe ca pre un vrăjmașu, ci ca pre un părinte să-l ție, iară de au făcut cuiva și înaljosul (pagubă), tot pentru turci au făcut să le între în voie și să-i umple și nu i-a putut satura.

Așa Ion Vodă umplînd pre toți de nădejde, cu glas mare strigară că lingă dînsul vor peri, cum s-au și tîmplat“³⁵).

Povestirea lui Ureche este plină de viață autentică. Ea împărtășește cititorului idei și sentimente trăite.

Ea merge gradat, ajungînd întotdeauna la un punct culminant care încununează etapele anterioare.

Cît de măreață ne apare figura lui Ion Vodă armeanul în evocarea făcută în ultimele fraze în care poporul, mișcat de sinceritatea și motivarea rezistenței pe care trebuie s-o depună pentru a cîștiga independența, făgăduiește domnitorului că „lingă dînsul vor peri cum s-au și tîmplat“.

În pasaje de felul acestora și de felul acelorora în care este descrisă bătălia de la Roșcani își vor găsi izvorul opere de evocare istorică aparținînd în veacul trecut lui Hasdeu sau, în vremea noastră, lui Laurențiu Fulga.

Așa cum remarcă P. P. Panaitescu, portretele făcute de Ureche diferiților domnitori „nu sînt convenționale, potrivite cu orice model, ele reies din aprecierea cronicarului, din analiza firii și faptelor fiecărui domn al Moldovei, reușind ca într-un stil concis să redea personalitatea fiecăruia dintre voievozi, cu trăsăturile sale caracteristice“³⁶).

Prin puterea de evocare a trecutului, prinzînd scene, tablouri uneori luminoase, altelei întunecoase din trecutul Moldovei, pe care le-a prezentat în limba poporului, cu claritate și sobrietate, cronică lui Gr. Ureche a devenit izvorul multor creații literare din veacul al XIX-lea și al XX-lea.

Este destul să amintim că M. Sadoveanu și-a construit cea mai valoroasă parte a operei sale — romanele sale istorice —: *Solmit*, *Stefan cel Mare*, ciclul *Frații Iderti*, *Ucenicia lui Ionuț*, *Izvorul alb* și *Oamenii Măriei sale*, apoi *Nicoară Potcoavă* și alte povestiri de mai mică întindere din viața evocată de Ureche în paginile cronicii sale.

Pentru aceasta, cronică lui Ureche este o parte însemnată din moștenirea noastră culturală, iar retipărirea ei umple o lipsă de mult simțită.

Studiul introductiv alcătuit de P. P. Panaitescu deschide perspective de orientare nu numai în înțelegerea operei lui Ureche, dar în mare măsură în întreaga istoriografie a secolelor trecute.

Prezentarea textului într-o manieră nouă duce mai departe străduințele specialiștilor în problemele literaturii vechi, de a ne da o ediție mai bună a operei lui Ureche.

Valoroasele studii despre cronicarii moldoveni: Grigore Ureche și Miron Costin, apărute mai înainte, au asigurat lui P. P. Panaitescu un loc de prestigiu alături de cei mai competenți cercetători ai literaturii noastre vechi.

Ediția de față a cronicii lui Gr. Ureche, îndreptățește așteptarea într-un viitor apropiat a ediției critice a aceleiași cronică.

Și tot cu această ocazie ținem să subliniem necesitatea apariției volumului al II-lea din operele lui Miron Costin, anunțate în introducerea la ediția critică a *Letopisetului Moldovei*, apărut în 1944.

I. D. Lăudat

34) Grigore Ureche, *op. cit.*, ¹) p. 58.

35) *Idem*, p. 185—186.

36) „ „ p. 31.

STUDII DE GRAMATICĂ, vol. I, 1956, 215 p.
Editura Academiei Republicii Populare Romîne.

Gramatica limbii romîne publicată de Academia R.P.R. (1954) a fost primită cu deosebit interes de specialiști, fapt care s-a putut vedea și din recenziile apărute; s-au făcut, totodată, unele observații critice de care trebuie să se țină seama la alcătuirea unei noi ediții a acestei gramatici. Anul acesta a apărut și *Studiul de gramatică*, vol. I, elaborat de specialiști de la Institutul de lingvistică din București. Volumul cuprinde probleme de morfologie și sintaxă dintre cele mai importante și are ca scop să adincească diverse probleme de gramatică și să corecteze unele inexactități, pentru a fi, astfel, de folos la alcătuirea unei noi ediții a Gramaticii Academiei.

Cu ajutorul studiilor din acest volum, la o nouă ediție, Gramatica Academiei își va putea îmbogăți mult paragrafele despre vocativ, pronumele relativ, locuțiunile verbale, verbele semiauxiliare ș.a., apoi despre unele chestiuni de sintaxă, ca: funcțiile infinitivului în propoziție, complementul intern, felul subordonatelor, felul propozițiilor principale. Contribuții însemnate pentru studiul sintaxei și pentru explicarea stilistică a unor construcții aduc și ultimele două articole, unul ocupându-se de izolarea subordonatelor în proza artistică contemporană, celălalt de folosirea construcțiilor eliptice de predicat în stilul narativ al lui B. Delavrancea.

Pentru documentarea părerilor lucrarea conține exemple numeroase, din operele noastre literare sau diverse alte publicații. Unele articole studiază faptele pornind de la textele cele mai vechi. În felul acesta cititorul are și o privire istorică asupra problemelor discutate (vezi de ex. „Observații asupra vocativului în limba română”, de Laura Vasiliu, „Concurența dintre pronumele relative *care* și *ce*”, de Maria Iliescu, „Unele aspecte ale sintaxei infinitivului în limba română”, de Finuța Asan și Laura Vasiliu). E subliniat, adesea, și legătura dintre sintaxă și stilistică, problemă pusă și în Gramatica Academiei, însă dezvoltată acolo mai puțin decât se cuvenea.

În Gramatica Academiei există, așa cum se arată și în *Studiul de gramatică*, I, (în „Cuvînt înainte”) contradicții. Ele trebuie să fie înlăturate. Contradicții există, de fapt, și în această din urmă lucrare, lucru explicabil, deoarece articolele sînt semnate de autori diferiți care au uneori și puncte de vedere diferite (vezi „Despre corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție” de Mioara Avram și „Pentru o sintaxă a propozițiilor principale” de acad. Alexandru Graur).

Autorul articolului despre vocativ îl combate, pe bună dreptate, pe J. Ries (care spune că vocativul nu poate fi propoziție), deoarece există și propoziții monomembre. Autorul afirmă însă că întotdeauna vocativul este o propoziție. La p. 7 conchide: „Vocativul este deci un caz. Îndeplinește funcțiunea unei propoziții imperative...” Ceva mai sus, autorul afirma că „vocativul se apropie de apozitie ca funcțiune sintactică” după analiza exemplelor: „Ioane, să intri în casă”, „Te înțeleg, Ioane”, „Îți trimit cartea acasă, Ioane”. Dacă de fiecare dată vocativul exprimă o propoziție — așa cum spune autorul —, înseamnă că vocativul se apropie nu de apozitie, ci de propoziția apozitivă. În realitate vocativul uneori poate fi, singur, o propoziție ca în exemplul „Ioane! Ioane! Ioane! și Ion pace” (I. Creangă), alături el „se apropie de apozitie ca funcțiune sintactică”, cum spune autorul articolului discutat aci, și cum reiese și din exemplele de la p. 7, reproduse mai sus. Prin urmare, numai în prima situație vocativul exprimă o relație de independență între două propoziții, iar în a doua situație relația de independență este între vocativ și restul propoziției. Vocativul seamănă și de data aceasta cu o interjecție care poate exprima, singură, o propoziție, dar care poate exista și în cadrul altei propoziții. În sfîrșit, chiar afirmația că vocativul „îndeplinește funcțiunea unei propoziții exclamative”, este valabilă numai în parte, deoarece vocativul, ca propoziție, exprimă și mirarea

surprinderea etc. După situație deci vocativul este propoziție imperativă sau exclamativă. Autorul articolului afirmă că vocativul este o propoziție imperativă și citează și „Contribuții la studiul definiției și clasificării propoziției” de S. Stati („Studii și cercetări lingvistice”, anul VI, 1955, nr. 3-4, p. 307), unde citim: „Un alt indice gramatical de modalitate este cazul vocativ, în propozițiile imperative vocative de felul *prietene, întoarce-te!* *Prietene* formează singur o propoziție imperativă, pe care o numim *vocativă*, din pricina cazului”. Nu rezultă de aci că întotdeauna propozițiile vocative sînt imperative, cum reiese din articolul „Observații asupra vocativului în limba română” (p. 6, nota 5).

În continuare se arată, cu un mare număr de exemple, care sînt desinențele vocativului, făcîndu-se constatarea că vocativul nu se încadrează în tendința limbii noastre de pierdere a flexiunii nominale, din moment ce el și-a creat și alte desinențe decît cele moștenite din limba latină.

Concluzia cea mai importantă pentru vocativ este aceea că intonația este caracteristica generală a acestui caz.

Articolul „Concurența dintre pronumele relative *care* și *ce*” face și o privire istorică asupra folosirii acestor două pronume în limba noastră, arătînd că din necesitatea exprimării cît mai clare a unor raporturi, s-a întrebuițat interogativul *care* cu valoare de pronume relativ (relativul *ce* avea și are o singură formă pentru toate genurile, numerele și cazurile și nu totdeauna poate fi precedat de demonstrativul *cel, ceea...*). După aceea, pronumele relativ *care* este folosit tot mai mult în limbă, avînd avantajul de a putea exprima, singur, genul, numărul, cazul. (În limba veche el avea forme speciale pentru masculin și feminin, singular și plural). Cu timpul s-a ajuns și la o oarecare „specializare a celor două pronume, *ce* stînd mai mult pe lîngă nume de lucruri, *care* stînd mai mult pe lîngă nume de ființe. Cît privește numele proprii, ele sînt însoțite numai de forma *care*. Autorul arată apoi că pronumele *ce* apare mai mult în versuri, invocînd faptul că este mai vechi și că servește mai bine necesitățile metrice.

Aici se mai poate adăuga, cred, un argument: *ce* este mai vag și de aceea este *căutat* de poeți. În această privință el poate fi comparat cu conjuncția *că*, preferată, în poezie, altor conjuncții sau locuțiuni conjuncționale cauzale, care ar exprima mai limpede raporturile cauzale. La p. 28 autorul spune că adesea în opera lui Miron Costin și I. Neculce pronumele relativ *care* se întrebuițează cu sens adjectival, la începutul propoziției. În al doilea exemplu pe care-l dă pentru a sprijini această afirmație, pronumele relativ *care* nu are funcție adjectivală: „Au murit Iordachi Spătarul. *Care* cu multă poahfală și cu mare jale... l-au îngropat” (Neculce). *Care* aici este pronume, nu adjectiv pronominal. Exemplul acesta trebuia dat după discuția făcută ceva mai jos, unde autorul arată că, uneori, pronumele relativ capătă valoare de pronume demonstrativ.

În același articol găsim și primele indicații pentru a putea analiza unele contradicții ce caracterizează lucrarea de care ne ocupăm. Din exemplele date se vede că s-a recurs, tot din necesitatea exprimării cît mai clare a gândirii, la îmbinarea unor cuvinte. Astfel chiar din limba veche s-a îmbinat, alcătuiind un sens unic, demonstrativul *cel* cu relativul *ce*, formîndu-se pronumele compus *cel ce*. Procedeu acesta este folosit în limba noastră și la alcătuirea altor cuvinte, din aceleași necesități ale vorbitorilor pentru o exprimare cît mai limpede. *Cel* nu-și are sens decît în îmbinarea celor două cuvinte, încît în versurile:

„*Cei ce rabdă jugul ș-a trăi mai vor*
Merită să-l poarte spre rușinea lor”

citare la p. 136, *cel* nu poate face parte din propoziția principală. Bolintineanu n-a scris: „Cine rabdă jugul ș-a trăi mai vor...”, (căci echivalentul lui *cel ce* este *cine, care*), deoarece s-ar fi creat, formal, un dezacad între subiect și predicat. Teza acad. Alexandru Graur că există propoziții principale insuficiente nu-și pierde valabilitatea, deoarece propoziția „Merită să-l poarte spre rușinea lor”, principală, nu ne comunică întru totul conținut decît dacă rostim și propoziția subiectivă „Cei ce rabdă jugul ș-a trăi mai vor”.

Paragraful în care Gramatica Academiei tratează despre locuțiunile verbale (vol. I, p. 254) este nesatisfăcător. Nu ni se prezintă tipuri mai variate de locuțiuni verbale și nu se trag concluziile necesare pentru analiza sintactică. Prin materialul bogat, prin analiza nu numai a felului cum sînt alcătuite, ci și a valorii expresive a unor locuțiuni verbale, apoi prin concluziile practice formulate, articolul despre locuțiunile verbale românești completează Gramatica Academiei. Se disting, mai întîi, trei tipuri de locuțiuni verbale în ceea ce privește sudura elementelor componente: I. Expresii definitive încheiate (*a băga*

de seamă), 2. „expresii în care fuzionarea elementelor componente nu-i pe deplin realizată” (a da în groptă, a face cură) și 3. „locuțiuni în care apar semnificații ocazionale ale unor cuvinte” („... căci baba și fiică-sa îl umpleau de bogdaproste” — Creangă), „îmbinări neobișnuite pentru limba română” („Muieroa coace somnul până după nouă ceasuri” — Stănescu), „creații proprii, de moment” („Bunicul... în răzășia lui văzuse lumina lumina ceaștia” — Sadoveanu). Toate, deși la ultimele categorii elementele componente și-au păstrat în oarecare măsură individualitatea, exprimă sensuri unice. Consecința acestui fapt e că în analiza gramaticală întreaga locuțiune îndeplinește o funcție sintactică unică și că nu trebuie să mai analizăm funcțiile sintactice ale elementelor componente. Autorul se ocupă apoi de principalele locuțiuni verbale, arătând că în fiecare locuțiune există un verb, spre deosebire de exemplu de o locuțiune adjectivală (ca aceea, tot unul și unul) din care adjectivul lipsește. Pentru a ne da mai bine seama de structura unei locuțiuni observăm că elementele componente ar putea îndeplini funcții sintactice diferite. Astfel la p. 49 autorul spune că în locuțiunea *a-ti lăsa gura apă*, substantivul *gura* este subiect. În exemplul „trebuie să-i lipsească vreo *doagă*”, discutat la aceeași pagină, substantivul *doagă* nu-i obiect, cum se afirmă acolo, ci subiect, deoarece verbul *să lipsească* nefiind tranzitiv, nu poate avea un obiect drept. În exemplul *o să ne atârne lingurile de gît* (p. 38) predicat este numai *o să atârne*, iar *ne* este complement indirect. Aceași importanță, pentru indicațiile practice formulate în vederea analizei sintactice o are și articolul „Semiauxiliarele de mod” (de Valeria Gușu). Unele verbe, în anumite construcții, nu mai au sens de sine stătător, ci doar rolul de a exprima o modalitate (posibilitate, probabilitate, necesitate etc.). Ele formează, împreună cu verbul următor, un singur predicat: „— Ascultă, omule, ... eu *pot* pieri, dar de temut nu mă tem” (Sadoveanu), „Da grei oaspeții *trebuie* să mai fie acasă la mine de vreme ce mi-au trimis buzduganul înapoi” (Creangă). Autorul discută aici verbele *a putea*, *a trebui*, *a avea*, *a fi*, *a orea*, *a veni*, *a părea* și arată că „treapta superioară de abstractizare” (p. 80) au ajuns-o verbele *a putea*, *a trebui*, *a fi* și *a avea*. În rîndul al doilea, în ceea ce privește abstractizarea, urmează *a veni*, și *a părea*, „iar *a orea*, rămîne în limitele expresiei lexicale a modalității” (p. 80). Prin urmare ultimul verb, care alcătuiește, singur, un predicat, nu trebuia discutat aici. Deși autorul se ocupă de *a orea*, în exemplele date găsim și forme ale altui verb, *a voi* (< sl. *voliti*): „Declarară... că ei *nu pot*esc a cunoaște alt prînz” (Bălcescu, p. 76).

Una dintre cele mai importante chestiuni discutate pentru analiza sintactică este, cred, aceea a predicatului verbal compus cu *a fi* auxiliar de mod și a predicatului nominal cu același verb și cu numele predicativ exprimat printr-o formă verbală nominală. În exemplul din Creangă „Ție, omule, ... așa *ți-i a zice* că nu șezi cu dînsii... toată ziua” (p. 72) *a fi* are valoare modală, iar în exemplul din Sadoveanu „Știi, *nu sînt* chiar așa, de *lepădat*; și știu să-mi țin rangul meu între oameni” (p. 73) *a fi* este verb copulativ. Însă în exemplul „Degeaba batjocorești, don'primar, că astea *nu s de batjocoriri*”, *a fi* are tot valoare modală. (De comparat cu exemplul de la p. 74, dat pentru valoarea modală a aceluiași verb:

— „Dacă puneți problema așa, ce să mai discutăm...”

— Păi nici *nu e de discutat*” — P. Dumitriu).

Se impune, cred, ca în noua ediție a Gramaticii Academiei să se introducă termenii *predicat verbal compus*, *predicat nominal compus* (folosiți de autor la p. 81). Pînă acum gramaticile noastre nu au folosit această terminologie, deși, practic, la analiză se consideră ca un singur predicat cele două sau chiar mai multe verbe. E necesar, de asemenea, ca gramatica să sublinieze deosebirea ce există între predicatul nominal compus (predicatul în care numele predicativ este precedat de un auxiliar de mod) și predicatul în care avem un verb copulativ și mai multe nume predicative (unde numele predicativ este *multiblu*).

În Gramatica Academiei nu se spune dacă imperfectul apare și în proză cu valoare de perfect. În articolul său „Unele probleme ale imperfectului” Alexandru Georgescu arată că și în proză imperfectul apare cu această valoare. Tot aici autorul discută, între altele, valoarea de perfect a imperfectului în poezia epică populară, apoi valoarea de viitor în trecut a acestui timp. La p. 90 autorul vînd să arate că desinențele imperfectului pot exprima rima mai ușor decît desinențele altor timpuri, dă tabloul lor. Observăm însă că el include în desinență și sufixul caracteristic imperfectului.

Articolul următor, „Unele aspecte ale sintaxei infinitivului în limba română”, reia problema funcțiilor infinitivului în propoziție, dînd și o privire istorică asupra rolului sintactic al infinitivului în limba română. De asemenea găsim aici indicații asupra valorii verbale și nominale a infinitivului. La p. 102 autorii spun că în exemplul „Era un tu

singuratic, fără de a fi pus în legătură cu vro frază" (Eminescu), predicatul este precedat de locuțiunea prepozițională *fără de*. Această prepoziție compusă e considerată locuțiune prepozițională și la p. 109, 110, 112. În exemplele „Scriu franțuzește sous la dictée *fără a face* mai mult decât șapte opt greșale pe față" (Negruzzi) și „Nu era chip să stea la un loc, *fără a sălta* când cînta muzica aia" (Ispirescu), date la p. 109 *fără* este prepoziție, cum spun autorii. În următoarele trei exemple, în care infinitivul este înlocuit cu conjunctivul, și avem, astfel, o propoziție nouă, *fără*, nu mai e prepoziție, ci conjuncție. Reproduc numai unul din ele: „M-am bătut fățiș cu Beilicciul și cu Fedeleș *fără să simt* ce e frica" (Negruzzi).

În articolul „Complementul intern" (de Petru Creția) se arată că unele verbe au complement intern (a *cînta* un cîntec). Prin analogie cu acestea, au primit complement intern și anumite verbe intransitive: a *trăi* un trai fericit, a *dormi* un somn adînc ș.a. Autorul trece între verbele intransitive și verbul a *visa* (p. 117). La p. 118 citim: „Nu încape deci nici o îndoială că și unele verbe intransitive pot avea un complement direct din categoria complementului intern". Însă a *visa* se deosebește de celelalte (a *trăi*, a *dormi*). A *visa* poate avea ca obiect drept nu numai substantivul *vis*, ceea ce se vede din exemple: *te-am visat*, *am visat ceea*, (unde obiectul drept *te* sau *ceoa* nu mai este complement intern). A *visa* seamănă deci cu a *cînta*, deoarece, ca și acesta, are complement intern și poate avea și complemente externe. Însuși autorul spune la p. 120 că în a *vis*: un *vis* „...verbul pare vorbitorilor aproape tranzitiv...". Iată și un exemplu din L. Rebreanu, (*Nuvela*, Editura tineretului, 1954, p. 20): „Visa asalturi erinence, lupte furtunoase, obuze ce se spîrgeau... comenzi disperate, gemete sfîșietoare". De altfel un exemplu din această categorie găsim chiar între cele date de autorul articolului (p. 117): „A visat o *temele* îmbrăcată în haine albe" (Ispirescu).

Articolul acad. Al. Graur („Pentru o sintaxă a propozițiilor principale") întregeste și aprofundează ceea ce s-a spus pînă acum despre propozițiile principale. Așa cum arată autorul, pînă acum propozițiile principale nu s-au bucurat de un studiu mai temeinic. Acest articol tratează (dar tot în legătură cu tema propusă) și alte probleme ca valoarea unor timpuri, valoarea unor moduri, ierarhizarea propozițiilor secundare. Și acest articol are ca punct de plecare ceea ce se dă în Gramatica Academiei, corectînd sau întregind afirmații de acolo. Din paragraful despre propozițiile independente reținem un lucru esențial: din punct de vedere formal optativul și condiționalul nu se deosebesc, motiv pentru care Gramatica Academiei discută la un loc cele două moduri. Autorul arată că între cele două moduri există și alte deosebiri, în afara celor arătate în Gramatica Academiei. El demonstrează că optativul apare în propozițiile independente, că nu există și propoziții condiționale independente și că regenta unei propoziții condiționale este o propoziție principală insuficientă. După ce vorbește de propoziții optative și condiționale, autorul arată că sînt și propoziții în care avem modul optativ, dar care nu-s optative: „*Ai zice* că soarele apune acum la miez-noapte, în spatele Negoiului" (Camil Petrescu). Într-un alt paragraf acad. Al. Graur susține că în ceea ce privește „gradul de independență" coordonatele alcătuiesc trei grupe: 1. copulative și disjunctive 2. adversative. 3. conclusive (consecutive) și cauzale. Pentru propoziții copulative se dă exemplul: „Cine are bani *bea* și *mîncă*", iară cine nu *se uită* și *rabdă*". E drept că acțiunile exprimate de verbe „se îndeplinesc fiecare pe contul ei, fără a fi influențate una de alta". Însă, în același timp, propozițiile acestea, toate principale, sînt, credem, insuficiente datorită tocmai propoziției subiective. Socotim, de aceea, că mai bine ar fi fost ca fraza aceasta să fie discutată la paragraful consacrat principalelor insuficiente.

Se arată apoi că „așa-zisele cauzale principale sînt în realitate cauzale secundare". Să vedem în ce măsură afirmația corespunde realității. Autorul are în vedere numai exemple de felul acesta: „Stai aici, *că doar nu-ți cad picioarele*" (Preda), „A fost mai rău, *că era să lasă cu bătaie*" (Preda), unde legătura cauzală este, oarecum, mai strînsă. Nu sînt însă discutate și fraze în care coordonata cauzală se află pe alt plan, cînd ea nu poate, nici într-un caz, să fie subordonată unei principale exprimate în stil direct. Iată un exemplu din Creangă: „—Strînge răpede ce mai ai, pînă cînd nu vine baba și hai să fugim cu pluta ceea la frate-meu Vasile în Borca, zise Dumitru; *căci* plutele începuse a umbla". Primele propoziții sînt ale lui Dumitru, iar ultima este un adaos, o explicație a autorului. Ea poate să îi lipsească, fără ca sensul frazei să sufere.

Am avea, prin urmare, două categorii de cauzale coordonate: una, cînd cauzala este, cum admite, de fapt, autorul (p. 139) „o treaptă intermediară între principale și subordonate" și care se poate numi coordonată *cauzală* și alta, din care fac parte propoziții *explicative*. Afirmația din Gramatica Academiei (vol. II, p. 169) că propoziția coordonată cauzală „constituie în general o explicație, o motivare" rămîne valabilă întru totul pentru cea de-a doua categorie.

În paragraful „False principale coordonate” Al. Graur dă exemple de propoziții care fac trecerea de la subordonare la coordonare. Mai întâi se arată că întâlnim adesea propoziții condiționale în construcție paratactică, care ar da impresia că-s principale: „Sigur, *te-ai îmbrăcat cu cămașă curată*, trebuie să te speli pe picioare” (Preda). În alte exemple subordonata nu mai poate da impresia unei principale, și datorită conjuncției subordonatoare: „Irenche coase mereu la mașină. *Să nu-ți m-ți a-ă* cum se tocmesc și se ciondănesc” (Călugăru), „...m-ar supăra mult mai rău de mi-ar zice răposat. *Dacă aș fi pironit într-un sacriu*” (Negruzzi). Avem aici, de fapt, două cazuri de izolare a subordonatelor.

Într-un paragraf autorul vorbește de propozițiile principale insuficiente, stabilind următoarele tipuri: principale cu predicat exprimat prin semiauxiliar (de mod sau aspect), principale urmate de propoziții predicative; unele propoziții intercalate, principalele determinate de propoziții introduse prin *cel ce, ceea ce*, apoi principalele care au un cor-relativ al conjuncției care introduce subordonata și, în sfârșit, cele în care predicatul este un verb la un timp de relație. Trebuie să mai adăugăm aici și alte principale insuficiente: cele întregite de propoziții atributive determinative, de propoziții subiective, condiționale, chestiuni discutate, de fapt, de autor în ultimul paragraf, în care e vorba de ierarhizarea propozițiilor subordonate.

Cred că problema aceasta trebuie privită ceva mai larg. Avem pe de o parte propoziții *independente* care realizează o comunicare deplină, care nu au nevoie de nici o altă întregire și propoziții *principale* al căror înțeles este întregit de alte propoziții, subordonate. Aceasta și este deosebirea între o propoziție independentă și una principală. Așa cum arată autorul, dacă lipsesc unele subordonate (de ex. predicativa) principala nu poate comunica mai nimic sau ajungem la afirmații absurde, cum e cazul, uneori, cu propoziția căreia i s-a suprimat atributiva determinativă. Faptul că principala spre deosebire de propoziția independentă este întregită de propoziții subordonate, ne arată că principala este suficientă, în ceea ce privește înțelesul, numai cu adaosul ideii din secundară. E drept că gradul de insuficiență nu-i același. Propoziția principală urmată de o predicativă e mai „insuficientă” în comparație cu cea urmată, de exemplu, de una circumstanțială de loc. Dar un lucru este evident: și ultima capătă înțeles deplin numai adăugându-i ideea din subordonată.

Aici ar mai putea fi discutat o situație: există unele propoziții principale coordonate între ele atât de legate, ca sens, una de alta, încît nu pot fi separate: „*Unde dai și unde crapă*”. Avem aici două propoziții principale. Ambele exprimă o comunicare. Ele se întregesc reciproc. Fiecare dintre ele, luată aparte, este insuficientă în raport cu comunicarea pe care vrem s-o facem. Cred că asemenea propoziții s-ar putea numi *reciproce*.

Și de data aceasta principala este întregită de altă propoziție, chiar dacă aceasta din urmă e tot principală.

Plecînd de la afirmația din Gramatica Academiei că există propoziții subordonate cărora nu le corespunde o parte de propoziție, și că unor părți de propoziție (complementul circumstanțial instrumental, sociativ, de relație) le corespund propoziții subordonate, autorul articolului „Despre corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție” aduce unele contribuții importante la studiul sintaxei. În primul rînd se arată că Gramatica Academiei nu trece între propozițiile subordonate și propoziția completivă de agent („Se înțelege de la sine, *de către oricine a aflat* ce e fondul principal...” — Graur), propoziția circumstanțială instrumentală („Leagă-mi ce știi și *cu ce știi*, numai să nu mor!” — Creangă), propoziția circumstanțială sociativă („Aide, pleacă acasă! Du-te dracului *cu cine mi te-a trimis*, să-mi mai sară inima și pentru tine!” — Rebreanu), propoziția circumstanțială de relație („Puiculiță, pui păun, / Treci la badea peste drum, / Să cercăm vinul *de-îi bun* — Iarnik-Bîrseanu), propoziția apozitivă („Tocmai acum se gîndi el la un lucru pe care trebuia să-l fi făcut de mult: *să dea examen și să întrebarsier la Sf. Sava*” — Vlahuță”). Spre deosebire de celelalte propoziții atributive, la propoziția apozitivă „nu se vede raportul de subordonare față de termenul determinat” (p. 150).

Propoziția apozitivă poate fi introdusă prin conjuncții, dar poate apărea și juxtapusă. De asemenea se arată că se poate vorbi și de un paralelism între gerunziul-circumstanțial de mod și propoziția circumstanțială de mod. Astfel propoziția *fără să ridice* de exemplu corespunde complementului circumstanțial de mod *nerădîcînd*: „Într-un tîrziu, *nerădîcînd* / De jos a ta privire: / „Eu simt că voi muri-n curînd” (Coșbuc).

Tot aici este tratată problema complementului condițional și a atributului circumstanțial. Ni se demonstrează, astfel, convingător, că nu poate fi vorba în sintaxa limbii noastre de superioritatea din punct de vedere numeric a propozițiilor subordonate asupra părților propoziției. Astfel reiese și mai limpede faptul că propozițiile subordo-

nate îndeplinesc în cadrul frazei funcțiile similare pe care le au părțile secundare în propoziție.

Ultimele două articole („Izolarea subordonatelor în proza artistică contemporană“ de Gheorghe Bulgăr și „Observații asupra folosirii construcțiilor eliptice de predicat în stilul narativ al lui B. Delavrancea“ de Alexandru Niculescu) arată importanța analizelor sintactice pentru studierea artei scriitorilor. Adesea trebuie ca paralel cu analiza sintactică să facem și analiza stilistică. Astfel procedeul „fărimățării frazei“ își are cauze de natură stilistică.

Întrucît izolarea subordonatelor reprezintă o tendință de înnoire a stilului, de spargere a tiparelor vechi gramaticale, autorul are dreptate cînd cere ca gramatica să consacre un capitol în care să se arate necesitatea studierii contextului din care fac parte subordonatele izolate, propoziții „incomplete“ care-și capătă înțelesul deplin numai în context.

Socot că este necesar să fac și alte cîteva observații de amănunt: la p. 55 citim o frază incorectă: „Inversiunea în general fiind un procedeu care cu trecerea timpului a pierdut terenul în limba romînă, este normal că inversiunea în locuțiuni nu mai apare decît foarte rar“. La p. 66, nota 2, trimiterea trebuie făcută la vol. al II-lea al Gramaticii Academiei.

În sfîrșit, mai este de semnalat și faptul că, adesea, unele cuvinte neaccentuate sînt luate, în analiza sintactică, la un loc cu alte cuvinte, deși ele au rol sintactic aparte.

Încă Al. Philippide spunea (*Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 134) că, uneori, „...cînd voim să dăm un obiect verbului, nu ținem seama de pronumele scurtate...“. Am citat mai înainte exemplul: *o să ne atrîne lingurile de gît*, în care *ne* are valoare sintactică proprie.

Mai notăm cîteva exemple, chiar dacă e vorba numai de scăpări de corectură: „Acum mă mulțumeam numai *să-l privesc*“ (p. 106). Aici *l* este complement direct.

„Erau patru saci mari, plini, plinuți... *încît nici a-l duce nu putea*“ (p. 61). Și aici pronumele (*l*) are altă funcție decît verbele *a duce nu putea*.

Studii de Gramatică, I, demonstrează interesul mare pe care-l pun cercetătorii noștri pentru studierea gramaticii limbii romîne.

Această lucrare arată apoi că este necesară o nouă ediție a Gramaticii Academiei care își va putea, astfel, îmbogăți mult conținutul, va corecta ceea ce este inexact.

Ștefan Glosu

ION MARIN SADOVEANU: *Sfirșit de veac în București*

«*Sfirșit de veac în București*» este un început de carieră echivalând cu un apogeu, așa caracteriza unul din cronicarii literari ai anului 1944, romanul lui Ion Marin Sadoveanu, reeditat de E.S.P.L.A. Caracterizarea nu e deloc exagerată. *Sfirșit de veac în București* se numără printre cele câteva creații care formează stilpii romanului nostru social. Față de Nicolae Filimon, Duiliu Zamfirescu și Matei Ion Caragiale, scriitorii care au înfățișat — fiecare cu un anume specific artistic — procesul de descompunere a boierimii și de ridicare a burgheziei, Ion Marin Sadoveanu aduce un plus de observație și de analiză. Mijloacele autorului sînt acelea ale romanului modern, reprezentat cu strălucire, la noi, de Liviu Rebreanu, Hortensia Papadat-Bengescu, G. Călinescu sau Camil Petrescu. La Ion Marin Sadoveanu dimensiunea socială e întregită de una psihologică, investigația se face nu numai orizontal, ci mai ales vertical, în adîncul personajelor.

Una din principalele semnificații ale romanului *Sfirșit de veac în București* stă în demonstrarea puterii de corupere a banului, ca element ce domină, la un moment dat, relațiile dintre oameni. Eroii, recrutați în majoritate din clasele de sus sau de mijloc, nu cunosc alt mobil al acțiunii în afară de parvenire. Toate preocupările lor gravitează în jurul asigurării unui trai îmbelșugat.

Dorința aprigă de a-și depăși cu orice preț condiția socială constituie drama interioară a lui Iancu Urmatecu și a Jurubiței și ea dă în ultimă instanță forță motrice romanului. Iancu Urmatecu și Jurubița sînt, dacă s-ar putea spune astfel, două pene solid înfipte în bătrînul trunchi al baronilor Barbu. Fiecare din ei lucrează pe o linie proprie: Iancu Urmatecu, expert în chestiile juridice, pe linia afacerilor de vindere-cumpărare, Jurubița, expertă în farmece femeiești, pe linia speculațiilor sentimentale, cu larg răsunset în inima tînărului baron Barbu B. Barbu. E vorba, deci, de o anumită „specializare”, de o anumită „delimitare a funcțiilor” și înzestrîndu-și personajele cu asemenea însușiri, autorul a atins două puncte esențial-vulnerabile ale corpului boieresc: incapacitatea de a se manifesta practic, spiritul refractar la activitate și moliciunea sentimentelor, afectivitatea minată de dezordine și abulie. Iancu Urmatecu și Jurubița sînt aceia care, pe căi diferite dar ducînd spre același loc, vor doborî arborele Barbilor, prins cu adînci rădăcini în vechile familii sus puse ale țării și nu de mult etichetat cu titluri de baronie la Viena.

Prin Iancu Urmatecu, scriitorul a realizat unul din cele mai pregnante tipuri de parvenit burghez, din cîte cunoaște literatura romînă. Egoismul feroce al personajului, lipsa sa de scrupole în clădirea averii, abilitatea perfidă cu care știe să facă față celor mai complicate situații, cupiditatea fără margini, toate acestea sînt trăsături specifice clasei. Ion Marin Sadoveanu a lărgit considerabil perspectiva cărții, prezentîndu-le evolutiv, de cînd se ivesc, pînă ce ating dezvoltarea maximă.

Cea dintîi „întrare în scenă” a lui Iancu Urmatecu — și cititorul e lămurit cu cine are a face, într-atît de precis lucrează spiritul de observație al scriitorului, într-atît de sigur țintesc referirile sale: „O dată ajuns în fața porții (I. U., n. n.), tușea; își dregea glasul ca și cum ar fi vrut să spună ceva și se minuna. Se minuna de casă, dar se minuna și de el. Simțea atunci un fel de mindrie, un fel de siguranță și își mîngîia mустаța lungă, mătăsoasă și udusă, puțin cărunță, ce-i cădea peste obrajii cărnoși și injectați”.

Conștiința stăpînirii depline asupra alor lui e unul din suporturile existenței personajului. Iancu Urmatecu știe că averea pe care o are îi creează un ascendent asupra celor ce-i stau aproape: rude sărace și funcționari amărîți. De aceea el încearcă să dispună nu numai de serviciile familiarelor, ci pînă și de gîndurile și sentimentele lor. Cînd Lefterică — umilul său cumnat, desprins parci din celebra galerie de „oameni mărunți” ai lui Gogol sau Cehov, dar în cazul căruia caricatura e împinsă la limite extreme—cu-

cerește inima Paulinei Zehi, Urmatecu sfarmă dragostea acesteia pentru bietul om, cucerind-o pentru sine; nu din pasiune pentru trecuta nemțoaică, ci din plăcerea de a se ști singurul posesor a tot ceea ce ar putea aduce fericire altuia, combinată cu un orgoliu nemăsurat ce se cere continuu satisfăcut. Scena din casa baronului Barbu, în care Iancu Urmatecu retează cu un gest dorințele de răzbunare ale lui Lefterică, după ce se lămurise într-o clipită asupra rostului venirii cumnatului aici („...*zîmbi și sîi întinse tabachera peste mină. — Iei, mă nagodă, și tu? ! Mulțumesc, nene! se repezi omul fericit că-l porbește*”) ne aduce la calitatea primordială a personajului: „*priceperea de oameni*” și de situații, am adăuga noi, care-i permite să se miște cu o flexibilitate de viperă în cele mai dificile împrejurări.

De unde vine, printre altele, siguranța lui Urmatecu, încrederea absolută în puterea lui de reușită? Din faptul că, în comparație cu „*da*” (rudele sărace) și cu baronii Barbu, se știe înzestrat cu „*cap*”, organ a cărui semnificație nu trece pentru el dincolo de aceea a unui mijloc productiv oarecare. „*Capul să trătească!*” exclamă odată Urmatecu, într-un acces de auto-admirație. „*Capul*” acesta organizează asupra adversarilor atacuri ce-și ating totdeauna țelul, le întinde adevărate pinze de păianjen din care victima scapă suptă de forță. În desfășurarea atacurilor, obraznicia fățișă se întrece cu timiditatea de circumstanță, răbufnirea miniei cu masca de umilință, invectiva vulgară cu lauda perfidă — într-un cuvânt, o varietate de procedee subordonate unicului scop: averea.

Există în roman câteva pagini sugestive în sensul amintit. Dintre acestea, cităm paginile care prezintă întrevederea dintre Iancu și Ivanciu, pentru întocmirea actului pe moșia cumpărată de ultimul de la Barbi — afacere din care Iancu avea să tragă profituri — paginile închinatelor tratativelor între Bubi și Urmatecu în vederea înființării fabricii de oglinzi, acelea despre vizita familiei Urmatecu la boier Lefter și acelea descrind obținerea Bălășoienilor, de la bătrînul baron. Acum ca și în alte dați, sucoșul eroului e garantat de tactica atacului: în cazul lui Ivanciu, constrîngerea se face prin aluzii la redeschiderea unei acțiuni penale îndreptate împotriva bulgarului, stinsă la timp de arhivar. Înceșterea celor doi devine cu atît mai impresiionantă, cu cît se izbește de cinstea lui Lefterică, paralizat de noua ticăloșie în care voia să-l atragă cumnatul său. Cu baronii și cu ceilalți neinițiați în speculații financiare, lucrurile merg mai ușor. Dar și aici se observă din partea eroului grija de efect: convorbirea cu Bubi e regizată pînă în amănunte de decor — ea are loc în birou, „*în cadrul unei camere ce îl ajută să răcească de la început întrevederea, prin întocmirea ei cu rafturi, cu dosare și cu planuri*”, iar încheierea afacerilor cu baronul — tată se face la un anumit ceas, prielnic intențiilor omului de casă. Uneori, o singură vorbă plasată la timp potrivit, e menită să dezarmeze pe adversar și să-i cîștige definitiv bunăvoința: „*Mărlăta*” — aruncat bătrînului Barbu sau „*te tubesc*” — aruncat oropsitului portărel Manole Tîrcă.

Trebuie de vorbit aici despre o calitate definitorie a scrisului lui Ion Marin Sadoveanu. Această calitate ține de modul în care interpretează autorul tăcerile personajelor. Asume, nu toți scriitorii comunică amplu mișcările gândirii și inimii eroilor lor, în timpul unui schimb de replici; ba unii nu oferă nici o dată în această privință, lăsîndu-l pe cititor să-și imagineze singur operațiunile de gîndire ale eroilor, care preced anume replică și nu alta sau reacțiile lor sufletești provocate de intervenții neașteptate în cuprinsul convorbirii. La Ion Marin Sadoveanu, analiza pe acest plan *al timpului dintre replici* merge pînă la cele mai fine detalii, luminînd portretele. Metoda capătă o ascuțime deosebită mai cu seamă în momentele cruciale din viața personajelor, atunci cînd războiul dintre ele se intensifică și cînd orice gest nestudiat, „*necalculat*”, poate să coste scump.

Dacă autorul ar fi urmărit doar ascensiunea materială a lui Iancu Urmatecu, imaginea eroului ar fi fost incompletă. Ascensiunii materiale îi corespunde numaidecît una de natură spirituală, care nu vizează, bineînțeles, depășirea îngustimilor proprii acestui nou Titircă-Inimă-Rea, ci straturi superficiale: deprinderea regulilor și obiceiurilor de „*bon ton*” ce fac „*podoaba*” burgheziei, rafinarea aparentă a gusturilor sau integrarea în atmosfera saloanelor. Din semnele de adaptare ale lui Urmatecu la noua situație creată în urma apropierii mai strînse de baroni, Ion Marin Sadoveanu compune pagini de adevărată știință a cameleonismului. În rapiditatea confundării lui Urmatecu cu medii variate, multe din ele necunoscute înainte, vedem una din explicațiile succesului său. Simțul de adaptabilitate al personajului îi trezește lui însuși mirări. Astfel, Iancu încearcă o mulțumire grozavă cînd se autosurprinde întrebîndu-l față de procurorul Hangiu cu-vîntul muzeu, de care altădată era străin și pe care-l aplică acum unei colecții personale de obiecte de artă, inventată pentru a cîștiga simpatia interlocutorului.

Fostul arhivar devenit subit avocat are față de carte și slujitorii ei stîmă amestecată cu teamă, comună parvenților. O foaie dintr-un caiet de limba franceză al Ame-

licăi, păstrată cu venerație, îi provoacă o mândrie plină de speranțe iar biblioteca lui State lacomin regretul pentru cele ce ar fi putut să făptuiască, dacă la drăcească-i agerime s-ar fi adăugat cunoașterea de legi a avocatului. Dintre figurile istorice evocate de doctorul Matei Sîntu, pe arhivar îl reține îndeosebi figura lui Napoleon: 1. pentru că „*pornise de jos și ajunsese împărat*”, 2. pentru că „*de la el rămăsese codul*”.

Cum e și firesc, și pe acest teren totul e subordonat și privit prin prizma intereselor vulgare. „*Să fi stătut tata că trăta Napoleon!*” — scapă odată Iancu, în regretul de a fi pierdut ocazia să se numere printre urmașii înnobilați ai împăratului.

Schimbarea lui Urmatecu se menține la suprafață, fiindcă fondul intim al personajului este mereu același: brutal, grosolan și de o sensualitate animalică. Viața lui se trece între aranjamente bănești și petreceri transformate în orgii. Rar, în special la cite o nenorocire, gîndul arhivarului și al celor din jur prinde aripi de orătanie; se pot auzi atunci reflexii ca: „*Vezi, mă, ce e omul!*”, (cînd cu moartea lui Lefterică), la care cineva răspunde: „*Omul e ca oul! Cade jos și se sparge! Asta e!*”. Umbra de indispoziție dispare însă repede în plăcerile chefului.

Ai de multe ori impresia că viața lui Urmatecu și a celor din anturajul său se desfășoară în afara umanității, atît de puternică e la ei trăirea prin senzații, atît de mare e vidul lor sufletec.

E o lume cu orizontul redus la maximum și scriitorul însuși trebuie să se fi îngrozit de pustietatea spațiilor sufletești străbătute pînă să ajungă la cunoașterea eroilor săi. Iată cu cită cruzime e redată meschinăria unor suflete strivite de condiții nefaste: „*El (Lefterică, n.n.) avea treizeci de ani trecuți, ea (Amelica, n.n.) deabia nouăsprezece. Întîrziți și intimidati erau amîndoi. Și în casa zgîrcită în petreceri a lui Urmatecu, unde în afară de mersul obișnuit al zilelor nu se cunoaște decît cheful pentru bărbat și clepetrea pentru femele, urchiul și nepoata născocesc mult jocuri, ce se potriveau mai bine cu frica lor de oameni. Se așezau, de pildă, unul lîngă cel alt, la fereastră de la stradă și se jucau cu trecătorii. Cel din dreapta era al Amelicăi: cel din stînga al lui Lefterică. Și petreceau astfel ceasuri întregi biruindu-se unul pe cel alt cu numărul, vîrsta sau calitatea celor ce-și pedeau de drum*”.

Nu s-ar putea afirma despre Urmatecu că e incapabil de acte ce indică bunătate. Răzbate la el, în citeva dați, dincolo de egoism, o oarecare omenie, dar important este că aceasta nu merge pînă la capăt, ci e înecată repede în pînza deasă a calculului rece, negustoresc. Orice bine ar face Urmatecu, acesta rămîne tot un bine în binele lui. Egoismul, alături de idolatrizarea propriei persoane și de afirmarea susținută a puterii cîștigate prin avere, dau nota dominantă a caracterului personajului.

Jurubița e copia feminină a lui Urmatecu. Setea ei de parvenire se asociază cu aspirații ce țin cu deosebire de structura sufletului feminin. În timp ce visările lui Urmatecu sînt îndreptate întotdeauna spre un obiectiv precis, punctul de plecare al Jurubiței îl constituie un ideal vag de descătușare. („*Un dor o cuprinsese, ca o lărgire de zare a sufletului, pe care toate întunecatele ei neliniști mișunau*”). De aici o atenuare a sarcasmului cu care autorul își învăluie de obicei personajele.

Jurubița repetă, de fapt, în multe acțiuni pe Urmatecu, comportîndu-se cu abilitatea maestrului. O anumită sentimentalitate și dispoziție capricioasă o împiedică însă de la realizările primului.

Ca și Urmatecu, Jurubița dispune de vaste posibilități mimetice și știe să se acomodeze schimbărilor survenite. Îndată după moartea soțului ei, căpitanul de pompieri Tudorică, Jurubița simte noile perspective ce i s-au deschis. Ea îi vorbește acum protectorului și amantului concediat, pe o poziție de egalitate: „*Not doi sîntem singuri din toată casa asta, care ne vom mai întîlni, nene!*” Iar cînd Urmatecu îi spune „*Jurubița, femeia intervine: „Nu, nu așa nene!... Nu mai oreau să mi se spună Jurubița, că știți doar că mă cheamă Ecaterina!*”.

E bine de subliniat că atît Urmatecu cît și Jurubița, cu tot lustrul pe care și-l dau, nu uită condiția mizeră de la care au pornit. Ei își ascund cu tot dinadinsul proveniența, dar țin la ea. Acesta e unul din motivele resentimentelor ascunse nutrite de văduva căpitanului față de Bubi sau de arhivar față de baron.

Axa principală a conflictului tacit, în cele din urmă dat la iveală, dintre Jurubița și Bubi vine din vulgaritatea crasă a pompiereșii, ce se izbește neconținut de fragilitatea sufletului efeminat al lui Bubi. Cearta de la modistă, tratată cu o savoare întîlnită numai la Caragiale, e elocventă.

Bisturiul scriitorului taie adînc în starea de decrepitudine și putreziciune a baronilor Barbu.

Bătrînul nu trăiește decît între nostalgia perioadei vieneze și tocarea averii.

Reveria bolnavă e modul lui de predilecție, fapt care ușurează sarcina lui Urmatecu. Prețul moșiei vindute lui Ivanciu, de pildă, e calculat de baron la întâmplare, după numărul păianjenilor aflați într-o ghiulea de sticlă de pe birou. Fuga de realitate, refuzul de a veni în atingere cu laturile practice ale vieții, sînt cauze care contribuie la ruina familiei boierești.

Drumul lui Bubi e acela al unui turmentat de ambiții deșarte și ingenuități ridicole. Evoluția lui sufletească urmează în zig-zag pornirilor năvalnice și al apatiei desăvîrșite. Cît de străini sînt oamenii acestia de orice activitate, se vede și din aceea că în febra inițierii unei industrii, tînărul baron nici nu se gîndise la felul industriei, alegerea fabricării oglinzilor fiind datorate unei inspirații momentane, cu totul întîmplătoare.

Într-o asemenea configurație, reușita lui Urmatecu era asigurată. Tentaculele lui se întind în cele mai intime sectoare ale vieții stăpînilor, astfel ca nimic din ceea ce i-ar putea folosi să nu-i scape. Politica arhivarului față de baroni e politica hoțului care fură strigînd: „prindeți pe hoț!” Cumpărarea Bălășoienilor, aprecierea dată de o cucoană „*din lumea cea mai bună*” la nunta Amelicăi: „*Frumoasă nuntă! Ce oameni bîne!*” și, în sfîrșit, revenirea lui Urmatecu la cîrma averii Barbilor sînt tot atîtea etape care marchează trecerea blazonului boieresc noii clase ce avea să cucerească rolul hotărîtor în treburile publice: burghezia.

Personajele secundare evoluează în direcția personajelor principale, cu diferențe specifice, impuse de apartenența lor la o categorie sau alta. Amelica e un aliaj perfect între Iancu și Mița, nevastă-sa: obtuzitatea și uscăciunea ei sînt obtuzitatea și uscăciunea Miței, după cum lăcomia și grija de bunăstare sînt ale lui Iancu. Autorul știe opera cu lapidaritate în caracterizări. Iată cum e redată opacitatea Amelicăi înaintea mijloacelor de cîștig complicate ale zarafului Lefter: „*Cloșca, ouăle și puți — iată un exemplu care o satisfacea. Dar alți?*” Mița are rolul de a arunca lumină asupra unui aspect al firii lui Iancu: teama superstițioasă în ajunul unor momente decisive. Ea-i întreține această înclinație. Din păcate, scriitorul privește practicile și temerile mistice ale personajului cu o seriozitate ce aduce a aprobare, în loc să accentueze lipsa lor de temeinicie. De altfel, paginile romanului sînt întunecate uneori de zvonuri din „*lumea misterioasă de dincolo de lucruri și de oameni*”, ca să întrebuițăm termenii autorului. Boier Lefter e fratele bucureștean al parizianului Gobsek. „*De ani de zile, Amelica nu a uitat și rebedea nereu — în zărăfia lui Lefter, n. n. — doi blești dinți mici, strîmbi și tociți, dinți de lapte ai unui copil, pe care dărea de mîna a părintelui său îi prinsese în gură și îi așăfăse de lanțul ceasornicului. Cînd nevola l-a ajuns, a oînduit lanțul cu totul. Iar boier Lefter, mîrîntos, a închis ochii la nimicurile fără preț și a plătit prețul aurului*”. Procurorul Hangiu, împăunat și de o rigiditate codificată, parcă, (nici că-și putea face o apariție mai potrivită la balul mascat, decît în hatman de oaste), și doctorul Matei Sintu sînt iluștri predecesori ai pomponesților, gonzalvilor, sufleteilor și hagienușilor; amîndoi se dedau la combinații josnice, pentru a beneficia de favoruri burgheze. Bătrînul Dorodan, credincioasa slugă a baronilor, sacrificată lui Urmatecu, (capitolul morții lui sub atacul ciinelui lui Urmatecu, în timp ce o femeie paralizată privește neputincioasă, de la o fereastră, scena, e excepțional), bulgarul Ivanciu, tovarăș de excrocherii al lui Urmatecu, gazetarul Potamiani și fluș-turatele Gună Licureanu completează lumea de panopticum evocată de Ion Marin Sadoveanu.

Scriitorul a dovedit observație fină și adîncime în sondarea vieții interioare. Interesul cărții ar fi sporit însă printr-o lărgire a cadrului în care se petrece acțiunea. Lipsesc referiri mai ample la viața politică a vremii și la starea maselor populare.

Imaginea pe care o capătă în cartea lui Ion Marin Sadoveanu parvenitulul se alătură marilor reprezentări literare inspirate de același fenomen. Prin forța ei artistică, această imagine e sortită unei vieți durabile.

I. Sîrbu

DIN ISTORIA RELAȚIILOR LITERARE ROMÎNO-UCRAINESE

În nr. 9/1956 al Buletinului Academiei de Științe al R. S. S. Ucraina a apărut un articol cu caracter informativ, intitulat: „Din istoria relațiilor literare romîno-ucrainene”. Autorul, P. M. Popov, profesor la Universitatea din Kiev, prezintă două din manuscrisele pe care le posedă Biblioteca Centrală Universitară din Iași, și ale căror fotocopii au fost trimise de către Universitatea din Iași Academiei de Științe din R. S. S. Ucraina.

Primul manuscris reprezintă o lucrare a filozofului ucrainean din sec. XVIII, G. S. Skovorodă și poartă titlul „Dialog despre cunoașterea de sine”. P. M. Popov stabilește, în primul rând, că manuscrisul este o copie, una din cele mai vechi, datînd tot din sec. XVIII și anume copia primului tratat filozofic scris de Skovorodă în deceniul al șaselea și intitulat: „Narcis. Dialog despre acestea: Cunoaște-te pe tine”. Pe lângă foaia de titlu lipsește și prologul, în care autorul se ocupă de legenda lui Narcis.

Din confruntarea manuscrisului ieșean cu cele existente în Uniunea Sovietică s-au putut observa unele particularități: 1) manuscrisul ieșean este în unele cazuri mai complet, 2) limba se caracterizează prin abundența ucrainismelor, în special fonetice, spre deosebire de manuscrisele celelalte. Aceste observații reliefează valoarea manuscrisului ieșean, care este una din cele mai vechi copii ale tratatului amintit.

În continuare P. M. Popov arată cum a ajuns acest manuscris la Biblioteca Universitară din Iași. El a fost donat, spune autorul, fie de Alexandru Hajdeu, fie de fiul său Barbu Petriceicu, care a fost către sfîrșitul sec. XIX bibliotecar la Universitatea din Iași. (Este vorba, desigur, de Bogdan-Petricicu Hasdeu, care într-adevăr a fost bibliotecar la Universitatea din Iași între anii 1859-1862 și a donat bibliotecii numeroase cărți).

Vorbînd cu acest prilej despre activitatea lui Alexandru Hajdeu, el subliniază că Hajdeu a fost unul din primii cercetători care au studiat viața și opera filozofului Skovorodă și s-a ocupat de publicarea multora din lucrările acestuia. Astfel, în 1831, a publicat în revista „Teleskop” trei dintre cele mai răspîndite cîntece scrise de Skovorodă; în 1833 a trimis revistei „Vestnik Odessi” un articol: „Socrate și Skovorodă”, fragment din manuscrisul „Skovorodă și societatea vremii sale”; în 1835 tipărește la rev. „Teleskop” un articol deosebit de important: „Grigore Varsava Skovorodă. Studiu istoric și critic. Fragmentul întîi: Noțiuni generale fundamentale despre Skovorodă așa cum reies ele din însăși conștiința lui. Cu adăugirea Idiotikonului”. (Lucrarea este scrisă în limba rusă).

Se menționează, în sfîrșit, studiul lui Hajdeu, publicat în 1837-38 de către Emil C. Grigoraș: „Problema timpului nostru. Învățătura lui Gr. Skovorodă. Prezintă în concepția exegetică-sistematică de Alexandru Hîjdeu, profesor de istorie și statistică la liceul din Vîjnița și membru al diferitelor societăți savante împărătești”. Buc. 1938 (cu o prefață de Em. C. Grigoraș). Acest studiu a lui Hajdeu, necunoscut în Ucraina, va constitui, după cum anunță P. M. Popov, obiectul unei cercetări speciale.

În încheierea articolului, P. M. Popov prezintă sumar și cel de-al doilea manuscris, care reprezintă o culegere de versuri scrise în rusește de Al. Hajdeu. Prin conținutul său, acest manuscris prezintă o importanță considerabilă pentru studiul vieții și operei lui Al. Hajdeu, pentru cercetarea relațiilor culturale ruso-romîne din preajma anilor 1820-1830, cu atât mai mult, cu cît el n-a fost menționat de O. I. Iațimirski în lucrarea sa consacrată descrierii manuscriselor slave din România.

E. Levițchi

COLECȚIA „MICA BIBLIOTECĂ CRITICĂ” (E. S. P. L. A.)

Apariția, cu începere din 1954, a colecției „Mica bibliotecă critică” nu trebuie socotită o inițiativă cu totul nouă. Ea continuă, de fapt, tentativele altei colecții, apărută în 1945, aceea a Contemporanului, bineînțeles, cu o sferă mai largă de preocupări, după cum e și normal, Mica bibliotecă critică marcind zece ani de dezvoltare a literaturii noastre socialiste.

După 1944, cuvîntul criticii literare se impunea în mod deosebit — fie pe linia clarificării unor noțiuni generale de teorie a literaturii (acțiunea aceasta se petrece de altfel și în zilele noastre) — fie pe aceea a moștenirii literare, mai ales.

În ideea unor „Contribuții la o istorie științifică a literaturii române”, după cum titlul însuși menționează, au apărut în colecția Contemporanului lucrări ca : *Problema moștenirii literare, Critica critică, Fronturile de luptă ale lui Dobrogeanu-Gherea, Influența clasei muncitoare în opera lui Eminescu și Caragiale*, scrise de I. Vitner, *Vasile Cîrloaia* și *Gr. Alexandrescu* ale lui S. Iosifescu, *Ion Budai-Deleanu* a lui N. David.

Pentru perioada respectivă aceste scrieri au meritul că pentru prima oară au încercat să dea direcții de orientare în noua critică literară, să emită principii călăuzitoare în acest domeniu, prin prisma învățăturii marxist-leniniste. Pentru mult timp lucrările amintite au rămas valabile — și sînt încă și acum — ca puncte de plecare în interpretarea faptelor literare. Dar după aceste slabe ecouri, pe această linie, critica literară a încetat să se mai afirme. Nu trebuie însă să facem abstracție de volumele de critică literară ale diferiților autori, apărute între timp, menite să înlăture impasul în care se găsea critica literară la noi.

Mica bibliotecă critică, prin apariția sa, a încercat să continue un fir de activitate întrerupt, preluînd pe un plan superior desigur, activitatea vechii colecții a cărei experiență o are în față, cu scopul de a reabilita critica noastră actuală.

Paralel cu Mica bibliotecă critică, există colecții asemănătoare : colecția S. R. S. C. (la E. S. P. L. A.) în care au fost publicate, lucrări ca *Cerban'es* de T. Vianu, *A. France* de M. Ralea, sau colecția *Oameni de seamă* (Editura tineretului) în care au apărut *Voltaire* de T. Vianu, *Gh. Lazăr* de George Macovescu, *Alexandr Sergheevici Pușkin. Viața și opera* de I. Novikov.

Aceste fapte exprimă un început valoros de dezvoltare a criticii noastre literare. Lucrările, colecțiile din acest domeniu se îmbunătățesc treptat, pe măsura acumulării de experiență. Sub acest unghi de vedere dialectic trebuie privită și colecția — aici în discuție.

Preocupările Micii biblioteci critice sînt evidente din volumele deja apărute : *teoria literaturii*, reprezentată mai ales prin lucrările specialiștilor sovietici, *istoria literaturii române* — pe linia moștenirii literare, *literatura actuală* — preocuparea aceasta fiind legată de contemporaneitate și, în sfîrșit, *literatura universală*, în scopul popularizării scriitorilor și operelor valoroase ale literaturii mondiale.

Fără teoria literaturii nu se poate vorbi de o știință a literaturii. De aici necesitatea unor preocupări permanente — pentru a se înlătura neprecizia și vagul care mai domină încă în unele probleme de teorie literară. În această direcție Mica bibliotecă critică nu are o realizare deosebită. Lucrările sovietice privind literatura fie ca fenomen social (*Particularitățile artei și locul ei în viața socială* de A. Egorov), fie în legătură cu principiile marxist-leniniste și reflectarea acestora pe plan literar (*Principiile esteticii marxist-leniniste* de Trofimov ș. a. și *Problemele esteticii și literatura sovietică* de A. Sobolev), nu aduc nimic nou prin publicarea lor în Mica bibliotecă critică. Ele se mențin pe linia unor generalizări și abstractizări mult cunoscute din presă.

Valoroasă este atitudinea combativă a criticilor sovietici, care nu s-au sfiit să critice pe Al. Fadeev sau Vera Panova — scriitori renumiți — pentru ultimele lor opere literare scrise la un nivel artistic scăzut.

Atitudinea aceasta și-au însușit-o, într-o măsură prea mică, totuși, și criticii noștri literari, și bine ar fi ca ea să devină o consecvență, în viitor. S. Damian în *Generalitatea și individualitatea operei literare*, lucrare ce ridică probleme dezbătute, face aluzii, în sens negativ, la adresa scriitorilor actuali în ale căror opere stăruie mai mult sau mai puțin confuzii artistice, ca rezultat al confuziilor ideologice, teoretice. În același fel procedează Ov. Crohmălniceanu. În *Despre originalitate* (titlul însuși implică ideea de neepuizare a subiectului) dezvăluie lipsa de perspicacitate a criticilor literari de la noi în găsirea aceluși „sunet unic” al scriitorului — cum zicea Ibrăileanu — ca urmare a dezbaterilor de la congresul al II-lea al scriitorilor sovietici.

Lucrările de teorie a literaturii — care sînt, de fapt, republicări de articole — nu pot fi considerate decât o formă de tranziție pe care o îmbracă, în perioada aceasta, teoria literaturii. Studii mai ample și aprofundate vor înlocui treptat volumașele care apar în colecția despre care vorbim. Observația de mai sus poate fi extinsă la întreaga colecție în genere fiind vorba de lucrări restrinse (indiferent de ce aspecte se ocupă), care ridică unele probleme fără a trece la rezolvarea lor pe calea unei documentări și argumentări serioase. Desigur, ca întotdeauna sînt și excepții.

În reconsiderarea scriitorilor noștri, Mica bibliotecă critică are un merit deosebit, întrucît a împins lucrurile mai departe, în acest sens. Astfel, pentru prima oară au fost valorificate ideile critice înaintate ale lui G. Ibrăileanu, preluate și folosite astăzi de critica literară, în studiul lui S. Bratu și recent, în studiul lui Al. Dima. L. Rebreanu, ca om și scriitor, a fost pus în adevărata sa lumină prin studiul valoros al lui Ov. Crohmălniceanu. I. Agîrbiceanu a fost redat literaturii noastre prin articolul lui M. Zăciu, iar N. D. Cocea, repus în drepturile sale — ca *maestru al pamfletului literar* — de către E. Campus.

În ultimul timp a apărut *Teatrul lui M. Sebastian* de B. Elvin și *Duiliu Zamfirescu și contribuția lui la dezvoltarea romanului nostru realist*, de Georgeta Horodincă.

Nu putem vorbi de omogeneitatea acestor lucrări, excluzînd bineînțeles varietatea temelor abordate. Valoroase sînt studiile *Moștenirea lui G. Ibrăileanu* de S. Bratu și *Conceptia despre artă și literatură a lui G. Ibrăileanu*, de Al. Dima, primul scoțînd în evidență mai ales atitudinea ideologică și politică, reflectată în ideile critice și în activitatea lui G. Ibrăileanu, în al doilea, aprofundînd lucrurile, pe baza unui material bogat, sistematic organizat, într-un domeniu special — arta și literatura.

Opera lui L. Rebreanu este analizată just, cu laturile ei pozitive și negative de către Ov. Crohmălniceanu, care nu se mulțumește cu o simplă înșiruire de fapte, ci intră în miezul problemelor, dînd un studiu serios asupra operei lui Rebreanu, privită ideologic și artistic, chiar în limitele volumului din Mica bibliotecă critică.

Reconsiderarea lui I. Agîrbiceanu a ridicat desigur în fața autorului, probleme grele și variate. Mircea Zăciu a știut să aleagă, ce-i drept, din noianul de fapte, esențialul, dar lucrarea (care este mai mult o evocare literară decât interpretare critică) prezintă prea sumar tema propusă. Ultima observație este valabilă și pentru articolul lui E. Campus, referitor la N. D. Cocea, pe care critica burgheză, de teamă, l-a „uitat” ca pamfletar.

B. Elvin, sprijinindu-se pe cîteva idei — esențiale — scoate în evidență notele particulare ale teatrului lui M. Sebastian — cu ajutorul cărora reliefează personalitatea dramaturgului nostru și caracterizează creația acestuia. Nu e vorba de o urmărire îndeeaproape a scrierilor lui M. Sebastian, ci de purtarea unor discuții interesante asupra problemelor ce stau în centrul preocupărilor teatrului lui Sebastian — și care deschid calea spre înțelegerea și aprecierea justă a operei acestuia.

Despre Duiliu Zamfirescu s-a scris prea puțin în ultimul timp, cauza fiind bine cunoscută: gravele contradicții existente în persoana și opera scriitorului. Piatra de încercare a fost ridicată, de curînd, de către Georgeta Horodincă, prin lucrarea menționată. Aceasta nu este însă o caracterizare completă a scriitorului (chiar titlul specifică acest lucru), accentul căzînd pe ideile estetice ale lui D. Zamfirescu, pe poziția lui ideologică — reflectarea lor numai în cîteva opere mai însemnate — și măsura în care acestea au contribuit la dezvoltarea romanului nostru realist.

Noțiunea de popularizare, în zilele noastre, nu include nicidecum ideea de scădere a nivelului științific al lucrărilor prezentate. De aici grija publicării în Mica bibliotecă critică a unor lucrări scrise cu competență, ca cele semnalate, — care pun în valoare atît problemele discutate cît și pe autorii lor. La aceste afirmații adăugăm unele observații:

Sensu l'etic al operei lui M. Sadoveanu de D. Micu cerea o mai accentuată subliniere a ideilor exprimate, mai multă exemplificare — cu scopul de a convinge pe cititor (și ținând seamă și de opera bogată și vastă a scriitorului M. Sadoveanu).

O atenție mai mare trebuia acordată reconsiderării, în Mica bibliotecă critică, a lui Dobrogeanu-Gherea, subiect care reclamă nu numai bogăție de idei dar și sistematizare, discernămint, precizie — toate acestea putând fi realizate mai bine într-un studiu mai amplu; se știe doar că spațiul duce de cele mai dese ori la schematism.

Articuli lui N. Ignat *Cu privire la moștenirea culturală* a avut și are o importanță deosebită. Tocmai datorită calităților lui — prin aceea că a deschis perspective noi activității literare din țara noastră — el este foarte cunoscut (a fost publicat și în Știința și în Viața românească) și deci republicarea lui în Mica bibliotecă critică merge pe linia unei popularizări excesive. (Unele afirmații din articol sînt astăzi depășite).

Prețioase din Mica bibliotecă critică sînt astăzi culegerile *Despre literatură* (V. Alecsandri, C. Boliac, M. Gorki) care vor fi urmate de alte volume asemănătoare în legătură cu Eminescu, Caragiale, Vlahuță etc., după un plan bine stabilit al editurii.

În discuțiile care au avut loc la Facultatea de filologie din Iași cu Al. Săndulescu de la E. S. P. L. A., pe drept cuvînt s-au făcut propuneri, din partea cadrelor didactice și a studenților, în vederea publicării în Mica bibliotecă critică, de culegeri ale clasicii noastre referitoare la folclor sau la limba literară. De asemenea s-a arătat oportunitatea stringerii în volum a scrisorilor sau mărturisirilor marilor noștri scriitori, valoroase în dezvăluirea unor aspecte de tehnică literară, de creație artistică. Acțiunea aceasta ar fi tot așa de utilă dacă s-ar extinde și la literatura universală.

Mica bibliotecă critică nu neglijează actualitatea. Dovadă articolele referitoare la literatura realismului socialist: *Oameni deosebiți și Erot și conflicte în dramaturgia noastră actuală* de S. Iosifescu, *Probleme ale literaturii de epocă istorică* de N. Terțulian, *Eroul timpurilor noastre în proza din ultimii ani* de S. Bratu, *Arta tipizării în romanul Bărăgan* de I. Mihăileanu etc. După cum se vede, problemele generale, de teoretizare asupra literaturii noi atrag mai mult decît acele cu aspect practic de analiză literară, adică, a operelor contemporane nouă. (În această direcție merge și *Problemele și drumurile basmului cult* de V. Colin, apărută nu de mult).

Lucrările acestea, pe de o parte au menirea să ascuțe simțul și exigențele artistice ale maselor de cititori, pe de alta să ridice neîncetat nivelul ideologic și artistic al literaturii noastre actuale, între acestea existînd o corespondență în continuă dezvoltare și cu ajutor reciproc.

Articolele în discuție, în genere (cel puțin așa dau impresia) nu captivează îndeejuns interesul autorilor lor, nu arată o preocupare activă și permanentă față de literatura actuală — pe tărîmul căreia este necesar un sondaj cît mai adînc și mai rodnic.

Față de multele și variatele aspecte ale literaturii noastre noi, preocupările Miciei biblioteci critice sînt insuficiente și unilaterale, lipsurile acestea urmînd a se lichida treptat. (Ex: apariția apropiată a lucrării lui D. Micu, *Poezia Mar'ei Banu*).

O atenție deosebită acordă Mica bibliotecă critică față de literatura universală din trecut și de scriitorii progresiști contemporani. În această direcție, Mica bibliotecă critică duce o acțiune paralelă cu editarea operelor marilor clasici ai literaturii mondiale. Colecția include articole critice ca: *Feldin, un precursor al romanului realist* de P. Solomon, *Walt Whitman* de Mihnea Gheorghiu, *Fredrich Schiller* de Paul Langfelder, *Montesquieu, gînditor iluminist* de Valentin Lipatti etc.

De semnalat că aceste lucrări se ocupă de scriitorii din țări și perioade diferite. Caracteristica lor generală este documentarea riguroasă, uneori însă exclusivă, nefăcîndu-se legătura necesară din punct de vedere instructiv-educativ, cu literatura noastră. (Mai puțin realizate sînt *Aristofan* de V. Nicolau și *Literatură Franței combatante* de I. Ghimeșan). Apoi, se pune cu precădere accent asupra omului mai mult decît asupra scriitorului. Cu alte cuvinte, se urmărește mai mult atitudinea ideologică și politică a autorului — cu ajutorul operelor literare — decît analiza operei literare ca atare. În orice caz, în momentul de față articolele acestea sînt singura informație, cu caracter științific, asupra celor mai de seamă scriitori din lumea întreagă, alături de prefețele la seria de *Opere*, în curs de editare.

În planul de viitor al E.S.P.L.A., sînt prevăzute volume asemănătoare cu privire la Heine, Goethe, Gorki ș. a.

Este necesar să ne oprim puțin și asupra formei în care materialul din Mica bibliotecă critică este prezentat cititorilor. Lucrările valoroase din punct de vedere al conținutului au o formă corespunzătoare, o limbă care ține seama de scopul științific urmărit.

Studiul lui Al. Dima, în legătură cu Ibrăileanu are, în această privință, un merit deosebit — ca documentare, sistematizare și prezentare a materialului. Apoi, elementele

negative ale concepției despre artă și literatură ale lui Ibrăileanu, nu sînt artificial adăugate — după epuizarea elementelor pozitive — ci în momentul în care tratarea problemelor o cere în mod firesc. De aici legătura organică între diferite aspecte tratate și sistemul unitar, compact, al acestui studiu.

Spunem acestea, fiindcă, de obicei, atunci cînd pe linia moștenirii literare se reconșideră un scriitor, aspectele pozitive și negative ale operei acestuia sînt în așa fel prezentate, încît se simte imediat nota forțată în lipirea convențională a acestor două elemente. În *Oameni deosebiți și Eroi și conflicte în dramaturgia noastră actuală*, două articole scrise de S. Iosifescu, care ridică probleme ce stau în centrul preocupărilor literaturii noastre noi, se resimte din cînd în cînd tendința spre un limbaj căutat, uneori, dur, fără ca aceasta să fie o necesitate.

O deficiență principală a colecției, care se cere imediat îndepărtată (acțiune deja în curs) este lipsa unui aparat critic și bibliografic minimal, atît de necesar pentru o colecție de critică literară. Poate această lipsă a atras după sine unele greșeli ca aceea din articolul lui S. Bratu *Eroul timpurilor noastre în proza din ultimii ani*, unde un citat din Engels (cunoscuta scrisoare către Minna Kautsky) este pus pe seama lui Marx. (la p. 85).

În privința formatului mic — de buzunar — Mica bibliotecă critică este concurată de colecția S.R.S.C. și mai ales de colecția „Oameni de seamă”, în care au apărut volume de format obișnuit, înzestrate cu material ilustrativ, fotografii după facsimile (ex. volumul îngrijit de T. Vianu, despre *Voltaire*) — toate acestea mergînd pe linia aceleiași popularizări în mase, pe mai multe căi, însă.

În viitor, studii mai mari, vor apărea în E.S.P.L.A., sub formatul volumului lui Elvin despre Geo Bogza, lucrările restrînse rămînînd la același format vechi la care desigur, cu timpul, se va renunța.

Variatatea temelor abordate de Mica bibliotecă critică atrage un număr din ce în ce mai mare de cititori, răspîndirea în masele largi solicitînd prin urmare, cu atît mai mult, lichidarea lipsurilor existente, de fond și de formă, trecerea de la articole la studii critice substanțiale — sarcină pe care colecția și-o va asuma pentru viitor, ca o necesitate, în vederea dezvoltării criticii noastre literare.

Viorica Florea

MIGUEL DE CERVANTES Y SAAVEDRA

Acum trei veacuri și jumătate un hidalgo deșirat, cu chipul grav și spiritul bizar, părăsi tirgușorul său din Mancha și plecă, în numele unui himeric ideal cavaleresc, să îndrepte „strîmbătățile” lumii în care trăia, așa cum citise îndelungat, — și din pricina asta se smintise —, că făcuseră odinioară cavalerii rătăcitori.

La început singur, îmbrăcat într-o armură deșănțată și călare pe-o gloabă fantomatică precum stăpînul, mai apoi însoțit de un scutier rotund și hîtru, purtat de măgarul său cuminte, porni pe drumurile Manchei, ale Spaniei, pe urmă prin lumea întreagă, răspîndind cu minunatele lui fapte cavaleresti atîta uimire și slavă încît și astăzi se desfată cititorii, făcînd netrebnic haz de isprăvile nemaipomenite ale „ingeniosului hidalgo don Quijote de la Mancha”.

Este aceasta o călătorie fantastică, desigur, dar plasată în veac cu asemenea putere încît, printr-o dublă izvodire, a primit viață nepieritoare. Citînd-o cu fantezia, mîntea și inima, oamenii se amuză felurit, după vîrstă, cultură, temperament. Căci minunata istorisire desfășoară poveste și adevăr în împletire meșteșugită, mereu nouă, mulțumind orice etate și orice spirit, de la inocentul aliterat pînă la gravul iscoditor al unui univers, fabulos și uman, cu aceeași tărie.

Autorul răpitoarei istorii ce a umplut lumea de șagă și geniu, a fost un „hidalgo sărac”, pelerin al iluziei ca și creatura sa, ivit prea tîrziu, unii zic prea devreme, în evul lui Filip al II-lea al Spaniei, încît epoca l-a acoperit cu o negură deasă prin care istoria a pătruns anevoie, scoțînd la lumină chipul superbului mutilat de la Lepanto, prizonier al piraților africani, mai apoi victima stăpînirii unui monarh smintit dar, pînă în cele din urmă, personificarea geniului învingător în tragica luptă cu oamenii.

În fond interesează mai puțin cunoașterea fizionomiei omului material, locul unde i se află groapa, prietenii și pizmuitoarii săi, și alte asemenea amănunte îndelung discutate, de vreme ce măreția vieții lăuntrice a scriitorului se cuprinde în pagini certe care nu vor cunoaște nici bătrînețe nici moarte.

Se află însă cu tot acest adevăr, dorul adînc sădit în ființa umană de a scotoci în lutul trecutului pînă și cele mai zădarnice știri asupra existenței oamenilor mari, urmărindu-se făptura concretă, schițată ideal prin lectură, deși nimic nu poate înlătura susținerea că celei mai strălucite înregistrări biografice îi vor scăpa întotdeauna atestate sufletești importante pentru explicarea operei.

În ce privește existența lui Cervantes, datele adunate de cercetători se prezintă în adevăr disproporționat de puține față de zelul stîrnit de nemuritorul său roman. Graficul vieții lui materiale apare iremediabil întrerupt și cu numeroase ștersături iar scrierile contribuie prea puțin cu informația întregitoare.

Destul de tîrziu s-a putut stabili că scriitorul s-a născut la Alcalá de Henares în 7, 8 sau 9 octombrie 1547, într-o casă nevoiașă. Tatăl său, un simplu sanitar și medic de ocazie, s-a perindat prin multe localități, agonisind cu greu traiul unei familii compusă din nouă persoane.

Asupra învățăturii scriitorului nu se știe mai nimic sigur. În orice caz, bîzuindu-se pe studiul amănunțit al operei, istoricii literari au constatat că autorul lui Don Quijote asimilase o literatură „amplă și variată”, fără a se putea fixa limitele culturii lui reale.

De la schimbarea localităților împreună cu familia adolescentul Cervantes trece la rătăcirea pe cont propriu. La 22 de ani el umbla acum prin diferite regiuni ale țării (*andaba por las partes de Espana*). Venind în acea vreme cardinalul Acquaviva în misiune pe lângă abstractul Filip al II-lea, Cervantes reușește să însoțească pe chiriarh în Italia. Aici, mai întîi armatele franceze, apoi cele spaniole, se străduiau să lichideze

o epocă despre care Engels a spus că, în privința artelor, „nu a mai putut fi atinsă niciodată”. Către această țară năzuiau cu ghiotora spaniolii în acea vreme, atrași de bogăție și aventură, iar unii, printre ei de bună seamă scriitorul nostru, și de strălucirea literelor.

Însă idealul cu care venise tânărul Cervantes în Italia se spulberă în scurtă vreme în mod lamentabil. Deoarece lângă un asemenea demnitar al bisericii cariera lui se oprește la funcția de om al casei (*camarero*), el părăsește pe cardinal și se înrolează în armată.

Dintre cele trei căi de ascensiune de pe vremea aceea, biserica, marșă și regele (*iglesia, o mar, o casa real*), scriitorul o încerca acum pe a doua. Șase ani slujește Cervantes în oștire. Se comportă brav în bătălia de la Lepanto, distingându-se și în alte lupte. Până la urmă se alege fără mâna stângă, „întru gloria dreptei”, cum va spune mai târziu oțărindu-și adversarii. Pornind în cele din urmă, fără titlu și fără bani spre Spania, cade în puterea corsarilor din Alger, unde stă cinci ani. Fire eroică și inventivă, prizonierul maurilor încearcă evadări îndrăznețe. Descoperit și prins, Cervantes înfruntă pe bandiți cu asemenea curaj și istețime încât scapă de ștreang. Eliberat prin colecție publică de călugării trinitari, scriitorul revede în fine țărmurile Spaniei, unde îl așteaptă într-adevăr libertatea pentru care a avut întotdeauna cuvinte de un omenesc adînc, nu însă viața dorită. Căci se poate spune că existența acestuia om a fost patronată de la început pînă la capăt de înfrîngere și sărăcie. Meritele dobîndite în lupte nu-i slujesc la nimic. „Ciungul” de la Lepanto nu primește rangul solicitat, de căpitan. Insistențele sale pentru obținerea vreunui post plătit de stat rămîn sterpe. Pe de altă parte el nu poate îngreua prea mult vreme situația unui părinte bătrîn și bolnav. Trebuie să-și găsească o ocupație.

Din această etapă a vieții lui Cervantes datează căsătoria sa cu fiica unui proprietar sărac din Esquivias, localitate în apropierea Madridului. În lipsă de alte perspective și îmboldit de vechea muză încearcă teatrul, căci scena oferea posibilitatea unui câștig mai grăbnic. Cervantes a compus 20 sau 30 comedii de modă veche peste care a tras cu buretele prodigiosul Lope de Vega, acest „monstruo de naturaleza” (minune a naturii), autor a 1800 de piese. De la Cervantes autor dramatic au rămas *Numancia* și *El trato de Argel*. Prima se remarcă prin măreția cadrlui și suflu eroic, a doua prin temă. Amîndorora însă le lipsește îndeosebi unitatea de acțiune, episoadele menținîndu-se într-o autonomie vătămătoare.

Din aceeași epocă, relativ calmă, a șederii la Esquivias și ca o consecință a acestui moment biografic, rezultă romanul pastoral *La Galatea* (1584) asupra căruia n-am avea de spus, în afară de faptul că reprezintă un ecou italian, prin Montemayor, decît ceea ce a scris însuși Cervantes în privința genului: sînt *cosas sonadas y bien escritas para entretenimiento de los ociosos y non verdad*, adică „lucruri închipuite și frumos scrise pentru desfătarea celor leneși și nu adevăr”. Romanul pastoral ca și teatrul n-au rezolvat situația materială a scriitorului, după cum nu i-au adus nici celebritatea. Pe aceasta avea s-o găsească în povestire, deși pînă la sfîrșitul vieții Cervantes s-a îndirjit să aștepte de la contemporani mult rîvnitul titlu de poet.

Deocamdată înfrînt în literatură și avînd greutăți familiare sporite omul luptă neînterupt cu existența. În această vreme Spania lui Filip al II-lea a „onorat” pe autorul prim al strălucirii sale literare cu funcțiunile meschine de collector de substanțe pentru *Armada*, — mai apoi încasator de biruri vechi. Și cu cită plăcere citeșc astăzi oamenii ecclesiei amănuntul excomunicării lui Cervantes, aflat în pricina că se atinsese de sacrosanctele magazii ale celor ce trebuiau să-și „lepede haina”!, întunecînd prin decizia lor un spirit mare, angajat tocmai atunci în lupta aspră dintre conștiință și obligațiile slujbei pe care i-o conferea beșiorul cu insignele puterii. De altfel în acest moment greu reapar în existența scriitorului intrigile unei fețe bisericești care-l dușmănise încă în vremea captivității în Africa.

În curînd îl aflăm pe Cervantes în închisoare, ajuns aici în urma complicațiilor contabilești în care îl vîrșiseră slujbele. „Norocul” acesta l-a avut în două rînduri. Foarte probabil Don Quijote „a fost zămislit” în timpul reclusiunii din Sevilla (1597-1602).

Iată-l așadar abătut și în cea de-a doua cale: regele. Îi mai rămînea marea. Dar și acest drum i-a fost curînd închis căci intenția sa de a pleca în Indii s-a izbit de greutatea pe care nu le-a putut depăși. Pierzînd una după alta oficiile amintite, ultima fază a vieții lui Cervantes scapă de asemenea privirii scrutoare a posterității. Documentarea nu este totuși atît de săracă încît să nu rezulte cu dureroasă evidență că a trăit la bătrînețe în umbră și lipsuri. Ajunsesse pînă arolo încît făcea contabilitate mărunta prin tîrg, întocmea acte, trăînd din asemenea expediente. Arar se adăugau pomenile acordate de „înalțîmi”, firește, în schimbul adulațiilor eternizate cu pana.

În situația aceasta se afla Cervantes aproape de capătul vieții, deși numele lui devenise acum popular în Spania fiind cunoscut și peste hotare.

Pe lângă mizerie el trebuie să țină piept invidiilor suscitade în cei de o breaslă de succesul lui Don Quijote (1605) și din alte cauze. Lope de Vega însuși, cunoscând romanul în manuscris, adresează unui prieten, cu cinci luni înainte de apariția cărții, următoarea maliție: „*Muchos poetas hay en cierne, pero ninguno tan malo como Cervantes, ni tan necio que alabe a don Quijote*”. (Mulți poeți sînt în floare însă niciunul așa de slab ca Cervantes, nici așa de neștiutor ca să-l aprecieze pe Don Quijote).

Cu un an înainte de moartea scriitorului sosește la Madrid o ambasadă franceză. Unii gentilomi se interesează, de bună seamă mai mult decît protocolar, de noutățile literare spaniole. Aflind de la cenzorul tipăriturilor că în curînd avea să apară continuarea la Don Quijote, voră în chip deosebit să știe mai multe despre buna lor cunoștință (prin *Galatea* și *Don Quijote*, partea I), Miguel de Cervantes y Saavedra. La răspunsul neocolit al cenzorului că scriitorul „era bătrîn, fost soldat, hidalgo și sărac”, gentilomul francez întrebă: „Cum se face că Spania nu îmbogățește un astfel de om pe spelele tezaurului public?”, în vreme ce alt personaj găsi de cuviință să atenueze efectele întrebării prin finețea: „Dacă lipsa este ceea ce-l forțează să scrie, atunci să dea domnul să nu devină niciodată bogat pentru ca, prin operele sale, el care este sărac, să îmbogățească lumea întreagă”.

Indiferent de ce vor fi discutat pe această temă francezii cu spaniolul, ca și alți stăpînitori de trepte din propria-i țară, cert e că Cervantes a rămas pînă în cele din urmă un hidalgo sărac, ținut cu perseverență la periferia vieții, scriindu-și în umbră falimentul idealurilor de glorie însă ticluindu-l în așa fel încît să le placă tuturor, și în toate timpurile.

Între acestea scriitorul lucra intens, cu obișnuita-i voieșie. Apariția primei părți a lui Don Quijote a însemnat un succes. În vreme ce edițiile se mistuiau una după alta, în răstimpul dintre prima și a doua parte a romanului își adună nuvelele scrise mai de mult, completîndu-le cu altele noi și publică *Novelas Ejemplares* (1613). S-a spus că, dacă n-ar fi rămas de la Cervantes decît aceste cincispezeze nuvele, numele său ar fi ocupat totuși un loc de cinste în literatura spaniolă. Observația rămîne pe deplin dreaptă, mai ales din două puncte de vedere. Pe cel dintîi ni-l clarifică însuși autorul în prologul cărții: „...Și eu mă socot drept primul care a scris nuvele în spaniolă, fiindcă acelea care circula în număr mare, tipărite în limba noastră, sînt toate împrumutate din limbile străine. Acestea de aici sînt ale mele, nu imitate, nici furate; spiritul meu le-a zămislit, pana mea le-a adus la lumină”. A doua îndreptățire a afirmației se bazează pe valoarea lor artistică. Ele sînt, după Don Quijote, declară un bun cunoscător al limbii spaniole și al lui Cervantes, „cel mai frumos titlu” al autorului „în fața nemuririi”. În ele se descoperă „sub mii de forme variate, fecunditatea imaginației sale, umanitatea, verva spiritului său glumeț fără causticitate, inepuizabilele sale resurse stilistice”.

Novelas ejemplares, numite astfel pentru a se deosebi de cele italiene, cît și pentru că ofereau subiecte instructive, au rezultat dintr-un îndelung contact cu diversele straturi sociale de la țară și de la orașe mai ales din vremea cînd scriitorul era collector și încasator al statului, avînd posibilitatea să cunoască pe viu oameni, moravuri, întîmplări. Ele cuprind un tablou complet, alcătuit din scene mărunte și detașate, al societății spaniole contemporane, văzută de un spirit optimist, cu ironie „indulgentă”. Interesant de subliniat că, printre oamenii mari care l-au citit nu numai pe Don Quijote dar și nuvelele lui Cervantes, se numără Marx și Engels. Ambii citează în scrierile lor cite o povestire (vezi K. Marx-F. Engels, *Despre artă și literatură*).

Un an după *Novelas ejemplares*, scriitorul bătrîn, grăbit parcă să utilizeze la maximum ultimii ani, se întoarce la poezie, ținînd cu orice preț să-și dovedească aptitudinile poetice. Cu poemul „*Viaje del Parnaso*” (1614), imitat după italianul Cesare Caporali, lăcușînța sa în materie se oprește totuși la nivelul obișnuit. Interesează doar tema și conținutul de ideal al acestui „critici mușcătoare” la adresa reprezentanților noii școli poetice care „*con libros nuevos y con estilo nuevo*” (cu cărți noi și cu stil nou) duceau la pierzare frumoasa limbă a secolului de aur.

În fine, după zece ani de la apariția primei părți a lui Don Quijote și numai cu un an înainte de sfîrșitul său, Cervantes tipărește (1615) partea a doua a celebrei cărți. Anunțată în prologul nuvelor, publicarea ei a fost grăbită de mistificarea săvîrșită cu multă probabilitate de un călugăr aragonez care, în 1614, substituindu-se cu violență autorului legitim, scosese chipurile continuarea părții întîia a lui Don Quijote.

Cum ultrajul nu era dintre cele ce se puteau îndura, Cervantes s-a răzbunat în felul său. Mai întîi a grăbit sfîrșitul cărții. Pe urmă s-a desfășurat cu pana pe seama

vicleanului coautor (vezi prologul și capitolul 59) neomițindu-l în ultimele rinduri ale povestirii. Ajuns aici, scriitorul atâră până în cui, eșt mai sus, spre a nu putea fi atinsă de „istorici prezumțuoși și borfași” căci Don Quijote, continuă el, „s-a născut numai pentru mine singur, și eu pentru el. El a știut să facă, iar eu să scriu”. Și a scrie isprăvile unui astfel de cavaler, aceasta nu este o greutate la care să reziste umerii autorului „bănuț din Tordesillas”, nici un subiect pentru spiritul său înghețat și pentru „pana sa de struț, groasă și neascuțită”. „Iar dacă intenționează să continue cu povestirea, să știe d-lul că n-are să poată s-o face”, deoarece Don Quijote a fost condus de Cervantes pină la groapă. A murit, a fost coborît după datină și așezat cit era de lung, în mod real, încit este dincolo de orice „stare” de a face a treia campanie cavalească.

Moartea îl găsește pe Cervantes scriind *Persiles y Sigismondu*, un roman fantastic, valoros doar prin perfecțiunea lui stilistică și interesant ca document psihologic și literar.

Considerind cele de pină aici, cineva ar putea avea impresia că, față de povara evenimentelor ei externe, viața interioară a lui Cervantes s-ar înfățișa întu-necată. Nimic mai greșit decit să se aplice omului vreo formulă pesimistă, încadrindu-l în secol ca pe o creatură firavă, aruncată de brutalitatea oamenilor în cocloaba mizeriei. Procedind astfel, ar însemna să scoatem din timpul său un ins care l-a aparținut în întregime. Un spirit de un optimism rezistent, înzestrat cu natura tare a celui care trece prin încercări săguind și înviorind pe alții, lată filozofia lui practică: „tristețea n-a fost făcută pentru dobitoace, ci pentru oameni, dar cu toate acestea, cînd oamenii cad în ea peste măsură, ei devin dobitoace” (II, 11).

Adevărul e că Cervantes a iubit viața intens și sub aspecte multiple, reeditînd în această epocă a renașterii spaniole oarecum atitudinea celor vechi. Spre a ne convinge avem la îndemînă nu numai informația biografică, dar mai ales opera. Aceasta mustește de spirit și bună dispoziție, contagiînd pe cititor, obligîndu-l să-și inchipuie pe autor scriînd la adăpostul oricăror griji și nu într-o cameră de temniță, distrîndu-se pe sine și amici de recluziune, *gente forzada del rey* (osîndiții regelui). De bună seamă ne găsim în fața unui scriitor în permanentă agitație de viață, un *desechado* al vremii lui, cum spune despre alții, care în timpul vieții nu s-a bucurat de glorie literară ca de pildă contemporanul Lope de Vega sau, ceva mai încolo, Quevedo, ori Calderon de la Barca. N-a reușit în teatru, n-a reușit în poezie, rămînînd mare în nuvelă și unic în *Don Quijote*. Dar el n-a avut nici firea unui *fra Luis* de Leon, ori a Terezei de Avila. Alcătulrea sa derivă dintr-o împletire, tipic spaniolă, a eroismului și fanteziei lui Don Quijote cu istețimea și realismul scutierului său. Ocolînd introspecția acestei naturi complicate, mă mulțumesc să constat, împreună cu mulți cititori ai lui Cervantes, că dispoziția aderenă la viața a lui Sancho Panza îl însoțește pină în clipa din urmă, uimînd pe psiholog pagina scrisă în ajunul morții, împreună cu următorul adlo pe aer de romanță, dictat de scriitor numai cu cîteva zile înainte de sfîrșit:

„Cîntecul vechi, odată vestit, care începe a tfei :

Cu piciorul în scară, gata să incalec

n-aș vrea să-mi cadă așa de potrivit tocmai în epistola aceasta. Căci aș putea începe cu aceleași cuvinte și să spun :

*Puesto ya el pie en el estribo
Con las ansias de la muerte.
Gran señor, esta te scribo.*

Gata să incalec pe blidiviu
Cu știrile morții apropiate
Mare seîor, aceasta îți scriu.

Ieri mi s-a dat extrema uncțiune, și astăzi îți scriu aceste rinduri. Timpul este scurt, așteptarea crește, speranța se duce...

Încheînd recapitularea blog-afiei fragmentare a scriitorului, ne vom opri mai mul', cum e și firesc, asupra operei care l-a situat pe Cervantes printre cei mai mari creatori de literatură ai lumii. Însă pentru înțelegerea corectă a scrierii se impune observarea momentului istoric spaniol din vremea lui Filip al II-a și imediat următor.

Ajunsă la apogeul puterii, cu succesorul lui Carol Quintul Spania începe să decadă

în exterior iar, în interior este măcinată de criza economică și epuizarea de forțe în urma războaielor.

Maiestatea sa catolică, închisă în Escorial, urmărește cu gândul un soare ce răsare și apune în Spania, căci posesiunile ei înconjoară pământul. După înghițirea Portugaliei cu toate coloniile, rolul puterii centrale se va reduce la stăpânirea vastului imperiu. Dar integritatea acestuia se asigură cu armată, flotă, expediții, care cer oameni și bani, iar administrarea teritoriilor reclamă aceleași mijloace. Războaiele anterioare, exodul evreilor și al arabilor, aceștia trecuți de formă lac răstîm, împuținează populația țării. Această numără acum opt milioane, dintre care un milion îl alcătuiesc două categorii parazitare: nobilii și slujitorii bisericii. Filip al II-lea nu este totuși mai puțin ambițios decât tatăl său. După Lepanto, atenția sa se îndreaptă spre Țările de Jos și Anglia.

Lipsindu-se în chip absurd de un amiral destoinic, Filip reușește să îngroape flota țării împreună cu 20.000 de oameni în apele Engleterrei, poruncind apoi, maniac cum era, slujbe bisericești întru pomenirea *Inolncible-t Armada*. Ereticii englezi răpesc de-acum Spaniei primatul pe ape.

Ce-i pasă regelui că poporul e sărac? Cufundat în hîrçoage, decretează biruri noi, are mereu nevoie de bani. Și aceștia sosesc într-adevăr în cantități mari de peste mări și oceane, dar cum sosesc, așa se mistuie, producînd prin aflulxul lor devalorizare și criză.

Agricultura se resimte de lipsa de brațe și de inflație, industria stagnează din cauza concurenței străine. Izgonirea evreilor și a moriscilor afectează simțitor starea economică generală.

Burghezia în creștere deposedează lent dar sigur aristocrația nobiliară deosebit de încăpățînată pe prerogative. Monarhia acționează față de cea din urmă în interesul său și al ei: aducînd-o la ascultare, îi întărește privilegiile și se reazemă de ea împotriva *cories*-urilor.

Domnia lui Filip al II-lea mai este însemnată și prin altceva. Apărătorul imperiului, al absolutismului central și al feudalismului subordonat regalității a fost unul dintre cei mai fanatici păzitori ai catolicismului, întrecînd în zelul său pe papa însuși.

Pe vremea sa și a urmașilor imediați, închiziția a înscris în istoria Spaniei acea pagină întunecată pe care lumea va citi-o întotdeauna cu indignare.

Sub imperiul acestor stări, viața socială în Spania pe vremea lui Cervantes se înfățișează sumbru. În guvernămînt domnește prepotența. Dreptatea se împarte pe bani. Slujbele se cumpără. Corupția a invadat nu numai instituțiile ci și viața particulară. Poporul suferă de foame, bîruri, vexații. Nu este deci de mirare că briganzii atacă la drumul mare, că vagabonzii, aventurierii, cerșetorii alcătuiesc adevărate cartiere în orașe de mare trafic ca Sevilla, pe care Cervantes o numește de-a dreptul *ampero de pobres y refugio de de echados* (azilul săracilor și refugiuul celor goniți). Pe deasupra groaza de închiziție paralizază spiritele. Iată o mărturie: „De îndată ce se aud aceste cuvinte, *inchiizitor și inchiizii*, toți încep a tremura mai tare decît frunzele pomului prin care trece suflarea vîntului“. Desigur, starea descrisă nu se întîlnește numai în Spania și nu mai pe vremea lui Cervantes dar ea caracterizează acum epoca și țara ¹⁾.

În condițiile acestea, viața de toate zilele capătă un caracter nestabil și aventuros. Bogatul își pierde ușor substanța și invers. Omul schimbă des ocupația și locul. Poetul leapădă pana pentru uniformă. Militarul scrie literatură. Actorul se face hangiu, scriitorul, om de afaceri. Burghezul își cumpără titluri, nobilul s'apătă. Temnița, ștreangul, rugul au obișnuit pe oameni. Ușor cazi, ușor scapi, după cum lesne te pierzi. Seta de aur și goana după măririi potențează la maximum agitația generală ce cuprinde la începutul declinului său acest brav popor, devenit fastuos și mîndru în urma războaielor de cucerire.

Literatura spaniolă a veacului de aur oglindește cu aceeași exuberanță strălucirea și căderea epocii. Din contactul neîntrerupt cu Italia rezultă renașterea spaniolă. *Boscan*, *Garcilaso* și *Mendoza* introduc și adaptează tradiției naționale poezia italiană de curte, făcînd posibilă arta marilor lirici *Herrera*, *Luis de Leon*, *Theresa de Cepeda*, frații *Argensola*.

Alimentînd spiritul de aventură suscitată de războaie, romanul cavaleresc fantastic găsește în Spania un teren atît de propice încît se amestecă uneori cu viața reală, p nă ce Don Quijote îi dă lovitură de grație. El este conștient în popularitate de altă producție falsă, destinată, cum spune Cervantes, leneșilor, și anume romanul pastoral.

Lope de Vega domină scena cu improvizații uimitoare în care se reproduce „mons-

1) Pentru o documentare mai largă a se vedea Jean Cassou, *Cervantes* (în colecția *Socialisme et culture*, Paris 1936).

truos“ de vie realitate. Privită exclusiv de la periferia socială a tirgului, ea se înfățișează cu egală vioiciune în povestirea picarescă.

Prins de curente, Cervantes nu se poate despărți de orientarea literară a epocii, înscriindu-se în actual cu producțiuni la modă. Dacă ar fi rămas la ele, istoria literară l-ar fi înregistrat ca pe un gregar de talent. Dar, spre norocul său și al posterității, scriitorul și-a aflat la timp chemarea naturală de povestitor umorist satiric. Apărut într-un moment istoric potrivit, cu Don Quijote, Cervantes s-a legat în chip indisolubil de epocă printr-o atitudine protestatară pe care cercetătorii idealști în genere au neglijat-o, considerând că semnificația generală a capodoperei cervantesti rezidă în intenția literară declarată a autorului și nu în materia socială în care pretextul literar își găsește dezvoltarea artistică. Căci campaniile lui Don Quijote și, mai mult decât acestea, dezzechilibrul său, oferă autorului posibilitatea pe de o parte de a însoți pe cavalier în contactul cu diverse categorii, pe de altă de a-și spune, la adăpostul extravaganței personajului, opiniile proprii asupra societății contemporane. Îmi îngădui, așadar, să văd în „psihiopatia discontinuă“ a lui Don Quijote un calcul ingenios prin care se acoperea intenția socială. Voi insista documentar asupra acestui aspect al scrierii.

În chiar precuvântarea la Don Quijote, autorul strunește de două ori arcul: după ce stigmatizează nebunia generală trezită de „cărțile vane de cavalerie“, Cervantes se opune cu propriul exemplu scriitorilor obișnuiți a-și prefața cărțile cu sonete, epigrame, laude scrise de „duci, marchizi, conți, episcopi, domnițe sau poeți preavestiți“, îngreindu-le cu „erudiție și doctrină“, punând însemnări pe margini, note la sfârșit, sentințe din filozofi și cărțile sfinte (în dedicație pomenise de obiceiul unora, care „depășind marginile neștiinței lor obișnuiau să condamne cu mai multă asprime și mai puțină dreptate“ ostenelele autorilor).

Întrind în cursul povestirii vom releva din capul locului faptul că Cervantes își exprimă cu multă precauție opiniile care ar fi putut alarma inchiziția și pe guvernanta. Subtilitatea cu care evită riscurile îmbracă forme stilistice și de idee, foarte variate. Echivocul, argumentarea străvezie, discuția contradictorie, proverbul, ridiculizarea personajului opinent, comicul de situație sînt, sub pana sa, doar unele soluții.

Începem despuicerea materialului de satiră socială pornind de sus, de la regalitate. Strălucirea acestora nu orbește spiritul liber al scriitorului care, ici strecoară dictonul „în casa proprie omul e stăpin ca Vodă pe biruri“, în altă parte neștiutorul Panza asigură pe un canonic că el, Panza, ar fi „tot așa de bine rege“, în statul pe care vrea să i-l procure Don Quijote „precum un altul este în ale sale“. Mai încolo Vicente de la Roca, un fel de *miles gloriosus*, pretinde „cu aroganță“ că în calitate de soldat „nu este cu nimic obligat nici măcar regelui“. Iar Tereza Panza replcă soțului ei: „dar așa se scriu legile cum vor regii“. În fine are cuvîntul Don Quijote însuși: „Una dintre cele mai penibile treburi pe care le au regii, printre multe altele, este de a fi îndatorați să asculte pe toți și să răspundă tuturor“. Ironia frazei rezultă nu atît din caracterizarea obligațiilor regale cu atributul „penibile“ cît din însinuirea ideii că monarhii nu-și îndepărtase asemenea îndatoriri. Prin vorba înțeleaptă a aceluiași personaj se pronunță în alt loc Cervantes și asupra rolului curtenilor care (a se observa discreția) „susțin strălucirea tronului și maiestatea regală“. Pînă la urmă ilustrul cavalier cu idei egalitare, folosind cunoscuta comparație între marea scenă a lumii și teatrul propriu-zis, așază binisor atît pe cei mari cît și pe cei mici în egală condiție subpămînteană: „după cum actorii, mîtuindu-și rolurile devin în culise egali, același lucru se întîmplă în comedia acestei lumi, în care unii îi fac pe împărații, alții pe pontifii, în sfîrșit pe atîtea personaje cîte se pot introduce într-o comedie. Însă cînd ajung la capătul piesei, adică atunci cînd se mîntuie viața, moartea le ia tuturor costumele prin care se deosebeau, și toți se întorc din nou egali în mormînt“.

Dacă satria lui Cervantes se îndreaptă împotriva treptei celei mai înalte rar și cu multă băgare de seamă, cu cît coborîm scara ierarhiilor, ea se manifestă mai liber.

Se știe că orgoliul de castă izola nobilimea spaniolă de restul cetățenilor cu cît întăririle monarhice sporeau mîndria și sentimentul onoarei, specific poporului în genere în acea epocă de putere spaniolă, dar mai ales clasei privilegiate. Nu este de mirare deci că gîndirea liberă a Renașterii (și Cervantes o reprezintă în chip evident) afla în Spania un teren larg de acțiune.

Episodul Dorotea pune în lumină atît izolarea de clasă a nobilimii cît și prepotența ei, fiind în același timp un document asupra ridicării burgheziei. Vicimă a șireteniei nobilului Fernando, Dorotea, bogată ca și acesta, dar burgheză de origine umilă, rostește în disperare aceste cuvînte: „căci poate puținul meu noroc mi se trage din nenorocul (păinților) de a nu se fi născut iluștri“. Iar, mai încolo, caută să-l convingă pe Fernando să o ia în căsătorie, invocînd printre altele situația: „Și

dacă ți se pare că-ți pingărești singele tău nobil amestecându-l cu al meu, socoate că puțină sau nici o noblețe nu-l pe lume care să nu fi mers pe acest drum", pe lângă aceasta „adevărată noblețe stă în virtute". În II, 6, Don Quijote închină ideii originii joase a celor mari o întreagă disertație, constatând cu evidență mișnire că „familii plebeiene servesc doar să mărească numărul oamenilor vii".

Reacția populară față de aristocrația titlurilor se exprimă, de pildă, în cuvintele Terezei: „în ziua în care aş vedea (pe flica mea) contesă, am să cred că o bag în pământ", sau ale donei Rodriguez: multe guvernante ar putea să fie astăzi contese dacă soarta ar fi voit; rămânând însă în condiția în care se află „în casa oamenilor de calitate sint lăsate să moară de foamă". Aceleiași Tereza Panza îi repugna apelativul „coană". Căci, spune ea „un dona deasupra numelui „ar apăsa-o așa de tare încât n-ar putea să-l suporte". De aceea vrea să-și păstreze numele curat „fără prelungire și fără chindiseală".

O categorie statală puternică pe vremea mării Spaniei o alcătuiau guvernatorii și unelele lor. Cîrmuirea hrăcirea și abuzul a acestora a lăsat urme adînci în opera lui Cervantes și nu numai în ea. De numărate ori scriitorul stigmatizează rapacitatea, ignoranța și trîndăvia imputerniciilor regelui. El părăsește exprimarea echivocă și celelalte expediente, înlocuindu-le cu atacuri directe. Și este semnificativ că cele mai aspre rechiziții pornesc de la reprezentantul spiritului popular al operei, țărănul sărac Sancho Panza. Iată citeva din rosturile sale: „Am văzut pe aici guvernatori care nu stau nici măcar la pingica papucului meu, și cu toate acestea oamenii le spun înălțimea voastră, și minică din farfurii de argint". Plecînd să preia postul iluzoriu de guvernator, Panza își dă arama pe față (în fond scutierul servește de pretext autorului, măcar că din fire nici Panza nu-l insensibil la atracția magică a banului): „în citeva zile voi pleca pentru slujba de guvernator, la care mă duc cu mare dorință de a aduna bani, căci mi s-a spus că toți guvernatorii proaspăt numiți se duceau cu aceeași dorință". Altădată socoate că din felul în care a judecat el însuși, ca guvernator, unele cauze „se poate trage concluzia că acela, care guvernează, chiar dacă sînt niște proști, Dumnezeu le face citeodată grația de a-i călăuzi în judecățile lor". Scăpînd în fine de funcție, exguvernatorul încheie: „vă rog să împărt șiți ducelu, stăpînul meu, că gol m-am născut, gol mă găsesc; nu pierd și nici nu cîștig; vreau anume să spun că, fără o lețcaie am intrat în acest guvernămint și că ies din el fără o lețcaie, exact altcum decît fac de obicei guvernatorii altor insule".

Folosind momentele de luciditate ale eroului principal, în care acesta se arată foarte învățat și experimentat, Cervantes ține mult la părerea lui don Quijote asupra aceleiași teme. Și într-adevăr cavalerul nu pare deloc extravagant atunci cînd se pronunță asupra ignorantelor guvernatorilor malestăți sale care, deși neînstrușiți, știu totuși să guverneze ca niște „vulturi". Însă cine vrea să se edifice cu de-amănuntul asupra comportării guvernatorilor și, în genere, a tuturor potențailor vremi să parcurgă „regulile și maximele" înțelepte cu care don Quijote își împodobește ucenicul întru umanitate și justiție socială, Sancho Panza, în ajunul plecării lui la cirma insulei Barataria. Citîndu-le avem sentimentul că nicăieri în povestire autorul nu se mărturisește cu atîta gravitate și spirit înoințor ca în aceste capitole XLII și XLIII ale părții a doua, destinate aproape în întregime pregătirii lui Sancho în vederea demnității ce-l aștepta. Paginile respective au valoarea unui document social de prim ordin.

După cum se știe Cervantes a experimentat pe propria piele justiția timpului său. Dar nu această împrejurare explică atacurile scriitorului la adresa distribuțiilor dreptății, cit starea generală de corupție în care aceasta se exercita. Sensibil din fire la nedreptate, scriitorul reacționează față de realități din considerații sociale și general umane. Iată doar citeva faptele:

Plecînd în lume ca să îndrepte „strîmbătățile", don Quijote întîlnește un convoi de condamnați pe care îi eliberează. Înainte însă de săvîrșirea faptei cavalerul voiește a afla pricinile osîndirii fiecăruia. Cînosînd că delicturile nu erau grave și considerînd că oamenii își ispășiseră deja pedepsele, osîndirea la galera i se pare nedreaptă și crudă, mai ales că delincvenții îi declaraseră deschis că la judecată „n-au avut cu ce unge pana grefierului și ascuți mintea procurorului"... și nimeni n-a intervenit pentru dinșii. Eliberatorul concludă: „mi se pare hoarăire aspră să faci robi pe cel pe care Dumnezeu și firea i-au făcut liberi". În altă parte el constată cu indignare că legea se interpretează arbitrar (*la ley del enjefe*), că făgăduielile și cadourile bogatului, pasiunea personală, rubedenia, orbesc pe judecător. Altădată ironizează „vorbăria goală a procurorilor precum și modul de a rezolva procesele îndoielnice prin soluția comodă a lichidării lor în pripă.

S-a scris mult despre ideea de justiție a lui Cervantes (vezi Popescu-Telega,

Don Quijote, I, 189) invocându-se din nou gândirea renașterii, dar ceea ce interesează în discuția purtată sînt mai ales substratul social al opiniilor scriitorului precum și poziția sa combativă.

Continuînd documentarea asupra perspectivei sociale oferită de roman ne oprim la capitolul Cervantes și biserica. Dintru început ne surprinde curajul cu care s-a expus deseori autorul, dealtfel destul de atent în evitarea interpretărilor. Cervantes a avut personal de furcă și cu slujitorii ecclesiei, dar a scăpat cu trupul năvîtat. În schimb scrisul său păstrează zgura amără a experienței al cărei iz tăios îl simte oricîine.

Nu începe îndoielă că anticlericalismul și libertatea de gîndire ale renașterii au avut un rol însemnat în definirea atitudinii scriitorului, dar ea se explică în bună parte prin spectacolul lumesec de atunci al bisericii. Observînd ici-colo intîlnirile lui Cervantes cu cele sacre, reținem un joc inteligent și fin de-a v-ați ascunslea pe care urmașii lui Igrațiu, pe de o parte, al lui Kabelia pe de altă, s-au străduit să-l tălmăcească feurit, cu toate că trînzărul autor al delicioaselor vicenii, a lăsat posterității alțtea pasaje clare.

În căutările sale de aventuri don Quijote se ciocnește adesea cu preoți și monahi. Iată-i bunăoară dînd piept cu un convol precedat de două „momii” (călugări benedictini) cu umbrelă și ochelari de soare pe care socotindu-i niște vrăjitoi, după ce în prealabil îi apostrofează folosind calificativele aspre de „îndrăciți” și „nelegiuți”, „mișei vicleni”, îi atacă furios.

Din nou înșelat (1), de perceperea falsă a realității” (T. Vianu), Cavalerul Tristei Figuri atacă alt convoi de unsprezece preoți, care conduceau noaptea la lumina faclelor un mort, disculpîndu-se ulterior că s-a înșelat, nu din vina sa, deoa-rece „preoții îmbrăcați în gubele, cu facle aprinse, rugîndu-se, și cerniți, semănau într-adevăr cu duhurile rele și de pe cealaltă lume, și astfel nu s-a putut stăpîni să nu-i atace, și iar fi atacat chiar de ar fi știut că erau cu adevărat diavolii din infern, cum i-a crezut și socotit întotdeauna”.

Comentînd pasajul, Al. Popescu-Telaga arată că „cei ce susțin că Cervantes a fost un vrăjmaș ascuns al bisericii și deci al preoților nu s-au oprit asupra cuvîntului *siempre* (totdeauna)”, deși textul prilejuește interpretarea pelorativă, pe lângă aceea care lasă a se înțelege că don Quijote a asemuit pe preoți cu diavolii numai atunci cînd noaptea, făclile și costumele l-au înșelat. Iată așadar unul din acele echivocuri care, prin însuși faptul că trezește un înțeles oscilant între două soluții, pune pe clerici într-o lumină defavorabilă. Că lucrurile stau astfel ne-o probează reîntoarcerea imediat următoare, destinată, cu toată surulenta ei ironică, să adăpostească pe îngemălul hidalgo don Cervantes și nu don Quijote, grăbit acum, după săvîrșirea înfrăc-turii, să se confeseze (lui Panza) bun catolic, „Eu înțeleg, Sancho, că rămîn exco-municat pentru că am pîngărit cele sfinte, *juxta illud, si quis suadente diabolo* etc., deși știu bine că nu le-am atins cu mîinile, ci cu lanca; și cu aîit mai virtos, cu cît eu nu credeam că aduc jgînire preoților și lucrurilor Bisericii, pe care o respect și ador ca un catolic și credincios creștin ce sînt, cît nălucilor și balaurilor de pe lumea cealaltă”, citînd în sprijinul nevinovăției sale o întîmplare relativ asemănătoare, să-vîrșită de marele Cid Diaz înaintea Papei, pentru care a fost excomunicat, rămînînd totuși în mare considerație.

Cît de obsequent se simțea Cervantes față de persoanele și lucrurile sfinte, se poate aprecia din multe pagini ale operei. Ici cunoaștem un preot tutore ce amină căsătoria nepoatel pentru a se folosi cît mai îndelungat de avera ei. Colo ni se arată zelul cu care oamenii bisericii „se roagă să vie binele de sus, în loc să-l înfăptui-tască jos”.

Scriitorul pîtrunde în viața slobodă din mănăstiricăci, constată el, „călugării de astăzi nu seamănă cu cei din deșerturile Egiptului, care se îmbrăcau cu frunze de palmier și se nutreau cu rădăcinile pămîntului”. El condamnă lăcomia preoților după venituri fixe „afară de ce mai aduce căldărușa”. Lui don Quijote din Sierra Morena îi atîrnă la șold niște mătănii confecționate din poalele cămășii ²⁾. Sancho Panza intră în satul său purtînd pe măgar armătura săpînului definitiv înfrîm acoperită cu un fel de odăjii ridicele. Într-un loc al povestirii don Quijote compară schimbarea hamurilor de pe doi catiri cu *mula to caparum* a cardinalilor.

Scriitorul ia în deridere viața de apoi, „judecata” din urmă, poveștile din scrie-

2) Al. Popescu-Telaga observă: „Aceste mătănii făcute din poalele unei cămăși a părut lucru irreverent pentru religia catolică, și din această pricină unii editori au schimbat pasajul și au preschimbat mătănii în boabe de năut” (*op. cit.*, II, 85).

rile sfinte Citează dicțioane populare ca acestea: „îndărătul crucii stă ascuns diavolul”, „preotul se hrănește din ce propovăduiește” etc.

În sfârșit Cervantes nu uită să se adreseze însăși capulul tagmei: cînd papa moare, „trupul său nu o cuprinde mai mult loc în lut decît cel al pămîntului, deși unul este mai mare decît celălalt”.

Intervenind din nou Panza, acesta încearcă să-și rețină stăpînul pornit cu sulita împotriva unei procesiuni populare pe vreme de secetă: „unde mergi stăpîne don Quijote?, strigă el. Ce diavoli porți în trup care te aștigă în contra credinței noastre catolice?”. Formal, întrebarea scuierului se potrivește cu o profesie de credință, în fond, dacă se analizează circumstanțele, ajungem la concluzia exact opusă.

Neîntenționind să discutăm sinceritatea catolică a lui Cervantes, ne mărginim să apreciem opinia (vezi și A. Merico Castro, *Pensamîeno de Cervantes*) că posteritatea nu are dreptul să răstălmăcească poziția critică împiedecă a scriitorului față de biserică, chiar dacă în cartea sa apar figuri de clerici luminoase ca aceea a preotului din satul lui don Quijote sau a unor canonici pe care acesta îi întîlnește în pribegiri și cu care discută lucruri foarte serioase. Căci oricîte atingeri există între suflul de largă umanitate al romanului și între îngăduința creștină, și de bună seamă ele există, nimeni nu va putea contesta adevărul impus de text că scriitorul s-a ridicat împotriva unei categorii sociale, avară și falsă, categorii pe care a demascato-o cu suficiente riscuri, pentru a fi îndreptățiți să vedem în Cervantes un om al timpurilor noi.

Și deoarece credințele populare au multe atingeri cu biserica, voi adăuga la cele de mai sus, cuvîntul lui Cervantes în această privință. Purtătorul său de opinii, don Quijote, se pronunță cu vîșoarea-i caracteristică astfel: „știu bine că nu există farmece pe lume care să poată urni sau sili voiața, cum gîndesc unii slabi de minte”. Cu asemenea lucruri se ocupă „muleruștile neatoate”, iar „semnele”... „nu se bazează pe nici o rațiune naturală”. Dacă, de pildă, unul întîlnește un călugăr, se întoarce din drum, altul, vîrsînd sarea pe masă, concludă pe loc că nu-i bine. Omul „cu mîntea întregă” nu crede într-acestea. Vorbind astfel, să fi uitat oare pozitivilul cavalier, devenit iarăși lucid, că în prima etapă a isprăvilor el însăși se ocupase în chip harnic cu prepararea unui elixir tăcător de minuni, asupra căruia rostise „mai tîrziu de optzeci de tatăl nostru și tot altele ave Maria, salve și crezuri, întovărășind fiecare vorbă cu o cruce binecuvîntătoare”? Nu, desigur, deoarece preparatul respectiv era de fapt destinat vindecării superstițioșilor de credință în leacuri băbești.

În cunoscuta plejdoare a lui don Quijote asupra întîietății armelor față de litere (tema era actuală în Renaștere), preferința lui Cervantes pentru primele se explică nu numai prin amintiri personale ci și prin starea de spirit generală ce caracterizează în acea vreme poporul spaniol. Dar, cu toată simpatia pentru cariera încercată pe vremuri, observației scriitorului nu-i scapă aspectele negative ale vîlștii mîii are, căci sub strălucirea aparentă a prîfestei se ascundeau realități dureroase. Așa, de pildă, se arată riscurile eroismului, se descrie viața aspră a militarului aflat în orice clipă suspendat în alternativă: moartea glorioasă ori calicia pe viață. O dată scăpat din încălțare, îl așteaptă uitarea. Dacă a fost mutilat, nimeni nu se ocupă de dînsul, avînd soarta negrii or folosii la muncă; li se dă libertatea cînd au devenit înapți să lucreze, spre a muri de foame. Cervantes cunoștea personal adevărul că înalțăările în oștire se făceau prin intervenții și alte moduri dezaprobatile. El știa că tinerii se înrolau în general de nevoie căci lăta cîntecul unuia dintre ei, în drum singura le prîpădure spre unitate: „la război, nu m-ăș duce cum mi-ăș vola, de-ăș avea parale, dar mă împinge nevoia”. Este vrednică de reținut în această ordine de idei, opinia rostită solemn de Cervantes, prin gura lui don Quijote: „pacea este cel mai mare bun pe care oamenii îl pot avea în această viață”. Exprîmînd o anumită stare de spirit a poporului spaniol de atunci, declarația capătă astăzi o deosebită actualitate.

Epocă bogată în contraste Spania lui Filip al II-lea și al III-lea oferă un spectacol trist în privința numărului desemiștenșilor. Observator ascuțit al atărilor, în lupta aspră dintre opulență și pauperitate simpatia lui Cervantes, cum era de așteptat, se îndreaptă spre cei lipsiți. Constatările lui se traduc într-un limbaj direct, deseori parcă îngreulă de apăsarea întunecată a omului privitor din ungherul său meschi: la strălucirea provocatoare a bogatului, iată, fără comentariu, citeva din sentințele cărții:

Este „parcă inerent bogatului să fie onorat”; „asupra săracului oamenii își aruncă ochii în treacărt, asupra celui bogat se opresc”; „cînd vedem o persoană bine echă pată, scump îmbrăcată, și înconjorată de-un roi de valeți, pare că ea ne obligă să-i purtăm respect”; „cea mai trînică temelle a lumii este banul”; „nu sînt decît două feluri de ranguri și de familii în lume, cum spunea una dintre bunicile mele [a

lui Sancho Panza] și anume *a avea și a nu avea*"; „În ziua de astăzi mai degrabă se pipăie pulsul bogatului decît al învățatului și un măgar acoperit cu aur arată mai frumos decît un cal cu samar"; „asupra frumoasei sărace se reped corbii, ulii, păsări mizerabile de pradă, însă asupra celei bogate se ațin vulturii regali, nobilii șoimi, păsările ce zboară înalt"; în fine „oamenii îmblă ușor îmbrăcați din două cauze: căldura și sărăcia”.

Și de data aceasta apare semnificativ temeiul că majoritatea verdictelor împotriva posesanților sînt pronunțate de cele două personaje fără avere, Sancho Panza și don Quijote.

Aspectele negative ale societății în care s-a lăsat marele judecător al veacului se înșiră unul în altul, se reciproc și organizîndu-se de la sine într-o zugrăvire de ansamblu. De la Voda cu birurile și legii: Cervantes trece prin reședințele guvernamentale, prin existența goală din curțile ducale, privește cutezător în altare, înăltură aparențele justiției, se oprește pe cîmpul de bătăie, în schitur, peste tot, pierzîndu-se în cele din urmă în lumea de rînd, căci aceasta avea „mare lipsă” de don Quijote „pentru atîtea ocazii cîte gîndea să spele, năpăsturi să alunge, strîmbatăți să îndrepte, samavolnici să îndepărteze și datorii să plătească”.

Neconținut pe drumuri, autorul face cunoștință cu hangii „nu mai puțin hoți decît Căo, nici mai puțin pehlivani ca studenții ori pații” foști *picaros* prin toate judecătorile și tribunalele din Spania, cu toate acestea el îl privește cu indulgență ca pe niște staționari cumințiți și necesari drumetului lăsat și însetat. Aceeași îngăduință o arată față de șarlatanii de nevole ca Roque Guinart. În schimb la vederea gva zilor stradați, izbucnește în invective ca acestea: „hoți în uniformă” și „jefultori ai trecătorilor pe temeiul licenței Sfintei-Frății”.

Acțiunea romanului se desfășoară eminemant în mediul rural. De aici don Quijote vede mai clar stricăciunea orașului. Acesta caracterizează mai bine „vîrsta depravată” și „veacurile păcătoase”, cum își numește epoca. Aici s-au aciuat fecioarele stricate, literatul își plîmbă sărăcia și cucoanele își arată împopoțnarea. Alături de ei poezii își eiazează iofumurarea, medicii ignoranța, învățații chindiseala „conjuncturală”, bogății necinstea și săracii zdrențele. Încît Cavalierul Tristei Figuri se vede cu durere îndreptățit să se constate „rătăcitor fără hodină”, în „atît de urîtă vîrstă” cum este aceea în care trăiește.

Desigur Cervantes nu a scris pe ton de predică moralizatoare. Înșirîndu-i una după alta sentințele, alături de cele cîteva considerații generale de mai jos, nu vrem să denaturăm (de altfel nici n-am reuși) adevăratul caracter al operei, în fond de un optimism masiv în concepție și de o „extraordinară dispoziție în comunicare, ci numai să subliniem marele potențial critic, intenția socială evidentă a romanului.

Astfel, referîndu-se la stări generale, scriitorul observă că „în prezent lumea triumfă asupra osîrdeii, trîndăvia asupra muncii, viciul asupra virtuții, aroganța asupra valorii”, că „frauda, înșelăciunea ori ștetenia se găsește împreună cu adevărul și sinceritatea”, că „în această vale a plîngerii”, lumea, toate sînt „amesteca și cu înșelătorie și răutate” etc. Iată doar cîteva citate care definesc poziția scriitorului și din care se desprinde totodată acel suflu larg de umanitate caracteristic operei.

În contrast cu lumea înfățișată pînă acum ne oprim asupra unei perspective o-dințioare. Fundalul ei se situează cîm pină la idilism în natura rurală, printre păduri și ogoare. Iată-l de pildă pe marele „camion al adevărului” în mijlocul ciobanilor, „acești oameni de ispravă”, la stîna. Sancho Panza nu contenește să ridice oala cu zeamă tare și să infulece ghîndă coaptă, fără grijă de „farafasticuri și plocone i”, iar don Quijote, multumit, evocă farnetii tralul patriarhal cînd natura oferea și omul n-avea decît să întîndă mina ori să caște gura.

Pribegii cu mîntea atînsă, a unuia de cărți, a celui alt așa... din simplitate, dorm prin codri și polene, în cîmp deschis ori la umbra copacilor, după caz. Întînesc cărauși, păstorile degizate, „nunta în codru”, falmoasa nuntă a belșugului și a dezegării melodramatice, în care Don Quijote, omul onoarei și al dreptății își află cu precizie rolul. Cu dansuri nesfîrșite, bucatărese îmbujorate și „spuma de găini” în oale (bucuria lui Sancho îl).

Pe o paște valetul lui don Quijote se întîrește cu un tovarăș de scutierie, și după o matură considerare a cazurilor slujbei, amîndoi doresc un singur lucru: întoarcerea acasă. Acolo, pentru a trăi feliști în satul lor, le vor fi de ajuns „un catir, o pereche de ogari și o undiță”. Cam în același fel, dar pe alt ton, se pronunță și hidalguul Diego de Miranda, mare „pescar și vîndător”, multumit fără moose cu tralul liniștit de la țară.

Dar scriitorul pătrunde mai adânc în mediul rural. Alături de idilismul său, în bună parte livresc, își face loc realitatea satului observat cu vădită simpatie. Este adevărat, în lumea de jos predomină întinericul, vrăjbele, mil de superstiții dar, pe lângă acestea, cită înțelepciune, sănătate morală și dispoziție izvorită din muncă. Mai ales două personaje descopăr comori e și uneori slăbiți: unie satului spaniol de atunci: Sancho Panza și soția sa Tereza. Ambii sînt naturi simple, pozitive, măcar că primul suferă binisor de „abstractizarea” stăpînului. Iată cîteva locuri grăitoare. Măgarul este singura lor sursă de viață. Și care cunoscător al satului nostru de odă, doar n-ar putea cita pe cont propriu momente similare cu acela al întoarcerii acasă a lui Sancho Panza cînd tovarăsa sa, vîzîndu-l cu dobitoacul alături, izbucnește printre lacrimi cu întrebarea: „măgarul e sănătos?” Vom conveni că un asemenea amănunt își are prețul nu numai în aprecie ea realismului cervantian ci și pentru deslușirea unor umbre moi în care nu întîmplător autorul își îmbracă scena. Aceleași personaje interpretează spiritul bațjocoșilor cu care păturile de jos, din ce în ce mai culezătoare, privesc tagma aristocrației nobiliare. Tereza mai ales „nu poate suferi morgia și suficiența” celor mari fiindcă ea „a fost totdeauna prietena egalității”, lepădîndu-se ca de satana de titlurile nobile pe care i le flutura înaintea închipirii născutului Panza. Revenîndu-și din reveriile de glorie nici acesta nu va răbda un „issime după titlul de *scutler*, protestînd că el e „Panza și nu *scutler-issime* Panza”.

Cervantes cunoaște umitor de bine glosa înțelepciunii populare: Tereza și Sancho vorbesc aproape numai în pîlde. Scutierul devine bufonul favorit al curții ducale nu atît prin fizicul și faptele lui cit prin hazul stîrnit de proverbe, în vreme ce lectorul apreciază abilitatea cu care îi ustură pe cei mari din jurul, necruțîndu-și nici chiar stăpînul. De bună seamă prin hîitrența lui Panza scriitorul pledează în numele său și al masei, pentru îscusînța minții populare.

Pașinile din care reiese că Cervantes s-a simțit aproape de oamenii care „măresc numărul” sînt numeroase. Putem evoca de pildă scena din prima ieșire a lui don Quijote, cînd un consătean, găsîndu-l bătut și risipit pe pămînt, îl adună milos, îl urcă pe măgar și-l duce împreună cu mîrtoaga acasă, sau întîrvenția umană a cavalerului în ajutorarea bătatului legat de copac și biciuit de chiabur ș. a.

În încheiere vom aminti episodul introdus, anume pentru a da posibilitate scriitorului să-și spună opinia în arzătoarea problemă politică ce agita Spania, a prigonirii populației arabe creștinate. Din modul în care creează și rezolvă drama respectivă, rezultă neîndoiel că Cervantes, spirit tolerant, n-a fost de acord cu acțiunea barbară a guvernanților împotriva moriscilor.

Sub amintirea lecturii cit și din cele expuse mai sus se impune, credem, opinia: părăsind anumite genuri pe gustul contemporanilor, Cervantes concepu ideea unei scrieri, al cărei caracter fantastic-umorist, îngăduia scriitorului să-și spună cuvîntul, cînd pe oculte cînd pe față asupra vieții contemporane sub toate pririle.

Lăsînd la o parte înfinita problematică specială a acestui „mediu refractar excepțional” (G. Călinescu) în care mîntea omului se pierde ca într-o apă fermecată³⁾, am încercat să contribuim la punctul de vedere că don Quijote oferă elemente de critică socială atît de puternice încît nu pot fi acceptate soluțiile ide liste, dintre care mai atrăgătoare se prezintă cea exprimată prin canonul „artă de dragul artei” (noi zicem „de florile mărunții”), atîta vreme cit textul însuși ne obligă să atribuim romanului caracterul de operă cu intenții sociale limpez⁴⁾.

Care este în concluzie punctul de pecare al autorului? A urmărit Cervantes să dea prin romanul său lovitură de moarte literaturii cavaleresti⁵⁾, rezumîndu-se la dezvoltarea unei parodii literare, căci fată cuvîntele proprii: „Scrierea nu întîeste la altceva decît să dărîme autoîntatea și primirea de care se bucură în lume și în popor romanele cavaleresti” și „dorința mea n-a fost alta decît să determine pe oameni a condamna falsele și extravagantele istorii cavaleresti, care, lovite mortal

3) Marx II serie lui Engels (1854, 18, II): „Acum sînt cufundat în Don Quijote”

4) Cfr. și D. Dîmba *Don Quijote* — sensul eroului și semnificația operei, în *Limba și literatură*, Buc. 1956.

5) Cervantes „ridiculizează întreaga viață din aceste opere [romanele cavaleresti], transformînd-o în caricatură: lucrurile cele mai însemnate, ca și cele mai mărunte, sînt reduse la absurd și descrise în toată goliciunea lor tristă și comică totodată” (I. Iordan).

de cea a veritabilului meu don Quijote, umbli acum potcunindu-se și vor cădea cu totul fără nici o îndoială"? Pare improbabil, printre altele, din pricina insubordonării stricte a episoadelor la ideea generală, cit și a felului în care autorul se cuprinde în paginile cărții.

Unii, luând partea pentru întreg, au descoperit în don Quijote o temă patologică, alții răzbunare literară, alții iarăși nici o semnificație.

Soluția mai cuprinzătoare ⁶⁾ ni se pare a fi aceasta :

Plecând de la ideea combaterii literaturii cavalierești (exemplele nu-i lipseau), scriitorul pornește la lucru. Pe măsura ce fabula se dezvoltă cuprinzând diferite aspecte ale vieții spaniole contemporane, scriitorul se aliază cuș i nt cu id ile eroului său încit observindu-se îndeajuns mascat de extravagantele comice ale personajului, reacționează împotriva societății vremii lui pe toate planurile. În felul acesta cartea sa devine un for de jude ată prin care trec pe rind și les îremediații condamnați de istorie: monarhul, guvernatorii, cirmuitorii legii, slujitorii Domnului etc. Alături de ei își arată plăgile vechi și recente norodul obișnuit de la orașe și de la țară. Simpatia scriitorului se îndreaptă larg spre acesta.

Șt. Cuciureanu

⁶⁾ Cfr. și studiul lui Derjavin la traducerea lui *Don Quijote* în limba rusă (1952).

E R A T A

Pagina	Rîndul	În loc de	Se va citi	Greșeala
7	nota 18	ibid.	I. I. Leapușkin, op. cit.	autorului
23	+21	care și	care și	redacției
23	+21	păstrează	păstrasera	autorului
27	+24	îndepărtează	îndepărtearea	„
29	— 1	p. 5	p. 21—22	„
33	+18	EE	DE	tipografiei
33	+19	L'ANNÉ	L'ANNÉE	„
41	+ 1	susține el	—	autorului
153	—16	1856	1850	„
156		nota 77 se va citi	78, iar nota 78 se va citi 77	„
160	— 9	nationaliste	ratlonaliste	„
163	— 6	este opacă	nu este opacă	„
171	—19	poemul	poetul	„
171	— 2	leagă două	leagă cele două	„
189	— 3	de	le	redacției
196	— 5	Nistriței	Bistriței	autorului
206	—19	acest	alt	„
239	— 1	dept	adept	tipografiei
240	— 2	entuzismează	entuziasmează	autorului
263	— 4	discriminare	discriminare	„
245	+24	dintre	între	„
323	+23	Angcel	Anghel	redacției
341	— 7	Brockelhanc	Brockelbanc	autorului
344	+ 5	diminare	diminuare	„
362	+19	poate	pot	„
364	+18	art. 20	art. 20 ¹	„
373	+11	art. 80	art. 20	redacției
378	+ 9	résiliaton	résiliation	tipografiei
378	+12	se rattachant	se rattachent	autorului
391	+20	cesionează	cedează	„

INTREPRINDEREA POLIGRAFICA
I A Ş I